

મારા પ્રિય-ભાઈ!
રુસ્તમ રતનજી નસરવાનજી

My Cousin !
Rustom Rattonji Nasserwanji

Oh May we soon again renew that song
And keep in tune with Heaven till God's day long
To His celestial concert us unite
To live with Him and sing in endless choir of light
M. Iton

Dedicated

to the

Immortal Soul

of my late lamented

COUSIN

RUSTOM. RATTONJI. NASSERWANJI.

Peace! Peace!!

*Hear my grief-stricken voice!
Until in Heaven we rejoice!
His will be done!
Call me in Heaven!*

Bhikhaji

ERRATA.

Page 17, 7th line from bottom—

Instead of *Indian* Trinity College of Music *read* Trinity
College of Music, London

Page 48, 2nd line from bottom—

Instead of 1933 *read* 1932 the year of electing Life
Academic Member of Trinity College of Music, London

VI

Dear Miss Palamkote,

I must thank you very much indeed for the kind offer of your Music Studio for the forthcoming Examination.

But as the College prefer all Examinations to be held in a Public Building, I think it wiser that the Examination be held as usual in the School of Art.

Thanking you again on behalf of the Local Committee

Yours Sincerely,

E. E. GORRINGE,

Local Secretary,

BOMBAY CENTRE,

TRINITY COLLEGE OF MUSIC,

LONDON

1-9-1930

No 431.

H. R. H. Prince of Wales' Camp.

The 22nd November 1921.

“Madam,

“I am desired to acknowledge your letter, dated 20th November 1921, and to say that His Royal Highness was very interested to see the account of your musical work.

“Yours Truly,

“H. M. Metcalf.”

UNSOLICITED AND UNEXPECTED LETTERS

FOR MY

Divine Art, Noble Profession
and Literature (Gujerati).

FROM

Professors, Pupils and their
Parents, Friends, Relations
and Well-Wishers.

[P. S.—They are not confidential letters and are preserved in my Music Studio for inspection.]

"..... Unlike other arts, it adds to woman's charms—compare the woman painter, her hands dirty with paint and smelling of turpentine; compare the literary woman scribbling at a desk with the woman musician, who sways the hearts of a thousand listeners with the subtle magic of immaterial sound, compare and judge. It is through the refining influence of woman that the refining influence of music will brighten the coarse lives of races now steeped in material joys and afflicted by material anxieties. To women is, therefore, justly addressed this study of the present conditions of an art already dear to so many of them.

..... Of artistic progress good models are only one of two necessary conditions—the other is good teaching. Concerts without lessons are as barren as lessons without concerts. In turning to this side of my subject I must not withhold the high praise which is due to Parsees and especially to Parsee ladies. Their willingness to learn, their perseverance, their steadiness of purpose are incomparable. Their technical knowledge and artistic culture are rapidly growing, and I do not hesitate to say that the future of music in Bombay is wholly in the hands of Parsees. Hindoos and Mahomedans are out of the way of art, whilst the Goanese waste their time in admiring their own supposed cleverness, which is by them attributed to their descent from a Latin race! The average European in India has no leisure and no money—and, let it be said, little taste for artistic pursuits; moreover the very small white population here, floating as it is, can exert but little influence on the intellectual growth of a country, which is for them more or less a place of exile. The leadership of artistic culture remains with the Parsees, who, splendid pupils to-day, will to-morrow be good masters and drag after them, by the force of example, the more backward communities.

..... “ But the material conditions under which musical students have to work are often very unfavourable. If studies of art are to be pursued merely as a pastime, it matters not how they are conducted; if they are to be, as Parsees rightly believe them to be, a means of intellectual culture not only of the individual

but of the race, then it is of the utmost importance to attain the highest proficiency with the least waste of time and labour

..... It is regrettable moreover that pupils—I speak of earnest students only—do not realise the extreme importance of theoretical knowledge. The technique may be acquired through mere playing, but the comprehension of works of art, which only can make a pupil independent of a teacher, a master himself, can only be acquired through the intelligence of their intimate structure. Harmony and Form are indispensable adjuncts of a pianist's training, to these must be added Counterpoint in all its branches if his training is to be extended to the polyphonic style. It may be remarked that such a course of instruction is fit to form professionals rather than to amuse amateurs—indeed an amateur so equipped is an accomplished artist, but Parsees have given so many proofs of their attitude to learn, and earnestness in working that I do not hesitate to set before them the highest ideal.

..... Increasing knowledge will prove to Parsees how much more difficult it is to play for ten minutes than to speak for two hours and how much more costly thorough artistic training is than no matter what other studies. I dare say the uncomfortable feeling of paying too heavily for a few moments of pleasure will never wholly disappear from commercial souls but, as I said at the beginning of this article it will soon be found out that the pleasure derived from art is more wholesome and less expensive than pleasures derived from sources less pure.

G SCRINZI

“Masik Majah, 1906

"If ever again you send your 'Harmony Exercise' accompanied by a letter I shall deal very harshly with the exercise. You have no right to talk of my kindness, when your own kindness towards me has always been without bounds"

"G SCRINZI"

".. ... Do you get another gold medal, but at which Exhibition? I am so glad. I cannot find words to express my feelings. I hope you will work now hard to finish your collar for November, and take another gold medal"

(Mrs) "TERESA SCRINZI"

1st May 1908

"..... We are very thankful to you for your kindness to us, and your charity to our poor Italians, God bless you, my dearest, you possess an angels heart"

"I am glad you go away for a while, amuse yourself, take a lot of fresh air, you need peace and pure fresh air. I will be so glad to have your news. I will let you know all about the concert."

(Mrs) "TERESA SCRINZI."

18th January 1909

"Dear Miss Palumkote,

"Kindly accept, as a Xmas remembrance, the Sonata for Piano, which I have written for you.

Whatever its artistic value may be, it embodies my best efforts, and, if ever its composer's name, now unknown, will gain a place in the history of music, it will be my greatest delight to see it associated with yours."

"Ever yours sincerely,
" G. SCRINZI."

25th December 1909

" Your pupils have done very well. Congratulations "

" G. SCRINZI."

5th December 1912.

Address on Musical Education

DELIVERED BY

PROFESSOR G. SCRINZI, B.A., D.Sc., F.T.C.L.

AT

Miss Bhikhaiji L. Palumkote's Pupils' Concert

"I am glad to be in a position to-day to put my precepts into practice, and to recognise the value of the work done by the teacher, whose pupils you have just now heard. I offer my sincere congratulations to Miss Bhikhaiji L. Palumkote on the results she has achieved, and I trust that my favourable opinion, and the evidence afforded by her pupils' successes in the examinations of Trinity College will convince you of her competence."

9th February 1913.

The Future of Music in Bombay.

ADDRESS READ BY

PROFESSOR G. SCRINZI, B.A., D.SC., F.T.C.L.

AT

Miss Bhikhaiji L. Palumkote's Pupils' Concert.

"..... and last, but by no means least, the first Parsi teacher of music to attain success and reputation, Miss Bhikhaiji. L. Palumkote, has been my pupil. That no less than 63 of Miss Palumkote's pupils obtained certificates at the Trinity College Examinations, and that she is the first Parsi to be honoured by Trinity College with Academic Membership is a source of pride to me"

26th April 1914.

"I have read with keen interest your whole book, and have also examined very closely some of the chapters, and I was glad to find that you have written on a careful digested plan. Some of your passages stand in their tender beauty, beautifully expressed, like a golden sunset which to one may be only a promise of a fair to-morrow, to another a simple refraction of light, to another a symbol of eternal repose and glory. I may add that some of your passages are philosophically and theosophically tinged.

No doubt your publication ought to be well received by our co-religionists.

You have my sincere congratulations, and best wishes for this creditable production."

"NOSHIRWAN DASTUR KAICOBAD."

MHOW, CENTRAL INDIA,
12th November 1914.

"..... I hope you well enjoy the cinomatograph this evening, and I look forward to hearing your impressions of it. Fancy your waiting all these years before going to see one. Really, you have always taken life with deadly seriousness, and it is high time you learnt the value of even a silly relaxation."

"G. SCRINZI."

20th May 1915.

Nepean Sea Road.

"Dear Miss Palumkote,

Congratulations! You see I was right in calling you Professor of Music. You fully deserve the title.

You too must be glad!"

15th December 1915.

"Yours sincerely,

G. SCRINZI"

[The above letter refers to the pupils (15) who all passed in Trinity College Examinations from first steps to senior Divisions, & with honours.]

Nepean Sea Road.

"Dear Miss Palumkote,

"I owe you my congratulations for the way in which, you acquitted yourself of your task in the Oriental Rhapsody. Your performance was excellent from start to finish, and it pleased me much."

"Yours sincerely,

24th April 1916.

G. SCRINZI."

Reply to Mr. Lopez about the Goanese, by Professor G. Scrinzi, B.A., D. SC., F. T. C. L.

"You claim to be called the Italians of India, on the opinion of experts. Who are these experts? As an expert and an Italian I disclaim all artistic relationship with people who have never been productive as composers; and as performers are quite in the dark about the right technical processes of music. You affirm to be the most talented of Asiatic in musical matters. I am sorry to dispel your day-dreams, but I must really contradict you. The most talented of Asiatics are the *Parsis*, who to the possession of considerable technique, add an insight into the higher aspects of the Art which places very near to the Europeans. Please do not point out the total absence of Parsi orchestra against the over-whelming number of yours. Art, as conceived and cultivated by *Parsis*, is not fit material for dances, wedding or musical comedies."

Professor Scrinzi's Speech at the farewell party given by his past and present pupils with an address and a purse at Mr. Jamshedji. A. Wadia's House :—

“ When I came to Bombay I did not come as a prophet, I thought I had a large field before me, but within 14 years I saw that it was not so.

When I came here there was no Classical Music; but now I am glad to see that in such a short time *Parsis* have worked wonders, and so much so that I leave behind me Artists, and I hope they will continue my method and work, and they are Mr. Cursetji Wadia, Miss Khan; and a teacher Miss Bhikhaiji. Palamkote, who is the only music teacher in the Parsi community. ”

15th April 1913.

Jam-e-Jamshed.

Professor SCRINZI'S Speech

AT

Miss Bhikhaiji L. Palamkote's Pupils' Concert
and Musical Matinee.

AT THE TOWN HALL

[24th April 1916.]

“ It is the habit of the Parsis, that Parsis run down Parsis. Now, there is a lady in your community, who can teach so well. Now, do you acknowledge this or not? Say yes or no.

“ I am not going to make a speech to-day, as I am not prepared for it It is for want of a subject. There are many subjects on which I can speak but not

in a gathering of this sort. I must not speak politics, I must not speak on any controversial subjects, I cannot speak on any historical subject as that would be out of place at this gathering, so what can I speak? None of the subjects that I can think of can be of any interest to this gathering and therefore I propose to give the gathering a Matinee, which I hope, will not displease you."

Mr. Cursetji J. B. Wadia in proposing a hearty vote of thanks to Prof. Scrinzi said : "Prof. Scrinzi is so well known to the music-loving citizens, and he is so very popular among the Parsi community, that he needs no words of praise from me. He belongs to a foreign country, he belongs to a foreign nation, he belongs to a foreign religion and it speaks very high of him to come among us with magnanimous mind, and work among the Indians with all his sympathetic heart, and with all his intellectual abilities and other qualities; and we as Parsis ought to be proud, that he, at least, has produced one pupil in Miss Bhikhaiji. L. Palumkote, who has shown her talents—her high musical talents—in the most beautiful and in the most expressive way of her teaching to her own pupils Miss Bhikhaiji. Palumkote is the only lady in the Parsi community, who has been elected a member of the Academy of Trinity College of Music, London; and Professor Scrinzi has produced one Parsi lady in the present century, who has studied the Western Music from the scientific point of view, and who has been endeavouring her best to teach her science to the rising generation; the bright

and happy performance by whom we have seen this evening, and we have heard them so delightfully. These young musicians are the spreaders of joy in the hearts and homes of the Parsi families, and we wish them all success in their lives and in their future career..... ”

“ Glad to hear that you are contented. I nearly laughed on reading that the majestic beauty of Matheran made such impression on you. What would you say to the Alps ? I am very pleased with your remarks about the ‘ Scenes in the Forest.’ You are quite right—only through life can art (romantic art, at least) be fully understood. ”

G. SCRINZI.”

15th May 1917.

“ Thank you for your letter

I quite understand that you are loth* to leave Matheran, and I sympathise with you—up to certain extent.

..... You have good pupils, and to teach such is not unbearable drudgery. Don't be too sorry for yourself, you have got a reputation you lead a comfortable life, as your pupils come to your house, and last, but not least, you live in your own country, among your own people. If you cast your mind back into the history of music, you will find examples of far

greater misery, misery of body and misery of mind ; you will find Mozart destitute, and Schubert starving, and there are perhaps at present unrecognised geniuses who have neither appreciation nor bread. I wish you to put yourself in a more contented frame of mind, which will give you happiness. Don't quarrel with fate because you are not one of the idle rich We are as brother and sister, and I am not of the kind that forgets duty Do reach Bombay in good mood

21st May 1917.

G. SCRINZI."

"Dear Miss Palumkote.

"..... There will be music, as you may well imagine, among other items, the piano transcription of my symphony in D, which won me Fellowship Trinity College, and a recent composition of my own, still unknown..... what I expect is to have round me a few pupils, past and present, capable of understanding the highest type of music ; pupils who shall bear witness to the work I have done in so many years. You, the only one of my pupils, who attained the dignity of professor, cannot be absent from such a party without spoiling it altogether....."

"Yours sincerely,
G. SCRINZI."

Nepean Sea Road.

3rd March 1918.

TOWN HALL CONCERT—SPEECH BY PROFESSOR G. SCRINZI,
B. A., D. SC., F. T. C. L.

Ladies and Gentlemen,

“ Before proceeding to distribute the Certificates to successful candidates I wish to say a few words... ..not about Miss Palumkote herself... .. She has been working among you for 25 years and you are quite able to judge her work for yourselves. It might be mentioned that no less than 121 of the candidates prepared by her passed the local examinations of Trinity College, mostly with pretty high marks; but so far as this Concert goes the public being the final judge of a performance, any word from me would be superfluous... ..I do not propose to waste your time by showing in what way public performance influences both technique and style. I must ask you to accept my word, based on ample experience, that performance is one of the greatest factors in the process of learning. That is why, before congratulating the successful candidates, I wish to encourage these youthful performers, who had the nerve to climb this platform, and to carry on their work under circumstances infinitely more trying than those of an examination. Their efforts have a distinct educational value and it is to be hoped that their example may spur others to imitate their initiative.”

6th April 1919.

“I shall read with interest the booklet you sent me.....I trust the publication in question will

raise you still further in your profession and prove of great benefit, moral and material.....”

7th April 1919.

“ G. SCRINZI.”

“I see all your pupils have passed ; but after so many years of successful work congratulations would be superfluous.....”

18th December 1919.

G. SCRINZI.”

“You know music well enough to give expression to your own impressions.”

G. SCRINZI.”

“Do what you think fit, you are quite competent ; only have your concert in March at all costs. So far from the Examination as November won't do.

G. SCRINZI ”

“I accept to preside over your concert out of regard for you as an old friend and an old pupil, and in the hope that it will help you to consolidate and increase your reputation as a professor of music.....”

March 1919.

G. SCRINZI.”

FROM—PRIVATE SECRETARY TO THE GOVERNOR, BOMBAY.

To—MISS BHIKHAJI L. PALUMKOTE.

Dear Miss Palumkote,

With reference to your letter of the 27th February requesting Their Excellencies' patronage to a concert which you are getting up for your Music Hall fund, I am to ask you kindly to let me know the exact purpose for which the Music Hall is intended, and whether it is to be solely for the purpose of classical music. Will you also please let me know to whom the Hall will belong, and in general give some more details about it ?

Yours sincerely,
C. G. ADAM.

Government House,
Bombay.
10th March 1921.

FROM—PRIVATE SECRETARY TO THE GOVERNOR, BOMBAY.

To—MISS BHIKHAJI L. PALUMKOTE.

Dear Miss Palumkote,

In reply to your letters of the 27th February and 12th March 1921, I am to inform you that Their Excellencies are pleased to accord their patronage to your Concert for the Music Hall fund.

Yours sincerely,
C. G. ADAM.

Government House,
Bombay.
15th March 1921.

FROM—PRIVATE SECRETARY TO THE GOVERNOR, BOMBAY
TO—MISS BHIKHAJI L. PALUMKOTE

No 1464

Dear Madam,

In reply to your letter of the 17th instant to the Private Secretary, asking for patronage for two concerts, Their Excellencies are pleased to grant their patronage to the Concert in aid of Dr. Masina's Hospital

Yours faithfully,

H. V. UX,

Major,

Military Secretary

Government House,

Ganeshkhind

2nd October 1922

'... .. I have had this before the Board who have perused it with much interest and pleasure and I have to thank you for it and wish you continued success in your wonderful career

' SECRETARY,

Trinity College of Music,
LONDON

18th March 1931

".....I must thank you for the very great honour you propose to do me by asking me to preside at your next concert..... Needless to say that I wish your concert every success..... .. With best wishes for the success of your concert and your future in regard to music.....

"WALTER PROCTER."

13th October 1923.

"Music and The University."

".....Whoever heard of the Fine Arts claiming a University Status?.....

"G. SCRINZI."

The Times of India, July 1924.

"Dear Miss Bhicaijee Palumkote,

"May I request you to favour your old School, the Alexandra, by taking the music and singing Examination of the girls this year? Our music class is under Miss Hartle, a very good teacher and the girls are prepared for the Indian Trinity College of Music Examination. The examination by you will not need more than an afternoon. If you are kindly willing to help us, you can have *next Monday, the 11th from 2 p. m. or Thursday, the 14th in the afternoon* as best suit yourself and oblige.

8th March 1929.

"C. M. CURSETJEE."

" Dear Miss Bhikhaji Palumkote.

" I have to thank you on behalf of Secretary and Co Directors for your so kindly helping to do the Music Examination this year. I hope you have found the work done and doing satisfactory Please hand your report to bearer to take to the Lady Superintendent who wants it to fix up the prizes.

" C M CURSETJEE."

Alexandra Girls' English Institution.

18th March 1929

" My Dear Bhikhaji,

" You must have read in the Times that I have passed my Theory Examination Once again allow me to thank you for the trouble you so kindly took over me and the kind motherly care you have ever given me My heart-felt gratitude for all ...

" DINA E BILLIMORIA "

Rugby Hotel, Matheran

27th December 1929

" My Dear Bhikaji,

" Allow me to thank you very much for this souvenir of yourself which I shall treasure as a sweet remembrance of the fine pleasant years I had spent

with you . If in these years I have sometimes exacted to you just reprimands I ask your forgiveness and shall only record in my memory times of happy companionship and mutual trust.....”

DINA E BILLIMORIA "

19th March 1931.

' Dear Miss Palamkote,

" Thanks very much for your book *Mother and I* shall be indeed very glad to go through it. Wishing you best of luck, and congratulating you on your success as a musician of noted ability since the last so many years.

" MEHLI N. MEHTA."

20th March 1931.

" May I take this opportunity of thanking you for your Book '*45 Years in Music*'? It gave me great pleasure to know how splendidly you have strived to attain the means of building a Concert Hall, for Bombay, which is sadly needed Your standard of candidates that have passed the College Examinations are certainly high, and therefore it is always a pleasure to send in your pupils' names to the College

" E. GORRINGE,

T. G. L.

Local Secretary."

23rd March 1931.

" Your life-long efforts to promote and cultivate high-class Western Music amongst Parsi ladies deserve all praise, and we pray God to spare you for a good many years to continue your efforts in this line as well as in literature

" NAVROJI SORABJI BENGALLEE

" KHORSHEDBANOO N S BENGALLEE,

29th March 1931

" I must thank you and congratulate you warmly for your ' Forty-five Years in Music ', which is recorded in the book you so kindly sent me, a record which is remarkable as it is unique

" You are nearing the Golden Jubilee of your efforts, and it is our earnest wish that God will give you health and vigour to still continue the good work you have hitherto accomplished with so much credit to yourself"

" A MENDOZA, (Professor of Music),

" H. MENDOZA, F T C L "

12th April 1931

" May I take this opportunity of saying, that I have been much interested in reading all about the good musical work done by you

" (LADY) SERENBAI JAMSHEDJI JIJIBHOY "

20th April 1931

Her labours have been untiring and uninterrupted on unique record not only in the Parsi Community but perhaps in India

"THREE ARTS"

20th June 1931

"..... Yours is indeed a unique record in our community and from all accounts you are still going strong and may easily attain the Diamond Jubilee of your musical career

"JEHLANGIR K. N. KABRAJI,"
(Retired I. C. S.)"

VICEREGAL LODGE,
SIMLA 3rd July, 1931.

"Dear Madam,

"Their Excellencies desire me to thank you very much for sending your "Forty-five Years in Music". They are very glad to have this account of your life's work and are delighted to know from your letter that you are still continuing it

"Their Excellencies of course remember well all the help which you so generously gave to war funds when they were in Bombay and ask me to convey to you their best wishes"

"Yours sincerely,
"C. L. GRIFFIN"

MISS BHUKHAJI L. PALAMKOTE

Letter from DR C H ADOLPH MANN, the Examiner, T C L

"Dear Miss Palamkote,

"It was kind of you to send the books relating to your work in Bombay—work so enthusiastic as to leave no doubt that it will continue to prosper in the future as it was done in the past.

"With best wishes,

"I am,

"Sincerely yours,

"C. H. ADOLPH MANN".

3rd July 1931."

"JAM-E-JAMSHED" OFFICE,

"My Dear Miss Bhikhai,

"Let me earnestly thank you for your very kind message of congratulations. Let me assure you that such unmistakable indications of appreciation and encouragement greatly stir me up to fresh vigour and activity in my humble endeavours to serve the Country, the Government and my Community. I am, indeed, so proud, happy and thankful to know that you, also, amongst others, think I am working in the right direction.

"Yours sincerely,

"PIJAM."

BOMBAY, 11th January 1932

" Dear Madam,

" I beg to acknowledge receipt of your letter of the 18th ult. the contents of which have been noted with much pleasure and appreciation. I regret to inform you that the College Register does not include any member of the Parsi Community. The total number of Academic members of the College is now fifty. Kindly note that you have been registered as a LIFE ACADEMIC MEMBER of TRINITY COLLEGE of MUSIC, London."

" I am, dear Madam,

" Yours faithfully,

" C. N. RODWELL,

" SECRETARY."

11th July, 1932.

To,

Miss B. L. PALAMKOTE,

" Dear Miss Palamkote.

" Congratulations on the very high honour conferred on you. It is one that you have worked for and deserve, and I am glad that your efforts in advancing the knowledge of Music in India have received some small measure of reward.

" You have good reason to be proud of this great distinction. Mr. Ashton, Mr. Harold Traylen, and all

the Members of Messrs. Rose & Co., Ltd, join me in hearty Congratulations, and we hope you will be spared many years to enjoy the fruits of your labour.

‘ With kind regards,

“ E. L. SYMES ”

Bombay, 23rd August 1932

“Let us wish you the best of luck in all your work We must also congratulate you for the great honour that has been conferred on you For all your hard and conscientious work you deserve to be a Life Member of the Academy Our Parsi community is indeed proud to possess such a musician Let us wish you the best of luck throughout your life

“ GOOL D TATA,” LTCL

11th September 1932.

MISS PALAMKOTE

“ Dear Madam,

“ M Mark Hambourg* desires me to thank you for sending him your books telling of the interesting work you are doing, and have already done for Western Music in India As soon as M. Hambourg has a little more leisure he will peruse your books He sends you his best greetings, and wishes for all success in whatever you undertake

“ Yours faithfully,

“ D MUIR,

“ Secretary.”

Taj Mahal Hotel, Bombay,

29th November 1932.

* The Eminent Musician

" Dear Miss. PALAMKOTE,

" Heartiest congratulations for the great honour conferred on you by the Trinity College of Music, London

" Yours sincerely,

" T. A. NORONHA."

December 1932.

To

MISS BHIKHAJI L. PALAMKOTE

" Dear Miss Palamkote.

" I am very pleased to see the marked success of your Pupils who have entered for the College Examinations and congratulate you on the number of Honours that they have received.

" Wishing you continued success,

" Yours truly,

" E. E. GORRINGE,

" Local Secy.,

T C L."

Bombay Centre,
C/o S Rose & Co., Ltd.,
Fort, Bombay, 31st January 1933

"Dear Madam,

"We thank you for your extremely interesting letter, and would like to offer you our congratulations on the record you have set up in the service of music.

"We cannot help feeling that we did not make ourselves quite clear in our previous letter. It was not intended to suggest that you should advertise yourself or your profession, but rather that you should co-operate with us in helping forward the work of Trinity College, by making known to your fellow-teachers the articles on the Trinity College Examination Test Pieces which we are publishing from January onwards.

"These articles should help teachers to raise the standard of the work accomplished at the Trinity College Examinations, and thereby help forward the cause of musical education which you have so much at heart.

"We are therefore enclosing a few prospectuses and would be grateful if you would place them in the hands of other teachers whom you feel would value the Special Notes on Trinity College Test Pieces.

"Yours faithfully,

"H. P. GORDON,

"Editor,

"The Music Teacher."

Montague House,
Russell Square,
London, W. C. 1,
27th November 1933.

PRESS OPINIONS.

THE PARSIS

*An English translation of Miss Menant's
"Les Parsis."*

EDITED BY: MR. M. M. MURZBAN,
BAR-AT LAW.

CHAPTER VII.

PART—II.

EDUCATION, ETC. : WOMEN.

Miss Bhikhaiji Limjibhai Palamkote made herself known by her contributions in a monthly magazine, the *Masik Majah* [later on published as an illustrated journal called *Hindi Graphic*, by her brother Mr. Sorab L. Palamkote, who died, at a very premature age, in 1908.] More than once, Miss Palamkote has edited the journal. She has contributed to Gujarati literature in the shape of general novels, (ઔપનિષદ) such as Mrs. Henry Wood's *Pomery Abbey*, (rendered into Gujarati under the title of *Uchhachhle Alice* or 'Impulsive Alice'), Elizabeth Thornton's *The Marchioness*, (entitled in Gujarati, *Airdaya Nanand*, or the 'Merciless Sister-in-Law'), Miss A. Carruther's *The Left-handed Murder*, ('*Insafni-Arsi*, or 'The Mirror of Justice', as the Gujarati translation is entitled), Wilkie Collin's *The Woman in White*,

(called in Gujarati *Sahanssil Soondri*), Frederica Kowan's *Meditations on Death and Eternity*, which Miss Palamkote has brought out as an adaptation, in Gujarati, under the title of *Ajalno-Ferishto*. She has translated Miss Marie Corelli's *Vendetta*, under the title of *Vishari Vanila*, and the same writer's *Thelma*. In reviewing one of her books the *Times of India* observes: "Miss Palamkote is a past-master in Gujarati literature, which she has lately enriched with general works of fiction and numerous essays on social matters, which have appeared from time to time in various Gujarati periodicals..... Judging from the Gujarati literature of the day, Miss Palamkote may now fairly be accorded one of the first places among the lady-writers of the Parsee community, for she has acquired such a mastery over the language as would make many accomplished male writers envious."

(519A) [This information, relating to Miss Bhikhabai L. Palamkote, has been placed here by me —
M M M]

"JAM-E-JAMSHED"

August 23rd, 1910

Of other accomplishments, music and drawing,—so keenly valued in Europe,—are only beginning to be studied in Parsi families and here is a remarkable distinction between the Hindu and the Parsi. Music, in India, seems to be exclusively reserved for a class of professionals.

The *first* Parsi lady, who passed in 1900, with Honours, the London Trinity College of Music Senior Examination, (for high attainment on the piano), was *Miss Bhikhayi L Palamkote, already mentioned in the foregoing pages*. In more recent years, a good many young ladies of the Parsi community have been submitting themselves to the various examinations held in India, by the London Trinity College of Music.

“ JAM-E-JAMSHED ”

August 26th, 1910

Parsi Music Students

An interesting concert and distribution of Trinity College certificates was recently held in Bombay, all the performers being pupils of Miss Bhikhayi L Palamkote, a Parsi lady-teacher, and herself a pupil of Signor G. Scrinzi, B A D Sc, F.T.C.L.

In a concluding address by Signor Scrinzi, who made the presentations, he said his long experience in India had revealed to him some *peculiar mental attitudes* which barred the way to the progress of the Indian student in music. The mental attitude of the average Parsi student was to expect the teacher to pour knowledge into his brain as water was poured from one jar into another. Students could only learn in so far as they exercised their own intelligence and

acquired the habit of observation and the power of reasoning. Knowledge came through the senses, and while the habit of observation was uncultivated they could have no art. They had to learn to find out things for themselves. Addressing the parents of pupils, he asked that they should look upon music as a powerful means of training and ennobling young minds, and that they should show respect for and confidence in the teacher who could impart such training. He congratulated Miss Bhikhari Palamkote on the results achieved, as evidenced by the performance of the pupils and their successes in the examinations of Trinity College of Music.

"THE ACADEMIC GAZETTE"

March 1914

"Sughar Sahell"

"The above is the name of a new Punjabi Magazine for ladies and girls brought out in Gurmukhi characters by Sardar Sovran Singh from Amritsar. The first issue, that is for July 1917, is before us. The front-piece gives a half-tone portrait of Miss Bhikhari L. Palamkote, a highly educated Parsce lady whose biographical sketch appears in the number...

"THE TRIBUNE."

August 25th, 1917

Opinions for the Concert Hall.

"Signor Scrinzi, F. T. C. L., presided at the Concert, and announced that the proceeds of the Concert were to be devoted to establishing a fund for the erection of a Concert Hall Western Music and Indian Music would find therein a home. The proceeds will be invested in Trustees whose business it will be to promote the object in view by inviting concerts and subscriptions in aid of the scheme and he made an impassioned appeal to the audience and to the wealthy classes of Bombay urging them to realise that wealth is but a means to an end, and that having got wealth our town now needs a larger life, the life of intellect and soul. Music more than any other art, has this up-lifting power, for music is the most spiritual as well as the most social of all the arts. We hope that Signor Scrinzi's appeal will bear fruit, and that Miss Palamkote's noble enterprise will reach fruition in a short time."

"THE TIMES OF INDIA."

April 15th, 1921.

"The Parsee Ader Festival:—Under the auspices of the Rathestar Mandal a public Parsee gathering will be held to-morrow at Sir Cawasji Jehangir Hall at 5-15 p. m., (S. T.) when programme consisting of songs and skits specially composed by Mr. 'Hermis, and drills, etc. of 75 boy Scouts will be gone through.

The admission is by tickets only, the proceeds of which is to be devoted to the Concert Hall Fund projected by Miss Bhikaji L Palamkote."

"THE TIMES OF INDIA."

May 13th, 1922.

"..... Miss Bhikaji L Palamkote, the well-known music teacher of Bombay, whose love for the divine art has prompted her to endeavour to supply Bombay with a Concert Hall, has organised a concert in aid of the Concert Hall Fund started by her a couple of years ago"

"ADVOCATE OF INDIA."

November 3rd, 1924.

"Gift of Book."

"..... Miss Palamkote will distribute her new book (published in 1924) to all those who are present at the Town Hall on the Concert Day (Nov. 9).

The want of a good Concert Hall for Bombay is long felt and it is hoped Bombay residents will extend their helping hand towards this object for which Miss Palamkote has been devoting her energies for several years past"

"THE BOMBAY CHRONICLE."

October 1924.

" Concerts in Bombay now-a-days are rather 'getting cheap'. For worthy cause as well as objects of doubtful utility we have had "concerts arranged, so that it is no wonder Bombayites do not get enthusiastic over some musical performances in Bombay. But last evening's concert organised, at the Town Hall by that gifted Parsi lady, Miss Bhikhaiji L. Palamkote, proved once more that the musical treat she offers to provide is quite in keeping with her good name and fame. "Another successful concert" was the general verdict of the vast audience who listened to a varied programme of Western music. "

"THE BOMBAY CHRONICLE."

November 10th, 1924.

" Though Miss Bhikhaiji. Limjibhai. Palamkote's long-cherished dream of a Concert Hall in Bombay, which would become the rendezvous of all music lovers and serve also the purpose of an examination hall for candidates in music, remains still to be fulfilled, steady progress is being made towards the materialisation of the scheme. Miss Palamkote, who has a record of nearly three decades of disinterested service in the dissemination of the knowledge of and love for music among Bombayites, especially in her own community, has been able to collect nearly ten thousand rupees in aid of her project. The success of last Sunday's concert demonstrated the growing popularity of the movement,

The idea of a Concert Hall is one which must appeal to every lover of music and every citizen of Bombay, who wishes to make the city brighter and happier to live in. It is to be hoped that Miss Palamkote's almost single-handed efforts to establish a Concert Hall in the City will receive more adequate recognition and generous support than they have done so far and that the Hall will be a 'fait accompli' at least in the New Year. "

"THE BOMBAY CHRONICLE"

November 16th, 1925.

Music Teaching in Bombay.

To the Editor, The "Indian Daily Mail."

Sir,—Although the kindling passion of Miss. Bhikhaiji. Palamkote to institute a Concert Hall in the apparently soulless city of Bombay is highly laudable, considering the numerical superiority of the candidates that go up annually for the Trinity College of Music and the Associated Board Examinations, one is inclined to uphold the view that Bombay has a greater and a more imperative need of a music school, staffed with efficient and certified teachers, than a Concert Hall. From this, if your readers presume that, I am not in full sympathy with Miss Palamkote's "life ideal", as I should be, being a professional musician, I may

sincerely assert from the very commencement to remove every prejudice, that such a presumption on their part will not only be uncharitable but also most unwarrantable as I am a great admirer of Miss Palamkote, and have been assisting her on several occasions at her concerts, organised to raise funds towards the construction of the said Concert Hall

(Mrs) SYLVIA NUNES, F T. C L

January 7th, 1926

Concert Hall Fund

The pupils of Miss Bhikkaji L. Palamkote, who is well known to the Bombay public as a music teacher of over twenty years' standing, are getting up a concert in the Town Hall on Sunday, October 10. The programme, which by the way, has been got up entirely by the pupils themselves is wholly classical, and includes music by Mozart, Handel, Beethoven, Mendelssohn, Auber, Bizet, L. Abt, Kreisler, and Haydn. The concert is in aid of the Concert Hall Fund, which according to the appeal issued by Miss Palamkote, is to supply a long-felt want for such a hall in Bombay, and to create a taste for good music amongst the different communities.

THE TIMES OF INDIA'

September 30th, 1926

Concert Hall Fund.

Miss Bhikhaiji L. Palamkote is organising a concert in aid of the "Concert Hall Fund," at the Town Hall, on Sunday, the 16th instant at 6 p. m. (S. T.). Those who take a keen interest in Music will appreciate the need for a Concert Hall in Bombay and the aims of the Committee are :—1. To create a taste for Western and Eastern Music. 2. To advance knowledge in Western and Eastern Art. 3. To have a suitable building wherein the Meetings of Associations can be held, for lectures on music, art and science, for examinations, concerts and musical entertainments, etc. Miss Bhikhaiji L. Palamkote with the assistance of her friends and pupils has contributed a good sum to this fund during the last six years, and the President and Committee hope that friends, admirers and past and present pupils will give their support in the same generous spirit as they have done in the past.

"THE TIMES OF INDIA."

November 30th, 1928.

Concert Hall Fund.

Miss Palamkote's Concert at Town Hall

At the conclusion of the concert at the Town Hall, Bombay, on Sunday, organised by Miss B. Palamkote in aid of the Concert Hall Fund, Miss B. Engineer, who presided, made a speech. She stated that in the

34 years of Miss Palamkote's musical career she had organised a number of concerts, the proceeds of which amounting to nearly Rs. 25,000 she had entirely devoted to charity. In reply Miss N. Contractor made a short speech thanking Miss Engineer for presiding. Referring to Miss Palamkote she said she was the first Indian Lady to be appointed an Academic Member of the Trinity College of Music. She ended by pointing out the good work done by Miss Palamkote in musical circles in Bombay.

The donations received by Miss Palamkote towards the Concert Hall Fund amounted to Rs. 1,156.

“THE TIMES OF INDIA”

December 19th, 1928

“Forty-Five Years in Music”

“Forty-five Years in Music (1886-1931)” published by Miss Bhikhaji L. Palamkote, giving an account of Miss Palamkote's 37 years experience in teaching (1894-1931), from 61 Camballa Hill, Bombay 6.

Miss Bhikhaji Lamjibhoy Palamkotes name, as a pianist and teacher of music of long standing, is a household word among innumerable Indian families, Parsis in particular. She has just published a book entitled “Forty-five Years in Music”, giving a very

interesting account of her varied and unique experience in musical work from 1886 to 1931 and of 37 years' experience in teaching music, a record really to be proud of. In about four decades she coached up hundreds of students and got 200 students passed in Practical (Pianoforte) and Theoretical examinations, most of the students securing an "abnormally high percentage of marks and honours," as has been attested to by Mr. G. D. Traylen, Manager of Messrs. Rose and Co., who has lived in India for four decades, and acknowledged by grateful parents. In 23 years 100 per cent. success in results was obtained by her pupils 22 times. She used her talents not, be it added, for selfish motive, but for the cause—so dear to her heart—of her art, "Music": for in 17 years she gave in charity, for War Funds, and hospitals, Rs. 32,477 (including Rs. 20,000 for her pet scheme, (the founding of a Concert Hall for Bombay), by holding concerts and securing donations. This fact is proved from the extracts or reproductions, of opinions of the Bombay Press, both English and Vernacular,—besides the opinions of several well-known leaders who have borne testimony to the talents and achievements of Mrs. Bhikhayi Palamkote. Mahatma Gandhi had once to write to her in connection with a concert. In the course of his tribute he said: "The achievements of your family redound to the credit of your family, yourself, and India. Had you done some service in the cause of our (Indian) music I would certainly have been much pleased, but it is a matter for rejoicing to see a person learn Western music which elevates the soul."

But the most important part of the book is her racy narration of her long and unique teaching experience—an experience which boasts of coaching up three families for the third generation, grand-mother, mother, and daughter all in their time receiving education from her—wherein she points out, the shortcomings of many Parsi parents (barring some honourable exceptions) in not allowing their daughters to prosecute further studies in the divine art of Music, but resting content with their passing upto the senior examination only, and not studying higher course for securing diplomas. There is no exaggeration in her withering comments on the apathy and shortsightedness of the pater-familias in ending the musical study of their daughters, the moment they are married thus showing that they care not for a sound knowledge of music but of securing a superficial knowledge of music for dangling it as an additional qualification by their match-making mammas before the parents of the prospective bride-grooms. Again she rightly complains of the weakness of some parents who begin the musical studies of their daughters at her studio, and after she has taken severe pains, to give them some knowledge, for months and years together, when they show some sign of advance, they are sent to some other music teachers, experienced or otherwise, who get all the credit for the results of such pupils' examinations. This is but too true, knowing as we do this deplorable weakness of many Indians in several branches of education. Mr. Traylen truly and sympathetically observes in his Foreward: "One is never a prophet in one's

own country, and if in her own community Miss Palamkote has not received that full measure of recognition which is her due, she has at least deserved and attained the success she had no thought of commanding, and has the additional satisfaction of knowing that it results from her own determination and unaided efforts." No better opinion could Miss Palamkote get than this from a gentleman, and that too a European, who has almost passed his life in a well-known firm which deals in pianos, organs etc.

"THE BOMBAY CHRONICLE."

April 12th, 1931.

Forty-five Years in Music by Miss Bhikhaiji L. Palamkote (88A, Cumballa Hill, Bombay No. 6) is an auto-biographical sketch in Gujarati with a large number of appreciations (mostly in English) of Miss Palamkote's work as an extraordinary successful teacher of English Music. She has been the music teacher of three generations of Parsees and is also a Gujarati writer of some repute. This story of her persistence, energy, charity and public spirit is well worth reading.

K. S. K. IYENGAR.

Delhi, May 16th, 1931.

' We acknowledge with thanks two books which our library received. One is from Miss Palamkote regarding her interesting career of 45 years in music. Her labours have been untiring and uninterrupted, a unique record not only in the Parsi community but perhaps in India. The book contains many letters of appreciation from several institutions. Her pet scheme is a concert hall for Bombay—a laudible one as up to now we have not got a single hall in the city with proper acoustics, where music could be rendered for the valuation of right tones.

THREE ARTS

June 20th, 1931

A Parsi Musician

For more than 37 years Miss Bhikhaji L. Palamkote has taught music to the Parsi community, coaching many pupils who have in their turn become excellent musicians and she is also well known for her pleasing pianoforte recitals at concerts in Bombay. In *Forty Five Years in Music* she has compiled a short review of her life's work which should be of much interest to her pupils and friends. Miss Bhikhaji does not boast when she claims that her work has been unique.

'THE TIMES OF INDIA.'

July 14th, 1931.

MISS BHIKHAJI PALAM- KOTE'S DISTINCTION.

Made Life Member By Trinity
College of Music.

First Indian Among 50 Musicians.

Miss Bhikhaiji Limjibhai Palamkote, the well-known Parsi musician, who has had to her credit experience of teaching Western music for the last 42 years, has lately been enrolled as Life Academic Member by the Trinity College of Music.

It may be mentioned here that there are only fifty musicians who have been made Life Members of this famous College. No Indian of either sex has been made a Life Member so far, and this unique distinction won by an Indian, and that too by a lady, will be hailed with delight by all lovers of music in India.

Miss Bhikhaiji Palamkote was a member of the College for the last 20 years, and now the College has appreciated her services in the cause of divine art to which she is still devoted at the advanced age of 66, by making her one of the Life Members of the Academy.

Miss Bhikhaiji Palamkote, it will be remembered, has done useful public services by the aid of the divine art by arranging several musical concerts, and has raised sums of Rs. 34,000 which have been handed over to charitable institutions.

"THE BOMBAY CHRONICLE.

August 8th, 1932.

"Honour For Indian Lady Musician.

"Life Member of Trinity College of Music.

"Miss Bhikhaiji Lamjibhoy Palamkote, the well-known Parsi Musician, who had had to her credit experience of teaching Western music for the last 42 years, has lately been enrolled as Life Academic Member by the Trinity College of Music.

There are only fifty musicians in the Academy who have been made Life Members of this famous College. She is the only Parsi Lady to be accorded this unique distinction.

Miss Palamkote has been a member of the College for the last 20 years, and now the College has appreciated her services in the cause of art to which she is

still devoted at the advanced age of 66 by making her one of the Life Members of the Academy."

"THE TIMES OF INDIA."

August 25th, 1932.

"Miss Bhikhaiji L. Palamkote."

**"Life Academic Member of Trinity
College of Music."**

"With reference to the announcement made in our issue of 22nd August, about the unique distinction given to Miss Bhikhaiji Limjibhoy Palamkote by the Trinity College of Music, it should be made clear, in order to clear misunderstanding that is likely to arise, that there are only 50 life academic members (musicians) of the Academy of the Trinity College of Music, London. The statement made that "she is the first Indian among the world's 50 musicians" is not accurate. She is the first and only one in the Parsi community among 50 life members of the *Academy*."

"THE BOMBAY CHRONICLE."

September 1st, 1932.

“My personal knowledge of that noble lady, Miss Bhikhaiji L. Palamkote, puts me in a position to pen down a few words of appreciation.

Success comes to those who strive and fight, and Miss Palamkote is no exception to that. She has put both her mind and soul solely in cultivating that divine art—Music—which had attracted even prophets like Zoroaster, who wrote the sacred Gathas in metrical form, and the Hindu philosophers, who wrote the sacred scriptures in rhymes.

She holds good position in the Western Musical world not only in her mother land, but also abroad as is seen from the fact that she has been honoured by being elected as a Life Academic Member of Trinity College of Music, London. Her masterly acquisition of the knowledge is also accompanied by her exquisite and lucid imparting of the same to her students as is evident from a large number of them taking a successful advantage year after year, of the Music Studio conducted by her.

Simplicity and sincerity are the key-notes of her success. In her Studio she is more than a teacher—a mother guiding the destinies of her children—by making them follow the elementary principles of good and honest life. Her discipline in the Studio of the accompaniment of the guardian with every student is exemplary. To-day Parsi community is really proud of her and will be more so to produce another Miss Bhikhaiji in time to come.

One of the most prominent traits in her character is that she clings firmly to her honest, independent opinion even under the most trying circumstances.

One honest ambition of her life is the erection of a Concert Hall, which certainly will be a step forward in the elevation of the Divine Art of Music in this country. Let us all entertain the same ambition and hope it gets its full realisation in near future.

I think she has done her duty in this world and hence sincerely wish that she may enjoy the full calmness and happiness of mind in her good old age."

JEHANGIR. ARDESHIR. KHODAIJI.

Musician.

Director of Music.

May 12th, 1934.

The Alexandra Girls' English Institution.
PRIZES AND SCHOLARSHIP AWARDED TO
Miss Bhukhaiji L. Palamkote

SPECIAL PRIZES

1886—Mrs Motibai Kapadia Essay Prize of Rs. 40

1886—Mrs Lamji Bathibai Music Prize of Rs. 20

1887—Mrs Lamji Bathibai Music Prize of Rs. 20.

General Prize

1887—"The Annual Examinal Prize"

SPECIAL PRIZES

1888—Mrs Ruttonji Parukh Tatting Prize of Rs. 15.

1888—Mrs Lamji Bathibai Music Prize of Rs. 20.

General Prizes

1888—"Application Prize."

1889—The John Jarden *Scholarship* of Rs. 40 for
 General Proficiency

1889—"Application Prize"

SPECIAL PRIZES

1890—Mr. Vundravandas Lancy Needle-Work Prize.

1890—Mrs Lamji Bathibai Music Prize of Rs. 20.

SPECIAL PRIZE

1891—Mr H J Rustomji Singing Prize of Rs. 30

NINE Certificates from Trinity College of Music, London.

FOUR Gold Medals for Venetian and Honiton Lace
 Work, (an Italian Art,) from Calcutta, Nagpur,
 Allahabad, and Bhavnagar Exhibitions

1933—Elected Life Academic Member by the Board

"I was glad to read your interesting account of the Concert and must heartily congratulate you on its unique success. From what I have seen of your efforts in your work I believe you thoroughly deserve all that and even more.

"I am fully confident that honest hard work in the end pays. Nevermind the press, if they have been silent, it does not matter. Your work has been appreciated by your Professor and that is more than enough."

DR. S. P. SHROFF,

F. R. C. S.

Amritsar,

4th November 1915.

"We offer hearty Congratulations for the merited honour conferred on you by the Trinity College of Music, London, by making you a Life-Member of the Academy, and we feel ourselves proud to think that our daughter is being musically nurtured by such a talented lady like you.

"We pray that you may be spared for many year, to come so that you may be able to impart sound musical training to the rising youths of our community.

"With sincerest regards and wishes for your fame in the Realms of Music."

MR. & MRS. PHIROZ C. MISTRY.

22nd August 1932.

DONATIONS

given by Miss Bhikhaiji L Palamkote in aid of the Poor Hospitals War Funds, and Public and Charitable Institutions and various Funds

[1900—1934]

Year	Description	Amount,		
		Rs	a.	p.
1900	Mrs Paloni Turner of Mahim (in distress)	100	0	0
1900	Khan Sahib Manekji Chaudhary's One Anna Indian Famine Fund	100	0	0
1901	For the late Mr Bhikhaiji Adarji Govelkar's family, (in distress) at Tarapur	1164	0	0
1912	Free Concert at Miss Bhikhaiji L Palamkote's Music Studio for The Parsi Writers Association	25	12	6
1913	Free Concert at Miss Bhikhaiji L Palamkote's Music Studio for The Parsi Writers Association	27	0	0
1913	For the Alexandra Institution	5	0	0
1914	Free Concert at the Framji Cowaji Institute for the Distribution of Trinity College of Music London Certificates and Prizes from Miss Bhikhaiji L Palamkote	402	12	0
1914	For The Parsi General Hospital	12	0	0
1914	For the Belgian Relief Fund	5	0	0
1915	Free Concert at the Town Hall for the Distribution of Trinity College of Music London Certificates	299	12	0
1916	Women's Branch of the Bombay Presidency War and Relief Fund in lieu of Prizes from Miss Bhikhaiji L Palamkote	80	0	0
Carried forward		2221	4	6

Year	Description	Amount		
		Rs	a	p
	Brought over	2,221	4	6
1915	Fee from a pupil for the Poor Zoroastrian and other Funds	60	0	0
1915	Month Organ Fund for the Front	96	12	0
1916	Free Concert at the Town Hall for the Distribution of Trinity College of Music London Certificates	299	12	0
1916	For The Gerard Freeman Thomas Hospital	151	8	0
1917	Concert at the Town Hall in aid of the Women's Branch of the Bombay Presidency War and Relief Fund	1,530	0	0
1917	Articles for War Sale	75	0	0
1917	Expenses of the Concert in 1917 from Miss Bhikhaji L. Palamkote	258	12	0
1917	Fee from a pupil for the Italian Red Cross Fund	48	0	0
1919	Concert at the Town Hall in aid of St. Dunstan's Home for Blinded Soldiers' and Sailors' Fund	2 805	0	0
1921	For the Masina Hospital Fund	50	0	0
1921	Donation for the Concert Hall Fund in 1921 from Miss Bhikhaji L. Palamkote	1,298	0	0
1921	The Jalbhoy Bharda Memorial Fund	25	0	0
1921	Fees from three pupils for Concert Hall Fund	60	0	0
1922	Donation for the Masina Hospital Fund at the time of the Concert in 1922	101	0	0
1922	Concert at the Town Hall in aid of The Masina Hospital Fund	5 000	0	0
1924	For the Alexandra Girls English Institution Fund	30	0	0
1924-29	Subscriptions for six years for the Concert Hall Fund	60	0	0
1926	For The Rathestar (Spiritual Warriors) Mandal Fund	25	0	0
1926	Sir Leshe Wilson Hospital Fund	5	0	0
	Carried forward	14 160	0	6

Year	Description.	Amount.		
		Rs.	s	p.
	Brought over ..	14,160	0	0
1926	Donation for the Concert Hall Fund at the time of the Concert in 1926 ..	25	0	0
1927	For the expenses of Concert	11	0	0
1928	For the Masina Hospital Fund	25	0	0
1928	Two Casual prizes at the Alexandra Girls' English Institution	20	0	0
1928	Two Port Trust 4% Bonds for Re 500/- each (face value), interest to be used for two prizes—one for Singing in memory of Baji Avandaji L. Palamkote (my mother) and one for Music from Miss Bhikhaji L. Palamkote at The Alexandra Institution	1,000	0	0
	Total Sum given for Concerts and other Funds by Miss Bhikhaji Re	15,241	0	6
1921-28	Seven Concerts held at the Town Hall in 1921, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, and 1928, in aid of the Concert Hall Fund, with donations, subscriptions, interest &c, total amount Re 25 000 paid to the Trinity College of Music London, in pursuance to the Resolution passed at the Meeting of the Donors and Subscribers to the "Concert Hall Fund", held on 2nd December 1934	25,000	0	0
	Total Sum given by Miss Bhikhaji			
	Total Sum	40,241	0	6

(MISS) BHIKHAJI. L. PALAMKOTE'S
STUDENTS' SUCCESSES.

In Practical (Pianoforte) and Theoretical
Examinations of Trinity College of Music, London.

Commenced my Divine Art (Music) in January
1885.

1885—1935.

50 Years.

Teaching Experience—45 years.

1890—1935.

Students appeared in Examinations from 1901-34 :—

Out of 244 pupils appeared in T. C. L. Examinations only 27 pupils failed ; and 217 were successful.

Cent per cent. results 28 times in 33 years.

78 students got Honours out of 217 successful students.

In 1902 only one pupil entered and failed.

No pupil entered for the examination in 1908.

Statement showing Number of Successful Students in each year from 1901--1934

Successful Students.					Year
1	1901
2	1903
2	1904
2	1905
4	1906
5	1907
8	1909
10	1910
11	1911
7	1912
11	1918
12	1914
15	1915
9	1916
14	1917
5	1918
15	1919
4	1920
5	1921
4	1922
3	1923
14	1924
9	1925
4	1926
3	1927
5	1928
7	1929
6	1930
7	1931
5	1932
4	1933
1	1934

List of Concerts.

Out of 16 Concerts 6 Concerts were free, and by 10 Concerts and other donations from 1917 to 1928, Rs. 40,247-0-6 were given in Charity.

5 Concerts were under the distinguished patronage of the Governors of Bombay.

Year,

1917.—Concert, under the distinguished patronage of Lord and Lady Willingdon, C. I., at The Town Hall,

1919.—Concert, under the distinguished patronage of The Governor and The Honourable Lady Lloyds at The Town Hall.

1921.—Concert, under the distinguished patronage of the Governor and The Honourable Lady Lloyds, at The Town Hall.

1922.—Concert, under the distinguished patronage of the Governor and The Honourable Lady Lloyds, at The Town Hall.

1935.—Farewell Pianoforte Recital under the distinguished patronage of the Governor of Bombay and Lady Brabourne, at The Town Hall.

16. Concerts.

At Miss. Bhikhaiji. L. Palamkote's Music Studio.								Year.
								1912
								1913
								1914
								1915
								1916
								1917
								1919
								1921
								1922
								1923
								1924
								1925
								1926
								1927
								1928
								1935
								Farewell Pianoforte Recital...

[All 16 Concerts were organised by Miss. Bhikhaiji, P. P. ...]

IN ADDITION

to the above Sum of Rs. 40,241-0-6, also

Rs 25-0-0 were given for the "Zoroastrian Music Ensemble" Fund (Band Fund) in July 1934,

Rs 285-6-0 expenses defrayed on the occasion of my "Farewell Pianoforte Recital" which took place in the Town Hall on the 6th January 1935, and

Rs 25-0-0 for Mrs Shirinbai Mancherji Cama's Male Convalescent Home Fund in February 1935.

Total Rs. 335-6-0 were spent by me only.

BHIKHAJI L. PALAMKOTE,

TRINITY COLLEGE OF MUSIC.

DEAR MISS PALAMKOTE,

Many thanks for your kind invitation to your Farewell Pianoforte Recital which took place yesterday. I am sorry the College could not be represented. It is hoped that everything went off, as usual, very successfully.

I have also received your letter of the 21st December and await further communication.

Yours Sincerely,

C. N. RODWELL,

Secretary.

7th January 1935.

“કોનસર્ટ હોલ ફંડ.”

૧૯૧૨ થી ૧૯૧૬ સુધી પાંચ ક્રી કોનસર્ટ્સ ક્રીધા પછી મને ઘણે ઠેકાણેથી સલાહ-સૂચના થઈ કે સખાવત માટે મારે કોનસર્ટ્સ કરવા, ને મુખ્ય કરીને લડઈ તેમજ આસ્પીટલ ફંડ માટે કરવા; જેથી ૧૯૧૭માં ‘વૉર ઍન્ડ રીલીફ ફંડ’ માટે કર્યો અને ૧૯૧૯માં લડઈમાં અપંગ થઈ ગયલા સીપાહો અને ખલાસીઓ માટે કર્યો; આ બે કોનસર્ટ્સમાં ફત્તેહ મળેલી હોવાથી ૧૯૨૧માં ‘મ્યુઝિક હોલ ફંડ’ મેં પોતે સ્થાપ્યું, અને એક કોનસર્ટ ક્રીધા પછી મરહુમ મી. જી. ડી. ત્રેલને માફ લક્ષ જેમ્સ’ કે વેલાતમાં મ્યુઝિક હોલની કંઈ ઘણી ગણના નથી, માટે આ ફંડને ‘કોનસર્ટ હોલ’ નામ વધુ ઊજાડું છે. ૧૯૨૨ માં ડૉ. માસીના આસ્પીટલના ફંડ માટે એક કોનસર્ટ કર્યા પછી, આ કોનસર્ટ હોલ ફંડ માટે ૧૯૨૩ થી ૧૯૨૮ સુધીમાં ૬ કોનસર્ટ્સ એક પછી એક ક્રીધા.

૧૩ વર્ષો સુધી એ નાણાં વધીને રૂ. ૨૫,૦૦૦ થયા, તે ફક્ત ૭ કોનસર્ટ્સથી; અને તે નાણાંનાં બ્યાજ, ‘ડોનેશન્સ’ અને ‘સપ્સક્રિપશન્સ’ (કમીટીના મેમ્બરોના વાર્ષિક લવાજમ) થીજ.

લાઈ હોરમસજી દી. જ સુશાઈ, આર.એ. અને લાઈ જેફંગીર શે. બેનકર ૧૩ વર્ષો સુધી હિસાબ-કિતાબ તપાસવામાં આણ મદદગાર થઈ પડ્યા. ફંડને વધારવાનાં શુભ કાર્યમાં વિશેષ કરીને મારાં ગુણવંતાં, વફાદાર શિષ્યો અને તેમનાં માત-પિતાએ મોટે

ભાગે મદદ કીધી. તેમાં કેટલાંકોએ કાચર પણ મારી ! રફતે રફતે લોકોનાં વિચાર હોવ બાંધવાની વિરૂધ્ધ થતા ગયા. કેટલાકે બોલવા લાગ્યાં—“અરે સીખઈજી ! હોલ તો દેવ દેવ થઈ ગયા. કેટલાક હાલ તો મહીનામા બે-ચાર વખતથી વધરાતા નથી, કેટલાક હાલમા તો કુતરાં અરડાયછ ! તમે ચુના-મટોરામાં પૈમા નાંખીને શું કરવાનાં છેવ ? તમારી પછી કોણ વહીવટ કરશે ને ચલાવશે ?” વિગેરે તોપણ હિંમત હારી નહિ જતા ફંડને વધારવા મેં લક્ષાપતિઓનેજ નહિ, પણ કરોડપતિઓને સૂચના કરી અને હોલને તેમનુંજ નામ આપવાની ખાતરી આપી, પણ બ્યર્થ ! એક કોનસર્ટ હોલ બાંધવાની હિમાયતમા તેઓ હતાંજ નહિ !

૧૩ વર્ષો પછી મને લાગ્યું કે મારી જીંદગીની સાંજ (૬૮ વર્ષ થતાં) પડવા આવી, અને જખરી જેહેમતે જમા કીધેલા પા લાખ રૂપિયાને મારી હૈયાતીનાજ કોઈ સંધર સ સથા, અને સલામત હાથેમા સાચવી રાખવા આપવા સંગીત (મ્યુઝિક) થી મેળવેલા નાણા સંગીતમા ને કેળવણીના શુભ કાર્યમા વાપરવા મેં મારા મનમાં ઠરાવ કર્યો વળી પારસીઓનાંજ પૈસા હોવાથી જરથોસ્તી પારસીઓનેજ તેનો લાભ મળે એવા મારા ઠરાવથી મેં લન્ડનની ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝિક જેવી સંધર સંસથા, કે જે ૬૨ વર્ષો થયા લાખો લાખ વિદ્યાર્થીઓની પરિક્ષા લેછે, ને જેની “બોર્ડ” શિખેલા, શણેવા, પ્રમાણિક, સુધ્ધા, વિદ્વાન મ્યુઝિશ્યનોનીજ બનેલી છે, તે સંસથાને પચ્ચીસ હજાર રૂપિયા સપુરદ કરવા મેં આગમજથીજ પૂછાવ્યું; જેઓ સાચનો પત્ર-વેહવાર હું નીચે રજુ કરું છું.

અહિં એવી સંગીતની કોર્સ સંસથા છેજ નહિ, ને દોવી સંસથા ચલાવી શકે એવા કોઈ મ્યુઝિશ્યનોની “બોર્ડ” પણ

નથી. વળી જે બે-ચાર 'પારસી બેન્ડ' ઊભાં થયાં છે, તેઓને સપુરદ કરવા જતાં, ને મતફેરીનો બાહુ ઊભો થતાં એ પરચીસ હાંસરતું પાણી થઇ યા દાગ વાટકો થઈ વપરાઇને પૂરા થઈ જાય. વળી જો બેન્ડ ભાંગી પડે ને તડાં પડે તો ખીજાં કેમ જલતાંજ ફંડમાં એ પા લાખ ઘુસી જાય ! એવી ધાસ્તીથી લન્ડનની ત્રીનીટી કોલેજ એફ મ્યુઝિક, જે કદી પણ બંધ પડે કે નાણાંની તાંગીમાં આવે એવી આશા કે વકરી છેજ નહિ, તેવી ધરખમ કોલેજને ફક્ત નાણાંનું વ્યાજ રોકડ ઇનામ ને સોનાનાં ચાંદ 'ડીપ્લોમા' ની A.T.O.L., L.T.C.L., F.T.C.L., ની ચઢતી પરિક્ષાઓમાં જે જરૂર પડતી બાનુઓ યા જરૂર પડતી શ્રદ્ધા માન સાથે આખા ઇન્ડયામાંથી પાસ થાય, તેઓને આપવા માટે એક કાયદાપૂર્વક મીટીંગ તા. ૨૭ ડીસેમ્બર ૧૯૩૪ને દિને મારા મ્યુઝિક સ્ટુડ્યોમાં નાણાં ભરનારાંઓની બેઠાવી, જ્યાં સર્વાનુમતે, તેમજ ૫૫ નાણાં ભરનારાંઓએ, મીટીંગનો ઠરાવ જે આગમજથી અત્રેનાં ઇંગ્લેન્ડ તેમજ ગુજરાતી વર્તમાન-પત્રોમાં જાહેર ખબર છપાવી પ્રકટ કર્યો હતો, તે ઠરાવની તરફેણમાં કાગળો લખીને પોતાની પ્રસંસા જાહેર કીધી હતી. મીટીંગમાં એ સમજાં કાગળો ટેબલ ઉપર સર્વેને વાંચવા માટે ખુલ્લાં રાખ્યાં હતાં. ઠરાવ મીટીંગમાં પ્રસાર થયા પછી પણ કેટલાંકોએ ઠરાવની તરફેણમાં કાગળો લખીને તેમજ મેં હું મેં હું પોતાના વિચાર જાહેર કર્યાં હતાં. એટલે ૧૦૮ 'ડાનર્સ' (નાણા ભરનારાંઓ)માંથી ૭૦ જણાં ઠરાવની તરફેણમાં હતાં. ૩૮ જણાંએ જવાબ લખવાની તકલીફ ઉઠાવી નહિ હતી !

ઉપલી સભા બેઠાવવાને લગતી જાહેર ખબર મારફતે આપવામાં આવેલી નોટીસ મારી વતી પ્રમુખ સાહેબ મી. હોરમસન દી. જસુભાઈએ વાંચી સંલગ્નાવી હતી.

મી શ્રીરોઝ શે. ગઝદરે દરખાસ્ત કરી કે સભા કોઈ બીજા દિવસ ઉપર મુલતવી રાખવી. ઉપલી દરખાસ્તને ટેકો નહિ' મળવાથી તે પડી ભાંગી હતી. ત્યાર બાદ મી. ગઝદર સભા છોડી ગયા હતા, અને સભા છોડી જતાં તેવણ બોલ્યા હતા કે સભા સમક્ષ જે ઠરાવ મૂકવામાં આવનાર હતો તેની તેવણ વિરૂધ્ધ હતા. પ્રમુખે તેવણને જણાવ્યું હતું કે તેવણે સભા છોડી ચાલી જવું નહિ, પણ ઠરાવ મૂકવામાં આવે ત્યાં સૂધી ચાલવું, અને ઠરાવ મૂકાયા પછી ગમે તો તેવણે ઠરાવની વિરૂધ્ધ પોતાનો સુધારો (amendment) કાઢી રજુ કરવો હોય તો તે રજુ કરવો પ્રમુખ સાહેબના ઉપર મુંજળના કહેવા છતાં મી. ગઝદર ચાલી ગયા હતા.

જે પછી પ્રમુખ સાહેબે સભાનું કામકાજ આગળ ચલાવ્યું હતું; અને ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝિક લનડનને નાણાં મોકલી આપવાની તરફેણમાં સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર થયો હતો જે પછી લીખાર્ડે લી પાલમકોટે પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર માનતાં ટુંક વિવેચન કર્યું હતું, અને સભા ઘરખાસ્ત થઈ હતી :—

પ્રમુખનો ઉપકાર.

બાલુ ઓ અને પ્રફુરથો,

પ્રમુખ મી હોરમમલ જમુલાઈનો ઉપકાર માનવા આગમન પાત્ર ત્રીનીટ આ ફંડ માટે બોલવા માગ્યું છું.

૧૯૨૧ થી ૧૯૩૪ સૂધી આ ફંડ માટે ૧૩ વર્ષો સૂધી મારી મેહેનત—જેહેમત છતાં મેં એક કોલ તરફ દેખીની બી દિલસોઝી હતી નહિ, મેં માલ લક્ષાપતીઓને નહિ પણ

કરોડપતીઓનેથી કાગળો લખી આ ફંડને મદદ કરવા અને હોલને તેઓનું જ નામ આપવા અરજ કરી હતી; પણ કહેવાને દિલગીર છું કે તેઓનાં મ્યુઝિકલ કાન નહિં હતા !

હું ઘેરેઘેર ને શેહેરે શેહર એ હોલ બાંધવા લીખ માંગવા નહિં ગમ્ય, કારણ મને મારું સ્વમાન ઘણું બડાણું હતું. આટલાં નાણાંથી થયાં તે ફક્ત ૭ કોનસર્સથી અને કોનસર્સ વખતે ‘એનેશન્સ’ મળવાથી, કમીટીનાં સભાસદોનાં ‘સપ્સ-ક્રિપશનસ’થી અને વ્યાજથી મેં એકલીએ એકલે હાથે એકઠાં કરી સાચવી-બાળવીને મારા કળમમાં રાંધ્યાં હતાં. મેં પ્રમાણિક-પણે પછે પછે પનો હિસાબ-કિતાબ આ બે લાઇઓને, મી. હો. જસુભાઇ અને મી. જે. બેનકરને, ૧૩ વર્ષો સુધી આપ્યો છે.

મ્યુઝિકમાંથીજ એ નાણાં મેં મેળવ્યાં છે, એટલે એજ એલમ-હુન્નરમાં તે વપરાવાં ભેઇએ. એ નાણાં ફક્ત પારસીઓથીજ મેળવ્યાં છે, ને પરબતનો એમાં ફાલો નહિં હોવાથી જરથોસ્ત્રા પારસીઓનેજ એ નાણાંનું બ્યાજ મ્યુઝિક માટેજ પશ્ચિમથી પૂર્વમાં પાછું આવે એવી સસ્તે અમે કોલેજની ‘બોર્ડ’ સાથે ગોઠવણ કરી છે, કે જે ‘બોર્ડમાં’ ઘણા વિદ્યાન, ડાહ્યા, સમજદાર અને અક્કલવાન પ્રમાણિક પૂરેષો છે.

હું ખુશી છું કે એ નાણાં મ્યુઝિકનાજ એલમ-હુન્નરમાં વપરાશે ને કાંઈ જરથોસ્ત્રી પારસી બાનું યા અદુસ્ત્ય મારી મારફત સ્વતંત્ર રહી આગર-દંઘલે પોતાનું ગુજરાન કરી શકશે તો પેલી વધારે સારી દુન્યામાં મારા અમર આત્માને આનંદ થશે.

મી શ્રીરાજ શેા. ગઝદરે દરખાસ્ત કરી કે સલા કોઈ પીળ દિવસ ઉપર મુલતવી રાખવી. ઉપલી દરખાસ્તને ટેકો નહિં મળવાથી તે પડી લાંગી હતી ! ત્યાર બાદ મી. ગઝદર સલા છોડી ગયા હતા, અને સલા છોડી જતાં તેવણ બોલ્યા હતા કે સલા સમક્ષ જે ઠરાવ મૂકવામાં આવનાર હતો તેની તેવણ વિરૂધ્ધ હતા ! પ્રમુખે તેવણને જણાવ્યું હતું કે તેવણે સલા છોડી ચાલી જવું નહિં, પણ ઠરાવ મૂકવામાં આવે ત્યાં સૂધી થોભવું, અને ઠરાવ મૂકાયા પછી ગમે તો તેવણે ઠરાવની વિરૂધ્ધ પોતાનો સુધારો (amendment) કાંઈ રજુ કરવો હોય તો તે રજુ કરવો. પ્રમુખ સાહેબના ઉપર મુંજળનાં કહેવા છતાં મી. ગઝદર ચાલી ગયા હતા !

જે પછી પ્રમુખ સાહેબે સલાતું કામકાજ આગળ ચલાવ્યું હતું; અને ત્રીનીટી કૉલેજ બોર્ડ મ્યુઝિક લનડનને નાણાં મોકલી આપવાની તરફેણમાં સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર થયો હતો જે પછી લીખાઈજી લી પાલમકોટે પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર માનતાં ટુંક વિવેચન કર્યું હતું, અને સલા ધરખાસ્ત થઈ હતી :—

પ્રમુખનો ઉપકાર.

બાતુ શેા અને પ્રવૃત્તિ,

પ્રમુખ મી. હોરમમજી જસુલાઈનો ઉપકાર માનવા આગમજ પાંચ ત્રીનીટ આ ફંડ માટે બોલવા માંગું છું.

૧૯૨૧ થી ૧૯૩૪ સૂધી આ ફંડ માટે ૧૩ વર્ષો સૂધી મારી મેહેનત-જેહેમત છતાં મેં જોયું કે હોલ તરફ કોઈનીબી દિલસોઝી હતી નહિં, મેં માત્ર લક્ષાપતીએનેજ નહિં પણ

કરોડપતીઓનેથી કાગળો લખી આ ફંડને મદદ કરવા અને હોલને તેઓનું જ નામ આપવા અરજ કરી હતી; પણ કહેવાને દિલગીર છું કે તેઓનાં મ્યુઝિકલ કાન નહિં હતાં !

હું ઘેરઘેર ને શેહેરે શેહર એ હોલ ગાંધવા લીજા માંગવા નહિં ગયું, કારણ મને મારું સ્વમાન ઘણું બહાલું હતું. આટલાં નાણાંથી યયાં તે ફક્ત ૭ કૅનસર્સથી અને કૅનસર્સ વખતે 'કોનેશન્સ' મળવાથી, કમીટીનાં સલાસદોનાં 'સપ્સ-ક્રિપશનસ'થી અને વ્યાજથી મેં એકલીએ એકલે હાથે એકઠાં કરી સાચવી-જાળવીને મારા કળાત્રયાં રાંખ્યાં હતાં. મેં પ્રમાણિક-પણે પચે પનો હિસાબ-કિતાબ આ બે ભાઈઓને, મી. હો. જસુભાઈ અને મી. જે. બેનકરને, ૧૩ વર્ષો સુધી આપ્યો છે.

મ્યુઝિકમાંથીજ એ નાણાં મેં મેળવ્યાં છે, એટલે એજ એલમ-હુન્નરમાં તે વપરાવાં જોઈએ. એ નાણાં ફક્ત પારસીઓથીજ મેળવ્યાં છે, ને પદ્મતત્તો એમાં ફાલો નહિં હોવાથી જરથોસ્તા પારસીઓનેજ એ નાણાંનું વ્યાજ મ્યુઝિક માટેજ પશ્વિમથી પૂર્વમાં પાછું આવે એવી સરતે અમે કૅલેજની 'બોર્ડ' સાથે ગોઠવણ કરી છે, કે જે 'બોર્ડમાં' ઘણા વિદ્યાન, ઠાહ્યા, સમજદાર અને અકલવાન પ્રમાણિક પૂરવો છે.

હું ખુશી છું કે એ નાણાં મ્યુઝિકનાજ એલમ-હુન્નરમાં વપરાયે ને કાંઈ જરથોસ્તી પારસી બાળું યા અડુસ્થ મારી માફક સ્વતંત્ર રહી આગર-દંઘતે પોતાનું શુન્નરાન કરી શકશે તો પેલી વધારે સારી હુ-યામાં મારા અમર આત્માને આનંદ થશે.

મને વિચાર આવ્યો કે રળે એ નાણાંનો મારી હુયાતી પછી, મારી મરણ વિરૂધ ગેરઉખાગ થાય, યા મારાં મોત પછી કોઈ શક લઈ જાય, તેથી મારી છ'દ્ગીની સાંજે જનતી ઉનાવળે જે ખુદાઈ હુન્નરને ૫૦ વર્ષો સૂધી મેં મારી છ'દ્ગી અર્પણ કરી તેજ હુન્નરમાં એ ફંડ આપી દેવાની મને કુદરતી બસારન થઈ ! તેથી, 'હાલ' જાંધાયો હોત તેના કરતાં હું વધારે ખુશ છું !

પ્રથમ કમીટીના ૭ સભાસદોમાંથી જે સ્વર્ગવાસ થયા; એ તેઓના ધંધા તેમજ રોકાણોને લીધે અજગ થઈ ગયા, ત્યારે અમો ત્રણ ભાઈ-બહેન એ ફંડને વફાદારથી વળગી રહ્યાં !

જેમ મેં ૧૩ વર્ષો સૂધી મેહેનત કીધી તેમ આ જે ભાઈઓ, ભાઈ હોદ્દામસજી લી. જસુભાઈ, અને ભાઈ જેહાંગીર શા. જનકરે હિસાબ-કિતાબ તપાસવામાં આવું ખીનહાંસલ મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવી છે; અને જાણે સગા ભાઈઓ હોય તેમ મારી બાબતોએ, બહેનને મદદ કરવા દિલસોચીથી આજ સૂધી જિલેલાજ છે. વળી આ મીટીંગ બોલાવવાના સંબંધમાં 'નોટીશ', 'સરક્યુલર' વિગેરે તૈયાર કરવાનું કામકાજ પણ એઓએજ ખુશીથી ઉપાડી લીધું હતું. આ લલાઈ તેઓનો ઉમદા ખવાસ અને ઉદાર દિલ દેખાડે છે, કે જેવો અનુભવ આ દોર'ગી દુન્યામાં આપણને ઠવચીતજ મળે છે,

લલા ભાઈ હોદ્દામસજીએ આજે પ્રમુખ થઇને જે લલાઈ દેખાડી છે, તે માટે એમનો ઉપકાર જેટલો માનું એટલો થોડો છે, ખુદા એમને તાંદરેસ્તી સાથે લાંબા આવરદા અને સુખ-શાંતિ : આપાદી બક્ષે !

તમે સર્વ હાજર થયલાં જાનુઓ અને શ્રદ્ધાસ્થો સર્વાંતુમને
આ પરોપકારી લાઇનો ઉપકાર માનવામાં મારી સાથે સામેલ
થશે.”

સભામાં ઠરાવ પસાર થયા પછી ત્રીજે દિવસે ચી. ગ્રાન્ડર
તરફથી મને એક કાગળ મળ્યો હતો, જે મેં સાચવી રાખ્યો
છે. એવણે ૧૯૨૨ માં ભરેલા રૂ. ૧૦૧ જાર વર્ષો પછી વ્યાજ
સાથે પાછા માંગ્યા હતા, જે અમોએ વ્યાજ જાર વર્ષનું
ગણીને રૂ. ૧૫૧-૨-૮ પાછા આપ્યા હતા, અને સ્ટેમ્પ સાથની
એમની સહી સાથની ‘રીસીટ’ મેળવી હતી. તે ઉપરાંત એ-
વણે નાણાં ભરનારાંઓની ટીપ મારી પાસેથી મેળવવાની શેખી
કરી હતી ! તેમાં તેવણે નિષ્કળ નિવડયા હતા !

રૂ. ૨૫,૦૦૦ મેં ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝિક લનડન
ને મોકલી આપ્યા છે, જે વિષેનો પત્ર-વહેવાર વાંચ્યાથી
વાંચક-વર્ગ વાકેફ થશે.

લીજાઇઝ. લી. પાલમફોટ.

TRINITY COLLEGE OF MUSIC

MANDEVILLE PLACE

LONDON W 1

October 8th 1934

1 G Goringe Esq

Bombay Centre

Dear Mr Goringe

With further reference to your letter of the 13th August last I beg to say that Miss Palamkote's generous offer has been laid before the Board who desire me to request you to kindly convey to Miss Palamkote their sincere appreciation of her munificent gift which they have much pleasure in accepting

It is understood that there are about Rs 230 0 available and it is thought that the Securities should be realised and the amount sent by draft to the College

The proceeds approximating to roughly about 4% of the total amount will then be devoted to a Prize or Scholarship at Miss Palamkote's desire and if she will let the College know her wishes as to the conditions of the award they will of course be duly carried out

Either the Prize or whatever form the award takes will be termed the Palamkote

It is thought advisable to write to you rather than direct to Miss Palamkote and I am sure you will enlarge the Board's thanks for her generous benefaction

We await further communications with much interest

Yours Faithfully

C N KODWELL

Secretary

RE. CONCERT HALL FUND.

NOTICE IS HEREBY GIVEN that a Meeting of the Donors and Subscribers to the 'Concert Hall Fund' started by Miss Bhikhaiji L. Palamkote in Bombay, in the year 1921, will be held at Miss Bhikhaiji. L. Palamkote's Music Studio, 88A, Cumballa Hill, Bombay, on SUNDAY, the 2nd day of December, 1934, at 10 a.m (S.T.), for the purpose of transacting the business mentioned in the circular sent by post to the address of every Donor and Subscriber.

The purchasers of tickets for the concerts that were held in aid of the said Fund, are also hereby requested to attend the above meeting.

The total collections upto date, inclusive of interest, being insufficient for building a Concert Hall, and the prospects of getting the required amount together for the said purpose appearing to be nil, it is intended to transfer the Fund to The Trinity College of Music of London, for using interest thereof in giving cash prizes, or gold medals, at the discretion of the College authorities, to Parsee Zoroastrian girls or boys, who obtain "Honours" or highest marks in the six-monthly examinations held by the said College for the award of its A.T.C.L., L.T.C.L and F.F.C.L diplomas.

Dated this 22nd day of November, 1934.

HORMASJI D JASSOOBHROY,
JEHANGIR S. BANKER,

Two of the Members of the Concert Hall Fund Committee appointed in 1921

TRINITY COLLEGE OF MUSIC LONDON

--346-1-2--

DEAR MISS PALANKOTF,

I beg to acknowledge receipt of your letter of the 24th November last in connection with the fund which you have collected from time to time and now propose to hand over to the College for providing certain awards etc, to Zoroastrian Parsi candidates in India

I need hardly tell you how much the College appreciates your generous action in this matter

It is noted you held a meeting last week and we now await formal resolutions in connection with it giving the results

It is also noted that you hope to make up the amount to Rs 25 000 and the gross proceeds will be devoted to the awards you wish made

Congratulations and best wishes on your attaining your Golden Jubilee and it is hoped that the Concert on the 6th January next will prove a great success ...

The sum you have raised for charity by music is indeed truly remarkable.

With all good wishes for the coming festive Season

Yours Sincerely,

C N H RODWELL,

Secretary.

12th December 1934

88A, CUMBAŁLA HILL,
BOMBAY, No. 6.

27th December, 1934.

Registered for Acknowledgment.

The Secretary,

TRINITY COLLEGE OF MUSIC LONDON.

Mandeville Place, London, W. 1.

ENGLAND.

Dear Sir,

RE: CONCERT HALL FUND

I have yours of the 12th instant.

A meeting of the donors, subscribers and purchasers of tickets for the concerts held in aid of the fund was held at my Music Studio on the 2nd instant under the presidentship of Mr. H. D. Jassoobhoy, R A, when a resolution was passed in Gujarati, of which the following is a true translation —

RESOLUTION.

"That this meeting adopts the accounts from 3rd April 1921 to 15th November 1934 of Concert Hall Fund laid before it by Miss Bhikhaiji Limjibhoy. Palamkote and further resolves that the whole of the net amount of the Concert Hall Fund now lying with Miss Bhikhaiji Limjibhoy. Palamkote be remitted by her to the Trinity College of Music London, and in connection there with terms and conditions be entered into with the College authorities to the effect that the said amount be invested by them in Government sterling securities bearing a good rate of interest, that the principal amount be always kept intact, that the interest realised by the investment be utilised in awarding cash prizes

or gold-medals (at the discretion of the College authorities) to such of the Zoroastrian Parsee girls and boys who pass with "Honours" or with the highest number of marks (is among themselves) in India, the examinations for the diplomas of A.T.C.L., L.T.G.L., and F.T.C.L., held twice a year by the said College, and that every such prize be styled 'Miss Bhikhaji Lamjibhoy Palamkote Prize' and every such medal be styled "Miss Bhikhaji Lamjibhoy. Palamkote Medal" This meeting further authorises Miss Bhikhaji Lingbhai Palamkote to sell the securities belonging to the Concert Hall Fund and to pay out of the proceeds the expenses connected with the printing of circulars and advertisements, as well as all incidental expenses, so that the net amount be remitted to the Trinity College of Music of London as hereby resolved'

I have made up the amount to Rs 25,000 and enclose a sight draft, value £ 1,878-5-1, on Hongkong Bank in favour of Trinity College of Music London, and should be glad to have your acknowledgment in the ordinary course

I need not recount here the terms and conditions upon which the fund is handed over to the College as they are fully set out in the above resolution Please let me have a letter, duly signed by the members of the Board stating that such terms and conditions will be duly carried out

In conclusion, I would request you to kindly see that at all necessary times the name 'Bhikhaji' is used in full and that the initial 'B' is never used Please, also be careful in spelling the name, because if the letter 'i' be dropped after the letter 'a', the name would be converted into that of a male

Yours faithfully,

(Miss) BHIKHAIJI L PALAMKOTE

TRINITY COLLEGE OF MUSIC.

DLAR MISS PALANKOTE,

I hasten to acknowledge receipt of your letter of the 27th December last with supplementary one together with draft for £1,878 1s 1d

This magnificent gift of yours will be duly reported to the College Board next week when I will write you further and enclose a draft copy of the regulations with the suggestions made in your letter.

Yours faithfully,

C N H RODWELL.

Secretary.

14-1-1935.

[PER AIR MAIL]

TRINITY COLLEGE OF MUSIC

DEAR MISS PALAMKOTI,

The magnificent gift which you have presented to the College to provide Prizes and Medals, etc., for Diploma Examinations in India was duly reported to the Board at the last meeting

I am to convey to you the College's most grateful thanks of which a more formal expression will be shortly forwarded to you for your great kindness

I enclose a draft of the regulations which have been approved by the Board and on hearing from you that they meet with your wishes, we will have slips printed for circulation in the various Indian Centres

With regard to the money, it is noted that it is your wish it should be invested in Government sterling securities and this will be duly carried out at the earliest convenient opportunity. You will appreciate the fact that it is advisable to watch the money-market very carefully so as to take advantage of the best offer. Any how you may be quite sure that the money will be kept in tact and the proceeds utilized for the Prizes and Medals

Yours truly
C N H RODWILL,
Secretary

29th January 1935
[Per Air-Mail]

DRAFT

" BHIKHAIJI LIMJIBHOY PALAMKOTE PRIZES "

" Through the munificence of Miss Bhikhaiji Limjibhoi Palamkote of Bombay the following Gold Medals and Prizes will be awarded to the Zoroastrian Parsi Candidates gaining the highest results in the following Diploma Examinations for Pianoforte Playing in India

Fellowship (F T C L)	Medal and Prize of £ 7.
Licentiate (L I C L)	Do
Associate (A T C L)	Do

These awards will be made for each of the two Examinations held during the year and the first award will be made for the Examination, 1935

Evidence must be adduced that the successful candidates comply with the conditions as to nationality.

29th January 1935

PIANOFORTE RECITAL IN BOMBAY

The Town Hall was packed on Sunday night on the occasion of the Farewell Pianoforte Recital of Miss Bhikhaji L. Palamkote who this year celebrated her Golden Jubilee

Miss Palamkote commenced the concert with an excellent rendering of Beethoven's Sonata Op 27 No 2 greatly appreciated by the audience following which a Piano Duet of the Adagio and Allegro from Haydn's First Symphony was executed by the Misses Mani P. Mistry, and Mehra B. Karanjia. These two players joined by Miss Ratti E. Hirjibehedin also performed Piano Trios—Mozart's Don Giovanni and later the Fra Diavolo of Auber. The Programme—a lengthy one—included Piano Duets of works by Bellini and Liszt and a Piano Trio the Orphee of Offenbach all of which were well received.

The players displayed a high standard and sound technique one of the most enjoyable item being Miss Karanjia's rendering of Chopin's Nocturne Op 32 No 1 in which she displayed feeling and sureness of touch.

An excellent programme was brought to a close by Miss Palamkote with a work written for the left hand only—Leschetizky's Andante Finale from Lucia di Lammermoor which she rendered most effectively.

After the distribution of certificates prizes and silver medals of the Trinity College of Music London to successful students by Lady Billimoria Sir Shapoorji B. Billimoria, Sheriff of Bombay, who presided delivered a congratulatory address.

‘THE TIMES OF INDIA’

7th January 1935

'TAUGHT WESTERN MUSIC TO THREE GENERATIONS

'Miss Palamkote' Celebrates Golden Jubilee Of Her
Brilliant Career

'For the last 50 years Miss Bhikhaji L. Palamkote strove for the cause of Music

She is the only Indian woman who has built up an institution for Western music which has run for such a long period and she was happy to celebrate the Golden Jubilee of her career

Miss Palamkote who is 63 years it is stated has taught piano music for three generations. The grand parents of some of her present pupils are, it seems still living themselves having undergone training under the veteran musician

Coming from a respectable Parsi family of business men carrying on trade at Palamkottah in South India Miss Palamkote became through sheer initiative skill and personal effort a great artist and after 50 years she completes a brilliant career, marked by success after success, which enabled her to endow extensive charities to the tune of about Rs 47,000.

PROUD RECORD

Half a century of successful musical career is the proud record of Miss Palamkote

The celebration of the Golden Jubilee was marked by a Pianoforte Recital at the Town Hall, which was attended by a large gathering of her friends, admirers, pupils and distinguished citizens

Sir Shapoorji B Billimoria, Sheriff of Bombay, presided on the occasion

Miss Palamkote herself played two pieces, Beethoven's "Sonata," (op 27 No 2) which opened the programme, and Leschetizky's "Andante Finkle De Lucia di Lammermoor" played with the left hand only, as the final number Both pieces were executed with a skill and mastery of technique which have throughout marked her work as a musician

A RICH SELECTION.

The rest of the programme included selections from other classical composers which were played by Miss Palamkote's pupils The ever popular Hungarian Rhapsody No 2 by Liszt was rendered by Miss Mehra B Karanjia and Miss Mani P Mistry who also figured in two other duets, 'Adagio , Allegro,' and 'Menuetto and Allegro both from Haydn's Symphony No 1 Another duet 'Romeo and Juliet' by Bellini was rendered by Miss Ratt E Hirjibehdin and Miss Roda P Karai There were also three solos, Chopin's "Nocturne (op 32 No 1) by Miss Karanjia Beethoven's "Sonata (No 11 op 22, first movement) by Miss Mistry and Ron'io from 'Sonata (op 14 No 1) also from Beethoven by Miss Hirjibehdin The programme was completed by three trios Don Giovanni from Mozart, Fra Diavolo from Auber and Orphee from Offenbach

PRIZE DISTRIBUTION

Lady Billimoria then distributed the Trinity College of Music Certificates and prizes and silver medals from Miss

Bhikhaiji L. Palamkote, awarded to Miss Mehra II Karanjia, Miss Mani P. Mistry, Miss Ratti E. Hirjibehedin and Miss Roda P. Karai

HER CHARITIES.

Sir Shapoorji in a brief speech congratulated Miss Palamkote on behalf of the citizens for the valuable services she rendered for the cause of music for about half-a-century. He paid tributes to her gallant efforts to raise funds for the construction of a model concert hall for the city. She gave concerts for about 7 years and could collect about Rs 25,000 but finding this amount quite inadequate she donated the amount to the London Trinity College of Music, the interest on this amount being spent for diplomas for the Parsi Zoroastrian pupils who pass the examinations of the College. Miss Palamkote gave concerts in aid of several other charities, viz., war hospitals and other institutions of the city such as private hospitals and this amounted to nearly Rs 15,000.

Mr Behram N. Karanjia speaking next thanked all the supporters and friends of Miss Palamkote for enabling her to carry on the splendid work during the past 50 years. In particular, he thanked Messrs Jehangirji Banker, H. Jassobhoy and Framroze A. Dubash for their assisting the cause of charity undertaken by her.

"THE BOMBAY CHRONICLE

8th January, 1935

THE VICEROY'S HOUSE,
NEW DELHI.

The 10th November 1934.

“Dear Miss Palamkote,

With reference to your letter dated the 29th of October, addressed to the Private Secretary to the Viceroy.

Their Excellencies the Viceroy and Lady Willingdon were much interested to hear about the Pianoforte Recital which you propose to give on the 6th of January, and they desire me to convey to you their good wishes for its success”

Yours truly,

A H. MUIR.

To

Miss PALAMKOTE,
88A, Cumballa Hill.
Bombay. No. 6.

Government House,
Bombay.
3rd January, 1935.

Dear Madam,

I am desired by His Excellency the Governor and Lady Brabourne to say that they regret they are unable to attend your Farewell Pianoforte Recital on Sunday, the 6th January.

Yours Truly,
H. VAUX,
Major

LETTER FROM SIR SHAMPOORJI. B BILLIMORIA, Kt

"My Dear Miss Palamkote,

"..... ..Since this will be your last Concert, we take the opportunity to wish you all prospects of a happy old age, at the close of your long career....."

19-12-1934

'My Dear Bhikhai,

Many happy and useful returns of to day's New Year, 1935!

Many thanks for your kind invitation for the Golden Jubilee of your heavenly vocation!

Truly I am in ecstasy for it, because from your girlhood, when you were a pupil of the Alexandra Institution, I have been interested in your welfare. Thus, notwithstanding our scanty contact, I have observed with glowing delight your growing glory in music, the ethereal of all the fine arts. You have not only achieved the mastery in this art, but have been blessed by God with the rare blessings of having enjoyed it

profitably and disbursed its privileges to countless others for the long period of half a century.

In the celebration of the event I would like to join unless you could arrange for my coming by the fewer steps on the east

Wishing you God will continue to bless you healthily and profitably to celebrate even your Diamond Jubilee

With fond regards,

I am,

Yours Sincerely,

SERENE. M. CURSETJI."

1-1-1935.

[Miss Serenmai Maneckji Cursetji was present at the Farewell Pianoforte Recital with Mrs. Serenbai Muncherji Cama at the Town Hall.]

"CONVALESCENT HOME,

BANDRA,

31-12-34.

"My Dear Bhicaiji,

"I thank you for your kind invitation which I accept with thanks.

"Very hearty are my congratulations You have been the first among Parsis to be such a competent and a successful teacher of the Divine Art of Music, and what is more remarkable is that God has blest you to celebrate the Golden Jubilee of the same

"Wishing you greater success in your vocation, and hearty greeting for the New Year, 1935.

"I am,

"Yours Sincerely,

SERENBAI. MUNCHERJI. CAMA".

"..... Music being Divine --and Divinity being infinite, there cannot be a 'Farewell Recital'.

With best wishes on the occasion of the Golden Jubilee"

BURJORJI. F. BIARUCHA.

Udwada, 3rd January, 1935.

".....Please, accept my heartiest congratulations on the success with which you have carried out your work May you be spared to us for many many years to come is the heartfelt wish, ..."

GULESTAN. J. BAHADURJI.

M. A , L T. C. L.

9-1-1935

"....We all send you our most sincere wishes and congratulations for the success of your concert, as I can well realise how hard you must have worked You must be congratulated for your strenuous efforts and hard conscientious work for 50 years for the Divine Art It was undoubtedly a very steep road that you had to climb with little or no gratitude, but God, The Almighty will always reward you I, who have been teaching since the last six years, can well understand your troubles....."

Matheran

30-12 1934

GOOL D. TATA.

L T C. L

'.....I am very sorry to hear that this is a farewell concert, because we want many more from you, a veteran musician. However the concert is sure to be a treat. I shall be very pleased to come, and to see you also. ..."

31-12-1934.

KHORSHED. J. BHARDA.

B. A.

"BEACH HOUSE,
"NEPEAN SEA ROAD,
"BOMBAY,
"29th December 1934. .

"My most esteemed lady,

"I beg to thank you for having remembered me for my attendance at your Farewell Recital, and though I believe that this will, perhaps, not be your last Recital

"It is with some regret that I read your letter but at the same time, it was indeed wise for you, now to seek rest after a disinterested and laborious life in the interest of young Parsi boys and girls.....

"With my best wishes for you for a long and healthy life,

"I beg to remain,

"Yours Most Sincerely

H. B. GUZDER."

"..... Dear Miss Palamkote, let me assure you that it will be a great pleasure for me to attend such an unique occasion, and I take this opportunity to offer you my hearty congratulations with a wish that may you live long to enjoy the blessings of the Lovers of music."

BURJOKJI. S. N. COOPER.

29 12-1934.

"... ..I offer you my own my wife's and my daughter's heartfelt congratulations with all good and fervent wishes for your long life and good health so that you may still be able to continue your excellent work for the cause which you have so much at heart and made it your life work'

ZAL K KABRAJI

Poona 28-12-1934

"... ..Sisters Jerbai and Goolbu and self feeling thankful for remembering us and inviting us so kindly to your Farewell Pianoforte Recital on the occasion of your music Golden Jubilee and of the presentation of Prizes, certificates and medals to the successful pupils trained up by you so well and so appreciatingly in the Divine Art of music, that too for the past so many years

You have indeed a very proud Record as an exponent of the Western Music and we heartily congratulate you, and wish you so sincerely many more years to live in retirement in all very good health, peace and prosperity, but trust not in entire retirement of musicIn cheerful remembrances of the past good old days"

JERBAI CURSETJI. KHAMBATA
GOOLBAI. NOWROJI READYMONEY,
JEHANGIR. CURSETJI. KHAMBATA

29 12-1934

“પ્રેરવેલ પીઆનોફોર્ટ રીસાઇટલ.”

૧૯૨૮માં મારી ૬૧ વર્ષની વયે છેલ્લો કોનસર્ટ મેં કર્યો હતો. ભારે મહેનત-લેહેમત ઉઠાવવાની હોવાથી એકલે હાથે કોનસર્ટ કરવાનો વિચાર છ વર્ષો સૂધી પડતો મૂંકયો; પણ ૧૯૩૫માં મારો ખુદાઈ હુન્નર-મ્યુઝિક-શુર કીધાને ૫૦ વર્ષો પૂરાં થતાં હોવાથી અને ‘ગોલડન બુબીક્લી’નો પ્રસંગ પડવાથી મેં એક ‘પીઆનોફોર્ટ રીસાઇટલ’ કરવાનો વિચાર કર્યો.

આ છ વર્ષો દરમિયાન મારાં બહાલાં શિષ્યો વારંવાર મને, વિનવતાં:—‘લીખાઇ જા! અમે આબ્યા પછી તો તમે કોનસર્ટ કરતાંજ નહીં! અમે તો તમારો કોનસર્ટ જોયોજ નથી. તમે ત્રીનીટી કોલેજની સર્ટીફિકેટ્સ બધાંને ટાઉન હોલમાં આપી ને અમેને તો એકબી નહીં.’”

પાંચ-છ વર્ષો સૂધી મેં જોજોને શિખવા લીધું, તેટલાં વર્ષોની સર્ટીફિકેટ્સ એકઠી થયા કીધી, તેમાં એક શિષ્યની તો ‘થીઅરી’ની પરિક્ષા સાથે નવ સર્ટીફિકેટ્સ થઈ ગઈ!

મેં પછી એ વફાદાર છોકરાંઓને સૂચના કીધી: “તમે બધાં તમારી મેળે મ્યુઝિક કરીને ટાઉન હોલમાં વગાડો! ખરી કસોટી એજ છે! તમારે ‘પરફોર્મસ’ થવું જોઈએ!”

સપ્તજાં ચાર શિષ્યો કબૂલ થયાં ને તૈયાર થઈ ગયાં. બેશક તેઓની ‘ત્રિડ’થી એક ‘ત્રિડ’ ચઢતું મ્યુઝિક પસંદ કરી તેઓને સ્વાધિન કયું: “સમજો! તમારી મેળે ઘરમાં કરીને લઈ આવો. હું કાને સાંભળીને મોંહટથી જે કેહવું હશે તે કહીશ.” કેંક

થોડાં મોંઢુંડેના “ઈનસેક્શન” શિવાય સઘળાં શિષ્યોએ શુરૂ કીધું. ટાઉન હોલમાં વગાડવાની હોંસ-ઉલટમાં આ ચાર શિષ્યોએ દસ ‘આઈટમ’ ઉપર મંઠી જઈ દસ શિષ્યોની જગ્યા રાખી-ચાર ‘ડ્યુએટ’, ત્રણ ‘ત્રીયો’, ને ત્રણ ‘સોલો’, તેમજ ‘ઝાડ સેવ ધી કીંગ’. મે તેઓને ‘ત્રીયો’ તરિકે ગોઠવી આપ્યું. હું જો બૂલવી નહિં હોવું તો પીઆનો ઉપર ‘ત્રીયો’ તરિકે મારાં છોકરાંઓએ ટાઉન હોલમાં તે પેહલ્લીજ વખત વગાડી શ્રોતાજનોની સાબાશી મેળવી.

ચુસ્તિક શુરૂ કીધાને થોડાજ મહિના થયા, તેટલાં અમારાં કુટુંબમાં બે જણનાં અસલ મોતથી મારાં પીરાજબાઈ અને હું ગમખાર બની ગયાં!

: આ ચાર શિષ્યોને મેં પાંચ પાંચ વખત સમજાવ્યાં, પતાવ્યાં, મનાવ્યાં, વિનવ્યાં ને કહ્યું. “આ દસ ‘આઈટમ’ એક ઈનસેટ’ માટે પૂરતી છે, કંઈ મારા બે ‘પીસીસ’થી ખાડો પડવાનો નથી.” પણ વ્યર્થ!

ચારે શિષ્યો સામટાં એકજ આ તાઈ ધરી બેઠા ને બોલે:-
“તમે વગાડ્યો તોજ અમે વગાડશું, તમે ટાઉન હોલમાં આવ્યો તોજ અમે આવશું.”

છેલ્લા ૧૫ દહાડા રહ્યા, ત્યારે પણ મેં ધમકી આપી: “હું ટાઉન હોલમાં નથી આવવાની.” એક શિષ્ય બોલી ઉઠયા: “અમે ટાઉન હોલમાં ઉભાં રહીને કહીશું કે સાહેબજી! એવણુ નથી આવ્યાં, તમે પાછાં જાવો!”

જુલાં છોકરાઓની આવી વફાદારી જોઈ મેં તેઓ તરફ ફક્ત ફરજનું કરજ અદા કરવાનીજ નેમથી મારી લાગણીઓનાં

લોગે, ને ગમગીન જીગરે હું કબૂલ થઈ. મારી લાગણી અનુસાર એ બિકેટ ‘પીસીસ’ ‘પ્રોગ્રામ’માં દાખલ કરી મેં ટાઉન હોલમાં વગાડયા, જેમાં એક ‘પીસ’નાં પ્રથમ ભાગની મતલબમાં એક મ્યુઝિશ્યનનાં શબ્દોમાં લખું તો વિસ્વેશ્વર (ખુદા) સાથેનો શોકાતુર વિવાહ સમાયલો હતો (“A sorrowful intercourse with God”). ટાઉન હોલમાં આ ‘પીસ’ શુરૂ કરતાં મારાં ગમ-ખાર જીગરની ગમગીન લાગણીઓ ઉપર જીવ મેળવી અંતર-આત્મામાં ઇશ્વરની સાથે મિલાપ કરી મેં વગાડયો !

ખાહેરથી ખાલી ખુશ દેખાવ રાખી કમને અને મારી જખમાયલી લાગણીઓનાં લોગે આ ‘ફોરવેલ પીઆનોપ્રેટ’ રીસાઈટલ’ ફક્ત મારાં આ ચાર શબ્દોનાં શિષ્યોને સજી સખ-વાં કીધો. જે કે એક ‘પીઆનોપ્રેટ’ રીસાઈટલ’ કરવાની મારાં જીગરની હોંશ વધે સૂધી હતી, પણ તે હોંસ-ઉલટ આવા મોતના મારાથી મરી ગઈ !

છોકરાંઓને લીધે મેં બધું પાછળ નાખ્યું! ગમ ગળી ગઈ ! સંતાપ સાંતી લીધો! અમે વિચાર કીધો કે અમારી ગમગીન લાગણીઓનો લોગ બચ્ચાંઓને કાંઈ બનાવવાં જોઈએ ? અંતે હૉનસટ’ કરવા ને વગાડવા નક્કી કર્યું; ત્રીનીવી હૉલોજની સર્ટીફિકેટસ લેવાની આપી, અને મારી તરફની એક ઉલ્લી યાદ તરિકે એઓ માટે ખાસ રૂપાંનાં ચાંદ કેલસાયા, ને ‘મ્યુઝિક બુક્સ’નાં ઈનામ મારી તરફથી આપી એ દિલસોઝ શિષ્યોને ખુશ કીધાં. મારાં અંતઃકરણની લાગણી પિછાણનાર, જોનાર, જાણનાર અને મારી બાબતે ટાઉન હોલમાં બેસો રહેનાર એકજ હતો—મારો ખુદા !

આ ચાર બહાલાં વક્ષદાર શિષ્યોના નામ અત્રે જાહેર કરવાની જરૂર જોવાં છું :

મિસ મની. પ્રીરોજશાહ. મીસી,
 મિસે રતી. એરચશાહ. હીરજીએહદીન.
 મિસ મેહરાં. બેહરામજી. કરંજયા.
 મિસ રોદા. પ્રીરોજ. કરાઈ.

આ 'ફેરવેલ રીસાઈટલ' છેલ્લો હોવાથી સઘળો ખરચ જે લગભગ રૂ. ૩૦૦ થયો, તે મેં પોતે ખુશીથી કોઈની પણ નાણાં સંબંધી મદદ લીધા વિના કીધો. ૧૬ કૉનસલ્સમાંથી ૬ કૉનસલ્સ મેં પોતે ખુશીથી મારા ખરચે કોઈનીથી નાણાં સંબંધી મદદ લીધા વગર કર્યા હતા.

૬૯ વર્ષની વૃદ્ધ વયે એ જન્મજા મેં માથે લીધી, ને એકલે હાથે સઘળું કયું; તોપણ આ જન્મજી શુભ કાર્યમાં મારી બાબુએ ઊમા રેહનારા મારા દિલસોજ, શુભેચ્છક બાઈઓ અને ખંડેનો હતાં, જેઓનો જાહેરમાં ઉપકાર માનવાની આ સોનેરી તક જો હું જતી મૂકું તો હું ઘણી નશુણી ગણાવું.

તે પદોપકારી બાઈઓ અને ખંડેનોમાં સર શાપુરજી. બ. ખીલીમોયાં, લેડી ખીલીમોયાં, ખાનખાહંદુર રસ્તમજી. ડો. મીસી ને તંવણનાં દિકરાઓ, બાઈઓ હોરમસજી. હી. જસુભાઈ, જેહાંગીર. શો. બંનકર, એરચશાહ રૂ. હીરજીએહદીન, બેહરામજી. ઝંન. કરંજયા મીસીસને મીસ માણેક. ન. બનાજી. મિસ ફેની. રૂ. પાલખીવાળા, મિસ શહેરાં. રૂ. પાલખીવાળા અને બાઈ ફરામરોજ અ દુબાશ હતા.

મારાં પ્રેમાળ શિષ્યો કે જેઓએ જાહેરમાં પેહલદારી વખત દેખાવ દેઈ ઘણી તારીફ લાયક રીતે હિંમતથી અને વખાણવા લાયક છટાથી પોતાની 'ઝેડ' કરતાં પણ ચઢતો કાપ્યું

પીઆનો ઉપર ચાળાકીથી દેખાડી શ્રોતાજનોની સાળાશી મેળવી હતી, અને તેથી મારાં દુઃખી જીવને ઘણો સતોષ ને સધ્યારો મળ્યો હતો.

આ ચાર શિષ્યો જે ચોતાનો અભ્યાસ મારી માંદક જીવગી સૂધી ચાલુ રાખ્યો તો હું હિમ્મતથી કહી શકું છું કે ભવિષ્યમાં તેઓ મોટા ચ્યુઝિશ્યનોની સંદ્ધમાં જિરાજી શકશે એવી તેઓની સગીત તરફ કુદરતી વળણ છે.

આ છેલ્લા ‘પીઆનોફોર્ટ’ રીસાઇટલ’નાં આમંત્રણ ‘કાડ’ અને ‘પ્રોગ્રામ’ આ પુસ્તકમાં સાચવી રાખવાની નેમથી દાખલ કરું છું.

આ ‘પીઆનોફોર્ટ’ રીસાઇટલ’નો હેવાલ હું વિસ્તારીને લખું તેનાં કરતાં અત્રેનાં આગેવાન ઇંગ્રેજ અને ગૃજરાતી વર્તમાન-પત્રોમાં આવેલા હેવાલ વાંચવાની, તેમજ આ પ્રસંગે મળેલા વાર્ધસરોય, ગવરનર, ને ત્રીનીતી કૉલેજનાં, તેમજ જાણીતા શેફરીઓ, મિત્રો, દિલસોજ લાઇઓ-ખંડેનોનાં સેંકડા કાગળોમાંથી માત્ર ગણતરીનાં થોડાંક વખાણનારાંઓનાં સુવિચારો ને સુવચનો વાંચવા વાચક-વર્ગને વિનવતી કરું છું.

જે ‘મીશન’ લઈને આ અવનિમાં હું આવી હતી, તે ‘મીશન’ ૫૦ વર્ષો સૂધી ચાલુ રાખી આ વર્ષની આખેરીએ હું મારા ધંધામાંથી ૬૯ વર્ષની વય પૂરી થતાં ફરેગ થાવું છું. હવે ઝાણું જીવવાની મને જરૂર નથી; કારણ જે બહાલાઓને મેં જોલાં છે, તેઓને શોધના જવા ઇતેબર છું ! હું ઈચ્છું છું કે તે શોધ-જોળમાં સર્વેશ્વર (ખુદા) મને સાદા થઈ શાંતિ: ખદે !

અથ જમીઆહ યથા આફરીનાંમે !

ભોખાઈજી. લી. પાલમકોટ.

Miss Bhikharji L Palankote

requests the pleasure of the company of

at the

Farewell Pianoforte Recital

on the occasion of

The Golden Jubilee

of her

DIVINE ART-MUSIC

(1885-1935)

under the distinguished Patronage of

HIS EXCELLENCY THE RIGHT HONORABLE LORD BRABOURNE G.C.I.E M.C.
GOVERNOR OF BOMBAY

AND HER EXCELLENCY LADY BRABOURNE
Sir Shyamprasad B. Millimoria, Jt., Sheriff of Bombay,

has graciously consented to preside and

Sadya Jeebai Shyamprasad Millimoria,

to distribute the Trinity College of Music London Certificates, and Prizes
and Silver Medals to her successful pupils at the

TOWN HALL,

on Sunday, the 6th January 1935 at 5-30 p M (S I)

An answer is requested before the 1st January 1935.

38 CUMBERLAND HILL, BOMBAY 6.

૧૯૩૫ નાં “ફેરવેલ પીઓનોફોર્ટ રીસાઇટલ” વિષે જાહેર
છાપાનો મત.

“પારસી બાતુ પીઓનીસ્ટની ગોલ્ડન બુખીલી.

“મીસ લીખાઇજી. એલ. પાલમકોટ તરફનો
ફેરવેલ પીઓનોફોર્ટ રીસાઇટલ.”

“સાગર ૫૦ વરસો સુધી મ્યુઝીકનાં આલાખુદાઈ હુન્નરને
પાતાની જાગી અર્પણ કરનાર પારસી બાતુની
થયલી સ્તુતી.

“મુંબઈનાં જાણીતાં પારસી બાતુ મ્યુઝીશીઅન અને
મ્યુઝીક ટીચર મીસ. લીખાઇજી એલ. પાલમકોટે ૧૮૮૫
માં સ્થાપેલી ડીવાઈન આર્ટ-મ્યુઝીકની ગોલ્ડન બુખીલી
આજ સત્રમાં પડતી હોવાથી એ પ્રસંગની ઉજવણી અરથે
ગઈ સાંજે ૫-૩૦ કલાકનાં અમલે મીસ પાલમકોટ તરફથી
ફેરવેલ પીઓનોફોર્ટ રીસાઇટલ અત્રેનાં ટાઉન હાલ મધે
ઠરવામાં આવ્યો હતો, જે વેળા મુંબઈનાં ચેરીફ સર શાપુ-
રજી. બી. બી. શ્રીમોરીઆ પ્રમુખપદે બીસાજ્યા હતા. આ
“રીસાઇટલ” ને મુંબઈના નામદાર ગવર્નર અને લેડી

ઔઞારનની પેત્રોનેજ મળી હતી. આ મેળાવડને માટે કશીખી ટીકીટસ કાઢવામાં આવી હતી નહી, પણ મીમ પાલમકોટના આગલાં તેમજ હાવના શીખ્યો, તેઓના વાલીઓ તથા પોતાના મીત્રો, શુલેચ્છકો તેમજ લઘુ ઇચ્છનારાઓને ખાસ આમંત્રણથી જોલાવવામા આવ્યા હતાં, જેઓની એક અતી મોટી સંખ્યા ટાઉન હોલમાં ઉતરી પડી હતી.

પ્રોથામ ઉપર નજર નાખતાં ખીથોવન, હાઈડન, મોઝાર્ટ, શોપે, બેલીની, ઝોબર, ઝોફનબાઈ તેમજ લીસ્ટ જેવા જગપ્રસીદ્ધ કમ્પોઝરસના “પીસીસ” દેખાતા હતા. પ્રોથામની શરૂઆત ખીથોવનનાં દુનયાવરણનાં જાણીતા સોનાટા (ઓપસ ૨૭. નંબર ૬) સાથે થઈ હતી, જે મીસ પાલમકોટે પોતે સર્વેની પ્રસસા વચે વગાડ્યો હતો. આ બુઝોરગ ખાતુ મ્યુઝીશીઅને આગલીજ “ગ્રેસ”થી સઘળા પીસ કર્યા હતા. છેલ્લી આઈટેમ “Leschetizky” યુ’ “Andante Finale De Lucia di Lammermoor” હતું, જે બીકટ “પીસ” મીસ પાલમકોટે એકલા હાથે વગાડીને હાજર રહેલાં ઝોની શાખાસી મેળવી હતી, જ્યારે પીએનો સોલો, ડ્યુએટ અને ત્રીઓના બીજા “પીસીસ” ઘણી તારીફ લાયક રીતે રજુ કરવામાં આવ્યા હતા.

લેડી બીલીમોરીઆએ મીમ પાલમકોટના શીખ્યોને ત્રીનીટ કોલેજ ઓફ મ્યુઝીક (લંડન) ની સર્ટીફિકેટસ તથા ઇનામો અને મેડલ્સ ઝોનાયત કરવા બાદ પ્રમુખપદેથી મર શાપુરજ બી બીલીમોરીઆએ વીવેચન કરતા જણાવ્યું હતું કે મીસ લીખાઈજ પાલમકોટ અચ્છા મ્યુઝીશીઅન તરીકે મોટી નામના ધરાવે છે. અને આજે ૫૦ વરસો પડી

તેવણુ પોતાના આર્ટની ગોલ્ડન બુળીલી ઉજવે છે. એલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાં ઇંગ્રેજ અને મ્યુઝીકની તાલીમ લેવા બાદ તેવણે કલાસ ખોલ્યો હતો અને અત્યાર સુધીમાં પાંચ-પચીસ કે સો નહીં પણ હજારો છોકરીઓ તેવણના હાથ નીચે શીખી ગઈ છે. મ્યુઝીકની તેવણની તાલીમ એટલી તો સંગીન હતી કે લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ બોર્ડ મ્યુઝીકની બીકટ પરીક્ષાઓમાં બેઠેલા તેવણનાં ૨૪૪ શીષ્યોમાંથી ફક્ત ૨૭ જણાઓ જ નીબૂળ નીવડ્યા છે. પસાર થયેલી છોકરીઓમાંથી ૭૮ છોકરીઓ તો ડીસટીંગ્શન સાથે પસાર થઈ હતી અને આજે ઘણીકા તો માતાઓ અને કેટલીક તો માતામાય પણ બની છે. મીસ બીબાઇજ પાલમક્રોટ પોતાની આખી જીંદગી જોયા મ્યુઝીકને અર્પણ કરી છે, અને આજનો તેમનો કૌનસરટ ૧૬ મો છે. તેવણ સખાવતી દાસનાં છે, અને અત્યાર સુધીમાં રૂ. ૧૫,૦૦૦ ની રકમ બુદ્ધાં બુદ્ધાં ધરમખાતાંઓને કૌનસરતસ કરીને અપાવી છે, જે સ્તુતીકારક છે. મ્યુઝીકનાં આલા હુન્નરને સંપુરણપણે પોતાનો બનાવનાર આ બાતુ મુંબઈ જેવાં શહેરમાં એક કૌનસરટ હોલ નહીં હોય એ માટે પુષ્કળ અભયન થયાં હતાં. અને તેથી તેવણે એક ફંડ ઉભું કર્યું. અત્રે એક કૌનસરટ હોલ બાંધવા સાડે બોલામાં બોલા રૂ. ૨ લાખ ભેઈએ, પણ તેવણ રૂ. ૨૫,૦૦૦ જેટલી રકમ જ ભેગી કરી શકેલાં હોવાથી તેવણે આ વીચાર પડતો મુકીને તે રકમ લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ બોર્ડ મ્યુઝીકને એવી શરતે આપી કે તેમાંથી પારસી છોકરા છોકરીઓને ઇનામો આપવાં. મીસ પાલમક્રોટ અનેક સર્ટીફિકેટસ ધરાવે છે, જેમાંની એક નામદાર વાઇસરોય અને બીજી લંડનની કોલેજ તરફની છે. આંખની નબળાઈને લીધે તેવણ હવે પોતાનાં ધંધામાંથી

ફારેગ થાય છે. અને આપણે ઈચ્છીશું કે તેવણ લાંબા આયુષ્ય જોગવે. આ ફેરવેલ કોનસરટ કહેવાય છે, પણ મને ઉમેદ છે કે મીસ પાલમકોટ શાહી બુખીલીને ટાંકણે આપણને એક કોનસરટની મોજ અજાડશે. તેવણ ભલે પોતાના ધંધાથી ફારેગ થાય, પણ આ હુન્નરને તો તેવણ નહીંજ છોડશે કોવી હું આશા રાખું છું.

મી૦ બહેરામ એન. કરંજીયાએ પ્રમુખ તથા તેમના મહોરદારનો આભાર માન્યો હતો.

મી મી જાનેવારી ૧૯૩૫.

“જામે-જમશેદ,”

“ટાઉન હોલમાં ગયા રવીવારનો ભગ્ય કોનસર્ટ.

“મીસ લીખાઇલ લીમલ પાલમકોટનો ફેરવેલ પીઆનોફોર્ટ રીસાઇટલ.

કોમ-પરકોમના બહુતાં નર-નારીઓની મોટી હાજરી—
સર શાપુરજી બીલીમોરીયાએ મીસ લીખાઇલ
પાલમકોટની ઉચ્ચ સંગીત સેવાની
ફરેલી પ્રસંસા.

“નામદાર લોર્ડ અને લેડી બ્રેબોર્નની પેત્રોનેજ હેઠળ તેમજ મુબઈના ચેરીફ સર શાપુરજી. બ. બીલીમોર્યાનાં પ્રમુખપદ હેઠળ ગઈ તા. ૬મી જાન્યુઆરીએ ટાઉન હોલમાં એક ભગ્ય

મેળાવડા લેગો થયો હતો. આ પ્રસંગે મીસ લીખાઈજી પાલમકોટના ખુદાઈ હુનર—મ્યુઝીક—ચર્ચ કીધો તેનો ૫૦ વર્ષોનો મહોત્સવ હતો. મીસ લીખાઈજીએ ૧૮૮૫ માં મ્યુઝીક શરૂ કર્યું હતું અને ૧૮૮૬ માં અલેક્ઝાન્દ્રા ઇન્સ્ટીટ્યુશનમાંથી એમને ધી ગાટલીબાઈ મ્યુઝીક પ્રાઈઝ મળ્યું હતું. મીસ લીખાઈજીને પચાસ વર્ષો સુધી પીછાણુનાર મીસ શીરીનમાય માણેકજી ખરશેકજી, કે જેવણુ બાઈ શીરીનબાઈ મંચેરજી કામા સાથે ટાઉન હોલમાં કોનસર્ટ વેળાએ હાજર હતાં, તેવણુ આ શુભ પ્રસંગે મોકલેલા પ્રસંસા-પત્રની થોડીક લીટીઓ રજુ કરેલી પ્રસંગોપાત લેખાયે.

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટની સેવાની પ્રસંશાઓ.

".....Many thanks for your kind invitation for the Golden Jubilee of your heavenly vocation. Truly I am in ecstasy for it, because from your girlhood when you were a pupil of the Alexandra Institution, I have been interested in your welfare. Thus notwithstanding our scanty contact I have observed with glowing delight your growing glory in music—the etherial of all the fine arts. you have not only achieved mastery in the art but have been blessed by God with the rare blessings of having enjoyed it profitably and disbursed its privileges to countless others for the long period of half-a-century.....Wishing God will continue to bless you healthily and profitably to celebrate even your Diamond Jubilee".

એ ઉપરાંત નામદાર વાઈમરેય તેમજ ત્રીનીટી કોલેજ
ચોક્ક મ્યુઝીક અને બીજા ઘણા નામીયા બહાર પુરૂષો તરફથી
પણ તેમને વખાણના કાગળો મળ્યા હતા .

ટાઉન હાલમાં બાણીતા શહેરીઓ, અને મીત્રો અને
વખાણનારાઓએ મોગી ગળ્યામાં હાજરી આપી હતી જેઓથી
હાલ ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો. ઉપરાંત ત્રીનીટી કોલેજના
લોકલ સેક્રેટરી, તેમજ પ્રોફેસર લાખાતોલા, એલ એન ચાર.
મી એમ, જેવણ નેપ્પસની રાયલ કોલેજ ચોક્ક મ્યુઝીકની
ડીપ્રી ધરાવે છે, તેમની હાજરી પણ ધ્યાન ખેંચનારી થઈ
પડી હતી, જેવણે મીસ બીખાઈજીને ધન્યવાદ આપી એમના
શીષ્યોને સાળાશી આપવા ફરમાવી ગયા હતા

૬૯ વરસની વૃદ્ધ વયે ૨૦ વર્ષની જવાન છોકરીના
જુરસા સાથે મીસ બીખાઈજીએ વગાડેલા બીકટ
ખીસ—તેમના શીષ્યોનો ફતેહમદ દેખાવ

કલાસીકલ મ્યુઝીકનો પ્રોગ્રામ મીસ બીખાઈજીએ બીધોવ-
નનો એક આખો બીકટ ‘સોનાતા’ વગાડી શરૂ કર્યો હતો, જે
એમની ૬૯ વર્ષની વૃદ્ધ વય તરફ જોતા ૨૦—૨૫ વર્ષની
એક છોકરી વગાડે એવી સફાઈથી ને સેહવાઈથી વગાડી ઓતા-
જનોની ભારે પ્રસન્નતા પામ્યો હતો. જે પછી એમના માન ૪
શીષ્યોએ દસ ‘આઈટમો’ એક પછી એક, ત્રણ સોલો, ચાર
ડ્યુએટ્સ ને ત્રણ ત્રીયોજને ઇન્સાફ આપ્યો હતો. મોઝાર્ટ,
બીથોવન, હાઈડન, ચોપે, બેલીની, જોખર, લીસ્ટ જેવા મહાન
મ્યુઝીશ્યનોનાં મ્યુઝીક પોતાની એળે સમજી પ્રેક્ટીસ કરીને
બહારમાં સઘળાએ પહેલોજ દેખાવ ફતેમદ રીતે કરી ઓતા-

જનોનાં મન રીજવ્યાં હતાં. મીસ લીખાઈજીની શીક્ષણ આપવાની ઉંચી રૂઢીનું આ શુભ પરીણામ હતું.

મીસ લીખાઈજી પાવમકોટના ચાર શીષ્યોએ વગાડેલા ભારી ‘પીસીસ’ વખાણવા લાયક હતા, અને સર્વેની સાખાશી મેળવી હતી, જેઓ મીસ મની ફીરોજશાહ મીસ્ત્રી, મીસ મહેરાં બહેરામજી કરંજયા, મીસ રતી એરચશાહ હીરજી-બેહેરીન અને મીસ રોહા ફીરોજ કરાઈ હતાં.

પ્રોગ્રામનો છેલ્લો ‘પીસ’ મીસ લીખાઈજીએ ફક્ત ઠાગા હાથે લગભગ મોંહડે વગાડ્યો હતો. આ મુશ્કેલ ‘પીસ’ એવી છટા, સમજદારી, અને લાગણીથી પોતાનો song તેમાં મુકીને વગાડ્યો હતો કે તે સર્વેની પ્રસંસા મેળવી શક્યો હતો.

પ્રોગ્રામ પુરો થવા પછી લેડી બીલીમેયાંએ લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકની સર્ટીફિકેટસ, તથા મીસ લીખાઈજી તરફથી મ્યુઝીક બુક્સનાં ઇનામ, અને ગોલ્ડન બુબીક્સની યાદમાં ખાસ બનાવેલા રૂપાંનાં ચાંદો શીષ્યોને લેટ આપ્યા હતાં.

“ગોડ સેવ ધી કીંગ” ત્રીયોના આકારમાં ગોઠવીને તેમના શીષ્યોએ મેળવેલી સાખાશી.

પ્રોગ્રામની છેવટે એક ધ્યાન ખેંચનારું મ્યુઝીક હતું— ગોડ સેવ ધી કીંગ, જે મીસ લીખાઈજીએ ત્રીયોના આકારમાં ગોઠવી આપી પોતાના ત્રણ શીષ્યો પાસે સામટું વગડાવ્યું હતું, અને તે તાલીઓનાં અવાજ વચ્ચે પુરું થયું હતું. અમો જાણ્યે છીએ ત્યાં સુધી ‘ત્રીયો’ તરીકે ખીચાનો ઉપર પેહલવહેલુંજ તે રજૂ થયું હતું.

સર શાપુરજી બીલીમોરીયાનું બાશણ.

પ્રમુખ સર શાપુરજી બીલીમોરીયાએ લાચણ કરતાં જણાવ્યું કે આજે આપણે સર્વે મીસ લીખાઈજી લીમજીલાઈ પાલમકોટનાં સંગીત સાધનાં સંબંધની ૫૦) વરસની ગોલડન જુબીલીનો મોહત્સવ ઉજવવા લેમાં મદયાં છીએ મીસ લીખાઈજી પાલમકોટ સંગીત શીક્ષક તરીકે આપણી પારસી કામ માંહે ઘણાં જાણીતાં બાનુ છે કે જેઓની ઓગળ કાવવાની બાગ્યે જરૂર હોય. એઓએ પોતાની અંગ્રેજી તથા સંગીતની શરૂઆતની કેળવણી અત્રેની જાણીતી અલેક્ઝાન્દ્રા સ્કુલ માંહે લીધી હતી. સી કેળવણીના એક પાયોન્યર શુભેચ્છક મરહુમ મીં માણેકજી ખરશેદજીએ જે આ સ્કુલની સ્થાપના તે વેળાએ કરી ન હોત તો મીસ લીખાઈજી પાલમકોટ આપણી સમક્ષ એક સંગીતના કુશળ બાનુ ઓફેસર તરીકે આજે ટાઉન હોલ માંહે હાજર રહેવાને શકતીવાન થાત નહીં. એવણુ આ મહાન કેળવણીકારને મોટાં માન તથા આભાર સાથે સદા યાદ કરે છે.

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટની ઇંગ્રેજી સંગીત શીક્ષક તરીકેની ૫૦ વરસની સેવાઓ.

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટ લગભગ ૪૫ વરસ થયાં અંગ્રેજી મ્યુઝીકનું ઉચું શીક્ષણ આપે છે. એવણે ૧૯૦૧ થી ૧૯૩૪ સુધીમાં ૨૪૪ શીષ્યોને ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકના ઉમેદવારો તરીકે એકઠવા હતાં, તેમાંથી ફક્ત ૨૭ શીષ્યો નીશક્તિ નીવડ્યા હતા.

પસાર થયલાં ૨૨૭) વીધાર્થીઓમાંથી ૭૮) જણાં માન-સહીત પસાર થયાં હતાં. “ચીઝરી” અને પીઆનેની પરીક્ષામાં

મેા ટકા પરીણામ ૨૮) વખત આબુ' છે. આબુ' સુંદર પરી-
ણામ લાવવા માટે મીસ પાલમકોટ વાજળી રીતે મગફરી
લઈ શકે. પરીક્ષા આપનારાંઓ ઉપરાંત ખીજાં હુઝારા શીષ્યો
એવણના હાથ નીચે સંગીતની તાલીમ મેળવવા પામ્યાં છે,
અને કોઈક દાખલામાં તે જે માતાઓ એવણના હાથ તળે
શીખી ગયાં, તેવોની બેટીઓ અને તેવોનાં બચ્ચાંઓ પણ
શીક્ષણ લેવા પામ્યાં છે. એમ કરી એવણ ત્રણ પેઢીને દીખ-
વવાને લાગ્યશાળી નીવડ્યાં છે. આવાં એક હુમદીન કુશળ
ખાતું શીક્ષક તરફથી મળતી મ્યુઝીકની “સાયનટીફીક ટ્રેનીંગ”
અને ઉચી તાલીમ તખીયતને ઉત્તેજન આપવાને બદલે કેટલાંક
પારસી માબાપો મોટી મોટી ફી આપી પરખતો પાસે પોતાની
ઉધરતી છોકરીઓને મ્યુઝીકની લે-લાણુ તાલીમ અપાવે છે.
અને મોટે ભાગે અધુરી તાલીમ લેવાને સળંગે પછંસા તેમજ
વખતની ખરબાદી કરવામાં આવે છે.

**મીસ લીખાઇલ પાલમકોટને મળેલું મોઢું મ્યુઝીક
માન—તેમની સખાવતો.**

જે વરસની વાત ઉપર મીસ લીખાઇલ પાલમકોટને
લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકના એકેડેમીક લાઇફ
મેમ્બર તરીકે નેમવાનું અસાધારણ માન મળ્યું છે, કે જે
માન એકેડેમીના ૫૦) વીજ્યાત યુરોપ્યન મ્યુઝીશ્યનોન ધરાવે
છે. એવું અનુપમ માન એક હીન્દી અને ખાસ કરીને પારસી
ખાતુ મેળવવાને નસીબવંત નીવડ્યાં છે, તે જેટલું મીસ
પાલમકોટને અતીશય માનભર્યું છે, તેટલુંજ આપણી પારસી
કોમને મગફરી લેવા લાયક છે. મીસ લીખાઇલ પાલમકોટે
પોતાની આખી જીંદગી આ ખુબઈ હુન્નરને અર્પણ કરી છે,

એવણુને કોઈનો વારસો, હીરસો કે ક્ષણો મળ્યો નથી, પણ પોતાના નાદર હુન્નરના પ્રતાપે (૧૫) કોનસર્ટસો, તે માંહે ખુદ (૧૩) આ ટાઉન હોલ માંહે એખલે હાથે 'ઓરગેનાઈઝ' કરી તેની ઉપજમાંથી રૂ. ૧૫,૦૦૦) ની રકમ હોસ્પિટાલો તથા સખાવતી અને બહાર ખાતાંઓમાં આપી પુન્ય હાંસલ કર્યું છે.

તેમના કોનસર્ટ હોલ ફંડનો વાજબી ઉપયોગ.

આ શહેરમાં કોનસર્ટ હોલ નહીં હોવાથી એવણે એ બાબેનું એક 'ફન્ડ' ઉભું કર્યું હતું. આ આગેવાન શહેરમાં તેના દરબજાને શોભા આપતો એક કોનસર્ટ હોલ બંધાવવા માટે રૂપિયા બે લાખની જરૂર હતી, પણ કમનસીબે તેટલાં નાણાં લેમાં કરી ન શકવાથી રૂ. ૨૫,૦૦૦) ની રકમનાં વ્યાજમાંથી ઓરાસીયન પારસી છોકરાઓ તથા છોકરીઓ જેઓ 'ડીપલોમા'ની A. T. C. L., L. T. C. L., F. T. C. L., ની પરીક્ષામાં જે સઉથી સરસ માર્ક્સ સાથે પાસ થાય તેઓને શિક્ષક ઇનામ અને સોનાના ચાંદ આપવા માટે લંડનની, ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકને સ્વાધીન કરી છે, કોનસર્ટસથી મેળવેલાં સઘળાં નાણાં રૂ. ૧૫,૦૦૦) અને કોનસર્ટ હોલ ફંડના રૂ. ૨૫,૦૦૦) મળી કુલ રૂ. ૪૦,૦૦૦) મીસ લીખા-ઇલએ આ ખુદાઇ હુન્નરની બક્ષેસથી સખાવતમાં આપ્યાં છે. એ એવણુ માટે ઘણું જ શોભામયું છે.

મીસ લીખાઇલ પાલમકોટના વીધાર્થીઓએ પોતાની 'ગ્રેડ' દરતાં ચઢવાનું મ્યુઝીક રચી કર્યું છે.

આજે તમે સર્વેએ મીસ પાલમકોટના વીધાર્થીઓને મજાલ્યાં છે, તેઓ માટે મને મીસ લીખાઇલએ ખાત્રી આપી છે કે તેઓએ સઘળું મ્યુઝીક પોતાની મેળે કીધું છે. અને

મીસ પાલમકોટે ફક્ત કાને સાંભળ્યું છે અને દરેક જણે પોતાની 'ઝેડ' કરતાં ચઢતું મ્યુઝીક વગાડ્યું છે. એવણે એવી રીતે શીખવ્યું છે કે છોકરાઓએ પોતાની મેળેજ કીધું છે. અને મીસ પાલમકોટે ફક્ત કાને સાંભળ્યું છે અને દરેક જણે પોતાની 'ઝેડ' કરતાં ચઢતું મ્યુઝીક વગાડ્યું છે. એવણે એવી રીતે શીખવે છે કે છોકરાઓ પોતાની મેળેજ સમજીને કરી શકે.

આ શીખ્યોએ ત્રીનીટી કોલેજ તરફથી સર્ટીફિકેટસ મેળવી છે. પણ ઇનામ ને રૂપાનાં ચાંદ મીસ લીખાઇલ તરફથી એક છેલ્લી યાદ તરીકે આ ફોલોઅર્સ વીદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવ્યાં છે, કે જેઓએ જાહેરમાં આ પહેલોજ વખત દેખાવ દીધો છે. આ વીદ્યાર્થીઓ હજી પણ પોતાનો અભ્યાસ જાહેર સુધી ચાલુ રાખે એવું ઇચ્છે છે.

છેવટે હું મીસ લીખાઇલ પાલમકોટને લાંબી જાહેર, તન્દરૂતી અને એવણના ધંધા માટે ચાલુ ફોલોઅર્સ ઇચ્છતાં હુઆ શુભરૂં છું કે એવણે પોતાની 'દાયમન્ડ જુબીલી' ઉજવવા લાંબુ આયુષ્ય લોગવે.

મી૦ બેહેરામજી કરંજીઆએ સર શાપુરજી, લેડી બીલી-મોરીયાનો તેમજ મેસર્સ હોરમસજી. દી. જયભાઈ, જેહાંગીર. શો. બેનકર, મેહરજીસાઈ શો. મેહતા અને કરામરાજ. અ. દુબાશનો તેઓની ભારે મહેનત અને દીલસોજી માટે ઉપકાર માન્યો હતો.

પ્રમુખ ઉપરાંત લેડી બીલીમોરીયા વીજરેને કુલોના તુરા એનાયત કરી 'ખીઆનો સોયો' તરીકે ગોઠવેલ ધી કીંગના

સુંદર સરોહ વગાડી, તાલીઓના અવાજ વચ્ચે ફેરવેલ પીઆ-
નોફોર્ટ રીસાઇટલ' પુરો થયે હતા.

આ પ્રદર્શ હુન્નરથી મોસ લીખાઈજી પાલમકોટે રૂ.
૪૦,૦૦૦ થી વધુ સખાવતમાં આપ્યા હતા, જે વીગત એક
મ્યુઝીસ્યન્ અને મ્યુઝીક શીક્ષક તરીકે ખરેખરી નોંધવા
લાયક છે.

તા. ૧૩-૧-૩૫.

“ક્યસરે-હિન્દ.”

“ખાનુઓની પાર્લામેન્ટ.”

[“ક્યસરે હિન્દ” માટે ખાસ તપાસ લેનાર ‘ટ્રેશન.’]

મ્યુઝીક !

“પોતાની તમામ છંદગી સંગીતને અર્પણ કરનાર એક
સલાં પારસી ખાનુએ ગયા રવીવારે પોતાનો છેલ્લો ફેરવેલ
કોનસર્ટ પોતાનાં મીત્રો અને વખાણનારાંઓ સનમુખ રજુ
કીધો. ૫૦ વર્ષના મ્યુઝીક સાથના લંબાણ સમાગમ પછી તે
આર્ટની ગેલડન ન્યુબીલી ઉજવતાં, આ હીવાઈન આર્ટનાં વ
ખાણનારાંઓથી રૂબરૂ માંગતા, આ ફેરવેલ કોનસર્ટની નોધ
માહરે ખુશાલીથી લેવી યા હલગીરીથી તેજ પ્રથમ તો હું
સમજી શકતી નથી.

પ્રથમ પ્રોગ્રામ પર નજર નાખતાજ તેમાં સમાવવામાં
આવેલા ખીયોવન, મોઝાર્ટ, ચોપે, લીસ્ટના બીકટ પીસીસનો
તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલો નોંધ જેટલી ખુશાલી ઉત્પન્ન

થઈ તેટલીજ તે પ્રોગ્રામ છપાવવાનું સ્થળ વાંચતો થઈ, કે જે પારસી ઓરફનેજમાં છપાવવામાં આવેલો ભેવાતો હતો; અને એક પરમાર્થમાં બીજો પરમાર્થ ભેવામાં આવતાં મારો સંતોષ અગાધ હતો. એજ પ્રમાણે બાઈ લીખાઈએનાં એ પગલાંનું અનુકરણ બીજાંએ કરે તે ખચ્ચીતજ વખાણવાભેગ છે.

લંડન ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીક તરફથી સર્ટીફિકેટસ અને ચાંદ મેળવનાર બાળકીઓએ મીસ પાલમકોટ સાથે એક અતી સુંદર પ્રોગ્રામ રજુ કીધો હતો. આ બુર્જોઈ સાદાં બાળુએ ઘણીજ નજાકતથી મ્યુઝીક રજુ કર્યું તેટલાજ એસથી તેઓનાં શીષ્યોએ પોતાનાં શીક્ષકનાં શીક્ષણની કળા તમાશા-બીનોને ચખાડી હતી. તે માટે એ બાળુ જેટલી મગફરી માની શકે તેથીબી વધુ મગફરી તેઓ પોતાનાં શીષ્યોની મ્યુઝીકની લંડનની પરીક્ષાનાં સુંદર પરીણામ માટે લઈ શકે, કે જેમાં બેઠેલાં ૨૪૪ શીષ્યોમાંથી ૨૨૭ પાસ થયલાં, અને તેમાંથી ૭૮ તો ડીસટીંકશન સાથે પાસ થયાં છે.

આમાં એક કાબેલ પારસી બાળુ મ્યુઝીશ્યને પોતાની તમામ હાંદગી સંગીત પર સહકે કીધી છે અને ઘણા કેનસર્ટો મારફતે મોટી રકમો સંભાવતી કામોને અર્પણ કીધી છે એવી તેઓની જગત્વી કારકીર્દી પછી તેઓ પોતાના માનીતા આર્ટને ફેરવેલ નહીજ કરશે એમ આપણે ખરાં હૃગરથી ઇચ્છીશું.

“આનોફ્ટ રીસાઇટલ” મુબારક ! .

શેઠના બીટડીંગ,

પ્રીનસેસ સીટ,

મુંબઈ, તા. ૬ઠી જાનેવારી ૧૯૩૫

“આજના શુભ દીવસ માટે તમો બેહેનજીને મુબારકબાદી આપતાં મને ઘણી ખુશાલી ઉપજે છે. અને તે પાક કીરતાર પાસે હુવા માથું છું કે આજનો નીવસ ઘણી ઝગકતી ફત્તેહ-મંદીબરો પસાર થયાં તમારા દીલની ધારેલી અનેક મુશ્કોતે પાક પરવર પાર પાડે અને મારો એવી હુવા છે કે મ્યુ-ઝીક ગીખતા બચ્ચાંઓનાં એક સલાહકાર તરોકે એક લાખી તનહરેસ્તીબરી જીહ્વી લોગવવાને લાગ્નશાળી બનો મારી હુવાઓ આગીન થાઓ.

આમીન ! આમીન ! ! ”

પીરોબ, ફીરોજ કરાઈ.

“... . આ બડી બેહેમતે organized કરેલા કોનસર્ટ માટે નજદીક સઘળા ન્યુસપેપરોમા તેની ફત્તેહની હકીકત તેમજ તેના કરેલા વખાણ માટે તમો બેહેનજી હંમેશાં બહુ આહુ-નાર ભાઈને કોનસર્ટમા હાજર નહી રહેવા છતાં પણ વધુ ખુશાલી હાંસલ થઈ.

કહેવત છે કે “મનશની પેચ દાદર હોરમજદ” તે મુજબ તમારી નેક મનશનીનાં પ્રતિપે તમારા ફેરવેલ રીસાઈટલને મળેલી ફત્તેહ અને તમો બેહેનજીનાં રૂઝ કામની વરોની બેહેમતને

મોટો ઇનસાફ મળ્યો, તે માટે મારી સુખારકળાદી સ્ત્રીકારણો માણસ જાત અદેખાઈ, હરીફાઈ અને હુંપણાથી નીરાળું હોય તો આ દુન્યા શીરેસ્તાઓગી વસાયલી કહેવાય. આ સુખજી લખવામાં મારી શી મકસદ છે તે તમો ચતુર જહેન સમજી તો જશો.

આપ જહેતલજીએ તમારાં અતી જેહેમતખયાં કામથી તમારી આખી જીંદગી ઘસી નાંખી છે, તો તમારા એક બહુ' ચાહનાર ભાઈની તમ્મ સુચના એ છે કે એક અળગા તરીકે એખલે. હાથે તમે જહેને જે કાંઈ જાળવ્યું છે, તે તમારાં માત-પીતાને જેબ આપે એવી રીતે તમારું નામ લીધાવ્યું છે. તે ઉપર સંતોષ પકડી વધુ જેહેમત ઉઠાવી તદ્દરેસ્તી નહીં ખીગાડતાં જે કાંઈ વધે જાકી રહ્યાં હોય તે સંપૂર્ણ આશાયસ લેવામાં શુભરવાં, અને તમારી કીમતી સલાહનો લાભ તમારા પાકત અનુભવથી આપતાં રહી તમારી વધેની સેવાની મોહોર મારવી.....”

ખુદાળક્ષ. ન. ત્રીકીશ.

જેનુઆરી ૧૯૩૫.

TRINITY COLLEGE OF MUSIC

DEAR MISS PALANIOFF

Many thanks for your letter of the 12th January last together with programme and newspaper cuttings of your Farewell Fortepiano Recital

How gratifying it must be for you to receive such a wonderful testimonial to your art and your performance at your age is indeed very marvellous

It is hoped to get a copy of your photograph in the next issue of the College Magazine. If you have a negative which would be better than a print can you kindly let me have it

Kindest regards

Yours sincerely

C A H KODWILL

Secretary

1-7-12

+

I feel sure that the Zoroastrian Trustees will much appreciate your great effort and munificent gift to the cause of Music which helps to build a universal understanding between all Nationalities

I G GOIKING

Local Secretary

Trinity College of Music London

15th February 1932

મારા ખુદાઈ હુન્નર—મ્યુઝિક—નો કનકોત્સવ.

પીઆનોનાં પાસાંમાં પચાસ વર્ષ,

૧૮૮૫ - ૧૯૩૫.

સંગીતનાં શિક્ષણમાં પીસ્તાળીશ વર્ષ,

૧૮૬૦ - ૧૯૩૫.

પારસી કોમમાં એક વિશ્વક્ષણ નોંધ.

સદાચરણ વર્ણન.

(મિસ) લીખાઈછ. લી. પાલમકોટ,

તે

“ નિર્દય નહુંદ, ” “ ઇનસાફની આરસી, ” “ સદનશીળ સુંદરી, ”
“ વિધારિ વનિતા, ” “ અલ્લનો ફરેસ્નો, ” “ પારસી કોમમાં
પચ્ચીસ વર્ષોની મ્યુઝિકની શિક્ષણ નોંધ, ” “ સંગીત માટે
“ લોક-મત, ” “ મ્યુઝિકમાં પીસ્તાળીશ વર્ષ, ” “ પીઆનોનાં
પાસાંમાં પચાસ વર્ષ, ” વિગેરે પુસ્તકો રચનાર.

દરવી સને ૧૯૩૫.

આ પુસ્તક સંબંધી સર્વ હક પ્રકાશકે સ્વાધિન રાખ્યા છે.

અર્ચાર્પણ.

ૐ

મારા પ્રેમાળ પિત્રાઈ-ભાઈ

રૂસ્તમ રતનજી. નસરવાનજી

ની

બુલંદ કૃપાને

ગમખાર હગરે

અર્પણ !

શાન્તિ : ! શાન્તિ : ! !

સાંભળ મારો ગમગીન મિલાપ !
થાય આપણો બેહેરતમાં મિલાપ !

લીખામજી.

શાસ્ત્રી એટલેમિત મનમર એક વિનિદી મુજબ એક મુજબ ૩૧૬૫
 ૧૦૫-૧૧-૧૧ મુજબ ૧૯૧૩.

Miss Bhukhaiji. L. Palamkote.

પ્રસ્તાવના.

“મનુષ્યની ગુણ ગુદ્રિકા પ્રભા* જણાવે જેમ;
પુસ્તકની પ્રસ્તાવના, તત્વ જણાવે તેમ.”

(દિલ્લખન.)

મારા ખુદાઈ હુદ્દર-મુઝિક-ના કનકોત્સર્વ વેળાએ આ પુસ્તક પ્રકટ કરવાની સોનેરી તક અને ઇચ્છા પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરના પવિત્ર નામથી આને ફળિભૂત થાય છે, તે જોડ અંતરાત્મામાં ઇશ્વરની હું ઉપકૃત છું.

તે વિશ્વનાથ ઉપર વિશ્વાસ મૂકી આ મારો છેલ્લો અંથ દિલસોઝ હોસ્તો, માયાળુ મિત્રો, સસ્તીની રાહે ચાલી વખાણુ-નારાંઓ અને શુભેચ્છકો સન્મુખ ધરવાની હિમ્મત કરું છું.

અંતરાત્મામાં ક્રાંતરાયલા તે પાક પરવરદેગારનાં આશિર્વાદ ઇચ્છી કદરદાન વાંચક-વર્ગના વિશ્વાસ, અને ઈનસાફ ઉપર આ પુસ્તકને હું છોડી મૂકું છું, જે માટે સુરા વાંચક મને આત્મ-પ્રશંસનો દોષ નહિ આપે એમ આશ્વહૂયવંક અરજ કરું છું.

સમ્યાઈથી લરપૂર આ શુદ્ધ અંથનો ઉપલાં મદગુણથી ભરેલાં સ્ત્રીઓ અને પૂરુષોએ અંગીકાર કરવો.

મારી પવિત્રાઈ અને અરોઈથી લરપૂર આખી છાંદગીની સાચી વિમલોથી લરપૂર આ અંથને હાથ લગાડવા દારૂ

દુશ્મનોએ, અડેખાઇના અવતારોએ, ખટપટનાં ખોરીયાંઓએ, ઘૂંટું ખોલનારાં અને ઘૂંટું ધચ્છનારાંઓએ, વિરોધીઓએ, નિંદા-ખોર નજીસ ઓરતોએ આ પવિત્ર પુસ્તકથી દૂર રહેવું !

જે અસહ્ય સંઘટો અને મૂંગી આફતો ૫૦) વર્ષો સૂધી, જાણે હાઠને 'સીલ' મારીને, મેં ખમી છે, તેનો નિંદાખોરોને ઝાંખો વટીક ખ્યાલ ન હતો. પેટે લણુ-લણુ, ચાર-ચાર ટિક-રીઓ, અને કુટુંબમાં સંખ્યાગંધ કન્યાઓ છતાં, જેઓએ મારા જેવી એક નિર્દોષ, નિષ્કલંક અને નીતિવાન નારને વગર વિચારે, વગર તેહકીકે, અર્થનો અનર્થ કરીને ખોટા ખ્યાતી ઓરંગાઓ માય છે, તેઓએ ઈશ્વરતાં ઇનસાફનો ખ્યાલ રાખ્યો નથી ! સર્વેશ્વર તેઓને શિક્ષા કરે ! હું નહિં કરું !

સેવટે સચ્ચાઇ સર્વેપિરી સાબિત થઈ છે !

એનાં જેવી ફત્તેહ, એનાં જેવી કીર્તિ, એનાં જેવી નામનાં હું ખીજી કોઈ આ ૬૯ મે વર્ષે સમજતી નથી !

એ નિંદાખોરોને, આ પુસ્તકમાં છપાયેલાં ૫૮ વર્ષોની અંગત આહુ પિછાણ ધરાવનારાં મારાં આગળાં શિક્ષક ગાર્ડ જરગાર્ડ ફકીરજી (પટેલ) નો કાગળ, પર વર્ષોની આહુ મિત્રતા ધરાવનાર મારાં દિલસોજ સહી ગીમીસ દીનગાર્ડ રૂસ્તમજી પાલખી-વાલા (આગળાં મિસ દીનગાર્ડ માણેકજી નાસ્લાયેઠ) નો પત્ર; ૫૦ વર્ષો સૂધી મને પિછાણનાર, મારા વહાલા ભાઈ શોરાળનાં વફાદાર મિત્ર મી. મેહરજીભાઈ શોરાળજી મહેતાનો કાગળ; ૪૦ વર્ષો સૂધી મને આહુ જોનાર, જાણનાર, અને સચ્ચાઈથી પ્રમાણિકપણે વખાણનાર મારા પરોપકારી ભાઈ મી. એરચંદ્રશાહ રૂસ્તમજી હીરજીખેહદીનનાં દિલસોજ પત્રો, અને છેવટે ૪૦ વર્ષો

મૂંઝી ગાતા ગ્રેમાળ ભાઈ ચોરાળનાં જાની મિલ મી કીરોઝ
રતનજી રતનાગરનાં ખરાં દિલના જોશબર ઉજાતગોના કાગળો
અર્પણ કરે છું ! વાંચક-વર્ગને આ પાંચ સદગ્રંથો-શ્રીઓનાં
કાગળોમાં દર્શાવેલા આગ્રહ ઉદગારો ઘણાં લક્ષપૂર્વક વાંચવા
આગ્રહપૂર્વક આમંત્રણ કરું છું !

મિત્રતાનો અર્થ ઘણો મહાન ગણ્યું છું. મિત્રતા હું કદી
પણ તોડવા શી નહિ, ને જો તટી હોય તો તે મારા તર-
ફથી તો કદી પણ તૂટી નથી ! દોસ્તી જાળવી રાખવા મેં તન-
મન-ધનથી જીવતોડ કાગળ જે-ત્રણ દાવકાઓ સૂધી કરી છે,
પણ માગું સ્વમાનના લોભે તો નહિજ ! જ્યારે

“ ફરેખથી ફરેસ્તા ફરે ”

એ કહેવતનો અનુભવ મળે, ત્યારે નીચલી ઇંગ્રેજી કવિતા મારે
હૃદયે ચઢી આવે છે !

‘ When the flowers of friendship or love
have decayed,
In the heart that has trusted and once
been betrayed,
No sunshine of kindness then bloom
can restore,
For the verdure of feeling will quicken
no more ! ’

પારસી કન્યા કેળવણીનો પ્રથમ પાથો નાખનાર માનવ ત
મરહુમ સુધારક મી માણેકજી ખરશેદજી શરાફે (જડજ) ને
અલેકઝાન્ડ્ર ગર્લસ ઇંગલીશ ઇનસ્ટ્રીટ્યુશનની સ્થાપના કરી ન
હોત તો આ પુસ્તક પ્રકટ થયું ન હોત ઇંગ્રેજી અને રાંગીન

(મ્યુઝિક)ની કેળવણીનો પાયો ત્યાંજ ચણાયો હતો, કે જે માટે જીવંત સૂધી હું મરહુમની ઉપકારી રહી છું. મારાં બીજાં શિક્ષકો વિષે મારી આગળી ૧૯૧૯ની, ૧૯૩૧ની, તેમજ આ ચોપડીમાં પૂરક લખાયું છે, જે પાછું અત્રે ચિતારવા માંગતી નથી.

૧૯૨૧માં જાહેર કરેલાં કનસર્ટ હોલ ફંડનો કિસાબ અને હેવાલ આ પુસ્તકમાં વાંચનાર વાંચી વાકેફ થશે. ફક્ત ૭ કૉનસર્ટ્સથી એ ફંડ માટે મારી યથા શક્તિ મુજબ મેં લગ-લગ પચીસ હજાર એકલે હાથે મેહેનત-ઝહેમત કરીને એકઠા કીધા, જ્યારે મારા આ ખુદાઇ હુન્નરથીજ મેં સઘળા મળીને રૂ. ૪૦,૦૦૦) (રૂપિયા ચાલીસ હજાર) ની સખાવત કરી છે.

મારી નબળી અને છાંખી પડતી આંખોને લીધે આ પુસ્તકના લખાણો ધરાબર ગોઠવવાની, સઘળા ‘પૃષ્ઠ’ વાંચવાની અને અતિશય કાળજી-કારસાજથી ૬૮ વર્ષની વૃદ્ધ વયે જેહેમત ઉઠાવનાર કોઈ નહિ, પણ ભાઈ મેહરજીભાઈ શો. મેહતા છે! છાપા સાથે ૩૫) વર્ષોનો લાંબો અનુભવ ધરાવનાર આ બાહોશ કારીગરની ચાલુ ૧૧) માસની અયાગ અને અખૂટ જંગી, બીનહાંસલ સેવાનો જો આઈતો લાભ મને મળ્યો ન હોત તો આ પુસ્તક પ્રકાશમાં આવ્યું ન હોત, જે માટે આ લલા ભાઈને માફ આભારી અંતઃકરણ અહોનિય ઉપકારી રહેશે.

આ માયાળુ ભાઈ, મારા બહાલા ભાઈ શોરાબનાં એક વફાદાર મિત્ર તેમની હૈયાતીમાં અને હૈયાતી બાદ પૂરવાર થયા છે; જ્યારે નજીકનાં સગાઓ જેવફા બન્યા છે !

એ સલા લાઈએ મિત્રનાના મહાન શબ્દને જેમ આપી છે, જ્યારે મરહુમ લાઈ શોગળના ખીલ દોસ્તોએ એ મહાન શબ્દને એળ લગાડી છે !

લાઈ મેહુરજીબાઈનો આ નકે જે બહેરમા હું ઉપકાર નહિં માનું તો હું ઘણી નશુણી ગણાવું અહુરમઝદ એમને તંદરેસ્તી સાથે સુખી, સંતોષી અને લાળા આયુધ્ય સાથે આબાદ રિયતિમાં રાખે ! આમીન !

સરચાઈથી ભરપૂર આ ગ્રંથને રિશિય લક્ષપૂર્વક કાગજથી તૈયાર કરવા છતાં નિષ્પક્ષપાત નુકતેચીનીઓ અને, વાંચક-વગને, જે કોઈ સ્થળે ભૂલબર્ચુ માલૂમ પડે તો મોટાં મનથી દરગુજર કરવાની વિનંતી છે. “માણુમ માત્ર-ભૂલને પાત્ર.”

લવિધ્યમાં કોઈ જગ્યોસ્તી પારસી જાનું ૫૦ વર્ષો સૂધી મારી માફક મેહેનત-જેહેમત આ ખુદાઈ હુન્નર-ચુલિક-માટે ઉઠાવી આવેા ગ્રંથ બાહેર પાડશે તો પેક્કી વધારે સારી દુન્યામાં પણ મારા અગર આત્માને આનંદ થશે ! તથામ્તુ !

લીખાગજ, લી. પાલમકોર,

૧૯૩૫.

મારી સંગીત અને સાહિત્યની સેવા.

“મારા મનનાં વિચારો.”*

“લખનાર:—બાઈ આવાંબાઈ, લીમજીભાઈ. પાલમકોટ.”

“સાલ ૧૮૭૬-૭૭”

“કેળવણી અને તેનાં ફાયદા.”

“જે માણસે વીધા પુરી ને પકકી હાંસલ કીધી હોય તેણે જાણવું કે તે નહીં ખોડવાય ને કાઢથી નહીં છુટાય તેવો કીમતી ધનનો વારસો તેના પેદા કરનાર તરફથી મળ્યો છે, ઈનસાન જાત પૈસાનો લોભી થાય છે; પણ જેણે એલમ હાંસલ કીધેલો હોય છે, તે માણસ પૈસાનો લોભી નથી થતો. તેનું ધન તેજ તે સમજે છે. ત્યારે સોનેરી ને ખરચાલાં ધન કરતાં વીધા ધન સાથી મોટો દરજ્જો ધરાવે છે; અને જે માન પૈસાવાળા, ને લખોપતી નહીં મેળવવા શક્તીવાન થશે, તે માન વગર ફોલતનો માણસ વીધા લાણેલો હશે તે મેલવી શકશે. સાથી અઢતો તો એલમ સમજવા.

માણસ જાતને આ દુન્યામાં પુરતી કેળવણીની ઘણીજ જરૂર છે. જેખી માણસે એ કીમતી અને ઉત્તમ ગણાતો અભ્યાસ નહીં કીધો હોય તે ખરેજ ઝેનસીબ ને કમતાલેનો હોવો જોઈએ.

* લગભગ ૫૮ વર્ષો ઉપર લખેલું મારા બહાલાં માતૃશ્રીનું આ લખાણ (જે વખતે હું દસ વર્ષની હતી) આ પુસ્તકમાં સાચવી રાખવાની નેમથી લખું. એમણે તે વેળા ખ્યાલ ન હતો કે દિકરી લીખાઈજ એલમથીજ પોતાનું ગુજરાન કરી સ્વતંત્ર રહેશે ને એવજ પોતેજ વિધાનો વારસો આપી જશે. લીખાઈજ. લી પાલમકોટ.

૧. મરદોતેમજ સ્ત્રીઓએ

કેળવણી જરૂર લેવી જોઈએ જે મા-આપે પોતાના દરજ્જાને પોતાની શક્તી પ્રમાણે કેળવણી આપે તેઓ બુદ્ધી-માન હોવા જોઈએ ગરબાઓનું પોતાનું કામ એ નથી તેઓ અશક્ત હોય છે, પણ એ ઉત્તમ કરજ પોતાના દરજ્જાના હુકમ સાફ ઈછનાર મા-આપોની છે તેઓ જો પોતાના દરજ્જાને કીમતી વારસો આપવાની આશા રાખતા હોય તો તે સૌથી પહેલા કીમતી વીધા-ધનનો વારસો પેહેલી પકતીનો સમજવો જે માણસ લણેલો હોય ને તે પોતાના અભ્યાસને ખરા છગરથી આહુતો હોય, ને તેને આગળ વધારે, તે પોતે સુખી થઈ ખીજને સુખી કરી શકે છે. વીધા લણેલો માણસ ખુદાતાલાની પેદા કીધેલી ઉત્તમ ને નાદર ચીજોની સારી રીતે પીછાણ કરવાને શક્તીવાન થાય છે, એટલુંજ નહીં, પણ લલા, પુરા, સચાઈ, નેકી, ધરમ, નીતીમાન મરતબો, લાયકી, ઈત્યાદી, ઇત્યાદી, તે સર્વે પ્રકારે માહીતગાર થાય છે. વીધા લણેલો માણસ સભયતાવાલો, ને ઉત્તમ ખવાસનો હોય તો જવેરાત કરતા હજાર ગણો સરસ દીપી નીકલે છે કેળવણી પામેલો માણસ પોતે એકલો સુખ પામતો નથી, પણ દસ વીસ કે દોઢ વેલા હજાર માણસોને તે સુખી કરી શકે છે કેળવણી બુદ્ધીબળને ઘણીજ મજબુત કરે છે. માણસનું મગજ હુન્યાના ખેતર મીસાલ બોહલું છે.

જેમ એક કીમતી છાંડવાને ઉગાડવા તેના માળી મેહનત લઈ ઉગાડે છે તો સારી જમીન હોય તો સાફ ફળ તેના ઘણીને મેહનતના બદલામાં આપે છે, અને તે બોહોલી જમીન ઉપર જુદી જુદી જાતના જેખી ખીજ વાવે તે વધતી ઓછી મુદતે ઉગી નીકળે છે, તેમજ માણસનું દેખીતું નાહાનું જેજુ ઘણી મોટી શક્તી ધરાવે છે, તેમા કેળવણીના ઉત્તમ ખીજ વાવી ધીમે ધીમે તેના કીમતી ફળ આપવાની આશા રાખવી, પણ ઉતાવળ્યા બની તુરત ખીજ વાવી ઉતાવળમા ફળ આપવાની

આશા કદીબી કોઈએ રાખવી નહીં, કુદરતનું કામ ઘણું ધીમું ને વખતસરનું છે, એજ પ્રમાણે માણસજાત, શું મરદ કે શું ઓરત, સર્વેને તે સાહેબે વધતી યા ઓછી શક્તીના બનાવ્યાં છે.

માણસજાતથી કંઈ ચીજ નહીં બને એવું આ જમાનો બતાવતો નથી, મહેનત કરે તેઓને ખુદા મહેનતનું ફળ જરૂર આપે છે; પણ તે મહેનત એવી નહીં જોઈએ કે તે ધારેલાં કામને લાગુ પડતી નહીં હોય.

કોમલ મગજને સારા પાયા ઉપર આરી તરખીયત મલતીજ આવી હોય તો અલબત્તાં તે પેહેલેથી સારી કેળવણીને લીધે આગળ ચાલતાં ઘણું સાફ જ્ઞાન મેલવી શકે, બુધ્ધી, ધન, ઇજતને શોભા આપે, પોતાની શક્તી પ્રમાણે જીવી શકે, માયાણુ મન રાખી શકે, નીતીવાન થાય, કલેસ ને કજીઆથી દુર રહે, કાચું મન નહીં રાખે, કોઈની નીંદા નહીં કરે, એટલું કે ઘણા પાપોથી પોતાને સ્વચ્છ રાખે, પોતાના મગજનાં બલથી નેક બુધ્ધીનું બલ વાપરે તે ખુદાની નજરમાં પણ નેક છે, દુન્યાદારી ને તે નામવર સાહેબની પેદા કીધેલી નાદર ને ઉત્તમ ચીજો વીધા હાંસલ કીધા વગર માણસ કદી પણ બાણી શકે નહીં.

જેમ કે તમે એક ચીજની કાંને વાત સાંભળો તો તમોને ચોકકસ નહીં લાગે, પણ મહેનત લઈ આંખે જોવો તો અકકલમાં મોટો ઉમેરો થાય, ને તેજ ખરૂંને ચોકસ ગણાય, તેમજ જાતે મહેનત લઈ પુસ્તકોનાં પાનાં ફેરવશો તો તમોને જણાશે કે કેવાં કીમતી અને ઉપયોગી ઝમકતાં ઝવાહેર તમારાં મન અને મગજને દીપતાં દેખાતાં માલમ પડશે, કેળવણી અને વીધા હાંસલ કરવા ઘણાં પૈસાની ને ધનની જરૂર છે, વળી સ્વચ્છ મન શક્તી ને સારા વીચારની ઘણી જરૂર છે.

પોતાનાં બચ્ચાંને આહુનારાં મા-બાપોએ જરૂર પોતાની

ઉધરતી વયની છોકરીઓને વીધાથી બેનસીબ રાખવી નહીં. જેમ છોકરીઓ શીખશે તેમ સારો સંતોષ ભરેલો શુભ સુધારો થશે, અને હવે પછી હાલના કરતા વધુ દીપી નીકળશે, એમ સત માનવું. એ બધા નેક ને ભલા પ્રતાપ જે ભેવામાં આવશે તે કેળવણીના સુદર ફળ સમજવા

ગમે એવો ભેવકુદ્ધ માણસ હોય તે જો દીલ લગાડી થોડોખી અભયાસ કરે તો તુરત તેનામાં ચાર આના જેટલો સુધારો માલમ પડે કેળવણીના જેવા મીઠા મન-માનતા ફળ ખીન્ન ના જાણતા જે ગુણ કેળવણીમાં છે, તેવો ખીન્ન કશામાં નથી, જે માણસનો કુદરતી ખવાસ નરમાસવાલો, ધીરો, સદ્ગુણી હોય ને સાથે વીધા-ધન ધરાવતો હોય તો તેને ભેવડો વારસો મેળવેલો જાણવો.

કેળવણીના ફાયદા અતી ઉત્તમ છે

તે આ જમાનાના લોકોએ જરૂર સમજવું જોઈએ, આને કેળવણી ઘણા સારા પાયા ઉપર છે, જે કોઈ કેળવણી લેતા હોય તેઓએ પોતાને ખરેખર આવતો હુનર હાસલ કરવો. એકની પુઠે આધજાની હાર માફક ચાલવાથી પહુરેજ રહેવું, પોતાને લાયકનો ને શક્તી પ્રમાણે માફક આવતો હુનર હાસલ કરવો અને કેળવણી પાછળ વધુ વખત રોકો તો તે ખોટી દેવો નહીં, પણ ખીન્ન માફક આવતા હુનર માટે વખતની ગણતરી રાખવી ઘણો ઉંચો અભયાસ પેસાવું વધુ જોર ધરાવનારાઓએ હાસલ કરવામાં માન અને શોભા છે. ગરીબોનું તેમાં કામ નથી.

જે કોમમાં કેળવણી કે વીધા જેવા કશા આધણુ નથી, તે કોમનો દેખાવ જોનારની આખને ઘણો ડગાલ ને જગવી દેખાય છે, ને તેઓ દેવા ડગાલ હાલતમાં છે, ને તેઓની ધડ-પુછડા વગરની જગલી રીત, રમઝો જોનારની આખને ઘણી ઘાટકી દેખાય છે, એવી વગર લણેલી કોમને વાસ્તે દયા

ખતાવવી જોઈએ, ને તેના કાયદા તેઓને દેખાડવાની ઘણી જરૂર છે.

એક કેળવણી પામેલી ચાલાક ઝીને એક અધુરું ભણેલી ખીન માહીતગાર ઓરત સાથે તમો કદી સરખામણી કરશો નહીં, તમોને તુરત ખામી માલમ પડશે, એલમ અને હુનરથી અણબણી ઓરતો ચાલાક મગજનીની

હંમેશાં અદેખાઈ કરશે!

કારણ તેઓ પોતાનાં મન મગજને કમ્પવાધી બેનસીબ હોયછે, જેથી તેઓને અંધારું દેખાય છે, જે માણસ એલમ હાંસલ નહીં કરે તેની પોતાની છદ્મગી અંધારા ગાર જેવી જાણવી, જેણે એલમ હાંસલ કીધો હોય ને એલમને ખરાં છગરથી ચાહતો હોય તે ખુદાની નાદર અને અમુલ્ય ઉત્તમ કારીગીરીની કદર છુએ, તેને પીછાણવા શીખે, ને પોતાનાં પેદાનાં કરનારને અંતઃકરણમાં દર પળે તે ખુખીવાન સાહેબનું નામ કેતરી રાખે, હરદમ પોતાનાં મનમાં સાચો વીચાર ધરાવી દરેક ચીજની ખુખી વાસ્તે તે પેદા કરનારનો ઉપકાર માને, તે ગોચા એક નાહુની જેવી બંદગી બરાબર છે.

કેળવણીના કાયદા

અતી ઉત્તમ જાણી દરેક મા-બાપે પોતાની પુત્રીઓને પુરતી ને પુખ્ત કેળવણી શુભસ ગાફક આપવા કદી ચુકવું નહીં, જેને સુખી કરવા હોય, ને થવું હોય તેણે વીધા અભ્યાસ કરી જરૂર પોતાને સુધારવું, કે જેથી જ્યારે પોતાને માંથે સંસારી ફરજોનો બોજો આવી પડે. ત્યારે પુરતી સભ્યતા ને લાયકીથી કુટુંબ-કબીલામાં વરતી તેઓને સુખ આપી પોતે સુખી થાય.

કીમતી પોશાકો ને નામીયાં ઝવાહિરનાં ઘરેણાના ઝલઝલતા સણગારમાં તમો મોટાઈ કદી સમજતાં હોવો તો એલમ-અભ્યાસ જાણજો તેજ ખરાં ઝવેર!"

[આ લખાણનાં સર્વ હકક સ્વાધીન રાખ્યા છે.]

લીખાઈજી, લી. પાલમકોટ.

મા! તુજમાં ખોલ્યુંછ મેં બેમુલ રતન!

૧

કુલ સુદિના સાગરની શાહિ હું બનાઉં,
ને જગતના વૃક્ષોની કલમ ધડાઉં,
ને આસમાનની પીઠ પર મુજ ઉભરા જણાઉં,
તોપણ મુજ લાગણીમા હારી હું નહિ !

૨

મા! તુજમા ખોલ્યુંછ મેં બેમુલ રતન!
કરીછ કેવી મારી તે હુગ્ગળ જતન!
દેમ તારી માયાતુ રડું રદન!
કયા જઈને કીધું તે આજે વતન!

૩

શુભ મારી લાખ મહારા મુખમા બે થાય!
ને રૂવામુજ શુદ્ધી તક શુભ તારા ગાય!
ને છેલ્લા મુજ દમ સૂધી તડપી તસાઈ!
તોય તારા શુભો અપુર્ણ ગવાય!

૪

માથાના વાળનીખી ગણત્રી કે થાય!
તોપણ તુજ હેશાન ન ગણતા ગણાય!
ને ખોલ્યુંછ તે શોધુ છ, પણ જડશે ક્યાં હાય!
જડશે તે બેહેસ્તમાજ! બહાલી મુજ માય!

૫

મા! મહારૂં દુનિયાડૂં તન ને બદન-
છે ઉપકારના સાગરમા ગરકાવ તદન!
રડિશ બોળી લાખો હું એવા રદન!
પણ જડશે નહિ એવું લા અમુલ રતન!

૬

હોય દુનિયાની દોલત ને દોર ને દમામ!
હોય મને આલમના એથ ને આરામ

હોય મારા હોઠ આગળ અમૃતની લામ
મા ! તારા વગર છે ફિક્કું તમામ.

૭

થયુ મારી ઇચ્છા ને ઉમેદનું મોત !
જવાન મારી જીવંતની જુમાઈ ગઈ નેત !
ધસી પડ્યો કંઈ આ આકૃતનો ધોટ !
પુરાશે કદી નહિ, મા ! તારી આ ખોટ !

૮

થશે ત્યારે આપણા આત્માનો મિલાપ !
તજીશ ત્યારે મા ! તારા મોતનો વિલાપ !
સાંભળ મુજ અરજ ! યો આકાશી ગાય !
મુજ માતાના રૂઢને તું શાંતિમાં સ્થાપ !

લીખાઇ. લી. પાલમકોટ

ઓગસ્ટ ૧૯૦૩.

“માસિક મળહ.”

ગંભીર એક યાદ !

૧

જીવંતમાં જાલેમ કોઈ પડ્યો હોય છાપ—
તો મા ! તારાં મોતનો છે કાલિલ આ કાપ !
કુલ મારી ઉમેદ પર મારીછ તેં ત્રાપ !
મહન કરે કેમ તારાં મોતનો સંતાપ !

૨

જાણું છ કે મિથ્યા છે મોત પર માતમ,
જખુન આ ગાણું છ તુજ મોતનો જખમ—
(પર) કરશે શું અસર કેં દિલસોજ મલમ ?
મોતજ મુજ જીવાપશે મા ! તારો ગમ !

૩

હા ! તારી જીવંતી ને લગાતે માત !
ને દુનિયાના મુખમાં હું રહેતે પછાત ,

ને ખુલતે ન સુખિયારા દિનની પ્રભાત ,
તોપણ હું છંદગીમાં માનતે રાહાત !

૪

સદગુણી, સાચી ને સહનશિળ નાર !
પરીવારમાં પાંથરીને પવિત્ર ખ્યાર—
પોપટ સમ ઉડી ગઈ મિનોઈ શુલબર !
ધીરજનો અજળ તું હતી અવતાર !

૫

કૈકેનાં ભલાંમાં લીધો તે ભાગ ;
કૈકેને દેખાડ્યા ડહાપણના ભાગ ;
કૈકેમાં દિલ-દુઃખનાં મટાડ્યા ડાઘ ,
ને અંતે ? તુંજ છંદગીખી કીધી તે ત્યાગ !

૬

હુધ તારૂં પાઈને ઉછેરી, ઓ માત !
તન-ધનને ભોગે તે કેળવી, ઓ માત !
“ નથી તારો ફીકર કે મુજને ”—આ વાત
ચાહ મને આવેછ આજ દીન અને રાત !

૭

વિચાર પર વિચાર ન્યાં નેસથી ઉભાય—
ત્યાં કેમ મારા કવેતમાં ઉભરા સમાય !
હવે તારી ભલાઈના ભણતર ભણાય !
હવે, મા ! ફરેસ્તાની સંદેશમાં ગણાય !

૮

ફરેસ્તાઈ ખસલતની બહાલી મુજ માગ !
જળુન તુજ જખમથી છગર ચીરાય !
આપણા બે આત્માનો મેલાપ બે થાય—
તોજ તારી બેટીનો જખમ રૂનવ !

લીખાઈછ. લી. પાત્રમકોટ.

“માસીક મગહ.”

મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર!

લખનાર:-સોરાળ. લી. પાલમકોર.

ઓગણીસેં ત્રણની તું પાંચમી ઓ જીન !
 કીધો મુજ કુટુંબને જખમ તેં જખુન !
 ઉમેદ મારી સઘળી તેં કીધી કતલ !
 ક્યાં છે મુજ માવતરો ઓ જીલમી અજલ !
 શા સાફ કીધો તે મુજ પર ગજળ !
 શિહા મારી સરજત થઈ આજે અજળ !
 જખુન તારા જખમથી જલેછ જીગર !
 મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર ! ૧

ઓ સદશુણી, સાચાં ને માવતર નેકબદ !
 કેમ તમની ભુલીયે આ હૈયાંથી યાદ !
 ક્યાં છે તે હંમેશનો હસતો તુજ ચહેર !
 ક્યાં છે તે મોહળત ને માયા ને મહેર !
 ક્યાં છે તે હૈયાંનાં હેશાંન ને ખ્યાર !
 ક્યાં છે તે દાનેશ ને ફિલકશ વિચાર !
 ક્યાં છે તે શિતલ મુજ સરતું છત્તર !
 મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર ! ૨

તું વગર જીવવું, એ જીવું ઓ માત !
 તું વગર કોણ સુણે સુખ-દુખની વાત !
 તું વગર કોણ તેવો દેખાડશે ચાહ !
 તું વગર કેમ મને દેખાશે રાહ !
 તું વગર કોણ કરશે હેતનાં કશદ !
 તું વગર કોણ હવે આવશે મદદ !
 તું વગર પડ્યું છે સૂતું મુજ ઘર !
 મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર ! ૩

શી રીતની સંભાળ તેં માહુરી લીધી—
 કેળાપની ન યાદ મને પડવા લીધી !
 ત્રણ તારાં ફરજદં પર રાખી તુંજ પયાર !
 નહીં દીધી સંસારનાં મુખની દરકાર !
 હા ! તારાં ઉદ્યાન આ મહાનની દીમ્મત—
 કરવાની કેમ ઠરું આજે હિમ્મત !
 હતી મારી હિમ્મત કુલ તારીજ ઉપર !
 મેલી તું ક્યાં ગઈ ઓ મીઠી માદર !

૪

સદગુણી સાચા ને મુધરેલ વિચાર—
 થી ગરીબ મુજ ઘરને તેં આપ્યો શગાર !
 કેળવણીથી કેળવ્યાં જમને સરસ—
 એજ તાહરું ઉદ્યાન છે સર્વોત્તમ બસ :
 એજ તારી દાનાર્પનો દાખલો છે નેક !
 જુએછ તેની આજે હાં કદર દરેક !
 કેમ તારા ઉપકારની જુલું કદર !
 મેલી તું ક્યાં ગઈ ઓ મીઠી માદર !

૫

સંકટનો સાથી ને ધીરજનું ધન !
 મા વહાલી કેમ હવે મનાઈ આ મન !
 સંસારી-સાગરના કંઈ કંઈ તોફાન—
 -માં, તું નહિ તો કોણ મારું હતું સુકાન !
 દરિયાએ—દુનિયાનાં મોજા દરમયાન !
 તું નહીં તો કોણ મારો જાળવતું જન !
 મા ! જીવશ તો જીવશ હું તારા વગર !
 મેલી તું ક્યાં ગઈ ઓ મીઠી માદર !

૬

ખીલતી તુજ ઉમેદને છાતીમાં લઇ ;
 સુતી તું સ્વર્ગ તણા ગુલશનમાં બધ.
 ત્રણ તારાં ફરજંદ ને કુલ પરીવાર—
 સાથ તારી બેઠી સમ 'વહુ' વફાદાર !
 રેડેછ તારી જુદાઈનાં આજુ' ગરમ !
 દેખતી આ આંખોથી કેમ નેહ' તે ગમ !
 નહિ કરતી, મા વહાલી ! છાતી સખર ;
 મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર ! ૭

માની કુલ મિથ્યા આ ફાની સંસાર !
 ગણ્યો તેં સાબુત તુજ પરવરનો પ્યાર !
 જિન્નતના ખાગમાં તું પામજે આરામ !
 પુલ જેવું પમરેછે આજે તુજ નામ !
 દિક્ષા તુજ સોરાબનો તજતી ના પ્યાર !
 શિદ્ધા તેને લાગેછ આ સધલો સંસાર !
 પુરેછ તેની શાહદત, આ જલતું જીગર !
 મેલી તું ક્યાં ગઇ ઓ મીઠી માદર ! ૮

કીધો તારાં મોતે કુટુંબ પર કેહર !

લખનાર-લીખાઈ. લી પાલમકોટ

પ્યારથી કયા પોઢયો ઓ પ્યારા મુજ ભાઈ ?
કેમ ગણી બ્હાલી તે એટલી જુદાઈ ?
અચબુચ આ આફતથી ધર કેમ ધીર ?
કેમ મારા તન-મનને ઠર હું સ્થીર ? ૧

જવાન તારી છંદગીની મુમાઈ ગઈ ભોત,
નહી ઘટે તુજને, ઓ ભાઈ, આ કમોત !
હતી આપણા જાનદાનમા મરદની એટ
ને તેમા તુજ કમોતની ઉમેરાઈ એટ ! ૨

કોણુ ભેશે મારો આ એકાત વિલાપ ?
કોણુ ભેશે છગરનો દુ ખદાયક છાપ ?
ભાઈ બ્હાલા ! કોણુ પાસે કાઢું ઉદ્દગાર ?
તુજ મોતે ખોલાઈ મે સુખ ને કરાર ! ૩

ભાઈ હતો એકજ ! તે કયા છે તુ આજ ?
કેમ કીધી છંદગીની ઉમેદ તારાજ ?
સુખ દુ.ખનો સાથી ને સદલાહ આપનાર !
કોણુ પાસે જઈ હવે કાઢું ઉદ્દગાર ? ૪

હતો તું એકલા પર મારો આધાર !
 ક્યાં જઈને જોડો તે આધાર આપનાર ?
 કોણ તારી દુઃખીયારી બહુનેની કદર
 કરશે, ઓ ભાઈ ! હવે તારા વગર ? ૫

પ્રખ્યાત કીધુ ખ્યાસ તે “પાલમકોટ” નામ,
 માતબર સમ કીધાં તે મહત્વનાં કામ,
 કુંકોની બચાવીછ જતી ધત્તજત,
 કુંકોની રાખીછ તે કાયમ સુરવત. ૬

લાચારનો હતો તું સત નિગેહબાન,
 ગરીબોને અપાવ્યાં ધધાનાં સ્થાન,
 ગરબઉની મદદમાં આપવું તન-મન
 એ તો, ઓ ભાઈ ! તારું હતું લક્ષણ ! ૭

ચેરાગ મારા પેદરનો થયો તું ગુલ !
 સાહિત્યના બાગમાંથી કરમાયુ પુલ !
 દુઃખી તારી બહેન આપેછ આશીશ-જીવર—
 જીવનમાં પામજે તું શાંતિઃ અમર ! ૮

મ્યુઝિક.

એક શિક્ષક તરિકેનો મારો અનુભવ.

લખનાર-મિસ લીખામણ દી. પાલમકોટ.

હું જે કંઈ લખીશ તે મારા અનુભવને આધારે ખરી વિગત લખીશ.

મ્યુઝીક માટે યુરોપિયન મા-બાપના ખ્યાલથી પારસી મા-બાપના ખ્યાલ તફાવત જુદાજ હોય છે કેટલાક પારસી મા-બાપો ખુદ સંગીતના ખુદાઈ હુન્નર માટે પોતાના બચ્ચાઓને શીખવતા નથી, પણ દીકરીઓ પરણે તેટલોજ વખત સંગીતની તાલીમ આપવાની નેમ રાખે છે, જ્યારે અંગ્રેજ મા-બાપોની મક્કસદ દીકરીઓ પરણ્યા પછી બધિધ્ધમા કંઈ આકૃત આવી પડે તો સ્વતંત્ર રહે એવી હોય છે કેટલાકો ખાલી વડાઈ મારવા ને બપકો દેખાડવા શીખવે છે, કે જ્યારે ખરો રીતે તો તેઓના બચ્ચાઓમા મ્યુઝીકનું મીડુ હોય છે। કેટલાકોને પારસી શિક્ષકોની સુગ હોય છે, ને પરબતનોજ ધખારો હોય છે, કે જેઓ ઘણા દાખલામા ઘણું ઓછું અને ઓછું જ્ઞાન ધરાવે છે કેટલાકોને પોતાના બચ્ચાઓને શુરુઆતનુખી શીખવવા માટે મોટા યુરોપિયન પ્રોફેસરોનો ધખારો હોય છે, કે જેથી લોકો સમજે કે માસ્તર જેવીજ અમારી દીકરીઓખી હુરયાર ગણાય, જો કે દીકરીઓના સેબમા તો પેહલ્લા નબરનું બુસુ હોય। કેટલાકો પ્રથમ પારસી શિક્ષકોનો લાભ લેવા તત્પર હોય છે, અને ગરજ પૂરી થતા નજીવણપણુ દેખાડવાને બૂલતા નથી કેટલાકો છોકરી પરણી-બલકે અદરાઈ કે ત્યાજ મ્યુઝીકની કેળવણી પર કાપ મૂકે છે

પારસી છોકરીઓ પરણીને મ્યુઝીકની 'પ્રેક્ટીસ' ચાલુ રાખતાં નથી; એ મેં ઘણા દાખલાઓમાં, થોડા અપવાદ શિવાય, જોયું છે, અને તેથી મા-બાપનો ખર્ચેલો પૈસો, તેઓની વર્ષોની મહેનત, અને શિક્ષકની વર્ષોની જોડમત વ્યર્થ જાય છે. કોઈ કાંઈ પાંચ-પચીસ દાખલાઓમાજ છોકરીઓ પરણ્યા પછી પહેલાં એક-બે વર્ષ "પ્રેક્ટીસ" ચાલુ રાખે છે. પરણેલી જીવગીમાં મ્યુઝીકની જે મજાહ મળે, તે મજાહની યુરોપીઅનોની નકલ કરવામાં તેઓ પછાત છે; જ્યારે તેઓના પોપાકની અને ફેશનની નકલ કરવા પેહલાં આગળ વધે છે।

પારસી છોકરીઓ પરણ્યા પછી વિધા-હુનર પર પાણી ફેરવતી માલમ પડે છે, મોજ-મજાહ કરવા અને સુખ જોવાજ પરણ્યાં હોય, એવો ખ્યાલ રાખે છે; અને ભવિષ્ય કદાચ કેવું શિદ્ધા ખતશે તેનો એક ઘડી પણ વિચાર રાખતાં નથી. હાથે હુનર રાખવા કે જ્ઞાનથી ભરપૂર લેન્નું રાખવાની તેઓની અભિલાષા હોતીજ નથી. મોજમજાહ કરવા, મુલાકાતે અને હુવા ખાવા જવાનો વખત મેળવી શકે છે, જ્યારે વર્ષોની મેહનત પછી હજારો રૂપિયા ખર્ચાને જે મ્યુઝીક તેઓ શીખ્યાં હોય, તે ચાલુ "પ્રેક્ટીસ" માં રાખવા તેઓને 'વખત મળતો નથી.' પણ જો આપણે ઉંડાણમાં ઉતરી ને મુજ કાણ શોધી કાઢીશું તો માલમ પડશે કે આ ખુદાઈ હુનરનો શોખ તેઓને કુદરતી હતોજ નહિ।

જેઓમાં કુદરતી મ્યુઝીક

હોય છે, તેઓ તો નહાના મકાનમાં પણ દિવસના ૧૨ કલાકો-માંથી ઘરતુ કામકાજ ને પરણેલી જીવગીની જન્તલો છતાં પણ ૨) કલાક મ્યુઝીક માટે ફાજલ પાડી શકે છે. તેઓ ખેચાઈ ખેચાઈને પીઆના આગળ જાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ માંદગીનાં બિછાણા પરથી ઉઠીને પણ વગાડે છે. તેવાં સંગીતનાં પૂજારીઓ પારસી કોમની લગભગ (સુબર્ધમાં) ચાલીસ હજારની વસ્તીમાંથી ચાલીસ પણ મળવાં સુરકેલ છે.

વળી આજ-કાલનાં પારખી મા-બાપો એમજ સુમત્તાં લાગે છે કે દરેક છોકરી મ્યુઝીક ગીત્તી શકે આ તેઓનો ખોટો ખ્યાલ. એક છોકરીને જળગેશી મ્યુઝીક ગીત્તીવવુ, એ વખત અને પૈસાની બગ્ગાદી કરવા બરાબર છે. એટલુંજ નહિ, પણ સાથે માથે શિક્ષકનેખી તાવી નાખવુ, એ એક ઘાતકી ક્રમ છે, કે જે શિક્ષક પોતાની તંદરોસ્તીના ભાગે, પોતાની આમાએશના ભાગે, અને પોતાની મોજ-મનહુના ભાગે, પોતે જે ફી લે છે તે કરતા

એવડી મેહનત કરીને લોકનાં છોકરાંઓ પાછળ

પોતાનુ એક ફેંદસુ' ખોદી કે છે, યા તો ગળુ ખરાબ કરે છે, અથવા તો કંઈપણ ક્ષણ મેળવ્યા વગરનુ ફેંકટનુ ભેન-હુ ખણ કરે છે

તે મા-બાપને સારી સલાહ મળે કે એવાં ઠાઠ છોકરાઓને ખીલુ કંઈ શીખવવુ તો સમજીએ. સમજી જાય છે; જ્યારે ખીલુ'ઓ રખે તેઓની દીકરીઓ લોકની નજરમા ઘોડાખોટ ગણાય એવા ભુલભર્યા વિચારથી પરણે ત્યા સુધી ઘસડયાજ કરે છે.

સઘળી છોકરીઓ પોતાની કે પારકી લાખા શીખી શકે, ઘરનુ કામકાજ સંધણ-કળા, યા ભરવા-સીવવાનો હુન્નર શીખી શકે, પણ સઘળીજ છોકરીઓમા

મ્યુઝીકનો ખુદાઇ હુન્નર હોતો નથી

મારા વર્ષોના અનુભવમા મેં એવી ઘણી છોકરીઓ જોઈ છે કે જેઓમા સગીતની ચીંગારી પણ હુતી નહિ, અને મેં પ્રમાણિકપણે તેઓને કોઈ ખીલો હુન્નર શીખવાની ભલામણ કીધી

એક છોકરી ખીલુ ઘણી જાણતોમા હુશિયાર હોય પણ તે મ્યુઝીકમા નહિ હોય, તેથી કંઈતેણી ઠાઠ ગણાતી નથી આ ખ્યાલ ખુદ મા-બાપે પોતેજ રાખવો જોઈએ ને શોધી કાઢવુ જોઈએ, અથવા તો શિક્ષકો પાસે પ્રમાણિકપણે ખાતરી મેળવવી જોઈએ.

એક શિક્ષક પોતે હુશિયાર હોય, તેથી કંઈ એમ નથી પુર-
વાર થતું કે તેનાં યા તેણીનાં સઘળાંજ શિષ્યો હુશિયાર હોય;
અહિં પણ કેટલાંક પારસીઓ જૂઠા કરે છે, જેઓને ધીન્નાંઓ
મનમાંજ તેઓની અક્ષત પર હસે છે. જે એમજ હોત તો જેમ
સંત્રેણ, ગુજરાતી, બરન-ગુંથણ કળા, ને સીવવા-વેતરવાનાં પારસી
બાનુ-શિક્ષકો બાહેર પડ્યાં, તેની અર્ધી, કે પા સંખ્યાબી
મ્યુઝીકનાં શિક્ષક થઈને બાહેર પડ્યાં હોત.

કેટલાક દાખલાઓમાં પારસી ઇતરૂઓની સંગીત તરફની

કુદરતી વળણ છતાં

આજનાઈ, દોલતના કુંગર અને મોજ મજાહની મોહીની તેઓના
મ્યુઝીકના અભ્યાસમાં ખલલ કરે છે.

૩૫) કે ૪૦) વર્ષની એક કુંવારી કે પરણેલી પારસી બાનુ
પોતાને મ્યુઝીક માટે ઘણી ઘરડી સમજે છે, ને તેથી બચપણ
કે જુવાનીમાં જે શીખેલું હોય તે પર પાણી ફેરવે છે. પણ જેઓ

મ્યુઝીક સાથેજ જન્મેલાં હોય

તેઓ તો પોતાનો ખરો અને કુદરતી હુન્નર ૫૦) કે ૫૫) મે વર્ષે
પણ છોડતાં નથી; અને છંદગી સૂધી આહુ રાખે છે; પણ તેવાં
પારસી બાનુઓ મુંબઈની આલીસ હન્નરની વસ્તીમાંથી હન્નરે
એકબી મળવાં મુશ્કેલ છે.

જેમ મા-બાપ કે વડવાઓ તરફથી વિદ્યાનો વારસો મળે
છે, તેમ સંગીતનો પણ વારસો આલ-ઓલાદ તરફથી મળેલો
હોવો જોઈએ. પીતા તરફથી કે માતા તરફથી કુટુંબમાં કોઈનીબી
સંગીત તરફ વળણ હોય (પછી તે વળણ તેઓનાં જમાનામાં
ખીલવવાની તેઓને તક નહિબી મળી હોય) તોજ બીજા કે
ત્રીજા પેઢી કુદરતના નિયમ પ્રમાણે હુશિયાર નિકળે છે.

યુરોપીઅનોની આલ-ઓલાદથી મ્યુઝીક કિતરી આવેલું છે,
અને તેઓના ંપાવાના વડવાઓ ખુદ પાળણામાંથી સંગીત

સાંભળતા આવ્યા, તેથી યુરોપીઓનો મ્યુઝીકમાં હુશિયાર છે; અને તેઓમાં પણ કંઈ સઘળાં જાનુઓ ને ગૃહસ્થો કંઈ આ હુન્નર હાંસલ કરતાં નથી; તો પણ ઘણે માટે ભાગે તેઓ સંગીત સમજી શકે છે.

પશ્ચિમ તરફનાં સંગીતમાં પારસીઓની આ પહેલ્લી ઓલાદ ગણાય. હવે આ પહેલ્લી ઓલાદને જો શોખ હોય તો ખીજ કેળવાય અને ત્રીજી ઓલાદ વધુ હુશિયાર નીકળે, પણ ઘણે માટે ભાગે આપણે

પરપોટા નોંધએ છિયે

કે જે હવામાં થોડે છેટે ઉડીને ત્યાંજ દ્વાડીને શુભ થઈ જાય છો! માટે ભાગે દેખાદેખીનો શોખ હોય છે. સંગીત ધરખમ તો થોડુંજ, ખરા હુન્નર માટે, ખરા શોખ માટે તેઓ પાસે

ધીરજ, પૈસા, અને મેહનતની ખોટ અને ઓટ હોય છે. જેઓ પાસે પૂરતા પૈસા નહિ હોય, તેઓએ પોતાની શક્તિ ઉપરાંત આ ખર્ચાળુ હુન્નર શા માટે પોતાનાં બચ્ચાંઓને અધુરો શીખાડવો નોંધએ? ખીજ સસ્તા હુન્નરો ઘણા છે કે જેમાં તેઓ પોતાના પૈસા બચાવી શકે.

પ્રથમ તો પારસીઓને મ્યુઝીકમાં

· ધીરજ જેવી ચીજ નથી.

તેઓ આખું કોહોળું દાળમાં, છોલ્યા, કાખ્યા વિના અડપથી નાખી દેવા માંગે છે.

જો મ્યુઝીકનો હુન્નર એટલો સેહલો, સસ્તો અને અડપથી આવડે તેવો હોય તો આજે પારસીઓમાં મોહલ્લે મોહલ્લે મ્યુઝીકનાં શિક્ષકો હોય, પણ કયાં છે? જેઓ બાર બાર ને પંદર પંદર વર્ષો સુધી શીખ્યાં, તેઓની શિખવી શક્તાં નથી. કયાં કે કોઇ પારસી ગ્રહસ્થ કે જે મ્યુઝીક શીખવી શકે, ને પોતાનાં જ્ઞાનનો લાભ પોતાની પારસી કોમને આપે? “વિદ્યાદાન તે મહા પુણ્ય” એ કેહવત છે.

મ્યુઝીકનું ખેતર મુંબઈમાં પરજાત માટે ઘણું ફળદ્રુપ છે; જ્યારે ખુદ પારસીઓ માટે તે સુકકું તરસ છે. છેલ્લી આંગલીના કાપા પર ગણાય એટલાં પારસી જાનુ મ્યુઝીક શિક્ષકોની પારસીઓ કયાં કદર જુએ છે? ખુદ જાત-ભાઈ અને જરથોસ્તીઓ પરજાતને ગુજરાનનાં સાંધનો શોધી આપવામાં કેવી વડાઈ અને હરીફાઈ કરે છે! લડાઈ આગમજ ઈંગલન્ડ અને યુરોપમાં પણ એવોજ મામલો હતો. ત્યાં એવોજ ધખારો હતો કે જરમનોજ સરસ મ્યુઝીક શીખવી શકે, અને ખુદ દેશનાં લોકોનેજ દેશની જાહેર ઘેર-ચોકર છોડીને જ્વાની ને પોતાના ગુજરાનનાં સાંધનો શોધવાની ફરજ પડતી; પણ છેલ્લી લડાઈએ તેઓને ઠીક બોધ આપ્યો છે.

હવે પછીની પારસી જાનુઓ વર્ષો સૂધી શિખવાની મેહનત-મેહમત ઉઠાવી હજારો રૂપિયા અભ્યાસ પાછળ ખર્ચીને પછી શિક્ષકો તરિકે જાહેર પડી થોડાં ગરજવંતાં ને નગુણાં પારસી છોકરાંઓ પાછળ ઘસાઈ-પોસાઈ બચ તેમાં બિચારીઓનો કદી દી ઉઘડવાનો નથી; કારણ ઘણું મોટું ભાગે પારસી ખવાસ પરજાતને પંપાળવાનો મોટો ધખારો ધરાવે છે, કે જેમાં ઘણું મોટું ભાગે તો પરજાતવાળાઓ પારસી શિક્ષકો કરતાં ઘણું ઓછું અને ઓછું જ્ઞાન ધરાવે છે, એ જીના ઘણા પારસીઓની જાણમાં નથી.

પારસી જાનુ શિક્ષકો માટે મ્યુઝીકનું ખેતર ખુદ પારસીઓ અને જરથોસ્તીઓએજ, ખાલી જડાઈ, ફીશચારી અને ફેશનને ખાતર ઉજજડ વેરાન કીધું છે; તો હવે લવિધ્યનાં મ્યુઝીક શિક્ષકો ચોંકી-ચેતીને ચાલે, અને લોકનાં છોકરાંઓને શિખવવા ખાતર પોતાના હજારો રૂપિયા બચાવે, ને કોઈ જીજ્ઞેસુ હુનર ધંધાથે સંપાદન કરે-દાખલા તરિકે “નર્સિંગ,” બિમારની માવજત કરવી, જે હુનર પણ એક ફરેસ્તાઈ હુનર ગણાય છે-તો તેમાં લાલ થાય.

આ મારા શિક્ષક તરિકેના બોહોલા અનુભવને આધારે પારસીઓ માટે લખું છું, ને લવિધ્યની પારસી જાનુઓને બચાવું છું, કારણ પારસીઓ પારસીઓની કદર જુઝતાં નથી, એ અનુભવથી સીદ્ધ થયું છે.

“સુધારાની શરૂઆત ધરથી-કેપુશરો કાબરાજનો
દાખલો. ગૂજરાતી લેખકોમાંથી ગુમ
થયલું ગોહર !”

“લખનાર બાઈ લીખાઈ જી પાલમકોર

“Et brusquement, Marc vit eclater la verite, la
solution unique instruire la femme, lui donner près
de nous sa vraie place d'égale et de compagne,
car, seule la femme libérée peut libérer l'homme

Verito (page 373)

Zola

અર્થ

‘ અને તુરતજ માકની નજરે સચ્ચાઈનો ઝળકાટ સઘળી
મુશ્કેલીના એકજ ઉપાય લેએ જણાયો, તે આ હતો-ઝીને
ઢેળવવી, તેણીને પુરૂષની પડએ તેના સરખાજ હક લોગવતી
સાથી દાખલ ખરી જગ્યા આપવી, કા કે અધકારમાંથી
છટકારો પામેલી માત્ર ઝીજ પુરૂષનો છૂટકારો કરી શકશે’

‘વેગીટે (પાનુ ૩૭૩ મુ)

ઝોલા

એક ઝગકતી જીવગીનો અકાળ અત તા ૦ ૨૫મી એપ્રિલે
આવ્યો છે ! અકાળ એટલા માટે કે મી કાળગજની જીવગીની
આ જગતમાં વિશેષ જરૂર હતી-મુખ્ય કરીને તેમના બહાલાઓને
-કોઈને માટે નહિ તો પોતાના બહાલાઓ માટે તેઓ ખીલત
પચીસ વર્ષ જીવવા એઈતા હતા, કે જેઓને એમના મોતની
જોટ કદી નહિ પૂરાય એવી છે.

મા-બાપને ખોહવા જેવો જખુન જખમ જેઓને લાગે છે. તેઓનેજ તે કદી નહિં રૂઝાય તેવા ઘાનો ચચરાટ છાંદગી સૂધી ચચર્યા કરે છે. એના જેવી કમનસીબી, એના જેવી લાચારી, એના જેવી ખોટ આ ક્ષની દુનિયામાં એકે નથી! મા-બાપના પ્યાર જેવો અખંડ, ખીન-સ્વાર્થિ પ્યાર આ આપ-મતલબી ખલકનાં કોઇ પણ ખૂણાંમાં મળવો મુશ્કેલ છે. ખલકે તેવા પ્યારની શોધમાં દુનિયાની પ્રદક્ષિણા કરવામાં સરતાપા મૂર્ખાઈ છે.

યા ખુદા! મહુમ મી. કાબરાણ બ્યારે ૧૯૦૩ની પાંચમી જુને મારાં મહુમ, અશો માતાજીનાં મરણ વેળા દિલાસો દેવા આવ્યા હતાં, ત્યારે તેવજુને થોડીજ ખખર હતી કે આવતો જુન માસ તેઓ પોતે જોવા પામશે નહિં! અફસોસ! જલ્લેમ જમે ઘણી ઝઠપથી એક ઝળકતી છાંદગી પર ત્રાપ મારી છો! બહાલાંઓને આ અવનિમાં વિખુટાં પાડ્યાં છે! તે સવે શ્વરે નિર્માણ કરેલા કાયદાઓની સામે થવામાં અદના ઇનસાનની તકશકિત નિર્બળ છે. મોત જેવી બાળતમાં તે મહાસાની મીનો-તુમનો મમ જાણવા માટે માણસાઈ અકકલ-હુશિયારી નિષ્ફળ નિવડે છે, તેટલા માટે તે વિશ્વેશ્વરમાં વિશ્વાસ રાખી અહુરનાં હુકમને શરણ થવા શિવાય છુટકો નથી! મનુષ્ય માત્ર મરણાધિન છે; પણ કવેળાનું મોત જેટલું બહાલાંઓને ખટકે છે, ને ખૂંચે છે, તેટલું કાઇને નહિ!

મી કાબરાણનાં મોતથી કૈકોએ છુટકારાનો દમ ખેર્યો હતો! કૈકો લાગણી રહિત રહ્યાં હશે, કૈકોએ તેઓનાં દુઃખી બહાલાંઓને લાગણીથી દિલાસો દીધો હશે; કૈકોએ તેઓની ગમખારીમાં દિલસોજીલયો લાગ લીધો હશે; પણ-પણ-મારા અંગત અનુભવ પરથી કહું છું કે મા-બાપનાં મોતની ખોટ પુરવા આખી દુનિયાનો દિલાસો વ્યર્થ છે! હું એટલીજ પ્રાર્થના કરીશ કે તે કિરતાર મી. કાબરાણનાં રૂહને અમર શાંતિ: બહે!

મહુમ મી. કાબરાણ એક પિતા દાખલ અપવાદ જેવા પુરવાર થયા હતા. પોતાના દિકરા-દિકરીઓનું હિત સદા હૈયે

ધયું હતું, બીજાઓની માફક પરમાર્થિ કાર્યો કરવામાં, કે શહેર-સેવા કે લોક-સેવા બજાવતી વેળા પ્રભ-પ્રિય કે લોક-પ્રિય થઈ પડવામાં તેઓએ પોતાનાં બહાલાંઓને વા-પર વખાતાં નાખ્યાં નહિં હતાં, પોતાના ઘર તરફની અને બહાલાંઓ તરફની કાળજી તેમની બહાર કાઢીદિં કરતાં ઘણી ચઢતી, ઘણી માન-પૂર્વક હતી. વર્ષો સુધી જેમ મારાં બહાલાં માતૃશ્રીએ પિતાની જગ્યા પૂરી હતી, તેમ મહુમ મી. કાળસજીએ વર્ષો સુધી માતાની જગ્યા પૂરી હતી. જેમાંથી એક પણુ બે જીવવા પામે છે તેા દિકરા-દિકરીને કાંઈ પણુ દિવાસો મળે છે, પણુ મા અને બાપ બંને ખોહવાનું દુઃખ, યા ખુદા! ઘણું અસત્ય હોય છે।

જેમ એક પૈસાવાળો પિતા પોતાનાં છોકરાંઓને મોજ-મજાહુ થખાઠે તેવી-બલકે તેથી સરસ-મોજ-મજાહુ આ ગરીબ પિતાએ પોતાના દિકરા-દિકરીને કેળવણીનાં બાબમાં કે સુધારાના બાબમાં કે પિતા તરિકેના ખ્યારમાં ચખાડી છે, અને ગરીબીમાંથી ઉધરેલો એક બાપ “ગવર્નમેન્ટ હાઉસ” સુધી માન સાથે પોતાનાં બચ્ચાંઓને ખેંચી જાય એ કાંઈ થોડી મગફળીની વાત તેઓ માટે નથી! પોતાની અનેક બહાર જળળેા છતાં, પોતાનાં બહાલાંઓનાં મંડળમાં સદા મોજ માનતા-મેળવતા ઘણાં વર્ષોની મારી પિછાણુ દરમ્યાન એ એઓને વારંવાર નજરે ભેખા છે.

જે જે સુધારાની તેઓ હિમાયત કરતા તે તે સુધારા એઓએ પેહુલે ધરથી થરૂ કયાં હતાં, તે સુધારાઓ બોલીને નહિં પણુ પોતાના બચ્ચાંઓ પાસે કરાવીને દેખાડતા હતા, અને તેવા ઘણાંક સંસારી સુધારાનાં મધુર ફળનો મીઠાસ આજે ઘણાં કુટુંબોમાં સાધારણ રીતે ચખાય છે.

જે વેળા મી. કાળસજીએ પારસી સ્ત્રીઓના માયાંબાનાં વિરૂધ્ધ લખાણો કર્યા હતાં, તે વેળા એમને અને એમનાં કુટુંબને લોકો તરફથી ઘણું સાંભળવું, ઘણું સોસવું પડ્યું હતું, આજે તે સુધારો ઘણી વડાઈ સાથે ઘણાં ઘરોમાં જોવામાં આવે .

છે. કેટલાક ધર્મ સંબંધી કઢંગા રિવાજો સામે પણ મરહુમે ઘણી ઝનુની લડતો હિંમતથી ચલાવી હતી, અને તેવા સુધારા પણ ધરથીજ શરૂ કર્યા હતા.

સીતની લીળ માંગવાનો પવન જે થોડાં વર્ષો પર પારસીઓમાં ફાટી નિકળ્યો હતો, અને જે હજી પણ કેટલાક આકારમાં, કેટલાંક બહાનાં અને ઢાંગ-ઢટીંગ હેઠળ ઘણે મોટે ભાગે ચાલું છે, તે સાંમે મહુર્મુંમે લખેલાં વાજખી લખાણો અને પારસીઓને તેમજ પરણતાં છોકરાઓને મારેલા ચાબકાનો ચચરાટ લાગતા-વળગતા-ઓને થોડો લાગ્યો નહિં હતો, આ સુધારો પણ એઓએ પોતાના ધરથીજ શરૂ કર્યો હતો.

એક જમાનો એવો હતો કે જ્યારે બાનુઓને ગ્રહસ્થાની મિજલસમાં જવામા બાધ હતો. તે બાધ એઓએ ઘણાંક મેળાવડા-ઓ અને જલસાઓ કરીને અને તેમાં પોતાનાં કુટુંબની બાનુઓને સામેલ કરીને તોડ્યો હતો. મારા બચપણમાં ‘રાસ્ત ગોફતાર’માં વાંચેલો એક હેવાલ મને યાદ આવે છે. એક નિશાળનો ઈનામનો મેળાવડો એક પૈસાવાળા પારસી શેઠિયાનાં મકાનમાં થયો હતો. પણ તે શેઠિયાનાં કુટુંબનાં બાનુઓ તે મેળાવડામાં સામેલ થવાને બદલે બારણાના “વીનીશન”માંથી ચિમાઈને સઘળું જોતાં હતાં; જે બાબત મહુર્મુંમે ઘણી હિંમતથી બાહેર લાવ્યા હતા. આજે તો લાગ્યેજ એવા મેળાવડા હોય કે જ્યાં પારસીનાં ઘેરાંઓની હાજરી નહિં હોય! આજે તો સઘળું સાધારણ થઈ ગયું છે. કે જે વર્ષો અગાઉ તમામ અસાધારણ સ્ત્રી-જાતીને ન છાજતું ગણાતું! આજે તો કેંક ઘેરાંઓ મેળાવડામાં સામેલ થતાં રહી જાય છે, તો મોટો સંતાપ કરતાં નજરે પડે છે! આ સુધારો મહુર્મુંમ મી. કાબરાજીને મોટે ભાગે આભારી હતો,

આગળ જમાનાંમાં ગાયનનાં મેળાવડામાં પારસી સ્ત્રીઓએ ભાગ લેવો એ તો એક આશ્ચર્ય સમાન ગણાતું. આજે તો ઘરેઘર ગાયન અને હાર્મોનિયમ વિગેરે સાધારણ થઈ ગયું છે ગાયનનાં

મેળાવડા અને જલસાઓમાં પોતાની ઢિકરીઓને પેહેલે દાખલ કરી આ સુધારો, પણ મી. કાળરાણીએ ઘરથીજ શરૂ કર્યો હતો.

મી. કાળરાણી હિંદી સંગીતનાં જો કે ઉસ્તાદ નહિં હતા, તોપણ ઘણું શોખીન હતા, અને તે શોખ એઓએ પોતાનાં ઢિકરા-ઢિકરીઓમાં પણ ઉત્પન્ન કર્યો હતો, અને બીજાં ઘણાંકોને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. આ સુધારામાં પણ ગરીબ બિચારા કાળરાણીને લોકો તરફથી ઘણું સોસલું પડ્યું હતું. કેંકેએ તો ખામ કાગળો લખીને પોતાનાં ઉલરા કાઢ્યા હતા; પણ પાછળથી પોતાની ભૂલ જોતાં નમી જઇને પાછાં મળી ગયાં હતાં! એવો આ જમાનાનો રગ અને ઢંગ છે! ગમે એવી ગમગીનીમાં પણ એઓ પોતાના બહાલાંઓનાં મંડળ સાથે ગાયનમાં ભાગ લઈ પોતાંતે તેમજ તેમનું અધુરું હુઝ થોડો વખત ભૂલાવવાની તજવીજ કરતા હતા.

સીઓને છાજતું છુટાપણું અપાવવામાં મહુમ સદા તત્પર હતા, અને તે સુધારામાં તેઓએ હિંમતથી ભાગ લીધો હતો; પણ કચવાઈને તેઓએ પાછળા વખતમાં ભેયું હતું કે તે છુટાપણાનો લાલ હદ ઓળંગી જવામાં લેવાયો હતો અને તેમાં મહુમની પેહેલેનો કચો કસૂર નહિ હતો.

એ શિવાય ઘણાંક સંસારી સુધારાઓ મી. કાળરાણીને આભારી છે. સી-કેળવણીનાં એઓ એક હિમાયતી હતા, પણ મરદનાં જેવી કેળવણી સીઓને આપવાની તેઓએ હિમાયત કરી નહિં હતી.

એક પારસી લેખક તરિકે મહુમ મી. કાળરાણી એક ગોહર સમાન હતા એઓની તેણ કલમે કેક માતબરોને, કેક શેડિયાઓને, કેક સુધારાના દુશ્મનોને ગજ ગજ કુદાવ્યા હતા! એમની સમથેરૂપી કલમથી કેકે ઉઘાડા પડી જવાની બિહિકથી થર થર ધુજતા હતા! એમના લહેર લેખક તરિકેના સ્વતંત્ર

અને સુધા ખવાસથી કૈકેને લાગેલા ચટકાનો ચચરાટ હજી સૂધી ચમ ચમ થયા કરતો હતો। કૈકે ખોટી ધાસ્તીથી એઓથી ડરીને ચાલતા હતા।

એક લેખક દાખલ જે ગ્રહસ્થ ચાળીસ વર્ષો પસાર કરે તો અલખતાં લિપિમાં સુધારો થાય અને લખાણો પ્રત-પ્રસંસાને પાત્ર થાય તેમાં કચો શક નથી; પણ એમનાં લખાણમાં એક ખુબી હતી: જે બાળત બીજાઓ ગજ ગજ લાંબા મથાળાં સાથે પાનાનાં પાનાં ભરીને લખતા તેજ બાળત એઓ ટૂંકમાં રસીલી ઢબે સમજાવતા, અને એઓનાં લખાણનો રંગો પાણીનાં પ્રવાહ સમાન સડસડાટ સદા સાદા શબ્દોમાં, રંગીલી એખારતમાં વેહેતો હતો. મારાં મહુમ બહાલાં માતૃશ્રી “રાસ્ત ગોક્તાર”નાં અને મહુમ મી. કાબરાજનાં લખાણનાં સદા વખાણનારાં હતાં. લગલગ પાંત્રીસ વર્ષો સૂધી એઓએ “રાસ્ત” અને મી. કાબરાજનાં લખાણો એક સરખાં હોંસ-ઉમંગથી વાંચ્યાં હતાં. અને જે પોતાથી નહિં અને તો બીજાઓ પાસે વંચાવતાં હતાં.

મી. કાબરાજનાં લખાણો ઘણી વેળા તિખાં તમતમતાં, ઝેણ અને ઝમકદાર અને જોસવાળાં હતાં. પોતાનાં લખાણની નેમ ટૂંકમાં દરશાવવામાં સદા ડહાપણ અને દૂરઅંદેશી દેખાડતા હતા. પોતાનાં બચપાણીજ એક લેખક તરિકેની કારકીર્દિમાં તેઓએ શરૂઆતથીજ સન્માર્ષની અને સ્વતંત્રતાની સોબત પકડી હતી. અને તેજ સ્વતંત્રતાને લીધે તેઓ સદા સાદા અને ગરીબ રહ્યા હતા. પારસીઓને લગતી બાબતોનાં ટેટલાંક લખાણો એઓએ મહુમ મી. શોરાબજી બંગાલી અને મી. નંવરોજી ફરદુનજીની પડખે રહીને કર્યાં હતાં, જે બીનાં ઘણાં વર્ષો પછી મહુમ મી. કાબરાજએ એક બહોર લાપણમાં કબૂલ કરી હતી. જે મી. કાબરાજએ તે વેળા હિમત હારીને પારસી સંસાર સુધારાને લગતાં લખાણો કર્યાં નહિં હોત તો કૈક સુધારા પાછળ પડ્યા હોત! એક અધિપતિ તરિકેની ફરજો અદા કરતાં કૈક લાલચોને મારી હઠાડવાનાં એમનાં ઉમદા શુભનાં દાખલાઓની

નોંધો જળવાઈ રહી છે, જે મહુમને માટે તેમજ એમનાં કુટુંબને માટે ખરેખર મગફળી લેવાજોગ વિગતો છે. આવા એમનાં સુધ્ધા સ્વતંત્રે જવાસને લીધેજ એઓ ઘણાક જાહેર મંડળોમાં એક આગેવાન શેફરી તરિકે ઉગી નિકળ્યા હતા.

પારસી સંસાર મુધારક તરિકે મી. કાબરાજી જાહેર પડયા હતા, એટલુજ નહિં, પણ હિંદુ સંસારનો મુધારો કરવામાં એમની કાળજી, દિલસોઝી અને લખાણો કાંઈ ઓછાં નહિં હતાં. મહુમ શેઠ માધવદાસ રૂઘનાથદાસનાં પુનર્વિવાહ સંબંધી કાર્યોમાં એઓ એક મોટા મદદગાર હતા, અને જાહેરમાં એ જાળવેને ઉત્તેજન આપી લખાણ કરવામાં સદા તત્પર રહેતા. ત્યારે પણ મી. માધવદાસનાં મકાનમાં પુનર્લંઘની ક્રિયા થતી, ત્યારે હંમેશા ઉત્તેજન આપવા તેઓ સદા હાજર રહેતા. એવી ઢબનો લાગયેજ કોઈ મેળાવડો હોય કે જેમાં મહુમ મી. કાબરાજીની હાજરી નહિં જણાય!

માત્ર “સસ્ત ગોફતાર” ના અધિપતિ રહીને મી. કાબરાજી એકજ કાર્ય બજાવતા નહિ હતા, પણ હુમ-કોમ કે પર-કોમના લાલને લગતી મંડળીઓમાં કે સલાઓમાં સામેલ થઈને તેમાં આગેવાનીલયો લાગ લેતા હતા. ખુદ કેટલીક મંડળીઓનાં તે એઓ સ્થાપક હતા.

વળી “કોરપોરેશન” તેમજ “સ્ટેન્ડિંગ કમિટી” માં વર્ષો સુધી પ્રજાના લલાં કાળે એઓએ કાંઈ ઓછી સેવા બજાવી નથી ત્યાં પણ મજબૂત અને વિશ્વાન હુરિક્ષે સાંમે એઓ હિમંતથી જાક લીડી પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો જાહેર કરતા અને પ્રજા-લાભાર્થે ખાપોકાર બોલતા હતા.

સરકાર તરફની એમની વફાદારી વિશેષ વખાણને પાત્ર હતી. અને તે વફાદારી અચૂક આકારમાં એમનાં લખાણોથી જગ-જાહેર થઈ હતી. તાજ તરફની લાંબાં વર્ષોની એમની

જાન-ફેશાની છતાં કોઈ પણ જાતના માન-આંદ વગર માત્ર સાદા 'મિસ્તર' ના એલકાળ સાથે આ જ્ઞાતી જગતને છેલ્લે સલામ કરવામાં સંતોષ માની લીધો હતો. ઘટો લેવા ભેગ આવો એક અનુપમ દાખલો એથી ખીજો આપણને કયો મળે ?

એક લેખક દાખલની આળીસ વર્ષોની મી. કાબરાણીને જેહેમતો માત્ર આટલાં કાર્યોમાંજ પૂરી થતી નથી. એમની જીંદગીનો જો હેવાલ લખવા બેસિયે તો મોટા દળદાર થાંધો થઈ શકે, પણ દૂંકમાંજ કહીશું કે એઓએ એ ઉપરાંત ઘણું કરી દેખાડ્યું છે. નવલકથાઓ અને નાટકો લખતા, લાપણો આપતા અને ખીલ્લોનાં લાપણોનું પ્રમુખસ્થાન સ્વિકારતા : અંગબળની કસરતોને ઉત્તેજન આપી તે કાર્યોને હાર પાડી આપતા, અને તેવી મંડળીઓને મજબૂત પાયા ઉપર લાવી મૂકવાને દિલોજાનથી પોતાના કિંમતી વખતનો ભોગ આપી મેહેનત લેતા : ઘણાં જાહેર સવાલોમાં ઝીપલાવતા જેથી એમનું નામ પોતાની તેમજ પારસી કોમોમાં પ્રખ્યાત થઈ ગયું હતું. મી. કાબરાણી પોતાનાં જગ-જાહેર કાર્યો અને લખાણોથી સદા જીવતા રહેશે ! એક ગૃહસ્થ તરિકે ગરીબ છતાં જાહેર જીંદગી એમણે માન સહિત ભોગવી હતી, અને એમનાં ઘણાં જાહેર કાર્યો અને સંસારી મુધારાથી પારસી કોમમાં એમનું નામ એક ઘરઘનું બોલ જેવું થઈ ગયું હતું. આવી એક ઉપયોગી જીંદગીનો અંત અકાળ આવેલો જોઈ કોણ દિલગીર નહિં થાય ?

તે કિરતાર મહુમનાં રૂહને અમર શાંતિઃ બક્ષે !

૧૯૦૪.

“સ્ત્રીબોધ અને સંસાર સુધારો—જ્યુબિલી સ્મરણાર્થે
પ્રસિદ્ધ લેખકોએ ખાસ લખેલા વિષયો.”

“ જોઈએ છ એક કાલેજ ઓફ મ્યુઝીક.”

“ લેખક:—મિસ લીખાઈલ. લી. પાલમકોટ. ”

“છેલ્લાં પચાસ વર્ષમાં ગાયન—કળા વિષે દેશીઓના અને મુખ્ય કરી પારસીઓના વિચારમાં જેટલો મોટો તેટલોજ આવકારદાયક ફેરફાર થયો છે, અને એ સંબંધમાં “સ્ત્રીબોધ”નાં સ્વર્ગવાસી તંત્રી મી કેમુશરો કાળરાજીએ બલવેલી બિનસ્વાર્થી સેવા સંભાર્યા વિના ચાલતું નથી.

હવે પારસીઓ સંગીતના ઘણા શોખીન થયા છે, એ ખરૂં છે; પણ જેટલો શોખ તેઓને સંગીત સાંભળવાનો હોય છે તેટલો તેની ખિલવણી અને વધારા પાછળ શ્રમ લેવાનો હોતો નથી. હાલના પ્રસંગે યુરોપિયન સંગીતનો પ્રસાર પારસીઓમાં પ્રબળતાથી ફેલાયો છે, પણ તે માત્ર મોઢેના ગાયન અને પિયાનો વાજત્ર પરજ આવીને અટક્યો છે, અને કોઈ જવળેજ આગળી પર ગણાય એટલાં ‘વાયોલીન’ શાસ્ત્રાનુસાર વગાડી શકે છે જ્યાં જ્યાં ઘણાંત્રોની માહિતીથી તે પારસીઓ કેવળ અજાન છે. મોટે ભાગે ઘણાંખરાં પારસી બાનુઓની પસંદગી પિયાનોના વાજત્ર પર ઉતરી છે, અને તેના કેટલાક મુખ્ય કારણોમાનું એક કારણ ખીબાં વાજત્રોના શુરૂઓની ગેરહાજરીને છે, અને તેથીજ આપણે યુરોપિયન ‘ઓરકેસ્ટ્રા’થી અલણ રહી ગયાં છીએ. એવો ખુલ્લો એકરાર કરતાં શરમાંવું જોઈએ નહિ!

પશ્ચિમ તરફના સંગીતશાસ્ત્રનું ખેતર એટલા બોહલા વિસ્તારવાળું અને એટલું પ્રખુલ્લિત છે કે તેના ફલદ્રુપ કયારાઓમાં પ્રવેશ કરી મુગધી મોઝમ લેવા પારસીઓ પોતાની મુસ્તી હજી પખોડી નાખતા નથી એ દિલગીરી લયું છે. જે થોડો ઘણો પશ્ચિમ તરફના સંગીતનો ફેલાવો પારસીઓમાં થયો છે તે મુખ્ય કરીને પારસી બાનુઓના શોખ અને શ્રમને આભારી છે.

ખિચાર માટીડાઓ તો સહુવારથી તે સાંજ સૂધી ધંધા-ધાયા અને ઉધોગ-દુન્નરમાં એટલા રોકાયેલા, ને પૈસો મેળવી તેને એકઠો કરી દ્રવ્યવાન થવાની હોંસ-ઉલટમાં એટલા ઘુંટાયેલા રહે, અને વળી સાંજ પડતાં કલગો અને નાટકોમાં દોડવાનું તેમજ ખીજી રમત-ગમતના આમંત્રણો સ્વિકારવાનું એવું હખાણુ રહે કે સંગીત જેવા ખુદાઈ દુનરને ખિલવવા અને તેનો અભ્યાસ કરવાનો તો ક્યાંથી અવકાશ મળે? પણ ખાપડા ભાયડાઓ વિરૂધ્ધ વળણુ લેતી આ નાતરસ કલમ જ્યારે કાગળની પીઠ પર ઘસડાય છે, ત્યારે તેને થોડીજ ખખર લવિધ્યના મોઝાર્ટ અને ખીથોવન થવાનું ખીડું ઝડપ્યું છે! શાખાસ! મુરૂઆત જ્ઞાની પણ શુભ છે, અને એકું જે દાયકામાં આપણે કોઈ પારસી પેરરથુસદ્રી કે પારસી ક્યુબેલીક જોઈશું અને સાંભળીશું તો અજબ થઈશું નહિં?

સાધારણ રીતે અને સામતા સંજોગો લક્ષમાં લેતાં એક સ્ત્રી-પિયાનીસ્ટ કરતા એક પુરૂષ-પિયાનીસ્ટ વધું ફતેહમંદ નીકળે. એક તો (જે તે શાસ્ત્રાનુસાર શીખે તો) તેનું લેન્ગ્ વજનમાં ભારી; અને ખીજું તો તેની શારીરિક શક્તિ પ્રબળ!—એટલે તે પિયાનોને અને મ્યુઝિકને ખંનેને પૂર્ણ ઈનસાફ આપી શકે. શોખને ખાતર આ શ્રેષ્ઠ દુન્નર હાંસલ કરવો અને ધંધાને ખાતર સંગીતનો અભ્યાસ કરવો એ બે જુદીજ બાબત છે. ખેલામાં એક આસામી આસાનીથી આગળ વધે છે, ત્યારે બીજામાં સામટા સંજોગો લક્ષમાં રાખી તેને સખ્ર વહીતરૂ કરવું પડે છે?

પારસીઓ વર્ષો થયાં એક રોહ તરફ ઘસડાતા જાય છે અને તે એ કે લવિધ્યમાં દ્રવ્ય મળે અને કુટુંબનું ગુજરાન થાય એવી કેળવણી છોકરાઓને આપવી. પણ તેઓને થોડીજ ખખર હોય છે કે સંગીતશાસ્ત્ર જાણનારો એક શખ્સ—જો તે શાસ્ત્રાનુસાર શીખેલો હોય તો—મહિને પોતાની ચાલાકી અને બાહોશીથી રૂ. ૫૦૦) થી રૂ. ૭૦૦) મેળવી શકે. આપણા ઉધરતા ગુવાન ગવૈયાઓની ઉલટ ને વળણુને તોડી પાડનારા શખ્દો વારંવાર સાંભળીએ છિયે: “જેસ, જેસ! એમ ગાશે-વગાડશે તેમાં શું

ત્યારે શુક્રવાર થવાનો છે, ને પૂરું સામાંથી કરવાનો છે? ચાલ, એ પછાડા છોડી દે ને શીખવા પર ધ્યાન આપ? એ ગાવા-વગાડવાનો લખ લાગે તો પછી બીજો, જોમ જો. થઈ રહ્યો. પણ આવું! એસમજ બોલનારાઓને થોડીજ ખબર છે કે બાર વર્ષે (ઈંગ્લેન્ડની શુદ્ધઆતથી તે બી. એ. સૂધી) બી. એ. થયા પછી પચ્ચીસ-પચાસ મળે, તે કરતાં બાર વર્ષે મ્યુઝિક શાસ્ત્રનુસાર શીખ્યા પછી એક દીકરો સંગીતનો ઉમદા હુન્નર હાંસલ કરવા ઉપરાંત બાર ગણું વધુ મેળવી શકે?

યુરોપના દરેક મુખ્ય શેહર અને ન્હાના પરગણામાં પણ અકેક સંગીતશાળા અને કૉલેજ હસ્તી ધરાવે છે, અને જર્મનીમાં તો ગાયન એક ફરજિયાત બાબત તરિકે શીખવવામાં આવે છે, ને ત્યાં પ્રત્યેક જણ મ્યુઝિકની પ્રશસા કરવા ઠઠી પછાત પડે નહિ. પૂર્વ તરફના લોકો કરતાં પશ્ચિમ તરફના લોકોની ફીદાગીરી મ્યુઝિક પર બીજા બધા હુન્નર કરતા વિશેષ હોય છે. પશ્ચિમ તરફ સર્વે સંગીતના શોખીન, મ્યુઝિકની કદર બુઝનારાં, ગાયનની લહેજત આખનારા, વગાડનારની વખાણ કરનારા અને ગાનારની ગણના કરનારા. ત્યાંની સંગીતશાળાઓ અને કૉલેજોમાંથી એકઠી વખતે સેંકડો શિષ્યો જૂદી જૂદી શાખાઓ—જેવી કે પિયાનો, ઓર્ગન, વાયોલીન, ચેલો, હાર્પ, ફ્લુટ, મોટેના ગાયન આરકેસ્ટ્રેશન વિગેરે—માં પરિક્ષાઓ આપી સર્ટિફિકેટ અને ડિપ્લોમા મેળવે છે તેઓને ઉત્તેજન અને ઉલટ આપવા તેઓના માતપિતા અને સગાંહાલાઓ ઉપરાંત દોસ્તો તેમજ લોકોનો મોટો ટેકો હોય છે. પશ્ચિમ તરફના આવા મામલા તરફ પૂર્વની પીઠ ફરેલી સુધરેલી આંખોને દેખાય છે! આપણી તરફ ઘણું મોટે ભાગે “ડાનસ મ્યુઝીક” અને “લાર્પટ મ્યુઝીક” તરફ લોકો લાંગણી ધરાવે છે, ત્યાંરે પશ્ચિમ તરફ ઉસ્તાદી સંગીતનો ફેલાવો કરવાની ત્યાંની કૉલેજો કાળજીપૂર્વક કોરોશ કરે છે ત્યાંના લોકોનો શોખ પણ તે તરફજ ઢળેલો હોય છે મુબઈમાં હાલ પ્રોફેસર સ્કિનઝી વિગેરેએ ઉસ્તાદી સંગીત તરફજ કેટલાકોનો શોખ ફેરવ્યો છે, પણ તે ઘણી સાંકડી હદમાં. ઘણું મોટે ભાગે

જેમ સંગીતશાળાઓ અને કૉલેજો કરી શકે તેમ ગણતરીના આસામીઓ કરવા અશકત હોય છે. સદીઓની વાત પર પશ્ચિમ તરફનું મ્યુઝિક પણ બાળ્યાવસ્થામાં હતું; પણ જેમ જેમ જમાનો સુધારા અને શાસ્ત્રમાં આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ સંગીતમાં પણ એક પછી એક શ્રેષ્ઠ સુધારા થતા ગયા. આપણે પણ હજી બાળ્યાવસ્થામાં છીએ; પણ જો આગળ વધવાની અને આ જીવો હુન્નર પશ્ચિમ તરફનાં લોકોની ઘરાબર શિખવાની કોયેશ કરીએ તો કાંઈ પણ રીતે આપણે તેઓથી પછાત તો પડીએજ નહિં.

પ્રુદાર્ધ ખ્યાલો આપનારો, મનના વિચારો વિખેરી નાખી મગજમાં પ્રુશ ખ્યાલો ઉત્પન્ન કરનારો, દિલનું દુઃખ દફે કરી સંકટ અને સંતાપ સમયે શાંતિ સૂચવનારો આ ઉમદા હુન્નર, ગમમાં ગીરફતાર અને જખમી થયેલાં જીવને રૂઝ લાવનારો આ રામબાણુ મલમ (મ્યુઝિક) સંગીત વિધાનાં સાગરમાં સફર કરતાં સેહલાણીઓને કેવી શાંત રાહાત આપે છે તે તો જેઓને તેનો અનુભવ મળ્યો હોય તેઓજ દર્શાવી શકે! તન-મનને તાજગી આપનારા આવા એક ઉમદા ઈશ્વરી હુન્નર તરફ પારસીઓ કેવી દયાજનક હૃદ સૂધી પછાત, પરાક્રમી પારસીઓ કેવા બેદરકાર અને બેખબર, એક શ્રેષ્ઠ હુન્નરની કેવી કંગાળ કદરસનાસી કરનારા! આ ખ્યાલજ સંગીતના એક પૂજારીને કમકમાટ ઉપજાવવાને પૂરતો છે!

કોઈ પારસી સખીને પણ સખાવત કરતી વખતે એક સંગીતશાળા સ્થાપવાનું સૂઝશે નહિ! હું ધ્વજીયું છું કે સંગીતનો કોઈ શોખીન રાખસ પોતાની કોમ માટે એક કૉલેજ ઓફ મ્યુઝિક સ્થાપે, યુરોપથી મોટા ઉસ્તાદો બોલાવે, અને જૂદા જૂદાં વાજીત્રોની તાલીમ પારસી છોકરાઓ અને છોકરીઓને પૂરી પાડે, તો એક બે દાયકામાં પારસીઓ માટે ધંધાનું અને રોજીનું એક નવુંજ એતર ખિલી નિકળે, અને બેશક ખીબા હુન્નરો કરતાં મ્યુઝિકના મનોરંજક હુન્નરમાં તે કે તેણી વધુ ફાવી નિકળે! વળી કોમમાં આવી એક નવીન જાતની કૉલેજ

ઉભી કરવાની 'ચેલેલી' કીર્તિ તેને ફાળે આવે, અને 'પારસી પ્રકાશ' માં તેનું નામ અમર રહી વ્તય. હુમણાંજ એક દ્રવ્યવાન અમેરિકને મ્યુઝિકની કૉલેજ અમેરિકામાં સ્થાપવા માટે પંદર લાખ રૂપ્યા કાઢી આપ્યા છે. છે કોઈ સંગીતનો પારસી પૂનરી જે પશ્ચિમ તરફના સંગીતનો પ્રસાર પોતાની કોમમાં કરવા પોતાની દોલતનો સદુપયોગ કરી નામના મેળવે? છે કોઈ સખાવતનો શાકુ જે પોતાના પૈસાનો થોડો ભાગ આ ખુદાઈ હુન્નર ખિલવવા કાઢી આપે? પણ જો એક શ્રીમંતથી આવું એક ખાતુ થઈ ન શકે, તો કાં નહિ તેમાં ખીજ દ્રવ્યવાનોની સામેલ ગીરી મેળવવી? જેમ પા સદી પર પારસીઓ એક પારસી જેનરલ ઑસપિતલ માટે શકમંદ હતા, પણ આજે મી. જાહાંગીર ખમનજી પીટીટના ઉમગ અને મેહનતથી તે કામ પાર ઉતરવાની ખાતરી મળે છે, તેજ પ્રમાણે આજે એક પારસી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિકની સ્થાપના અને વ્યવસયા વાસ્તે સાંકડા વિચારના કેટલાંક શખ્સો શકની નજરે જોય, કે કદાચ એ જાણત હાલ તુરત હસી પણ કાઢે તો આપણે અચરત થઈશું નહિ! પણ વખત પોતાનું કાર્ય ધરાબર બજાવીને જતાવશે કે પારસીઓ માટે એક સંગીતશાળા કે કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક કેટલી વિશેષ અગત્યતા ધરાવે છે. કોઈ પણ જાણતની શુરૂઆત તરફ ંહેમ અને શકની નજરે જોવાનો ધનસાનનો ખવાસ કુદ્રતી હોય છે. પણ જ્યાંદે તે નહાની પણ શુભ શુરૂઆત વ્યવહારૂ રૂપ પકડે છે, ત્યારે આદમીના અંતઃકરણ પર તેની એજમતી અસરનો છાપ પડે છે. ત્યારેજ તેનાં મિઠાં ફલનો સ્વાદ આખવા તે તત્પર અને તૈયાર થાય છે. ફક્ત શુરૂઆત કરવી જોઈએ, અને તેનાં રૂઠાં પરિણામની ફતેહ તો ચોક્કસજ છે.

ખીજ બધાં હુન્નર કરતાં ઘણે મોટે ભાગે પારસીઓની વળણ મ્યુઝિક તરફ વિશેષ હોય છે, અને પારસીઓને જો પોતાની હુમકોમ તરફથી ઉત્તેજન અને આશ્રો મળે તો આવા એક નાદર હુન્નરમાં સપૂર્ણતા મેળવવા તેઓ કદી નિષ્કળ નિવડે

નહિ. સંગીતની કેળવણી પોતાનાં છોકરાંઓને આપવા માટે આજે પારસી પૈસો પરકોમના શિક્ષકો તરફ ઘસડાતો જતો જોઈએ છિયે. પરકોમનાઓને તેથી પોતાનાં ગુજરાત અને રાજીનું ઠીક સાંધન મળે છે, તો કાંય નહિં તેઓ પોતાનીજ કોમને આજો અને ઉત્તેજન આપે ? કાંય નહિં તેઓ પોતાની કોમ માટે આવું એક ખેતર ખેડવા નાણાં કાઢી એક મ્યુઝિકની કૉલેજ સ્થાપે, અને તેમાંથી બહાર પડતાં કૃતોહમંદ વિદ્યાર્થીઓને કોમ તરફથી રાજીનું સાધણ મળે ?

આજે ઘણે ઘર આપણી શીરીનખાઈઓ અને મુનાખાઈઓને પિયાનો શિખવવા “મડમો” ભય છે—“મડમો” શું જાણે છે અને આપણી મુનાખાઈઓ શું શીખે છે તે તો સાહેબ જાણે ! પણ એક વડાઈ અને ફિઝિયારી કે “મડમ શિખવવા આવે છા !” એ પિયાનો શીખવનારી “મડમો” નો મોટો ભાગ સંગીતનું કેટલું જ્ઞાન ધરાવે છે, તે મ્યુઝિશિયનોથી અત્યંત નથી ! પણ એવી “મડમો” કરતાં વધુ શીખેલી પારસી બાનુઓ મ્યુઝિકનો બરાબર અભ્યાસ કરી બહાર પડે તો કાંય નહિં તેઓ પણ સ્વતંત્રતાથી ગુજરાત કરે, ને કોમને પૈસો કોમનેજ ઉપયોગી અને મદદગાર થઈ પડે ? વળી પારસી લાચારી અને ખેરાજગારીના શિક્ષા સફાની ઘોડીક લીટીઓ એક નવો હુન્નર-ઉદ્યોગ હાખલ થવાથી છેકી શકાય !

પારસી “કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક” સ્થાપવાને તે પાક પરવર એકજ દ્રવ્યવાન પારસીને નહિં પણ સધળાં મધ્યમ સ્થિતિના શખસોને સામાન્ય સાધારણ બુદ્ધિ બક્ષે ! મહારી જીંદગી દરમ્યાન એવી “કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક” હસ્તીમાં આવેલી જોવુ એ મહારી ઇચ્છા અને આશા, હોંસ અને ઉમેદ તે પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર ફળીભૂત કરે !”

આપણી કેટલોક નિશાળોની ખામી.

લખનાર - નિસ લીખાધણ લી પાલમકોટ.

હું ધારૂ છું કે આ લેખ લખતી વખતે મારો જે શુભ હેતુ છે તેનો અનર્થ થશે નહિ

લોકે આપણી સ્વભાષા કાંઈ ગુજરાતી નથી તે હું પેહલેથી કબુલ કરૂં છું જે ભાષા આપણને આપણા ઘરમાં બચપણથીજ ખોલતા શીખવી હોય અને આપણી આસપાસનાઓ અને આપણી સાથે સંબંધમાં આવનારાઓ વાપરે તે સ્વભાષા કહેવાય અને તે 'ગુજરાતી' છે, લોકે તે આપણી પોતાની નહીં હોવા જતા, આપણા વડવાઓએ અને આપણે તેને સ્વભાષા ખતાવી દીધી છે! હવે તે ભાષાનું પુર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કર્યા વગર આપણે એક ખીણ પારકી ભાષા-ઈંગ્રેજી બચ્ચાઓને શીખવ્યે છીએ, અને ઈંગ્રેજીમાં થોડોક અભ્યાસ આગળ વધાર્યા પછી એક ત્રીજી પારકી ભાષા કુમલ મગજપર ભાર કરે છે, જે ઝાઝી વપરાસમાં નહીં હોવાથી તે વીધે ખોલવું વ્યથ છે

અને મારે જે કાંઈ કહેવું છે તે ફક્ત પારસીઓના બચ્ચાની કેળવણી વીધે છે આપણા બચ્ચાઓને માળાપ ઈંગ્રેજી કેળવણીની અધીરાઈમાં ગુજરાતી ભાષાનું પુર્ણ જ્ઞાન આપવાથી ઘણું મોટું ભાગે અળગ રાખે છે અને તેમાં કેટલાક તો ગુજરાતીથી એટલા અજ્ઞાન ને અભણ રહી બચે છે કે એક સાધારણ ચીઠ્ઠી તેઓ સાદી એખારતમાં કે શુદ્ધ ભાષામાં નથી લખી શકતા એટલું જ નહીં, પણ નથી સીધી લીટીમાં લખતા કે નથી શબ્દોને ભુલ પાડવાની સમજ ધરાવતા આવી એક યત્રિંગ વાચતા એક ભણેલા શખસને કચલાટ ને કમકમાટ હિતપત વાચે.

ખીજું, જ્યારે તેઓ એક ઈંગ્રેજી જેવી પારકી ભાષા શીખે

છે, ત્યારે જો ગુજરાતીનું જ્ઞાન નહીં હોય તો ઇંગ્રેજી સમજતાં અને ખીન્નજોને સમજાવતાં તેઓની મુશ્કેલી બેવડી વધી જાય છે. આપણી કેટલીક છોકરાઓની અને છોકરીઓની નીશાળોમાં ઇંગ્રેજીનો ગુજરાતીમાં તરજુમો ફક્ત ચોથા ધોરણ સુધી અને કોઈક કેકાણે પાંચમાં ધોરણ સુધી સમજાવવામાં આવે છે. તે પછી તેઓ જે ઇંગ્રેજી શીખે છે તેમાંનાં ઘણાકો ખોટાની ભાષામાં સમજી નથી શકતાં તેમજ કોઈને સમજાવી નથી શકતાં. ઘણી વેળા તેઓ ઇંગ્રેજી વસ્તુમાનપત્રો કે ઇંગ્રેજી પુસ્તકોના ગુઠ અર્થ સમજાવવામાં નીશક્તિ બીજી છે. કાંઈકે બહુવાની હોંસ ધરાવવા માટે ઉઠીને ડીક્ષનરીનાં પાનાં ફેરવે છે તો કાંઈકે આગસાઈ કરીને નહીં સમજ પડે તો તે ભાગ ગળાવી દે છે, એક આસામીને વારંવાર ડીક્ષનરી ઉઠાવતાં કટાળો લાગે એ સ્વભાવીક છે. આ તેમની મુશ્કેલીનાં બે મુખ્ય કારણ છે. એક તો માળાપ અધીરાં પડી બચ્ચાંઓને ગુજરાતી ત્રણ ચાર ચોપડીનું અપુર્ણ જ્ઞાન આપે છે ને ખીન્નું તો ઇંગ્રેજી નીશાળમાં દાખલ થયા પછી ત્યાં પણ ઇંગ્રેજી ત્રણ ચાર ચોપડી સુધીજ તરજુમો શીખવવામાં આવે છે. માળાપ અને શીક્ષક એ બંનેની ગફલતીને લીધે બીચારાં બચ્ચાંઓ બંને બાબતથી ડોલતાં રહી જાય છે. નહીં તેઓ ઇંગ્રેજીમાં સમજી શકતાં કે નહીં તેઓ ગુજરાતીમાં સમજી શકે તે સમજાવી શકતાં.

એક વીધ્યાર્થી પર અભ્યાસનો એટલો બધો બોલો હોય છે કે તે ફરેક વખતે નહીં સમજ પડતા ઇંગ્રેજી શબ્દો માટે ગુજરાતી અર્થ શોધવા બેસે એ નહીં બની શકે તેવું છે. વળી કેટલીક મીશનરી ખાતાંની નીશાળો જ્યાં પણ ત્રણ ચાર ધોરણ સુધીજ ગુજરાતીમાં સમજાવવામાં આવે છે, ત્યાં પણ તે ખાતાંની બાબતો ખાસ ગુજરાતીનું શીક્ષણ લે છે કે જેથી તેઓ પારસીઓના અને હિંદુના છોકરાંઓને તેઓની સ્વભાષામાં સમજાવી શકે; ત્યારે આ ઘણું અફસોસકારક છે કે આપણાં બચ્ચાંઓને સાધારણ વપરાતી ઉપયોગી ભાષાથી બેનસીબ રાખવામાં આવે છે!

બચ્ચાંઓની કેળવણીના ક્રમમાં આ એક મોટી ખામી છે અને તે પેહલાં માળાપે અને પછી નીશાળોના કારોબારી-ઓએ જલદીથી સુધારવી ઘટે છે, અને ઇંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીમાં તરજુમો કરવાની બાબતને એક ખાસ જરૂરી બાબત ગણી ઉપલાં ધોરણ સુધી લાંબાવી તેનું પુર્ણ જ્ઞાન આપવું આવશ્યક છે.

શીક્ષણ આપવાના મારા લાંબા અનુભવ દરમ્યાન મેં ઘણાં-ઓને જોયાં છે, જેઓ ઇંગ્રેજીનો ચઢતો અભ્યાસ કર્યા છતાં સાધારણ બાબત ગુજરાતીમાં સમજાવી શક્તાં નથી તેમજ એક સાદી ગુજરાતી પત્રિકા પણ લખી શક્તાં નથી.

કેટલાંકે ગરીબ ગુજરાતી ભાષાને હીલ્લે છે અને તુરંત ગણે છે કે જે, તેઓના વડવાઓ વાપરતા હતા, અને પોતે પણ હજી તેજ બોલે છે. ગુજરાતી વાંચવું અને લખવું એ કેટલાંકે જાણે પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતું ગણે છે. તેજ વખતે આપણે જોઈએ છીએ કે તેઓને ઇંગ્રેજીનું પણ અતિ ઓછું જ્ઞાન હોય છે.

જ્યારે પરકોમનાં પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ એક ખાસ ભાષા તરીકે ગુજરાતી શીખે છે અને કેટલાક અમલદારોને તો તે શીખવાની ફરજ પડે છે, તો પછી આપણને સજાવર છે કે, આપણા બચ્ચાંઓને પહેલે ગુજરાતીનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવું અને ત્યાર પછી નીશાળોના માલેકોની ફરજ છે કે છોકરાંઓને ચઢતા ધોરણ સુધી ઇંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતી તરજુમો એવી રીતે શીખવવો અને સમજાવવો કે તેઓ કોઈ પણ ઇંગ્રેજી વસ્તુમાન પત્ર કે પુસ્તક વાંચીને સહેલથી સમજી શકે.

નીશાળોમાં કેટલીક બાબતો એવી શીખવવામાં આવે છે કે જે તેઓને ભવિષ્યમાં તેઓના કામકાજમાં નીરૂપ્યોગી થઈ પડે છે અને નીશાળ છોડ્યા પછી મગજમાંથી છેકાઈ જાય છે; ત્યારે આ બાબત તો એટલી અગત્યતા ધરાવનારી છે કે, બચ્ચાં-ઓને ભવિષ્યમાં ડગલે ને પગલે પોતાને તેમજ બીજાંઓને ઉપયોગી થઈ પડે છે.

આ બાબત તરફ વળી ગુજરાતી સાહિત્ય પરીપદનું લક્ષ્ય ખેચું છું, કે જે ગુજરાતી ભાષાનો પ્રસાર કરવા અને ખીલવવા બનતાં પ્રયત્નો કરે છે.

પોતાનાં દીકરા અને દીકરીઓનું ભણું ઈછનારાં માબાપે તેમજ કેળવણીના અંગ્રેસરોએ ઉધરતી ઓલાદનાં ભણાં માટે કેળવણીના ધોરણમાં વીશેષ ફેરફાર કરવો ઘટારત છે.

“સાંજ વર્તમાન.”

૧૩મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬.

*

*

*

*

* * * અમે ઈચ્છીએ છીએ કે જરથોસ્તી કેામના લાભ સાચવનારી મંડળીની એજ્યુકેશનલ કમીટીનું આ લેખ ઉપર ધ્યાન ખેંચાય, કે જે મંડળી પારસીઓના બચ્ચાંઓ જેટલું ભાગુંતુટું ગુજરાતી શીખે છે તે ઉપર પણ ઢાંકણું વાલવા માંગે છે

અં ૨૧૦ ૫૦

પારસી કન્યાઓ માટે હુન્નરશાળા

(લખનાર-મીસ લીખાઈજી. લી. પાલમકેટ.)

[આ લખાણુ લાઇખંધ "માંજ વર્તમાન" ના પતેલી અકમાં છપાયલું અમોને પસદ પડયાથી અમે તે ઉતારી લીધું છે. —અધિપતિ શુલશને ઇત્તમ]

આજથી અર્ધી સદીના અસલી જમાના પર આપણે નજર ફેંકીએ તો આપણને માલૂમ પડે છે કે કેળવણીના મુધારા વધારામાં આપણે આગળ વધ્યા છિયે, એ વાત તો ખરી પણ તેની સાથે તેજ વખતે આપણે જોઈએ છિયે કે તે જમાનાની પારસી કન્યાઓની સ્થિતિ અને લવિધ્ય આજના જમાનાની પારસી કન્યાઓની સાથે સરખાવતા કેવળ ઉલટાઈ ગયું છે. તે જમાનામા તેઓનું લવિધ્ય સચવાયલું હતું. આજે પારસી કન્યાઓનું લવિધ્ય ટામાડોળ, અચેક્ષ્ત અને અસ્થિર થયું છે. અસલી કોલીખાઈઓની કહેવત "દિકરી ઘર વગરની હોય, કાઈ વર વગરની હોય કે ?" આજે ઉલટાઈ ગઈ છે. તે જમાનાની પારસી કન્યાઓનું લવિધ્ય વડવાઓ અને વડીલોના ડહાપણુલયા કારભાર અને હુકાલી પાખમાં સચવાયલું હતું. તેઓના ઉદાર મન અને દુનિયાદારીની દુરદેશીમા લપેટાયલું હતું. તે અર્ધી સદીના આગળા અલણુ જમાનામા એક પારસી કન્યાનું લવિધ્ય જાણે નકકીપણે મનાતું હતું કે તેણી શિખેલી હોય યા અલણુ હોય તોપણુ જિંદગીમા ઠરીકામ તો પડવાનીજ, સાસરે તો જવાનીજ અને ખાવિદનું સુખ યા દુઃખ તો વેઠવાનીજ. તે એક એવો સુખી સતોષી જમાનો હતો કે પારસી કન્યાઓ, મા-બાપ, ભાઈ કે ધણીનું છત્ર ખોલી દે તો વડીલો, સંગાઓ કે આસપાસનાઓ તે નીરાધારોને યાખ-પાસામાં લઈને આશ્રય આપતાં, અને તેથી અલણુ છતા તેઓનું

અધુરું દુઃખ યોધું થતું. સગાં બહાલાંઓ ઢાલ-તાસા વગાડયા વિના પેસાની કે કપડાંની છૂપી મદદ કરતાં અને સંતોષ સાથે સજુરી પકડીને જિંદગીની સાદી જરૂરિયાતોને પુગી વળતાં. આજે મામલો તેથી ઉલટોજ છે. નિરાધાર થયલાંઓ પાસે જો કાંઈ “દમ છે” એવું માત્રુમ પડે તો આશરો આપવા અને લોકોમાં “વાહુવા” બોલાવવા તત્પર રહેશે ! વિધવા થયેલી દિકરીને તેણીના મા-બાપ કે ભાઈ-બેન આશરો આધાર આપવાનાં ઓઠાં હેઠળ જ્યાં સૂધી પેલો “દમ” “દસ્તો” હોય ત્યાં સૂધી રાખશે. વખતના વહેવા સાથે પરિણામ જોઈશું તો શું ? વિધવાનો રખડાટ અને છેવટે વિધવા-આશ્રમનો આશરો !

તે કેળવણી વગરના જમાનામાં કોમની વિધવાઓને વિધવા-આશ્રમનો આશરો દેખાડવામાં આવતો નહિ હતો. કુંવારી છોકરીઓને વક્ર-કલાસોમાં શિખીને ગુજરાતનાં સાધન મેળવવાનો ખ્યાલ નહિ હતો, તેઓના નીલાવનુ કે ભવિષ્યનું જે કાંઈ થતું. તે સગાં-બહાલાંઓ વચ્ચે ગુપચુપ ઘરમાંજ થતું. ઘરની બાહરે જઈને ધંધો કરવાની અને પઈસા મેળવવાની જરૂર હતી નહિ, બલકે તે બાબતની છીટ રાખવામાં આવતી. સ્ત્રીના સ્વતંત્રપણા તરફ તિરસ્કાર દેખાડવામાં આવતો અને કન્યાઓને પરતંત્ર રાખવામાં શોભા સમજતાં !

કન્યા કેળવણી.

પણ આજે તે જમાનો વહી ગયો છે, સજુરીની સીડી પરથી ગળકી પડી ખરચાણ બાહીમા બધાં ખેંચાતા જાય છે. અને તે સઘળી વધતી જતી જરૂરિયાતોને પુગી વળવા એક પિતા કે એક પતિ કે એક ભાઈ હોય તો અફસોસનો નિસાસો નાંખી પોતાની પવિત્ર ફરજથી અળગો થવા પ્રયત્ન કરે છે !

કોમ અને પરકોમ કહે છે કે પારસી કોમ કેળવાઈ છે! સોએ નેવુ કન્યાઓ કેળવણી લે છે! હશે! કેવી કેળવણી? ઓછી, અધુરી, ઉપર-ટપકેની, સંગીન જ્ઞાન વગરની, એવી

અધુરી કે આકૃત આવી પડતા નિરૂપયોગી ! ગુજરાનના સાધન મેળવવા માટે અધુરી મોટે ભાગે પારસી કન્યાઓ થોડું ઘણું ગૂજરાતી ઈંગ્રેજી જ્ઞાન સંપાદન કરવાની હોસ નાજોછે, કેશેવ કરેછે, પણ તે જ્ઞાન ઘણી આકડી હુદમા અને કોઈ કોઈના જાળમા એટલું તો ઉપર-ટપકેતું ને ઓછું હોય છે કે જ્યારે ગુજરાનના સાધનો ખુટી બાય છે, જ્યારે એક કન્યા કુદ્રતના નિયમને નમીને જાપ કે ભાઈના આશરા-આધારથી અજગી થાય છે, જ્યારે એક ઘણીઆણીના માથા પરથી ઘણીનું છત્ર અજલનો ફરેરતો ઉડારી દે છે, ત્યારે ઈંગ્રેજી કે ખીલ બાબતનું હોસ-ઉલટથી મેળવેલું પેલું નજીવું, ભાગુ-તૂટું જ્ઞાન કાંઈ કામ આવતું નથી વળી સકટ સમયે મગજ પર જ બળળના બોળ અને જીગર પર સતાપ દુઃખ અને મોતના કારી ધાના વહેતા જખમો સાથે પાછું શિખવાનું અને પાછું શુરૂ કરવાનું આકૃતમા એકે વધારે હોય એવું સુરકેલ અને અશક્ય લાગે છે એવે સમયે એક લણેલી અને હુન્નરવાળી સ્ત્રી તે સાહેબ પર સતોષ અને સંખુરી પકડી સ્વતંત્રતાથી પોતાનું ગુજરાન કરવા હિંમતથી હાથ બીટે છે

આજની પારસી કન્યાશાળાઓની કેળવણી

કેવી હોય છે? જે છોકરાઓ શિખે તેજ છોકરીઓ શિખે ! કેટલાકો ચોથા-પાંચમા ધોરણ સૂધી શિખીને નિશાળ છોડી દે, ને ઈંગ્રેજી પૂરું થયેલું માને ! કેટલાકો મત્રીક સૂધી અભ્યાસ પૂરો કરે. યુક્લીડ, 'આલજબ્રા' ને 'મીકેનીકસ' જેવી નિરૂપયોગી બાબતો બૂલી જવાય છે બેશક જે શિખવવાની નેમથી તેઓ એવી બાબતોનો અભ્યાસ કરે, બલકે બી એ કે એમ એ સૂધીનો અભ્યાસ વધારે તો તેઓનું જ્ઞાન ઘણું કિંમતી તેમજ ઉપયોગી થઈ પડે, પણ કેટલા યોડાઓ એ નેમથી અભ્યાસ કરે છે? ઘણે મોટે ભાગે આપણે જોઈએ છીએ કે શિખવવાની નેમથી આ નિરૂપયોગી બાબતોનો અભ્યાસ કરવામા આવતો નથી, અને ઘણી વખતે ફરજયાત શિખવાની એક શિધ્યને ફરજ પડે છે.

છોકરીઓને છોકરાઓના જેવી કેળવણી

નહિ આપતાં એવી જાતની કેળવણી અને એવો હુન્નર આપવો જોઈએ કે જે તેઓને લવિષ્યમાં ખરી જરૂરની વખતે ઉપયોગી થઈ પડે. મેત્રીકચુલેશનની પરિક્ષા આખ્યાયી કાંઈ દરિદ્રતા ઓછી થતી નથી; પણ કોઈ એક જાતને હુન્નર હાંસલ કર્યાથી લવિષ્યમાં તેના ઘણા ફાયદા માલમ પડે છે. એક કન્યાને કેળવણી આપવાની દુરદેશીમાં કન્યાશાળાના કારોબારીઓ કરતાં માળાપની દુરદેશીની ખૂટ અને ખામી વધુ જોવા-સાંભળવામાં આવે છે, બચ્ચાંની કુદ્રતી વળણ ચોકકસ બાબત તરફ જોઈને તેને તે બાબત શિખવવામાં નથી આવતી. નાલુક કુમળાં લેળ પર એક નહિ પણ ચાર-પાંચ સામટા હુન્નરોનો બોજો નાખવામાં આવે છે. આજની એક માતાનો વિચાર એવો હોય છે કે છોકરીએ ગૂજરાતી જેવું તેવું ત્રણ-ચાર ચોપડી, સૂધી પૂરું, કથું કે તેણીએ ઇંગ્લેશ શિખવું તો જોઈએ; સાથે મ્યુઝિક, ભરતકામ, ગ્રંથણકામ, વેતરવાનું, ડાઈંગ, પેન્ટિંગ, ગાયન એ સઘળા હુન્નરો સાથે સામટાજ શિખવા જોઈએ ને તેજ સમયે તેણીએ રાંધવાનો હુન્નર તો જાણવોજ જોઈએ, અને ઘરબાર કેમ ચલાવવું તેની ખી થોડી ઘણી સમજ સાથે સાથેજ લેવી જોઈએ!! આ સઘળા હુન્નરોમાંથી એક પણ પૂરો શિખવાથી તેણી બેનસિબ રહે છે.

જો એક છોકરીની વળણ સાહિત્ય તરફ હોય તો તેમાં તેણીના દિવસના ઘણા કલાકો રોકાવા જોઈએ.

એક બાળકીની વળણ બચપણથીજ મ્યુઝિક તરફ માલુમ પડે તો દસ-બાર બાબતો અને ચાર-પાંચ હુન્નરના ઉપર-ટપકેનાં જ્ઞાનમાં વખત, મેહનત અને પૈસો ખરબાદ કરવા કરતાં તેજ હુન્નરમાં તેણીને પૂર્વિણ બનાવવી જોઈએ.

જો એક કન્યાને કુદ્રતે ગીઠા અવાજની બક્ષેસ કરી હોય તો તેણીને ગાયનના હુન્નરની પૂર્ણ તાલીમ મળવી જોઈએ, અને તેમાંજ તેણીનો વખત, મેહનત અને પૈસો વપરાવો જોઈએ.

જે એક બચ્ચાંની વળણુ ભરવા સીવવા તરફ વધુ હોય તો તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ કે જેથી ભવિષ્યમાં તોફાની પવન સામે ટકી શકે

જે મા-બાપ કે વાલીની હોસ તેણીને શિક્ષક બનાવવાની હોય તો બેશક તેણીએ મેટ્રીક્યુલેશન સૂધીનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, એટલુંજ નહિ, પણ હું આગલ વધીને કહીશ કે બી.એ. કે એમ.એ. ની ડીગ્રી વધુ આવકારદાયક ગણાશે કે જેથી ભવિષ્યમાં તેણી પોતાનો તરાપો વધુ આસાનીથી મજબુત પવનના સપાટાઓ છતાં કિનારે લઈ જશે

આપણે પશ્ચિમ તરફની જુદી જુદી વિદ્યાઓ અને તરેહ-વાર હુન્નરોના ખાસ “વિદ્વાનો” અને સ્પેશિયાલીસ્ટ” સાંભળીએ છિયે, તેના કારણે દેખીતાં અને ખુલ્લા છે તેઓ જીંદગી સૂધી એકજ બાબતને વળગી રહી, વખત, મેહનત અને પૈસાનો ઉપયોગ કરી તેમજ પુર્વિણતા મેળવવા ઉપરાંત તેજ બાબત પર ચાલુ અભ્યાસ અને વધારો કર્યા જાય છે. લોકોમાં તેની ગણના થાય છે. તેની સલાહ અને મત પ્રમાણે તૈયાર થાય છે. અને તેથીજ આંપણને જુદી જુદી બાબતોના જુદા જુદા ખાસ વિદ્વાનો અને નિપુણ આસામીઓ મળે છે, કે જેઓ કંઈક વખતે પોતાનાં જિજ્ઞાસાની ઇનસાનની જીંદગી બચાવી શકે છે.

મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગના પારસીઓ (કે જેઓની સંખ્યા ઘણી ઓટી હોય છે) નો એવો વખત આવતો જાય છે કે છોકરાઓ સાથે સાથે છોકરીઓને પણ સ્વતંત્રપણે ગુજરાન કરવાનો સમય હવે દૂર નથી; તેથી દરેક બાપ, ભાઈ કે વાલીની ફરજ છે કે દરેક છોકરીને અડેક જાતનો હુન્નર શિખવવો.

કન્યાઓ કાળે હુન્નરશાળા.

પારસી કન્યાઓ માટે હુન્નરશાળા સ્થાપવી જોઈએ કે જ્યાં તેઓ પહેલેથી છેલ્લે સૂધી (જેની જે પર કુદરતી વળણ હોય

તો શાસ્ત્રાનુસાર જ્ઞાન અને હુન્નર હાંસલ કરી શકે. આવી રીતે મેળવેલો હુન્નર તેઓને લવિધ્યની અને ઘડપણની લાકડી સમાન થઈ પડે.

એવી એક હુન્નરશાળા શ્રીમંતો અને સખીઓના આશ્રય હેઠળ ઉઘાડવી જોઈએ. જ્યાં જુદી જુદી બાળતમાં પુર્વિષ્ણુતા મેળવેલાં નિપુણ શિક્ષકોને મોટી ફી આપી, મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગની પારસી કન્યાઓને તેઓ પાસેથી ફી લઇને હુન્નર શિખવવો જોઈએ. હુન્નરશાળાને જો ખરેખર ફત્તેહમંદ અને મક્કમ પાયા પર ઉભી કરવી હોય તો સૌથી પહેલાં શિક્ષકો પાસેથી સુદૃઢ મેહનત નહિ લેતાં તેઓને મોટી ફી આપી રોકવાં જોઈએ, કે જેઓ પર શિષ્યોની ફતેહનો મોટો આધાર રહે. ખીજું, મધ્યમ કે ગરીબ વર્ગ પાસેથી એકસરખી ફી લઇ જેને જે હુન્નર ફાવે તે શિખવવો જોઈએ.

ઘણાઓ સવાલ કરશે કે ગરીબો ફી ક્યાંથી ભરે ? પણ તેનો જવાબ તેઓને તુરતજ સાદી સમજથી વિચાર કરશે તો મળશે; તેઓ એક હુન્નર હાંસલ કરે છે કે જે હુન્નરમાંથી તેઓ પૈસા પેદા કરી શકશે. તો એક હુન્નર હાંસલ કરવા માટે પૈસા તો કાઢીની રીતે રોકવો અને ખર્ચવો જોઈએ કે જે તેઓ પાછળથી ઘણી ઝડપથી એકનો બેવડો કરી શકશે, અને છેવટે ગરીબાઈ અને આજસાધને મારી હઠાવી સ્વતંત્ર રહી શકશે. શિખવાની બાળતમાં ખરચેલો પૈસો કદી રદ જતો નથી, અને તેથી સમાર્થે વપરાયલાં નાણાં માટે કદી પસ્તાવો થતો નથી. એવી એક હુન્નરશાળામાં ઘણા હુન્નરો શિખવી શકાય: જેમાં ઇંગ્લેન્ડના જ્ઞાન માટે મૈટ્રીક સ્પર્ધીના ધોરણનું લખવા, વાંચવા અને હિસાબ શિખવવાનું ખાતું, (૨) ભરતકામ, (૩) ગ્રંથન કળા, (૪) સીવવાનો હુન્નર, (૫) મ્યુઝિક, (૬) ગાયન, (૭) ડ્રોઇંગ ને પેન્ટિંગ, (૮) સખી પાડવાનો હુન્નર, (૯) શુક-કીર્તીંગ, (૧૦) ટાઈપ-સાઈટિંગ, (૧૧) પકવાન શાસ્ત્ર, (૧૨) બધ્યાં તેમજ બિમારની માવજત. એ પર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

પરમીઓ પાનનનાં યોગું ચિજેલાંઓને પંપાને છે, ઉત્તે-
 ૮૪ આપે છે અને તેઓ તરફ દયા દેખાડી જેઓને જરૂર હોય
 તે તેઓને ગુજનનનાં આપન ચેડવી આપે છે! બીજી બીજી
 નેને પા-મીઓની મહેનતનો પેમો પગકેમમાં ધણો ધમણતો
 જાય છે. તેનો ગમેજ દુઃદેશીયો અને ગાદી શ્રમજમી ખ્યાલ
 કરીને પોતાની કામની કન્યાઓને કેળવી દુઃસવાળી બનાવી,
 કામનો પેમો કામમાં શ્રમાર્જ વાપરી તેઓની મિથિ વધુ ઊંચી,
 વાદની અને આગ્રહ દાવનમાં રાખે તો તેમાં ધણું પુન્ય સમા-
 યતું છે. આ બેરને આત તે ડિસ્તાર સવેને નેક બુદ્ધી બહો!

નવેમ્બર ૧૯૧૦

"ગુલશને કદમ."

સાંભળો—દુ.ખી વિધવાઓ અને નિરાશાર
 પારસી કન્યાઓ માટે એક પ્રખ્યાત પારસી
 બાનું શું કહે છે તે.

‘ધી પારસી’ ના અધિપતિ સાહેબ.

આપના પ્રખ્યાત ‘ધી પારસી’ નાં ગયા અંકમાં માફ
 તથાજ વાચી એક દુરઅદેશ, દયાળુ, પરગણુ સખી પારસી
 વિધવા બાનું, જેવણ કામમાં ધણા બહીતમાં છે, તેવણ મને એક
 કાગળમાં પોતાના કન્યાદારીના અનુભવી વિચારો દર્શાવેછે, જે
 કામને બહુવાના જરૂરના હોવાથી હું બહોરમાં મેલુછું.

વિધવાઓ પામેનો ‘કદમ’ અને હલ્લો પૂરો થવા પછી
 વીધવાઓનો રખડાટ અને વિધવાઆશ્રમનો આશરો દેખાડતાં

તેણીઓનાં સગાં-સ્નેહીઓનો જે ચિતાર મેં મારાં લખાણમાં ચિતાર્યો હતો, તેનાં કરતાં વધુ અચ્છો ચિતાર આ બુઝોર્ગ બાનું ચિતારે છે, તેમજ મોતથી નાચાર થયેલી નિરાધાર નારીઓને એમનાજ બોલોમાં “મરતી પરતી હાલતમાં, તરહેવાર બોહતાંન મેલી, માહેતમ કરતાં મેલી” જનારાંઓ માટે કેવાં ગરમ આંસુઓ ખેરવેછે તેમાં, જેઓને એનો કડવો અનુભવ મળ્યો હશે તેઓ, અટકાવ્યા વગરનાં આંસુઓ સાથે ભાગ લેશે— મુખ્ય કરી એમનો એક હૃદયભેદક વાક્ય:—“ખમમુ’ આપણ વાલી વીનાનાં હીનાઓલાં પ્રાણીઓ, સરજતની કાંદણીને અને જેખી અધુરું હશે તેને તાબે થવા તૈયાર”! આ જુઠા જમાનાની સાચી વિગતો અને પાકટ અનુભવ જાહેર કરનારું લખાણ કરનારાં માનવંત પારસી બાનું’નું નામ મને મનાઈ કરેલી હોવાથી હું જાહેરમાં મેલી શકિત નથી એ મોટા અફસોસની વાત છે.

“પારસી અબળાઓ માટે હુન્નરશાળાની જરૂર.”

“ગઈ કાલના “ધી પારસી”માં ઉપલાં મથાલાં નીચેની બાબદના વીધવાઓનાં હાંદેશાવાલો ભાગ વાંચી નવેસરથી હું દુઃખ પામીશું એમ નથી, તે અને તેજ માહન દુઃખ વખતના વહેવા સાથે ગમે એટલી ઉમર ગુજરો તેહાં તુલીક વેઆજનાં વેઆજ સાથે મલતું અને અહડતું રહેછે—પછી તે દોલતની રેલછેલમાં અથવા તો તેની વાંન-તાનમાં.

“વાહલી મીસ પાલમકોટ ! તમોને એ દુઃખનો અનુભવ નથી, છતાં કેમ પારખીઉં? જો કે તે ઘણું અધુરું છે. તમે જેવી કુશલ કલમ જો હું ધરાવતો તો અતી રસીલો પણ સાચો હેવાલ મોકલતો—આગલા જમાનામાં આ કમનસીબ પ્રાણી છેકજ સ્વાગેઅવતોને નીરજીવ દીસતું ન હતું—પણ મજા અને મોજ શોખ વધવા પછી સગાં સ્નેહી તેમજ રડાપો વેથી ઉછેરેલાં પોતાનાં બચાંવો પણ આવી અભાગણીઓને હીનવા સીખી ગયાં છે—કારણ આસપાસનાંઓથી તેણીની બદગોઈ.

બચાઓએ સાંભળી છે—વહી ઘોડુ ઘણું ઉત્તેજન દેખીતું અને વધુ ભેદમાં તેમના કાને રેડાએ છે, જાણે વેડી ગએલા દુ ખો આ હેવાન પ્રાણી માટે કમતી તેવોને લાગતા હોયે ।

તેમાં ભરચકની મતલબથી દરથાપ, મારી વાહાલી, ઉપલા દુઃખોનો તુલોતવીલ હેવાલ. આ ગરબાઉ બાપડી જેહાળી મદદની આશા રાખશે તેહા નીરાસી—પારકા પોતીકા નહી ધશે—દારણુ કે પોતાનાથી તો ઘણી ઘણી નાલેસી તેણીની તેઓ જાણે છે—બેધરક જો કાઈથી ખરચી હશે તો તેમાં ખાચો પારી ખ ખેરી લેવાનાજ, બોલો હવે મદદે કોણને તેરવા ? વહી તેણીની આવી હાલતમાં પોતાની નીતીની અતી સંભાલ ગખવી પડે છે—એમલવાઈ હાલતથી, તો જરૂર બા જરૂર. કોણ છે વીધવાના વાલી આજે ? બેખાખરા માટીઓ ન્યારે યુગબ બાયડીઓની ગોલામી પોતાની નખલાઈથી કરે છે, ત્યારે થરેલ પણ રવરી પડેલી વીધવાઓ હારમારી ભોગવે છેજ આ તમારો કેળવણીનો જમાનો કે ?

ન્યારે મધીઅમ કે દુકં કમાઈના ભરથારો પરમેશ્વર પેરે પુજાતા હતા, ત્યારે આજના કેળવણીના બલથી કહો, કે ના હી મતથી ગણો, તેઓ હીચકારી સ્થીતીમાં રખરતી હાલતમાં જીવે છે, ફરજ બુલેઆ છે—ધર સમાર અને કુટુંબ કખીલો કેમ ચલાવવો તે બાપદાદાને સાથે બાધી આપી વીદાએ કર્યા છે, તેઓ આજે ધરાનુ રાજ મેલવવા જાએ છે તે તો જુઓ ! કેમની દીકરીઓને રવરતી કરી છે પારકી બલા દેખામણી જોઈ ઊંચકી લાવવાની મારામારીમાં લાખોની દોલત ચાલી જાએ છે ! છેકજ આવું હલકું મન !! તે કેમની દુરદશા નહી તો ખીજુ શુ ? પણ નાજને વાહલી, કે સામતી હાયનો હુકારો, જોસ એવી તો નધારેલી આગ સલગાવશે કે ઘડીમાં સો ખાક ને રાખ. ખમસું આપણ વાલી વીનાના હીનાએલા પ્રાણીઓ સરજતની કાહણીને અને જેખી અધુરૂ હસે તેને તાબે થવા તૈયાર બાકી ગરબાઉ હાલતને લીધે ગમે એટલા પોષાર ને

ઠાલાવાવા કોઈ જોનાર કે સામલનાર નથીજ, જાતી અનુભવ એ મલવાવશે—દીનબાઈ, અને આવાબાઈ પીતીતે પીછાન વરી કાઢે ? —જાતી અનુભવ—મોટલાબાઈ વાહુડીઆએ કાઢે ? —જાતી અનુભવ—શીરીનમાઈ કામાએ અને ર બામણએ કાઢે ? —જાતી અનુભવ. ઘણા મલશે ચોધશુ તો માટે મોજલા અને રજરતાઓને એ માગણી કરવી મીથીઆ છે તેઓ આ-પણાથી દુર રહેવા ઇછશે—કદાચ એક ઘરમાતો નહીજ—એક મોહલ્યામા પણ નહીજ—પણ એક ગામમાળી આપણી હાજરી નહીજ ગમશે. તમારી ભરતી-પરતી હાલતમા, તહરેવાર મોહતાન મેવી, માહેતમ કરતા મેવી જશે, માટે અનુભવીને ચોધો, તેમની સાહચર્ય એકબીજાને નીસાવશે. લખતી રહેજે, વાહલી દીકરી, આવા મોતની હારમારીના દુ ખો—પણ કોઈ વાર એ પણ મોજ સમાન લાગેછે. છુટથી લખાણનો કપીઓગ કરવાનો તમે બેઠનને માહવરો છે, તેમ દુ ખીઓની દાદ જાહેરમા મેલજો.

તા. ૬-૨-૧૯૧૧.

આજની પારસી કન્યા કેળવણી.

પારસી અબજાઓ માટે એક હુન્નરશાજાની અગત.

(“ લખનાર—મીસ લીખાઈલ. લી પાલમકોટ)

આજથી અર્ધી સદીના અસલી જમાનાપર આપણે નજર ફેંકીએ તો આપણને માલુમ પડે છે કે કેળવણીના સુધારા વધારામા આપણે આગળ વધ્યા છીએ, એ વાત તો ખરી, પણ તેની સાથે તેજ વખતે આપણે જોઈએ છીએ કે તે જમાનાની

છોકરીઓને વર્ક-કલાસોમાં શિખીને ગુજરાનનાં સાધન મેળવવાનો ખ્યાલ નહિ હોતો. તેઓના નીલાવનું કે લવીપ્યનું જે કાંઈ થતું તે સગાં-વહાલાંઓ વચ્ચે ગુપચુપ ઘરમાંજ થતું. ઘરની બહાર જઈને ધંધો કરવાની અને પઈસા મેળવવાની જરૂર હતી નહીં, બલકે તે બાબતની છીટ રાખવામાં આવતી. સ્ત્રીના સ્વતંત્રપણા તરફ તીવ્રસ્કાર રાખવામાં આવતો અને કન્યાઓને પરતંત્ર રાખવામાં શોભા સમજતાં ।

કન્યા કેળવણી.

પંજુ આજે તે જમાનો વહી ગયો છે, સખુરીની સીડી પરથી ગબડી પડી ખરચાણ બાહીમાં બધાં ખેંચાતાં જાય છે. અને તે સઘળી વધતી જતી જરૂરીયાતોને પુગી વળવા એક પિતા કે એક પતિ કે એક ભાઈ હાય અને અફસોસનો નિસાસો નાંખી પોતાની પવિત્ર ફરજથી અળગો થવા પ્રયત્ન કરે છે ।

કોમ અને પરકોમ કહે છે કે પારસી કોમ કેળવાઈ છે । સોએ નેવું કન્યાઓ કેળવણી લે છે । હરે ! કેવી કેળવણી ? એાછી, અધુરી, ઉપર-ટપકેની, સંગીત જ્ઞાન વગરની, એવી અધુરી કે આફત આવી પડતાં નીરૂપયોગી । ગુજરાનનાં સાધન મેળવવા માટે અધુરી । મોટે ભાગે પારસી કન્યાઓ થોડું ઘણું ગૂજરાતી ઇંગ્લેજ જ્ઞાન સંપાદન કરવાની હોંસ રાખે છે, કોશેષ કરે છે, પણ તે જ્ઞાન ઘણી સાંકડી હદમાં, અને કોઈ કોઈના બાબમાં એટલું તો ઉપર-ટપકેનું ને એાછું હોય છે કે જ્યારે ગુજરાનનાં સાધનો ખુટી જાય છે, જ્યારે એક કન્યા કુદ્રતના નિયમને નમીને બાપ કે ભાઈના આશર-આધારથી અળગી થાય છે, જ્યારે એક ઘણીઆણીના માથાં પરથી ઘણીનું છત્ર અજલનો ફરેસ્તો ઉડારી દે છે, ત્યારે ઇંગ્લેજ કે ખીજ બાબતનું હોંસ-ઉલટથી મેળવેલું પેલું નજીવું, ભાગ્ય-તુફાન જ્ઞાન કાંઈ કામ આવતું નથી. વળી સંકટ સમયે મગજ પર જંજળના બોલ અને જીગર પર સંતાપ, દુઃખ અને મોતના કારી ઘાના વહેતા

જળમો સાથે પાછું શિખવાનું અને પાછું શુદ્ધ કરવાનું આદ્યતમાં એક વધારો હોય એવું મુશ્કેલ અને અશક્ય લાગે છે. એવે સમયે એક લણેલી અને હુન્નરવાળી સ્ત્રી તે સાહેબ પર સંતોષ અને સખુરી પકડી સ્વતંત્રતાથી પોતાનું શુદ્ધિ કરવા હિમ્મતથી હામ લીડે છે.

આજની પારસી કન્યાશાળાઓની કેળવણી

કેવી હોય છે ? જે છોકરાઓ શિખે તેજ છોકરીઓ શિખે ! કેટલાકો ચોથા-પાંચમા ધોરણ સૂધી શિખીને નીશાળ છોડી દે, ને ઇંગ્લેન્ડ પુરું થયલું માને ! કેટલાંકો મેટ્રીક સૂધી અભ્યાસ પુરો કરે. ‘યુકલીડ’, ‘આલ્જીબ્રા’ ને ‘મીકેનીકસ’ જેવી નિરૂપણોગી બાબતો ભૂલી જવાય છે. મેથક જે શિખવવાની નેમથી તેઓ એવી બાબતોનો અભ્યાસ કરે, બલકે બી. એ. કે એમ. એ. સૂધીનો અભ્યાસ કરે તો તેઓનું જ્ઞાન ઘણું કીમતી તેમજ ઉપયોગી થઈ પડે; પણ કેટલાં ચોડાંઓ એ નેમથી અભ્યાસ કરે છે ? ઘણે મોટે ભાગે આપણે જોઈએ છીએ કે શિખવવાની નેમથી આ નીરૂપણોગી બાબતોનો અભ્યાસ કરવામાં આવતો નથી; અને ઘણી વખતે ફરજિયાત શીખવાની એક શિધ્યને ફરજ પડે છે.

છોકરીઓને છોકરાઓના જેવી કેળવણી

નહીં આપતાં એવી જાતની કેળવણી અને એવો હુન્નર આપવો જોઈએ કે જે તેઓને લવીધ્યમાં ખરી જરૂરની વખતે ઉપયોગી થઈ પડે. મેટ્રીકયુલેશનની પરીક્ષા આખ્યાથી કાંઈ દરીદ્રતા ઓછી થતી નથી પણ કોઈ એક જાતનો હુન્નર હાંસલ કર્યાથી લવીધ્યમાં તેના ઘણા ફાયદા માલમ પડે છે. એક કન્યાને કેળવણી આપવાની દુરદેશીમાં કન્યાશાળાના કારોબારીઓ કરતાં માળાપની દુરદેશીની ખૂટ અને ખામી વધુ જોવા સાંભળવામાં આવે છે, ખચ્ચાંની કુદ્રતી વળણ ચોકકસ બાબત તરફ જોઈને તેને તે બાબત શિખવવામાં નથી આવતી, નાણુક કુમળાં લેળ-

પર એક નહીં પણ ચાર-પાંચ મામટા હુન્નરોનો જોજો નાંખવામાં આવે છે. આજની એક માતાનો વિચાર એવો હોય છે કે છોકરીએ ગુજરાતી જેવું તેવું ત્રણ-ચાર ચોપડી મુઘી પુરું કર્યું કે તેણીએ ધમેછ શીખવું તો જોઈએ; સાથે મ્યુઝિક, ભરતકામ, ગ્રંથલેખકામ, વેતરવાનું, ડ્રોઈંગ, પેન્ટિંગ, ગાયન એ મધળા હુન્નરો સાથે સાથે સામટાજ શીખવા જોઈએ ને તેજ સમયે તેણીએ સંધવાનો હુન્નર તો જાણવોજ જોઈએ અને ઘરખાર કેમ ચલાવવું તેનીથી થોડી ઘણી મમજ સાથે માથેજ લેવી જોઈએ!! આ સઘળા હુન્નરોમાંથી એક પણ પુરો શિખવાથી તેણી બેનસીબ રહે છે.

જો એક છોકરીની વળણ સાહિત્ય તરફ હોય તો તેમાં તેણીના દીવસના ઘણા ટકાકે રોકાવા જોઈએ.

એક બાળકીની વળણ બચપણથીજ મ્યુઝિક તરફ માલુમ પડે તો દસ-બાર બાળતો અને ચાગ-પાંચ હુન્નરના ઉપર-ટપકેનાં જ્ઞાનમાં વખત, મહેનત અને પૈસો ખરબાદ કરવા કરતા તેજ હુન્નરમાં તેણીને પ્રવીણ બનાવવી જોઈએ.

જો એક કન્યાને કુદરતે મીઠા અવાજની બખશેષ કરી હોય તો તેણીને ગાયનના હુન્નરની પૂર્ણ તાલીમ મળવી જોઈએ અને તેમાંજ તેણીનો વખત, મહેનત અને પૈસો વપરાવો જોઈએ.

જો એક બચ્ચાની વલણ ભગવા-મીવવા તરફ વધૂ હોય તો તેનો પૂર્ણ અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ કે જેથી ભવિષ્યમાં તોફાની પવન સામે ટકી શકે.

જો મા-બાપ કે વાલીની હોસ તેણીને શિક્ષક બનાવવાની હોય તો બેશક તેણીએ મેત્રાંક સૂધીનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ, એટલુંજ નહીં, પણ હું આગળ વધીને કહીશ કે ખી. એ. કે એમ. એ ની ડીગ્રી વધૂ આવકાગ્રહાયક ગણાયે કે જેથી ભવિષ્યમાં તેણી પોતાનો તરાપો વધૂ આસાનીથી મજબૂત પવનના સપાટાઓ છતાં કિનારે લઈ જશે.

આપણે પશ્ચીમ તરફની જુદી જુદી વિદ્યાઓ અને તરેહવાર દુન્નરોના ખાસ “વીદ્યાનો” અને “સ્પેશીયલીસ્ટ” માંલજીએ ઈંચે, તેના કારણે દેખીતા અને ખુલ્લાં છે. તેઓ છ’દગી સુધી એકજ બાબતને વળગી રહી, વખત, મહેનત અને પૈસાનો ઉપયોગ કરી તેમાંજ પ્રવીણતા મેળવવા ઉપરાંત તેજ બાબત પર ચાલુ અભ્યાસ અને વધારો કર્યા જાય છે. દોઢામાં તેની ગણના થાય છે, તેની સલાહ અને મત પૂછવા તૈયાર થાય છે અને તેથીજ આપણને જુદી જુદી બાબતોના જુદા જુદા ખાસ વિદ્યાનો અને નિપુણ આગામીઓ મળે છે, કે જેઓ કંઈક વખતે પોતાનાં ઉંચા જ્ઞાનથી ઈનમાનની છ’દગી બચાવી શકે છે.

મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગના પારસીઓ (કે જેઓની સંખ્યા ઘણી મોટી હોય છે) નો એવો વખત આવતો જાય છે કે છોકરાઓ જાણે છોકરીઓને પણ સ્વતંત્રપણે ગુજરાન કરવાનો સમય હવે દુર નથી, તેથી દરેક બાપ, લાઈ કે વાલીની ફરજ છે કે દરેક છોકરીને ઝાઝા જાતનો દુન્નર શીખવે.

કન્યાઓ કાજે દુન્નરશાળાની અગત્યતા.

પારસી કન્યાઓ માટે દુન્નરશાળા સ્થાપવી જોઈએ કે જ્યાં તેઓ પહેલેથી છેલ્લે સુધી (જેની જે પર કુદરતી વળણ હોય તે) શાસ્ત્રાનુસાર જ્ઞાન અને દુન્નર હાસલ કરી શકે આવી રીતે મેળવેલો દુન્નર તેઓને લવીધ્યની અને ઘડપણની લાકડી સમાન થઈ પડે.

એવી એક દુન્નરશાળા શ્રીમતો અને સખીઓના આશ્રય હેઠળ ઉઘાડવી જોઈએ. જ્યાં જુદી જુદી બાબતમાં પ્રવીણતા મેળવેલા નિપુણ શિક્ષકોને મોટી ફી આપી, મધ્યમ અને ગરીબ વર્ગની પારસી કન્યાઓને તેઓ પાસથી ફી લઈને દુન્નર શીખવવો જોઈએ. દુન્નરશાળાને જો ખરેખર ફતેહમદ અને મક્કમ પાયા પર ઉભી કરવી હોય તો સઉથી પહેલા શિક્ષકો પાસેથી મુક્ત મહેનત નહીં લેતાં તેઓને મોટી ફી આપી રોકવા

નેમ્મએ, કે જેઓ પર શિષ્યોની ક્ષતેહનો મોટો આધાર રહે. ખીન્નું, મધ્યમ કે ગરીબ વર્ગ પાસેથી એકસરખી ફી લઈ જેને જે હુન્નર કાવે તે શીખવે એમ છે.

ઘણાઓ સવાલ કરશે કે ગરીબો ફી ક્યાંથી ભરે? પણ તેનો જવાબ તેઓને તુરતજ સાદી સમજથી વિચાર કરશે તો મળશે; તેઓ એક હુન્નર હાંસલ કરે છે કે જે હુન્નરમાંથી તેઓ પૈસા પેદા કરી શકશે તો એક હુન્નર હાંસલ કરવા માટે પૈસા તો કોઈપણ રીતે રોકવો અને ખર્ચવો નેમ્મએ કે જે તેઓ પાછળથી ઘણી ઝડપથી એકનો ભેવડો કરી શકશે અને છેવટે ગરીબાઈ અને આળસાઈને મારી હઠાડી સ્વતંત્ર રહી શકશે. શિખવાની બાબતમાં ખરચેલો પૈસો કાંઈ રહ જતો નથી. અને તેથી સમાર્જે વપરાયલાં નાણાં માટે કદી પરતાવો થતો નથી. એમ એક હુન્નરશાળામાં ઘણા હુન્નરો શિખવી શકાય; જેમાં ઇંગ્રેજીના જ્ઞાન માટે મેટ્રીક સૂધીનું 'ધોરણુ' લખવા, વાંચવા અને હિસાબ શિખવાનું ખાતું, (૨) ભરતકામ, (૩) ગુંથણ કળા, (૪) સીવવાનો હુન્નર, (૫) મ્યુઝિક, (૬) ગાયન, (૭) ડ્રોઈંગ ને પેન્ટિંગ, (૮) સખી પાડવાના હુન્નર, (૯) બુક-બીન્ડિંગ, (૧૦) ટાઈપ-સેટિંગ, (૧૧) પકવાનશાસ્ત્ર, (૧૨) બન્યાં તેમજ ખીમારની માવજત.

પારસીઓ પરજાતનાં થોડું શિષ્યેલાંઓને પંપાળે છે, ઉત્તર જન આપે છે અને તેઓ તરફ દયા દેખાડી જેઓને જરૂર હોય છે તેઓને ગુજરાનના સાધન મેળવી આપે છે. ખીણ ખીણ રીતે પારસીઓની મહેનતનો પૈસો પરકોમમાં ઘણો ઘસડાતો જાય છે, તેનો સહેજ દુરદેશીથી અને સાદી સમજથી ખ્યાલ કરીને પોતાની કોમની કન્યાઓને કેળવી હુન્નરવાળી બનાવી, કોમનો પૈસો કોમમાં સમાર્જે વાપરી તેઓની સ્થિતિ વધુ ઊંચી, ચઢતી અને આખા દુલ્લતમાં રાખે તો તેમાં ઘણું પુન્ય સમાયલું છે.

૫-૨-૧૯૧૧.

“ પારસી ”

સ્વર્ગવાસીઓને સતાવવામાં શું સાર ?

(લખનાર:—મીસ. લીખાઈલ. લી. પાલમકોટ)

અસલી સાચ્યા બોળા જમાંનામાં જો એક માણસ મરણને શરણ થતો તો તેનાં મોત પછી તેની ગમે તેવી આમીને મોટાં દિલથી જીવતાંઓ ઢાંકી દઈ ફક્ત તેની ખુબી ગાવામાં ડહાપણ સમજતાં હતાં. સગાં-સ્નેહીઓ તેના ગમે તેવા વાંક કે ગુનાહને મોટાં મનથી માફ કરતાં ને જો તેઓની હાજરીમાં કંઈ સ્વર્ગ-વાસીઓને સહેજ પણ અપમાન થાય તેવું બોલતાં તો તેઓને ફજેત કરી તોડી પાડતાં, એટલું જ નહિ, પણ ગુનાહ બરેલું ગણતાં. આ સિધ્ધાંતમાં કંઈક ફિલસુફી ને સાદી, સારી સમજ આપણને માલૂમ પડે છે.

જીવતાં સગાં-સ્નેહીઓની વિશેષ કાળજી અને કેશેષ સ્વર્ગવાસીઓને શાંતીમાં રાખી તેઓની ખોડ-ખામી ડાટી દઈ, ખુબી ગાઈ, પોતે સંતોષ માની લઈ, ગમખારોને દિલાસો દેવાની હતી. ઘણી વેળા મરદુમની લલાઈ, પરમાર્થીપણું અને જિંદગી ગુણોથી “પાંથરણ” પમરી રહેતું ! નજીવા કે ખ્યાલી વાંક-તકસીર ઢાંકી દઈ જીવતાંઓ સન્મુખ તેનાં શ્રેષ્ઠ ગુણો, સચ્ચતા, અને પદોપકારીપણું દર્શાવી બીજાંઓને તેને પગલે ચાલવાને શીખ આપતાં. તેના સહગુણ અને સદાયરણુ ખુશબોદાર પુષ્પો મિસાલ મુગધી પમરાત પાંથરતાં. પોતાનાં સ્વર્ગવાસી બહાલાંઓની વિરૂધ્ધ કોઈ કાંઈ બોલે તો તેઓનાં વિધાયલાં જીગરનો જખમ વધુ ચચરતો ને સંતાપમાં બેવડો ઉમેરો થતો. એવું બાણીને શ્યાણા માણસો જીવતાંઓની લાગણીનો દુરદેશ ખ્યાલ કરી સ્વર્ગવાસીઓની વિરૂધ્ધ બોલવા ડહાપણથી પાછળ હટતાં. તે ફિલસુફી કેળવણી વગરના અલણુ જમાનાની હતી. તેઓએ યુનીવર્સિટીની ડીગ્રીઓ મેળવી નહિ હતી, તેમજ ગૂજરાતી કે

ઈચ્છેજી ત્રણ-ચાર ચોપડીનું ભાણું-તૂટું જ્ઞાન પણ સપાદન કર્યું નહિ હતું, છતાં તેઓની આવી દુરદેશી, અને ફિલસુફી આજના કેળવાયલા સુધરેલા જમાનાને લજવાવે તેવી હતી.

સ્વર્ગવાસી બહાલાંઓની અથો યાદ જીવતાંઓ કેવી ઉંડી લાગણીથી કરતાં? બહાલાંઓની યાદ વેળાનાં તેઓના ગરમ આંસુ તેઓના સાન્ન્યાં પવિત્ર પ્રેમની અખંડ સાગિતી આપતાં. મરહુમની માત્ર અથો યાદ, પાછળ રહી ગયલાં દિકરા-દિકરી અને ભાઈ-બેન તરફ રહેમદિલી અને દિલસોઝી રાખતાં તેઓને શિખવતી હતી. મરહુમના હજારો ઉપકારમાં દબાયલાં-ડટાયલાંઓ ફક્ત સ્વર્ગવાસીથી શરમ કરીને તેઓનાં દિકરા-દિકરી અને ભાઈ-બેન તરફ લાગણીથી ખેંચાતાં. તેઓને એવોજ ખ્યાલ હતો કે ‘ પેલી જેહાન શું મોહડું દેખારશું?’ પોતાની શુંનસ હોય કે નહિ હોય, તોપણ અથો બહાલાંઓની યાદ પેટે પાતો ખાંધીને ગમે તેવી રીતે ધર્મ-કીયાઓથી કરી સંતોષ પામતાં અને કરજનું કરજ અઠા થયલું જોઈ શાંત રહેતાં. સ્વર્ગવાસીઓનાં અંગત બહાલાંઓનાં દુઃખમાં ભાગીદાર થતાં, તેઓને ખરાં જીગરથી દિલાસો દેતાં, પાંખ-પાંસાંમાં લઈ આશરો આપતાં.

એક ખાવિંદ જો દોલત વગર મરણ પામ્યો હોય તો વફાદાર વનિતા મરહુમની શરમ-આખરૂ રાખવાની પોતાની ગંભીર ફરજ સમજતી. પૈસાની તંગી દુન્યાને દેખાડતી નહિ, ખાંધી મુઠ્ઠી લાખની લઈને ફરતી અને તેમાં તેણીને માન, ઈજ્જત ને શોભા મળતી. વર્ષો સુધી ખાધેલું નીમક હલાલ કરતી. પતિનાં મોત પછી ખીજા ખાવિંદને ખાવાના ખ્યાલને ધિક્કારી કાઢતી અને સ્વર્ગવાસી પતિ તરફ વફાદાર રહી પોતાનું સત અને પતિવ્રતાપણું બંને જેહાનમાં પૂરવાર કરતી. ઘણીનાં નામ અને ઘરને કાયમ રાખવાનો કસદ કરતી. તેનાં નામને અને કીર્તિને અંખ નહિ લાગે તેવી તજવીજ કરવા તત્પર રહેતી. પોતાનાં અંગત સુખ-સગવડનો લોગ આપતી.

ભરથારના મોત સાથેજ પોતાની દરેક મોજ-મબહુ અને ઝોગ-આરામનો અત આપેલો માનતી સ્વર્ગવાસી વર તરફ પોતાની ગમે તેવી યુવાન વય છતા સાચી નિવડતી તેનું રૂઢ પેલી જેહા નમા ખુશ અને શાત રહે એવી પ્રાર્થના કરતી ને તેવાજ કાર્યો કરતી. ખાવિદ તરફની લાગણી એટલી તીક્ષ્ણ રહેતી કે તેણીની હાજરીમા સ્વર્ગવાસી ભરથાર વિરૂધ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારવા કોઈ હિમ્મત કરતું નહિ ખાવિદના સગા કે સાવકા દિકરા-દિકરી કે તેને આધાર પડેલા ભાઈ-બેન જે નિરાધાર થઈ ગયા હોય તો તેઓ સર્વેને પાખ-પાસામા લઈ પોતાના પતિ તરફની ગભીર ફરજ અદા કરતી, એટલુંજ નહિ પણ લોકોના વખાણ અને શાખાશી મેળવતી, મરહુમ ખાવિદના સગા-બહાલા એને પોતાના સગા-બહાલા મિસાલ ચહાતી અને ગણતી, તેમજ તેના મિત્રોને પોતાના મિત્રો તારફે સ્વિકારી લેતી તેમ કરવામા અને વર્તવામા તેણીની એકજ નેમ જોવામા આવતી અને તે એ કે 'પેલી જેહાન હું મારા ધણી આગળ હસ્તે મુખડે જઈને ઉભી રહેવસા! કેવો ઉમદા ખ્યાલ! વફાદાર વનિતાના કેવા શ્રેષ્ઠ વિચાર! કેવી ઉત્તમ કરણી!

એક પિતા ગમે તેવી ગરીબાઈમા ગુજરી ગયો હોય, કે એક માતા મોહતાજમદ થઈને મરણને શરણ થઈ હોય, તો ઠહાપણવાળા દિકરા-દિકરીઓ સજુરી અખત્યાર કરી મોહુડું બધ શખતા ને પૈસાની તગી દુન્યાને દેખડતા નહિ આખર-ઈજતથી ઘરનો ભરમ શખી મરહુમ માત-પિતા તરફ હદ બાહેરની લાગણી પ્રેદીત કરતા, અને તેઓના નામ અને કીર્તિ કાયમ રહે તેવી ચાલુ કાશવ કરતા.

હવે સ્વર્ગવાસીઓ તરફ ફરના કે નજીકના સગાઓ અને મિત્રો તેમજ ભાઈબેનો અને જાત-ભાઈઓ કેવી લાગણી દર્શાવતા તે તપાસ્યે આહા! તે અસલી અલણ જમાનો, પણ પ્રેમ ભરી લાગણીથી કેવો ભરપૂર! પાઝા રહી ગયલાઓનું દુખ સાલજવા કેવો તત્પર! તેઓની દળદેસરી ને ગમ જોછો કરવા

કેવો કુનેહુખાજ ! નિરાધાર થયલાંઓને ટેકો આપવામાં કેવો દિલસોઝ ! ઉપકારનો ખદલો રખે અપકારથી વળે તેની કેવી કાળજી, સંભાળ અને સાવચેતી ! પાછળ રહી ગયલાંઓને સુખ-સગવડથી રાખવાની અને નીલાવી લેવાની (ઘણી વેળા અંગત સુખ અને પૈસાના ભોગે) કેવી ઉત્કંઠા ! આહા ! તે નિષ્કપટ નિખાલસ મનનો ભોગો જમાનો ! કે જે જમાનામાં સગાં-સ્નેહી કે ભાઈબંધો સ્વર્ગવાસીઓ તરફ તિરસ્કાર, મરકેરી કે વેરભાવથી એક શબ્દ ઉચ્ચારવા કે કલમ પકડીને લખવા નીતિ-રીતિ કે ધર્મથી અપરાધ અને ગુનાહસરેલું ગણતાં ! ના, એટલુંજ નહિ, પણ મરહુમની પાછળ રહી ગયલાંઓની જખમી લાગણીને કેવો અચરાટ લાગે અને સ્વર્ગવાસીઓ સામે શું મોહકે ઉભાં રહે તેની દેહેશત દિલમાં ભરાઈ જતી !

મોત પછી અંગત દુશ્મનાઈ કટાઈ જતી. મોટાં મનથી અને દયાળુ દિલથી સઘળું આગળું-પાછળું મોત પછી ભુલાઈ-ભુસાઈ જતું. દુશ્મનો દોસ્ત થઈ જતાં, પાછળ રહી ગયલાંઓને દિલાસો દેવા આગળ આવતાં. અનેક કારણો ને અગવડોને લીધે રહી ગયલી દુશ્મને તેનાં મોત પછી પણ અઢા કરવામાં આતુર રહેતાં; મુખ્ય કરી નાનુક ઓળત તરફ દયા-માયા અને લાગણી-દિલ-સોજીથી વતી તેઓની મદદે દોડી અર્ધું દુઃખ દૂર કરતાં.

અંતઃકરણ જેવી કાંઈ ચીજ તઓમાં હતી. વેહમી લેભાં કે કાચા કાન, કે વિરૂધ્ધીઓની સમજાવટને શરણ નહિ થતાં, પોતાનાં અંતઃકરણના અવાજને તાબે થઈને નિર્દોષ, નિરાધાર નારીઓની પડખે ઉભાં રહી દિલાસો દેતાં. નિદક નજીસ જીભ-લીઓનો સહેજ પણ ડર કર્યા વગર પોતાને ખરા મરદ બચ્ચા તરિકે પુરવાર કરતા, કુટુંબી કંકાસ કે લાગવગને પોતાની ઉપર ફાવવા નહિ દઈને પોતાને “હિચકાસ” ના એલકાળમાંથી મોકળા કરતા.

આહા ! ખરેખર આ બધું ઘણું જીના અસલી જમાનામાંજ

નહિ, પણ ત્રીસ-પાંત્રીસ વર્ષની વાત પર પણ થતુ જોવામાં-
જાણવામાં-અનુભવવામાં આવતું.

આજે ? અફસોસ ! સદ્-હજાર અફસોસ ! શુ બોલ્યે ને
શું લખ્યે ? આ તો સુધરેલો કેળવણીનો જમાનો, ને પેલો તો
ધણો અભણ વેહુમી જમાનો ! કેમ, ખરૂં કેની ? કયો સરસ ?

સાંભળો ! 'આજના અસંતોષી, પૈસાના પુંજરી જમાનામાં
દિકરા-દિકરીઓ પણ મા-બાપ પાસે પૈસા નહિ હોય તો તેઓને
ગણકારશે નહિ-કેાકું નહિ આપશે પૈસા હશે તો તેઓને પડતો
બોલ ઉઁચ્છી લેશે. ને મા-બાપનાં મોત પછી પણ તેઓની ખુખી
ગાશે અને ગવાડશે. '

વિધવાઓને તમ્મમાં તલ ઝોછો પડતાં સ્વર્ગવાસી ધણીઓને
વગોવવા અને પોતાનાં નજીકનાં તેમજ દુરનાં સગાં-બહાલાં
પાસે બહુગોઠ કરાવવા લજવાશે નહિ ધણીઓના પૈસા લઈને
તેમની નિંદા ઘેરે ઘેર ને શહેરે શહેર કરશે. વર્ષો સૂધી ખાવિ-
દત્તું નીમક ખાઈને બોલશે કે "મારી પાસે એક પઈ નથી,"
જ્યારે બાઈ સાહેબોને દસથી પંદર હજારનો અવેજ મળેલો હુન્યા
જેય છે, ને જાણે છે ! કેવી નિમકહુરામી ! સ્વર્ગવાસી ધણીઓની
સઘળી ખુખી પર ખામખા ઢાંકણું વાળી તેમની તાણીતોડીને
ખામીઓશોધી-ઓળી હુન્યાને, તેના મોત પછી, દેખાડવાના વળખાં
મારશે ને તેની ફજેતી કરવાનાં ફાંફાં મારશે. નજીકનાં કે
દૂરનાં સગાં-બહાલાંઓ પોતાનો દેશભાવીક ઉલરો કે વેર ખાલી
કરશે તો તે ગાલે હાથ દઈને "મીનીગો" માફક સાંભળશે, ને
ઘણું થશે તો પતિની વિરૂધ્ધ બોલવામાં ભાગ લેશે. શું મોહડે
ને શું નાકે પેલી જોહાન ખાવિદ સામે તેઓ ખડાં રહેશે તેની
ધાંસ્તીથી ધુજરાં છટતાં નથી; કારણ અતઃકરણમાં ખુદા કે ધર્મ
તરફતું એકીન ડામાડોળ હોય છે. મા-બાપ તરફથી ખુદાનો ડર
કે ધર્મ તરફની જાનફેસાનીનાં શિક્ષણનો ઝોળો પણ કદી સમ-
જાણી-હોય-તો હુન્યાનો પણ ડર હોય કે ? ખાવિદો શુજરાન

પુરતું મૂકી ગયા હોય કે આપી ગયા હોય, તોપણ લોકોની દયા જેમવા લાલચુ વિધવાઓ મરહુમ ધણીને પૈ વગરનો ગરીબ ભિખારી ચિતારવા ને તેને લોકોની નજરમાં હલકો દેખાડવા લજવાશે નહિ ! પરણેત્તની વફાદારીનો નમુનો તો જીવો ! ઉધરતી ઓલાદને આ કેવો કગલ ધડો ! માએ-મમાઈ-બપાઈને તેઓના ધણીઓ કેટલા હજાર આપી ગયલા ? ને તેઓએ કેવા મોહડે કુઓ મારીને શાંતિ, સખુગી અને રહાપણથી છુદ્ગી ગુનરી તેનો ખ્યાલ કરવાનીખી તકવીફ લેશે નહિ ખાવિદથી ગયલી ખોટનો ખાટો કેમ પુરાશે તેનો દરિયાફત નહિ કરતા, લોભી વિધવાઓ બસ સૌથી મોટો વિચાર ને મોટો અફમોસ પૈસાનો કરશે આજના કેળવણી અને સુધારાના જમાનામાં આવી નણણી, નિમકહરામ, ખેમરવત અને અત કરણ વગરની ઓરતોના દાખલા આપણને કાંઈ ઓછા નહિ મળશે

ફકત એકુ “પાથણા” ની મુલાકાત લેવો. ત્યાં જાત-જાતનું, ભાત-ભાતનું અને અનેક પ્રકારનું જુદું ને તરકતી મોહતાન અને તોહમત સ્વર્ગવામી ધણીઓની વિરુદ્ધ તેની વિધવાઓ અને તેણીના સગા-બહાલાઓથી સાલળશે. ખે-ચાર દાખલા આપુ છુ તે વાંચો — “માએ, રતનજી બાર જગ્યાઓને રવરાવી ગીયો, ખેરી ખેફામ જની ગઈ એકેક જણને ફાલે બળે હજારખી નહિ આયા” ખીજી જખારશે, “તમે જાણોછ કે નવરોજજી દમરી વગર મરી ગીયો ને તેના દીકરાને ખાપની પ્રુઈનો દીકરો પાલેછ ને શીખવેછ” ત્રીજી તાહુકો પુરશે, “હારે, માએ, પેલા ગુસતા-દણખી ગરીબખર્મમાં ગુજરી ગીયા ખીચારી ખેરી સમજોને આશરે જઈને પરી.”

શુ ધાર્યું ? કેવી ઉડાણ દિલમોજી ! જીવતાની દયા ખાવાની કેવી તોફા દિલસુકી ! અને તેખી ‘પાથણા’ પર ! કેળવાયલા, ભણેલા, શિખેલા, પાસ થયલા, મડખીઓમાં ફરનારા, રીતભાતવાળાઓ તરફથી !

પેલા બિચારા સ્વર્ગવાસી ખાવિંદો, જ્યાં સૂધી આ જંગલની જંગલમાં જીવતા હતા, ત્યાં સૂધી તો જેહેમત ને હેજગારી કરી જીવતાંઓની ચાંચમાં નાખ્યું. જ્યાં સૂધી દિલમાં છેલ્લું લોહીનું ટીપું હતું, ત્યાં સૂધી વેઠ કરીને ઊંચાંઓનાં અને બીજા આધારે પડેલાંઓનાં પેટના ખાડા પુર્યા. તે મરહુમના તરફ તો દયાની સહેજ પણ લાગણી કે દીલસોજીનો એક શબ્દ તો નહિ, પણ જીવતાંની ખુસામત કરવા બધી પૈસા, પૈસા, ને પૈસાનીજ આગ ને તેજ બખાલા ! મોતનાં બિછાના પરની ખાવિંદની છેલ્લી પવિત્ર ઈચ્છા ને તેના છેલ્લા શબ્દો તેની સાથેજ તેને ધ્યાન પર બાંધીને આપી દે. પોતાની પવિત્ર ફરજનું કરજ અદા કરવા અખાડા કરે તેનાં મોત પછી તેનાં અંગત સગાં-બહાલાં-ઓથી પોતાની નીચ મતલબને ખાતર અળંગ રહેવાના પ્રયત્ન રહે. પોતાનાં સગાં-બહાલાંઓને પણ તેમજ સમજાવે ને લાગવગ ચલાવી તેઓનાં મગજ જુઠું મોહતાનથી ફેરવી નાખે, ધણી પેલી જેહાન પહોંચી જાય પછી પોતાનાં સગાં-સ્નેહીઓ આગળ વરની એવી જુઠી બદગોઈ કરે કે તે બાપડો જોટૂ પાડવા હેયાત હોયજ કયાથી ? તેની હેયાતીમાં કોઈ એક બોલ બોલવાની કે પૂછવાની હિંમત નહિ કરે; પણ સઘળી શરમ-ભરેલી શોખાઈ અને સરકશી તેના સ્વર્ગવાસ થયા પછીજ આપણે સાલજ્યે. કેવું શરમભરેલું ! કેળવણીના આ જમાનામાં કેવું નીચું જોવાડનારું ! કેવું નજીસ નગુણપણું ! કેવું ગુનાહ-ભરેલું !

હવે સ્વર્ગવાસીઓનાં સગાં-સ્નેહી જોઈએ ! તેઓ શું દેખાડે છે, મોહકું કે પીઠ ? આ સ્વાર્થી, આપમતલબી ને પૈસાના લાલચુ જુઠું જમાનામા મોહકુંને બદલે તેઓની પીઠ આપણે જોઈએ છીએ. કોઈ વેળા તો તેઓ એટલા દૂરના દૂર નહાસે છે કે પીઠની જોઈ શકતાં નથી ! ને મુખ્ય કરી ને તે એવો વર્ગ હોય, જે કે જેઓ પર સ્વર્ગવાસીઓએ સેકડો નહિ પણ હજારો ઉપકારો કર્યા હોય, જેઓની જીંદગી બચાવી હોય,

જેઓની જીંદગી સુખી કરી હોય, જેઓને ધંધે-ધાપે અને ધર-ખારથી ઠરીકામ કર્યા હોય, જેઓ પાછળ તન-મન-ધનથી જીંદગી ઘસી નાખી હોય અને જેઓને વર્ષો સૂધી આશરા-ઉતારા આપ્યા હોય, જેઓને પૈસા ખર્ચી પાલ્યાં-પોષ્યાં હોય ! હા, બહાલાંઓના સ્વર્ગવાસ પછી જીવતાં સગાં-સ્નેહીઓના દાખલા અને આજના ભેભરવત જમાનામાં આપણે આપણી અત્રાફ દુન્યામાં બનતા દરરોજના બનાવો જોઈએ-જાણ્યે ને સાંભળ્યે છીએ કે, તેઓ જેમ બને તેમ તદ્દનજ અજગા રહેવામાં, આગળી ભલાઈ ને આગળી સગાઈ ભૂલી જવામાં મોટું ડહાપણુ વિચારે છે ! તેઓ પોતાને ઘણા દૂરઅંદેશમાં ખપાવે છે; કારણ તેઓ ખટપટમાંથી હુમ દબાવી હિચકારાઓની માફક નહાસવામાં પોતાની સલામતી સંચવાયલી જોય છે ! એખી દિલાસો દેવાની નવી રૂઢી અને કેળવાયલા જમાનાની નવી ફિલસુફી આપણને લાગે છે ! પોતાના કુટુંબમાં એવા એવા આકૃતના બનાવો બનતાં તેઓ ખીજાંઓ તરફથી કેવી આશા રાખતા હશે ? અજબ છે કે તેઓને કાંઈ ખ્યાલ નહિ આવતો કે તેઓના સ્વર્ગવાસ થવા પછી તેઓનાં બહાલાંને કોણ જોશે, કોણ દિલાસો દેશે, કોણ આશરો આપશે ? તેઓ દુઃખ કે દુરિયાદ સાંભળવા સાફ ના પાડે છે; કારણ તેઓ પોતાની સુખવાસી શાંતિમાં દુઃખના પોકારથી થતી ખલલ ખમી શકતાં નથી. આગળું હેત-મિત, આગળી લાગણી, આગળી ઇતેજારી અને આતૂરતા, આગળી સગાઈ, ભલાઈ, ને દોસ્તી સ્વર્ગવાસી બહાલાંઓનાં મોતની સાથેજ મરણ પામતી આવે છે ! અફસોસ !

સ્વર્ગવાસીઓના મિત્રો આ દુન્યામાં કેવી રીતે વર્તે છે ? દોસ્તો ! આહા ! આ ઠગારા જમાનામાં દોસ્ત કોણને કહેવો ? ખંદો સાચો મિત્ર તે કે જે આ અને પેલી જેહાન પાંખડી પકડીને રાહબર ભોમ્બે થાય ! તેને ક્યાં શોધવો, જો જેટલું મંગલના ગ્રહમાં શોધ-ખોળ ચલાવવી મુશ્કેલ છે, તે કરતાં પણ વધુ બિઝટ છે.

દાચકાઓ પછી પણ આપણે પારખી શકતાં નથી કે સાચ્યો, ખરો દોસ્ત કોણ ? મિત્ર શબ્દનાં મધુર નામને છાજતો જાની દોસ્ત કોણને કહેવો ? એક મિત્ર સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેની પાછળ રહી ગયલાં જીવતાંઓને પેલો જાની દોસ્ત કેમ જોય છે, ને વર્તે છે તે જીવોઃ જે રીતે એક તો દોસ્તી રાખે છે તો તેમાં કાંઈ પણ મતલબ કે નેમ સમાવલી-સચવાયલી રહે છે. ખીજી રીત તેનાં મોત પછી તે દુરમનની ગરજ સારે છે ! કાંઈક એવા કપટી બદ દયાનતના દોસ્તો હોય છે, જેઓ પોતાના મિત્રના મોતની રાહ, પુરેપુરું વેર લેવા માટે આતુરતાથી જોય છે અને જ્યાં સુધી પોતાનો કિનો પેટ ભરીને પૂરેપૂરો લેતા નથી ત્યાં સુધી જખીને બેસતા નથી.

સુખ વખતે નહિ, પણ દુઃખ સમયે જે આપણી, મહાબે ઉલો રહી ધીરજ આપે ને મહા કરે, નિરાધાર હાલતમાં આપણને તણ નહિ કે, જેના કાન આપણું દુઃખ સાંભળવા ઉઘાડા રહે, જેની દયાળુ નજર આપણી પર સંકટ સમયે ઠરેલી રહે, જેનું નરમ જીવર આપણાં ક્ષમાર્થ જતાં અંતઃકરણને સજીવન કરે અને પોતાના સ્વર્ગવાસી મિત્રની શરમ આંખમાં રાખીને આપણને ટેકો આપે તે ખરો, સાચ્યો દોસ્ત ! જે આવો એક વફાદાર ને નમુનેદાર મિત્ર તમોને જોઈતો હોય તો કયા શોધવા જશો ? માણસમા નહિ, પણ ખુદામાં તમોને ખરો તેવો દોસ્ત મળશે તેને શોધજો. તે પોતાની ગેખી શક્તિથી તમોને દિલાસો દઈ સઘળું દુઃખ દૂર કરશે, બાકી આપમતલબી ધનસાનથી કાંઈ વળવાતું નથી !

હવે જાત-ભાઈઓ ! તેખી જરથોસ્તીઓ ! માજદયસ્ની દીન પાળનારાઓ ! કેળવાયલાઓ ! યુનિવર્સિટીની 'ડીગ્રી' ધરાવનારાઓ તેઓખી સ્વર્ગવાસીઓને સેતાવવા શરમાતા નથી. કદાચ ડીગ્રીનાં પુછડાંમાં એવી ગેખી કરામત હશે કે આદમી સ્વર્ગવાસ થયા પછી તેની વિરૂધ્ધ બોલવું-લખવું, નીંદા કરવી કે જેથી હુમ દબાવીને આસાનીથી નહાસવા કામ લાગે; કારણ તેની.

હુયાતીમાં તો નાહસી જવાના સઘળા રસ્તા તેઓની આંખ સામે
ખંધ થયલા દેખાય છે ! એટલું તો કેળવણી અને “ડીગ્રી” છતાં
તેઓમાં પાણી છે ! પણ તેઓને કોઈ પૂછતું નહિ કે હિમ્મત
હતી તો તેની હુયાતીમાંજ એવાં બહાદુરીભર્યાં કાર્યો કરવા ક્યા
ગુફામાં ભરાઈ રહ્યા હતા ? તેનો સ્વર્ગવાસ થવા પછી પાછળથી
અછાડ-પછાડ કરી વેર લીધાથી તે કાંઈ પેલી જેહાનથી જવાબ
આપવા આવે છે ? જે સ્વર્ગવાસીઓ વિષે તેઓ બોલે છે તેઓ
તો આ અવનિમાં હુયાત નથી, ત્યારે લખવાની અને બોલવાની
મતલબ શું ? ફક્ત એકજ ખીના સમજ પડે કે સ્વર્ગવાસી-
ઓની વિરૂધ્ધ બોલી તેઓનાં અંગત દુઃખી બહાલાંઓ, જેઓ
થોડા વખત પાછળ રહેલાં હોય છે, તેઓને સતાવવાં, પજવવાં
અને તેઓની દુઃખી થયલી લાગણીને વધુ જખમી કરવી એ આ
યૂનિવર્સિટીની ડીગ્રીનાં પૂછડાં ધરાવનારાઓની બહાદુરી, ફિલ-
સુફી અને ઉમદા અઠકલ હોય છે !

ઓ આગળા, અલણુ, અસલી જમાના ! તું પાછો આવ !
તારાં ભલાં, સોળાં, સામ્યાં અંતઃકરણવાળાં, દયાળુ દિલના અને
હુપણુવાળાં અસલી અલણુ સાથે પાછો આવ !

ધર્મનો અને ખુદાનો અને દુન્યાનો ડર કરીને સ્વર્ગવાસી-
ઓને તેઓની શાંતીમાં રહેવા દો.

“ સાંજ વર્તમાન. ”

તા. ૧૩મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧.

સાહિત્ય કોનફરંસમાં પારસી બાનુનો રેસાલો.

વડોદરામાં ચાલતી સાહિત્ય કોનફરંસમાં બહુતાં પારસી
બાનુ લેખક મીસ લીખાઈલ. લીમલ. પાલમકોટે “સાહિત્ય

પરિષદની નેમ શું હોવી જોઈએ” એ જાળદ ઉપર નીચલો જાણવાજોગ રેસાલો રજુ કર્યો છે:—

સાહિત્ય પરિષદનાં કાર્ય સંબંધી પોતાના મનમાં ધોળાયા કરતા વિચારો દરશાવવા આ લેખ નિર્બંધકારે લખ્યો છે. તેઓ જણાવે છે કે બે વર્ષ સલાઓ ભરી, પછી આખું વર્ષ નિદ્રા-વશ રહેવું એ ઠીક નથી; પ્રારંભમાં પરિષદનાં ખર્ચા બધે રહેવા નહિ જોઈએ. પરિષદની શરૂઆત ત્રણેય શહેરમાં એલી, ત્યાં કમીટીઓ અને સબ-કમીટીઓ નીમી પખવાડી અથવા માસીક મીટીંગો યોજાવી સાહિત્ય સંબંધી જાહેર જાણતો ઉપર વાદ-વિવાદ અને ચર્ચા થવી જોઈએ. સ્ત્રી-લેખકોની સામેલગીરી સાથે સભાસદોને ઉત્તેજનાથે ખાસ યોધા અને ખીતાબો આપવા જોઈએ. નિર્બંધના લેખે અંબકારમાં અથડયા, મારતા લેખકોને અજવાળામાં આણી ઉતેજન આપવું જોઈએ. કચરા-નવલકથાઓ, બહારનાં લખાણો, અનીતિની અસર કરનારાં નાટકોના શબ્દો અને પાત્રોના હાવભાવો વગેરે ઉઘાડાં પાડી, પ્રજાના ચોખ્ખાને પાછો ઊંચી પકિત ઉપર મુકવા પરિષદે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સારા લેખો અને પુસ્તકોને પસંદગીની છાપ મારી આત્મિક જ્ઞાન, નીતિવર્ધક વિવેચનો અને ફિલ્સુફીલયાં લખાણોનો વધારે પ્રમાણમાં ફેલાવો કરવો જોઈએ. પુસ્તકોના પરિક્ષકો નિપૂણ અને નિષ્પક્ષપાત ચૂંટાવા જોઈએ. ઇનામ અને લાયબ્રેરીના ઉત્તેજનાથે પુસ્તકો કાંઈ નહીં લેવા તે માટે નામદાર સરકારને અરજ કરવી અને છુક-કમિટિમાં પરિષદના પ્રતિનિધીને મોકલી પ્રયાસ કરવો જોઈએ. સાહિત્ય સંબંધી લખાણો આપી તે દ્વારા જ્ઞાન ફેલાવવા વિધવાનો દેશના જૂદા જૂદા ભાગમાં મોકલવા જોઈએ. સંસારી બોધદાયક વાર્તાઓ અને નવલકથાઓ હિંદુ, મુસલમાન અને પારસી જે તે કોમના વિધવાનો પાસે લખાવવી. નિશાળના શિક્ષકોના કંગાળ ચગરમાં વધારો કરાવવો, જે યજ્ઞ પરિષદનું કર્તવ્ય છે. કન્યાઓને નાની અને કુમળી વયમાં કચડી નાંખે તેવો અભ્યાસનો જોગ કમી કરવા પરિષદે માથે લેવું જોઈએ. યૂનિ.

વરસીટી, કોલેજ વિગેરે તરફથી ધનામના રેસાલાઓ લખાવી, છપાવી છૂટથી વહેંચવા લેખ્યો, અને તે માટે ચાંદો, ધનામો, સ્કોલરશીપો વગેરેથી ઉત્તેજન આપવું લેખ્યો. યૂનિવરસીટીમાં પરિષદ ને એક પોતાનો પ્રતિનિધિ મોકલે તો ગૂજરાતી સાહિત્યના માટે બહોળાં સાધન પ્રાપ્ત થઈ શકે. પરિષદની વાર્ષિક સભા વેળા પારસી લેખક-મંડળને આમંત્રણ કરવાને કેમ આના-કાની કરવી લેખ્યો?

પરિષદ તરફથી એક પત્ર કે ચોપાન્યુ પ્રવિણ લેખકોને હાથે લખાઈ નિકળવું લેખ્યો. પુરૂષ અને સ્ત્રી-લેખકોના વર્ષમાં બે ત્રણ વાર મેળાવડા કરવા કે જેથી એકમેકના વિચારો જણાય. તંત્ર-મનની ખિલવણી સાથે અંતઃકરણના ખિલવણીની અગત્યતા પુસ્તકો પ્રગટ કરાવી પરિષદે સ્વિકારવી લેખ્યો.

એ સર્વ કાર્ય માટે નાણાંની જોશક ઘણી જરૂર છે; પરંતુ ગૂજરાત, કાઠીયાવાડના વીરલાઓ અને ધનાઢય પુરૂષો ધરૂંછે તો મોટી વાત નથી. વર્ષમાં એક વેળા લેગા થઈ લાંબા લાંબા ભાષણો કરવા કરતાં કંઈ સંગીન કરી દેખાડો, પૈસાની થેલી સાથે. તમારાં અંતઃકરણ ઉઘાડો, ને જીઓ કે હાલ કરતાં દશગણુ વધારે સંગીન ઉપયોગી કામ થાય છે કે નહીં ?

૮-૪-૧૯૧૨.

“ધી પારસી.”

“ગૂજરાતી ભાષાના સેવકોનાં ચિત્ર ચરિત્રનું પુસ્તક-”

“સચિત્ર સાક્ષરમાલા.”

(લખનાર—વિવેચક.)

“.....આ પુસ્તકના લેખક તથા પ્રકાશક જેઓ બને હીંદુઓ છે, અને હીંદુમત્ય ગૂજરાતીમાં પલોટાયલા છે, તેઓ પારસી લેખકો તથા તેમની કડ્ડીથી મોટે ભાગે અબળા હોય,

ફીંવા અજાણુ રહે, એ સ્વાભાવિક છે. આ કીસમની અપૂર્ણતા પુરવા માટે તથા પારસી વગેરે સાક્ષરોના ચરિત્રો તથા ચિત્રો મેળવવા માટે તેઓએ આપણા જાણીતા બાહોશ તથા ઉલટમદ યુવાન પારસી લેખક મીં દીનશાહ કુંવરજી ભાગદ્યા, અને ખાઈ લીખાઈજી લી. પાલમકોટ જેવાં સુપ્રસીધ્ધ પારસી બાતુ લેખકની સાહયતા લીધેલી સ્વીકારી છે, કે જે સાહયતા જો ન મળી હોત તો આ દીશામાં એ પુસ્તક વધારે અપૂર્ણતા દાખવત"

“સાંજ વર્તમાન,”

૧૮-૫-૧૯૧૨.

ગરીબોની ફીશ્યારી કે તાલેવંતોની તોછડાઈ !

(લખનાર-મીસ લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

આજ-કાલ અહિં-તહિં કેથે પોકાર પડે છે કે શ્રીમંતોને જોઈને ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગનાં પારસીના ઘેરાંઓ અર્થના ખાડામાં ખેંચાયાં જાય છે, અને ગરીબો તે દાખલો લઈને તેઓની પછવાડે ઘસડાય છે. ખરી વાત ! ખમો વાંકે બાપડા ગરીબો અને મધ્યમ વર્ગનોજ કાઢવામાં આવે છે; પણ જો આપણે બારિ-કીથી અવલોકન કરીશું તો માલૂમ પડશે કે ફીશ્યારી, પછી તે કપડાંની કહો કે બાલની કહો, માં તજાઈ તૂટતાં ગરીબોજ તે માટે જોખમદાર અને જવાબદાર નથી જો કે એમ લખીને હું કાંઈ ફીશ્યારીની ફીશ્યારીની કે ગરીબોની તરફેણ નથી ખેંચતી; પણ જે કેટલીક ખરી હકીકત અધારામાંજ હમેશાં રહી જાય છે, અને એકજ તરફનો તકસીર દેખાડવામાં આવે છે તે ઉપર થોડુંક અજવાળું નાંખેલું વ્યર્થ જશે નહિં. હમેશાં ખન્ને બાતુ બારિકીથી તપાસવી જોઈએ.

ગરીબોને કેટલીક વખત કેટલીક ચીજો તેમની મરજી વિરૂધ્ધ ફરજયાત કરવી પડે છે, અને તેનાં કારણ આપનાર ઘણી વેળા પૈસાવાળાંઓ હોય છે.

ઘણી વેળા આપણે જોઈએ છિયે કે લગ્નમાં, નવજોતમાં, મેળાવડાઓમાં અને મંડળીઓમાં કોઈ સાદાં કપડાં પેહરીને જાય છે તો તાલેવંતો તેઓને કોહું આપતાં નથી એટલુંજ નહિ, પણ તેઓની ઠેકડી, અને મરકેરી મગક થાય છે, અને તેઓને હસવાનો એક જાતનો ખોરાક મળે છે; જે દેખાવ જોઈને કેટલાંક આળસુદાર પણ કેળવાયલાંઓને કચવાતાં મેં જોયાં છે. મંડળીનો તરીકો, જાહેર મેળાવડાની રીતભાત, અને શુભ પ્રસંગનું ટાંકણું ભૂલી જઈ તે ગરીબ અને સાદાં ખાનુઓ સમજે તેમ તેઓની તરફેણ દોકોર થાય છે; તેઓનાં કપડાંની, સ્ત્રીલાઈની અને રંગના શોખની ખોડ-ખામી, ખેંચી તાણીને શોધી કાઢી તે પર તેઓ સાંભળે અને સમજે તેમ રમુજ મેળવે છે. એ જોઈ તે બાપડાં ગરીબોની ખુશાલી ત્યાંજ ગમગીનીમાં ફેરવાઈ જાય છે ! ઘણી વેળા તો તેવાં સાદાં ખાનુઓને જગ્યા પણ પાછળી હરોળમાં મળે છે; કારણ તેઓનો લપકો અને દોરદમામ કમી હોય છે. તેઓ અને શ્રીમંતો વચ્ચે અંતર, તફાવત અને આંતરે રાખવામાં આવે છે; દેખીતી રીતે તેઓનું જાહેરમાં અપમાન થાય છે. કાંકવાળાં કેટલાંક ખેંચાંઓ માટે તેથી બે રસ્તા હોય છે. એક તો ઘરમાં ભરાઈ બેસવું અથવા તો ચાલુ ફેશન પ્રમાણે ખર્ચાળુ પોપાક પેહેરવા અને જાતજાતના બાલની ફેશન કરવા પર કિંમતી વખત રોકવો, અને ખર્ચમાં ખેચાયા જવું.

વારંવાર ઈનામનાં મેળાવડા પ્રસંગે પણ જોવામાં આવે છે કે ગરીબ તેમજ મધ્યમ વર્ગનાંને બેઠેલાં ઉઠાડીને મોટે ખાંચરેનાંઓ અને મહોને માટે આગળી હરોળમાં જગ્યા કરવામાં તેઓએ સાદી સમજ શક્તિનો ગેરઉપયોગ કરી ખુદ હુમજતનું અપમાન કર્યું છે, જે પછી કેટલાંકોએ તો ઈનામના મેળાવડામાં હાજરી આપવાનુંજ મોકુફ કર્યું છે !

જાત-ભાઈ અને જરથોસ્તી યર્ધને આવી રીતે ઊંચા અને નીચા દરજ્જાની; તેમજ આગળી અને પાછળી હરોળની હોજા-તોજા જયારે ગરીબો ખુદ જાતે જોય; ત્યારે તેઓ દોલતમદોને

ધિકારતાં શિખે તો તેમાં શુ નવાઈ ? દોલતમદોની “ડીગનીટી” (દરજા) નો સવાલ, અને તેથી જરથોસ્તીઓ વચ્ચે, એટલે એકજ-એકજ કોમ વચ્ચે લાવવામા આવે છે. ખુદાની નજરમાં તો સઘળાં જરથોસ્તીઓ કહો કે માણસો કહો, સરખાંજ હોય છે, પણ ઈનસાનની નજરમાં અને લેખમાંજ એ “ડીગનીટી” નો પવન ભરાયલો હોય છે; અને તેથી પોતાનીજ કોમ માટે!

ગરીબો કેટલીક ખાખતમાં તવંગરોનો તિરસ્કાર કરે છે તેનાં મુખ્ય કારણો એજ છે કે તેઓ ખુદ એક ધર્મનાં હોવા છતાં દુરઅહેસી અને દયા-માયાની નજરે ગરીબોને જોતાં નથી. અને તેથી તેઓ જીવ પર આવીને, કેટલીક મોજ-મજાહની લાલચો અટકાવી શકવાની કુદરતી નખજાઈને લીધે, ખર્ચાળ પોષાકોમાં સરોખરી અને હરીફાઈ કરે છે; અને તેથી પોષાકની ફીરચારીયું અતેડું આજ-કાલ એટલું વધી ગયું છે કે ગરીબ કોણને કહેવાં અને પૈસાદાર કોણને કહેવાં એ કોમ તેમજ પર-કોમ માટે એક લગાર ચુંચવાડા ભર્યું ઉખાણું થઈ પડ્યું છે !

દોલતના ડુંગરમાં દળાઈ ગયલાં શ્રીમંતો પોતેજ ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગનાંઓના પોષાક પર ટીકા કરવાનાં અખાડા કરી તેમની સાદાઈને વખાણે અને તેઓને માન આપે; અને પોષાકના ભપકા કરતાં મનની (ચંચળાઈ, હુશિયારી, કેળવણી વિગેરે) વધુ કિમતી છે એવું દેખાડી તેઓની કદર ખુજે તો તેવાં તીસ-મારખાંઓ ગરીબો તરફની વધારે દિલસોજી ખેંચી લે.

આપણે ઘણી વખતે જોઈએ છિયે કે નાદાન ઉછાછળી છોકરીઓની એક ટોળી એક ખૂણામાં બેઠેલી ગરીબ સાદા પોશાક-વાળી આખરૂ-ઈજજતવાળી અને કેળવાયલી છોકરીને બેઠેલી જોઈને તેણી સાંભળે અને સમજે તેમ તેણીના પોષાક પર પોતાનાં ખાલી લેખનાં વાહિઆત વિચારો દર્શાવશે. સડેલાં લેખની આવી કોહેલી ફિલસૂફી પર મધ્યમ સ્થિતિનાં, પણ કેળવાયલાંઓ, ફિટકાર નાંખે તો તેમાં અજબ થવા જેવું શું છે ?

આ જાતની નાદાંનોની બેઝબીથી જ્યારે કેટલાંક કેળવાયલાં, લણેલાં, ડહાપણવાળાંઓ દુરઅદેશી વાપરી મંડળોમાં અને મંડળીઓમાં ભેળાવાને અખાડા કરે છે, અને પેલી અત્રેણ કહેવત આગળ ધરે છે:—Better be alone than in bad company; ત્યારે કેટલાંક ઉછાછળાંઓ શક્તિ હોય કે નહિ હોય, તોપણ મોજ-ચોખનાં મથકો, મેળાવડાઓ અને મંડળોમાં ફરવાના જબરા અલખરા ધરાવતાં હોવાથી પણ ખર્ચાળુ અને ફેશનેબલ પોપાકોને પુગી વળવા પૈસાથી તણાઈ તૂટે છે અને ગરીબ મા-બાપને પણ ખર્ચની ખાહીમાં ખેંચી જાય છે.

આ છેલ્લો વર્ગ વિદ્યા-દુન્નર હાંમલ કરવા માટે મેહેનત કરવા અને પૈસા ખર્ચવા આનાકાની કરશે, પણ જાત-જાતના ખીન ટકાઉ, ખારિક, ઝીણા અને કિમતી કપડાં પર પૈસા વેરવા અને તે કપડાં કરતાં ચાર ગણી વધુ સીલાઈ આપવા એક પણ વાર કે એક તલ સાર પણ વિચાર કે અદેશો કરશે નહિ ! !

ગરીબો અને મધ્યમ વર્ગના ખર્ચાળુ થતાં શિખ્યાં છે, મોજ-મજાહુ, એશ-આરામ અને રમત-ગમતમાં મશ્ગુલ થતાં શિખ્યાં છે, તે શ્રીમંતોથી શિખ્યાં છે !

હમણા હમણા એક ખીલે ઝીણા-તીણા અવાજ આપણા ઠાનને કાંઈક અજાણેથી અથડે છે અને તે એ કે શ્રીમંતો એવા ખર્ચાળુ છે તેથી ગરીબોને (એટલે ગરીબ પારસી ભાઈઓને) રોજ મળે છે ! આહા ! હું ઇચ્છું છું કે એમ હોય, અને એમ થાય ! ! આ એક નવીજ શોધ થયેલી છે, અને તેથી કેટલાકે મારી સાથે રચુજ તેમજ વિસ્મય પામ્યાં છે !

પારસી કોમનાં તવંગરોથી બિચારાં કેટલાં કોમી ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગના બાઈઓને રોજ મળે અને કેટલાં પરકોમનાં ગરીબોને રોજ મળે છે તેનો જો કોઈ હિસાબ કાઢે તો હું હિસ્મંતથી કહું છું કે હમ-જાત અને તેથી જરૂરથી તરફથી ઘણા ઘણાજ થોડા ટેકા બાપડાં ગરીબ પારસીઓને

મળે છે. શ્રીમતો જે સો અને પોણાસો રૂપિયા પોલકાનાં કપડાં અને સીલાઈ પાંછળ ખર્ચે છે તે હું નહિ ધારતી કે કોઈ ગરીબ પારસી બાઈના ખીસાંમાં પડતા હોય ! તે રોજીયું ખાણું તો પર-બત માટેજ ખુલ્લું છે ! દશ ને બાર રૂપિયાનાં જે ભરેલાં સફરાઓ શ્રીમતો પહેરે છે, તે કેટલી પારસી બાઈઓ પાસે ભરાવી તેઓને રોજીનાં અને ગુજરાનનાં સાંધનો પૂરાં પાડે છે તે તેઓનેજ પૂછશે ? ત્યાં પણ પારસીઓ (બાપડા બાયડાઓનો) નો પરસેવાનો પૈસો પર-બત તરફજ ઘસડાય છે. જિંથાં જિંથાં રેશમી કપડાંઓ અને કિંમતી લેસ તો મોટે ભાગે પર કોમની દુકાનેથીજ ખરીદાય છે ! અને કસબી કોરો પહેરવાની હાલની ફેશનથીતો કસબીકોરોનેથી તડાકો પડે છે !

હવે પારસી ગરીબ બાઈઓ માટે રોજીનાં ક્યાં મોટા મોટાં ખાણા ઉઘાડાં રહ્યાં છે તે કોઈ બતાવશે ? તે બાપડાંઓ માટે તો સાદું સીવવાતું જેમાંથી ઘણુંજ ચોડું મળી શકે અને દાણાની કે રેશમની ભરવાની કોરો અને વર્ષમાં બે-ચાર લગ્નની સાડી ભરવાતું રહે છે. એ ઉપરથી જણાશે કે તવંગરોથી ગરીબોને રોજી મળે છે તે કેટલી સાફડી હુકમાં ! કોમનાં ગરીબ તેમજ મધ્યમ વર્ગના મોટા ભાગ સાથે સરખાવતાં કેટલી ઓછી અને તેમાંથી ગરીબો પાસેથી કેટલી ખેચતાણુ અને ઓછું-વધતું કરાવવાની બોહસા-બોહસ ! પછીજ તે બાપડાંઓને કાઈ નણ્યું મળે છે !

ગરીબો મોટું મન કરી ઓછું દામ પણ કબૂલ કરે છે ; ત્યારે ખરેખર તો ગરીબોજ મોટાં મનનાં ગણાય છે અને શ્રીમતો સાંકડા મન-દિલનાં દેખાય છે. આવી રસાકસી વેળા માતળરો મુફલેસ હોય તેમ દેખાવ કરે છે, જ્યારે બાપડાં મુફલેસો પોતાની ઈજ્જત અને ટેક રાખવા પૈસાવાળા હોય તેમ દેખાય છે. આવો ચિતાર મેં મારી નજરે ઘણી વેળા મૂંગી રમુજ સાથે જોયો છે, અને મેં મારા અંતઃકરણમાં તો બાપડાં ગરીબોનેજ ધન્યવાદ આપ્યો છે.

ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગની કેળવણીની જાઈઓનાં દાખલા લેવો. ખાનગી શિક્ષક તરિકે યા કન્યાશાળાનાં શિક્ષક તરિકે ખુદ કોમ તરફથીજ તેણીને ઓછોજ પગાર આપવા અને ખેંચી તાણી ધરવા, તરેહવાર શરતો અને કળાલાઓથી ખાંધી લેવા છતાં; અને એક મડમ કરતાં તેણીનું જ્ઞાન, ચંચળાઈ, ચપળાઈ તેમજ કામ કરવાની ખંત, ઉગટ અને હુશિયારી વધારે હોવા-જાણવા છતાં, તેણીને ઓછોજ પગાર હુમજત અને જરથોસ્તી થઈને આપશે ! પરકોમને કે મડમોને ખુશીથી વધારે આપશે; તેણીઓ સાથે કોઈ જાતની તકરાર કે શરત કરશે નહિ. તેઓને શાંત રાખવા જાત જાતનાં ને જાત જાતનાં વળખાં અને ફાંફાં મારશે, પારસી શિક્ષક કરતાં વધારે માન આપશે; ચાહશે અને માયા-મેહેરબાનીથી વર્તશે; ખીજાઓને લલામણુ કરશે અને એમ કરીને પરકોમના ગરીબ માટે શેજાનાં બારણા ખુલ્લાં મુકશે ! આ તે જરથોસ્તી જુસ્સો, કોમ તરફની લાગણી ! દાઝ અને કેળવણીની કદર તો જુવો ! ખુદ કેળવણીનાંઓખી કેળવણીની કદર નહિ જુજો. કારણ ? કારણ કે તેઓ ગરીબ છે, એટલે ઓછુંજ મેળવવાને સરજાયલાં છે અને પારસી, એટલે પારસીઓ પાસેથી ઓછુંજ લેવું જોઈએ; પછી ગમે તેવી તે બાપડાંઓની સ્થિતિ હોય ! અને પર-જાત ? બેશક પર-જાતને પંખાળવા અને તે ગરીબો માટે શેજાના દ્વાર ખુલ્લાં કરવામાં મોટું પૂણ્ય છે. પણ કોમના ગરીબોને મદદ કરવામાં તો મોટો ગુનાહ ગણવામાં આવે છે. ચાલુ જમાનાની આ પણ એક ફિલસૂફી છે. ભલેને કોમ ગરીબાઈમાં ઘસડખોરો કરીને પૂરી થાય. વાંક બધો બાપડાં ગરીબોનોજ કે તેઓ હોલતમદોની નકલ શું કામ કરે છે ?

પણ હવે ગરીબો અને મધ્યમ વર્ગનાંઓ, તીસમારખાં તાલેવંતોને અને તેઓની તોછડાઈને ધિકકારતાં શિષ્યાં છે; કારણ લાગણી, કે કેળવણીની કદર પિછાણવાની શક્તિ પૈસાવાળાઓમાં નહિ હોવાથી ગરીબો તેઓ તરફ તુચ્છકારથી અને બેદરકારીથી જોવાં શિષ્યાં છે. એ પાઠ પણ બડાઈખોર પૈસાવાળાઓએ ગરીબોને શિખવ્યો છે.

તો પણ લોકોના મન પર એવો છાપ ગેસાડવો કે પૈસા વાળાઓથી ગરીબોને રોજ મળે છે, અને તેથી ગરીબ પારસી બાઈઓને એ કેવું હસવા જેવું છે ! અને તે કેવી રોજ ગરીબો તેમજ મધ્યમ વર્ગનાને ખુદ કોમ તરફથી મળે છે, તે મે ઉપર દર્શાવેલા એક બે દાખલા આપી કોમનો સમજી વર્ગ અનુમાન કરી લેશે

માર્ચ-એપ્રિલ ૧૯૧૨.

“ગુલશને ઇલમ”

કન્યા-કેળવણી.

(લખનાર — મીસ. લીખાઈજી લી પાલમકોટ)

આ લેખ લખવા આગમજ મિસ ફરામજી સી મેહતા અને તેવણના બે બહેનોને “કયસરે હિન્દ”નો કારોબાર અને માલેકી પોતાને હસ્તક લઈ ચલાવવા માટે હું મુબારકબાદી આપુ છું” મા-બાપ તરફની એક પવિત્ર ફરજ અદા કરવા, તેઓની કમતાકાતના વખતમા તાબેદાર બેટીઓ તરીકે મદદ કરવા, અને વર્ષોની ચાહુ ખતથી ચાલતા પોતાના પિતાજીના અઠવાડીક પત્રને જીવતું અને જાગતું રાખવા માટે જે હિમ્મત, કારસાજ અને બાહોશીથી એ ત્રણે બહેનો બાહર પડયા છે, તે માટે તેઓ વાજબી વખાણને લાયકના ઠરે છે. એથી કન્યા-કેળવણીના પ્રતાપ છે. અરબી સદી ઉપર કોણે એવો ખ્યાલ કર્યો હતો કે પારસી બાનુઓ એક અઠવાડીક બાહર વર્તમાન-પત્ર ચલાવશે ?

મીં ફરામજી મેહેતાના ત્રણ બેટીઓ કાઈ બી.એ અને એમ એ થયલા નથી. પણ કેળવણીનો જે ખરો અર્થ અને લાવાર્થ થવો જોઈએ, અને કેળવણી કે જેની મુજ નેમ અને મતલબ મા-બાપને ઘડપણના વખતમા મદદગાર થઈ પડવાની

છે તેનો આ કરતાં ખીલે સરસ જીવતો-મગતો દાખલો કેળવાયલા પારસી બેટાઓ અને બેટીઓ, ગ્રાડ્યુએટ થયલી દિકરીઓને માટે શું હોય ?

કાંઈક ગ્રેડ્યુએટ થયલા, કેળવાયલા, ધંધાવાળા વેપારી બેટાઓ મા-બાપને તેમની ખુબીગીનાં વખતમાં મદદ નથી કરતા, ત્યારે દલ્લા વગરની અને “ડીઝી” વગરની દયાળુ દિકરીઓ અશક્ત મા-બાપની મદદે હિમ્મતથી બાહર પડી તેમનો જમણો હાથ યથા પડવા ઉપરાંત મા-બાપ ઉપર બોલે નાંખયા વગર સ્વતંત્રપણે ગુજરાંન કરી શકે એ સ્ત્રી-કેળવણીના સુંદર સફાઓમાં એક ઝળકતું પાતું ઉમેરે છે, જે સ્ત્રી-કેળવણીનાં હિમાચલીઓને હરખાવનારું તેમજ મગરૂર કરનારું યથા પડે એમ છે.

આવીજ રીતે ખીલું કેળવાયલાં હુન્નર ઉદ્યોગવાળાં અને ગ્રેડ્યુએટ થયલાં બાતુંઓ, જેઓ જરનાં જોર અને આસપાસનાંઓનાં આશ્રા, આધારને લીધે પોતાનો કિમતી વખત, ભવિષ્યનો ખ્યાલ કયાં વગર, મોજ-શોખ, એસ-આરામ, રમત-ગમત અને ખરચાણ પોશાક પાછળ પસાર કરે છે, તે છોડીને કેળવણીનો રૂડો ઉપયોગ કરી કોમને પોતાનાં તરેહવાર ઉદ્યોગ-હુન્નરથી ઉપયોગી યથા પડે તો તેમાં છેલ્લે (એટલે ભવિષ્યમાં) તેઓનેજ લાભ અને ફાયદો છે.

પણ એમાં કસૂર કોણનો ?

કન્યા-કેળવણી ! પણ તેમાંની કેટલીક ખામીઓ હોય છે. સેંકડે નેવું છોકરીઓ કેળવણી લે છે, પણ તેનો ચાલુ અભ્યાસ કેટલાંઓ રાખે છે ? આને કન્યા-કેળવણી માટે ચોતરફથી પોકાર ઉઠ્યો છે છોકરીઓને છોકરાઓ બનાવનારી કેલવણી આપવા માટે વાંધો ઉઠાવવામાં આવે છે. મેટ્રીક્યુલેશન તરફ અલાવ દેખાડવામાં આવે છે, અને છોકરાઓની સાથે છોકરીઓને એકજ વર્ગમાં સહવારથી સાંજ સૂધી શિખાડવા તરફ સમજી અને રચાણા આસામીઓ સખ્ત અણગમો રજી કરે છે. એ સઘળાંમાં સચ્ચાઈ છે.

પણ તેમાં કસૂર કોણનો? મા-બાપોનો, છોકરીઓનો કે શિક્ષકોનો? હું હિમ્મતથી કહું છું કે થોડાક અપવાદ શિવાય છોકરીઓનો તો નહિજ. શિક્ષકો કે જેઓને ઘણી વેળા સરકારી ધોરણ અને દેખરેખ, તેમજ મા-બાપોના ધખારા અને ફાંટાઓને ફરજિયાત શરણ થવું પડે છે, તેઓનો પણ નહિ. સઘળો કસૂર ફક્ત મા-બાપોનોજ છે. આજકાલ મા-બાપો પોતાનાં બચ્ચાંઓ અને મુખ્ય કરીને પોતાની બેટીઓ તરફની પવિત્ર ફરજ બજાવવામાં એટલાં બંધા ગફલત પડી ગયાં છે, કે તેઓની નજરે નથી દેખાતું, તે પારકાંઓ અને હાલ્યાંઓને ઝટ જણાઈ આવે છે મા-બાપોની એક ગંભીર ભૂલ તરફ હું તેઓનું ધ્યાન ખેંચવાની તજવીજ કરીશ અને તે કોશિશમાં મારી શુભ નેમ શિવાય વાંચનાર બીજું કશું ભેધ શકશે નહિ.

છોકરાઓની સ્કૂલમાં છોકરીઓ !

આ લય લરેલી ભૂલ મા-બાપોની છે, જેઓ દુનિયાદારીનો અનુભવ ધરાવનારાં કેહવાય છે ! મુંબઈમાં સંખ્યાબંધ કન્યાશાળાઓ છતાં, શું વિચાર અને મનલબથી છોકરાઓની નિશાળોમાં, એકજ વર્ગમાં, સહવારથી સાજ સૂધી પોતાની નાહની નાળુક નિર્દોશ બેટીઓને શિખવા મોકલે છે એજ આપણી અનભૂતિ છે ! પોતાની કુવારી કન્યાઓના લવિષ્યનો ખ્યાલ ગંભીરાઈથી તેઓ છતી અકલે કરતાં હોય, એમ આપણને લાગતું નથી. ઘણી વેળા નહિં ઇચ્છવાએજ પરિણામે લાંબા વખત પછી છોકરાઓ અને છોકરીઓના બાળમાં સાંભળવામાં આવે છે. બેશક બાનુઓ માટે જુદી ફાલેજો નહિં હોવાથી તેઓને ફરજિયાત પોતાના અભ્યાસ માટે છોકરાઓ સાથે બેસીને શિખવાની ફરજ પડે છે ; પણ છોકરીઓ માટે સંખ્યાબંધ કન્યાશાળાઓ અને હાઈ સ્કૂલો હોવા છતાં મા-બાપોની આ નહિં માફ થઈ શકાય એવી ભૂલ છે. પશ્ચિમની મુઘરેલી પ્રજાને આવો અખતરો લાંબા અનુભવ પછી ઘણા ભારી પડેલો પુરવાર થયો છે અને તેઓ હવે છોકરીઓની સ્કૂલો અને ફાલેજો

જુદી કરવાના વિચારનાં વમળમાં પડ્યાં છે; તો જે પ્રજાની પારસીઓએ નકલ કરી છે, તેઓની આ નકલ પણ કરવી ઘટારત છે અને તેમાંજ મા-બાપોને, છોકરીઓને, છોકરાઓને, નિશાળોનાં માલિકો, વડાઓ અને શિક્ષકોને એક સરખો ફાયદો છે. શ્યાણ સમજીઓ માટે આટલો એસારો બસ છે. કેટલાક દાખલાઓમાં છોકરાઓ મોટા થતાં શૂરાતણપણમાં, હિમ્મતમાં અને આગળ વધવામાં પછાત પડેલા બેવામાં આવે છે. ઘણી વેળા બચપણમાં જે છાપ મગજ પર પડે છે, તેની અસર ઘડપણ સૂધી રહે છે અને તેથી જો છોકરાઓને હિમ્મતવાન અને સૂરવીર મરદો બનાવવા હોય તો તેઓને છોકરીઓનાં ચાલુ સમાગમ અને સોબતથી અજાગ રાખવા જોઈએ. ઘણી કન્યાશાળાઓમાં ન્હાના દસ-બાર વર્ષના છોકરાઓને પણ સાથે શિખાડવામાં આવે છે, એથી એક નહિં ઈચ્છવા જોગ બાબત છે. અને તેનું કારણ મેં ઊપર દર્શાવ્યું છે. જ્યારે છોકરાઓ માટે સંખ્યાબંધ જુદી શાળાઓ હોય, ત્યારે શા માટે તેઓને છોકરીઓની સાથે બચપણથી રાખીને બીહુકણ બનાવવા જોઈએ ?

મા-બાપોની એક બીજી ભૂલ.

આજકાલ મા-બાપો પોતાની છોકરીનો અભ્યાસ પૂરે કસાવવાની એટલી દોડદોડીમાં પડ્યાં છે કે અભ્યાસ સમજવા માટે એઓની મગજ-શક્તિ ખિલેલી હોય નહિં તેટલાંજ તે બાપડાંઓને કચડી નાંખવામાં આવે છે. કેટલાકોને તો ચાર કે પાંચ વર્ષની ઉંમરથી શિખાડવાની સરિયામ બેવકુફાઈ કરતાં મા-બાપોને જોઈએ છિયે ! બીજાં મા-બાપો એટલાં અધીરાં પડી ગયલાં હોય છે કે પોતાનાં બાળકોની દુશિયારીની તારિક્ક મિત્ર-મઠળમાં કરવા કાજે, અને ખાલી ખોટી દેખાદેખી અને ફિશ્યાતી કાજે તેઓનાં ગમે તેવાં અધુરાં-કાચાં અને નબળાં જ્ઞાન છતાં, એક પછી એક કલાસ કૂદાવી દેવામાં બસે તેઓ કેવા મોટા વાઘ મારતા હોય એવી બરાબ હુકે છે ! તેઓ સમજતાં નથી કે કોઈ પણ બાલકના અભ્યાસ માટે આપણી છાંદગી ટૂંકી છે. અને કેળ-

વણી અને અભ્યાસ કાંઈ નિશાળ છોડવા સાથેજ પૂગ થતા નથી; પણ આપણી કેળવણી ને અભ્યાસ જીદગી સૂધી આપણી સાથેજ આગળ વધે છે.

પૈસા બચાવવાની નેમથી કુમળી કન્યાઓના નબળા બાંધા અને મગજ પર અસાધારણ બોલો નાખી તેઓને કચડી નાંખવામાં શું ફાયદો છે? એક યા બે વર્ષ એક દિકરી મોડું પણ પકડું શિખે તો તેમાં ઘણો લાભ અને ફાયદો છે. ચોક્કસ વર્ષમાં અને ચોક્કસ ઉમરે કન્યાઓને કેળવણી ખાતાંઓથી અળગ કરી નાંખવાની અને પૈસા બચાવવા ખાતર ઘેર બેસાડીને તેઓના ભાગાં તુટાં જ્ઞાન ઉપરથી પાણી ફેરવવાની મા-બાપોની કમસમજ બચ્ચાંઓનાં ભવિષ્યને ઘણી નુકશાન કરનારી નિવડી છે. આપણે સેંકડે નેવું દાખલામાં જોઈએ છિયે કે એક છોકરી નિશાળ છોડવા પછી પોતાના અભ્યાસ ઉપર પાણી ફેરવે છે અને જે ખરેખરું વહેવારું રોજનું ઉપ્યોગી જ્ઞાન, તેમાં તે સુધારો કે વધારો કરતી નથી; ઇંગ્રીજ સાહિત્યને લગતું પોતાનું અધુરું જ્ઞાન આગળ વધારીને ખિલવતી નથી; તેથી મા-બાપોની દેખા-દેખીની દોડાદોડી અને પૈસા બચાવવાની હાય-અફસોસમાં જે થોડું-ઘણું જ્ઞાન મેળવેલું હોય છે, તેપણુ ગુમ થઈ જાય છે. કન્યા-કેળવણીની આ મોટી ખામી છે અને તે માટે શિક્ષકો કે છોકરાંઓ જવાબદાર નથી, પણ ખુદ મા-બાપો છે કે જેઓ પોતાના બચ્ચાઓને સગીન કેળવણી લેવા-દેવામાં તરેહવાર નડતલ નાખે છે; અને તે માટે ફક્ત તેઓજ જવાબદાર છે તેઓ કન્યા-કેળવણીનો અર્થ ફક્ત જ્ઞાનને લગતી કેળવણીનો કરે છે. કોઈખી અભ્યાસ કે હુન્નર, જેમકે ભરત-ગુથલુકળા, મ્યુઝિક, ચિત્ર-કળા એ સઘળામાં મા-બાપોની ધીરજ એટલી બધી ખૂટી જાય છે કે તેઓની કમસમજ ઉપર આપણે અફસોસ કયે છિયે! આવા બિચા હુન્નરો કે જે એક “આર્ટ” તરીકે સંપાદન કરતાં, પશ્ચિમનાં મુધરેલાં ખિલેલાં મગલો અને વશ પરપરાથી વાર-સામાં મળેલી ચાળાદી અને હુશિયારીને લીધે તેઓને દસથી પંદર વર્ષ જોઈએ, તેવી ભારી કેળવણી અને હુન્નર ઉદ્યોગ માટે કેટ-

ગળડી જતાં નજરો નજર જોઈએ છિયે, પણ 'કેળવણી કે હુન્નર ઉદ્યોગથી માહિતગાર એક દિકરી સ્વતંત્રપણે હિમ્મતથી પોતાનું ગુજરાન કરી શકે છે. માટે દરેક મા-બાપની ફરજ છે કે જેમ છોકરાઓ તેમજ છોકરીઓને પણ કેળવણી સાથે હુન્નર ઉદ્યોગની તાલીમ આપવી અને બીજી રીતે. પૈસાની ભરખાદી કરવા કરતાં કેળવણી પાછળ પૈસા ખર્ચવાની ખખીલાઈ કરતી નહિ. પોશાકના લપકા કરતાં મગજનો લપકો વધુ શ્રેષ્ઠ છે, અને ગળવે માતખર થવા કરતાં મગજે માતખર થવું વધુ શ્રેષ્ઠ છે.

૭-૧૨-૧૯૧૩.

“કચસરે” દિન ૬”

દૂધની અસર.

(લખનાર:-મીસ. લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

જમાનાઓથી આ કેહેણી ચાલતી આવી છે કે “ દૂધની અસર” અને તે અસર કદી પણ જતી નથી.

એક માતા શ્રેષ્ઠ ગુણવાળી હોય છે, તો છોકરાંઓ પર તે દૂધની અસર થાય છે ; તેમજ એક માતા દુર્ગુણી હોય છે તો તેનાં છોકરાંઓ પણ તેવીજ હલકી ખાસિયતના નિવડે છે ; ત્યારે આપણને જે જોઈએ છે તે ખુદ માતા પોતેજ બંધા ખવાસની, ઉદાર દિલની, પરમાર્થી, ધર્મી, બીનસ્વાર્થી, સ્વભોગ આપનારી, પોતાની આસપાસનાંઓનું લહું કરનારી અને તેમનું લહું ધરંધનારી હોવી જોઈએ. એવા ઉમદા ગુણો ખિલવવા માટે તેણીએ કુંવારી સ્થિતિમાંજ પોતાનાં અંતઃકરણ અને મનની ખિલવણી કરવી જોઈએ; કે જેથી તેણીનાં ઘર્યાંઓમા તે ખમીર પેવસ થવાથી તેઓ પણ ઘરને, કુટુંબને અને દેશને કિમતી અને ઉદ્યોગી થઈ પડે. દૂધની અસર એવી એજમતી હોય છે, કે જે એક ઈનસાનમાં એકથી એક હજાર બીજી અસરો ઉપજાવવાને

ફરતી સામર્થ્યવાન છે. અને તેથી જીવાનીમાંજ તેઓનાં વડાંઓ તરફથી પણ શ્રેષ્ઠ ગુણુ ખિલવવાની વિશેષ અગત્યતા છે.

કેટલાંક વર્ષો થયાં સમજીઓ તેમજ ફિલસુફો પોકાર ઉઠાવી રહ્યા છે કે આપણી પારસી માતાઓ લગ્ન-નવજોત, પાર્ટી-મેળાવડા અને મોજ-મજાહના મઠકો પર ઉતરી પડવા કાળે બાળકોને પોતાનાંજ દૂધ પર ઉછેરવા અને મોટાં કરવા અનેક મોટાં બાહુનાં ને અબાડા કરે છે. આ બાળતમાં ઘણું મોટે ભાગે સચાઈ છે. બાળકોને દૂધ પાવા માટે ઉપલી સઘળી મોજ-મજાહ અને આરામના ભોગ આપવા પડે ; જે આજ-કાલની મોજલી મહીલાઓને પરવડે નહિ!

અસલ તો સાસુઓ, મમાઈ-સાસુઓ, અને બપાઈ-સાસુઓ નાહનાં બાળકોને તેમની માતાઓ કોઈ વેળા બાહેર જાય તો સાચવી લેતાં હતાં. આજના એકલપેટા જમાનામાં પરચેતરોને ઘણીનાં સગાં-બહાલાં ઘરમાં રહે તે પસંદ નહિ પડવાથી પોતાનાં દુઃખ-સુખનો બોલો એકલે હાથે ઉપાડી લેવાનો હોવાથી, તેમજ પરજાતની આયાઓ અને નોકરોની દયા પર પડેલાં હોવાથી જે બાળકોને વખતસર દૂધ પાવું પડે તો તેઓનો પગ બેડીમાં પડે છે. પરિણામમાં બચ્ચાંઓને ઉપરનાં દૂધ ઉપર ચા ભાડુતી પરજાતની હલકી ખાસિયતની, આયાઓના દૂધ ઉપર નાંખવાથી, બિચારાં બચ્ચાંઓ કુદરતી ખોરાક વગર ઘણી વેળા કવખતે સ્વર્ગવાસ થાય છે. આડકતરી રીતે તેઓ એક માતા તરફની બેદરકારીના ભોગ થઈ પડે છે, એમ કહીએ તો ચાલે. ઘણા વર્ષો થયાં બાળકોનું મરણ પ્રમાણુ જે ઘણું વધ્યું છે, તેનું મુખ્ય કારણુ ઘણું મોટે ભાગે માતાના દૂધની ગેરહાજરીને લીધે છે, તેમાં તો કંઈ શક નથી. અસલની માતાઓ કેવી જન્મલો વેઠી, કષ્ટ ખેંચી ખાવા પીવાના ખોરાકમાં, બચ્ચાંને દૂધ પાવાને લીધે, સંભાળ અને સાવચેતી રાખી દરેક બાળતમાં પોતાનાં મનને મારતાં, અને બાહેર ફરવા-હરવાનાં અલખરાને હાંકી કાઢતાં, પોતાના બાળકોને પોતાનુંજ દૂધ પાવામાં અને તેઓને ઉછેરીને મોટાં

કરવામાંજ મોજ માનતાં, તેઓને તદોરસ્ત કરવામાંજ સદીતું સઘળું સુખ સમાયલું સમજતાં હતાં. વળી તેઓને ઘરનાં ઘરડાંઓ અને વડાંઓની અનુભવી સલાહ અને મદદ મળતી. આજે તો ઘરડાંઓને ખેરવવા કેટલાક દિકરાઓ અને વહુઓ તૈયાર થાય છે. આજે તો તેઓને '(માતાઓને) સલાહ અને મદદની ખોટ અને ઓટ જૂદાં રેહવાનાં ધખારામાં માલૂમ પડતી નથી; પણ તે પારકી આંખો ઝટ પિછાણી લે છે. તે માયાળુ સલાહ અને દિલસોજ મદદને ગદલે, ભાડુતી આયા-ઢાયાઓની દયાપર, (રખે તેઓ ચાલી જાય તેના રાત-દહાડાંના ધુભરા-ધપકા-રામાંજ) ઓસિયાળે અવતારે અવત્યાં મારવામાં મોજ માની લે છે! ખાવિંદની માએ-બેનો કે લાઇ-લોંબઈ કે અતલગનાં ખેસીઓ, જેઓને ઘરમાં રેહવાનો અને ખાવા-પીવાનો વાજખી હક હોય છે, તેમની જગ્યા વધૂ ખર્ચે પરકોમનાં નોકરોથી પૂરવામાં આવે છે, કે જેઓ તમામે તમામ લાગણી વગરના, દયાહિણુ હોય છે, તેઓની તાબેદારી અને મિલજ સોસવા તૈયાર થાય છે; પણ ખાવિંદના ખેસીઓને ઘરમાંથી બાહર કાઢવાની યા જૂદાં રેહવાની તજવીજમા, પરકોમની આયાઓ પાછળના બેવડા ખર્ચ, અને બેવડી મેહેનતનું તેઓને ભાન આવતું નથી. ઘણીનાં સગાંઓને દૂરને દૂર રાખવામાં તેઓ ઘણું હહાપણ, મોટી ફિલસુફી અને કરકસર સમજે છે. ઘરનાં વડાંઓનાં અનુભવ કરતાં, પરકોમની આયાઓની અકલની વધૂ આંકણી કરવામાં આવે છે. અને પરકોમના નોકરોનેજ આધારે પડવામાં સંતોષ માની લે છે એ સઘળાંઓનો સામટો સરવાળો લેવો તો પરિણામ ખર્ચમા, લાગણીમાં, દિલસોજમાં અને બાળકોનાં મરણ પ્રેમાણુમાં કેવું લયકર આવે છે, તેની શુદ્ધ તેઓને છેજ કયાં? ઘરમા વડપણુ અને સત્તા ભોગવવાની ધુંઈમાં આ સઘળા ભોગ આપવા પડે છે, તેનું ભાન તેઓને રેહતુ નથી. ઘરનાં વડાંઓની ગેરહાજરીની કિમત ત્યારેજ અકાય છે, કે જ્યારે જીવ સટો-સટનાં વખતે દુઃખની વેળા તેઓને હિમત, સલાહ, મદદ અને પાકટ અનુભવનો લાભ આપવા કોઈ આવીને પડખે ઉભાં રહેતાં

નથી, ત્યારે અને ત્યારેજ એકલાં—જૂઠાં રહીને ચોકાણીપણું લોગવવાનો સ્વાદ આપવો પડે છે. ગરીબ ખીચારા નિર્દોષ બાળકો એક માતાની મમતા અને તેઓને બરાબર ઉછેરીને મોટા કરવાની કમ સમજને લીધે કેટલા બધા ખિલતા ગુલાબો ઢવળતે કરમાઇ જાય છે ! બાળકોને પોતાનાંજ દૂધ ઉપર ઉછેરવાની હોંસ અને ઉલટ એકેએક માતાને કુદરતીજ હોવી જોઈએ; પણ કેટલીક અકુદરતી અને દયાહિણી ચાલ ચલાવતી ચોરતો માતાનાં મીઠાં અને અનુપમ એલકાળને એળ લગાડે છે.

બેશક જેઓ કુદરતી કારણોને લીધે પોતાનાં બાળકને દૂધ આપવા અશક્ત હોય છે, તે માતાઓને આપણે ઉપલા વર્ગમાં મૂકીશું નહિ; પણ તંદરેસ્ત, જોરાવર અને માતેલી માતાઓ ફક્ત બાહેર જવા અને પોતાના મોજ-મજાહનો રળે ભોગ આપવો પડે તેથી છતાં દુધ બાળકો પર ભુખમરો પાડે છે, તેવી માતાઓ ખુદાની નજરમાં, તેમજ ઈનસાનની નજરમાં માતા થવાને નાલાયક ગણાય છે, અને તેવી ચોરતને “મા” કેહવું એ નામનાસેળ છે.

હવે જે માતાઓ પોતાના બાળકોને દૂધ પાવા અશક્ત હોય છે, તેઓને પારકી અને પરકોમની ચોરતોનું દૂધ બચ્ચાંને આપવાની ફરજ પડે છે એ આપણે જાણીએ છિયે. બાળકને છવાડવા ને છવતું રાખવા એક માતા કુદરતીજ તરેહવાર ક્ષંક્ષાં મારે છે. જાનવરના અને ખીજા તરેહવાર બનાવટી દૂધના ખોરાક કરતાં એક સ્ત્રીનુંજ દૂધ વધુ પૂછીકારક ને બચ્ચાં માટે કુદરતી ખોરાક હોય છે તે બેશક ખરી ખીના છે. પણ એક જુદીન ચોરતનું દૂધ આપતી વખતે તે ચોરતનો ખવાસ, સ્વભાવ, ગુણ, ખાસિયત, વર્તણૂક, નીતિ-રીતિ સંબંધી તેના આચાર-વિચારની કેટલી તપાસ કેટલા દાખલામાં લેવામાં આવે છે ? પાછળથી તેવી પારકી ચોરતોના દૂધની અસરથી કેવાં લયંકર સંતાપ-જનક અને દુઃખદાયક પરિણામ આવે છે, અને ખુદ મા-બાપ, સગાં-બહાલાં અને આસપાસનાઓ પેલાંનાં “દૂધની અસર” થી કેવાં હેરાન

થાય છે, તે ડોણુ શોધી કાઢે છે? કોઈ નહિ, પણ વિદ્વાનો શાસ્ત્રીઓ, ફિલસુફો આપણને સમજાવે છે, કે ‘દૂધની અમર,’ બે એક માતા પણ મારા અવાસની અને સદ્ગુણી હોતી નથી, તો તેણીના દૂધની અસર જાળડોમા ઉતરે છે, તો પરકોમની જુદીન, અભણ કણ્ઠાખોર, બેઅકલી, હલકા અવાસની ચોર-તોના દૂધની અગળ અસર તે બચ્ચાઓમા મોટા થયા પછી કેટલી બધી ઉતરવી બેઠ્યો? અને નીતિ-રીતિમા પણ તેઓ કેટલી કંગાળ હદ સૂધી નીચે ગળડી પડવા બેઠ્યો?

પારસીઓમા છોકરાઓ અને છોકરીઓને અદરાવવા-પણાવવાની વાતો થાય છે, ત્યારે પૈસા ને કાલાના સવાદો પૂછાય છે પણ કેવા વર્તનવાળી માતાનું દૂધ પીધેલું હોય છે, કે તે માતાના ગુણ-અવાસ કેવા હોય છે આ જુદીન ચોરતોનું દૂધ પીધેલું હોય છે, તે સવાલ આજ સૂધી કોણે અને કેટલાઓએ પૂછ્યો છે? કે જે પગથી છોકરા કે છોકરીના ગુણ, અવાસ, આસિયત, ખમીર જાણવાની અચ્છી તક મળે પણ તે મવાવતો આમખા અખાડાજ કરવામા આવે છે, કારણ તેઓ એમ સમજે છે કે “હવે જેનું બી દૂધ પીધેલું હોય તે કંઈ નહિ પીધેલું થોડું જ ગણાવાતું છે? છોકરાઓ કે છોકરીઓ વારસામા કાલા મળવાની ઉમેદ, હોસ અને આશા રાખે છે કે ક્યારે ઘરડાઓ બેહુત મુકામ થાય કે પૈસા મળે ને વાગસો મળે, પણ ગુણ અવાસના વારસા મેળવવાની કોણને દરકાર છે? પૈસાના વારસા કરતાં સારા ગુણ-અવાસના વારસાથી અતલગનાઓ અને આસપાસનાઓને કેટલા સુખી કરી શકાય છે, જ્યારે પૈસા તો પોતાની પાછળ કંગાળ કકાશ ને નાશ લાવે છે વિદ્વાનો કહી ગયા છે કે દૂધની સારી તેમજ માઠી અસર હમેશા રહે છે એવા કંગાળ હલકા દૂધ પર જાળકોને છવાડે અને તેઓને મોટા કરે, જેઓ પાછળથી ખીલ્લોને પીકા સમાન થઈ પડે, તેના કરતાં તો તેઓને ગાયના દૂધ પર મોટા કરવા સજાવર છે ‘ગાય ને માયે’ એ કહેવત છે, તો એક જુદીન ચોરતના દૂધ માટે તેણીને પપાલી, મોટો ખર્ચ કરી તેણીના મિલજ વેઠીને રાખવા કરતા, ગાયના દૂધ પર મોટા કર

વામાં ભવિષ્યમાં ઘણું મુખ, ઘણી રાહત મા-બાપને, સગાંઓને અને દોસ્તોને મળે છે. કાંચ નહિ તેવી અચકત માતાઓ પોતાની જ કોમની સારા ખવાસની ઓરતનું દૂધ આપવાની કાળજી કરતાં અને પૈસો ખર્ચતાં ? શા માટે અબાણી જૂદીન ઓરતોનું, ખાર-વણીઓનું અને ફીરંગી આયાઓનું જ દૂધ આપવું જોઈએ ? અને તેવી સારા ખવાસવાળી દૂધવાળી સ્ત્રીઓ નહિ મળે તો સંભાળથી ગાયનાં દૂધ પર મોટાં કરવામાં શું ગેરફાયદો છે ? અસલનાં વખતમાં જ્યારે જાત જાતનાં બનાવટી દૂધથી લોકો અબાણ્યાં હતાં, ત્યારે ઘણું મોટે ભાગે ગાય-ભેંસના દૂધ પરજ બાળકો મોટાં થતાં હતાં.

ગરીબમાં ગરીબ વર્ગ કે જેમાં કોલીઓ, ઘાટણો, માછણો અને અત્યંત વર્ગના સમાઈ જાય છે, તેઓ તો પારકી ઓરતનું દૂધ પોતાના બાળકને આપવા માટે ચોટી મુગ ધરાવે છે. અને ધિક્કારથી ના પાડે છે ! ત્યારે પારસી માતાઓને કેમ મુગ લાગતી નથી ? ભાડુતી આયાઓની સંભાળ અને દેખરેખ હેઠળ બચ્ચાં-ઓને રાખવાથી તેઓની તંદરેસ્તીમાં પણ કેવો ખિગાટો થાય છે ? તે ઓરતો છૂપી રીતે તેલ, મરચાં, ભજીયાં-ગાંઠયાં અને એવીજ ખીજ બચ્ચાંને નહિ માફક આવતી ચીજો ખાઈને વળી અલકસે અફીણની આંગળી ચટાડી પોતાની ઉઘ અને ભૂખની સગવડ ખાતર કેવી ખરાબી કરે છે, તેની કેટલી માતાઓ સંભાળે રાખે છે ? એવી આયાઓ પરજ આધાર રાખીને ખેસવા પછી ગમે તેવો પાછળથી આપેલો સારો ખોરાક પણ બચ્ચાંને તંદરેસ્ત બનાવતું નથી.

છેવટે હું એક બે દાખલા આપી આ બાબત ખતમ કરીશ કે જે માતાઓ પોતાનાં બાળકોને પોતાનું દૂધ પાય છે, તે માતાઓ પણ જે ફક્ત પોતાના દિકરા-દિકરીઓનું જ લહું કરે ને લહું ઇચ્છે; અને તેમ કરવામાં અતલગનાંઓ, આસપાસનાંઓ કે સગાં-વહાલાઓનાં ભોગે તેમ થાય તો કુટુંબને, કોમને અને દેશને ભોગે પોતાનાંજ બચ્ચાંઓનું જ લહું ઇચ્છનારી સ્વાધી માતાઓ સદગુણી ગણાતી નથી. માહાન બેધાઓની બાહુદંર

માતાઓએ કેવી હિંમતથી, મોટાં મનથી અને ઉલટથી દેશનાં કલ્યાણ અર્થે, પોતાના દિકરાઓને મોતનાં ડાચાં સામે લડાર્ધનાં મેદાનમાં મોકલવાની હિંમત કીધી છે ને કરે છે ? તેવી માતાઓની હિંમત પર આપણે આક્રીન કર્યે છિયે જ્યારે પારસી માતાઓ—જેવા ઘો નહિ બોલવામાંજ નવ ગુણ ! !

એક જગ પ્રસિધ્ધ દાખલો નામાંકિત યોધા નેપોલીઅન બોનાપાર્ટના પોતાના દાખલા પરથી મળે છે. આપણને વિચારવાનું છે તે એજ છે કે એક સાધારણ સીપાહ ઉપરથી એક મહાન શહેનશાહની પદ્ધિએ ખેંચેલો આ તવારિખ—પ્રસિધ્ધ મહાન પુરૂષ પોતાની અસલ ગરીબ સ્થિતિને ગળડાવી દઈ ઊંચી પદ્ધિએ ખેંચાયો તે કેવી રીતે હોંવું જોઈએ ? નેપોલીઅનના પોતાના શખ્દો તવારિખમાં નોંધાયેલા છે કે તેણે જે કંઈ કીર્તિ મેળવી તેને માટે તે પોતાના શુરાતણુપણાને નહિ, પોતાની તેજદાર તલવારને નહિ, પોતાના કર્તવ્ય કર્મને નહિ, પણ માતા—એક માયાણુ, કેળવાયેલી મધુર માતાનાં ઊંચ પ્રકારના અંગત શુણેને આભારી હતું. જે માતાના શિક્ષણથી આ નામીયો નર એક મહાન પૂરૂષની ઉપમાંએ ખેંચાયો તે માતાએ શું નેપોલીઅન જેવા પનોતા પુત્રને બાડુતી દૂધ પાચું હશે ? વિચાર કરો એ શુ દેખાડે છે ? દૂધની અસર કેવા ગેખી તલેસમ ધરાવે છે તે ઉપલા દાખલા ઉપરથી આપણને શિખવાનું છે.

આપણા મહાન શહેનશાહબાનું વિકટોર્યા, શહેનશાહબાનું અલેક્ઝાન્ડ્રા અને આપણા હાલના શહેનશાહબાનું મેરીના દાખલાઓ લેવો. તેઓને નોકરો કે હોલતની કંઈ કમી નહિં હતી. તેઓની રોકાણો કંઈ જોછી નહિં હતી ; છતાં તેઓએ પોતાનાં બાળકોને પોતાનુંજ દૂધ પાઈ ઉછેરીને કાળજીથી, બરદાસ્તથી મોટાં કર્યા હોય્યાં. એથી બીજે શ્રેષ્ઠ ધટો કેવો જોઈએ ?

મહાન અલેક્ઝાન્ડર થી ત્રે પોતે પણ પોતાની તમામ કૃતે-હનું યોગ્ય માન પોતાની માયાણુ માવતરને આપી ગયોછે.

ભાગ્યશાળી તે છેકરાંઓ હોય છે કે જેઓ માવતરનું
દૂધ પીવાને નસીબવાન નિવડે છે. એક શાંત સ્વભાવવાળી,
ધીરજવાન, ઉમદા ખવાસ તેમજ ઉદાર દિલની માયાળુ માવતરનું
દૂધ તેણીના છેકરાંઓને પણ તેવીજ ખાસિયત ખવાસવાળાં બનાવે
છે. જો વાંચનાર મારી વાળખી મગરૂરી મને માફ કરે તો હું
કહીશ કે આવી જાતનાં શ્રેષ્ઠ ગુણ ધરાવનાર એક માતાનું દૂધ મેં
પીધેલું હોવાથી હું અચિતજ ઘણી મગરૂર છું કે જે સહનશીળ
માતૃશ્રીનાં મીઠાં દૂધે મને સચુરવાળી અને સહનશીળ બનાવી છે.
સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩. "પ્રભાત"

બાઈ લીખાઈલ. લી. પાલમકોટ. તરફના એક ખુલાસો.

"કયસરે હિન્દ" ના અધિપતિ જોગ :—

આપનાં પ્રખ્યાત "કયસરે હિન્દ" મારફતે એક ખુલાસો,
ચોક્કસ કારણો અને સંજોગોને લીધે, કરવાની મને જરૂર અને
ફરજ પડી છે, તે તમારાં પત્ર મારફતે જાહેર કરવાની મને તક
આપશે તો આભારી થઈશિલ. કેટલાક માસ થયાં એક એવી
ખોટી અફવા ફેલાયલી મારે કાને આવી છે કે "પ્રભાત" નામનાં
ચોપાનિયામાં મારો હાથ અને લાગ છે. આ વાત તમામ ગલત
છે, અને તે ફેલાવવામાં મને ઘણીજ કઠંગી સ્થિતિમાં મુકવાની
નેમ શિવાય તેમાં ખીલું કશું નથી. "પ્રભાત" ચોપાનિયા સાથે
મને કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી, અને તેમાં મારો હાથ, લાગ,
કે લાલ પ્રથમથીજ નથી.

જેમ ઘણાંક વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનિયાંઓમાં આજે હું
વીસ વર્ષો થયાં ચોખથી સાહિત્ય સેવા બજાવું છું, તેમ આ
ચોપાનિયાં માટે પણ મને જ્યારે પુરસ્કૃત મળે છે, ત્યારે કાંઈક
લખાણ કરું છું. લેખક-વર્ગ અને વાચક-વર્ગની જાણ માટે, મને
તેમજ ખીજાઓને જોરજનસાફ નહિ થાય તે માટે આ ખુલાસો
કરવાની મને દિલગીરી લરી ફરજ પડી છે.

ખંખાલા દિલ, ૨૫-૧૨-૧૩. લી. લીખાઈલ. લી. પાલમકોટ.

••• અમોએ મેળવેલી ખબર મુજબ “પ્રભાત” માથે બાઈ શીખાઈછી પાલમકોટને, લખાણોની મદદ કરવા સિવાય કશું લાગતું વળગતું નથી. એ બાઈ ‘પ્રભાત’ને સાહિત્યની સેવા બજાવવા માટેજ કાંઈ અને કાંઈ રીતે આંધા આપતાં રહ્યાં છે, જે તેમની બિન હાંસલે મદદ કરવાની ભલી ખાસિયતને આભારી છે.

૨૮-૧૨-૧૯૧૩.

અધિપતિ, ક. દિ

આજ-કાલ પારસીઓમાં પંથરાતો એક ઉડતો રોગ.

એક બદી—એક એખ—

(લખનાર—મિસ. શીખાઈછી. સી. પાલમકોટ.)

[મિસ શીખાઈછી પાલમકોટનો આ વિષય જો કે લગાર સખ્ત છે, છતાં આજના બેતાલ પારસી સંસારને તદ્દન બધ બેસ્તો છે પારસી સુધારો આપણને કંઈ હલ તરફ દારવી જાય છે તેનું આ બેજવા લોગ ચિત્ર છે. અધિપતિ.]

આજ-કાલ કેળવાયલા અને શ્રીમંત વર્ગમાં-ઘણું મોટે ભાગે વચલા વર્ગમાં—એક જાતનો રોગ ઉભરી નીકળ્યો છે અને તે ઉડતા રોગથી બીજાં કેટલાક નિર્દોષ અને નિરોગી આસામીઓ પણ પીડાતાં નજરે પડે છે છતાં પૈસે, છતાં સુખે, છતાં શાંતિએ તેઓ તે ધુરા રોગના લોગ થઈ પડે છે અને બહુી જોઈને પોતાના જીવ પર એક જાતની આપદા અને જલા હોરી લે છે.

અગાઉ જ્યારે અલણુ વર્ગમાં એ ઉડતો રોગ ઉભરી નિકળતો ત્યારે ડહાપણ ડોહવવામાં આવતું હતું કે “કેળવાયલાં નહીં, અંગ્રેજી શીખેલા નહીં”, પરવારતાંઓ, પાતલેથી ખાટલે ને ખાટલેથી પાતલે જોસે ને વખત નહીં જાય તે શું કરે ? એવુંજ

કરે ?" પણ આજે ? હમણાં તો ગૂજરાતી-ઈંગ્લેન્ડ શિખેલાં, મ્યુઝિક, ગાયન, ડૉઈંગ, પેન્ટીંગ, ભરતકામ, ગુંથણકામ બાળનારાં, ઈંગ્લેન્ડ ને ફ્રેંચમાં પરાંપરાં વાત કરનારાંઓ, હમખાનામાં રમનારાંઓ, ને ગવર્નમેન્ટ હાલિસમાં ફરનારાંઓ, યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી ધરાવનારાંઓ ને પૈસાવાળાંઓ, પોતાને કેળવાયલાં કેહવડાવનારાંઓ (પૂરૂપે તેમજ સ્ત્રીઓ) એક વતના એરી હવડેન દઈથી મુગાં પીડાય છે અને પોતાની મુખી હાંડગીને અને શાંત હવને અદેખાઈનાં આવેશમાં આવીને નકામા સંતાપમાં સંકોચી નાંખે છે.

આ દઈની ઉત્પત્તિનું મુળ દુશ્મનાઈ છે અને તેનાં મજબૂત થડમાંથી અદેખાઈના ડાળ પાંખડાં જેમ ગમે તેમ ફૂટીને ફેલાય છે, અને તે દઈને ફેલાવો ઘણા બોહળા વિસ્તારમાં વધ્યોજ નય છે. અટકાવના ઉપાય-ઈલાજો દઈઓના હાથમાં છે ને એ હડીલાં દઈને દઈ કરનારા કોઈ કોઈ હુશિયાર ડોકટરો મળે તેમ છે; પણ દેખતું આંધળાઓને દેખાતું નથી; તેથીજ તેઓ તે દઈના આહુ રોગથી તવાયલાં, પીડાયલાં, સોહરાયલાં-મુકાયલાં, બેહરાં સુનાં, મગજનાં રોગીષ કરતાં ફરે છે. તેવાં દઈઓનાં સમાગમમાં જ્યારે ખીજાંઓ આવે છે, ત્યારે તેઓનાં શરીરમાં પણ તે એરી રોગનાં જંતુઓનો પ્રવેશ થાય છે. ઘણી વેળા અજાણ્યાંઓ અને નિર્દોષો આ ભુરા રોગના ધામમાં બેકામ બની જાય છે; પણ શુદ્ધીમાં આવતાંજ અટ તે દઈ છાવણીમાંથી છટકી ને સટકી જાય છે.

વાંચનારની ધીરજ હવે હું ધારૂં છું કે ખુટી ગઈ છે ને સવાલ કરે છે કે આ એરી હડતો ભુરો રોગ શું છે ? સાંભળો ! કંઈજ નહિ; પણ બે આસ મીઓ (પછી બન્ને પૂરૂપે હોય, કે બન્ને સ્ત્રીઓ હોય, યા એક પૂરૂષ ને એક સ્ત્રી હોય) ને સાડું હોય, તેમાંથી એકના કાનમાં ઝેર રેડીને તેઓને જૂદાં પાડવાનું કાવતરું છે !

કામમાં આ રોગ, બલકે બદી, વધુ પ્રમાણમાં આગળ વધે છે અને તે એક એળ છે !

હમણા હમણા આપણે ભેઈએ છિયે કે ઘરમાં, કુટુંબમાં, સગપણમાં, દોસ્તીમાં, કે સોસાયટીમાં જો જે આમામીઓને સાફ હોય, તો તેથી ખુશ થવાને બદલે, તેઓને કોઈબી તદબીર, કાવતરાં કે ચોક્કાં ગોઠવીને જુદાં પાડવા કુદેબખાલો ધરતી પર ધરફરી મારે છે, અને જ્યાં સૂધી તેઓ પોતાની નીચ નેમમાં કાવતાં નથી, ત્યાં સૂધી વેર વાળવા જખીને બેસતાં નથી. પોતાના પ્રપંચમાં પાર પાડવા તેઓ ખીલ નખળાં મનના અને એકતરફી સાંભળનારા બેવકુફના બાદશાહોને સામેલ કરે છે. તેઓની અદેખાઈ-દુશ્મનાઈ એટલી બધી હલ ઓળંગી જાય છે કે દુશ્મનના ઘર-ખારનો, ધધા-રોજગારનો, આબરૂ-ઈઝતનો, પૈસા-ટકાનો નાશ કરીને જડ-મુળથી ઉખેડી નાખવા ધરતી અને આસમાન એક કરે છે ! ત્યારેજ તેઓ ખુશ થઈને મનમાં મલકાઈને બોલે છે કે “હુન્યા છતી !”

કેંક વેળા મા-બાપ સાથની અંતસનુ વેર નિર્દોષ બચ્ચાંઓ પર લઈ તેઓને હેરાન કરવા, સતાવવા અને છાંડી સૂધી દુઃખી કરવા કાજે એક હજાર ને એક કાવતરાં કરતાં તેઓ નથી મિહતાં કે નથી દોજખનો ખ્યાલ કરતાં ! આમ નિઃચ રીતે બેને જુદાં પાડ્યાં પછી પણ તેઓ પોતાની કુદેબખાલમાં વધુ આગળ કાવવા કાંકાં મારે છે જે આસામીને અળગ કરવાની નેમ હોય છે, તેનાં દુશ્મનો કોણ કોણ છે, તેની શોધમાં ફરવા નિકળે છે, કે જેઓ બેશક પેલાં કુદેખીઓને મદદ કરવા ઘણા આતૂર રહે છે પેલાં દુશ્મનો તરફની જુઠ્ઠી-સાચી વિગતો એકઠી કરે છે અને તે હથિયાર વડે જો જરૂર પડે તો ઇનસાફની અદાલતમાં પણ બાથોબાથ લડે છે, જોડી કાઢેલી જુઠ્ઠી વાતો, ખોટી સહિ કીધેલા કાગળ-પત્રો, અને જુઠ્ઠા આસામીઓની શાક્ષી વડે પોતાનો મુહો મજબૂત કરી પોતાને સાધુ સાબેત કરે છે ! વળી કોઈ વેળા જેઓ સાથે દુશ્મનાઈ થાય, તેઓના દુશ્મનો સાથે મળી જવા

એવી તો ધાંધલ-ધરપચ ને દોડ-ધામ થાય છે કે તન-મન-ધનનાં લોગે પણ ને કરવું પડે તો ચૂકે નહિ એવા પણ બનાવો બનતા આપણે જોઈએ છીએ, કે એવી નીચ ખાસિયતનાં ખવીસો પોતાનાં દુશ્મનો પર વેર લેવા, તેઓનાં (દુશ્મનના) મિત્રોને પોતાનાં દોસ્તો બનાવીને પછી તે દોસ્તોના કાનમાં ઝેર રેડવા, તેઓનું મગજ ફેરવવા જાત-જાતનાં લોગ આપવા તૈયાર થઈ નીચાં પડવા લજવાતાં નથી ! ત્યારેજ તે બદમાશો કેવા નિચ ખમિર, ખાસિયત અને ખવાસ ધરાવે છે તે આપોઆપ પોતેજ ઉઘાડાં પડવાથી જણાઈ જાય છે.

આપણે દુન્યામાં બનતા રોજના બનાવો નજરે જોઈએ છિયે અને વાંચીએ છિયે કે જેઓએ ખીજાં નિર્દોષોનું ખુફું કયું છે, તેઓના હાલ-અવતાર છેલ્લે કેવા અવત્યાં મારતા થયા છે, જેઓએ આકૃતમાં આવી પડેલાંઓનાં ઘર-ખારો તારાજ કરવામાં મુખ્ય આગેવાની ભર્યો લાગ લીધો છે, તેઓનાં પોતાનાં ઘરખારો ફેટલા ટુક અરસામાં મોતના ફટકા સહિત ઉઘાડાઈ, ઉપડાઈ, પુકાઈ ને ફના થયાં છે ! જેઓએ ખાલી જૂઠા વહેમને શરણ થઈ ખીજાં નિર્દોષોને સતાવી હેરાન કર્યાં છે, તેઓ પર સામટા એક પછી એક કેવા મોતનાં મારા પડ્યા છે. જાણે ખુદ કુદરતજ તેઓ પર ફટી હોય તેવા ગજબ પડ્યા છે. અને તેમાં ખુદાની લાકડીનો અવાજ નથીજ ! જેઓએ ખીજાં નિરાધારોનાં હક બ્રુત્યા છે, તેઓનાં પોતાનાં હક કુદરતી કેવા હુટાઈ ગયા છે; જેઓએ કમનસીબોને ઘેરની બાહર મુકયાં છે, તેઓ પોતે કેવાં રબજતાં-રખડતાં, ઘરખાર વગરના થઈ ગયાં છે; જેઓએ બાઈ-બાવરીઓ ને વિધવાઓના પૈસા પચાવી પાડ્યા છે, તેઓએ દિવાળાં કાઢીને બાપદાદાના નામને કેવી એળ લગાડી છે; જેઓએ બે સાચ્યાં સ્નેહીઓને જુદાં પાડવા તરકટી તોડમતો ઉભાં કીધાં છે, તેઓ તે દાદગારનાં ગુસ્સા હેઠળ છવીને કેવાં છૂપાં દહોંથી મુગાં રિખાય છે; કુકર્મી કોરગાઓ, જેઓએ પોતાનું પૂરાણું વેર લેવા, નિર્દોષ કુટુંબોના સંપનો નાશ કરી તેઓને વિખુટાં પાડવામાં લાગ લીધો છે, તેઓ ગમે તેવા મુઠ્ઠ

પર તાવ દેઈ લોકોને સૂખી દેખાડવાની છવતોડ કોયેશ કરતા હોય, તોપણ તેઓ પોતાના ઘરસંસારના મુખમાં કેવા કંગાળ અને સળડતી અવસ્થામાં અવત્યાં મારતા ને બાતેનમાં પોતાના પાપી અંતઃકરણમાં કેવા દુઃખી, ઉદ્ધ અને ભૂખ વગરનાં હોય છે!

આહા ! એવા એવા તો આપણી નજર મામે દોળના ઝનતાર તરેહ-પ્રકારના દાખલાઓ મોજુદ છે; છતાં, પારસીઓ, જરથોસ્તીઓ થઈ, જરથોસ્તી ધર્મના ફરમાનો દોળનાં ભણી, સમજી, પાળીને આવા નિય કૂકર્મો અને કાવતરાં કર્યા જાય, તેની અસર આસપાસ ફેલાવે, કોઈનું સાડું જોઈ શકે નહિ, કોઈને નીચે ગળદાવી જમીનદોસ્ત કબ્બા તૈયાર થાય ને કોમમાં એક બદિ-એક એળ ઉત્પન્ન કરે એ કેવું અશ્વસોસકારક, તુકશાનકારક અને શુનાહુભરેહું છે?

જરથોસ્તી છતાં, ધર્મની નેમ અને ફરમાન, મનશની, ગવશની કુનશની પર હાંકણું ! વહુમન (ભહું મન) રાખવાને બદલે પાપી પ્રપંચોથી મગજ ભરપૂર ! બેહસ્તમાં જવાનો સીધો માર્ગ શોધવાને બદલે સેતાનના સાથીઓ થવા તૈયાર !

પણ જો તેઓ પોતે કટિપ શકે કે આ સઘળી ધરફરી, તરફડયાં, ફાફાં ને વળખાં, વેર, કિનો-કપટ, અંદસ અને દુશ્મનાઈનું છેવટ ભવિષ્યમાં કેવું ભયંકાર આવશે, તો તેઓ કમકમિને કુકર્મોથી પાછળ હુકે !

જેઓએ એવાં ફૂર કર્પિણ કર્મો કીધાં છે, તેઓનો તો બન્ને જોહાનમા ૮૪ ફેરા ફર્યા પછી પણ છૂટક થવો મુશ્કેલ છે.

આવા છવતા-ભગતા, દિલમાં હહેશત ઉત્પન્ન કરે તેવા દાખલાઓ દુન્યામા આપણને ડગલે ને પગલે દેખાય છે. અને આવા દાખલાઓથી દુન્યામા ચોકી-ચેતીને ચાલવા માટે સારા માણસોને ઠીક શિખવાનું મળે છે; કારણ સારી મગજ શક્તિના માણસો સાડું કે નરસુ ઝટ પારખી શકે છે, સદ્ગુણી અને દૃઢચેતી વચ્ચેનો ફરક ખુલ્લે જોઈ શકે છે, ઉંચ અને નિચ વચ્ચેની પરિણામ ફરી શકે છે.

આવા ડરામણા દાખલાઓથી ખીલ્લો જિહ્વે ચાલે, તેઓ લવિષ્યની છાંદગીનો અને આત્માને ઉંચે દરજ્જે પહોંચાડવાનો ખ્યાલ કરે અને આ દુન્યાની ટૂંકી છાંદગીમાં ભલાં કાર્યો કરવાનોજ ખ્યાલ ફક્ત મગજમાં રાખીને ફરે, ખીલ્લોનું ખુરું કરવા અને ખુરું ધચ્છવાથી પરહેજ રહે અને ખીલ્લોનું સુખ-સંપ જોઈને અદેખાઈની ભઠ્ઠીમાં ભરમ થવાને બદલે પોતાનાં મનની શાંતી જાળવી ખુશ રહે તો તેથી તેઓને પોતાને અને ખીલ્લું નિદેષિને પણ ઘણી રહાત મળે.

હું ઈચ્છું છું કે આ પૂર જોશમાં ફેલાયલી બદી, બલકે એમથી ખીલ્લું સદ્ગુણી અને ઉંચ મન શક્તિનાં નિર્દોષ સ્ત્રી-પૂરુષો ખારસો કોષ દૂર અને નિરાળા રહે! એવી છાંદગી આ બેસતે સાલ કરૂં છું તે આમીન થાએ ! આમીન !

સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪. “ગુલશન.”

રાજ—તાજ તરફ વફાદારી.

(લખનાર—મીસ. લીખાઇ. લી. પાલમકોટ.)

રાજ—તાજ તરફ વફાદારી દેખાડવાનાં ઉંચા લક્ષણો સ્ત્રી-પૂરુષમાં ખિલવવાની આજના વખતમાં કેટલી વિશેષ અગત્યતા છે તે અત્રે જણાવવાની જરૂર નથી. આ શ્રેષ્ઠ લક્ષણનું શિક્ષણ ગયપણથી ઘરમાં મળવું જોઈએ. રાજ—તાજ તરફ વફાદારી દેખાડવા પહેલાં છોકરાંઓને પ્રથમ ઘરથી એવી કેળવણી મળવી જોઈએ કે તેઓ પહેલ્લે મા-બાપ તરફની વફાદારીથી વેગળાં બચ નહિ; પછી ભલે તેઓ ઉમરમાં હોય.

મા-બાપનેજ વળગી રહેવાની,

અને તાબેદારી કરવાની ટેવ ગયપણથીજ ખુદ મા-બાપે છોકરાં-ઓનાં મગજમાં હેત પ્રિતથી મુકી હોય, તો તેમનાં મગજ પર પડેલો ગયપણનો છાપ કદી પણ ભૂલાતો નથી. તાબેદારી સાથે વફાદારીને નિકટ સંબંધ હોય છે. હું કંઈ એમ નથી કહેતી કે

તાબેદારી એટલે “આંધળી ગુલામગીરી;” પણ જે છોકરાંઓનાં મગજ પર બચપણથીજ એવું ઠસાવ્યું હોય કે મા-બાપની તાબેદારી કરવી એ આ અવનીમાં તેઓની ખાસ અને ખુશ ફરજ છે, તો પછી મા-બાપ તરફ વફાદારી દેખાડવાને એક ખાસ ફરજ સમજવી.

“ઉંમરમાં આવેલાં” નાં ખોટાં ઓઠાં હેઠળ જે પારસી છોકરાઓ અને છોકરીઓ પર-ધમમાં વટલી જાય છે, અને

પર-જાત સાથે પરણી જાય છે,

તેનું મૂખ્ય કારણ તેઓને ખુદ મા-બાપ તરફથીજ મળેલી આમી-ભરી કેળવણીનું હોય છે. તાબેદારી અને વફાદારીનાં શિક્ષણો સખ્તાઈથી અમલમાં મેલવાની બેદરદારી અને ગેરહાજરીનું આવું બેદકારક પરિણામ પારસી કોમમાં આપણને લાગે અફસોસ સાથે જોવું પડે છે. પારસીઓમાં “સ્પાર્ટન માતા”ઓ ઘણી થોડી છે.

જેઓ મા-બાપ તરફ બહાલ કે વફાદારી જતાવતાં નથી, તેઓ પરણ્યા પછી ધણી કે ધણીઆણી તરફ પણ વફાદાર રહેતાં નથી એવા દુષ્ટ દાખલા દુન્યામાં દરરોજ આપણી નજરે પડે છે; અને તેથી કુટુંબોમાં કહેર વરસે છે, અને નિર્દોષ આસામીઓ તેઓનાં ભોગ થઈ પડી સંકટમાં આવી પડે છે. જે મા-બાપ તરફ, યા ધણી કે ધણીઆણી તરફ વફાદારી નહિ હોય, તો રાજ-તાજ તરફ તો વફાદારીના વાખા સમજવા

પારસીઓમાં એવાં કેટલાંક કુટુંબો છે, કે જેઓએ પોતાનાં છોકરાઓનાં નામ ઉકમાઈથી અંગ્રેજો અને મહોમતા રાખ્યાં છે. તેજ અંગ્રેજી નામો ધરાવનારાઓ, લડાઈ આગમજ બ્રિટિશ રાજની વિરુદ્ધ બખાળવા શરમાયા નથી; અને આજે લડાઈના હિંગામમાં ચોક્કમ કાયદાઓથી ધરાઈ-પકડાઈ જવાની ફકત ધાસ્તીનેજ લીધે તેઓનાં મોહુડાં બંધ થઈ ગયાં છે રાજ-તાજ તરફ એવકાઈ જતાવવાની આવી શરમભરેલી હિલચાલ અને તકરારને જે ઘરનાં ચડ તરફથીજ ટેકો હોય, તો ડાળ-પાંખડાંઓ, કમઅકલીપણે ખોટી દિશાએ ડાળે, તો તેમાં ખરાં તકસીરવાર

મા-બાપ છે. એક છોકરી માટે મુખ્ય કરીને માતાનો લાગવગ અને માતાની સોખત વધુ સારી અસર કરે છે. અને એક સાચો સાથી અને દોસ્ત, એક ઐદ સલાહકાર અને સહબર ભોમ્યો ને મેળવી આપવો હોય, તો તે માતા છે. મુખ્ય કરીને પારસી કોમમાં આ જમાનામાં “સ્પાર્ટન માતા”ઓની ઘણીજ જરૂર છે.

કમલાચ્ચે કેટલાંક અઘલહિણ મા-બાપોનેજ શિક્ષકોના ઊંચા દરજ્જા માટે ઘેરો મત હોય નહિ, અને શિક્ષકોને પગાર-દાર નોકરોની પંક્તિએ મૂકી, તેઓ તરફ ખેદરકારી દેખાડે, તો પછી તેઓના છોકરાંઓ પણ તેવુંજ શિક્ષણ લઈ મા-બાપ તરફ ખેદરકારી દેખાડી તેઓને ગણકારે નહિ, યા તાબેદારી નહિ કરે ને મા-બાપ તરફ વફાદારીથી નહિ વર્તે, તો પછી પરણ્યા પછી વફાદારી ક્યાંથી દેખાડે ? જેઓ મા-બાપ કે શિક્ષકની તાબેદારી નથી કરી શક્યાં, તેઓએ ખાવિંદ તરફ તાબેદારી કે વફાદારી નથી દેખાડી, એવા ઘણા દાખલાઓ સામેલ થયા છે, તો રાજ-તાજ તરફ તો ક્યાંથી દેખાડે ?

આપણા નામદાર હાકેમ લૉર્ડ વિલી ગડનના કિમની વિચારો હુમણાંજ મારા વાંચવામાં આવ્યા છે, જે તે નામદારે શેઠ કરસનદાસ સ્કુલ ખુલ્લી મુકતી વખતે જાહેરમાં દર્શાવ્યા હતા:-

“I think I am right in saying that the teachers' profession is not held as high in the public estimation as it ought to be, and I sincerely hope there is going to be a radical change in this respect, for I feel there is hardly a nobler profession or a task more arduous than that of bringing-up young people”.

કેવા કિમતી ઉપલા શબ્દો છે ! કેટલાંક પારસી મા-બાપો જેઓ લેન્ડમાં સર્ઈ રાખીને શિક્ષકોને ગણકારતાં નથી, અને પોતાનીજ સુફ્યાની અકકલ પ્રમાણે ચાલે છે, તેઓએ ઉપલા

શબ્દો ગોખી રાખવાં જોઈએ છે. જ્યાં મા-બાપ કે શિક્ષક તરફ તાબેદારી કે વક્ષદારી નહિ, તો પછી રાજ-તાજ તરફ પણ બેવકાઈ બતાવે તો તેમાં અજબ થવા જેવું શું છે? આ-બતની ખાંખી કંઈ, પારસી કોમમાંજ છે એવું કંઈ નથી. દરેક કોમમાં થોડે કે ઘણે ભાગે આવો મામલો છે, પણ તેમાં હવે સૂધારો કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. જેમ ઘરમાં બેવકાઈ બતાવ્યાથી આખાં કુટુંબનો નાશ થાય છે, અને એકની બેવકાઈથી આખાં કુટુંબ પર કહેર વરસે છે, અને તેમાં ઘણાં નિર્દોષ આદમીઓને વચમાં સંકટો સેહવવાં પડે છે; તેમ રાજ-તાજ તરફ બેવકાઈ બતાવ્યાથી પણ નાશ થાય છે.

જ્યાં સૂધી નિશાળોમાં બ્રિટિશ રાજ તરફ વક્ષદારી દેખાડવા માટે ચોક્કસ સંભાળથી લખાયેલાં નીતિથી ભરપૂર પુસ્તકો, બતી-લોગનાં શ્રેષ્ઠ દાખલાઓ ચિત્ર સાથે દાખલ કરવામાં નહિ આવે, ત્યાં સૂધી પ્રજાના મન પર વક્ષદારીનો છાપ પડશે નહિ. હું એમ નથી કહેતી કે પ્રજા બેવકા છે. ઘણા માટો ભાગ વક્ષદારી એક યા ખીલ રીતે દેખાડવા ચૂક્યો નથી; તોપણ કેટલીક દિશાએ પ્રજાના મનને ચોક્કસ ઠેકાણાઓથી ડામાડોળ કરવામાં આવે છે-અને તે પણ હાલની લડાઈ જેવા એક મૂશ્કેલ વખતમાં સૂભાગ્યે આપણો મુંઝઈ ધલાકો એ બટ્ટાથી નિરાળો છે; તો પણ ખીલ ધલાકાઓમાં લોકોનાં મનને શંકાશીલ કરવા જે અઘટિત પ્રયત્ન થાય છે, તેને જોરાવર હાથે દાખી દેવાની વિશેષ જરૂર છે. અને તેથીજ હવે એવો પ્રસંગ નજીક આવ્યો છે, કે દરેક નિશાળમાં, દરેક કોલેજમાં, પ્રત્યેક શિક્ષકે આપણા બ્રિટિશ રાજ-તાજ તરફ સાચી અને ખરાં દિલની વક્ષદારી દેખાડવા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે. તે વિષે ખાસ કલાકો રાદી ભાષણો આપી તેઓને સમજાવવું જોઈએ, કે આપણે કેવાં સુખી, સંતોષી, આખાદ અને નિર્ભયપણે ધનસાદી રાજ્યના આશ્રય હેઠળ રહીએ છીએ, કે જેવી શાંતિ ખીલ રાજ્યોનાં અમલ હેઠળ મેળવવી બહુ મુશ્કેલ છે.

ખીજી બાબુએ આપણે રાજ તરફ ઉશ્કેરણીથી બંબવા બાબેડા ઉભા થતા જોઈએ; તેનું મુખ્ય પહેલું કારણ ઘરની મા-બાપની ખામીભરી અને બેદરકાર કેળવણીનું પરિણામ છે; અને ખીજું પરિણામ નિશાળો અને કૉલેજોમાં બ્રિટિશ રાજ-તાજ તરફ વફાદાર રહેવાના અતિ અગત્યનાં શિક્ષણો અને ભાષણો, તેમજ તેવી નીતિથી ભરપૂર ચોપડીઓની ગેરહાજરીનું છે નિશાળો અને કૉલેજોમાં નિબંધ લખાવી અને તે માટે ધનાઢો આપીને વિદ્યાર્થીઓને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ, કે જેથી જૂઠાં જૂઠાં લેખ'માંથી, કેવા કેવા વિચારો બાહર પડે છે, તે જોવા-જાણવાનું બની આવે, તેમજ તેઓની મન-શક્તિ અને સમજ-શક્તિ સુધારવાને તથા શિષ્યોમાં સદ્ગુણ ખિલવવાને શિક્ષકોને તક મળે. આવી રીતે મા-બાપ સાથે શિક્ષકો પણ રાજ-તાજ તરફ વફાદારી દેખાડવાની પોતાની ખરી ફરજનો શ્રેષ્ઠ ફાળો જાતી દાખલાથી આપી શકે.

આવી એક યોજના પાર પાડવા માટે વિદ્વાનોએ સાથે મળીને ચઢ-ઉતરના ક્રમનાં એવાં પુસ્તકો રચવાં જોઈએ, કે જેમાં બ્રિટિશ રાજ તરફ જેઓએ જાન-ફેશાની દેખાડી જાતી ભોગ આપ્યા હોય તેઓની છાંદગીના દૂંક હેવાલો, તેમનાં ચિત્રો સાથે આપીને દરેક ઇલાકાની નિશાળો અને કૉલેજોમાં શિખવવાની ફરજ પાડવી જોઈએ.

કેટલીક બાબુએ જે કવખતની ઉશ્કેરણી “હુક” ને માટે થાય છે, તેમાં કેટલાંકો જાણે સરકારની મુશ્કેલીના સમયનો લાભ લેવા માંગતા હોય તેમ લાગે છે. સૂલેહ-શાંતિનો પ્રસાર કરવાને બદલે, આપ-વડાઈ લેવા માટે ન છાજતી ખીજી લડાઈ તેઓ ઉભા કરે છે, અને “હુક”નાં ઓઠાં હેઠળ એક જાતનું રમખાણ ઉઘું કરે છે. જેઓ માહિમાહે માન-મરતબા અને દરજ્જા માટે મારામારી પર આવી જાય; “તું કોણ ? ને હું કોણ ?” ની ન છાજતી હોજ-તોણમાં વર્ષો સુધી અટવાયા કરે, જેઓ પૈસાને મોટો પરમેશ્વર સમજે, પરમાર્થનાં ઓઠાં હેઠળ સ્વાર્થની સોડ સાંધે, અને ધનસાન્યતાનાં દુઃખ નિવારણ કરવાનો શ્રુટો

ફરકાવવાની કોશિષ કરે, જ્યારે તેઓનાં મોંહડાની વામે નેકી અને ભલાઈ કરવાની અને સ્વલોગ આપવાની અમુલ્ય તકે પડેલી હોય છે, તેઓ દેશનું શુ કલ્યાણ કરી શકશે ? સ્વલોગ આપવાના શ્રેષ્ઠ ગુણને ખિલવવાને બદલે સાચો તેને દાખી દે છે; જે એકજ બાબત (સ્વભોગ) બદ તેઓનીજ તકરારને તોડે છે. જેઓમાં સ્વલોગ આપવાની હિમ્મત નથી, તેઓને “હુક” માગવાનો શું હુક છે ? પરદેશમાં પરકોમનાં દુઃખ નિવારણ કરવાનો જેઓ હુકો ઉઠાવે છે, તેઓએ પોતાનાજ દેશમાં પોતાના જાતભાઈના દુઃખમાં હુમશરીક થઈ, તેઓના દુઃખનું તારણ કરવા માટે જેહમત ઉઠાવવી જોઈએ, કે જેથી સાડાત્રણ દહાડાની દુનિઆમાં નેકી અને ભલાઈનો પમરાટ પાંચરી જાય; કારણ આ નેહસ્ત લડાઈથી ઈનસાન્યત્ત્વ પર જે કલ્યાણ અને સકલ આવી પડ્યાં છે, તેનું નિવારણ કરવા અને રાજ-તાજને તનથી મનથી, કે ધનથી મદદ કરવા માટે દરેક આદમીની જીવગી દૂકી છે, એમ કહિશું તો સહરાગાત નહિં કહેવાશે. જેઓ રાજ-તાજને આવા વખતમાં મદદ કરવાને બદલે સરકારની મુરકેલીમાં વધારો કરી, પરદેશનું કલ્યાણ કરવાનાં બડાઈઓરા બાંકાં પુકી વડાઈથી વધાવી લેવાની ધારણા રાખે, તો પછી દેશની સલામતી સાચવવા અને શાંતિ ફેલાવવા માટે સરકારને મજબૂત હાથે કામ લેવું પડે તો તેમાં આપણે અજબ થઈશું નહિ, પણ તેથીજી વધુ ક્ષયદો ક્યારે થાય, કે જ્યારે દરેક મા-બાપ અને દરેક શિક્ષક, નિશાળોમાં, તેમજ હોલેજોમાં, અને ખાનગી શિક્ષણ આપતા શિક્ષકો, પોતાના ચેલા-ઓનાં મગજમાં મજબૂતીથી ઠસાવે, કે બ્રિટિશ રાજ-તાજ તરફ વફાદાર રહેવામાં આપણીજ સલામતી અને શાંતિ સચવાયલી છે, ત્યારેજ જે રાજ્યમાં આપણે આટલાં બધાં સુખથી, કેળવણીના પ્રતાપે આટલા છૂટાપણાથી નિર્ભયપણે રહી, સસ્ત ઈનસાફની હમેશા આતુરતા રાખ્યે છિયે, તે રાજ્ય તરફ વફાદારી દેખાડવાને ફરજના કરજથી બંધાયલા છિયે, એમ તેઓ સમજી શકે. ૧.

વાર્તા-વાંચક-વર્ગ.

(લખનાર-મિસ. લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

આજની ઘણી પારસી છોકરીઓને વાર્તાઓ વાંચવાનો શોખ હોય છે, અને તે શોખ એટલી બધી હુદે વધી ગયો છે કે ફક્ત વાર્તા વાંચનારો એક ચોક્કસ વર્ગ ઉભો થયો છે. આ વર્ગને માત્ર વાર્તાના પુસ્તકો, તેમજ વતમાનપત્રો અને ચોપાનિયાંઓમાં આવતી ચાલુ વાર્તાઓ વાંચવાનું એક જાતનું ચેટક લાગ્યું છે.

વતમાન-પત્રો અને ચોપાનિયાંઓમાં આવતાં યોગદાયક તેમજ નીતિના અગણીત પાઠો, ચાલુ જમાનામાં થતા વિદ્યા-હુન્નરના સૂધારા-વધારાનાં લખાણો, દુન્યામાં જનતા રોજના ચાલુ બનાવો અને તાજ સમાચાર વાંચવા-જાણવાને બદલે, ખરી બનેલી યા કલ્પિત કાહાણી-કથા વાંચવાની આજની ઘણી ઉધરતી છોકરીઓને એટલી બધી તલપ થાય છે, કે તેઓ પોતાના અભ્યાસમાં પણ ખલલ કરીને વાર્તાઓ વાંચે છે.

આ વર્ગમાંથી કેટલાકે સારો સાર જોયવાને બદલે કમઅ-કલીપણાંને લીધે કાળી બાજુ ગ્રહણ કરવા ઘડીમાં તૈયાર થાય છે; અને વાર્તાનાં વર્ગોમાં વિંટલાયલા વિધવિધ વિષયોને વશ થઈને, “વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ” બતાવવા ખીહતાં નથી. તેથી જે ખરાબી થાય છે, તે કવચિતજ જાહેરમાં આવે છે; કે જે ઈનસાફની અદાલતમાં ચાલતા બે-પાંચ મુકદ્દમાઓથી સિદ્ધ થાય છે. પણ સેંકડો બનાવો ખાનગી ઘરોમાં બને છે, કે જેમાં તેઓ મોટે ભાગે વાર્તાઓ વાંચનારાંઓના કૂકર્મિ કાર્યોનાં ભોગ થઈ પડે છે.

જેઓનાં લેખ અથવા ખીલથી ચોથી ચોપડીનો અભ્યાસ કરવા ઉપર ચાલતાં નથી, તેઓનાં લેખ કાહાણી-કથાની વાર્તાઓ વાંચ્યા પછી, પ્રપંચી કાવાદાવા કરવા, કાવત્રાં કરવા, ચોકડાં ગોઠવવા, સ્વાર્થ નેમ પાર પાડવા, ખીલઓને છેતરવા, ઠગાઈ

રમીને ખીલ્લોતુ યુદ્ધ ઈચ્છી નાશ કરવા, સુખી સંસારને તારાજ કરવા, નિર્દોષેનિ સતાવવા અને નિંદા કરવા, પોતાનાં ખર્ચા ઉપરનો ગુનાહનો બોલે ખીલ્લોના ખર્ચા ઉપર યોગવી દેવા, અને પોતાની નીચ નેમ પાર ઉતારવા નિખાલસ મનનાં ભલા બાનુઓને વિના કારણે વગોવી ખીલ્લોની નજરમાં હલકા ચિતારવા, ચાલે છે, એજ આપણી અચરવી છો વાર્તા-વાચનારીઓ, પણ વિદ્યા-હુદયથી અભણુ ઓરતો, આ બધું કરે છે; અને તેઓ, પોતાના પક્ષમાં પુરુષોને પકડવાની પૂરતી હિમ્મત નહિ હોવાથી નિર્દોષ, ભક્તી અને રાંક સ્ત્રીઓને, કાળી કવચ માફક વળગે છે.

જેઓનાં એનાં વિદ્યા-હુદયમાં ચાલાક હોય છે, તેઓ તો ઉપદ્રવી બદ્ધીથી સમામે સમામ નિશળા હોય છે, કારણ સારી બાત્રતોમા મન ચાલુ શોકાયલું રહેવાને લીધે, દુર્ગુણ અહલુ કરવાનો, આ કુકર્મિ કાર્યો કરવા માટે વિચાર કરવાનો તેઓને આવકાશ મળતો નથી, અને જે નવરાસ મળે, તોપણ દુર્જનોથી દૂર પચવાને લીધે, “ખાટિયા ગોઠવવા” અને “ચોકઠા બેસાડવા”મા તેઓ ઠાઠ હોય છે. તેઓની હુશિયારી અને ચપળતા ખીજીજ બાણુ હોય છે, અને તે સારે ભાગે દેખાય છે.

વાર્તાઓ વાંચવાના એક ભતના આવા હલકા શોખને લીધે, વર્તમાન-પત્રવાળાઓ અને ચોપાનિયાવાળાંઓ મરજલુ હોવાથી, પોતાનાં વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનિયાઓ નિખાવી રાખવાની નેમથી, લોકોના ઉત્તરવા શોખને સૂરપ કરવા ધણા તત્પર રહે છે; કારણ વાર્તા-વાંચક-વર્ગના શોખને જો તેઓ નહિ પંપાળે, તો ધણા આહુકો બંધ થાય, અને તેથી ગુજરાનનાં સાંધનો પૂરી જવા સાથે સંધળી કળદેસરી પાણીમાં જાય !

પંદર-વીસ વર્ષોની વાત પર જે સંભાળથી વાર્તાઓ લખાતી હતી, કે જેથી તે નહાનાં કે નાદાનેના હાથમા વિદ્યામયી મૂકી શકાતી, તે સંભાળ અને કાળજી ઉપર આજે કેટલાક વર્ષો થયા વાર્તા-લખનારાઓએ પાણી ફેરવ્યું છે. હવે અથકારો અને

તરજુમા કરનારાંઓ કે વાર્તા-લેખનારાંઓ, અને વળી છાપના-
રાંઓ, જેમ પોતાનાં લેખમાં આવેછે, તેમ છડેચોક છાપી મારે
છે, અને વિચાર નથી રાખતાં કે તેથી નાદાન મગજને ઉમ્મર કેવી
અને શું અસર થશે. ઘણાં સારાં અને સુખી ઘરોમાં જે નાશ
અને ખરાબી થઈ છે અને થાય છે તે વાર્તાઓ વાંચીને “પાહુ-
રડાં” બનેલાં ઊરાંઓથી થઈ છે, અને હજી પણ થાય છે; કે
જેઓ વાર્તાઓ વાંચવા આગમજ ઘણાં નેક, લલાં અને તિરોમ
હતાં.

આજનાં મા-બાપો અને વાલીઓ પોતાની દિકરીઓ કેવી
વાર્તાઓ વાંચે છે, તેની વિશેષ કાળજી રાખતાં નથી. પંદર અને
સત્તર વર્ષની છોકરીઓએ જે નહિં જાણવું જોઈએ, જે નહિં
વાંચવું જોઈએ ને જે નહિં શિખવું જોઈએ, તે તેઓ જાણે છે,
વાંચે છે અને શિખે છે !! કે જે ઉમરે એક છોકરી તમામ
નિર્દોષ રહેવી અને હોવી જોઈએ. પાકટ ઉમરનાં ડાહ્યાં અને
બીંચી સમજ શક્તિ ધરાવનારાંઓ, જ્યારે વાર્તા વાંચે છે, ત્યારે
તેઓ તેમાંથી સારા સાર ઉપજાવી, મરૂં જોડું પારખી ‘અંતે
ધર્મો જય’ નો બોધ લેછે; પણ ઉધરતો વર્ગ, કાહાંણી-કથા
વાંચીને તે પ્રમાણે ચાલવા જતાં, કમ આકર્ષણીયતાને લીધે, જે કંઈ
તાગડો રચવા જાય છે, તે હુશિયારી ઉધે રસતે ઉતરી
પડેલી હોવાથી સામી કબજેતીમાં આવી પડે છે. અહિં જે મુખ્ય
દેખરેખ અને તકેદારી રાખવાની છે, તે મા-બાપો અને વાલી-
ઓને માથે છે; કારણ સઘળીજ છોકરીઓની વિચાર-શક્તિ
અને સમજ-શક્તિ સરી હોતી નથી.

વિદ્યા-હુન્નરના આ જમાનામાં મા-બાપો કે વાલીઓએ
છોકરીઓને ફક્ત કાહાંણી-કથાની વાર્તાઓ વાંચવા દેવા કરતાં,
સંભાળથી લખાયેલાં સારાં પુસ્તકો, વિદ્યાભ્યાસને લગતાં ગ્રંથો,
નીતિશાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રીઓની જીવનના દેખાડો, નીતિશાસ્ત્રક હાથાણો,
વર્તમાનપત્રોમાં આવતા દેશ-પ્રદેશના બનાવોનાં, હેવાલો, અને
તાજાં પ્રમાણરથી તેઓને માહિતગાર રાખવાં જોઈએ, કે જેથી

તેઓના મગજ ઉપર તંદરોસ્ત અસર રહે ધર્મને લગતાં પુસ્તકો અને ખદાઈ સહુ પર ચલાવનારા લખાણો વાચાવવાની ચોતરફથી લલામણ થવી જોઈએ વળી શહેરમાં બનતા ચાલુ બનાવો, તેમજ રાજદ્વારી બાબતોથી તેઓને વાકેફ કરવા જોઈએ, કે જેથી તેઓ જ્યારે ખીલ્લોના સમાગમમાં આવતા તાબા બનાવો ઉપર છૂટથી વાદવિવાદ કરી શકે, અને રાજ-તાજ તરફની ફરજ અને વફાદારી દર્શાવી શકે

ફક્ત વાર્તાઓજ વાચવામાં લીન થયલી એક ઉધરતી છોકરી, જે એકાદ અલણુ ચોરતને જોઈશું તો વાતચિત્ત કરમ્યાન તેણી આફ્રિકાના જંગલમાંથી આવી હોય તેવી ભેખબરી અને બેવકુફ દેખાશે, પોતાના શહેરમાં કે દેશ પરદેશમાં કે રાજ્યમાં બનતા ઘણા અગત્યના બનાવોથી તમારે તમામ બિન-માહિતગાર અને જગલી જણાશે

આવી છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓને વાર્તાઓ વાચવાને વખત મળે છે, પણ તાબા સમાચાર વાચવાનો વખત નથી મળતો એજ આપણને અચરત કહે છે ! જ્યારે ખીલ્લો સાથે મળીને વાદવિવાદ ચલાવે છે, ત્યારે તેઓ ભેદાભ ભેટી રહે છે વાર્તા-વાચક-વર્ગની હાલના જમાનામાં આ દશા છે, અને તે દશા હવે બદલાવી જોઈએ વખત હવે એવો આવે છે અને આવશે કે તવગર કે ગરીમ સર્વેને વિદ્યા-હુન્નર અને કેળવણીની વિશેષ જરૂર પડશે સઘળાઓને રગડાઈને સહુવારથી રાત્રી સુધી મહેનત કરવી પડશે, અને ખુણાઓમાં ભરાઈને કે સોફા ઉપર બેસીને ડાહ્યાણી-કથા વાચવા અને આરામથી ફરવાને છેલ્લી સલામ કરવી પડશે. રાજ-તાજ તરફ વફાદારી દેખાડવા માટે કેળવણી અને વિદ્યા-હુન્નરના બળથી મન-શક્તિ અને ચપળતાનો રૂઝ ઉપયોગ કરવો પડશે જેઓ તેમ કરશે તેઓની જીત છે, ખીલ્લોની દૃઢશા છે !

સાહિત્ય પરિષદની ઉમદા નેમ શું હોવી જોઈએ ?

(લખનાર:-મિસ. લીજાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

સાહિત્ય પરિષદ ! અહા કેવું લપકાદાર નામ ! પણ કાર્ય ? પરિષદમાં એકકા એવા નિપુણ અને વિદ્વાન ગૃહસ્થોની સામેલગીરી છે કે મારા જેવી એક નળણી કલમના દર્શાવેલા વિચારો પર કોણ લક્ષ આપવાનું છે ? તોપણ મારા મનમાં લાંબા વખતથી ઢોળાયા કરતા કેટલાક વિચારો પરિષદના લાભાર્થે દર્શાવવાની નમ્રતાપૂર્વક રજા માગું છું.

સાહિત્ય પરિષદે કેટલા સાહિત્ય સાગર ડાહ્યા? જો પરિષદ પોતે લોકપ્રિય થવા ઇચ્છે તો તેના ઉમદા નામ પ્રમાણે તેના કાર્યો પણ ઘણાં ઉમદા, ખીનસ્વાથી, પરાપકારી અને પરહિત ધરાવનારાં હોવાં જોઈએ.

વર્ષે બે વર્ષે સભાઓ ભરી, ભાષણો કર્યાં અને પછી આખું વર્ષ કુલકરણની જિંઘમાં પડયાથી ઉત્તમ ને આ માયાળુ મંડળ કાંઈ જગજગહેર થવાનું નથી; આરભમાં પરિષદનાં ખારણાં પ્રજા સામે બંધ નહિ જોઈએ.

પરિષદની શાખા પ્રત્યેક શહેરમાં ખોલવી જોઈએ; ત્યાં કમીટીઓ અને સબ-કમીટીઓ નેમાવી જોઈએ; ત્યાં પપ્પવાડિક અને માસિક મીટીંગો મેળવી સાહિત્ય સંબંધી જાહેર બાબતો પર તકરાર અને વાદવિવાદ થવાની ગોઠવણ થવી જોઈએ. બાનુ-લેખકોની સામેલગીરી સાથે સભાસદોને તેઓના કાર્યમાં ઉત્તેજન આપવાની નેમથી ખાસ ઓદ્ધા અને ખેતાઓ બક્ષવા જોઈએ. પરિષદના 'પેટ્રો' એવા જોઈએ કે જેઓ કળથી, બળથી અને જરથી આપણું વર્ષ પ્રદેશતા કરવા તત્પર હોય.

કેટલાક લેખકો ગરીબાઈને લીધે તેમજ ચોચ ઉત્તેજનની ગેરહાજરીમા અંધકારમાં આચડિયાં મારે છે. તેઓને હાથ પકડી અજવાળાંમાં આણવાથી પરિષદની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો થાય.

કચરા-નવલકથાઓ, મહાભારત-મર્યાદાની હદ દૂદાવી ગયલાં, ખાના-ખરાબીની ખાહીમાં જેંચી જનારાં, અંકુશ વગરનાં લખાણો; તેમજ નાટકના તખ્તા પર ચતા હલકા હાવ-ભાવ અને પાત્રોના મોહકમાં આપેલા અપશબ્દો, કે જે નાદાન, યુવાન અને વૃદ્ધ સજ્જનોની નીતિ-રીતિપર ખરાબ અસર કરનારાં હોય તે હિમ્મતથી ઉઘાડાં પાડવાં જોઈએ. વાર્તાની બાળતમાં પ્રજાના એક ભાગનાં ઉતરી પડેલા ચોખને પાછો ચઢતી પંકિતપર મૂકવાને સાહિત્ય પરિષદે પ્રયત્ન કરવાની વિશેષ અગત્યતા છે.

વર્તમાન-પત્રો અને ચોપાનિયાંઓની વાંધાભરી રૂઢીને વખોટી કાઢી પૈમાના લેણ માટે હલકી નીતિ-બ્રદ્ધ બહોરખખરાની ઝાટ-કણી કાઢવી અવશ્ય છે.

સારાં લેખકો અને લેખોને ઉત્તેજન આપી સાહિત્ય પરિષદે પોતાની પ્રશંસા (Hall Mark of Approval) નો છાપ.બહોરમાં મારી, પ્રેમનાં પીંજનોથી ભરપૂર પુસ્તકોને રદ કરી, આત્મિક જ્ઞાન, નીતિવર્ધક વિવેચનો અને ફિલસુફીથી ભરેલાં લખાણો અને પુસ્તકોનો પ્રસાર બહોળા પ્રમાણમાં કરવો ઘટે છે.

પુસ્તકોના પરીક્ષકો નિપુણ અને નિષ્પક્ષપાત ચુંટી કાઢવાની સંભાળ સાથે સાવચેતી રાખવી ઘણી જરૂરની છે.

પુસ્તકોને નામદાર સરકાર ધંતાગ અને લાઇબ્રેરી માટે ઉત્તેજન અર્થે કાય નહિ ખરિદે તે માટે આવા એક વગવાળાં મંડળે નમનતાઈપૂર્વક અરજ કરી, સરકારી છુક-કમીટીમાં પરિષદનાં એક પ્રતિનિધિને મોકલી પ્રયાસ કરવા હિમ્મત હારવી નહિં જોઈએ.

સાહિત્ય સંબંધી લખણો કરવા વિદ્વાનોને દેશેદેશ અને શહેરશહેર મોકલવા જોઈએ, અને તેમના લખણો ચોપાનિયાના આકારમાં છપાવી છૂટથી મફત વર્તમાનપત્રો અને પીબ્લ ચોપાનિયાંઓ, માફક પ્રસાર કરવા જોઈએ.

પારસી, હિંદુ અને મોહમ્મદન સંસારી વાર્તાઓ, તે તે કોમના વિદ્વાન લેખકો પાસે લખાવવી; અને તેમાં તેઓએ પોત-પોતાની કોમનાં નેકી અને નીતિનાં નૌતમ નમુનાઓ અને દૃષ્ટાંતો દર્શાવી, તેની સાથે સાથેજ સંસારમાં સડો લગાડનારાં કોહેલાં કુકર્મીઓનાં સડેલાં લેબાંમાંથી ઉત્પન્ન થતાં કાવત્રાઓ, કાળાં કત્તુકો અને પ્રપંચી ચોકઠાંઓને તેઓનાં નજીસ જીવંત સાથે ઉઘાડા પાડી, સગાં-સ્નેહીઓને તેઓ કેવાં પીડાકારો અને નીમકહુરામ નિવડી ખેલભલ લગાડે છે, તે ખરવસ્તરોના પશુ દાખલાઓ દેખાડવા જોઈએ કે જેથી સાચું કે નસ્તુરું શું થઈ શકે તે જાણક-જાણક બદ સમજી શકે.

નિશાળોના શિક્ષકોના કગાળ પગારમાં વધારો કરાવી તેમની મહેનતનો બોલો જોઈએ કરાવવાથી પરિષદ્ એક પૂણ્યવંતું કાર્ય કરી શકશે.

નિશાળોમાં બાપડી બાળાઓનાં લેબાં પર ભાર પડે, કુમળી વયની કન્યાઓ કમ્મરમાંથી વાંકી વળી ઠવખતે કરમાઈ જાય, તેવા નિરૂપયોગી શિક્ષણોની જેડમત, જે તેમના લવિષ્યના સંસારમાં નિરર્થક અને નિરૂપયોગી સાબિત થાય, તેવી કેળવણીને કચડી નાંખવાને પરિષદ્ હવે ઉતાવળાં ચગલાં જરવાં જોઈએ.

યુનિવર્સિટી. કૉલેજો અને નિશાળો તરફથી ઈનામવા રેસા-લાઓ લખાવી, છપાવી છૂટથી વહેંચવા જોઈએ ને તે માટે ફંડ માંથી સોના-રૂપાના ચાંદ, ઈનામો, સ્કોલરશિપ, ફેલોશિપ વિગેરે સ્થાપવી જોઈએ.

સાહિત્ય પરિષદ્ એક પ્રતિનિધિ યુનિવર્સિટીમાં મોકલવા પ્રયત્ન કરે તો ગરીબડાં ગૂજરાતી સાહિત્યને ખિલવવાનાં બોહોળાં સાધનોની જોગવાઈ કરી શકાય.

સાહિત્ય પરિષદ્ની વાર્ષિક સભા વેળા પારસી લેખક મંડળને આમંત્રણ કરવાને કેમ આનાકાની કરવી જોઈએ ?

સાહિત્ય પરિષદની પોતાની તરફથી એક વર્તમાન પત્ર કે ચોપાનિયું નિકળવું જોઈએ અને તેમાં પ્રવીણ લેખકોને લેખ લખવા આમંત્રણ કરવું.

ગૃહસ્થ તેમજ જાનુ-લેખકોના લેખો મેળાવડા વધ'માં એક જ વખત કરવા કે જેથી અરસપરસ એકમેકના વિચારો જાણવાથી પણ સાહિત્યની ખિલવણી થઈ શકે.

તત્ત-મનની ખિલવણી સાથે અંતઃકરણની ખિલવણીની અવશ્ય અગત્યતા પરિષદે પુસ્તકો પ્રગટ કરી પિછાનવી કે જેથી ઉજ્જડ વેરાન, ખાલી, ખોટાં, જુકાં, ઢાંગી, ડાઘેલ, પાપી અને દૂરવાઈ ગયેલાં અંતઃકરણો, જે ખોટે રસ્તે અને આડે માર્ગે દોરવાઈ ગયા હોય, તેઓનો સહુજર ભોમ્યો થઈ ખરે રસ્તે સાહિત્યની અને સમ્યાઈની રાશનીથી દોરવી લાવી શકાય.

હવે પરિષદના પ્રવીણ પૂછશે કે ઉપલું દર્શાવેલું સર્વે સાઈ છે, પણ તે માટે નાણાંની જોગવાઈ ક્યાં છે ?

જેશક આ તો નિર્વિવાદ છે. ગૂજરાત અને કઠિયાવાડમાં એકેક એવા વીરલાઓ અને ધનાઢય મહાન પુરૂષો છે કે તેઓ જો ઈચ્છે તો શુર્જર સાહિત્યના લાભાથે અને માતૃ ભાષાની ખિલવણી કાળે એક તડાકે એકેએક સુસ ગૃહસ્થ લાખોની રકમ દેશ-સેવા અને સાહિત્ય-સેવા કાળે કાઢી આપી પોતાનાં નામો અને કીર્તિ અમર રાખી શકે.

સાહિત્ય પરિષદનાં ઐશ સાહસ કાર્યમાં તો બેશક પૈસાથીજ પ્રત્યેક પગલું ભરી શકાય ; તો શ્રીમન્તો અને શ્રીતા જનોની સૌથી પહેલી ફરજ પરિષદને પ્રથમ પૈસાથી પગભર કરવાની છે. નાણાં વગર આવી ઉપયોગી અને ઉમદા નેમવાળું મંડળ શું કરી દેખાડે ?

વ્યાજખી ગરૂરી સાથે ગરીબડી ગૂજરાતીને ગળડી પડતી અટકાવવાને આ એક તક અને માંધન સદ્ગૃહસ્થો સનમુખ પાર-

દર્શક છે. જેઓ જોઈ નહિ શકે તેઓને દુર્બીનથી દેખાડવાની સાહિત્ય પરિપક્વતા પવિત્ર કરજ છે.

લાંબાં લાંબાં ભાષણો વર્ષમાં એક વેળા કરો અને સાંભળો તેના કરતાં કંઈ સંગીન કરી દેખાડો.

પૈસાની થેલીનાં મોંઢડાં ઉઘાડવા સાથે તમારાં દયાળુ અંતઃકરણો ઉઘાડો; ને પછી જુઓ કે જે મંડળ વર્ષમાં એક વાર કાચું બનેલું છે, તે કરતાં દશ ગણું વધારે ઉપયોગી કરી દેખાડવાને સામર્થ્યવાન છે કે નહિ ?

સાહિત્ય પરિપક્વતા ઉમદા નેમ પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પાર પાડે અને વિશ્વેશ્વરમાં વિશ્વાસ મૂકી શ્રીમન્તો તેને નાણાની મદદ કરી સદા જીવતું જીવતું અને જગપ્રસિદ્ધ રાખે એ મારી પ્રાર્થના સર્વેશ્વર માંલજે ! તથાસ્તુ !

૧૯૧૬.

“ગુલશન.”

ધરતું સુખ.

(લખનાર-મિસ. લીખાધજી. લી. પાલમકોટ.)

ધરતું સુખ ! આહા ! આ એ જોલમાં જોહસ્તનો ખ્યાલ સમાઈ જાય છે, પણ તે કોણની સ્વજતમાં છે ? સઘળાંની નહિ. ઘણાં-ઘણાંજ થોડાં ભાગ્યશાળી નર-નારીઓની. ધરતું સુખ મેળવવા ફિલસુફોએ ફાંફાં માર્યાં અને વિદ્વાનોએ વળખાં માર્યાં, પણ વ્યર્થ ! કેટલાંકો આપણને સમજાવે છે કે સુખી થવું અને સુખી રહેવું એ સઘળું ઇનસાનના હાથમાંજ છે. એક આદમી ધરતું સુખ અને શાંતિ મેળવવા હદ બાહર કોશિષ કરવા છતાં, અદેખાઈના અવતારો વેરભાવથી તેને સતાવવાજ માંડે તો જાણવું કે તેની સ્વજતમાં ધરતું સુખ કે શાંતી નથી !

આ જંગલી જગતમાં સેંકડે કેટલાં આસામીઓ આપણને ઘરનાં સુખથી સુખી મળશે ? ઘણાં જ થોડાં. જે ખરે ભાગ્યશાળી નર હશે, તેજ ઘરનાં સુખથી સુખી અને સંતોષી હશે; જે ખરી ભાગ્યવાન સ્ત્રી હશે તે પોતાનાં ઘરથી અને આસપાસનાંઓથી સુખી હશે.

૧. ઘરનાં સુખનો મોટો આધાર કોણ પર હોય છે ? સ્ત્રીઓ પર. અને ઘરનું સુખ મેળવવા માટે લોકોનો મોટો ભાગ શું કહે છે ? સ્ત્રીઓને કેળવો ! સાચ્યે સાચું. તમામ ખરું. જોલે જોલે વ્યાજખી અને રાસ્ત વ દરસ્ત ! પણ આપણે આ જમાનામાં શું જોઈએ અને અનુભવે છિયે ? કેળવણી આપવી અને સ્ત્રી કેળવવી એ પ્રબલ કેળવ્યા ગરામર છે. દરેક કોમમાં થોડો કે ઘણો કેળવણીનો પ્રસાર થવા માંડ્યો છે. પારસીઓમાં તો ઘણાં ભાઈઓ અને બાઈઓ કેળવણી લઈને પરવારી ગયાં છે. ગૂજરાતી ઓથી ઓપડી અને ઇંગ્લેન્ડ પાંચ-છ ઓપડી લણેલાંઓખી પોતાને માટે સમજે છે કે “કેળવાયલાં.” યુનિવર્સિટીના ગ્રાડ્યુએટોખી મનથી મલકાય છે કે અમે “લણેલા.” હવે બાપડા હિંદુઓ ને મુસલમાનોજ પારસીઓ જેવા વિદ્વાન અને ફિલસુફ ગણાતા નથી !

આજે બધાંજ બાંગ મારે છે કે કેળવણી આપો, કેળવો, ઇંગ્લેન્ડ શિખવો, ફ્રેન્ચ શિખવો, જાત જાતની કસરત કરાવો, તન ખીલવો, મન ખીલવો. બસ, જોડો પાર ! એથી વધુ આગળ ડગલું કે ‘પગલું’ શા માટે ભરવું જોઈએ ? એમાં બધું સુખ સમાઈ જશે, એવી કેટલાંકોની ગણતરી છે. અલણે કેળવશે, જંગલીઓને સુધારશે તો તમે જગત છત્યાં એ આજના ફિલસુફોની ફિલસુફી છે !

ઘર ! કે જે એક શિતળ શાંતિનું સ્થળ ગણાય ; ઘર ! કે જ્યાં આખા દહાડાની છંદગી ગુબારવાની દુન્યાઈ લડત પછી સાંજને છેટે શાંતિ અને સુલેહ-સંપન્ન મંદીર ગણાવું જોઈએ ; જ્યાં દિવસની થાક પછી રાત્રિની રાહત મળવી જોઈએ ; જ્યાં

નાસિપાત્રી અને નિરાંસાથી સુમાઈ જતા જીવડાઓ માટે હેત-
પ્રિતના હાથ પીઠ પર ફેરવવાની વિશેષ અગત્યતા અને કાળજી
હોવી જોઈએ, ત્યાં-ત્યાં-આજે આપણે શું નિહાળ્યે છિયે ? માટી-
ડાઓ ઘરથી દૂર નાહસવા માંગે છે ! આખા દિવસની જાનજ-
ભરેલી જેહેમત પછીની કેટલાક ભાયડાઓને ઘર જતાં જીવ
પર આવે છે ! કાંય ? જ્યાં જીવ ખુશ થતો હોય ; જ્યાં સુખ-
વાસી શાંતિ અને આરામ મળતો હોય, 'જ્યાં આખા દિવસની
થાક અને હેજગારી ઉતરી જતી હોય ; જ્યાં દીલસોજી લાગણી
અને પવિત્ર પ્રેમ પમરતો હોય, ત્યાં તો ફરેક જણ, પછી પૂરૂપ
કહો કે સ્ત્રી કહો, આલીને નહીં પણ દોડીને જાયા નહિં કે ? પણ-
પણ આજે આપણે શું જોઈએ છિયે ? પૂરૂપો અને સ્ત્રીઓ ઘરનાં
સુખથી કમનસીબ, રડતાં, હાથ-અફસોસ કરતાં, ખરાં સુખની
શોધમાં નિસાસો નાખતાં, અને જેમ હૂખતું માણસ ફીણને વળગે
તેમ ઘરનાં સુખ માટે વ્યર્થ તરફડયાં મારતાં—અને તેમાંની ઘણે
માટે ભાગે પેસાવાળાંઓ, કેળવાયલાંઓ, સુધરેલાંઓ, શ્રીમંતો
અને ગરીબો ! અસલી જમાનામાં જ્યારે કેળવણી નહિ હતી,
જ્યારે જીવંતી જોગવવાની જરૂરિયાતો ઘણી સાદી અને થોડી
હતી, ત્યારે ઘરનું સુખ શ્રેષ્ઠ ટોચે ખેંચેલું હતું. ઘરના માટી-
ડાની ઘણી આતૂરતાથી, ઠાક્યાં તાણી તાણીને રાહ જોવામાં
આવતી અને તે બાપડો પણ તેવીજ ઇતેન્નરીથી જેમ અને તેમ
જલદી ઘેર જવાની ફાટધામ કરતો ! આજના માટીડાનાં ઘર
તરફનાં પગલાં ઘણાં ધીમાં અને સુસ્ત જણાયે. આવા સુધરેલા
જમાનામાં જન પૂરૂપની આવી અફસોસકારક અને અસંતોષિ
સ્થિતિનું મૂળ શોધી કાઢવા કેટલા ફિલસૂફોએ, કેટલા વિદ્વાનોએ
અને કોમના કેટલા રાહુખર લોખ્યાઓ, આગેવાનો અને અગ્રે-
સરોએ કાળજી અને કાશેષ કરી છે ?

ઘાંટા પાડી, ગડબડ કરી, લેખો લખી તન અને મન
ખિલવવા ઉઘલપાથલ કરી, પણ

અંતઃકરણ કેળવવા ~

કોણે નિશાળો ઉઘાડી ? કયા ઉસ્તાદે અંતઃકરણ ખીલવવા શિક્ષણો

આખ્યાં? આ સુધરેલા જમાનામાં તન મનની કેળવણી આપીને કેટલાં અંત કરણો કેળવ્યા અને ખિલવ્યા અને અસલી અલણ જમાનામાં કેળવણી વગર કેટલાં અંતઃકરણો ખિલેલા હતા તેનો હિમાખ કરો, સરખામણી કરો, તોલ કરો ને પછી જુઓ કે કયો જમાનો સુખી અને ચઢતો? આગળો કે હાલનો? હું હિમ્મતથી કહું છું કે ઘણાઓ કહેશે કે આગળો જમાનો! એ શું દેખાડે છે? એજ કે તન-મન ખીલ્યાં ખીલવ્યાં, કેળવ્યાં. પણ અંત કરણ? અંત કરણમાં તો અંધારૂંજ! કેળવણી કેળવણી શુ કરો છો? અંત કરણને કેળવો અને ખીલવો! એક લાગણીવાળા દિલનોજ દયાળુ અંત કરણ આગળ સો લાખા, હુન્નર અને દોલતનો! હુગર રદખાતલ અને ધૂળ સમાન છે અંત કરણ જો કેળવાયલું નહિ હોય તો આસપાસ સર્વે સ્થળે શિદ્ધા અંધકાર! અંત કરણ જો સુન મારી ગયું હોય તો દિલોબ્ધન દોસ્ત તરફની દિલસોજી પણ ડટાઈ જાય! અંત કરણ જો ઠહુગાર થઈ ગયું હોય તો સગા-સ્નેહી સામે ખરફનો મોટો પહાડ ઉભો થાય કે જેને લલાઈનાં કિરણો પીગ લાવવા અશકત હોય છે! સ્વલોગ આપનારા આત્માઓ પણ પોલાદી અંતઃકરણને પીગલાવી શક્યાં નથી.

હવે અંત કરણની ખીલવણી અને કેળવણીની વિશેષ અગત્યતા કોણને હોય છે? પુરૂષને કે સ્ત્રીને? ખન્નેને, પણ મુખ્ય કરીને સ્ત્રીને વિવેચ જરૂરી છે, કારણ ઘરની રાણી તેણી છે ને ઘરનું મુખ તેણીથી છે. વળી તેણી પ્રબલ પેદા કરે છે જો સીના અંત કરણમાંજ અંધારૂં તો પેહુલે ઘરમા, પછી શહેરમા અને છેલ્લે દુન્યામાં!

ત્યારે આજના વિદ્વાનો અને ફિલસૂફો સામે જે ખરેખરું પુણ્યવાન કાર્ય તેઓના હાથ સામે પડેલું છે તે અંત કરણ ખીલવવાનું છે. ડટાઈ ગયલા અંત કરણોને ખોદી કાઢવાનું; ઠંડાં થઈ ગયલાં અંત કરણોને ગરમી આપી સજીવન કરવાનું, જખમી જીગરોને દિલસોજીના મલમથી રૂઝ લાવવાનું, ખોટે રસ્તે દોરવાઈ ગયેલાં, બદલાઈ ગયેલાં અને ભેલા પડેલાં અંત કરણોને

તેઓના ખરા માર્ગ પર દોરવી લાવવાનું ધાર્મિક કાર્ય આજે કેટલા દસ્તુર-દાવરો, ધમના ઉપાધ્યાયો, કુટુંબ-કળીલાનું વડપણ ધરાવનારા, કેટલા વડીલો અને દોસ્તીનો હક ધરાવનારા કેટલા વક્ષાદાર દોસ્તો બબ્બે છે તે બતાવશો છ ?

શ્રી તો ઘરમાં “સણી,” “વજીર,” “પ્રધાન” વિગેરે અનુપમ એલકાળ ધરાવનારી છે. ઘરનાં રાજ્યની લગામ તો તેણીનાજ હાથમાં હોય છે. ક્યાં તાણી ધરવી અને ક્યાં ઢીલી મૂકવી તે તેણી પોતાનાંજ અંતઃકરણના અવાજને શરણ થઈને કરે છે. તેણી અને ફક્ત તેણીનાંજ અંતઃકરણ પર પતિનાં, દીકરા-દીકરીનાં, સગાં-બહાલાંનાં અને આશરે-આધારે પડેલાંઓનાં સુખનો આધાર રહે છે. તો પછી તેણીનાં અંતઃકરણને કેળવવા અને ખીલવવાની કાળજી પ્રથમ તેણીની માતાની, અને શિક્ષકોની, અને સુંદર સાહિત્યથી, તેમજ સારા અને નરસા દાખલાઓથી થવી જોઈએ. સદાચરણી સ્ત્રીઓ અને તેમનાં સુકૃત્યો માટે દુન્યાનાં લોકો કેવાં વખાણુ ગાય છે, અને દુરાચરણી દુષ્ટ પાપિણીઓ માટે લોકો કેવું બુઝું અને બદ બોલે છે એ બે વચ્ચેનો ફરક તેઓને જીવતા દાખલાઓથીજ દેખાડવો જોઈએ, કે જેથી શુ બહુણુ કરવું તે તેઓ સમજી શકે. આવી રીતે તેઓનાં અંતઃકરણ ખીલવવાં જોઈએ. આજે કેટલી માતાઓ આવી અંતઃકરણની ખીલવણી કે કેળવણી પોતાની દિકરીઓને આપે છે ?

ખીલેલાં અને કેળવાયેલાં અંતઃકરણની સાધ્વી અને પતિ-વ્રતા સ્ત્રીઓ સાસરિયાંમાં પુષ્પ સમાન પમરે છે; ત્યારે સુન મારી ગયેલાં પોતાલી અંતઃકરણની જીવતી પતીનાં ઘરને જાન-જાતું જાતું બનાવે છે. અંતઃકરણ વગરની આવી એક ચોરસ ઘરમાં એકનેજ નહિ; પણ સાત-સત્તરને દુઃખી બનાવે છે; પોતાના હાથમાં આવેલી સત્તાનો જીલમાતથી ઉપયોગ કરે છે; પોતાને આશરે-આધારે પડેલાંઓને ધાક-તાપ અને ત્રાસથી પગ તળે કચડેલાં અને તે બાપડાં નિરાધારોને દબાયેલાંજ રાખે છે; આસપાસનાઓના વિચાર, અવાજ કે સુખ-શાંતિ તરફ તેણીનું

પથરનું હંચુ પીગળતું નથી; અને એ સઘળું તમે જોશો તો એક ઓરત પોતાના હાથમા જ્યારે સઘળી મત્તા આવેલી જોય છે, ત્યારેજ ઠરી દેખાડે છે તેનું મૂળ કારણ જો જોશો તો અંત કરણની ખીલવણી અને કેળવણીના વાખા; કે જે ખીલવવાની ફરજ સૌથી પેહલવી તેણીની માતાની હતી એથક પોતાનાં મહીરાંમાં એવી સત્તા એક સ્ત્રી ચલાવતી નથી; કારણ ત્યા તેણીનું કાંઈ ચલણ ચાલતું નથી, ત્યાં તેણી મા-ખાપને આધારે પડેલી હોય છે; પણ સાસરિયામાં પણ મૂકતાંજ ઘરનાં સજ્જથમાં ધીમે ધીમે બખેડેા જગાડવા બાહેર પડશે, ધાપીનાં સગાંઓને દૂર કરવા ચોકકા ગોઠવી ફાંફાં મારશે, મહીરનાનો પણ-પેમારો કરવા, તેઓને આશરા-ઉતારા આપવા-અપાવવા વળખાં મારી તેમાં ફત્તેહ મળશે, ત્યારેજ જ પીને જોમશે, પતિને પૈને પોતાના સગા-બહાલાઓની પરોણાગત કરવામા મજાહુ માનશે; ખાવિંદનું નિમક ખાઈ તેની પાછળ નિમકહુરામી દેખાડવા અને જોવકાઈ બતાવવા ખીહુશે નહીં એ સઘળાનું મુળ શોધવા જઈશુ તો આપણને માલમ પડશે કે એક માતાની ખરી કેળવણી અને અંત કરણની ખરી ખીલવણીની ગેરફાજરી. જો એક માતાના વીચારોજ ખુદાઈ ખ્યાલો અને હુન્નાઈ ડરથી દૂર તો તેણી પોતાની દિકરીનાં અંતઃકરણને તે ક્યાંથી ખીલવી શકે? જ્યા થડ પાધરું નહિ, તેજ ઢીલું ઢચુપચુ, હુહુ લંગહુ, વાકુ—ટીકુ, ભાચું—તૂકું ને હામાડાળ તો પછી હાળ-પાખડાંઓ તરફથી કેવી ઉમેદ આશા રાખી શકાય? જેમ બાપ તેવા બેટા, તેમ મા તેવી દિકરી! જ્યાં જ્યા થડ મકકમ, મજબૂત, સ્થિર અને સીધુ હોય છે, ત્યા ત્યા હાળ-પાખડા પણ તેવાજ દેખાય છે. હહાપણવાળી અને દુરઅદેશ માતાઓ પોતાની દિકરીઓના અંતઃકરણ બચપણથી પોતાના જાતી દાખલાઓથી ખીલવતા આવે છે કે જેથી તેઓ પોતાના પતિના ઘરમા તેની હૈયાતી કે તેના મોત પછી પીડા સમાન થઈ પડી કુટુંબને જોખ નહિ લગાડે ત્યારે એટલુ તો સિદ્ધ થાય છે કે

ઘરનું ખરું મુખ આપનાર સ્ત્રી છે

ત્યારે તેણીને ખરેખરી કેળવણી જો જોઈતી હોય તો અંતઃકરણને ખીસવવાની હોવી જોઈએ, પછી ભલે તેણી કોઈખી લાવાથી અલણ હોય. અસલના જમાનાની સ્ત્રીઓ ગૃજરાતી, અંગ્રેજી, ફ્રેંચ, પર્શીયન ભાષા ક્યાં જાણતી હતી? તોપણ તેઓનાં અંતઃકરણ કેવાં ખોલેલાં, કેવાં દિલસોજ, કેવાં દયાળુ, કેવાં લાગણીથી ભરપૂર, પવિત્ર પ્રેમથી કેવાં ભરેલાં, પતિને પરમેશ્વર તરીકે પુજવા, તેની તાબેદારી કરવા, તેને માન આપવા અને વફાદાર રહેવા, તેનું નામ સદા કાયમ રાખવા કેવાં તત્પર! તેઓને પોતાની બોલાતી ભાષાનું પણ ભાણુ-તુટું જ્ઞાન નહિ હતું, છતાં, ઘરમાં સર્વેને સુખી કરવા, તેઓને સંતોષ આપવા, તેઓને જોઈતી જરૂરિયાતની ચીજો મોટાં મનથી પુરી પાડવા અને સર્વેને સગવડથી રાખવા કેવાં આતુર, કાળજીવાન, દુરઅદેશ અને ડહાપણવાળાં! આજે આવી સ્થિતિ આપણે કેટલાં પારસી ઘરોમાં જોઈએ છિયે?

આજે તો બે ઘોડાની ગાડીએ ફરતો ને વાડી-ખંગલે રેહતો, હોલતના ડુંગરમાં ગળડયાં ખાતો પણ ઘરનાં સુખ માટે માથે હાથ દબને ફેકેફેક રહે! કાંય? તો કેહજો “મારી ખેરીને અંતઃકરણ નથી! મને અને મારાં સગા-બહાલાંને દુઃખી દુઃખી કરે છે; કારણ કંઈ નથી, પણ ઓરત અદેખી છે!” આવી રીતે બળાપો કરતાં તમે કેટલા ભરથારોને જીવો છો ને તેઓની દયા ખાવો છો? છે તમારામાં હિંમત, એવી ઓરતોને ખીન્નઓનાં દેખતાં ફજેત કરી, હડધુત કરી, તિસ્કાર દેખાડી તેણીના ખીજ બાજુ ખોટે રસ્તે દોરવાઈ ગયલાં અંતઃકરણને ઠેકાણે લાવવાની? નહિજ! તમે તેણીના ત્રાસ અને તરાસ, ધડાકા અને ધુન્નરાથી ખીહુને પાછળ હઠશો અને છેવટે જાહેરમાં ફજેતો થવાની ખીહુ-કથી એક બોલ પણ બોલવાની હિંમત કરશો નહિ. તેથી શું થાય છે? લોકોના વિચાર તેણી જાણી શકતી નથી અને તેથી તેણી આગળ વધે છે. જો તેણી જાણે કે આવી વતલુકથી લોકો બુઝું બોલે છે, તો ફરીથી તેમ કરતાં તેણી અટકે. પણ નહિ. એકને જોઈને ખીજ કરે છે. પછી તે એક રીવાજ ઘઈ પડે છે.

દરેક જણ પોતે ક્ષેત્ર યવાની ખીડકથી અખાડા કરે છે ; કોઈ તેણીને શિખામણ દેવા કે ત્રીધે રસ્તે દોરવવા હિંમત કરતા નથી; કારણ તેઓ ખીડે છે કે ઘરમાથી આવજવનો વેહવાર પણ અટકી પડશે. તેઓ વળી સમજે છે કે જાંધે એમજ છે ને દુન્યા એમજ ચાલે છે. તેથી આવા બનાવો ઘરડા કે જીવાન, નહાનાં કે મોટાં, સુધરેલા કે કેળવાયલા સર્વેને એક સાધાગણ બનાવ અને ચાલુ રીવાજ જેવો લાગે છે. એમ વર્ષો સૂધી ચાલ્યા કરે છે. અને હવે જ્યારે અતેડ થયું છે, જ્યારે અંત કરણ વગરની ઓરતોનો ડંકો વાગે છે, અને વરને પણ વશ થતી નથી, ત્યારે ભોળા લલા ભાયડાઓ માથે હાથ દઈ, હાથ અફસોસ કરી ફેક મુકે છે કે “ઘેરનું સુખ નથી, ઘેરમાં આપડું કંઈ ચાલતું નથી” પણ એ બેવકુફના બાદશાહોને પુછોની કે તમે મજબુત મનના મરદો, ‘માઠાં ભેજવાલા’ ગણાવો છો, ગુજરાનના માધણો શોધી કાઢો છો, પૈસા પેદા કરી શકો છો, રાજપાતનો કારોબાર કરી શકો છો, જાહેરમા હિંમત દેખાડો છો, પણ એક ઓરતને ઠેકાણે લાવતાં ખીડો છો, સ્ત્રીનાં અંત કરણ ખીલવવામા નિષ્ફળ નિવડો છો, તેનું શું કારણ ? ઘરમા એક સ્ત્રી આગળ લાચાર, ના-હિંમત અને હીચકારા બની હારી જાયો છો અને વળી બાંગ મારો છો કે ‘ઐરાની અક્ષલ માથાખાનામા’ ત્યારે એ તમારો અક્ષલ શું દેખાડે છે ? મરદોની નબળાઈ બે અંત કરણ વગરની ઓરતો તરફ તમે હિંમતથી ધિક્કાર અને તિરસ્કાર દેખાડો, તેઓની એવી ગેરવર્તણૂક અને ગેરસલુકાઈ જાહેરમા ઉઘાડી પાડો, તેણીના સગા-સ્નેહી અને મિત્રોની હાજરીમાજ ક્ષેત્ર કરો, ને પછી જુઓ કે લાજ-શરમથી તેણી પોતાના અંત કરણને ખીલવે છે યા કેળવે છે કે નહીં ખીજી સ્ત્રીઓને તેણીને દાખલો દેખાડો કે જેથી સાફ શું ને નરસુ શું તે પારખતા શિખે. અંત કરણ કેળવવાની આ રીત છે, પછી તમે જુઓ કે સ્ત્રીઓ પોતેજ પોતાનાં અંત કરણને ખીલવી બગૃત કરી તમારૂં ઘર સુખી બનાવે છે કે નહીં !

સંગીતનાં શિક્ષણમાં ૪૨ વર્ષોનો મારો અનુભવ.

૧૮૯૦ થી ૧૯૩૨.

(લખનાર:—મિસ. લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

[લાઇફ એકેડેમીક મેમ્બર ઑફ ત્રીનીટી કોલેજ ઑફ મ્યુઝીક, લંડન.]

—:૦:—

કેટલાંક પારસીઓની મ્યુઝીકમાં મનોદશા.

મેહેરબાન વાંચક-વગને અરજ કરું છું કે આ શબ્દ-કેટલાંક-ધ્યાનથી વાંચવો. સઘળાં પારસીઓ વિષે હું નથી લખતી; પણ એક શિક્ષક તરિકે ૪૨ વર્ષો સૂધીમાં કેટલાંક પારસીઓના ધખારા-અલખારાનો મને જે અનુભવ મળ્યો છે, તેજ લખું છું.

એક ખુલાસો.

૧૯૩૧ માં મારી “ફ્રાટી-ફાઈવ યસ’ ઇન મ્યુઝિક” નામની ચોપડી બાહર પડી હતી, તેમાં ગફલતીથી સંગીતનાં શિક્ષણમાં સાડત્રીસ વર્ષો છપાઈ ગયાં છે; ન્યારે ખરી રીતે બેતાલીસ વર્ષો શિક્ષણ આપવામાં પસાર થયાં છે. ઉપલી ચોપડી છપાયા પછી એક ખરી નોંધ હાથમાં આવી છે, અને તે બેતાં માલૂમ પડ્યું કે ૧૮૯૦ થી મેં શિખવવાનું શરૂ કર્યું હતું; અને પહેલાં બે શિષ્યો મીસ મીડીબાઈ. અ. ચીનાઈ, જેવણ હાઈયાત છે; અને મરહુમ મીસીસ દીનબાઈ. પે. લંડારા હતાં.

૧૮૯૦ માં હું ઘણુંજ, ઘણુંજ થોડું મ્યુઝિક જાણતી હતી, પણ પ્રથમથીજ કેઈને પણ શિખવવાની મારાંમાં હોંશ, ઉલટ, ઉમંગ અને કળા હતી, અને આજે ૬૬ વર્ષની ઉંમરે પણ તેજ શોખ, ઉત્સાહ અને ઉમંગ શિખવવા માટે ચાલુ છે.

કેટલાંક પારસીનાં ઘેરાંઓએ અને માટીડાઓએ સ્વદેશીની બાંગ મારી પરદેશી ચીજોને “ગોથકોટ” કરવા બહોર સલાઓમાં લાપણો કીધાં, દેશનો પછસો દેશમાં રાખવા, ને દેશનાં લોકોને ટેકો અને ઉત્તેજન આપવા શિખામણો દીધી; દરેક ધંધામાં (મ્યુઝિકનાં ધંધા શિવાય) કોમનો પછસો કોમનાં લોકોનેજ ઉત્તેજન આપવામાં ખરચવા માટે વર્તમાન-પત્રોમાં છાપાછાપી આક્રી. આ યુધું બાણી, વાંચી, સાંભળી મને તો ખચિતજ ઘણી રમુજ મળી! ‘નહી બોલ્યાનાં નવ ગુણ’, એ કહેવત ખરી છે. હવે પછી શું પરિણામ આવે છે, તે સાંહેળ જાણે! મને એટલો સતોષ છે કે હું મારા દેશમાં છું, મારી કોમમાં છું, ને મારા ઘરમાં છું. પશ્ચિમ તરફના હુન્નરથીજ હું સારી સ્થિતિમાં અને સ્વતંત્ર રહી મારી કોમમાંજ મેં એ વીધાને ફેલાવી છે.

સંગીતનું સંગીન જ્ઞાન ક્યાં છે ?

આજ-કાલ મ્યુઝિક શિખવવાની અને શિખવાની ખાખતમાં કેટલી બધી બડાઈ, વડાઈ ને ફ્રાકટની ફ્રીસીઆરી થાય છે! સંગીન જ્ઞાન મેળવનારાં કેટલાં થોડા છે? આવો એક ખુદાઈ હુન્નર શિખવા, ને તેને છાંદગી સૂધી ચાલુ રાખનારાં પારસી-ઓમાં કેટલાં છે? થોડું જાણનારાં કેટલી પતરાણ કરે છે!

“Music is the only one of the arts that does not corrupt the mind.”

સઘળા હુન્નરોમાં ફક્ત મ્યુઝિકજ એક એવો હુન્નર છે, કે જે મનને બિગાડતો નથી. જેઓ ખરા મ્યુઝીશ્યનો થઈ ગયા છે, તેઓએ પોતાની આખી છાંદગી આત્માનો વીક્ષસ કરવા કાઢી છે. જો પારસીની છોકરીઓ એવા દાખલા લે તો આજે અદરાઈ ને કાલે સંગીત ઉપર પાણી ફેરવે નહીં! “જાણે પરણવાની “પાસપોર્ટ”, મેળવતાં હોય, તેમ બધાં મ્યુઝીક શીખે છે!” શિખવા કરતાં ઈતરાટ ને ટચાકપણું ઘણું! બધા ખોટા ઢાંગ-સોગ કે “અમોને તો મ્યુઝીક ઘણુંજ, ઘણુંજ ગમે છે, ઘણાજ શોખ છે.”

ને તેઓને મ્યુઝિકનો ખરેખરોજ શોખ હોય તો હાંડગી સૂધી તો રહ્યું; પણ પરણ્યા પછી થોડો વખતની ચાલુ કાંય નહિ રાખી શકે ?

૪૨) વર્ષો થયાં માયો-માસીઓના તડાકા ને ધખારા જોતાં જોતાં ફીક આવી, કે જેઓમાં મ્યુઝિકની ખારાખડીનાં વાંધા અને ચાલ-ચોલાદમાં મ્યુઝિકના વાખા !

આપણાં પારસીઓ ઈંગ્લેન્ડની નકલ પોપાકમાં અને માથાના વાળ કરવામાં કરે છે, તેના કરતાં તેઓનાં સારા ગુણ, ખવાસ અને સારી રીતભાતની નકલ કરે એવું હું ઈચ્છું છું. એક ઈંગ્લેન્ડ મા-ખાપ શિક્ષકો તરફ ઘણા માન અને વિશ્વાસથી જોશે, પોતાના બચ્ચાંઓને પણ તેવીજ શિખામણ આપશે; શિક્ષકોના કાર્ય-ક્રમ વચ્ચે આવશે નહિ, સઘળું શિખવવાનું શિક્ષકો ઉપર વિશ્વાસથી છોડશે; જ્યારે પારસીનાં કેટલાંક ઊંચાંઓ જાણે પોતે કેવાં હુશિયાર હોય, તેમ જાત-જાતની તોફાં દલીલ કરી પોતાનાજ ફાંટા પ્રમાણે શિક્ષકોને દોરવવાની શેખી કરશે, અને તે પણ કોઈ જાતની સમજ કે આવડત વગર અભ્યાસની વચ્ચે આવી સર-જેરી કરી શિક્ષકોને બેઠાર કરવાની હિંમત કરશે ! ! આવા કડવા અનુભવ ૪૨ વર્ષોમાં વારંવાર મને મળ્યા છે, ને જીજ્ઞાસુ શિક્ષકોને પણ મળ્યા છે !

મા-ખાપ ને છોકરાંઓના ધખારા

કે ફક્ત પરિક્ષાઓજ આપવી, ને ખાર માસ તેટલુંજ શિખવું, ને કે હું પરિક્ષાની વિરૂધ્ધ નથી; જસેં કરતાં વધુ મારાં શિષ્યોએ પરિક્ષા આપી છે, ને હજી આપે છે; તોપણ કેટલાંક મા-ખાપ અને છોકરાંઓને એવોજ ખ્યાલ હોય છે કે પરિક્ષાઓ એક પછી એક, છ મહીને, અને વર્ષે આપે તોજ તેઓનાં છોકરાંઓ અને તેઓ લોકોની નજરમાં હુશિયાર ગણાય ! આસપાસનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન સંપાદન કર્યા વગરની આવી પરિક્ષાઓ આખરે ફાયદો કરતાં નુકસાન ઘણું કરે છે. આવી રીતે વર્ષો સૂધી એક

પછી એક પરીક્ષા આપ્યા પછી છેવટે તેઓ એક "પીચ" કે એક "સ્ટડી" પોતાની મેળે સમજીને કરી શકતાં નથી. સામાન્ય જ્ઞાન મેળવવાની આજમાઈ, બેઠરકારીથી આયત્ન વખત અને પૈસા ખર્ચાદા! એ સઘળું વર્ષો પછીજ મા-બાપની આંખે સ્પષ્ટ દેખાય છે! The short cut to knowledge does not exist" એ જો પારસી મા-બાપો સમજે તો કદી પોતાના પરસેવાનો પૈસો ખર્ચાદા કરે નહીં. આવું અદ્વિતીયકારક પરિણામ આવવાનું મુખ્ય કારણ બારિકીથી આપત્તે શોધી કાઢીશું તો માલુમ પડશે કે શિક્ષકોને રોક્યા પછી, તેનાં કાર્ય-ક્રમ અને તેની શિખવવાની રીતની વચ્ચે આવ્યાથી મા-બાપ, શિષ્યો અને શિક્ષકો ત્રણેયને નુકસાન થાય છે. તેથી પણ વધુ ગેરફાયદો શિખનારાંને થાય છે. મા-બાપની ખોટાં છીટાં-ગાહના શોધી વારંવાર શિક્ષકો બદલવાની બેવકુફાઈને લીધે તે થાય છે. છોકરાઓ અભ્યાસમાં આગળ વધતાંજ નથી, દરેક શિક્ષક પોતાનીજ રીત પ્રમાણે પ્રથમથીજ પાછું શરૂ કરાવે છે, અને છેલ્લે છોકરાઓ જ્યાંનાં ત્યાંજ! બાપડા બાપનાં પરસેવાનો પછસો પાણીમાં! એ બાબતમાં મુખ્ય અન્યાય મેં પારસી માતાઓનો જોયો છે. કેળવણીમાં કચકસર અતિ હાનીકારક છે તેઓ લપકાદાર પોપાકો, કે હીંગ-મોતીની જણુમે ખરિદતી વેળા, તેમજ તબિયતના આહુ ઓઠા હેઠળ હવા ખાવા કે મળહ કરવા જતી વખતે કચકસરનો ખ્યાલ વટીક કરતાં નથી! તેઓ ખ્યાલ નથી કરતાં કે એક શિક્ષક પોતાની આખી જીંદગી (બલકે જીવાનીનાં સઉથી સરસ અને કિંમતી વર્ષો) લોકનાં છોકરાંઓ પાછળ ઘમી-પીસી નાંખી, મોજ-મળહ ને એશ-આરામને છેલ્લી સલામ જીવાન જીંદગીથી ઘડપણ સૂધી કરે છે! આ મારો અગત અને કડવો અનુભવ છે.

એક બીજું ઘટીંગ.

"ડાન્સ" મ્યુઝીકનું! અને તેથી વળી હાલનું "ડાન્સ" મ્યુઝીક! જાણે બધું 'ફેશન' પ્રમાણે કરે, તેમ એથી કરવુંજ

નોંધ્યો ! પછી તે વગાડવાની લાયકાત, શક્તિ કે જ્ઞાન હોય या
 નહિ હોય, તોપણ પારસીઓને તો વગર વિચારે ને વગર સમજે
 સારૂ હોય કે નરસુ, તોપણ “ડાન્સ” મ્યુઝિક નોંધ્યો ! ‘કલા
 નીકલ ડાન્સ’ મ્યુઝિક માગે, તો સમજ્યા, પણ ન્યા મ્યુઝિકની
 A. B. C નાજ વાખા હોય તો પછી આપણે તેઓ માટે શુ
 બોલ્યે ને શું ધાર્યે ? તેવાઓ માટે આપણે મનમાજ અફસોસ
 કરીને બેસ્યે ! તેથીજ ઘણે મોટે ભાગે પારસીઓમા “કલામી
 કલ મ્યુઝિક”નો શોખ ઉત્પન્ન થતો અટકી ગયો છે. ધીમે
 ધીમે ‘ડાન્સ’ મ્યુઝિક ઉપરથી તેઓનો ‘તેસ્ટ’ “ડાન્સ” કર
 વાનો થાય છે, ને થયો છે, એ આપણી પારસી કોમને અનુસરતુ
 છેજ નહીં ! એ “ડાન્સ થી પારસીઓમા કેટલા બધા અદરાયલા
 નોંડા તૂટી ગયા છે ! કેટલા બધા પરણેલા ધણી-ધણીયાણી છૂટા
 પડ્યા છે ! કેટલા બેહુકેલા વાળાઓ વીફરી ગયા છે ! આપણા
 પારસીઓની રહેણી-કરણી અને આચાર-વિચારથી ઉલટો આ
 “ડાન્સ” છે કેટલાકો તકરાર કરે છે કે નીર્દોષ બચ્ચાઓ “ડાન્સ
 કરે તેમા શુ ખોટુ છે ? ખરૂં, પણ આજના અવિચારી જમા-
 નામા જો એક છોકરી કે છોકરાને બચપણથીજ “ડાન્સ”ની
 મોહિની લાગી તો શુ મોટપણે તે જવાની છે ? તે વેળા તે, કે
 તેણી તમારૂં માનશે, સાલળશે અને સમજશે, તેની શુ ખાતરી
 છે ? ભવીષ્યમા તેઓના સુખનુ વહાણ ખરાબે નહિં અથડશે
 તેની શુ જામીનગીરી છે ? ધણી ‘ડાન્સ માથી ઘેર આવી
 ધણીયાણી સાથે મરાશે કે ‘તુ પેલા સાથે નાચી, તેમજ
 ધણીયાણી પેલા ધણી સાથે પીખાશે કે ‘પેલી ઓરત સાથે
 તુ નાચ્યો’ પારમી જેવી કોમમા આવુ નાચવાનુ ધતીગ શા
 માટે દાખલ કરવુ નોંધ્યો ? કેટલાકો કહે છે કે “એ સારી
 કસરત છે” નાચવા શિવાય દુનયામા શુ ખીજી કસરત નથી ?
 એક આદમી જે-તણુ ક્યાક ચાહુ મ્યુઝિક વગાડે તો હું કહું
 છું, મારા અનુભવ ઉપરથી, કે એના જેવી ખીજી કસરત છેજ
 નહીં, કારણ આપણી ઈંદ્રીયો એકી વખતે દામ કરે છે; જેમ
 કે પીઆનો વગાડતી વખતે આખા, કાન ભેજી, હાથ, પગ,

જીલ ભાધું વપરાય છે, મ્યુઝિક જેવી કોઈ કસગત નથી,
 જે જાણત ઘણાંઓ મમજતા નથી, તેમજ “ડાન્સ” કરીને
 (નાચીને) પોતાને અને બીજાંઓને ખરાબીની ખાહીમાં ખેંચી
 લાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ બીજાઓના સુખી સમારત
 સત્યાનાશ વાળી નાંખે છે કસગતના ઓઠા હેઠળ આપણી કોમમાં
 ખચાઓમાં પણ એ નાચવાનું એટક દાખલ કરવું નહિ જોઈએ,
 કે જેથી નીદોષ ખચાઓને મોટપણમાં એ લખ લાશુ નહીં પડે!
 પારસીઓએ આ નાચવાના પાળડને સખત હાથે દાખી દેવામાં
 શોભા છે ! જે જાણતમાં યુરોપીયનોની નકલ કરવામાં પારસીઓને
 કંઈ લાભ કે ફાયદો નથી ને એ નાચવાનું આપણી કોમને
 છાજતું પણ નથી. યુરોપીયનોમાં તો એ રીત રિવાજ વધેથી ચાલુ
 છે તે રીત-રિવાજની પાસીઓએ શા માટે નકલ કરવી જોઈએ?
 યુરોપીયનોના બીજા આરા ગુણ ખવાસ અને વિદ્યા, હુન્નગની
 નકલ કરો, તેમાં લાભ છે જે જાણત, પછી તે કોઈથી ઠોમની
 હોય, પણ તે પારસી કોમને ફાયદો નહિ હોય તો એક વખત
 થુરૂ કીધેલી પણ પડતી મૂઠવી જોઈએ એકમેકને વળગીને નાચતી
 વખતે ખાંનેના જોરમાં ઉરકેરાયલા રહે છે, ને તેમાંથી પરિણામ
 ઘણી વેળા પસ્તાવામાં આવે છે । પણ જો મ્યુઝિક જેવી કસગત
 કરે, તેમાં મન રોકેલું રાખે તો બીજા કંઈ ગા વિચારે મગજમાંથી
 દૂરના દૂર રહે । મ્યુઝિક શું છે ? ગમનો મલમ છે હું ખની દવા
 છે મતાપ સખુરીવી તહન ટરવા માટે ગમ સેડ છે જખમી
 જીગનો ધા રૂઝ લાવનારો મલમ-પતો છે કજયાના કાલખુતને
 નાખુદ કરી જલણના જાળાને જકડી-કચડી નાખનાર પ્રિમિયુ છે
 માત્ર મ્યુઝિકજ મુઝીખત મટાડી શકે છે પારસીઓમાં ઘેલાપણું
 ને આપઘાત વધતા લાય છે જો તેઓ આ ખુદાઈ હુન્નર અને
 અને ખુદાઈ જ્ઞાનમાં મથાગુવ ગઢે, તો મન મગજની ઘણી મરસ
 ખિવવણી થાય, જીવ આનંદમાં ગઢે, અને ઘડપણ આવે તોપણ,
 યુવાન દેખાય ગરીબ પારસીઓમાં ઘણી વખતે એવી ઘણી
 હુશિયાર છોકરીઓ હોય છે કે જો તેઓને આ ખુદાઈ હુન્નર
 પુખ્ત જ્ઞાન આપ્યું હોય, અને તેઓ પણ ધીરજ ગમી ખતથી

આ હુન્નગ્નો અભ્યાસ કરે તો ભવીષ્યમા તેઓ એક 'ગ્રેડ્યુએટ' કરતા પણ વધુ આવક મેળવી આખર ઈજ્જતે સ્વતંત્ર રહી પોતાનું સ્વમાન સાચવી ઘણી આસાનીથી ગુજરાન કરી શકે, તેમજ સારી સ્થિતિમાં ગ્રહી શકે, એવો એ નામીયો હુન્નર અને ઉમદા ધંધો છે આ માન પોતાના અનુભવ ઉપરથી લખુ છું ગરીબો ગરીબજ કાય રહેવા ભેઈએ ? કાય નહિ તેઓની સ્થિતિ સુધારી શકાય ? બહેન રતનબાઈ ફ. પાવગી, આ પુણ્ય તમે હાસલ કરો ! આ બેસ્તે સાચુ ખુદા પારસીઓને આરી બુધ્ધી બક્ષે ! આમીન !

૪-૬-૧૯૩૨

“ક્યસરે હિદ”

પારસીઓમાં સોસાયટીનાં કાયદા જેવું કંઈ છે કે ?

—* o *—

તે કાયદાઓ સોમાયટીમાં, મહળીઓમાં છમખાનાઓમાં કે કલબોમાં અમલમાં ચુકાય છે કે ?

(લખનાર-મિત્ર લીખાઈજી લી. પાલમકોટ)

(જાહેરો)

“સ્થાપિયો સ સાર છે, મતલબિયા સહુ મિત્ર,
પાળો પ્રીતે શ્વાન પણ ચુકે ડેમ ચગ્નિ”.

(દિલ્લેન)

આપણામાં બે ચાર દાયકા થયા ગતી ગતીએ ડલબો, મોહલ્લે મોહલ્લે મહળીઓ, અને મહળો તેમજ એસોસીએશનો, અને જગે જગ છમખાનાઓ સ્થાપવામાં આવ્યા છે એ સઘળાની બે ગણતરી કર્યે તો ત્રણથી ચાગ ડલનનો સરવાળો આવે ! એ ખાતાઓ કેટલાક આખાદ સ્થિતિમાં તો કેટલાક ઉઘાતા, ગિતી હાલતમાં આવે છે આજે મારે જે બોલવું છે, તે તેના

સૂકાનીઓ કાગ્જાર અને કાયદા કેવા ચલાવે છે, અને ટાળ કેવું દેખાડે છે, તે વિષે છે.

એશક કાયદાઓ તો ઇંગ્લેન્ડની નકલ કરીને ઘણી ચોકસાઈથી, ખારિકીથી ઘડી કાઢેલા હોય છે; પણ તે ગરાળર અમલમાં તેના કારોબારીઓ મૂકે છે કે? તેવીજ રીતે પારસીઓ પણ વર્તે તો આજે ઘણા મંડળો-મંડળીઓ વિગેરે જે સુસ્ત સ્થિતિમાં છે, તેમાં ઘણું જોર-જોમ-જોસ આવે

પારસી ભાઈઓ ઘણી વેળા નજીવી ખાળતમાં ધાંધલ-ધરપચ કરે છે; પણ હુમેશા ગંભીર અને નાનુક ખાળતમાંજ આખમાં શરમ રાખી આખ-વીચામનાં કરે છે! જે પ્રથમથીજ મજબૂત હોયે પેલા સફાઈદાર છાપેલા કાયદાઓ વફાદારીથી અમલમાં મૂકે તો, ઘણા આતાઓ પગલર થઈ ઊંચી ટોચે પહોંચે. ફક્ત સોસાયટીઓજ નહિ; પણ પાયદસ્ત-ઉઠમણની ગંભીર મિજલસો, અને લમ-નવજોતની ખુશ-ખુશાલ મિજલસોનો મોલો ઘણા વધે.

આપણી કહેવાતી સ સાર-સુધારાની સોસાયટીઓમાં જે ધોતા-ધાતા આસામીઓ ફરે છે, અને નિર્દોષ નાજનીનો સાથે છુટથી લેળાય છે, તેવા કાળા ગેઢાઓ, સાધુના સાદ્યામાં સંતાયલા સેતાનો, ખેડૂલી ભગતો, કાવત્રાખાજ કોરગાઓ કેટલા છે, તેઓને ચુટી કાઢી સોસાયટીમાંથી હુડધુત કરીને હાકી કાઢવાની કે ગુપચુપ તેઓને રાજીનામું અપાવવાની, યા બરતરફ કરવાની કઈ સોસાયટીના સૂકાની ઓએ હિમ્મત કરી છે? ખીનતોને ધડો બેસાડવા અને તેઓ ચોક્કી-ચેતીને ચાલે એવી સારી ચાલ-ચલણના ગ્રહસ્થો ખનાવવા આપણી સોસાયટીઓએ શુ પગલા લ્યાં છે ?

વર્ષ પચાસ પર જો એક પુરૂષને વેપાર ધધામાં ખોટ આવવાથી દીવાળુ કાઢવાની ફરજ પડતી તો તે ખાપડો લમ-નવજોતની મિજલસ કે પાયદસ્ત-ઉઠમણની પવિત્ર ક્રિયામાં પણ સામેલ થવા લજવાતો, અને ઘરમાં ભરાઈ રહેતો, જો કેઈ આસામીની આળસને ડાઘ લાગતો તો તે રંડાયલી ખેરી માફક રાત્રે ફરવા-

હરવા જતો. જો કોઈનો કેસ કોટે ચઢતો તો તે કોઈની મિજલસમાં હાજર નહિ થતો અને લોકોથી મોહકું ધૂપાવતો! આજે તે લાજ-શરમ બધી હવામાં ઉડી ગઈ !

આજે તો આપણી બાનુઓ અને ગ્રહસ્થો લેગી સોસાયટી-ઓમાં પ્રપંચી મંચીઓ બાપ લાખ આલીસના દિકરાઓ માફક મરોહદાર ગરદન રાખી, છાતો કઢી, હાથમાં લાકડી ધુમાવતા અને બાનુઓને બાડે ડાળે લોપતા ઘુસી જાય છે, તેઓનાં કાળાં કતુ'કો અને પાપી પ્રપંચોથી અબાણી અને નિર્દોષ નારીઓ નિમંળ અંતઃરણથી તેઓ સાથે જાહેરમાં હસી હસીને મેળાપ કરે છે, વાતચીત કરે છે, ફરે છે, અને રમત રમે છે !

પારકે પછસે વેપાર-ધંધા કરી બાઈ-બાવરીઓને પતાવી-સતાવી, ઠગી-છેતરી તેમજ દિલોબાન દોસ્તો સાથે દગો રમી દગલબાજીથી હજારો રૂપીઆ ઓકાવીને પછી તેઓના નાણાંને દાળ-વાટલો કરીને હીવાગ્રુ પુકનારા ફાકડા ફરદુનજીઓ કેવી ડોક ઊંચી રાખીને સોસાયટીઓમાં પુકા કરતા ફરે છે, ને ફિલસુફાનાં જેવું ડાળ દેખાડે છે !

નજીસ રમુજથી અને સડેલા લેબાંની મેલી અખતર ફિલસુફીથી, અને વારસામાં મળેલા અકમપણાંના ચિન્હોથી એવકુફ બઈરાઓનો કેટલાકો કેવો જીવ ખેડલાવે છે ! લોકોના ઘર તાગજ કરનારા એવા નનામા નવલશા હીરજીઓને પાખડુ પકડીને મિજલસમાંથી કે આગરદાર ઘરોમાંથી હડધુત કરીને હાકી કાઢવાની છે તમારી સોસાયટીઓના સુકાનીઓમાં હિમ્મત ?

નાવારેસ અને નિરાધાર ધનવાનોના ત્રસ્ટીઓ થઈને તેઓનાં નાણાં હજમ કરી જનારા હોમલા હાઉઓ કેવા હાવલાવથી સોસાયટીઓ અને મંડળીઓમાં હળીમળી જઈ હસવાના લાવટા પાડે છે ! છે કોઈની હિકમત કે બાહુદુરી તેઓને ફેંટ પકડીને પૂછવાની ?

નિર્દોષ નારીઓને પુસલાવી-ફસાવીને પછી મંડળીઓમાં

ભરાતા-ભટકતા બેળદામના બદમાનોને ડોલે અને કંઈ મડળીના સલાસદે ફજેત કર્યા છે ?

નિર્દોષ નારીઓ અને કુવારી કન્યાઓનો ભવ-ભવિષ્ય ઉધા વાળનારા, અને તેઓના સદના મુખનું સત્યાનાશ વાળનારા સાધુજીઓ, સસાર-મંડળમા ચેગા-પેગા થઈને, ફટેસ્તાઈ બસલતનું ડાળ દેખાડી, પાછળથી પર્ધસા અને સ્વાથ' વાસ્તે કેવી પીક ફેરવે છે, તેઓને ગલચીમાથી પકડીને શુનાહનો એકરાર કરાવવા કંઈ સોસાયટી નો કયો વીરલો જાનુઓ તરફથી સપેહસાહાર થઈ નિકળે છે, તે બતાવશે ?

હકદારોનો હક છુટી લેનારા ચાનજીલાઈ આઉ માસ્તરોને કંઈ મડળીએ ફફડાવીને ફજેત કરીને હાકી કાઢ્યા છે ?

ચોતાની માથ-એન, અને દિકરીઓ જેવી સ્ત્રીઓ, અને નિર્દોષ નારીઓની નિંદા અને નાહકની ખોટી નાલેસી કરનારા કમળખત બદમાસોને બોચીમાથી પકડીને ધુળમા રગડોળવા મડળીઓના ઢયા સલાસદો-એખુદ મડળીઓમાજ તેઓને નિંદા કરતા કાનેકાન સાભળીને-શુસ્વીરપણું દેખાડયું છે ?

સુખી કુટુંબ કળીલામા કકાસનો કીડો પેવસ કરી આખા કુટુંબને કોતરી ખાનારા કલ્યાના કાલખુતોના પગ કંઈ મડળીએ કાપી નાખ્યા છે ?

પર્ધસાવાળાઓના છુપા પાપ ઉઘાડા પડવા છતા, લાગવગ અને જરના જોરે, ખુસામતના ખોર્યાઓ ખાસડા ઉચકીને ખાધયાઓ થવા કેવા તર્ધચાર થાય છે, અને મડળીઓ અને મિજલસોમા તેઓ કેવો આગેવાન દરજ્જે ધરાવે છે ! તેઓના લોપાલા ઉઘાડા પાડવાની તમારી કેમ એસોસીએશન અને જીમખાનામા હિમ્મત છે ?

આખરૂ-ઈજત અને હુન્નર-કેળવણીવાળા પ્રમાણીક ગ્રહસ્થો કરતા, પર્ધસાવાળાને મડળીને લાયક વધુ ગણવામા આવે છે,

કારણ તેઓનાં ગજવાં સોસાયટીના ભારી ખરચોને પુગી વળવા કાળે ભરેલાં હોય છે; પછી તેઓ આખરુ-મજતે કે નીતિ-રીતિએ ગમે તેવા હલકાં હોય તો શું થયું? ગાડી-ઘોડા ને મોટર કારવાળા, ને વાડી-ખંજલાવાળા તેમજ “શાહુ વેપારીઓ,” એટલે તેઓ મંડળીઓ, એસોસીએશનો, જીમખાનાંઓ અને ખુશી તેમજ ગમીની મિજલસોમાં જાનુઓ સાથે લેળાવાને લાયકના! ક.રણ, તેઓ પાસે પછસા એટલે તેઓની “ડીગનીટી” (I) ને ઇજતુ માન મળવું જ જોઈએ, અને પછસાથી તેઓનાં ગધાં પાપ ધંકાવાં જ જોઈએ! આએ તમારો સોસાયટીઓના કાયદાઓ !!

હુકદાર પતિવ્રતા પારસણ પરણેતર છતાં પરકોમની સ્ત્રી અને જુદહીન છોકરાં-બચ્ચાંવાળા પારસીઓને પણ આપણે જાહેરમાં માન-પાન મળતું જોઈએ છે! ખાનગી કે જાહેર મિજલસ મેળાવડાઓમાં અને કુટુંબી ખાણાંઓ પર ગરબના ગધેરાઓ તેવા ખેડોરમત પારસીઓને જાએ હાથે સલામ કરતા નજરે પડે છે! તેઓ તરફ લગ્નની કે નવજોતની મિજલસમાં કોણ તિરસ્કાર દેખાડે છે?

જુદહીન ઓરતોનાં છોકરાંઓને નક્ત નાકે જરથોસ્તી ધર્મમાં દાખલ કરવામાં આવે છે! પછી તેવાં છોકરાંઓને “હુકદાર” ગણવામાં આવે છે! અને તેઓ છુટથી નિશાળોમાં સર્વે સાથે લેળાય છે. નિશાળોના સુકાનીઓ મગફરી લે છે કે “અમે ઘણી ખારિક તપાસ કરીને પછીજ છોકરાંઓને દાખલ કર્યે” છે! આ તેઓની ચોકસાઈનું પરિણામ! નિશાળ છોડ્યા પછી તેઓ છુટથી સોસાયટીઓમાં લેળાય છે! આએ તમારો સોસાયટીઓ અને નીતિ-રીતિના અને “ડીગનીટી”ના કાયદા-કાનુનો!

સોસાયટીના એવા રદખાતલ કાંકરાઓને પ્રથમ ચુટી-ફેકી દેવાના પરાક્રમ કઈ મંડળીના કયા સલાસદે કરી દેખાડ્યાં છે?

એવા બદમાસો કેવા છાતો કાઢીને નિર્ભયપણે, ક્રોધે કે હુડધુત થવાની જરા પણ ધાસ્તી વગર મંડળોમાં ફરે છે, અને

ખાનુઓ સાથે મલકાઈ મલકાઈને હસી બોલીને, વાંકા-ટીકા તુરિયું થઈને, ઉંઘા-ચતા વળીને વાતો કરીને પોતાના પાપી જીવને ઘોટો વખત બેહુલાવે છે ।।

આજે તમારી સોસાયટીની રીતલાત અને કાયદાઓ કે? મંડળો અને મંડળીઓ, કલબો અને જીમખાનાંઓ, સોસાયટીઓ અને એસોસીએશનો ઉભી કરતી વખતે સુકનીઓ ધાંટો પાડીને બાંગ માટે છે કે “અમે જારીક જીરતેજો કરીને પછીજ અમારી મંડળીઓમાં સલાસદો ચુંટી કાઢીએછ.”

કઈ સોસાયટીઓ હિમ્મતથી કહેશે કે તેઓનાં ખાતાંમાં ઉપર વર્ણવેલા વર્ગના આસામીઓ પૂર છુટથી અંદર ઘુસી ગયા નથી? કઈ સોસાયટીની હિમ્મત છે તેઓને લાત મારીને બાહર કાઢવાની? એસોસીએશનનોના સુકનીઓના લેન્ડમાં ભરાયલી “ડીગનીટી”ની રાઈ હવે કયાં રહી? આવાં આસામીઓથી તેઓની મંડળીનો અને તેઓનો દરજ્જો કેટલો જળવાય છે, તેનો જવાબ તેઓ આપશે?

શિખેલા-લથેલા, ઇલ્મ-હુન્નરવાળા, આબરૂ-ઈજતવાળાઓને મંડળીને લાયકના ગણવામા નથી આવતા; કારણ તેઓ ઘણાં શ્રીમંત નથી; ત્યારે આવા કોરગાઓ, અને ઉંઘા-ચતા વાળનારા ખટપટનાં ખોરિયાંઓ મંડળીઓમાં ભરાઈને ઉભાઈ જાય છે. આવો મામલો જોઈને આબરૂ ઈજતવાળાઓ મંડળીઓથી અજાગ રહી દૂરના દૂર નાહસે અને એકાંત એકલા ફરે તો તેમાં અજબ થવાનું શું હોય?

બધાંમાં તમે અંગ્રેજોની નકલ કરો છો તો સોસાયટીના બાળમાં કાંય નહિ? પ્રારંભમાંજ જો મજબૂત હાથે કામ લીધું હોત, એક કલબે કે એક સોસાયટીએ તરખાટ મચાવી કાંઈ નવું-નવું હિમ્મતથી કરી દેખાડી બે-ચાર બદમાસોને જાહેર છાપામાં ઉંઘાડા પાડ્યા હોત, તેઓને કલબો અને મંડળીઓમાંથી કાઢી મુક્યા હોત, તો પા સદીમાં જે બહુરૂપી બાહુઓએ

સોસાયટીઓમાં અને ખાનગી કુટુંબોમાં ખુદારીભરી ખાનાખરાબી,
અને સંતાપજનક સત્યાનાથી વાળી કૈકોને દુઃખી અને સદાના
ગમખાર બનાવ્યાં છે, તે સંકટમાંથી તે બાપડાં નિર્દોષોનો બચાવ
થયો હોત ! કેકે તેઓના જીવભી, નાતરસી અને નિર્દય
કપટના ભોગ થતાં બચી ગયાં હોત !

સુધારો ! સુધારો ! તમારી કહેવાતી સોસાયટીઓના કાયદાઓ
સુધારો અને તેને સખ્તાઈથી અમલમાં મૂકો, કોરગાઓને કાઢી
મુકો, બદમાસોને ઉઘાડા પાડો, પ્રપંચી પાપીઓને પ્હોંચાડી
દેવો, અને જેમ ઈંગ્રિજો કરે છે તેમ મજબૂતાઈથી સામે થાવો !
આજનો નહિં તો આવતો જમાનોખી તમોને દુઆ દેશે !
સુધારો ! હજી કાંઈ મોડું થયું નથી ! જરા જાતી હિમ્મતની ખુટ
છે ! ખીજું કાંઈ નથી.

૩-૯-૧૯૩૩.

“કયસરે હિન્દ.”

મારી તરફથી પત્ર તથા પુસ્તકો માટે
તેમજ

જાહે જાહે પ્રસંગે મેં પોતે કરેલાં
લખાણો માટે
ગૂજરાતી છાપાનો મત.

[આ પુસ્તકના આગળ છપાયેલા અંગ્રેજી વિભાગમાં
સદે હમાં મહત્તી તા. ૧૨મી નવેમ્બર ૧૯૧૪ ને રોજે, અરદાર
હસ્તૂર નોશિરવાન હસ્તૂર કથકોખાદ તરફથી મળેલાં એક પત્રમાં જે
પુસ્તક માટે એસારો કરેલો છે, તે મારી પ્રગત કરેલી “અજલનો
ફરસ્તો” ની ચોપડી માટે સમજવું— લી. લી. પાલમકોટ.]

આજની પારસી છાકરી તથા છાકરાઓએ પસાર કીધેલી
નામીથી પરીક્ષા.

“.....જે વારે કાંઈ પારસી સંગીત અને નકર કામની નોંધ લેવાની
અમને ફરજ થઈ પડે છે, ત્યારે તે ફરજ અહા કરતાં અમને બેહુદ
પ્રુશાલી પેદા થાય છે. લડનની ત્રીનીટી કાલેજની મ્યુઝિકની ઠીયરી
એટલે ગાયનના શાસ્ત્ર તથા વીધાના ખીજરૂપ નિયમોના અભ્યાસની
ખીકત પરીક્ષા ઇંગ્લેન્ડે લેગાં આપણાં દેશી બાલુઓ ‘ઓનસ’
સાથે પસાર કરવા પાંમે, ત્યારે તે કોમનાં લોકનાં હીલ હરખાયા
વગર રહેજ નહી. આજ-કાલ આપણી દેશી હરીફાઈ અને રસાકસી
ઘણીક બાળકમા દેશીઓ વચેજ થાય છે. પણ બ્યારે ઇંગ્લેન્ડે સાથે
તે હરીફાઈ ચોકસ અભ્યાસમાં થાય છે, અને તેમા ઉંચાં માન

સાથે દેશીઓ છેક ઉપર આવે છે ત્યારે આપણુ આપણી મન શક્તી ખીલવવાને શક્તીવાન છીએ એવું અણીમાન ધરાવાને શીખયે છીએલે-ચલાઉ કેળવણી લેનાર અને ઉંચ કેળવણી લેનારાં તથા શીખવનાર વચે આસમાન જમીનનો ફેર રહે છે. તો એ વાળુત્રોની બાળદમાં જેઓ ખરા “કલાસીકલ” બાંધણીના સંગીતના રાગ વગાડે છે, તે આમ લોકને પસંદ પડતા થતા નથી. પણ જોશમાં રચેલાં ઉસકેરણીવાળાં રાગથી આમ લોક વધુ રાજ થઈ જાય છે. જે વારે જિંચી કેળવણીવાળાઓ “કલાસીકલ” રાગની ઉંપર એકદમ મોહી પડે છે. ઉંચ રાગો વગાડવા તથા ગાવા શીખવાનો અભ્યાસ ખરેખર અતી ખીકત છે. તે અભ્યાસમાં પુરવીનતા મેળવી ત્રીનીટી કાલેજની પરીક્ષા પસાર કરવાની આગેવાનીમાં પારસી બાનુઓ નાની સખ્યામાં બાહેર પડે છે, ત્યારે આપણુ કુદરતી રીતે તેઓની મન શક્તિનાં વખાણુ કરીએ છીએ. ત્રીનીટી કાલેજની પરીક્ષાના પત્રો લંડનથી આવ્યાં હતાં, અને પરીક્ષા આપનાર બાનુઓ કમીટીની સાંમે જઈ બેસી તે પત્રોનાં લેખીત જવાબ આપી આવ્યાં તેની તપાસ લંડનમાં થવા પછી નીચલાં પારસી બાનુઓ ખીજાં કેટલાંક ઉંચ કીસમનાં ઈંગ્લેજ બાનુઓ લેગાં પસાર થવા પામ્યાં છે..... સીનીયર ડીવીઝનમાં મીસ શીરીન. મેહતા તથા બાઈ લીખીઈજી. લીમજી. પાલમકોટ “ઓનર્સ” સાથે પસાર થવાને ભાગ્યશાળી થયાં છે, આ સરવે ચંચલ બાનુઓને અમો ખુશી સાથે મુબારકબાદી આપીએ છીએ. એવી રીતના ઉમદા અભીયાસનાં માન અકરામોથી તેઓએ પોતાની તેમજ કોમની આબરૂમાં ઉમેરો કીધો છે. તેઓએ ઉંચ કેળવણી લીધી છે તેની મુખ્ય નીશાન એ છે કે તેઓ ખરાં અભ્યાસી હોવાને લીધે ખાલી બહાઈખોર ન થતાં નમરતાથી વધુ ઉંચ લોક સાથેની સરખામણીમાં પોતાનાં કમ જ્ઞાન વીશે ખરો ખ્યાલ બાંધેલો લાગે છે એવું તેમની બહેર વસ્તણુક ઉપરથી માલમ પડે છે.....”

૪થી ફેબ્રુઆરી ૧૯૦૩.

“અખબારે સોદાગર.”

પારસી બાનુઓથી ચાલતાં માસીકો.

“પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનનાં કેટલાંક શહેરોમાં ગૂજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થતાં માસીક ચોપાન્યાઓના કાંઈ ટોટા નથી, પણ તેમાંના મોટો ભાગ કેવી ઉંઘલી કુદ્દતી હાલતમાં રીબે છે તે મરવે કાઢને રાશન છે એ સઘળા રીબતાં માગીકોમાં પ્રગટ થતાં લખાણો જ્યારે આપણે તપાસીએ છઈએ, ત્યારે તેમા આવતા વિષયો ઉપર નજર નાખતાં આપણને અફસોસ છુટે છે કે ગૂજરાતી વાંચક-વર્ગમાંથી થોડાક ભાગ પણ કેમ એવાં હાલ-હવાલ ચોપાન્યાઓને ટેકો આપતો હશે. એવાં ચોપાન્યાઓ તરફથી જ્યારે પારસી બાનુઓનાં અધિપતીપણા હેઠળ ચાલતાં બે પ્રખ્યાત માસીકો તરફ આપણી નજર ફરે છે, ત્યારે આપણા દીક્ષમાં હર્ષ અને સંતોશની લાગણી પ્રદીપત થયા વીના રહેતી નથી. લોકપ્રીય “માસીક મળહ” ના સફાઓનો મહત્તી મુંદર સહુગાર પ્રખ્યાત પારસી બાનુલેખક બાઈ બીચાઈજી. લી પાલમકોટની કાબેલ કલમને કાંઈક વરસો થયા આબારી છે, એમ પહેલા વર્ગના ગૂજરાતી લખાણો વાંચનારી આલમ સારી પેઠે જાણે છે આ બાનુ-કલમકશે આજ સુધીમાં ગૂજરાતી સાહિત્યમા પોતાનાં દલદાર નીતીબોધક, રસીલા, ઝમકદાર લખાણોવાલાં ફીમતી પુસ્તકોથી બહુજ આવકારદાયક વધારો કરી સાબેત કરી આપ્યું છે કે જડબા ભાંજી નાખે એવા અધરા શબ્દો નહીં વાપડવા છતાં પહેલા પ્રકારની ગૂજરાતી ભાષામાં વિધવિધ પ્રકારના વિષયો બહુજ છટાદાર પ્રકારે લખાઈ શકાય છે.”

૮મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૩.

“અખબારે સોદાગર.”

માસિક મળહ.

“માસિક મળહ” નામનું ગૂજરાતી વાંચનારી આલમમાં લોક-પ્રીય થઈ પડેલું માસિક ચોપાન્યુ પદર વરસની ભરતીમા દાખલ થઈ ચૂક્યું છે. આ માસિકે પોતાની આખી જીદગી દરમીયાન

ચહુડતીનાં ચક્રકરપર ચહુડવાનુ ચાલુજ રાખ્યુ છે અને દર સાલ તેનાં ઘરાકો માટે કાંઈ ને કાંઈ પણ લાલકારક સૂધારા-વધારાઓ તેમાં થતાજ આળ્યા છે. એના માલિકે મી. સોરણ પાલમકોટ આવતા એપ્રિલ મહીનામાં યુરોપ તેમજ અમેરિકાને પ્રવાસે જતા હોવાથી એ માસિકનો કારોબાર તે મહીનાથી મીસ. લીખાઈછ. પાલમકોટ જેવાં કેળવાયલાં બાનુને હાથજ રહેશે.

મીસ. લીખાઈછ પાલમકોટની કાગેલ કસાયલી કલમની ઝમક અને છટાથી અમારાં વાંચનારાઓ પૂરતા જાણીતા હોવાથી એ બાઈનાં લખાણોની મોજ માટે કાંઈ ખાસ વખાણ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. જે નિબંધ યા વારતા એવણુ હાથ ધરે છે, તેને એવા ઉત્તમ પ્રકારનો તેવણુ ઈનસાફ આપે છે કે તે ફરી ને ફરી વાંચવા ગમે છે. ફિલસૂફી ભરેલા વિષયો પર એ બાઈની ખાસ વલાણુ હોવાથી તેવાં લખાણોમાં એવણુની કલમ ભારે જોશ-ઝમક સાથે દીપી નીકળે છે.....”

૨૧મી જાનેવારી ૧૯૦૪.

“અખબારે સોહાગર.”

માસિક મળહ.

“માસિક મળહ” ના ચાલુ માસ સપ્ટેમ્બરના અંકની નોંધ લેવાની જરૂર એટલા માટે છે, કે તે તમામ બાનુઓને હાથે લખાયેલો છે. ‘માસિક મળહ’ ના અધિપતિ મી. સોહરાણ પાલમકોટ હાલમાં યુરોપ અને અમેરિકા તરફ છ માસિક મળહ ઉરાડે છે, ત્યારે તેમનાં માસિકની લગામ તેમનાં બહેન અને જાણીતાં પારસી બાનુ-લેખક મિસ લિખાઈછ. લી. પાલમકોટને હાથ આવી છે અને ટુંક સુદમાં તેઓએ તેને નિયમિત પ્રેગટ થતું કીધું છે, એટલુંજ નહિ, પણ લખાણની ગંભીરતા વધારી છે, એવો અમારો અદના વિચાર છે, જે માટે મી. સોહરાણ મુબઈ આવી રહેને તેમની એકાદ “ચેલેજ” અમારાં પોચાં લેખ ઉપર લગાવી કાઢે તેની અમને ધારની નથી. મી. સોહરાણ અને મિસ લીખાઈછ. પાલમકોટ તરફથી લખાયેલી સુંદર જોતખાણ

આપણે વારંવાર વાંચતા હતા, તો આ અંકમાં પ્રગટ થયેલી તેમનાં માતાજીની જીવી બેતબાજીઓ પરથી તેનો ભરમ ફૂટ્યો છે કે એ તો ઓધે ઉતરેલી વાત છે! આ અંકમાં પોતાની આસપાસ મિસ પાલમકોટે બાનુ-લખનારીઓ એકઠા કીધો છે, તે દેખાડે છે, કે હવે પારસી બાનુ-લખનારીઓ કેટલી બધી પ્રધ છે. “ગૃહસ્થો”ને આ વેળા એક માસની રજા આપી તો આપી, પણ મિસ પાલમકોટને બખર છે કે એ નવરા પડેલા સાહેબો “ઝોર”નું કાંઈ “દોર” કરતા હશે? માટે તેમને જુસડીમાં તુરત પાછા લેવા, નહિ તો હાથથી જશે.”

સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫. “જ્ઞાન-વર્ધક.”

“માસિક મજાહ”ના બાનુઓને હાથે લખાયેલા અંક.

“માસિક મજાહ”નો ડીસેમ્બર મહીનાનો અંક બહાર પડી ચુક્યો છે. પટેલીનો આ ચોપાનયાનો અંક જેમ બાનુઓની કલમથી લખાઈ બહાર પડ્યો હતો, તેમ આ માસનો અંક પણ બાનુઓને હાથે લખાયેલો છે. બધી મહીને ૧૩ બાનુઓના લખાણો પ્રગટ થયાં છે, જેમાં મરહુમ બાઈ આવાંબાઈ. લી. પાલમકોટના લગભગ ત્રીશ વરસની વાત ઉપર લખાયેલાં લખાણોનો “માળાપ અને તેઓનાં બચ્ચાં” ને લગતો વીશય ધણો ધ્યાન ખેંચનારો છે. બીજા લખનારાંઓમાં મીસીસ પુતલીબાઈ જેહાંગીર કે. ન. કાબરાજી, મીસીસ જ. એ. કેઠાવાળા, મીસીસ મહેરબાનુ દીરાજ-શાહ એકનવાલા, મીસ જરબાનુ દા. એ. તારાપોરવાળા, મીસ કુ. જે. મોદી, મીસ એસ. જે. મોદી, મીસીસ આલીબાઈ. ન. પટેલ, મીસ મેરી ડી. મેરવાનજી, મીસ લીબાઈજી બ. પટેલ, મીસ પીરોબજી બરજોરજી પટેલ, મીસ શીરીન બાપુજી દાદીશેઠ વીગેરેના નામો જોવામાં આવે છે. આપણા ભવિષ્યના શેહન-શાહબાનું નામદાર પ્રીનસેસ ઓફ વેલ્સને હીંદી અબલાઓ તરફનો આવકાર દેવા માટે ટાઉન હાલમાં જે દરબાર ભરવામાં આવી હતી, અને તે દરબારનો જે અહેવાલ મીસ લીબાઈજી.

લી. પાલમકોતે મહેરબાનીની રાહે અમાંરાં પત્રમાં લખયો હતો, અને જે અહેવાલ વાંચક-વર્ગને બહુ પસંદ પડ્યો હતો, તે આ અંકમાં ઉતારી લેવામાં આવ્યો છે. મી. સોરાળ લી. પાલમકોતે યુરોપના પ્રવાસે ગયલા હતા, તેટલાં તેવણના બહેન બાઈ લીખાઈજીએ “માસિક” નું તંત્રીપણું બહુ બાહોશીથી ચલાવ્યું છે.”

૧૯૦ ડીસેમ્બર ૧૯૦૫.

“અખબારે સોદાગર”

“માસિક મળહે” પુરાં કીધેલાં ૧૬ વરસ.

“જાનેવારી માસનો “માસિક” નો અંક તેમાં જાણીતાં લખનારાઓએ કીધેલાં લખાણો માટે ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. મી. પાલમકોતે પોતાની મુસાફરીનો થોડોક અહેવાલ આપ્યો છે, જ્યારે તેવણના બહેન મીસ. લીખાઈજી. લી. પાલમકોતની ઠરેલ અને પાકત કલમથી લખાયેલી “થેલમાં” નામની વારતા શરૂ થઈ છે. આ વારતા જાણીતી ઈંગ્લેન્ડ લેખક મીસ મારી કોરેલીએ લખી છે અમેાએ તે અસલ ઇંગ્લેન્ડમાં વાંચી છે, અને કોરેલીની સઘળી નવલકથામાં અમેા તેને શ્રેષ્ઠ ગણીએ છીએ. એવી એક નવલકથાને તાણીતોડીને પારસી સંસારને નહીં લાગુ પાડતાં તેના અસલ રૂપમાંજ રજુ કરવામાં બાઈ લીખાઈજીએ હુકામ પાડ્યું છે.”

૨૪મી જાનેવારી ૧૯૦૬.

“અખબારે સોદાગર.”

મીસ લીખાઈજી. પાલમકોતનાં લખાણો.

તેવણને એક પારસી બાનુની અરજ.

“અખબારે સોદાગર” ના અધિપતિ જોગ.

સાહેબ,

“તમારૂં” પપેતીનું “અખબાર” હમેાએ ઘણીજ હોંશથી વાંચ્યું છે. ખાસ કરીને બાનું લખનારાઓનાં લખાણો મને ઘણાંજ

પસંદ પડયાં છે અને હું આશા રાખું છું કે એવાં લખાણો વારંવાર તમે આપતા રહેશો એ લખાણો મેં ચીપીચીપીને વાંચ્યા છે અને અમારા કુટુંબના સઘળાઓએ એકે અવાજે મત આપ્યું છે કે “અખબાર” તો ખરેખર દિવસોના દિવસો સુધી વાચવા માગ્યે તેટલો ખોરાક આપ્યો છે. આ તકે હું તમારાં જાણીતા લખનારા બાઈ ભીખાઈજી લી. પાલમકોટને એક અરજ કરવા માંગુ છું. હું જાનુ-લખનારાઓના લખાણો આજ વરસો થયા વાચતી આવી છું અને આપણી પારસી કોમમા ઘણા સરસ જાનુ-લખનારાઓ છે, પણ મેં આશરે વીસ વરસની વાત ઉપર અત્રેના “ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા”મા બાઈ ભીખાઈજીના લખાણ માટે જે અભીપ્રાય વાચ્યો હતો તે હજી મારા મનમાથી જુલાઈ ગયો નથી ક્યુ પુસ્તક તે મને ચોક્કસ યાદ નથી, પણ મને એટલું યાદ છે કે બાઈ ભીખાઈજીએ લખેલા એક પુસ્તકનો ‘રીવ્યુ’ લેતાં “ટાઈમ્સ” લખ્યું હતું કે પારસીઓમા બાઈ ભીખાઈજી જેવા પહેલી પંક્તીના લખનાર કોઈજ નથી જો કે તે અરસામા બીજાં ઘણા ચુનંદા જાનુ-લખનારાઓ બહાર પડ્યાં છે, તોપણ બાઈ ભીખાઈજીના જેવીજ પંક્તીના બીજા કોઈ જાનુ-લખનાર બહાર આવયા નથી. હું એમ લખીને કોઈનેબી ગેરઈનસાફ કરવા માગતી નથી, કારણ કે બાઈ ભીખાઈજી રીવાજ બીજાં ઘણાએક પારસી જાનુ-કલમકસોની હું પોતે એક અદના વખાણનાર છું, પણ બાઈ ભીખાઈજીની લેખક તરીકેની જોડી હું તો હાલમા આપણી કોમમા જોતી નથી બાઈ ભીખાઈજીએ “ટાઈમ્સ” ના ઉપલા અભીપ્રાય પછી પોતાના લખાણમા જળરદસ્ત સુધારો કીધો છે, અને એવણના લખાણો વાચવા એ એક મોટામા મોટી મોજ થઈ પડી છે એવણને મારી એટલીજ અરજ છે કે એવણ પોતાના ‘ઓરીજનલ’ લખાણોનો લાલ વધુ અને વધુ અમારા જેવા રોજીન વાચનારાઓને આપતા રહે.”

લી૦ કુવાગીર,

તા૦ ૧૭-૯-૧૯૦૬

કુંવર

૧૯મી સેપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬.

“અખબાર” સોદાગર.”

‘અજલનો ફેરેસ્તો’ યાને અનંતકાળની સ્થિતિ.

(રચનાર:-મીસ. લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

“ગુજરાતી સાહિત્ય મંડળમાં મીસ. લીખાઈજી. પાલમકોટનું નામ વીદવતાલય્યા લેખો લખવા માટે પુરતું જાણીતું છે. મીસ પાલમકોટ આજે સુબંધમાં જુજ પારસી બાતુ-લખનારાંઓમાં એક છે અને ગુજરાતી સાહિત્ય-સાગરમાં તેમનો અભ્યાસ જેમ ઉંડા તેમ અતુલવ ઘણો જાણવાળો છે. એ પોતાના અતુલવનાં પરીણામમાં તેઓએ તેમના મરહુમ ભાઈ મીં સોહરાબ પાલમકોટનાં “માસિક મજલહ”માં આજની દુન્યાની ખોટી માયા-મોહબત અને મીઠયા મોજ-શોખનાં તકલીદીપણાં બાબે હારખંધ નીખધો ઘણા કાબેલ્યતથી લખવા શરૂ કર્યા હતા. એ નીખધો તે વેળા ઘણી હોંસ અને ઉલટથી વંચાયા હતા, અને આજે લગભગ ૧૫ વરસની મુદત બાદ તે કીમતી સંગ્રહ એક પુસ્તકના આકારમાં મીસ પાલમકોટે બહાર પાડ્યો છે, અને તે ઘણોજ વાસ્તવીક રીતે પોતાનાં મરહુમ ભાઈ સોહરાબની યાદને અપાણું કર્યો છે.

વાર્તાના શોખીનો આજે આપણા વચે ઘણા વધી ગયા છે, પણ તેવી વાર્તાઓ વાંચવા સાથે નસીહતરૂપી અને ભાધદાયક લખાણો પણ ચીત દઈ વાંચવા જોઈએ. વાર્તાઓનેજ એકલાં વાંચણનાં સાધન તરીકે ગણનારાંઓ બાજે વખત ખીન્તં બેમુલ અને ખરેખરાં કીંમતી લખાણોથી બેનસીબ રહે છે, અને તેવાં સારાં અને પુષ્ટીકારક વાંચનની ગેરહાજરીમાં તેઓનાં આચાર-વીચારો જેવા જોઈએ તેવા ઉમદા અને ઉદાર બનતા નથી, એટલા થકીજ માણસનું મન ઘણું કરીને જડવાદી ચીજો પર વધારે દોડે છે અને તે મીનોઈ ચીજોની દરકાર કરતું નથી. હાલની મીસ પાલમકોટની ચોપડીમાં રજુ કરવામાં આવેલા વીંચયો મીનોઈ જ્ઞાન આપનારા છે અને તે મીનોઈ જ્ઞાનની રૂહેજ એક માણસ આ જડવાદી દુનયાર પરનો પોતાનો ફેરો સફલ કરવાને શક્તિવાન

થાય છે. ‘અજલનો ફરેસ્તો’ એ પુસ્તક ખરેખર નીતિબોધક અને ઉંચા પ્રકારનાં વિચારો ઉત્પન્ન કરનારું છે અને તેવું એક પુસ્તક વાંચવાની લલામણુ કર્યે છે. તેટલા માટે સાહિત્યના સાગરમાં સફર કરનારા અને નવા નવા વિચારો જાણવાની હોંસ ધરાવનારા સઘળાઓને આ પુસ્તકની એક નકલ પોતા પાસે રાખવાની એમે મજબુત સીકારસ કર્યે છે. અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવાં એક કીમતી પુસ્તકનો ઉમેરો કરવા માટે અમે ખાહોશ અને કાબેલ મીસ પાલકોટને ધન્યવાદ આપ્યે છીએ.

૬ઠ્ઠી મે ૧૯૧૦. “સાંજ વર્તમાન.”

‘અજલનો ફરેસ્તો.’

(લખનાર:-મિસ લીખાઇલ. લી. પાલમકોટ.)

“આપણા પારસી મીસીસ હેનરી વુડની કલમને નવલકથા ઉપરથી ફિલસૂફી ઉપર ઉતરી પડતાં જોઇને અમોને ખરેખર બહુ આનંદ થયો છે. ‘અજલનો ફરેસ્તો’ નામનું ૨૬૨ પાનાનું હલદાર પુસ્તક બાહેર પાડવા માટે અમે તેના બાનુ-લેખક મીસ લીખાઇલ. લીમલ, પાલમકોટને સુબારકબાદી આપ્યે છીએ. જેઓએ એ પ્રસિધ્ધ બાનુ-લેખકના નવલકથા ગ્રંથો વાંચ્યા હશે તેઓને એઓની ઝમકદાર અને અસરકારક કલમનો ખ્યાલ આપવાની જરૂર રહેશે નહીં. ગુજરાતી સાહિત્ય મીસ પાલમકોટના ગ્રંથોથી તવંગર બન્યું છે, અને ‘અજલનો ફરેસ્તો’ અથવા ‘અનંતકાળની સ્થિતિ’ તેમાં વપરાયલી ભાષાની ગંભીરતા તથા ફિલસૂફીલયો વિષયની ઘરકતથી ગુર્જર સાહિત્યનું ખરૂંસ કરીને એક કીમતી ગોહર થઈ પડવું જોઈએ.

જો કે આ ગ્રંથમાં કેટલાક બીકટ સંસકીટ શબ્દો વપરાયલા જણાય છે, તોપણ જે બીકટ વિષય ઉપર આ સુદર ગ્રંથમાં મનન કરવામાં આવ્યું છે તે વિષયની મહત્વતા ખાતર એવા બીકટ શબ્દ અવશ્યના થઈ પડે છે. દરેક પ્રકરણ ઘણી કાબેલિયત અને

સંભાળથી લખાયલું જણાય છે. તેમાં “હુંગી અને હમેશગી વચ્ચેનો સંબંધ” તથા “આત્માને ઊંચે દરજ્જે પોંદ્યાડવાની જરૂર” વાળાં પ્રકરણ અમને વીવેશ ગમી આવ્યાં છે.

સુંદર છપાઈ અને ખેંચાણુકારક ખાંધણી તરફ જોતાં એ પુસ્તકની રૂ. ૨૫ ની કિંમત ઝાઝી ગણાય નહીં.”

મે ૧૯૧૦, પુસ્તક ૧૬૦, અંક પમો.

“યુલશને ઇલમ”

“અજલનો ફેરેસ્તો.”

(રચનાર:-મિસ લીખાઈલ. લી. પાલમકોટ.)

“ઉત્તમ પ્રકારની ઈંગ્રેજી નવલકથાનાં ભાષાંતર કરનાર દાખલ પ્રખ્યાત થયેલાં મિસ લીખાઈલ. લી. પાલમકોટને ઉપલાં નામનું મોટું દલદાર પુસ્તક લખનાર દાખલ બાહર પડેલાં જોઈને અમને બહુ સંતોષ પેદા થાય છે. એમનાં તરજુમો કરેલાં “નિર્દય નણુંદ”, “ઈનસાફની આરસી” “સહનશીળ સુંદરી,” અને “વિધારી વનિતા” જેવાં પુસ્તકો ચોતરફથી વખણાયેલા છે. અને એ રીતે વાર્તાઓમાં લક્ષ લગાડી ઈંગ્રેજી અને યુરોપીઅન રાહ-રસમોનું ગૂંજરાતી વાંચક-વર્ગને જ્ઞાન કરાવી આપનાર દુભાષિયાનું સ્તુતિપાત્ર કામ અહીં રીતે બજવીને મિસ લીખાઈલએ હવે ઉત્તમ નીતિના ગંભીર પાઠો વાંચનારનાં મનમાં ઠસાવી દુઃખ વેળા કેવી કિસમનો દિલાસો લેવો જોઈએ તેનું મથાળે આપેલાં નામવાળાં પુસ્તકથી આપણને જ્ઞાન કરાવ્યું છે. એક સ્ત્રી, અને તે પણ પારસી સ્ત્રી, આવા કઠિન વિષયો ઉપર કલમ ચલાવવાની હામ લિટે, એજ પ્રથમ તો અમને આશ્ચર્ય પમાડે છે. વળી આ બાઈ, જેઓ મહુમ સોહરાબ પાલમકોટનાં વક્ષં બહેન થાય છે, અને જેમણે પોતાના વાહલા ભાઈ જોડે ૧૬ વર્ષ સુધી તેનાં પ્રખ્યાત માસિકમાં મુખ્ય મદદગાર હાથ આપીને “માસિક મન્નહ”ના સફાઓને શોભાવ્યા છે, તેમણે આ પુસ્તક માંહેલા વિષયો એજ માસિકમાં ૧૮૯૫ થી ૧૮૯૮ સુધી ચાલુ રાખીને પુરા કર્યા હતા; અને તેજ

મંગીન, ગભિર, નીતિબોધક, સ્તુતિપાત્ર વિષયોના ભેગો સંગ્રહ આ પુસ્તક મારફતે પોતાના ભાઈની છમમી ટાંકણે બાહર પાડી તે સહુશ્રી ભાઈ તરફની પોતાની બહેન તરીકેની વધુ વાહલી કુર્મ બતાવી છે.

અમારો મિસ ભીખાઈજીને ઘણાં વર્ષોથી પિછાનિયે હિયે, અને અમારાં ઓળખાણની ખીજી સર્વ પારસી લેખક-ખાઇઓમાં એમની સાહિત્ય સેવા સૌથી વધારે ભેઈએ હિયે પણ એટલાંજ એમનાં વખાણ અમારે કરવાના નથી. મિસ ભીખાઈજીની નવલકથાઓ અથ અને બોધથી ભરપૂર છે, એમના આચાર વિચાર ઉંચા અને ઉમદા છે, તેમ એમની લેખન પદ્ધતિ પણ ઉંચા પ્રકારની છે એમનાં પુસ્તકો પેલી કેહવાતી “પારસી ગુજરાતી” મા લખાયલા નથી-વળી તે પેલી ગવિંદ “હિંદુ ગુજરાતી” મા પણ લખાયલાં નથી. પણ ખરેખરી શુદ્ધ અને સલીમ ગુજરાતી, કે જે વાંચવાની હિંદુ સાક્ષરો પણ ના પાડે નહિ, તેવી ભાષામાં એઓ લખે છે. પ્રકરણ ને પૃકરણ કે અહીંને બહારે ગૃહ જેવી તરત સુધરી ચકે એવી ગદ્યલેખની રહી ગયલી ભેડણીની ભૂલ સિવાય એમના ઉપલા પુસ્તકમાં અમારો વિશેષ ખામી કશી ભેઈ ચકતા નથી. પોતાના આ ગ્રંથને એઓ “દુ ખમાં દિલાસો થઈ પડે” એવું ગણે છે, અને જ્યારે અકેકું પ્રકરણ પકડીને વાચનાર આગળ વધે છે, ત્યારે બેશક તેને એમજ લાગે છે કે પુરસદનો વખત ગુનારવા માટેની કલ્પિત બુઢી કાહણીઓથી મળતા તકલીદી લાભ કરતા આ ગ્રંથથી હજાર દરજ્જે ઉત્તમ લાભો મળે છે એઓ કેહ છે તે ખરૂં છે કે આજ-કાલ નવલકથા તરફ વાચનાર વધારે લલચાય છે, “પણ તે કિસ્તાની અગણિત બહેસો તરફ લેક્ દોડાવવા, ખુદાઈ જ્ઞાન સંપાદન કરવા, સકટ સમયે તે મહા-જ્ઞાની મીનાતુમ પર આધાર અને વિશ્વાસ રાખવા અને અસહ્ય આક્રમ વેળા સહત અને દિલાસો મળે એવા પુસ્તકો વાચવાની ઘણા થોડાઓ કાળજી અને દરકાર રાખે છે.” પણ ખરેખર જેઓને અનેક સળંગો અને સંજોગોને લીધે દુ ખમા આવી પડી દિલાસાની આશુ મા હોય તેમને માટે મિસ ભીખાઈજીનું આ

પુસ્તક એમનાજ સાચા શબ્દોમાં જોલિયે તો “દુઃખમાં દિલાસા સમાન અને ગમમાં સમજાણુ મલમ મિસાલ થઈ પડશે.”

આ ગ્રંથને ૨૯ પ્રકરણોમાં વેહેંચેલો છે, જેમાંનું પહેલું “અચાનક મોત” થી શુરૂ થાય છે, એતલે ઉંચી સ્થિતિએ પોંહોંચવાનો માગ કલખ્યો છે, પરમેશ્વરને પવિત્ર ખ્યાર ગણ્યો છે, અનંતકાળની સ્થિતિ અનંત છે, આત્મા અમર છે, લવિધ્યની જિંદગી છે, કરણીનાં ફળ આખવાંનાં હોય છે, નેકીની અંતે જીત છે, જિંદગી અને હુમેશગી વચ્ચે સંબંધ છે, અને છેલ્લે આત્માને ઉંચે દરજ્જે પોંહોંચાડવાની જરૂર છે:—એ અને એવાજ ખીજા સંખ્યાબંધ વિષયો ઉપર આ પ્રખ્યાત પારસી લખનારીએ પોતાની સરળ કલમ ચલાવીને એક ખરેખરી લેખક-ખાઇ તરીકેની પોતાની પ્રતિષ્ઠા મુકરર કીધી છે, કે જેવી પદવી થોડીજ પારસી ખાનુઓ અત્યાર મુધીમાં મેળવવા પાત્રી હશે. એક અદના લેખક તરીકે અમે એમને ધન્યવાદ આપિયે છીયે, અને એમના કીમતી ગ્રંથની કદર પિછાનવા અમારા વાંચનારાઓને વિનયપૂર્વક આશ્રહ કરિયે છિયે.”

૧૨-૬-૧૯૧૦.

“રાસ્ત ગોફતાર.”

અજલનો ફરેસ્તો અથવા અનંતકાળની સ્થિતિ.

“મીસ લીખાઈજી પાલમકોટે માસીક મળતહુમાં સને ૧૮૯૫ થી ૧૮૯૮ સુધી કટકે કટકે ચાલુ રાખીને પુરાં કરેલાં લખાણોનો નસીહતકારક અને વાંચવાલાયક સંગ્રહ આ પુસ્તકના આકારમાં હાલ પ્રગટ કર્યો છે. મીસ પાલમકોટ વાજખી રીતે ફર્યાદ કરે છે કે આજકાલ શુજરાતી વાંચનારી આલમનો ચોખ વાર્તાના પુસ્તકો વાંચવા પર વધુ દળેલો છે, પણ તે કીસ્તારની અગણીત બક્ષેશો તરફ લક્ષ દોડાવવા, ખુદાઈ જ્ઞાન સંપાદન કરવા, સંકેત સમયે તે કીસ્તાર પર આધાર અને વીશ્વાસ રાખવા અને આફત વેળાએ સહુત અને હીલાસો મળે એવાં પુસ્તકો વાંચવાની

ધણા થોડાઓ કાળજી અને દગ્ગર રાખે છે. તેવાં ટાહેલાં કરતાં આણું વાચન વાંચવાનો શોખ ઉધરની પારસી આલમમા ખીલવવાની મોટી અગત છે, આ પુસ્તકમા કેટલાક વિચારો કર્તાએ Meditations of Death and Eternity નામના ઇંગ્લેશ ગ્રંથ ઉપરથી લીધા છે, પણ તે ઉપરાંત તેવણે પોતાની તરફથી એ બાળદને પોતાની રસીલી કલમથી અગત્યનો ઇનસાફ આપ્યો છે, કે જે વાચ્યા પછી દીલ ઉપર ગંભીર અસર થવા પામે છે 'કરણી તેવી પાર ઉતરણી' નો જગ પ્રસીધ કાનુન માણસની જીંદગીના વેહવારમાં કેટલો ખરો પડે છે, તેનો ખ્યાલ રરમાં અને ર૭માં પ્રકરણો પુરા પાડે છે. "અજલનો ફરેસ્તો"નું આ દગ્ગર પુસ્તક શુજરાતી સાહિત્યમા આવકાર-દાયક ઉમેરો કરનારૂં લેખાશે અને સાહિત્યની શોખીન વાંચક આલમની પીછાનને પાત્ર બનશે એમ હમો માન્યે છીએ."

૧૯ ૭-૧૯૧૦

“ ધી પારસી ”

“ અ જ લ નો ફરેસ્તો ”

વાર્તાઓ અને ખીજા અનેક વિષયો લખી વાંચનારી આલમને જાણીતા થયલા બાઈ લીખાઈજી લીમજીભાઈ. પાલમકોટને હાથે લખાયલું પુસ્તક “ અજલનો ફરેસ્તો ” અમે ખુશી સાથે સ્વીકાર્યે છીએ વાર્તાનાં ચાકુ ટાહેલાં વાચી કંટાલેલી વાચનારી આલમને આ જાતના લખાણની બહુ જરૂર છે એમ અમે આગલ કહ્યું છે, અને આ ખુશી થવાની વાત છે કે ખંડેન લીખાઈજીનું આ બોધકારક પુસ્તક એ જરૂર પૂરી પાડે છે, બાઈ લીખાઈજીનું આ ઉપયોગી પુસ્તક ખુલ્લું પ્રકટ કરે છે કે સી-કેલવણી કેટલી હદ સૂધી ફાયદાકારક નિવડી છે. મોત જેવી મહત્વની બાબત પર કોમલ વર્ગમાની એક ખંડેન પોતાની બાહોશી આવા વિદ્વતાલરેલાં પુસ્તકને આકારે બતાવે એ જેટલું આ ખંડેનને શોભા આપનારૂં તેટલું વાચકન્વર્ગને મગરૂર કરનારૂં છે. બાઈ લીખાઈજી કહે છે કે

આ પુસ્તકમાં કેટલાક વિચારો “Meditations on Death and Eternity” નામનાં પુસ્તક પરથી તેમણે લીધા છે, જ્યારે બાકીનું સઘળું લખાણ તેમના “નાકેશ” વિચાર મુજબ લખાયું છે, પોતાના “નાકેશ” વિચાર આ પ્રમાણે બહાર પાડવાની એ ખેંદનની હિંમત વખાણવાભોગ છે, કારણ કે તેમના બોલોમાં બોલિયે તો “.....આજ-કાલ ગુજરાતી વાંચનારી આલમનો થોખ વાર્તાઓ (novels) નાં પુસ્તકો વાચવા પર વધુ ઢલેલો છે; પણ તે કિસ્તારની અગણીત બંધેસો તરફ લક્ષ દોડાવવા, ખુદાઈ જ્ઞાન સંપાદન કરવા, સંકટ સમયે તે મહા-જ્ઞાની મીનાતુમ પર આધાર અને વિશ્વાસ રાખવા અને અસહ્ય આફત વેળા રહત અને દીલાસો મળે એવાં પુસ્તકો વાંચવાની ઘણાં થોડાંઓ કાળજી અને દરકાર રાખે છે.”

લેખકની આ ક્યારેમાં કંઈ વળુદ છે. દરેક લખનારો આજે એક પ્રખ્યાત લેખકમાં ખપે છે, અને તેથીજ હાલની વાર્તા લખનારાઓ સામે જે ટીકા થાય છે તેમાં સચ્ચાઈ જણાય છે. એક અમેરિકન લખનાર મીં એડવિન બ્રિડ્જલના રાખદોમાં એક લખનાર યા વાર્તા કહેનારો નીચે મુજબ હોવો જોઈએ:—

“The real novelist should be a poet, philosopher and man of the world fused into one.”

એટલેકે, “એક લેખકમાં કવિ, ફીલ્સૂફ અને દુનિયાના અનુભવી મનુષ્યના ગુણો સમાયલા હોવા જોઈએ” આવા લખનાર કેટલા છે તે વિચારવાનું વાંચનારની મુનસફી ઉપર અમે છોડીશું.

ચોપડીની ખાતેનમાં ઉતરતાં વાંચનારનું ધ્યાન તેનાં ખેલો અને ખીજાં પ્રકરણ પર દોડે છે. અચાનક મોત વિશેનું એ ખેંદનનું મત ઘણું ધ્યાન પુગાડવાભોગ છે. મોત માટે આપણે જે ધારતી રાજિયે છિયે, તે કેટલી ખોટી છે, તે ખીજું પ્રકરણ વાંચ્યાથી તુરત સમજાય છે. આ પ્રકરણમાંના વિચાર મહાન ઇંગ્લેન્ડ ફીલ્સૂફ બેકનના મોત પરના વિચારોની આપણને યાદ આપે છે.

વાંચનારને ત્યાર પછી ખાસ જ્ઞાન આપનારું પ્રકરણ ત્રીજું છે, જેમા બાઈ લીખાઈછે એ વિચ્ચ સ્થિતિએ પ્હોચવાના માર્ગ તરિકે મોતનેજ ગણેલું છે આ પ્રકરણમા પણ તેમણે મોતની ખાલી ખૂંટ અને જગન્નાથ શું છે તે સમજાવેલું છે. તેની પછીના ચોથા પ્રકરણમા પરમેશ્વર એ પવિત્ર પ્યાર છે, એમ આ ખેન બતાવે છે ખુદા વિશેનો ખ્યાલ ખાલકોને કેમ આપવો તે વિશે તેઓ લખે છે કે “મોટા લણેલા પુરૂષોને જે ભાષામા સમજાવવામા આવે છે તે ભાષા બચ્ચાઓ અને અજ્ઞાનોને નહિ સમજાવતા સાદા પણ અસરકારક શબ્દોમા તેમને બોધ આપવો જોઈયે ” પાંચમા પ્રકરણમા કહેવામા આવે છે કે “જો તમારા બહાલાઓ અને મિત્રો તમને તણ દે, તો આ દુનિયાઈ દેખાવના ચાલુ ફેરફારના નાટકરૂપી ભાગ તેઓને લણ બતાવવા દેજો આ ખાલી એલો તમાગ આત્માને સ્વતંત્ર કરવામા મજબૂતાઈ આપશે, તથા મિનોઈ, સચ્ચાઈ, પવિત્રાઈ, અશોઈ, નીતિ અને ઈશ્વર તરફ જે ચાચલા રહેવાની તમારી આતુરતા વધુ અને વધુ વધારતો જશે. આ દુનિયામા એક પણ મિત્ર વગર તમારી જ દગી ખતમ કરવી પડે, તોપણ એટલું યાદ રાખજો કે તમારો એક ધૂપો મિત્ર છે. તે હુમેશનો પિતા તમારો હુમેશનો દોસ્ત છે અને નહેરોજ ’

એક ધીરજવાન ઇનસાનને એ કરતા વધુ દિલાસો શો જોઈયે ? આ પ્રકરણ સલાહથી વાચવાની અમો સલાહ આપિયે છિયે, કાનજુકે જે આપણે સાધાનજી રીતે જાણિયે છિયે એમ પારી છોડી દઈયે તે અત્રે ઘણી મારી રીતે સમજાવેલું છે.

જિભારીનું જિછાણું એ બાબત પરનું લખાણ ધરાવતું છઠ્ઠું પ્રકરણ મનન કરવાજોગ છે. જિભારી વેલા ક્યી રીતે વર્તવું તે આપણામાના ઘણા જણ વાણતા નથી, પણ બાઈ લીખાઈછેના લખાણથી તે બાબત પર આપણને ઠીક અજવાણું મળે છે. દુ ખી કલાકોમા પણ આપણા પુરાતન, વિદ્વાલયાર્યા, તથા ઉમદા

ફ્રીડ્સુફ્રીથી ભરપૂર, ખાલેસ ધર્મ તરફ આપણું ચક્રીન ડામાડોલ નહિ રાખવાનો અને તે વખતે પણ તે મહા-જ્ઞાની, સર્વ-શક્તિવાન, કૃપાલુ કિરતારની મરજીને શાંતિ અને સખૂરીથી તાબે થવાનો સખક ધ્યાન ખેંચ્યા વિના રહેતો નથી.

જેઓ સ્વચ્છ જીવનથી અંતરાત્મામાં સુખી હોય છે, તેઓ ખીજાનાં દુન્યવી સુખની કે ખીજાની ખુશાલીની અદેખાઈ કરતાં નથી. આપણું અંતઃકરણ સાફ રાખવા વિશે પ્રકરણ સાતમામાં આવતી સમજણ, તેજ પ્રમાણે પ્રકરણ આઠમામાં મળતાં “બ્રહ્માંડ કર્તાની અદ્ભૂત પિચ્છીના અસાધ્ય ચિત્રો” આપણું ચિત્ત ખડું ખેંચે છે. પ્રકરણ દશથી તેર સૂધી આપણને માત્ર માટે પૂરતો ધડો મળે છે, જે પછી કર્તા ચૈદ્રમા પ્રકરણમાં “અનંતકાળની સ્થિતિ અનંત છે” કે નહિ, તે પર લંબાણથી ખોલી આત્માની અમગી પર જાય છે. આ જે પ્રકરણો મહાન લોંગફેલોની વારંવાર લખાતી લીટીઓની યાદ આપે છે.

ખુશાલ મૃત્યુ માટેના એમના વિચારો ખરેખર મનહર છે, અને આ કંઠણ વિષય આવી ઉમદા ભાષામાં રહેલ રીતે સમજ પડે તેવો બનાવવા ખરેખર ખડેન લીખાઈજીએ તારીફલાયક કોરોશ કીધી છે. આ ચોપડીની લંબાણ તપાસ લઈ શકાય તેવી આ બાબત બહોલી છે, પણ ચોક્કસ ધ્યાન પુગાડવાનેગ પ્રકરણો પર થોડુંક ખોલી બંધ કરવાની અમને ફળ પડે છે. લેખક સમજાવે છે તેમ એક માણસનું ખુશાલ મૃત્યુ ત્યારેજ કહેવાય કે જ્યારે તે મરતાં ખુશાલીથી ઉછલતાં જીવર સાથે તે મહા-જ્ઞાની, કૃપાલુ, સર્વ-શક્તિવાન કિરતારની બંદગી કરે; “ઓ ખહેસ્તના બાપ ! મહારો આત્મા ત્હારા હાથમાં સોપું છું !” પ્રકરણ અઢારથી તે બાવીસ સૂધીમા પરમેશ્વર સાથના મેલાપના સંબંધમાં દર્શાવેલા વિચારો વાંચવાનેગ છે. તે પછીનાં બીજાં પ્રકરણમાં પુનરયોગની બાબત સમાયલી છે. આ બાબત પર એમણે ત્રણ લાંબાં પ્રકરણો પોતાની દલીલના ટેકામાં લખ્યાં છે. લખાણ કરવાની તેમની રસીલી ફ્રીથી તેમના વિચારો ફ્રીફ્રીથી વાંચતાં પણ કંટાલો

ઉપજતો નથી. છેલ્લાં ચાર પ્રકરણો ઘણાં 'ખેંચાણુકારક' છે, અને સામટી રીતે જોતાં આ પુસ્તક એક ધીરજવાન કલમનું ઉપયોગી પરિણામ જાહેર કરે છે.

આથ દે મોતમાંજ નફે છે. તે મિનોતુમનો મેલાપ કરવા ભવિષ્યની જિંદગીમાં જવા માટેનાં ખેલાં પગથ્યાં વિશે અને કરણીનાં ફલ બતાવી અનતકાળની સ્થિતિની સમજણ "અજલનો ફરેસ્તો" સારી રીતે આપે છે.

। બાઈ ભીખાઈજનાં પુસ્તકનું નામ વિષયને છાજતું છે. એ વાંચવાની અમે અમારી 'જડેનીઓને' વિશ્વાસ સાથે ભલામણ કરિયે છિયે આ ચોપડી ઉપરથી આપણે એ શીખિયે છિયે કે, કવિ રોકોટ કહી ગયો છે તેમ—

Come he slow, or come he fast,
It is but death that comes at last."

"મોડુ યા જોલુ આવે છે મરણ,
સર્વ થાય છે છેવટે તેનેજ શરણ."

આ ફાની દુનિયામાં મોત કોઈને છોડતું નથી. કવિ દલપતરામ પણ કહી ગયો છે કે—

"આ તન રંગ પતંગ મરીખો—જાતાં વાર ન લાગેજી."

"After death, the deluge." તેજ પ્રમાણે સર્વ દુન્યવી મોજ-શોખ, પૈસા ટકા, ઘરખાર, વાડી-બગલા, કુટુંબ-કબીલા, સગાં-જાલા, મિત્રો, એ સર્વ છોડી એક દિવસ તે પાક, દયાલુ, મહા-જ્ઞાની કિરતાર આગળ આ ફાની દુનિયામાં જે પણ આપણે ભલાઈ યા ખુરાઈ, નેકી યા બદી કીધી હોય, તે સર્વનો બારિક હિસાબ આપવા આપણને જવું છે, તો પછી જેમ "નરગેશ" કહે છે તેમ આપણે આપણો મુદ્રાલેખ ફક્ત આટલોજ રાખીશું, અને તે પ્રમાણે નિત્ય ચાલવાની કેશેશ કરીશું કે—

"મનશની ગવશની કુનશની નેક
માં શુઝરવી જીંદગીની ઘડી દરેક."

ત્યારેજ મોતની ફિકર આપણા મગજમાંથી હુમ્મેશની જતી રહેશે, મોત પર છૂટ આપણે ખરી રીતે ત્યારેજ મેળવીશું, કે જ્યારે જહાન લીખાઈજના શબ્દોમાંજ જોલિયે તો, “ઓ ખહેસ્તના બાપ ! મ્હારો આત્મા ત્હારા હાથમાં સોપું છું.” તેજ ખુશાલ મૃત્યુ છે કે જેમાં આપણે આ પ્રમાણે અનુભવીશું:—“ઈશ્વર અને રાસ્તીનો સરદાર જગદ્દિશ્વર જીવે છે, અને હું પણ તેની સાથ જીવીશ. જે રહેજ કંઈ મ્હારી ફર્જ અદા કરી ઇનસાન તરફ લલાઈ કરી છે, તેનો ખંગ તે સાહેબ વાલી આપશેજ. જે દુઃખીને આ દુનિયામાં મેં દિલાસા દીધા છે, તેના આભારપૂર્વક પડખા ખહેસ્તમાં સંલગાશે. બિનસ્વાર્થપણે અને સાદાઈથી જે ભલાં કામો માટેથી થયાં છે, તે જાણ્યાથી એક લાગણીવાલાં અંતઃકરણની ખુશાલીઓ અને તેથી ટપકતાં આંસુઓનો પ્રકાશ અને તેનો ઓલો ખહેસ્તમાં પણ પડશે. જાહેર અને ઉપયોગી ખાતાંઓ સાથ જોડાયલાં મ્હારાં નામની જાંડી અને દિલસોજ સ્તુતિ—જે તારીફ મેં આ જગતમાં શરમાલ સ્વભાવે થોધી હતી નહિ—તે મને સ્વર્ગમાં જણાશે, અને સલગાશે. એજ મ્હારા મોતની ફત્તેહ છે. મને વિશ્વાસ છે કે ઘણાંઓ મને હેતથી યાદ કરશે ! મ્હારી યાદદાસ્તથી કોઈ પણ મને આપ દેશે નહિ.”

આવું મોત—આ “ખુશાલ મૃત્યુ” કોને ન ગમે ?

સપ્ટેમ્બર-અક્ટોબર ૧૯૧૭

“સ્ત્રી બોધ”

અજલનો ફરેશ્તો અથવા અનંતકાળની સ્થિતી.

(લખનાર:—મિસ. લીખાઈજ. લી. પાલમકોટ.)

સાહિત્યનાં ક્ષેત્રમાં અત્યાર આગમજનો સારો પ્રયાસ કરી ચુકેલાં આ લેખક બાઈ તરફથી ઉપલાં નામનું એક વાંચવાલાયક પુસ્તક થોડુંક થયું જાહેર પડ્યું છે. આંજના વખતમાં ઉભાઈ જતાં નાવલોનાં ચીથડાંઓ કરતાં આવી કિસમનાં મનને શાંતિ અને સંકટ વેળા સખુરી શિખવનારાં વાંચણોની આપણા વચે વધારે

ખુટ છે, અને તેવી વેળાએ ખાઈ ભીખાઈજીએ બાહર પાડેલું પુસ્તક અમને ઘણું આવકારદાયક માલમ પડે છે. આ પુસ્તક મધેનો ઘણોકે ભાગ 'Meditations on Death and Eternity' નામના ઇંગ્લેશ પુસ્તક ઉપરથી જોડે લેવામા આવ્યો છે, તોપણ કર્તાએ તેમા પોતાની તરફના વિચારોનો પણ ઉમેરો કર્યો છે અમો ખુશી છીએ કે ફક્ત નવલકથાનાજ વાચણ તરફ આજના લોકોના દોરવાયલા ગોળને મીસ પાલમકોટ પોતે પણ પસંદ કરતા નથી અને તેથીજ આવા એક પુસ્તકની રચના તરફ તેવણે લક્ષ દોડાવ્યું છે તેવણે લખે છે તેમ 'તે કિરતારની અગણિત બક્ષેશો તરફ લક્ષ દોડાવવા, ખુદાઈ જ્ઞાન સપાદન કરવા, સકંટ સમયે તે મહા જ્ઞાની મિનોતુમ પર આધાર અને વિશ્વાસ રાખવા અને અસદ્ય આદ્ય વેળા રાહત અને દિલાસો મળે એવા પુસ્તકો વાચવાની ઘણા થોડાઓ કાળજી અને દરકાર રાખે છે. એવી વેળાએ ખાકી ધનસાન માનની આ ક્ષાની દુનિયા મધેની સાધારણ સૃજત વિધેના ફિલસુફી ભરેલા વિચારો સમાવનાર આવું એક વાચવાલાયક પુસ્તક બાહર પાડવા માટેની મીસ પાલમકોટની હિમ્મત શાખાશીને લાયકની છે. આ પુસ્તકનો વિષય શુજશતી વાચકો માટે કાંઈ તદ્દન નવોજ નથી. છેક ૧૮૮૫ ના સાલમા પોતાના મરહુમ ભાઈ મી સોહરાબ પાલમકોટના "માસિક મજલહ" નામના મહાવરીમા મીસ ભીખાઈજીએ પોતેજ તે શરૂ કર્યો હતો અને છેક ૧૮૮૮ સુધી તે તેમા ચાલુ રહ્યો હતો પોતાના આ લેખક ભાઈના અકાળ મરણથી એક દિલાસા રૂપે તેવણે હાલ આ પુસ્તક બાહર પાડેલું જણાય છે, અને તેમા જેઓ ઉપર પોતાના સરખી કલનસીળ સૃજત આવી પોહચી હોય તેવાઓને પણ તેથી દિલાસો ઉપજે એવી નેમ તેઓએ રાખેલી માલમ પડે છે, કારણ કે તેવણે કહે છે કે "આ દોરગી દુનિયાની અચાનક આદ્યમા તે કિરતારની નહિ કંઈપી શકાય એવી નેમથી જેઓ આવી પડયા હોય, જેઓ જીવનથી વ્હાલા સગા રુનેહીઓથી આ જગતમા થોડો વખત છૂટા પડયા હોય અને એવો થોડા વખતનો વિયોગ તેઓને અસદ્ય લાગતો હોય, તેઓને આ અદના પુસ્તક

હુઃખમાં દિલાસા સમાન અને ગમમાં રામળાણુ મલમ મિસાલ થઈ પડશે.” મોત દુનિયામાં કોણુને છોડે છે ? રંક અને રાય દરેકની એ સાધારણ સજ્જત છે. કોઈ પણ કુટુંબ, કોઈ પણ ઘર આ દુતનાં પગલાંથી ખાલી નથી. પણ સઘળાંજ તેની મુલાકાતનો ડંખ ધૈર્ય અને ધીરજથી સહન કરી શકતાં નથી. તેવાંઓ માટે મીસ પાલમકોટનું આ પુસ્તક જરૂર રામળાણુ મલમપટા સરખું થઈ પડશે.

૩૦-૧૦-૧૯૧૦

“ ક્યસરે હિન્દ.”

અજલનો ફરેસ્તો.

(લખનાર-ખાઈ ભીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

પારસી સ્ત્રીઓમાં થોડીક ગણત્રીની લેખકો છે, તેમાં ખાઈ ભીખાઈજી પાલમકોટ અત્યાર આગમજનાં પોતાની કેટલીક વારતાની ચોપડીઓથી વાંચકોમાં જાણીતાં થયાં છે. વારતા પછી આ લેખકે પોતાની કલમ કઈક ફીલમુફીલરેલા વીશીય પર હોડાવી છે. આતમાની હાલત અને ભવીશ્યની છંદગી વીશે મનુશયનું જ્ઞાન બહુજ અધુરું છે. આ બાબદમાં આ લેખકે બહુજ વીદ-વતાભરેલી રીતે વીચારો બહાર પાડ્યા છે, તે આ જ્ઞાનની ઈચ્છા ધરાવનારાઓને પુરતો ખોરાક પુરો પાડશે. ખાઈ ભીખાઈજીનાં લખાણમાં થીઓસોફીનો ભાસ અમને દેખાય છે, જેથી આ બાબદમાં પણ આ લેખકે સારો અભ્યાસ કીધેલો હોય છે. ભાશા બહુજ શુદ્ધ અને વીદવાનો લખે તેવી છે. આ બાબતની સર્વલી ખાસ હિંદુ પંડીતોની દબ પર જાય છે ...અમો કહીશું કે ખાઈ ભીખાઈજીનું ‘ઈચ્છું’ ગુજરાતી પુસ્તક મીનોઈ આતમીક જ્ઞાનની સમજણ આપવામાં પહેલી હરોલમાં આવી શકશે. પુસ્તકની કીમત રૂ. ૨૫ છે, અને તે તેવજુના મરહુમ બાઈસોરાબને અરપણુ કીધું છે.

૫-૪-૧૯૧૧.

“જામે જમરોદ.”

બાઈ લીખાઈછ. લીમછ. પાલમકોટ—

મહેરનાન બાનુ,

‘અજલના કીરેસ્તાં’ વિશે મારા વિચારો દર્શાવતાં મને આનંદ થાય છે. આ ઈંગ્રેજ કહેતીથી તો આપ વિદીત હશે: “Give me the Ballads of a nation and I will write its History.” તમારા બાળમાં આ કહેતી હું જુદીજ રીતે વાંચુ છું. “અજલનો કીરેસ્તો” તમારી પોતાની ‘ક્રેકટર’નો અને ‘ઉંચ મનોવૃત્તીનો’ વાંચનારના મન ઉપર અચૂક છાપ પાડે છે. હાથસે-હાથની ઓળખની ગેરહાજરી છતાં આ કીતાબે તમો જાહેનની અંગત ઓળખનું માન મને મેળવી આપ્યું છે, તે માટે હું ખુશી છું.

‘અજલના કીરેસ્તાં’ને એક વિવેચની પુસ્તક’ યા રેસાલાની હારમાળાની ઉપમા વાળખી રીતે આપી શકાય. રેસાલાઓ સઘળા વિચારવંત અને લાગણી દર્શક છે. મોત-જીવતના સિધ્ધાંતો જે હર પળે માનવી અનુભવે છે, જે ઘરડાંઓ અનુભવી ગયલાં છે અને જીવાન્યાઓ અનુભવશે તે અસરકારક રીતે રજુ થયા છે. તે માહેલી લાખા શુધ્ધ અને સરળ છે.

બાળકો આ પુસ્તકની લાખાનો અભ્યાસ કાયદેમદ રીતે કરી શકે; એ એક એવું પુસ્તક છે કે જેનું વાંચણ ન્યાતજાતના તફાવત વગર દરેક કોમને લાભ કરી શકે, અને આપણા હિન્દુ લાઈઓ વરીક તેની લાખા—કે જે જડખાં-ભાગું તો નથીજ—તેમાં આંગણુ ખોંચી શકશે નહિં. એક દાયકા બાદ પારસીઓની લાખા પણ વધુ શુધ્ધ થવે તમો જાહેનજીની ઇબારત વધુ અસંગોપાત થશે.

પુસ્તક માહે દર્શાવેલાં સિધ્ધાંતો બાળકો અને ઘરડાંઓના કરતાં જીવાની પૂરી કરીબુધ્ધાપાની મંજલે પડી ચૂકેલા આસામીઓને વધુ ઉખોગી થઈ પડે એમ હું માનુ છું. આશાવંત ઉછલતાં જીગરોને ઇશ્વરી શક્તિના ઉંચ મહત્વની પિછાન મોત રૂપે કરાવવાને બદલે કાંઈ એઈઝાં ગંભીર, ગદ્ય યા કવિતા રૂપે કરાવવા હું વધુ પસંદ કરું છું, લયકીન હું એમ કહેવા ઇચ્છતો નથી કે બાળકોના બાળમાં ‘અજલનો કીરેસ્તો’ ખાસ નૂકશાન પહોંચાડે.

હિન્દુ-ગુજરાતી લેખકો આજકાલ પોતાનાં પુસ્તકોમાં એટલા તો સંસ્કૃત શબ્દો ઠસાવી દે છે કે તેઓનાં કહેવાતાં ગુજરાતી પુસ્તકો મારા વિચાર મુજબ ખાતીનમાં સંસ્કૃત પુસ્તકો જેવાં છે. કેળવણીખાતાના વડાને તમોએ તમારું પુસ્તક જો ન મોકલી આપ્યું હોય તો હું તેમ કરવાની તમને સુચના કરું છું, અને તે બાબેના ખાતાનાં વિચારો, જો હું બેઅદબી ન કરતો હોવું તો, બાણવાને ખુશી થઈશ. સરકારી બૃક્-કમીટી હિન્દુ સલાસદોની મોટે ભાગે બનેલી છે, અને તેથી તેઓ કને રજુ થતાં પારસી સાહિત્યને ઘટતું ઉત્તેજન મળતું નથી, છતાં, આપણી ફરજ છે કે આપણે રચેલાં સારાં પુસ્તકો તેઓ સન્મુખ રજુ કરતાં રહેવું.”

હીતેચ્છુ તમારો,

૫-૪-૧૯૧૧.

મહેરવાનજી. મનચેરજી. બનાજી.

“ સચિત્ર સાક્ષરમાળા.—વડોદરા.”

(લખનાર:—મિસ. ભીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.)

“ આ પારસી જરથોસ્તરી ધર્મ પાળનાર બાનુનો જન્મ મુંબઈમાં થયો હતો. જન્મ સમયે કુટુંબ સ્થિતિ ઘણી સારી હતી. એમના વડવાઓ મદ્રાસના શાહ સોદાગર હતા. તેઓ અરબી સદી સુધી પાલમકોટામાં રહેલા તેથી અવટક પાલમકોટ થઈ હતી. તેમનાં માતૃશ્રી આવાંબાઈના કેળવણી સંબંધી કહાપણુભર્યા તથા ફર-અદેશી વિચારો હતા અને ઉંચા પ્રકારની કેળવણી તરફ ઢળેલાં હતાં. એમને વાંચનનો શોખ સારો હતો. તેમના મૃત્યુ પછી લખાણો અને કવિતાઓનો સંગ્રહ નિકળ્યો હતો. આ સૌ સંસ્કારો મિસ ભીખાઈજીને વારસામાં મળ્યા અને તે યશુ સાહિત્ય પ્રેમી થયાં. અને બપાવા સંગીતના રસિક હોવાથી સંગીતનો વારસો તે તરફથી મળ્યો. તેઓ સને ૧૮૯૨ માં મેટ્રીકની પરીક્ષામાં કૃતેહ પામ્યાં. એ અભ્યાસ દરમ્યાન ભરત, ગૂંથણુકળા, ગાયન અને પીઆનો વગાડવા માટે સારાં ઈનામો અને સ્કોલરશીપ મેળવી હતી. વળી તેમણે સંગીતની વધુ કેળવણી ઈટાલીઅન પ્રો. “ જી. સ્કીન્ઝી”

પાસે દશ વર્ષ સુધી લીધી અને પીઆનો વગાડવાનું શાસ્ત્રાનુસાર શિક્ષણ લીધું; તથા લંડનની ટ્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝિકની જૂદી જૂદી “થીયરી” તથા પીઆનો વગાડવાની પરીક્ષામાં નવ સર્ટિફિકેટો મેળવ્યાં, અને એ વિષયમાં ‘સીનીયર’ ધનાર પહેલાં પારસી બાનુ તેજ છે. તેમનું ભરતકામ ઘણું વખાણવા લાયક છે તેમને એ કામના બદલામાં કલકત્તા, ભાવનગર, નાગપુર અને અદ્દલાબાદના પ્રદર્શનોમાંથી ચાર સોનાના ચાંદ મળ્યા છે. તેઓ સંગીતનું શિક્ષણ આપે છે અને તેમના શિષ્યો, લંડનની ટ્રીનીટી કોલેજમાં ફોલોઅર્સ ઉતરે છે તેઓ મ્યુઝિક ટીચર હોવા ઉપરાંત સુબઈની જૂદીજૂદી ગાયનશાળાના પરીક્ષક છે તેમના ભાઈ મહુમ શોરાબજીના અમેરિકા તથા યુરોપના પ્રવાસ વખતે તેમનું “મામિક મજાહુ” પત્ર પોતે સ્વતંત્ર રીતે નિર્વિમ્બ ચલાવી પ્રશસા પામ્યા હતા. એમણે પોતાની જ્ઞાતિમાં સારી મારી સખાવતો કીધી છે, અને કાવ્યોથી તથા ગ્રંથો લખી સાહિત્યની પણ સારી સેવા બજાવી છે

ગ્રંથો:—‘નિર્ઘય નણુંદ’; ‘ઈન્સાફની આરસી’, ‘સહનશીલ સુદરી’, ‘વિધારી વનિતા’, ‘અજલનો ફરેસ્તો’ એ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયા છે. તેની અગ્રેજી તેમજ ફેરી પત્રોએ ઘણી સારી તારીફ કરી છે તેમના કાવ્યોમાં ‘મા! તુજમાં ખોલુછ મેં ખેમુલ રતન’, ‘ગભીર એક યાદ’ અને મહુમ ભાઈ શોરાબજીનાં મરણ પર શોકનું ‘કીધો તારા મોતે કુદુબ પર કહે’ એ કાવ્યો રત્નહયકાવક છે આ સિવાય તેમના ઘણા લેખો અને કાવ્યો અનેક પત્રોમાં ખુલ્લી રીતે પ્રસિદ્ધ થાય છે”

ઇ. સ. ૧૯૧૨

“મરહુમ ચૈઠ દાદી એદલજી તારાપોરવાળા”

(લખનાર—રૂ. બ. પે.)

“.....મરહુમ મીં દાદીની પેહેલી વારતા ‘દુ ખી દાદીબા’ નામની હતી, જે મેં દાહોકા ઉપર જે મરહુમ મીં સોહરાબ પાલમકોટના

માસીક મળહમાં હફતે હફતે પ્રગટ થઈ હતી. તે વેળા તેણે વાંચક વરગતું વીશેશ ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. એ વારતા મરહુમ મીં દાદીએ પાછો ગયે સાલ ચોપડીના આકારમાં છપાવી પ્રગટ કીધી હતી, તે વીશે ખીલું એક બહેર લેખક મીસ લીખાઈજી પાલમકોટ જણાવે છે કે “માસીક મળહની કારકીરદીમાં સઉથી પહેલા નંબરની અને ચહુડતા પ્રકારની જણાયલી વારતા તે “દુઃખી દાદીબા”નીજ હતી. એ વારતા ખરા બનેલા બનાવો ઉપરથી લખાઈ છે, એમ મીં દાદી જણાવતા અને તે ઉપરથી એ વારતાએ તે વેળા પારસીઓમાં તરખાટ ઉપજાવયો હતો. મીસ પાલમકોટ વધુ કહે છે કે “ભાઈ દાદીબાએ આ વારતા લખીને એક અપુરવ માન મેળવવા ઉપરાંત ગૂજરાતી સાહિત્યની બે શાખાઓ, ‘ઓરીજનલ’ (કલ્પિત વારતા) અને ભાષાંતર થયલી વારતાઓમાં ખરા બનેલા બનાવ ઉપરથી વારતા લખી એક ત્રીજી શાખાને જનમ આપયો છે, એ માન વગર શકે ભાઈ દાદીને ઘટે છે.” (પાં ૧૧)

૧લી જુન ૧૯૧૪.

“બમે જમશેદ.”

“શ્રીમતી બહેન લીખાઈજી. લીમજી. પાલમકોટ.”

“શ્રીમતી બહેન લીખાઈજીનો જન્મ સને ૧૮૬૭ નાં બન્યુઆરીની ૧૧ તારીખે મુંબઈ મુકામે થયો હતો. એમના વડિલો મોટા વેપારી અને વ્યાપાર અર્થે તેઓ પાલમકોટ શહેરમાં કેટલાંક વરસો મુધી રહ્યા હતા, એક પારસી ગૃહસ્થ તરીકે પાલમકોટા જઈ વસનાર તેઓ પહેલાજ હતા. પાલમકોટામાં લાંબો વખત રહેવાથી તેમની અટક પાલમકોટ થઈ હતી. બહેન લીખાઈજીના પિતા લીમજીભાઈ પણ પાલમકોટામાં કેટલાંક વરસ રહેલા, તેઓ સને ૧૮૭૪ માં ૪૬ વરસની ઉંમરે ગુજરી ગયેલાં.

બહેન લીખાઈજીના દાદા સંગીતનાં શોખીન હતા, અને એમનાં માતૃશ્રી કેળવાયલાં સાહિત્ય પ્રેમી તથા લેખક હતાં, તેઓ સંતોષી, સહનશિલ્પ, સત્યને ચાહનાર અને પરોપકારી બાનું હતાં. એમને સાહિત્યનો ઘણો શોખ હોવાથી એમનું વાંચન બહોળું

હતું, અને લેખનશક્તિ પણ તેમનામાં હોવાથી તેઓ ગદ્ય તથા પદ્ય લખી શકતાં, તેઓ સ્વભાવે ઘણાજ શાન્ત હતાં, અને એમને એ ગુણ તથા ખીજા પણ કેટલાક ગુણો જોઈને લીખાઈએમાં જોવામાં આવે છે. એમના અવસાન પછી એમનાં લખાણો તથા કવિતાઓનો સારો સંગ્રહ નીકળેલો. દાદાની સંગીત કુશલતા અને માતાની લેખન શક્તિનો વારસો જોઈને લીખાઈએને મળેલો છે.

જોઈને લીખાઈએ અત્રેની એલેક્ઝાન્ડ્રા ગલ્સ ઇંગ્લીશ ઈનસ્ટિટ્યુશનમાં અગ્રેજી શિક્ષણ લીધેલું અને સને ૧૮૯૨ માં મેટ્રિકની પરિક્ષા ક્રેમંદ રીતે, પસાર કરેલી. સને ૧૮૮૫ થી પોતાના અભ્યાસ દરમ્યાનજ જોઈને લીખાઈએ સંગીતની તાલીમ લેવી શરૂ કરેલી, અને અભ્યાસ મુક્યા પછી પણ એ કામ ચાલુ રાખેલું, પરંતું કેટલાક વરસો પછી ગળાનાં દર્દથી તથા અવાજની નબળાઈથી ગાયનનો અભ્યાસ બંધ કરવાનો એમણે વિચાર કર્યો. આ વખતે મેડમ જોઈનેશાર્ડ નામની તેમની શિક્ષિકાએ તેમને સૂચના કરી કે "If you continue your music lessons and work hard, you will be a star in future." મતલબ કે જો તમે તમારો સંગીતનો અભ્યાસ જારી રાખશો અને તેમાં પૂરતી મહેનત લેશો તો ભવિષ્યમાં તમે એક કુશળ સંગીતવેત્તા તરીકે તારાની માફક ઝલકી નિકલશો. જોઈને લીખાઈએ એ સૂચના માન્ય રાખી સંગીતનો અભ્યાસ ચાલુ રાખેલો, અને પરિણામે મેડમ જોઈનેશાર્ડની ભવિષ્યવાણી ખરી નિવડી.

આ ખનાવ બન્યા પછી થોડા વખતે લંડનની ટ્રિનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકની શાખા મુખ્યમાં સ્થાપન થઈ, અને જોઈને લીખાઈએ તેમાં જોડાયા તે સંસ્થાઓની પરિક્ષાઓ તેમણે પસાર કરી અને ધીમે ધીમે સંગીતની તેમની કુશળતાથી તે સંસ્થાના એક સભાસદ તરીકે તેમની ચુંટણી કરવામાં આવી પારસી કોમમાંથી આ સંસ્થાના પહેલા અને એકલાંજ સભાસદ થવાનું માન મેલવનાર જોઈને લીખાઈએ છે.

જેન લીખાઈના સંગીતના શિક્ષકો મીસ એમીલી હોવેલ અને પાછળથી પ્રસિદ્ધ ઇટાલીયન પ્રોફેસર જી. સ્કીનઝી હતા. સંગીતનો પૂરો અભ્યાસ કરી લીધો. અને તેની પરિક્ષાઓ ફતેહમંદીથી પસાર કરી જેન લીખાઈજીએ સંગીતના શિક્ષક તરીકેનો ધંધો શરૂ કર્યો, જે ધંધો હાલ પણ તેઓ કરે છે, અને મુંબઈનાં આગરૂદાર પારસી કુટુંબના બાનુઓ તથા છોકરીઓ તેમનાં શિષ્યો છે, મુંબઈમાં સંગીતનું શિક્ષણ આપનારી યૂરોપિયન મહત્ત્વ કેટલીક છે, પરંતુ પારસી શિક્ષક તરીકે તો ઘણું કરીને જેન લીખાઈજી એકલાંજ છે. જેન લીખાઈજી આજે વરસો થયાં સંગીતના શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે, જે હરમ્યાન સેંકડો શિષ્યો એમના હાથ નીચે તાલીમ લઈ ચૂકેલ છે, અને તેમાંનાં ઘણાં-ખરાંએ લંડનની ટ્રિનીટી કોલેજની પરિક્ષાઓ ફતેહમંદ રીતે પસાર કરેલી છે.

જેન લીખાઈજી એક ખીનહરીફ સંગીતવેત્તા તથા સંગીત શિક્ષક છે, અને એમની કુશળતાને માટે વર્તમાનપત્રોએ તથા જાણીતા સદગૃહસથાએ ઘણાજ સારા અભિપ્રાય જાહેર કરેલા છે, તેની સાથે એ વિખ્યાની એમની કુશળતાને માટે તેમને આંદ તથા સર્ટિફિકેટો પણ મળેલાં છે.

જેન લીખાઈજી સંગીતની કુશળતાને માટે જેટલાં પ્રખ્યાત છે, તેટલાંજ ઉત્તમ પ્રકારના વાંજત્રોની માલેકી ધરાવનાર તરીકે પણ પ્રખ્યાત છે. સને ૧૯૦૬ ની શરૂઆતમાં એક જલસો થયેલો તે વખતે પ્રખ્યાત ઇટાલીયન પ્રોફેસર જી. સ્કીનઝીએ મિજલસમાં એમનો પીઆનો પસંદ કરેલો, આ બનાવની નોંધ લેતાં અખબારે સોદાગર પત્રે લખેલું કે:—“અમે નથી ધારતા કે બહે ઘોડા દોડાવતાં બડેખાંઓનાં મકાનમાં આવું કિમ્મતી અને સુંદર વાંજત્ર હોય.”

વિશેષ આનંદની વાત એ છે કે આવાં કિમ્મતી વાંજત્રો જેન લીખાઈજીએ પોતાની જાત મેહનતની કમાણીથી વસાવેલ છે.

છેલ્લી મહાન લડાઈ હરમ્યાન જેન લીખાઈજીએ સંગીતના કેટલાક જલસા કરેલા, અને તેમાંથી પાંચ હજાર રૂપિયા પ્રાપ્ત

કરી તે વાર ફંડમાં આપી દીધેલા છે, એમની આ સેવા તથા ઉદારતાને માટે મુંબઈના હાકેમ તથા બાણીના ઑફીસરોએ તેમનો આભાર માનેલો અને વર્તમાનપત્રોએ પણ ઘટિત પ્રશંસા કરેલી છે. '

એક કુશળ સંગીતવેત્તા હોવા ઉપરાંત ભરત-ગુંથણમાં પણ ખડેન ભીખાઈજી ભારે કુશળતા ધરાવે છે, અને એમના ભરતકામને માટે કલકત્તા, નાગપુર, ભાવનગર, તથા અલ્હાબાદનાં પ્રદર્શનમાંથી તેમને ચાર સોનાના ચાંદ મળેલા છે, વલી તેઓ એક બાહોશ લેખક પણ છે, અને 'નિર્દય નણુંદ,' 'ઈન્સાફની આરસી,' 'સહુનશીળ સુદરી,' 'વિધારી વનિતા' અને 'અજલનો ફિરેસ્તો' ઇત્યાદિ પુસ્તકો તથા પરચુરણ વાર્તાઓ, લેખો તેમજ કાવ્યો લખેલાં છે. તેમજ એમના ભાઈ મી. સોરાળ પાલમકોટ યૂરોપ અમેરિકાની મુસાફરીએ ગયા, ત્યારે એમનું "માસીક મળહ" નામનું માસિક પત્ર પણ ચલાવેલું હતું, જેનું નામ પાછળથી "હિંદી ગ્રાફીક" રાખેલું.

આ 'માસિક મળહ' એમના મહુમ ભાઈ મી. સોરાળજીએ સને ૧૮૬૦ માં સ્થાપ્યું હતું, અને સને ૧૯૦૬ માં મી. કાવસજી એસખરનર સાથે ભાગમાં ભેડાઈને તેનું નામ ફેરવી 'હિંદી ગ્રાફીક' રાખેલું હતું. સને ૧૮૬૦ થી ૧૯૧૦ સુધી ખડેન ભીખાઈજીએ પોતાના ભાઈને આ માસિકના કામકાજમાં મદદ કરી હતી અને એ વીસ વરસ દરમિયાન બ્યારે જ્યારે સોરાળજી હિંદ અથવા તો યૂરોપ અમેરિકાની મુસાફરીએ ગયેલા, ત્યારે મહિનાઓ સુધી ખડેન ભીખાઈજીએ એ માસિક ચલાવેલું હતું.

ખડેન ભીખાઈજીની એક લેખક તરીકેની તથા એક સંગીતવેત્તા તરીકેની આજ સુધીની કારકીર્દિ ઘણી બળકતી છે, એમ ઉપરની હકીકતથી કાંઈને પણ જણાયા વિના રહેશે નહિ, વિશેષમાં તેમનો સ્વભાવ પણ ઘણો શાંન્ત, મિલનસાર અને દયાળુ છે."

“સહનશીળ સુંદરી.”

૧૫૫ મરહુમ કવિ દા. એ. તારાપોરવાળાનો મત.

“..... તમારી આગલી વાર્તાઓ જેઓએ વાંચી હશે, તેઓ આ સહનશીળ સુંદરીની વાર્તામાં તમે લીધેલી જંગી ઝેહમતની બેશક પિછાણ કરશે.....

“.....લાખાની શુદ્ધતા, કાયદાસરની બેડણી, લલિત, લગ્ન-વટ, પાણીના રેલા સમાન ચાલતો શબ્દ-પ્રવાહ અને ચિલાસકારા-દિક્ષમાં તમે બેઠેનજીએ આ વાર્તા દરમિયાન કરેલા વધારા તમેને મુખારકબાદી આપવા ભેગ છે. યોગ્ય પાત્રોને યોગ્ય શબ્દ, લક્ષણ અને ચિત્રમાં ઉભું કરવાની હથોટી જે મેળવવાને વિદ્વાન લેખકો પોતાના પોતાઓ ઘૂંટે છે, તે તમે બેઠેન આટલાં જલદી હાથ કરશે એમ મેં જ્યારે “ નિર્દય નણુંદ ”ની વાર્તા તપાસી હતી ત્યારે કહી વચ્ચી રાખી ન હતી. એક લખનાર તરીકે, ખાસ કરીને એક બાનું-લખનાર તરીકે લાખા ઉપરનો દ્રઢ કાબૂ ઝંડપી જવામાં તમે અસાધારણ ઝડપ બતાવી છે એમ હું જ્યારે કહીશ, ત્યારે તમારી ખોટી ખુશામત કરું છું એમ નહિં, પણ તમારાં કરેલ ‘ મોરનાં પીછ ’નાં અમૃતધ્વની-મુખને ઇંચે ઇંચ ધનસાદ આપું છું એમજ સમજશે. પચ્ચીસ વર્ષના પરિજીએ જે કલ્પનો કાબૂ નથી મેળવી શકી તે તરફ ભેતાં, પાંચ વર્ષનાં સ્વદેષ પ્રયાસમાં તમે લાખા પર મેળવેલી ફત્તેહ તમેને બહુ બુધ્ધ-હાયક છે.....

“.....કુદરતનો ગેળી માર એક મ.તખર કે મુકલેશ માટે કેવો એક સરળો અને અચૂક છે, તેનો દ્રઢ અનુભવ આપનારું આવું અસરકારક ચિલ મારાં વાંચન દરમ્યાન મેં કદી વાંચ્યું નથી. ગજતતી સાહિત્યમાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં વાંચનો પીરસવાની તમારી ખંતીલી હાંશ મને વર્ષોથી જાણીતી છે, કે જે જેમ તમારી કેળવણીને જેળ આપનારી તેમ દર દહાડે તમને અકેક પગથિયું આગળ વધારનારી છે.....

“.....આ વાર્તા દરમ્યાન મારી મોટી અજાયબી એ હતી કે તમારા હાથના લખેલા (૮૧૯) સદા વાંચતાં મારી આંખો થાકી, પણ તમારી કલ્પમ થાકી નથી ! એક અસરકારક નીતિમાન ‘ નોવેલ ’ તરીકે, એક પારસી બાનુએ પ્રકટ કરેલું આ પેહલુંજ “ દળદાર દક્તર ” ગણાશે, કે જેવું જગદ્ પુસ્તક જાહેરમાં મેક્કવાને ખીલ કાઢ બાનું મારી જાણમાં નથી.....

“.....૩૪મું, ૪૫મું, ૫૧મું, ૫૪મું અને ૬૪માં પ્રકરણો પર, વિનોદી ભાષા, પવિત્ર પ્રેમ અને પ્રપંચી પાપીઓનાં પોકળ પછાડાનો વાંચકને અચ્છો ખ્યાલ મળે છે:.....”

તારાપોર.

૧૪-૧૦-૧૯૬૭.

—૧૬૬—

વિપારિ વનિતા.

વિષે મરહુમ કવિ-દા એ. તારાપોરવાલાનો મત?

“..... ગુર્જર લેખક મંડળમાં તમે જોડેન એક લોકપ્રીય બાનું—મથકાર તરીકે જે આગેવાન દરજ્જે અને ઇશ્વર ભોગવો

છે, તેમાં એવો યશદાયક વધારો 'હરહંમેશ હોવોજ' જોઈએ. સૂર્ય પંત્રી ચંદ્ર કે તારાઓનો પ્રકાશ વખાણવો એ એક નિષ્ફળતા છે, પણ સેતારા પછી ચંદ્ર અને ચંદ્ર પછી સૂર્યનું તેજ વધતાં પ્રમાણમાં વખાણવું એ જેમ સૂર્યને તેમ તેના વખાણનારને માન આપનારું છે. તમારાં પુસ્તકોની હારમાળાને હું આ ઉપમાં લાગુ પાડવા માશું છું.....

“.....તમારી ચુંટણી કેવી ચાળાકી બરેલી છે, તમારી કલમ કેવી નિતિમાન છે, તમારા વિચારો કેવા પવિત્ર અને અપક્ષપાત છે, તમારો ઉદ્યોગ અહોનિશ કેવો અશ્વાગ છે, તેનો ખરો ખ્યાલ તમારાં આગળાં પુસ્તકો કરતાં આ “વિચારિ વનિતા” વાળી વાર્તા વધારે આપી શકે છે. પારસી જાનુઓમાં ગણુલીની બે-પાંચ સ્ત્રી લેખકો છે, જે સર્વમાં તમે લાયકીવાળા બેઢેન પેહેલા નંબરે ચઢો છો, તેનાં કારણ અને કીર્તિ એજ છે કે તમારો ઉદ્યોગ સતત જારી છે—તમારો પ્રયત્ન મૂળે મહોંડે સર્વત્ર ચાલુ છે.....

“.....ખરું પૂછો તો તમારી સઘળી વાર્તાઓ, મુખ્ય કરીને તમે તમારી બેઢેનપણીઓનાં બાધાર્થે કાંઈને કાંઈ એવી બાધ-ણીઓવાળી રજુ કીધી છે કે જેમાં સ્ત્રીજાતીનો સાગર આગે-વાન હોય.....

“...તમારો પવિત્ર હેતુ તમારી બેઢેનપણીઓને “સ્ત્રી” શબ્દનું શ્રેષ્ઠપણું શું છે, તે સમજવવા શિવાય બીજો કાંઈ નથી. આ વાર્તા સંપૂર્ણ વાંચ્યા પછી મને જે એક મુખ્ય ખ્યાલ ઉત્પન્ન થયે તે એ હતો કે સાહિત્યમાં એવી કોઈ વાર્તા નથી, કે જે “વિચારિ વનિતા”ને પૂર્ણી શકે. ખેંચાટમાં, લખા-

વટમાં, ઝમકદાર ભાષામાં, કુદરતી ચિત્ત દોરવામાં તથા સંચાર સંબંધી સાખુત શિક્ષણની અસર ઉપજાવવામાં “વિધારિ વનિતા” એક નમુનેદાર પુસ્તક બન્યું છે. અને એ સઘળું તમારા અથાગ ઉદ્યોગનું એક મૂલ્યું પણ માનવંત પરિણામ છે. આજની ‘સુધ રેલી’માં ખપતી પારખી કુમારિકાઓ પોતાનો વખત જે રીતે ગુજારે છે, તેથી ‘જૂદી’ રીતે ગાળેલા વખતના આ કીર્તીવાંન કળો છે, જે ગજરાતી સાહિત્યમાં તમારાં નામ-કામને જાહેરાત સૂધી જાગવી રાખશે. સાહિત્યના સેવકોમાં આજે તમારું નામ ફેલું પ્રિય થઈ પડ્યું છે, તેનો ખ્યાલ સુખઈ કરતા સુદસીલમાં વધારે મલે છે, એ હું જાતિ-અનુભવથી લખું છું ...

‘... ..’શુ મરદો સ્ત્રીઓનાં શુભામ છે ?’ આ મથાલાવાળું રદમું પ્રકરણ દરેક પુરૂષે ગોખી ગોખીને વાંચવા જોગ છે— અકસર કરીને જૈરીને માટે બુદ્ધિ વેચનારા બુજખોએ તેમાના કીમતી વચનો પાઠ કરવા જોગ છે... ..

“... ..” નો જોડેનનાં પુસ્તકોની હારમાળામાં “સહનશીળ સુદરી” અને “વિધારિ વનિતા” જેમ “સપેન્નોમધન્યૂશ” અને “અગ્રેમ ન્યૂશ” પવિત્ર અહુરમઝદની પેઠે કીધેલી જૂની જાદી શક્તિઓ છે, તેવો કાઈ આશાપ આપે છે ! “સહનશીળ સુદરી”માં એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ યાને સર્વોત્તમ અને સદ્ગુણી સ્ત્રી કેવી હોય તેનું આગેહૂળ ચિત્ત તમે રજુ કીધું છે, જ્યારે “વિધારિ વનિતા”માં એક જૂરી બાયડી કેટલી હદ સૂધીની દુષ્ટતા ધરાવે છે, તે દેખાડ્યું છે. આ રીતે તમારા ઉપદેશ બંને શ્રેયો એકજ (“સ્ત્રી ”) સવાલને ધોળી તેમજ કાળી બાજુએથી તપાસવામાં ફત્તહમંદ ઉતર્યા છે “વિધારિ વનિતા”ની ફત્તહ માટે દોષનેજ નહિ, પણ તમારી રાત-દિવસની સાહિ-

ત્યના વધારા માટેની કાળજીને, કેળવણીને, અને કલમને તે આભારી છે...

“ જોહન, આજની પાસની પ્રજાની નામુકાઈ-અકસર કરીને અખળા-વર્ગની કાચ જેવી તકલીફી કોમળતા-તરફ જોતા, સાહિત્ય વિષેની તમારી આવી તારીફ લાયક જાત, તમને ઘણી માન ભરેલી છે .. ” ૧૮૯૯

“.. .. તમારા કૉનસર્ટ હોલ ફાંડની બાબતમાં તમે ભલા બેહેન સમતી માગો છો તો જે શુભ કરાવ ઉપર તમે આબ્યા છો, તેમાં ના કોણ પાડે ? તમે ચલા બાનુ જેથી કરશો તે નેકજ કરશો. આ ઇનામની યોજનાથી અખીલ હિન્દમાંથી કોઈ બીજી ‘લીખાઈજી પાલમકોટ’ પેલા થાય એજ મુજ ગરીબની હુઆ !.. ” ૧૨-૧૧-૧૯૩૪.

ખરશેદજી, જ. બ. વાહડીયા.

“બેટી જરનું જ્યારેથી કાંઈ કામ પડે ત્યારે જરજ લખજો, જરજ મોટી ખુશીથી કરશે, ને જેવી મેહેંગાની એની ઉપર હતી, ને શીખામણુ દેતા હતા તેમજ હમેશ મુજબ ચાલુ રાખજો .. ” ૧૨-૧૧-૧૯૩૪.

ધનમાય, ખરજેરજી, ભરૂચા.

ઇંગ્રિજ સંગીતનું સાહિત્ય અને પારસીઓ.

મી સી. જે. એ વાહડયાની ફત્તેહમદ દોશેશ.

ઇંગ્રિજ સંગીતના શોખીનો બાણીને ખુશ થશે કે સંગીતના સાહિત્યમાં એક પારસી ગ્રહસ્થે પોનાનો અના કાલો ઉમેરવાની શુભ શરૂઆત કરી છે

ઇંગ્રેજી મંગીતના સાહિત્યનું જોડોળું જેનર ઉડાણથી જોડ-
યાથી ધણો ઉમદા, જ્ઞાનરૂપી પાક આપણા મગજને તર કરે
છે, અને ત્યારે મી. મી. જે. વાહડયાએ આવું એક રૂપ
જેતર જોડવાની હાથ લીડી કોડકાળી ઉચકવાની હિમ્મત કરી
છે તો કુદરત તરફની એમને થયેલી જાણેમ આવે, ઇંગ્રેજી સાહિ-
ત્ય તરફનો એમનો પ્રેમપૂર્વક પ્રયત્ન વધુ પ્રકૃષ્ટિત થયેલો
ભવિષ્યમાં જોવાની આપણે ઉમેદ રાખીશું.

હું જાણું છું ત્યા સૂધી મી. વાહડયાની જાહેરમાં એ
પેહલી ફોલોઅર્સ કોંગ્રેસ પાંચ ગાયનો રચવાની છે, કે જે
મેસર્સ એમ. રાજની કુખની મારફતે છપાયાં છે, અને તેમના
નામ નીચે મુજબ છે:—“જ્યુટીકુલ નાઈટ,” “વન ડીઅર સમા-
ઈલ,” “સાઈ નોટ ધમ;” “થેકલામ મોંગ;” અને “વહેર
ઈજ ધ નીમ્ફ.” પીઆનોનાં માજ સાથના આ પાંચ ગાયનો
સંગીતના ઉતરતા શોખને અનુસરતાંજ નહીં, પણ વધુ ઉમદા
અને જાંચા શોખને ગેશ પડતાં રચ્યાં છે. મી. વાહડયાનાં
ગાયનમાં મીઠી સરળતા અને શાંત સુંદરતા સમાયેલી જોવામાં
આવે છે, અને અનુની જોરસાને મારી હાડવાની કોરોશ થયેલી
લાગે છે. “જ્યુટીકુલ નાઈટ” નામના ગાયનમાં ઇશ્વર પ્રેમિત જોરસો
જણાય આવે છે કે જે રાગ-રાગણીની જાધણીમા ખચ્ચીનજ
સુંદર અને મનહરણ છે. પણ હું કહેવાને દીલગીર છું કે “વન
ડીઅર સમાઈલ” નામનું ગાયન એટલી મધુરતા ધરાવતું નથી
એકાક આ પાંચ ગાયનો રાગ-રાગણીની રચના સ્વર-મેળ અને
સંક્ષેપમાં સુંદર છે.

આપણે ઇચછીશું કે મી. વાહડયા આ ખુદાઈ હુન્નરના અભ્યા-
સમાં વધુ ઉમંગથી મગ્ન રહે, અને ભવિષ્યમાં પારસી કોમને
જેમ આપનારા એમના વધુ કીર્તિવાન કર્તવ્ય જાહેરમા આવે !
લીખાઈ જી. પાવમકોટ.

તુટેલું દિલ.

[તુટેલાં દિલ વિષે ઉમેછ સાદિત્યમાં વિખ્યાની પામેલા પ્રખ્યાત અમેરિકન વૉશિંગ્ટન આર્ચરના વિચારો અને તેને લગતી એક કથા.]

("ગાસિક મળદ"નાં ૧૮૯૩નાં એપ્રિલ માસનાં અંકમાં
"લખનાર:—મીસ લીખાઇછ લી. પાલમકોટ.")

“સાંભળ ઓ સદગુણી વાંચક મારા !
વલું છ હું ખુદરતી ખવાસ તારા.
તુટેલાં દિલની તું સાંભળ કાંઠણી,
સાંભળી ન હોય એવી મધુર વાણી.
આશાનાં અંકુરો જ્યારે મુકય,
ત્યારે આ ભવ કુદરે અધારે થાય !
ઉમેદનાં ગુલસનમાં લાગે સરો,
તુટેલું દિલ તેનું આપેછ ધડો.
સંસારી મુખો છે ઝેરની મિસાલ,
તુટેલું દિલ જ્યારે તુટેછ વિશાલ.
ખેશી કે દેશીનો બહાલો વિચાર,
તુટેલાં દિલને છે આકૃત અપાર.
મુખ શું ને દુઃખ શું ને મંસાર તે શું ?
તુટેલાં દિલને ણસ દરકાર તે શું ?
આશક કે માશુકમાં મથેલો ખ્યાર,
ઘડીભર સંસારની કરે દરકાર
પણ તુટેલાં દિલની તો એવી કહાંણી
નથી શકતી સંસારને કથો બાણી.
ગુલસને ગુલ જેવું બાંધેછ કરમાઈ
તેવી છે તુટેલાં દિલની ગવાહી.
તુટેલાં તન કેરો નથી ધલાજ,
અસર નથી કરતો ત્યાં ક્ષાની અવાજ !”

(દા. એ. તારાપોરવાળા.)

જેઓને આ દોરંગી દુન્યાની ફિકર હોતી નથી, જેએ પોતાનો સઘળો વખત ખુશાલી અને રંગ-રાગની રમવામાં, તથા મોજ-મજાડની મસ્તીમાં ગુજારે છે, તથા જીજી અધરીટ રીતે જીંદગીના દહાડા પૂરા કરે છે, તેઓમાં, સઘળી હેતની વાત હસી કાઢવાની, તેમજ કાઢાણી-કથામર્થાં જોસ્વાઓ અને લાગણીઓને જાણે એક કવિ કે ગ્રંથકર્તાની કદ નાનો માત્ર જોશકજ્જ હોય તેવી નજરથી જોવાને સાધારણ ટેવ હોય છે !

પ્રખ્યાત અમેરિકન વૉશિંગટન અર્વિંગ લખે છે કે મારા સાથે ખવાસ વિષે મારા મતે મને જીજીજ રીતે, એટલે કે તેથી ઉલટી રીતે વિચાર કરવાને દોરવ્યો છે. મારી ખાતરી થઈ છે કે એક જણનો ગાહેરનો દેખાવ આ દુન્યાની જંગલીઓથી જક થઈ ગયલો કે ગાહેરના દેખાવથી થડો હોય, અથવા તો મંડવીના કાયદા-કાનુનો અને હુન્નરથી માત્ર હસ્તામાજ ખિલી નિકળ્યો હોય, તોપણ સોથી થડામાં થડા હૈયાની ઉલટાઈમં પણ એક જાતનો સુસ્ત આતશ પજરેલો રહે છે, જે એક વખત સળગવાથી એટલો તો જોમમાં મડકો વડ ઉઠે છે કે કોઈ વખતે તેની અસરથી માફુ પરિણામ નિપજે છે, બવડે નાશ થાય છે !

એ વિષે વૉશિંગટન અર્વિંગ કહે છે કે હું સાચો માનનાર છું. શું હું કબૂલ કરૂં ?-તુટેલા ઢિવ વિષે હું માનું છું, અને એક વખત અત કરણમાં સળગેલો આતશ અત કરણમાં જુગાઈ જાય એ બનવાજોગ છે, તોપણ મારી પોતાની જાન (પૂર્યો)માં હું નહિ ધારતો કે તે એક મરણતોલ રોગ હોય, પણ હું ચોક્કસજ માનું છું કે તુટેલા ઢિવે ઘણી જુવાન, સુદર ખિલતી સ્ત્રીઓને કરમાનીને કવખાની ઘોરમાં ઘસડી છે.

પૂરૂપ પોતાનાં લાભ અને લોભનો પ્રાણી છે. આ દુન્યાની રસાકસી ભરેલી ખટપટ-ગડબડ અને તેની સામેની લડતમાં તેનો કુદરતી ખવાસ તેને દોરવે છે. તે ક્રીસ્ટિ' માટે, દોલત માટે, અને દુન્યાનાં લોકોમાં પોતાને આગળ વધવાની જગ્યા માટે, તેમજ પોતાના જાત-ભાઈઓ ઉપર સત્તા લોગવરા માટે ફાંફાં મારે છે; પણ એક સ્ત્રીની આખી જીંદગી, હેતના ઇતહાસથી ભરેલી રહે છે. તેણીનું દિલ તે દુન્યા છે; તે તેજ જગ્યા છે કે જ્યાં તેણી હેતનું રાજ્ય મેળવવા ખંતી રહે છે. તેણીની લાલચ હેતના છૂપા ખજાનાની ચાવી શોધે છે. તેણી હેતના જોક્સાને સહાસ કાર્યમાં જીવતાવા દે છે, અને પોતાના આખાં અંતઃકરણના હેતના વેપારી વહાણને હાંકારી લઈ જાય છે; પણ જો તે ખરાબે અઠડે છે, તો અફસોસ ! તેણીની હાલત આશ્વા વગરની થઈ જાય છે—કારણકે તે એક અંતઃકરણનાં દીવાલાં ખરાબર છે !

એક પૂરૂપને હેતની નિરાશી કદાચ કેક દુઃખ ઉત્પન્ન કરે, કદાચ તેની લાગણીઓને જખમી કરે—તેનાં સુખની આશા થોડો વખત ધૂળમાં મળે; પણ સઘળું છતાં તે ચાળાક છે. તે જૂદી જૂદી જાતનાં ધંધા કે વિચારનાં વમળમાં પોતાનાં દુઃખી વિચારો દૂર કરી શકે, કે મોજ-મબહુનાં મોજઓમાં ડૂબકી મારી શકે, અથવા જો નાસિપાસીનો દેખાવ દુઃખદાયક મેળાપથી ભરેલો હોય તો તે પોતાની મરજીમાં આવે ત્યારે તે પોતાનું રહેઠાણ બદલી શકે, અને જાણે પક્ષીની માફક પાંખ હોય તેમ દુન્યાનાં કોઈ બીજા છેડા તરફ ઉડી જઈને આસાએસ લઈ શકે; પણ સરખામણીમાં એક સ્ત્રીની જીંદગી નિયમીત મુકરર કીધેલી એકાંત અને વિચારવંત હોય છે, તેણી પોતાનાંજ વિચાર અને

પોતાની લાગણીઓની વધારે સાથી હોય છે; પણ જો તે લાગ-
ણીઓ અને વિચાર દિલગીરીની દીશા તરફ દુઃખમરેલી રીતે
દોરવાયા હોય તો દિલસો શોધવા તેણી ક્યાં જાય ? જો તેણી
પોતાનાં હેતુમાં દુઃખી હોય, નિરાશી કે નાસિપાસી મગી હોય
તો તેણીનું દિલ ણવકે અંતઃકરણ એક ઘેરી લીધેલા, લૂટી
લીધેલા, તથા દીધેલા, એકાંત, ઉજ્જડ કિલ્લા સમાન થઈ પડે છે।

કેટલી બધી તેજસવી આંખો આંખી મારી જાય છે-કેવા
નાજીક ખિન્નતા એહેરાઓ ફિક્કા મારી જાય છે-કેટલી સુદર
શીઓ કરમાઈને ચોતના સપાટામાં આવી જાય છે, અને છેવટે
તેઓની ખુબસુરતીના નાશનું કારણ અધારાનાં ઉણડા ગારમા
સદાનું ડટાયલુંજ રહે છે, કારણ જખમી થયેલાં હેતુનાં દુઃખો
આ દુન્યાથી છૂપાવવાનો એક શીનો કુદરતી અગ્રસ હોય છે.

એક નાજીક શીનું હેતુ હુંમેશાં શરમાળ અને શાન્ત
ચપકીદીમાં સંતાયલું હોય છે. કદાપિ ધારો કે નસીબવંતળી
થાય તો કેવચીતજ તેણી બોલી શકે છે. માઠાંભાગ્યે જો તેથી
ઉલટું બને છે તો અફસોસ ! તેણી પોતાની છાતીમાં છૂપાવી
અંતઃકરણનાં ઉંદાં ભાગમાં તેને ઘાટી દેડે, અને ત્યાં સુખના
નાશના ઢગલા વચ્ચે ઉછેરે છે કે કરમાવા દેહે એક લુહારની
ધમણની માફક તેણીના ડચકા અને હાય સંગળાય છે ! તેણીને
મનથી મનની મરણ મરી ગયેલી લાગે છે, હસ્તીની હદ
આવેલી લાગે છે ! સઘળી તનની તદરેસ્તીને તાજગી આપ-
નારી અને મનને ખિલવનારી કસરતો જે આત્માને સજીવન
કરે છે, નાડીને ઝડપથી દોડાવે છે, અને નમો મારફતે જીંદગીની
બરતી તદરેસ્ત પ્રવાહ રૂપે મોકલે છે, તે સમજું તેથી બૂલી
જાય છે ! તેણીનું સુખ લૂટાઈ ગયલું હોય છે, અને આરામ

કે આસાએસનો અંત આવેલો હોય છે ! દિલગીરીઓ સ્વ-
 માઓ મીઠા ઉઘને ઝેરી બનાવે છે. મૂંગી દિલગીરી લોહી પી
 જાય છે, અને છેવટે સેહજળી બાહરની ઈજાથી નષ્ટો પડી
 ગયલો બાંધો વળી જાય છે. તેણી તરફ તમે થોડો વખત જોવો
 અને તમે જોશો કે તેણીનાં કવચતાનાં મોત ઉપર મિત્રતાનાં
 આંસુઓની નદી વહેતી માલૂમ પડશે ! તમે અજબ ધરો કે
 ખુમસુરતીમાં ખિલી નિકળેલી તથા તંદરેસ્તીથી તર થયેલી
 આવી એક સુંદરી એટલી ઝડપથી જમનાં જાલેમ સપાટામાં
 કેમ આવી ગઈ ! તમોને કેહવામાં આવશે કે શિયાળાની થંડીથી
 કે સહેજ માંદગીથી તેણીનો અંત આવ્યો, પણ તેણીનાં મનનું
 દુઃખ અંધારી ઉણડી બાહીમાં ગળડી પડેલું હોવાથી તે સદાનું
 અંધારામાં જાય છે, કે જેણે આગમજથી તેણીનું લોહી ચુસી
 લીધું હતું; અને જેણે શેકારીનાં સપાટામાં સહેલથી શેકાર
 બનાવી દીધી હતી !

તેણી એક ગટાની ખુમસુરતી અને મગરૂરી જેવા નાનુક
 ઝાડ માફક છે, જે પાદડાંઓથી પ્રકુલ્લિત અને બાહરનાં દેખા-
 વમાં શોભાથી સણગારેલું હોય છે; પણ અંતઃકરણ (ઝાડનું
 થડ) ફીડાઓથી ખવાઈ ગયેલું હોય છે; અને સડો લાગેલો
 હોય છે. જ્યારે તે ઘણું લીલું અને પુષ્ક હોવું જોઈએ, ત્યારેજ
 તે કરમાઈ ગયેલું માલૂમ પડે છે. તેની ડાંખલીઓ જમીન ઉપર
 ઝુમાઈ જતી અને પાદડાંઓ એક પછી એક ખરી પડતાં દેખાય
 છે. છેવટે કરમાઈ જઈને જંગલમાં શાંત વખતે નાશ પામી
 પડી જાય છે ! જ્યારે આપણે તે સુંદર નાશનાં દગલા ઉપર
 વિચાર કર્યે છિયે, ત્યારે પવનના તોફાનથી તેનો નાશ થયો
 હોય એવું યાદ કરવાની ફાકટમાં કોયેશ કર્યે છિયે,

મેં એવા ઘણા દાખલાઓ જોયા છે, અને ઘણી સ્ત્રીઓને કરમાઈ જતી, પોતા તરફ બેઠરકાર બનતી અને ધીમે ધીમે આ દુન્યાથી કવળતે દૂર થતી જોઈ છે, અને ફરી ફરીને હું વિચાર કરતો કે તેઓના મોતની નિશાણીના મૂળ કારણો ખરી, સરદી કે સરકમ, શરિરની નબળાઈ કે કમજોરી, યા આફત કે ઉઘાસીના જૂઠા જૂઠા સમયો મારફતે શોધી કાઢું, પણ છેવટે તો નિરાશ થયલા હોતની પેહલવી ઇલાહી શિવાય બીજી કાંઈની કારણ માલુમ પડતું ન હતું એવીજ જાતનો એક દાખલો મને કેહવામા આવ્યો છે, અને જે દેશમા એ બનાવ બન્યો, ત્યાં એ ખામત વધારે સારી રીતે જણાયવી છે, અને જે ઢપે અને જે રીતે મારી આગળ તે કેહવામા આવી છે, તેવીજ રીતે હું તેનું વર્ણન કરીશ ...”

Forty-five Years in Music (1885-1931)

by

Miss Bhikhai L. Palamkote.

“પીઆનોના પાસાંમા પીસ્તાવીશ વર્ષ”--(૧૮૮૫-૧૯૩૧)

ઉપલા નામનું એક પુસ્તક અમારા અલીપ્રાય માટે મીસ લીખાઈજી લીમજીભાઈ પાલમકોટ તરફથી મળ્યું છે છેલ્લા ૪૫ વરસ દરમિયાન મીસ પાનમકોટનો મ્યુઝીકની લાઈન સાથે શું સળધ હતો અને આજેની છે, તેનો કાંઈ અહેવાલ આ ચોપડીમા સમાવવામા આવ્યો છે છેક ૧૮૮૪ થી આજ દીન તુલીક મીસ પાલમકોટે દેશી કુટુંબમા—ખસુસ ડરી પારસી કોમમા—એક મ્યુઝિક શીક્ષક તરીકે લાગટ ૩૭ વરસો સુધી ગુ અનુભવ સપાદન કર્યો છે, તેનો કાંઈક ખ્યાલ આ ચોપડી ઉપરથી મલે છે એમા મીસ પાલમકોટને મળેલા સંખ્યાબંધ ઇનામો અને સ્કોલરશીપોની ટીપ પ્રગટ કરવામા આવી છે, તેમજ આ બાઈના મ્યુઝિક સ્ટુડીઓ મારફતે જુદા જુદા ખાતાઓના લાભ અર્થે થયેલા ચેરીટી કોનસર્ટસ (કે જેની કુલવે ઉપજ લગલગ રૂ ૩૪૦૦૦ થવા જાય છે તે) નું પણ લીસ્ટ સમાવવામા આવ્યું છે એ ઉપરાંત વોરફો, હોસપીટલો અને મુળઈ માટેના એક કોનસર્ટ હોલ ફંડ સાડ કરવામા આવેલા ૭ કોનસર્ટો (જેની કાગમાજી મીમ પાલમકોટે એખલા હાથે કરી હતી, અને જેથી લગલગ ૩૨૫૦૦ રૂપીયાની આવક થવા પામી હતી) ની પણ ટીપ સમાવવામા આવી છે આ પુસ્તકમા મીસ પાલમકોટના લગલગ અડધી સદીના મ્યુઝીકલ કામ માટે જુદા જુદા વર્તમાનપત્રોએ તેમજ મુળઈના શાખ્યાબંધ નામાકીત નરનારીઓએ ઉચારેલા ઉચા અલીપ્રાયો પ્રગટ કરવામા આવ્યા છે જાણીતા આગેવાન ગ્રહસ્થામા નામદાર પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સના સેક્રેટરી, મહાત્મા ગાંધીજી, શ્રીયુત પુરચેદનરીમાન, કેપ્ટન શાવકશા પેમાસ્તર, ચેકો ફીરોઝ ગઝદર, માનેકજી કાવસજી પટેલ, એરચશાહ હીરજીભહેદીન અને હોરમસજી માનેકજી ચવનાના નામો પણ નજરે પડે છે, મીં હીરજીભહેદીને આ પુસ્તકની એક

પ્રસ્તાવના લખતા અણીપ્રાય દર્શાવ્યો છે કે, “લગભગ ત્રણ પેઢી સુધી મીસ પાલમકોટે પોતાના હુન્નર મારફતે ડોમની અને શહેરની ઘણીક દીમતી મેવાઓ બજાવી છે’

આ પછી મીસ લીખાઈજી પાલમકોટ પોતાની છદ્મીનો અને પોતાની આરટ મેવાઓનો એક સ્કેચ એક ઓટો-ગ્રાફો આફ્રીના રૂપમાં ગ્રુ કરે છે—અને એઓના પોતાના શબ્દોમાં “ખાટો-તીખો, ખારો-મોખો કડવો-મીઠો અનુભવ’ ચીતારે છે. મીસ પાલમકોટ આ ખાચોઆફ્રી ઠેઠ ખુદ પોતાના જનમથી શરૂ કરે છે. જોવા મુજબ એ બાઈજીનો જન્મજ લગાર અસાધારણ સજોગો વચ્ચે થવા પામ્યો હતો. તેઓ શરૂઆતમાં લખે છે કે,

“સાધારણ કુદરતી વખત કરતા મારા જન્મ વખત મારા માતાજીનો છુટકારો એક માસ મોડો થયો હતો... . બાવાની ધીરજ ખુટી ગઈ એક સાજો માહીમ મારા મમાવાજીના બગલામાં અચાનક આવીને ઉભા, ને માગ માતાજીને કહ્યું — ‘કેમ ? હજુર તમારો છુટકારો થતો નથી, તો ચાલો આપણે ઘેર ફાટમાં, એમી ઘેરજ છે કાંઈ રસ્તો નથી’ મારા મમાઈજીએ તોફાન ને ગોઘચાર કરી મુકી તેવણને એક રાત થોણી જવા કહ્યું મારા મમાવાજી, અને તેવણના વડા ભાઈ-ભોજઈએ ધણું સમજાવ્યું, ત્યારે મારા બાવા એક રાત માહીમ થોભયા . ખીચારા મારા લલા લોલા મમઈજી જઈ જઈને ચુલામાં ખોખે ખોખે સુખડ મુકી દાદાજી પાસે ફુવા માગે કે, ‘આજે રાત્રે મારી દીકરીનો છુટક થઈ જાય અહુરમઝદે તેવણની અરજ સાભળી, અને તેજ રાત્રે લીખાઈજી પાલમકોટ આ અવનીમા !”

જન્મ પછી મીસ લીખાઈજીની છદ્મી અતી રસીક બનાવોથી ભરપુર એવણની બાળ વયથીજ ચાલુ થાય છે. એક ઢહાડે નવ વરસની ખુચીએ જીલમાં જમાલગોટાનું ફલ ખાધું ને દુશમન જંરામાં બચી ગઈ !—વાચો —

“મારી આંઠ કે નવ વર્ષની વયે મારાં ગુલનાઈ માસી જેવણુ મારેથી નવ માસ વડાં છે, તેવણુ અને મારા ભાઈ શોરાળ સાથે દાદીશેઠની વીશાળ વાડીમાં ફરતાં ફરતાં અમો એક જમાંલગોટાનાં ઝાડ આગળ આવી લાચ્યાં. કુદરતી જીજ્ઞાસા થવાથી ઝાડ ઉપર જે ફળ હતું તે તોડીને સીંગ જેવું લાગવાથી અમે બંને માસી-લાણેજ ખાઈ ગયાં. માસી મોટાં એટલે માસીએ મોટો ભાગ ખાધો ! ભાઈ શોરાળને તો નહીં ગમયું તે થુંકી નાખ્યું. સાંજ પડતાં અમો બંને ઉપર દોડાદોડી પડી.....અર્ધી રાત્રે ગાડી ખાશ તઈયાર કરી ડાઁ લામને બોલાવી મંગાવ્યા. ડોક્ટરે ભાઈ શોરાળના કહેવાથી રાત્રે ફાણસ લઈને ઝાડ મારા મામા સાથે શોધી કાઢ્યું ને ખાતરી કીધી. મારા હોરમસજી મામાએ તે ઝાડને રાત્રેજ લાતે લાતે માંચું!! ડોક્ટરે અમો બંનેની આશા છોડી હતી; પણ આખી રાત ચાંપતા ઉપાય-ઈલાજ લેવાથી અમો બંને આ દુનયાંતું દુઃખ જોવા જીવ્યાં ને બચી ગયાં !”

આવી જાણવાબેગ વીગતો ઉપરાંત મીસ લીખાઈજી પાલમ-કોટની ઝલકતી કારકીરદીનાં ખીજાં ઘણાંક રસીલાં દાસતાને આ પુસ્તકમાં સમાવવામા આવ્યાં છે. ચોપડીની શરૂઆતમાં મીસ લીખાઈજી પાલમકોટનો એક ફોટોગ્રાફ આપવામા આવ્યો છે. તેના સંબંધમાં આ બાઈ બોલાસો લખે છે કે:-

“આજે ૬૫ વરસની ઉંમરે પણ હું ૫૦ વરસો થયાં માથુંબાનું બાધું છું. ખુદ મારાં છોકરાંઓ મને શીખામણ કાંઈક વેળા દેય છે. ‘લીખાઈજી, હવે માથુંબાનું બધાંએ કહાડી નાંખ્યું છે, તમેખી કહાડી નાખો. એ માથાંબાનાથી બધાંએ તમને ચોરોડોક્ષ કહે છે.’ હું કહું છું કે ભલે. માથાંબાનાના કેટલાક ફાયદાઓ છે તો પણ છોકરાંઓ સાથે માથાંદુઃખણ કરવા પછી લેભું ચરી આવે છે, ત્યારે થોડોક વખત કહાડી નાંખું છું. આ નાની પોથીમાં જે સખી છે, તે કેટલાક દીલસોઝ મીત્રોની ભલામણથી લીધી છે; તેઓ બોલવા લાગ્યાં કે, ‘આવતી ચોલાદ કેમ જાણશે કે લીખાઈજી પાલમકોટ કેવાં હતાં? તો તમારી સખી જોઈને તો

જાણ્યો? તમારી સખી તો ચોપડીમાં હોવીજ નોંધ્યો? આ સખી પડાવતી વખતે મારી એક સહીના આગ્રહને આધીન થઈ, એટલો વખત, કહો કે પાંચ-દસ પળ, મેં માથું બાતુ ઠહાડી નાંખ્યું, અને ચોકકસ દીશા તરફ જોવાની ફાટોઆફરની સુચનાને લીધે બાલનો અંબોડો ઢંકાઈ ગયો. આ ખુલાસો હાલની ફેશનને લીધે ચોકકસ કારણો સાફ કરવાની મને ફરજ પડે છે. જો કે સને ૧૯૦૬ માં મારી ૪૨ વરસની ઉંમરે એ સખી પડાવી હતી, ત્યારે હાલની બાલની ફેશન (બોળડ અથવા શી'ગલ્ડ) હતીજ નહીં."

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટના આવા ચીવ્વટ કનઝરવેટીવ વીચારો વાંચીને આપણને બેહુક સંતાપ ઉપજે છે; જોકે કમળખત ફાટોઆફરની સ્ટુપીડીટીને લીધે બાલનો અંબોડો ઢંકાઈ ગયો તો ખીજી સખી કાં નહીં પડાવી—અને ૧૯૩૧ માં પ્રગટ થયેલી પોતાની બાયોગ્રાફીમાં ૧૯૦૬ નોજ ફાટો કાં છપાવ્યો—તેનોખી સાથે સાથે ખુલાસો આપ્યો હતો તો જરાક વધારે સમજ પડતો. પણ મીસ પાલમકોટની વખાણવાળેગ આરથોડોશી એક ખીજી બાબદમાં વળી ઢાઈ જુદીજ ઝાંક લે છે, એઓ લખે છે કે:—

"એક વેળા એવજી (મારા પિતાજીએ) મને નીશાળમાં ચાંચના ન્હાના જોડા પેહરાવીને મોકલી હતી. મને તે પેહરાવા નહીં ગમ્યા, તેથી હું ઘણી રડી, પણ એક દોઢયું આપી પતાવીને મને નીશાળે મોકલી દીધી.....શીપચોને તેવજી (મિહરજીમાં ભાસ્તર) લોંચ ઉપર સાદડી પાંચરીને બેસાડે ને શીખવે. મને પણ લોંચ ઉપર બેસવાની ફરજ પડતી. જો કે બચપણથીજ મને એ પાંચરણાંના જેવો દેખાવ ગમતો નહીં હતો. આજે પણ મને પાંચરણાંના દેખાવથી ભારે અફસોસ ઉત્પન્ન થાય છે. પારસીઓ સુધરેલામાં ખપવા છતાં, હીંદુ રીવાજ ઉપરથી ધારણ કરેલા આ દુઃખભર્યા દેખાવમાં મુધારો કરવાની હીંમત કરી શકતા નથી; તોપણ મેં તો મારાં પીરોજખાઈને કહી રાખ્યું છે કે જ્યારે બાનુઓ મને સેઝદો કરવા આવે ત્યારે પાંચરણું નહીં માંડવું, પણ પુરસીઓ

ખાનુઓ માટે સુકવી. એમાં કંઈ મરનારને માન કે અપમાન જેવું કંઈ નથી. આજેખી જેઓ લોંચ ઉપર બેસી નથી શકતાં, યા ઘરના પુરૂષો અંદર બેસે છે, ત્યારે મરનારની સામે થોડી કે બે ચાર ખુરસીઓ તો હોય છેજ, વાંકા વળીને મરનારને સેઝદો કર્યે, એજ માન આપ્યે છીયે, કંઈ લોંચ ઉપર બેસવાથી માન મળતું નથી.”

હુંકમા મીસ પાલમકોટની આ ૪૫ વરસની મ્યુઝીકલ કાલકીરદીતું ઓટો-બાયોગ્રાફીકલ પુસ્તક એ હુન્નરમંદ ખાનુના મીત્રો અને વખાણુનારાઓ માટેજ વાંચવા અથવા ગોખવા લાયક નથી, પણ એક બાઈ પોતાની જાતી બાહોશી અને ખખરદારીથી કેટલી હદ સુધી છાંદગીમાં આગળ વધી શકે છે, તેનો ખ્યાલ મેળવવા માટે આજની દરેક ઉધરતી જવાન છોકરીઓએ-નાં, દરેક ઉધરતા જવાન છોકરાઓએખી-પુખટ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય છે, કેમજે મીસ પાલમકોટ એક ઠંકાણે લખે છે કે:—

“એક નહીં પણ અનેક માટીડાઓએ મારી અદેખાઈ કીધી છે ! પુરૂષો સ્ત્રીઓની અદેખાઈ કરે? બધરાંઓ કરે તો સમજ્યા !” મીસ પાલમકોટ આટલું છતાં લખે છે કે, “આવતે લવ હું શીક્ષક થઈને નહીં આવું એવી મારી ઇચ્છા છે, એક વેળા ભાઈ પેસ્તનજી મહાલક્ષ્મીવાલા સાથે મેળાપ થતાં તેવણું મને કહ્યું, ‘તમે ત્યાં (એટલે પેત્રી હુનયા) ખી મ્યુઝીક શીખવશોજ. તમોને ગમે કે નહીં ગમે, પણ એ તો થવાનુંજ.’ જો તેમ હોય તો હું ધારૂં છું કે આ અવનીના લોકો કરતાં ત્યાંનાં વધુ અધ્ધલવાન હશે, તો પછી મને ઘણી દલદેશરી ને મહેનત કરવી નહીં પડશે.”

છટ-છટ ! મીં પેસ્તનજી મહાલક્ષ્મીવાળાના કહેવાથી જોન લીખાઈજી પાલમકોટે એમ એકદમ નામુરાદ જઈ જવું નહીં જોઈએ. હમણાથી “આવતા લવ” નો અદેશો કરવાની કશી જરૂરજ નથી મીસ પાલમકોટને તેવણની ક્તોહમંદ ઝળકતી મ્યુઝીકલ કારકીદી માટે સુખારકળાદી આપતાં આ ખાનુને અમે

લાંબી જીવન અને હજી વધુ યશવંત કૃતેહ ઇચ્છીયે છીયે. એઓના પોતાના શબ્દોમાંજ અમે એ બાઈજીને ખાત્રી આપીશું કે ને એવણુ એવી “સ્વતંત્રતાથી હંમેશાં ખુદા ઉપરનું એકીન” ચાહુજ રાખશે તો “વાધ-વડ્ડો સામે એઓ પોતાના પગ ઉપર અને ખભાંનાં નેરે ટટાર ઉભાંજ રહેશે,” અને “બેમરવત, અશ્મચોર અને નીમક-હરામ ઈનસાનો પીઠ ફેરવીને ઉભી પુછડીએ નાહસી જયાજ કરમે !”

૨૧-૩-૧૯૩૧.

“જામે જમશેદ.”

૪૫ વરસનાં મ્યુઝીકનાં શીક્ષણનો રેકૉર્ડ.

“Forty-five Years in Music” નામનું મ્યુઝીકને લગતાં પોતા તરફથી આપવામાં આવતાં રહેલાં શીક્ષણનો સને ૧૮૮૫ થી ૧૯૩૧ સુધીનો ૪૫ વરસનો એહેવાલ આપનારું પુસ્તક મીસ લીખાઈજી. એલ. પાલમકોટ તરફથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. જે વેળાએ પારસીઓમાં મ્યુઝીકની કદર નહીં હતી, તે વખતે મ્યુઝીકનું શીક્ષણ આપવાની શરૂઆત કરી પારસી કોમમાં મ્યુઝીકના હુનરનો ફેલાવો કરવામાં મીસ લીખાઈજી પાલમકોટે ઘણો સુંદર ફાળો આપ્યો છે. એક વીદ્યારથી તરીકે તેમણે મ્યુઝીકમાં સારો અભ્યાસ કરી બતાવ્યો હતો અને કેટલાંક ઈનામો મેળવ્યાં હતાં. આ તેમની ઝળકતી કારકીર્દી સ્કુલ છોડવા પછી પણ ચાહુ રહી છે અને મ્યુઝીકનું શીક્ષણ આપી ત્રીશ વરસમાં બસો વીદ્યારથીઓને કૃતેહમંદીથી બહાર પાડ્યાં છે અને વખાણુ-વાલ્લેગ પરોપકારી જીવસાથી લાયક ખાતાંઓના લાલ માટે મુફત કોનસર્ટ કરી તેઓને સારી જેવી રકમો લાવી આપી છે. આ પુસ્તકમાં એમણે પોતાની સ્કુલ કારકીર્દીનો વગેરે જાણુવાલેગ એહેવાલ આપ્યો છે. પુસ્તકમાં આપવામાં આવેલાં ટેસ્ટીમોનયલો ઉપરથી એમનાં સંગીતનાં શીક્ષણની અને એમના તરફથી કરવામાં આવતા કોનસર્ટની કેવી કદર જીવવામાં આવે છે તે નેઈ શકાય છે.

૨૮-૩-૧૯૩૧.

“સાંજ વત્ત માન.”

“પીઆનોનાં પાસાંમાં પીસતાલીસ વરસ.”

‘સંગીતના શીક્ષણમાં સાઠત્રીસ વરસ.’

જાણીતાં પારસી બાંતું સંગીત શીક્ષકની ઓટો-બાયોગ્રાફી.

“ પીઆનોનાં પાસાંમાં પીસતાલીસ વર્ષ—સંગીતનાં શીક્ષણમાં સાઠત્રીસ વર્ષ.” ખરેખર એક મગફળીભરેલો અને માનભરેલો રેકર્ડ! પાંત્રીસ વર્ષોના લાંબા ગાળામાં એકસરખી ચીવટાઈ અને ફીદા-ગીરીથી એક હુન્નરને વળગી રહેવું, તે હુન્નરમાં ઉંચકાબેલી-યત સંપાદન કરવી, અને ત્યારપછી તે હુન્નરનો લાલ સેંકડો શીષ્યોને આપી તેઓનાં આભારી જીવનના આશીર્વાદ મેળવવા-એવી કીર્તીવંત કારકીર્દી કાંઈ સઘળાં શીક્ષકોના નસીબમાં હોતી નથી. ઉંચાં કલાસીકલ ઇંગ્રેજ મ્યુઝીકના શીક્ષક તરીકેની પોતાની કારકીર્દીમાં બાઈ લીખાઇજી લીમજીભાઈ પાલમકોટ એવો જથ્થો અને કીર્તી મેલવી શક્યાં છે તેમાં એવણની ફતેહની મુખ્ય ચાવી એવણની ધીરજ, ખંત અને મહેનત છે તેનો પુરાવો એવણે બાહુર પાડ્યો. પોતાની જીંદગીનો રસીલો હેવાલ વાચતાં પાને પાનેથી મળી આવે છે.

આ પુસ્તકમાં મીસ લીખાઇજી પાલમકોટે અનેક જાણીતાં નરનારીઓ, મંડળો તથા છાપાઓ તરફથી મેળવેલાં સંખ્યાબંધ પ્રશંસાપત્રો તથા મતો સમાવવામાં આવ્યાં છે, જેમાં એક મહાત્મા ગાંધીજી તરફનો પણ છે. પુસ્તકના અંગ્રેજી લાગનો દીખાવો મી. જી. દી. ત્રેલેનેલખ્યો છે. ગુજરાતી વીલાગમાં મીસ પાલમકોટે પોતાની જીંદગીનો હેવાલ આપતાં ઇંગ્રેજી મ્યુઝીકના અનુભવી શીક્ષક તરીકેની પોતાની મુરકેલીઓ અને જેહમતોનો અરજો ખ્યાલ આપ્યો છે, તેમ કરતાં તેવણ કેટલાંક ઇતરતથાક માખાપો અને ચીખાવણી છોકરીઓને ઘણી હીંમતથી ચીમકી લગાડી શીખામણના ચંપદો કહેવાને ચુક્યાં નથી. તેમાંથી માત્ર થોડાજ શબ્દો અત્રે ઉતારીશું:—

“આજ કેટલુંક થયું પારમીના છોકરાઓમા આપણે શું જોઈએ છીએ? વળી ગુજરાતી અને અંગ્રેજી નીશાળોમા પણ તેઓ પોતાના શીક્ષકોને નાકરમાન થાય છે, અને શીક્ષકોની પીઠ પાછળ બેઝબળ બની બકવા કરે છે! ઘર કેળવણીનો આ કગાડો નમુનો છે! પાછળથી તેવા છોકરાઓ મા-બાપ તરફ પણ અભાવ દેખાડવાને લજવાયા નથી, ખાવીદથી પણ છુટા પડીને મહીરાની કુમક ઉપર મકરકુડી ને મરડાટ ઠરીને ધણીને તણ ગયા છે પારસી મા બાપોને બચ્ચાઓને બચપણથીજ તાબેદારી કરતા અને મોટાઓ તથા વડીલોને માન આપતા શીખવવાની બેઠરકારીનું આવું આદેશકારક પરીણામ આપણે જોઈએ છીએ”

નકારી કેળવણીના પરીણામોનો આ ઘણો સાચો ચીતાર છે મીસ પાલમકોટે પારસી માબાપોને તો તે કંડ શબ્દોમા જે કહી સમજાવ્યું છે તે, આપણે આશા રાખીશું કે, સારી અસર ઉપ જાવનારું થઈ પડશે. હુકમા, મીસ લીખાઈજી પાલમકોટની ૪૫ વરસની ઉંચેગી કારકીદીનો હેવાલ ઉધરવી આલમ માટે વાચવા લાયકજ નહીં પણ અભ્યાસ કરવા લાયક છે એક ઉદ્યોગી બાનુ અમુક હુન્નર સપાઠન કરી, તેની ખતથી ખીલવણી કરે તો તે આપણજથી આગળ વધી, તે હુન્નરથી પોતાનેજ નહીં પણ ખીન સેંકડોને કેવો સંગીન લાભ કરી શકે છે કોમની કીર્તીને જેબ આપે છે, અને પોતાના હુન્નરના બળે કોમની ઉંચેગી સ્વતંત્ર સેવા બજાવી શકે છે, તેનો એક અચુક પુરાવો મીસ લીખાઈજી પાલમકોટની માનલરી ઉંચેગી અને ઉદ્યોગી કારકીદી પુરી પાડે છે આ બુનેર્ગ બાહોશ બાનુને તેમના ધંધામા અમે હજુ પણ વધુ ઝળકતી ફતેહ ચાહીએ છીએ

૨૯ મી માચ, ૧૯૩૧

‘કચસરે-હિન્દ’

પીયાનોના પાસામાં ૪૫ વરષ.

મીસ લીખાઈએ એલ. પાલમકોટ સંગીત શીક્ષીકા તરીકે આખા મુંબઈ શહેરમાં અને ખાસ કરીને પારસી આલમ વચ્ચે એટલાં બધાં સુપ્રસીધ્ધ છે કે તેમની ઝોળખાણુ આપવાની ભાગ્યેજ કંઈ જરૂર હોય. સંગીતને તેમણે પોતાની કમાણીનું સાધન કરવા ઉપરાંત તે વડે પરમારથ પણ સાધ્યો છે અને સંગીતના અનેક જલસા કરી સખાવતી ખાતાંઓને મદદ કરી છે. ૬૫ વર્ષની વયે પણ તેઓ હજી ઉત્સાહભરી યુવતીને શરમાવે તેવો ઉમંગ અને એણે જાળવી રહ્યાં છે, તેમનાં તરફથી પોતાની કારકીરદીનું ઉપહુ પુસ્તક પ્રગટ થયું છે. એમાં તેમણે પોતાના જીવનનો ખાટો મીઠો તેમજ કડવો અનુભવ રજુ કર્યો છે. તે જીવનના પ્રવેશ દ્વારમાં ઉલેલાં અને નાહીંમત બનનારાંઓએ વાંચવા જેવો છે. મીસ પાલમકોટનાં જીવનમાં કેવી કેવી સુરકેલી ઉભી થઈ હતી, અને તેમાંથી ક્તોહમંદીથી પસાર થઈ પોતાનો ટેક કેવી રીતે જાળવી શક્યાં તે આ પુસ્તક વાંચવાથી જોઈ શકાય તેમ છે. મીસ પાલમકોટની એક ઇચ્છા મુંબઈ શહેર માટે 'કોન્સર્ટ હાલ' ણાંધવાની છે. તેમની એ ઇચ્છા જટ પાર પડે એવું અમે ઇચ્છીશું. આ હાલ માટે રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦ની જરૂર છે, અને એટલી રકમ તો તેમની પાસે શીક્ષણ લઈ જનારો વર્ગ ધારે તો પણ વારમાં કહાડી આપી શકે.

૧-૪-૧૯૩૧. "મુંબઈ સમાચાર."

આપણી બાનુ શીક્ષકો.

તેઓ તરફ કોમી કદરસનાશી અને ઉત્તેજન ક્યાં છે ?

પારસી અને દેશી મા-બાપોના કેટલાક અજબ જેવા અભિપ્રાયો.

ઉંચા મ્યુઝીકના શીક્ષણ માટે કાબેલ પારસી શીક્ષકોને બદલે પરજાતીજ શીક્ષકો કાંય ?

".....પણ એટલાંમાંજ આપણી સ્કુલોના રોડરની સીમા આવી રહેતી નથી. આપણે લાંડનની ત્રીનીટી કોલેજની મ્યુઝીકની એટલે

ધ્યાનો, વાયોલીન તથા સ્ટ્રીંગીંગની પરીક્ષાઓનાં પ્રગટ થતાં પરી-
ણામો ઉપરથી જોઈએ છીએ કે પારસી છોકરીઓનો ઘણો મોટો
ભાગ ઇંગ્રેજ મ્યુઝીક તરફ જોવાય છે. મ્યુઝીક જે દીલને રહાત
આપનારી તથા સામાંઓને ખુશ કરનારી ખુદાઈ બક્ષેશ લેખાય
છે. તેની સહેજથી વીરૂધ્ધ અમો બોલવા માગતા નથી. સંસારને
ખુશી, સંતોશી અને સુખી રાખનારું મ્યુઝીક એક મધુર અમૃત
છે, પછી તે ઇંગ્રેજ હો, ચા આપણું ઇન્ડિયન હો. હવે આપણે
આપણાં શહેરની ગયા ૧૯૩૧ નાં સાલની ત્રીનીટી કોલેજની
પ્રેક્ટીકલ-પીઆનો, વાયોલીન અને સ્ટ્રીંગીંગની-પરીક્ષાનું પરીણામ
દાખલા તરીકે જોઈએ એ પરીક્ષામાં ગયે સાલ ૮૧ પારસી છોક-
રીઓ પસાર થઈ હતી. તેઓનાં પરીણામોની વીગતો ઉપરથી
જણાય છે કે એ ૮૧ માંથી ૬૩ પારસી છોકરીઓ પરબત પાસે
મ્યુઝીકનાં લેસનો લઈને શીખી હતી, જ્યારે ફક્ત ૧૮ છોકરીઓએ
પારસી મ્યુઝીક ટીચરને હાથ શીક્ષણ લીધાં હતાં । જે ફરીઆદ
સ્કુલોના સંબંધમાં અમોએ રજુ કરી છે, તેજ ફરીઆદ અહીં
વધારે તીક્ષણ રૂપમાં રજુ થાય છે. આજે પારસી બાનુ મ્યુઝીક
ટીચરો મોટા ખર્ચ અને વખત તથા મહેનતના ભોગે મ્યુઝીક
ટીચરના ડીપલોમાઓ લઈને એજ પ્રોફેશનમાં પડી પ્રમાણીક
મહેનતથી કોમી ઉધરતી બહેનોને તેમજ ભાઈઓને મ્યુઝીક
શીખવી માનભર્યો ગુનરો કરવાને બહાર પડી છે. ઉંચા કલાસીકલ
ઇંગ્રેજ મ્યુઝીક માટે આજે પારસી કોમમાં લાયક, તાલીમ પામેલાં
બાનુ-શીક્ષકો આખી કોમની છોકરીઓની હાજત પુરી પાડી શકે
તેટલી સંખ્યામાં છે, અને જે થોડાકળી બાનુ ટીચરને હાથે
શીખેલી છોકરીઓ પસાર થવા પામી છે, તેઓ ઘણાજ વખાણુ-
વાળેગ રેકૉર્ડ રજુ કરતી જણાઈ છે. એજ મુજબ ૧૯૩૧ ની
“ થીઅની ” ની પરીક્ષામાં પસાર થયેલી ૩૬ છોકરીઓમાંથી ૨૩
જણીઓએ પરબત ટીચરો પાસે શીક્ષણ લીધું હતું, જ્યારે ખુદ
કોમના લાયક કુશળ ટીચરોને સામટી રીતે ફક્ત ૧૩ વીદ્યાર્થી-
ઓની પેત્રનેજ મળવા પામી હતી । અમોને સવાલ કરવાની ફરજ
પડે છે કે, ગોરા અભ્યાસને ખાતર પરબતી શીક્ષકોનેજ ખટા-

વવાની તથા પોતાની કોમની તેટલીજ કુસળ જાનુ શીક્ષકો તરફ સરયામ બેપરવાહી બતાવનારી આ વલણ પારસી માળાપોને શોભા આપનારી છે? આજના બેકારીના વખતનો અધ્યાત્મ યાત્રુ રાજતાં પણ, એક ગંભીર અને અગત્યનો સવાલ આપણું ધ્યાન ખેંચી રહે છે કે આખરૂદાર પારસી જવાન જાનુઓ કેવા ધંધામાં સ્વ-માન અને ઈજ્જત આણરૂથી પડી શકે. એ સવાલ અત્યાર અગાઉનો ઉલો થઇ ચુક્યો છે. કાંઈ કોમની બધીજ જવાન નારો મેડીકલ ડીગ્રીઓ મેળવીને તળીખી પ્રોફેશન અખત્યાર કરી શકવાની નથી.

મ્યુઝીકના લાયક હુમદીન બાતુ શીક્ષકોની કદર ક્યાં છે ?

પણ નબળી મનોવૃત્તીનાં અને કોમી સ્પીરીટ, કોમી લાગણી, કોમી દીલસોણ અને કોમી મગરૂરીને વીસારી મુકનારાં ખોટો અલખરો ધરાવનારાં પારસી માળાપો શરૂઆતથીજ આ હુવે ખીલતા જતા પ્રોફેશનમાં પડેલી પોતાની ખંડેનોને બેકારીમાં કચકવાના તકનીરવારો બને છે, તે ખ્યાલજ ચાંકવનારો છે આ ટાંકણે બાણીતાં પાયોનીયર મ્યુઝીક શીક્ષક મીસ લીખાઈણ પાલમકોટે પોતાનાં “ફોર્ટી-ફાઈવ યર્સ ઇન મ્યુઝીક,” નામનાં પ્રગટ કરેલાં પુસ્તકમાં “મારો અનુભવ” દર્શાવતાં કરેલો અફસોસ અત્રે રજુ કરવાની લાલચ અમો થોભાવી શકતા નથી. તેવણુ તેમાંજણાવે છે કે, “પારસીઓને બી ફીરંગી-ફીરંગણો, બગલા-મઠમોનોજ ધખારો ને અલખરો છે.” અફસોસ, કેટલું સાચુ! અને તે હાલની બેકારીની જુમાબુમના વખતમા કેટલું નીરાશી અને નાહિમેદીને જનમ આપનારું? આજે કોમી દાઝ, કોમી કદર કોમી દીલસોણના જેઓ ફડાકાઓ મારે છે, તેઓને ઉપલી કોમી નાકદરીની શરમીંદગીનો સફો અમો અર્પણુ કરીશું. જે કોમમાં હુમદીનોની હુમદીલી ન હોય તેમાં બેકારી તો શું પણ એવી નાકદરીના જુરાં પરીણામો પણ હસ્તીમાં આવવા પામે તો તેમાં નવાઈ શું?

મુળધના જાણીતાં પારસી બાલુ મ્યુઝીક શીક્ષકને મળેલું
અસાધારણ માન

મીસ લીખાઇજી. લી પાલમકોટની લડનની ત્રીનીટી કોલેજ
ઓફ મ્યુઝીકની એકેડેમીનાં લાઇફ એકેડેમીક મેમ્બર
તરીકે નેમણુંક.

એકેડેમીના વીદ્વાન ગણાતા ૫૦ મેમ્બરો (યુરોપીયન મ્યુઝીશીયનો)
માના એક ગણાવાલુ અનુપમ માન મેળવનારા પહેલવહેલાં
પારસી અને હીંદી બાલુ

મુળધના જાણીતા પારસી બાલુ મ્યુઝીક શીક્ષક, મીસ લીખાઇજી
લીમજીભાઈ પાલમકોટ જેવણુ છેલ્લા ૪૨ વરસ થયા પારસી
કોમમા ઉચ્ચ ઇલાસીકલ ઇંગ્રેજી સર્ગીતલુ શીક્ષણ આપતા આવ્યા
છે, જેવણુના હાથ હેઠળ સેંકડો પારસી છોકરીઓ ઉચ્ચ શીક્ષણ
પદ્ધતીપુર્વક મેળવીને ફતેહો મેળવવાને સામર્થવાન બની છે,
અને જેવણે ગોચા પોતાના એ હુન્નરની ખીલવણી માટે તન, મન
અને ધન અર્પણ કર્યું છે જેવણે એ શીક્ષણ આપવામા પોતે
મેળવેલી આવકમાથી ૧૫ કોનસર્ટો કરીને તેમાના છેલ્લા ૧૦
કોનસર્ટોથી ઉપજેલી રૂ. ૩૪ હજાર ઉપરની નાદર રકમ જુઠા જુઠા
સખાવતી ખાતાઓને અત્યાર મુધીમા આપી દીધી છે, અને જેવણે
પારસી લેડી મ્યુઝીક શીક્ષક (પ્રાઈસર ઓફ મ્યુઝીક) તરીકે પોતાને
પાયોનીયર પુરવાર કરી આપ્યા છે, તેવણુની અસાધારણ કુશળતા,
લાયકાત અને મ્યુઝીશની સેવાની લાયક ખીજણ કરીને પશ્ચીમ
તરફના વીદ્વાન મ્યુઝીશીયનોએ લડનની ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ
મ્યુઝીકની એકેડેમીના લાઈફ એકેડેમીક મેમ્બર તરીકે નેમવાનું
અસાધારણ માન તેવણુને આપ્યું છે, એમ લડનથી હાલ મળેલી
ખગર ઉપરથી જણાવતા ખુશાલી ઉપજે છે જો કે મીસ લીખાઇજી
પાલમકોટ છેલ્લા વીસ વર્ષો મુધી એ એકેડેમીના મેમ્બર તો
હતા, પણ તેના લાઈફ મેમ્બર તરીકે નેમાવાનુ માન એકેડેમીના
૫૦ વીખ્યાત યુરોપીયન મ્યુઝીશીયનો/ધરાવે છે જેવુ અનુપમ માન
એક હીંદી અને ખાસ કરીને પારસી બાલુ મેળવવાને નસીબ ત

નીવડયાં છે તે પારસી કેમ માટે એક નોંધલાયક અને મગરૂરી-ભરેલો બનાવ લેખાશે.

એઓ છેલ્લાં ૪૨ વરસ થયાં ઇંગ્રેજ મ્યુઝીકનું ઉંચું શીક્ષણ આપે છે, અને હાલ ૬૬ વરસની વૃદ્ધ વયે પુગવા છતાં પણ એક જવાન છોકરી માફક વળાડે છે, શીખવે છે અને પોતાનાં શીષ્યોને પુખ્ત જ્ઞાન સાથે પસાર કરાવે છે, એ રીતે મીસ લીખાઈજી પાલમકોટે સંગીતમાં અને પશ્ચીમ તરફના હુન્નરમાં જે કરી દેખાડ્યું છે, તેવો મગરૂર રેકર્ડ હી દુસ્તાનમાં કોઈ પણ મ્યુઝીશીયન આજે બતાવી શકે તેમ નથી. ખાસ નોંધલાયક તો એ છે કે પશ્ચીમ તરફના વીદવાન મ્યુઝીશીયનોએ મીસ લીખાઈજી પાલમ-કોટની ઉંચા સંગીતના જ્ઞાનની લાયક કદર ખુલ્લો છે, ત્યારે અફસોસભરેલું લેખાશે કે ગોરી ચામડીના અલખરા પાછળ તણાતાં ધસડાતાં ઘણાંક પારસી કુટુંબો પોતાનાં બચ્ચાંઓને એવાં કુશળ અને અનુભવી બાનુ શીક્ષકની ઉંચી તાલીમ તરખીયત હેઠળ ઇંગ્રેજ સંગીતનું પદ્ધતીપુર્વક પુખ્ત જ્ઞાન આપી અપાવી તેમની લાયકાતની પીછાણ કરવાને ખેદભરેલું પછાતપણું બતાવતાં રહ્યાં છે !

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટને મ્યુઝીકમાં મળેલા આવાં અનુપમ અને અસાધારણ માન માટે તેમને ખરાં જીગરની મુબારકબાદી આપી, તેવણને લાંબાં આયુષ્ય સાથે હલ્લુ પણ વધુ અળકતી રૂતેહો ઇચ્છીએ છીએ.

૨૧-૮-૧૯૩૨

“કચસરે-હિન્દ”

—:૦:—

(લેખક:-ગોરદાફરીદ.)

મારી સદગુણી જઈફ બહેન મીસ લીખાઈજી પાલમકોટને હું ખરાં જીગરની આજે મુબારકબાદી આપું છું. એ મુબારકબાદી

હું કાંઈ અમથી નથી આપતી આખા ૪૨^૧ વરસ વેર એક બાનુ
 એકજ ચીતે એક મ્યુઝીકની વીદ્યાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખે, જ્યાં
 ઉધરતા વર્ગને હોશ અને ઉમગથી શીખાડે અને કોમની અદર
 પેવસ થયેલો એક ખોટો ખ્યાલ કે-“બસ મહમ મ્યુઝીશ્યન હોય
 તેજ ઇંગ્લીશ ક્લાસીકલ મ્યુઝીક શીખવી શકે” તે ધખારાને
 ખીસ લીખાઈજીએ પોતાની બાહોશી અને લાયકાતથી દુર કરી
 આપ્યો છે કોમની પુષ્કળ બાળાઓ તથા બેહુનોને એ વીદ્યા
 શીખાડીને હશયાર અને લાયક બનાવી છે પોતે જે વીદ્યા મેળવી
 તેનો લાભ ખીજાઓને આપીને કોમમા ઉચા ઇંગ્લીશ મ્યુઝીકનો
 મોટો ફેલાવો કર્યો છે તેવણની અસાધારણ કુશળતા અને મ્યુઝીકની
 લાયકાત તપાસીને લડનની ‘ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીક’ના
 એકેડેમીક લાઈફ મેમ્બર તરીકે નેમલુક કરી છે આ માન બહેન
 લીખાઈજી કયાથી લઈ આવ્યા? તે કાંઈ તેવણે લાગવગથી કે
 વેચતુ નથી લીધુ પોતાની બાહોશીની લાયક ઇસોટી તેવણે
 પુરવાર કરી, અને તેનુ આ માનભરેલુ ઇનામ મેળવ્યુ છે એવું
 લાઈફ મેમ્બર તરીકે નેમાવાનુ માન આખી એકેડેમીમા માત્ર
 ૫૦ વીખ્યાત યુરોપીયન મ્યુઝીશ્યનોજ ધરાવે છે તે માન એક
 આપણી હમકોમની બેહુનને મલે તે બેઈને કોણ હરખ નહી
 પામે? ૬૬ વરસની જઈફ વયે એ બેહુનનો મ્યુઝીક ઉત્સાહ
 હજીબી જેવો ને તેવોજ છે, તે માટે તેવણને મુનારકબાદી થટે
 છે જેઓ મહમોના નામ પાછળ પછાતા મારીને એક નવી જાતની
 કીશ્વયન હવા ધરમા બારી વાટે દાખલ કરે છે, તેઓ આ પોતાની
 હમજાત બેહુનનેજ કાય નહી ઉત્તેજન આપીને લાભ મેલવે?
 બેહુન લીખાઈજીને એક છેકરી મોપવી તે તેમના શુષ્ક સપાદન
 કરવા સોપવા ણરાણર છે જ્યારે તમારી આખની સામે તમારો
 કોમની એક બેહુન લલા ઇંગ્લીશ મ્યુઝીશ્યનોને મહાત કરી શકે
 એવી શકતી અને કુશળતા ધરાવે છે, તો મારી ખ્યારી બેહુનો
 તમારા બચ્ચાઓને પાચકા અને પગથા હાથોમા કાય મોપો છો?

મ્યુઝીકના શોખીન માળાપોને એક અરજ.

તમારી બેટીઓનું પાંખડુ હીલસોજ હમંદીન બાનુઓનાં
હાથમાં સલામતી સાથે સોંપવાની તમારી ફરજ.

મ્યુઝીકમાંથી ફીરીયારી-કલાસીકલ મ્યુઝીકને બદલે “ ડાન્સ
'મ્યુઝીક ” ઉપર કેટલાક માળાપોની મોહીની-પરંપરા પછી
એવા મ્યુઝીક ઉપર મોહું મીડું !

[લખનાર-એક જરથોસ્તી બાનુ.]

કલાસીકલ પીઆનો મ્યુઝીકનું ઉચું જ્ઞાન આપણી ઘણી
પારસી બેટીઓને આપવામાં જાણીતાં થયલાં લલાં, નેક, સાદાં
અને ધીરજવંત બાનુ મીસ લીખાઈજી. લીમજીભાઈ પાલમકોટ
જેવણુ લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝીકની એકેડેમીના
લાઈફ મેમ્બર નેમાયાં છે, તે માટે એઓને મુળારકબાદી આપવામાં
સામેલ થવાને મને ખરેજ ખુશાલી ઉપજે છે.

સાહેબ, તમે તમારા કયસરે હીંદમાં અનેક વખત બજાપાનો
અવાજ બહાર પાડતા આવ્યા છો કે પારસી માળાપો પરકોમના
મ્યુઝીક શીક્ષકોનેજ મોટી મોટી ફી આપી ખટાવે છે, તે તમારા
ખુલ્લા હીલના અભીપ્રાય સાથે હું તદન મળતી થઈ અફસોસ કરું
છું કે પીઆનો શીખવવા માટે પારસી માળાપો પોતાના કુમળી
વયના નાદાન બચ્ચાંઓને પરકોમના શીક્ષકો-ખાસ કરી ફીશચ્ચન
લેડીઝ ને ગોવાનીઝ માસ્તરોને સોંપવાનું વધારે પસંદ કરે છે કે
જ્યારે આપણી ઉધરતી કોમ માટે મીસ લીખાઈજી. પાલમકોટ અને
તેમાં કેટલાંક પારસી કાબેલ બાનુઓ ઉંચું કલાસીકલ પીઆનો
મ્યુઝીક શીખવવા માટે જાણીતાં થયાં છે અને પોતાની લાયકાત
માટે તે ઉંચા ફીપલોમાં અને પોતાના ઉસ્તાદોને હાથની સર્ટિ-
ફિકેટસખી ધરાવે છે, તે સહ જાણ્યા છતાંજી જેમ પોતાની બેટીઓને

નંગલા-નંગલીની અને ફરંગીની સ્કુલમાં મોકલવાનું વધુ પસંદ કરે છે, તેમજ મ્યુઝીકમાંથી સમજે છે, જેમાં મોટી ભુલ કરે છે. કારણ કે જેમ એક લલી વીદવાન બાનુ પોતાના બચ્ચાંને એક બહારના ઉસ્તાદ કરતાં પોતાના બચ્ચાંની નબળાઈ, ખામી અને મુશ્કેલીઓ જાણીને એક માતા તરીકેના ખ્યારથી વધારે ધીરજ, હીકમત ને કુશળતાથી શીખવી શકે છે, તેવાં એક જરથોસ્તી બચ્ચાંને ખાસ કરી મ્યુઝીક જેવી પીકટ બાબતનું જ્ઞાન એક દરેક રીતે લલી અને કાબેલ જરથોસ્તી પીએનીસ્ટ કે વાયોલીનીસ્ટ બાહરના શીક્ષકો કરના પોતાના હુમદીન બચ્ચાંઓને ખરી લાગણી, કાળજી ને કુશળતાથી પોતાની સરળ ભાષામાં મ્યુઝીકની 'ધીઅરી' વગેરે સમજાવી પકડે પામે મ્યુઝીક શીખવી શકે છે.

આપણા વાંચવામાં આવે છે કે પારસી છોકરીઓ વરસમાં બે વખત ફેટલી મોટી સંખ્યામાં ત્રીનીટી ફોલોજ ઓફ મ્યુઝીકની પરીક્ષામાં પસાર થાય છે, ને તેઓના શીક્ષકોના નામેાળી વાંચ્યે છીએ તો માલમ પડે છે કે ફકટ ગણત્રીના ચોડાંજ પારસી બાનુ શીક્ષકો સીવાય બાકીના બધા પરકોમના હોય છે. અલગત, આપણને ક્યુલ્યા વગર નથી ચાલતું કે ઇંગ્લીશ મ્યુઝીકનું 'ઉચું' હાર્ટ આપણી ઠોમમાં પહેલું આમેજ કરનાર તો મુઠ મુરોપીયન ને ફારેન પીએનીસ્ટસ ને વાયોલીનીસ્ટોજ હતા ને છે લલે મુ'બઈના સહથી કાબેલ ઉસ્તાદો ખાસ પર્થસાવાલાઓ મોહ માંગી ફીએ મ્યુઝીક પોતાનાં બચ્ચાંને શીખવે તો તે સામે મને જરાએ બોલવાનો હક નથી, પણ જ્યારે એવા મોટા ઇંગ્લેજ ને ઇટેલ્યન ઉસ્તાદોથી ઉતરતી પદવીવાલાને સહ સહના ગજવાને પોશાય તેમ પસંદગી આપે છે, ત્યારે કાય નહી આપણી હુમદીન બહેનોને તે પસંદગી આપવી કે જેથી કરી લલા લાયક પારસી બાનુ-શીક્ષકના સર્વે ઉત્તમ ગુણો સંપાદન કરવામાં હરીફાઈ કરી શકે ને જેથી કરી આગળ ચાલતાં દુ ખ-મુખને વખતે પોતે સંસારમાં ઉપયોગી થઇ પડે તેમ જલાસીકલ મ્યુઝીકનું તેલું સંજીન જ્ઞાન લીધેલું હેવાથી એક નવા શીક્ષક તરીકે મ્યુઝીક ટ્યુચનો આપવાનીથી હીંમત કરી શકે કે જેમ કરીને મીઝ લીખાઈજી પાલમકોટનો દાખલો લઈને મારી

બાળમાં એએના ઘણા pupils મ્યુઝીક ટ્યુશનો આપી રજતા કમાતાં થયલાં છે.

ખીલું, ત્યારથી આપણામાં પીઆનોનું શીક્ષણ આપવામાં આવ્યું છે, ત્યારથી ઘણી દીલીગીરી સાથે જોતાં આવ્યાં છીએ કે પારસીઓ ઈંગ્લેન્ડ નકલ કરીને પોતાની બેટીઓને પીઆનોનું સંગીત જ્ઞાન આપવા કરતાં ઉપર-ટપકેનું, ખાસ કરી dance music ની મોહીની પર વધુ જાય છે, તે એટલાજ માટે કે દીકરી જલદીથી તોમતુમ કરી જાયે તો લોકમાં સાડું લાગે ને “માય, દીકરી પીઆનોખી વગાડે છે” એમ જણાવી લગનના બંતરમાં મોટાઈ લેવડાવે છે. હવે એ મોટાઈ ભલે પઈસે પુર મોટાં લોક બતાવે તો ફેશનને ખાતર તેઓને પાલવે, પણ તેવાંઓની નકલ વચ્ચે વાંધેના મધ્યમ વર્ગના તેમ કર્યા અગાઉ પોતાની ખરી સ્થિતી જોઈ તેમજ દીકરી માયનું સાદું રંગરૂપ હોય તો તે જોઈ વીચાર કરે કે મારી બેટીને એવું તો સાસડું નથી મળવાનું કે જ્યાં ઘણીજ ગરીબ નાના ઘરમાં પીઆનોખી અપાવી રાખી શકે, પછી તે છતાં એવું ઉપરટપકેનું dance મ્યુઝીકનું જ્ઞાન લીધેલી બેટી પોતાનાં સાસરાંમાં સંસારમાં પોતાની રાંધણીના પીઆનાને બાનુએ સુકી તે વાપરવાનું પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતું સમજી હોટેલના લોણા પર રહી સુખી થવાને બદલે દુખી બને છે.

સાહેબ, તમે મને બતાવશે કે આપણી કોમમાં કેટલાં બાનું-ઓએ પોતાના ધણીના ઘરમાં મ્યુઝીક જેવું ઉમદા Art ચાલુ રાખ્યું છે, અને પીઆનો કે વાયોલીન વગાડવાનું બુલી નથી ગયાં! ખસ પરણ્યા અગાઉ દેખાદેખીને ખાતર શીખ્યાં ને વગાડ્યું તેજ, પછી તો ધણીજીએ પસંદ કીધા કે ખસ, કોઈ કેહેશે કે બચ્ચાં છોકરાંની જન્મજમાં પડવાથી સુકી દીધું, પણ જો બધાંજ બાનુઓ એમ કરે ને પરણ્યા પછી નજ વગાડે તો પછી મ્યુઝીકની ખરી કીંમત તો એજ થઈ કે? મ્યુઝીક તો ત્યારેજ ગુણવંતુ ગણાય કે જ્યારે એક ચાકેલા ને હાડમાર થયલા જીગરને આરામ ને સુખ પોતાની મધુરતાથી બક્ષે, ને રડતાંનેખી હસતું રમતું કરી

નાળે માગી કુમારી જીવગી કરતા આજની હુનરો હાદેસાની માગેલી સસારી જીવગીમાં તો મ્યુઝીકની ખુબી જોરજ હોવી જોઈએ કે જેને જાહેરે અફમોસ કે મ્યુઝીક જેવા ખુદાઈ Art ને તમે કુમારીકાઓના લગનના જાનરમાં એક પરજીવવાના Iconco તરીકે જ ગણાવો છો, અને તેમ થયાથી શુ શુ મેહનત ને જેહમતે આવુ ઉચુ Art ન પાદન કીધેલા પર પાણીજ ફેરવો તો પછી એવુ કામચલાઉ જ્ઞાન કામનુંજ શુ ? અલગતા જો ખરૂ મગીન જ્ઞાન મ્યુઝીકમાં લીધુ હોય તો તે વરસો સુધી પ્રેક્ટીસ નહીં ખી કરી રાક્યા હોય તોખી ફરજિયાતે અવરનવર વગાડવાથી જીલાતુ નથીજ, વાદતે મારા હુમદીન જોડેનો તમારી બેટીઓને પીઆનો કે વાયોલીન શીખવો તે જોખાજોખીને ખાતર નહી, પણ તમારી બેટીના પોતાના ભવીષ્યના સુખને ખાતરજ બધો વીચાર કરી આપણા હુમદીન કાબેલ બાતુ શીક્ષકોના હાથમાં તેઓનુ પાખડુ સોંપવે ઘણો ફાયદો મેળવશે જેમ ખીજી બધી બાબતોનુ જ્ઞાન ને કોઈખી હુનર જાણેલો દુ ખ-સુખમાં ઘણો કામ આવે છે તેમજ મ્યુઝીકનુ જ્ઞાનખી સુખમાંજ નહી, પણ દુ ખમાંખી કામ લાગે ને તમારો બેટીને સુફકેલીના વખતમાં પોતાનુ સ્વમાન રાખી આપણજથી સ્વતંત્ર કરી શકે ત્યારેજ મ્યુઝીકની ખરી કહર જીભાયલી બાજુવી

૧૧-૯-૧૯૩૨

“કચસરે હિન્દ.”

માસિક મુજાહેમત

(લખનાર—મેહરો દેસાઇ)

સુખર્ષના બાણીતા પારસી બાતુ મ્યુઝીક શીક્ષક મીસ લીખાઈજી લીમજીભાઈ પાલમકેજ, જેવણ છે લા ૪૦ વરસ થયા પારસી કોમમાં ઉચા કલાસીકલ ઈંગ્લેજ સંગીતનુ શીક્ષણ આપતા આવ્યા છે, જેવણના હાથ હેઠલ સેકડો પારસી છોકરીઓ ઉચુ શીક્ષણ પદ્ધતીપુર્વક મેળવીને ફતોહો મેળવવાને સામર્થવાન બની છે, અને જેવણે જોયા પોતાના એ હુનરની ખીલવણી માટે તન મન અને ધન અર્પણુ કર્યુ છે, જેવણે એ શીક્ષણ આપવામાં પોતે મેળવેલી આવકમાંથી ૧૫ કોનસર્ટો કરીને તેમાના છેલ્લા ૧૦

કોનસર્ટોથી ઉપજેલી રૂ. ૩૪ હજાર ઉપરની નાદર રકમ જુદા જુદા સખાવતી ખાતાંઓને અત્યાર સુધીમાં આપી દીધી છે, અને જેવણે પારસી લેડી મ્યુઝીક શીક્ષક (પ્રોફેસર ઓફ મ્યુઝીક) તરીકે પોતાને પાયોનીયર પુરવાર કરી આપ્યાં છે, તેવણની અસાધારણ કુશળતા, લાયકાત અને મ્યુઝીકની સેવાની લાયક પીછાણ કરીને પશ્ચીમ તરફના વીદ્વાન મ્યુઝીશીયનોએ લંડનની ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝીકની એકેડેમીનાં લાઈફ એકેડેમીક મેમ્બર તરીકે નેમવાનું અસાધારણ માન તેવણને આપ્યું છે. એમ લંડનથી હાલ મળેલી ખબર ઉપરથી જણાવતાં પુશાલી ઉપજે છે. જો કે જ્ઞેન લીખાઈછે. પાલમકોટ છેલ્લાં વીસ વરસો થયાં એ એકેડેમીનાં મેમ્બર તો હતાં, પણ તેના લાઈફ મેમ્બર તરીકે નેમાવાનું માન એકેડેમીના ૫૦ વીખ્યાત યુરોપીયન મ્યુઝીશીયનોજ ધરાવે છે જેવું અનુપમ માન એક હીદી અને ખાસ કરીને પારસી જ્ઞેન મેળવવાને નશીબવંત નીવડ્યાં છે, તે પનોતી પારસી કોમ માટે એક નોંધલાયક અને મગફરીભરેલો બનાવ છે.

એ ખાહોશ જ્ઞેન છેલ્લાં ૪૨ વરસ થયાં ઇંગ્રેજ મ્યુઝીકનું ઉંચું શિક્ષણ આપે છે અને હાલ ૬૬ વરસની વૃદ્ધ વયે પુગવા છતાં પણ એક જવાન છોકરી માફક વળકે છે, શીખવે છે અને પોતાનાં શીષ્યોને પુખ્ત જ્ઞાન સાથે પસાર કરાવે છે. એ રીતે મીસ લીખાઈછે પાલમકોટે સંગીતમાં અને પશ્ચીમ તરફના હુન્નરમાં જે કરી દેખાડ્યું છે, તેવો મગફર રેકર્ડ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ પણ મ્યુઝીશીયન આજે બતાવી શકે તેમ નથી. ખાસ નોંધલાયક તો એ છે કે પશ્ચીમ તરફના વીદ્વાન મ્યુઝીશીયનોએ મીસ લીખાઈછે પાલમકોટની ઉંચા સંગીતના જ્ઞાનની લાયક કદરબુજી છે, ત્યારે અફ-સોસલરેલું લેખાશે કે ગોરી ચામડીના અલખરસ પાછળ તણાતાં ઘસડાતાં ઘણાંક પારસી કુટુંબો પોતાનાં બચ્ચાંઓને એવાં કુશળ અને અનુભવી ખાનુ શીક્ષકની ઉંચી તાલીમ તરખીયત હેઠળ ઇંગ્રેજ સંગીતનું પધ્ધતીપુર્વક પુખ્ત જ્ઞાન આપી અપાવી તેમની લાયકાતની પીછાણ કરવાને એકલરેલું પછાતપણું બતાવતાં રહ્યાં છે.

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટને મ્યુઝીકમા મળેલા આવા અનુપમ અને અસાધારણ માન માટે ખરા જીગરની મુખારકળાદી આપી, તેવણને લાખા આયુધ્ય સાથે હજુ પણ વધુ ઝળકતી ફતેહો હું આજના સખકતા સાલના નવા મળકતા રોજે ઈચ્છું છું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૨

“નવરંગ”

। મિસ લીખાઈજી લીમજીલાઈ. પાલમકોટને એમના સંગીતના શિક્ષકો, શિષ્યો તથા તેમના માત-પિતા, મિત્રો અને એમનું બહુ-ધમ્મનારાંઓ તરફથી માંગ્યા વગર મળેલા અભિપ્રાય અને મત

એક યુરોપીયન ઉસતાદના કોનસર્ટમા એક પારસી ખાનુનો પીઆનો

“.....એક ઈટાલીયન ઉસતાદ પીઆનીસટ પીઆના પરનો પોતાનો નાદર હુનર દેખાડવા એક પાગમી ખાનુનો પીઆનો ખસંદ કરે, ત્યારે તે વાજીત્ર અલખતા ઘણું સુદર અને સરસ હોયું જોઈએ પ્રોફેસર સકીનજીએ મીસ લીખાઈજી પાલમકોટનો ઈગરડ ઓરફેસર કોનસર્ટ ગ્રેન્ડ પીઆનો વગાડયો હતો. અને જ્યારે આ પીઆનીસટના પુખત કેળવાયલા આગળાંઓએ તેના સુદર અવાજની ખરી ખુબી જાહેર કાઢી હતી, ત્યારે ટાઉન હોલમા વાજીત્રની, અને વગાડનારની બનેલી પ્રેસ સા પ્રેગટી નીકળી હતીઅમે નહીં ધારતા કે જાહેર ઘોડાની ગાડીઓ ફડકાવતા પારસી બેટખાઓના મકાનોમા આવું કીગતી, અને સુંદર વાજીત્ર હોય. જાઈ લીખાઈજીનો મ્યુઝીક તરફનો આ એક ઉચો 'ટેસટ' દેખાડે છે.....”

“અખખારે સોદાગર.”

“.....“અજલનો ફરેસ્તો” ની તમારી કીમતી કેતાબ મને ગઈ કાલે મળી છે, અને તે જોઈ હું ઘણા ખુશી થયો છું. તમે એ ગ્રંથ ઘણા ખરડિંગામ વખતે બાહાર પાડ્યો છે, જેથી દુઃખાયલી લાગણીને બહુ શાંતિ: મળે એમ છે, એમાં મારા મરહુમ ભલા મિત્ર ભાઈ સોરાબનું બહુ મુખાર્વિંદ જોઈ માફ જીગર જલી ગયું છે. તસવીર ઘણી અચ્છી પડી છે. જોહેનજી એ તસવીરની એકાદ બે છુટી ‘કોપી’ એમાની હોય તો મને જરૂર મોકલજોઆરસીમાં ચુકવાને લાયક છે... ..”

તારાપોર,

“હાદી. એ. તારાપોરવાળા.”

તા. ૧૪-૪-૧૯૧૦.

અજલનો ફરેસ્તો વિષે.

“.....એ વીશેનું તમારૂં ઉમદા લખાણ વારંમવાર ચોપાની-આમાં આવીઈ હતું, તેની ઉપર હું ખચીત મોહીત પડીઓ હતો. અને તેની જેટલી વખાણ કરું તેટલી થોડીજ છે, તે સાહેબ તમારો નેગેબાંન થાજો, અને એવાં લખાણ કરવાને વધુ અને વધુ શક્તીવાન કરજો.....”

“હુરમસજી. મેરવાનજી. નારીએલવાલા.”

૨૦-૮-૧૯૧૦.

“જીભાઈ કાસતલ” પુના.

“...વીનીશયન લેસના કોલર માટે આપને સોનાનો ગ્રાંદ મળ્યો તે સાંભળી અમો બહુ ખુશી છીયે, અને આપને મુખારક-બાદી આપવાની રજા લઈએ છીયે.....”

“શીરોમશાહ. જહાંગીર. મરજખાન.”

તા. ૨૫-૧-૧૯૧૧.

“.....અજલના ફરેસ્તાનો વિષય બ્યારે વરસો આગમજ માસિક મળહમાં કડકે કડકે છપાતો હતો, ત્યારે હું તે ઘણી ઉલટ સાથે

વાચી ખરા દિલથી વખાણતો હતો અને તેથી હું ખરેખર ઘણું
ખુશી છું કે તે તમોએ પુસ્તક રૂપે પાઠો પ્રગટ કીધો છે,
। "આજે ગુજરાતી સાહિત્યમાં એવા પુસ્તકોની ઘણી જરૂર છે,
અને અમારી નીચાણોની ઉમરે પુગેલી છોકરીઓને ઇનામમાં
આપવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવો વાસ્તવિક થઈ પડશે "

“૩ પે મસાની ”

તા ૧૧-૨-૧૯૧૧

“.....તમને એ લખાણ ગમ્યું તે બાણી ખુશી થઈ છું પણ તમારૂં
પોતાનું લખાણ એવું સરસ ને દરેક વખાણને લાયક છે કે તેની
રૂઢી પિછાન કરવી એ મેં તો માત્ર મ્હારી ફર્જ બજાવી છે
ઉપકારી તો તમે વાચક-વર્ગને આવું ઉત્તમ લખાણ બખરીને
કીધો છે’

‘શીરીન કેખુગરો કામરાજ’

તા ૧૯-૯-૧૯૧૧

“ .. તમારી રોકાણોથી હું અબાણ નથી, અને તેને માટે હું
ખરેખર તમોને મુબારકબાદી આપુ છું ખુદા કરે અને તમે સદા
એજ રીતે રોકાયલા રહો તમારી નામનામાં વધારો થાય એવી
મારી કુવા છે તમને જે અનુપમ માન મળ્યું છે, તેને માટે
આ તકે હું તમને મુબારકબાદી આપુ છું, અને તમને મળેલા
માનથી—તમારી કબા ની એક તરીકે—હું મગરૂર થાઉં છું’

‘ગુલબાદ. શોરાબજા જમશેદજી’

તા ૨૩-૧-૧૯૧૪

“... . મ્હારા સખુન ખાતર તમોએ નીચમીત તસદી લઈ હમારા
પ્રલાતને વફાદારીથી વખાણી રહ્યા, તેને માટે બરજેર અને હું તમારા
ઘણાજ આભારી છઈએ જે જે લેખકોને હમારો મેલવ્યા હતા

તેમાં તમેજ હોમોને છેવટ સુધી વળગી રહ્યાં હતાં, તે ખચીત તમોને ઘણું માનભયું છે.”

“ખરેશબજી. જો. જા. વાહડીયા.”

તા. ૨૭-૬-૧૯૧૫.

“.....તમારાં લખાણ બાબે પૂછપરછ થયા કરે છે. કોઈ કહે છે કે બાઈ લીખાઈજી વેલાંત ગયાંછ, જરમની ગયાંછ, કે રશીયા—કે આજ મહીનાઓ થયા મ્યુઝીક કોલમ ‘કચસર’માંથી કેહી શુભ થઈ ગઈ છે! હવે એ લોકને શુ જવાબ આપું તે મને સુઝ પડતું નથી—મારી સુઝવણ અને ગુચવણનો ગાંઠ છુટો કરવાનો કંઈ રસ્તો દેખાડશો—કંઈ ગાજશો—વરસશો?—પડધા પડે છે—ક્યારે? ક્યારે?”

“મી. કાંટાવાળાના ભાષણમાં તમો બેહુન સંબંધી (સાહિત્ય સંબંધી) મગરૂરી લેવા બેગ ધશારો થયો છે.....”

“એરથશાહ. રસ્તમજી. હીરજીખહેદીન.”

તા. ૧૫-૭-૧૯૧૫.

“.....તમારો માયાભર્યો રસીલો પત્ર મને સહીસલામત મળ્યો છે. અને તે વાંચ્યા પછી બે કે દરેક વાતે હું એપલીનોનાં હુમલાની ચીતાં રાખતો હતો, છતાં કેહી ‘કચસરે હિન્દ’ની ઑફીસ આસપાસના વાતાવરણમાં એવી કાંઈ બહુઈ અસર સમાઈ હશે કે જેથી તેવા હુમલા હવામાંજ હલી મલી ત્યાંનાં ત્યાંજ પરપોટા માફક પુટી જતા હોય તો કોણ બાણે?”

“વારૂ, હવે તો તમે તમારા માનીતા કૉનસ્ટ’માં ફતેહ મેળવી તમારી કીર્તિની કલગીરમાં એક પીછું ઉમેરીને પરવાર્યા—થાકબી હવે ઉતરેલી હોવી જોઈએ—તો હું એમ પુછું કે “મ્યુઝિક કોલમ” હજી અણુદીક કાંય? આવતાં અથવાડીયેથી તે શરૂ કરવી પડશે—બે આવતા મંગલવાર સુધીમાં તે મારાં હાથમાં નહિ આવી તો

ભેઈ લેવો પછી કે “કચસર” તમને જ પીને બેસવા દે છ કે? તમે બહોંછો તો ખરા કે છાપાના અધિપતીને છેડીને કોઈ સુખી થયું નથી, અને તેમા એરચશાહ છેડાયા તો પછી ભેઈ લેને કે તમને ખબાર હાલથી એકાએક ઉપડીને લડાઈના મેદાનમા બીપલાવવું પડે છે કે નહિં?

“તમે તો કરારના છવે હવે કૉનસર્ટ પુરો થયો એટલે મીટીંગ ઉધ ઠાઠો છો, ને આપણી વાત બાબે તો સસેકા ત્રીન પાઉજી??? નાં, બા, નાં, હું તમને એ કામ સરંજામ ઉતરાવ્યા વગર જ પીને બેસવા દેવાનોજ નથી આવતા બુધવાર સુધીમાં કંઈ શુભ સમાચાર લાવશો—કંઈ ગાજશો—કંઈ બબવશો—કંઈ આતુર દીલને ખુશાલીથી ખીલવશો—બોલોની,—માય મારા—હવે ચાદ આવી કે—તમે ભૂલી બવો છો—તમે અસમખાદા કરી બવો છો, પણ હું તેમ કરવા દેવું કેમ? વાફ, બેવુછુ તો, તમે આવતા બુધવાર સુધીમા ઉપલી બન્ને ચીજોમાં અમારી કસોટીમાથી કેમ પસાર થાવો છો—જેનું પરીણામ આવતા અંકમા અમે બહોર કરીશું.....”

“એરચશાહ રસ્તમલ હીરબહોદીન.”

તા. ૯-૧૦-૧૯૧૫

‘મારા મેહરબાન બેહનલ લીખાઈલ,

“તમે બેહનલું કાગળ તેમજ કાર્ડ સ મલ્યા છે મારી ઘણીયાણી રતનબાઈ ઘણીજ એકાત અને એકમાગી ખવાસની છે—તે કોઈ દહાડે ખી એવા બહોર મેળાવડામા જતી નથી પણ બેહનલ મેં તમારાં ખુપીલોની મ્યુઝીકલ કુશળતા માટે ઘણું સાંભળ્યું છે, અને ખચીતજ કોઈ પ્રસંગે તમે બેહનલ કૉનસર્ટમા આવવા હું આતુર છું. પણ કમનસીબે હમણા તો ‘અનનુમન સલા’ ના ‘કૉનસર્ટ’ (I) મા હું એટલો અંકાઈ ગયલો છું કે હવે તો છવ કંટાલી ગયો છે. બેહનલ— આ વખત મને માફ કરશો, ખીલ વખત હું જરૂર આવીશ.....

“ઝેહુન, કાડં ખીજે ઠેકાણે છપાવ્યા તે માટે એટલા બધા ખુલાશા શાના કરો છો? ફરીયાનું પાણી છે તે બધું કાંઈ ‘જમે જમશેદ’નું એકલાંનું નથી! છતાં બે તમે મને એ કાડં વીશે લખ્યું હતું તે તમે જાણો છો કે તમે ઝેહુનને કંઈખી રીતે મદદ કરવા હું હંમેશા ઘણી કાળજી રાખું છું. લત્તીબ્યમાં કંઈખી કામ હોય તો મને જણાવશોજી. ‘પ્રેસમાં આવી, પમે-હાથે લાગી, કાળાવાલા કરીને સોંપ્યું!’—એ તમે શાને માટે ઇસારો કરો છો તે હું મુદ્દલ સમજતો નથી. ઝેહુન, તમારે પરવાસ્તાંઓની બકબક પર ધ્યાન આપવું નહીં જોઈએ. હું મારી તરફથી તમને એકવાર પાછી ખાત્રી આપીશ કે ‘જમે જમશેદ’ ની કટારો જેમ ખીજાંઓ માટે તેમ તમે ઝેહુનને માટે સદા ખોલ્લી છે.”

“લાં દુવાગીર ભાઈ,
“શીરોજશાહ. જહાંગીર. મરજખાન.”

તા. ૧૫-૪-૧૯૧૬

મીસ લીખાઈજી પાલમકોટનો નામદાર લોરડ અને લેડી
વીલીંગડને માનેલો આભાર.

“મીસ લીખાઈજી, એલ. પાલમકોટના કોનસરટને દીને એવજી તેમજ એવજીના શીષ્યોએ જે રકમ ‘ધી છરાડ’ ક્રીમેન-થેમસ હોસ્પીટલ’ માટે મોકલી હતી, તેનો જવાબ નામદાર લોરડ અને લેડી વીલીંગડન તરફથી નીચે મુજબ વાળવામાં આવ્યો હતો:-

“ડીઅર મેડમ,

“ધી છરાડ-ક્રીમેન-થેમસ હોસ્પીટલ મધે તમે તેમજ તમારાં શીષ્યોએ જે માયાકુળ કાલો આપ્યો છે, તે માટે નામદાર ગવર્નર તેમજ લેડી વીલીંગડન ભારે પીછાન કરે છે અને તમારો આભાર માને છે. તે નામદારોએ કોનસરટનું પ્રોગ્રામ ઘણું ધ્યાન સહીત તપાસ્યું છે.

“લીં એ. એન. મેક-આઈવર, કેપ્ટન, એ. ડી. સી”.

“જમે જમશેદ”

તા. ૫-૫-૧૯૧૬.

ભાવનગર ખાતે ભરાયલું પ્રદર્શણ.

મીસ. ભીખાઈજી. પાલમકોટને મળેલો સોનાનો ચાંદ.

“અમોને જણાવવાને ખુશી ઉપજે છે કે આપણા શેહરના જાણીતાં પારસી બાનુ લેખક અને મ્યુઝીશીયન મીસ ભીખાઈજી. લી. પાલમકોટે ગયા મહીનામાં ભાવનગર ખાતે જે પ્રદર્શણ ભરાયું હતું તેમાં સુંદર “હોનીતોન” લેસ હાથે બનાવીને દેખાડવા મુદ્દી હતી. મીસ ભીખાઈજીની એ નાદર હુઝરમદીની કદરશ નાશી એ પ્રદર્શણના લાગતા વળગતાએ તરફથી કરવામાં આવી છે, અને તેઓએ તેવણને તે માટે એક સોનાનો ચાંદ આપ્યો છે. મીસ ભીખાઈજીને ગયે સાલ પણ કલકતા એકઝીબીશનમાંથી “વીનીશયન લેસ” માટે સોનાનો ચાંદ મલ્યો હતો, પણ આ સાલ તેવણને “હોનીતોન” નામની નવી જાતની લેસ બનાવી મુકવા માટે સોનાનો ચાંદ મલ્યો છે. મીસ ભીખાઈજી એક કુશળ લેખક છે, અને તેવણ અવારનવાર ચોપાનયાં વીગેરેમાં સારાં લખાણો કરવા માટે જાણીતાં છે, તે ઉપરાંત તેવણ મ્યુઝીક ઉપર પણ સારો કાણુ ધરાવે છે અને હાલમાં તેવણને સરસ લેસ ગુઠવા માટે જે સોનાનો ચાંદ મલ્યો છે તે માટે હમો તેમને મુબારકબાદી આપીએ છીએ.”

“જામી જમશેદ”

તા. ૧૯-૧૧-૧૯૧૬.

“.....તમો જાણીને ખુશ થશો કે આપણે આવતા સાલ માટેની ગ્રહાકોને લેટ તરીકે “પારસી આલબમ” બનાવ્યે છીએ, એમાં દરેક શાખામાં આગેવાન લાગ લજવનારાં જાણીતાં ગ્રહરથો અને બાનુઓનાં “ફોટોઝ” આપવામાં આવનાર છે. મ્યુઝિકની શાખામાં “ભીખાઈજી” તરફ તુરત ધ્યાન જેવ્યાય એ કુદરતી છે—માટે તમારો ફોટો પ્યાનોફોર્ટ સાથેનો હોય તો મોકલી આપશોજી. હવે વખત ઘણોજ ઓછો રહ્યો છે, માટે આ માણસ સાથે તે ફોટો જરૂર મોકલશોજી. એ પ્યાનોફોર્ટ

સાથનો ન હોય અને તે તમને પસંદ હોય તો તેણી આવશે. પણ બનતાં સૂધી ખ્યાનો સાથનો હોય તો વધારે બેહેતર.....”

“એરચશાહ. ફસતમજ. હીરજમહેદીન.”

તા. ૨૨-૧૧-૧૯૧૬.

મિસ લીખાઈજી. પાલમકોટનો લેડી વીલીંગડને માનેલો ઉપકાર.

“ટાઉન હાલમાં થયલા છેલ્લા કોનસર્ટના સળંધમાં મીસ લીખાઈજી પાલમકોટને લડાઈ ફંડની બાનુઓની શાખાના ઓ. સેક્રેટરી મી. ફીરોઝ શેઠના તરફથી નીચલો પત્ર મળ્યો છે:-

“લડાઈનાં સંકટ નીવારણ ફંડના સુબંધનાં બાનુઓની શાખા ફંડ માટે “બ્યુપીલ્સ કોનસર્ટ” અને “બ્યુઝિકલ મેટીની” કરીને રૂ. ૧,૫૩૦ ની ઘણી સુંદર બક્ષેસ માટે નામદાર લેડી વીલીંગડને તમારો ઘણો મોટો ઉપકાર માનવાની મને ફરમાસ કરી છે. તમે પોતે સઘળો અર્થ કર્યો છે. એ તમારાં ઘણાં માયાળુ કાર્યની તે નામદાર અને કમીટી ઘણી પ્રસંશા કરે છે. કોનસર્ટને આટલો બધો ફતોહમંદ બનાવવા બેઓએ મદદ કરી છે, તે ફરેકનો છુટો છુટો ઉપકાર અમારી તરફથી મહેરબાનીની રાહ માનજો.”

“કયસરે હિન્દ.”

તા. ૧૨-૩-૧૯૧૭.

“.....છેલ્લા એક મહિના થયા તમારી તરફથી કશો કાગળ નહિ મળ્યાથી હું પોતે અચ્ચીતજ ઘણો અજબ થયો હતો કે તમારી તરફના સમાચાર એકાએક જૂન મહિનાની ગરમીમાં સુકાઈ કાં ગયાં.....પણ તમારા છેલ્લા માયાબર્યા કાગળ ઉપરથી માલમ પડ્યું કે તમે તો કેઠાં ઓસ્ટ્રીયા-જર્મની સાંમે જંગ મચાવવામાં રોકાઈ ગયાં છો! એ તમારી લડત હથ્યાર સાથની છે, વાંછત્રનાં મધુર અવાજ સાથની છે કે તમારા વિદ્યાર્થીઓની

ફેલની સરદારી સાથે ખંખાલા હીલના આલીશાન મકાનમાં તે લડત ચલાવવી પડે છે, તેની કશી સમજ પડી શકતી નથી... માટે ખુદા ખાતર, વધુ ખુલાસેવાર લખીને મારા આતુર દીલની ઇંતેજરીને સહેજ તૃપ્ત કરો. વળી તમે “વીકટોરીયા ક્રૉસ” છો, ને તમારો ફોટો ને હેવાલ “ક્રૉસર” માં પ્રગટ નહિ થાય એમ બનેજ કેમ? તે વખતે તો ખુદ તમારે ખાતર અમારા પત્રનો ‘સ્પેશીયલ નંબર’ કાઢવો પડે—સમજ્યાં કે છ? પણ તમારી અનુભવ કોલમ સહંતર બંધ કરી નાખો એ સામે હું મજબુત વાંધો ઉઠાવું છું. ‘જે એજ પ્રમાણે તમે અસ-મખાડા કરી જશો તો છેવટે હાઈ કોર્ટમાંથી “શો કોલ” ની નોટીસ કઢાવવી પડશે! વળી આપણે જાણું કે હોય, એકાદ બે અઠવાડયાં શોધાઈ ગયાં હશે— પણ આ તો અવધીજ થઈ.....”

“એરચરાહ, ફરતમછ. હીરજબહેદીન.”

તા. ૩૦-૬-૧૯૧૭.

“મેહરબાન મીસ,

“જે માસ થયા તમારી ફોટોનો બલોક અને તમારો જીવન-ચરિત્ર અમારી પંજળી ભાષાની “સુઘડ-સહેલી” માસીકમાં છાપવ માટે મી. ભાગળીઆએ મોકળ્યા હતા. તેજ વખતે તેઓએ મને એમ પણ જણ્યા હતા કે જે વખતે અમારી “સુઘડ-સહેલી” છપાઈને પ્રગટ થાય, તે વખતે તેનો એક અંક માન સાથે તમને મોકળવો. હવે હું ઘણાજ માનથી આ પત્ર સાથે તેનો પ્રથમ અંક મોકળીને વિનંતી કરૂં છું કે તેમાં આપની ફોટો અને લાઇફ આપવામાં આવી છે, જેને વાંચીને તેના પાઠકો ઘણાજ આનંદ પામ્યા છે, અને અગ્રેજી પત્રોએ “સુઘડ-સહેલી” ના રીઝુ કરતાં તમારી લાઇફનો ખાસ જીકર કીધા છે. અને હું પણ તમારી વિદ્યા-કળા માટે તમને અતઃકરણથી મુબારકબાદી આપું છું. હવેથીમાં દોઢ હિત્તસ લેખ મોકળીને આભારી કર્યો.”

અમરીતસર,

“ફતેહસીંગ.”

તા. ૧૩-૯-૧૯૧૭.

“મેનેજર.”

“મારાં પ્રીય બેહેનજી લીખાઇજી,

“તમારા બપ્પતાવર હરફનો એક કાગળ મને મલ્યો હતો. ચેન્નને માટે તારાપોર ગયાં હતાં તે વાત મારી બાજુમાં તમારાં કાગળની આગમચ હતી ! તમે ત્યાં જઈને ઘણાં સંતોષ પામ્યાં છે એમ તમારું કાગળ કહે છે. તમે ઘણે લાંબે વખતે ચેન્ન લીધો તેનો ફાયદો મલવોજી જોઈયે. તારાપોર હજી મેં જોયું નથી. એ લાચ હું ભોગવું એવી મરનાર દાદીની ઘણીજ ઇચ્છા અને માગણી હતી, પણ કમનસીબે કાંઈને કાંઈ અગવડાથી તે માગણી મેં સ્વીકારી નહીં હતી. તમે ત્યાં દાદી સોરાળ અને મારો ફોટો જોયો એવી મને યાદ આપે છે ત્યારે તે સુખી દીવસો મને કેવા યાદ આવે છે કે જ્યારે મારા એ બંને પ્યારા મીત્રોની મીઠી સોખતમાં હું સુખી અને મગરૂર હતો ! એ સખીની એક રમુજી કાહણી છે ! હું તે વખતે મને બરાબર યાદ છે કે વેસાવે રહેતો હતો. સોરાળ અને દાદી મને સ્ટેશન ઉપરથી કાંઈ કામને મસે કાલખાદેવી ફોટોઆફર ને ત્યાં ગાડીમાં ઘસડી ગયા ! મને ક્યાં લઈ જવામાં આવતો હતો તેથી હું તદ્દન અંબાણ હતો. બાજુ તેઓ મને ગળચીમાંથી પકડીને લઈ ગયા ! એ સખી પાસે એક નાની બેગ હોવી જોઈયે તેમા મારી વીરાની કાંઈ કેર કે એવું હતું ! એ માહેલી કશીખી સખી મારી સોડે નથી. પણ તેની યાદ મને તાજી છે. ખોદા મારો ધવાહ છે કે એ મારા બંને મીત્રોને હું કદી ભુલ્યો નથી. એ બંનેનું મારા ઉપર અજબ બહાલ હતું ! મારા સોરાળની એક હેતવંતી બેહેન મને યાદ કરે છે તેથી મને ઘણીજ હરખ થાય છે.”

“ફીરોજ રતનાગર”

રતનાગર લૉહજ—દેવલાલી,

તા. ૨૮-૫-૧૯૨૦.

“જ્યારેખી મારી જરૂર પડે ત્યારે મારું આખું માથું તમારી સેવામાં અરપણુ છે ! તમે કેણું ? મારાં પ્યારાં પાલમકોટની પછોતી પુત્રી ! ! !

“તમાગ નેક ધધામાં જસ અને ફત્તે ચાહુ છું.”

“શી રતનાગર”

તા. ૬-૬-૧૯૨૦.

||

“....!...જામે જમશેદ હુમેશ તમે ખહેનની દરેક એલતે-
માશને તુર્તજ માન આપે છે તમારી સ્કીમને ફત્તેહ
ધરુ છું.....અલગત તમારી સ્કીમને લગતી કોઈખી તાલ
ખાળદ જામેમા લેવા હું ખુશ થઈશ.....”

“પીળમ.”

તા. ૨૩-૩-૧૯૨૧.

|

“.....તમે ખેહને કાલજી રાખી તેહમીના પાછલ મેહનત લઈને
ચ્યુબીકનો અબ્યાશ અને પરીક્ષાઓ પસાર કરાવી તે માટે મારા
જાંહગીર તેમજ હું તમારો ઉપદ્રવ માન્યે છીએ. જેવી રીતે
ખર્ચાઓ પાછલ મેહનત કરો છો તેનો ખદલો તે કીરતાર તમુને
તનદરોસ્તી અને સુખ સાધની લાખી છદગી ખશે.”

વાચ્છાગાંધી રોડ,

“ડાશીખાઝ. જહાગીર બેકર”

તા. ૨૭-૧૧-૧૯૨૧

“... . આપણા શહેરમા ખહુ ઉમગી કામ કરતા રયેસ્તાર
મકળ તરફથી જરયોસ્તી તેહવારોના અવસારો ઉપર ઘણા ધાર-
મીક તેમજ સસારીક સખાવતી મેળાવડાઓ પ્રમગ અનુસાર
કરવામા આવે છે, અને જ્યા “ફી” લઈ દાખલ કરવામા આવે
છે, તો તેની ઉપજ ડોઢ લાયક “ફંડ” મા હુમેશ લેટ
આપી દેવામા આવે છે આ વેળાએ ઉતસાહી રયેસ્તારોએ એક
ખહુ ખેચાલકારક પ્રોગ્રામ તઈયાર કીધુ છે અને આવતા
રવીવાર, તા. ૧૪ મીએ જાણીતા સર કાવસજી જહાગીર હોલમા
સાજના ૫-૧૫ વાગે તેઓ પેશ કરનાર છે આજના અકની
જાહેર ખખર ઉપર નજર ફેંડતા માલમ પડશે કે આવતા આત-

વારના લબ્ય મેળાવડાની ઉપજ ખાઈ લીખાઈજી. લી. પાલમકોટની યોજનાવાળા “કોનસર્ટ-હોલ ફંડ” માં આપી દેવામાં આવનાર છે.

“રથેસ્તાર મંડળના આ પ્રોગ્રામમાં જાણીતા કવી અને લેખક મી. હુરમીસની કલમથી તર્જ્યાર થયલા ખાસ રસદાર ગાયનો અને બોધદાયક સ્કીતો રજુ કરવામાં આવશે અને સઉથી વધુ ખેંચાણુકારક ઉપ સ્કુલ બોયઝ સ્કાઉટસનું લેગુ ગાયન અને હરીલ વીગેરે રજુ કરવામાં આવશે.....”

“કયસરે હિન્દ.”

તા. ૭-૫-૧૯૨૨.

“.....મંડળને તમે જે હુવા અને આશીરવાદો આપ્યા છે તે માટે ઘણો આભારી છું. મંડળની લાઈબ્રેરીની કળાટ અત્યાર આગલ ખ. ફ. કામા ઈન્સ્ટીટ્યુટમાં હતી, તે અમારે હુવાલે આવી છે. તેથી ઘણી કીમતી અને અગત્યની ચોપડીઓની તેમાં જરૂર હતીજ. તમે આવી ઉદાર ભેટ કરો છો તે માટે ફરી આભાર માનું છું. મંડળ તરફ ઉલટમંડ ધધને નવાં લાયક મેમ્બરોને વધારે સુચવશે અને કોઈ નામો મને લખશે તો આભારી થઈશ. એ મંડળમાં ઘણો ફેરફાર અને સુધારો કરવા ધાર્યો છે. પાર પાડનાર તે સાહેબ !

“લેખક મંડળ માટે ચોપડીઓ ભેટ મોકલવા માગો છો તે માટે આ નોકરને મોકલું છું. એ તમારી મંડળ તરફની મહેરબાનીની હું કદર કરું છું. મંડળ ઉપર તમે મોટો આભાર કરો છો. એવી વખતસર મંડળ નોંધ લઈ તમને જવાબ વાલશે. તમારા એદરેસની નોંધ લીધી છે. તમારા હરફથી મને ઘણો હુરખ થયો.

“શ્રીરોજ રતનાગર.”

તા. ૨-૬-૧૯૨૫.

“.....મેં તો તમારા ઘરને હુમ્મશાં મોહોંખત ને માયાંતુંજ
જ્ઞાન-મદીર સમજ્યુંય, ને સદા તેમજ સહમજસ.. ...”

“જાલાં. મીનાચેહર રપેનસર.”

તા. ૭-૧૦-૧૯૨૬.

“...! તમારો મુલ કૉનસર્ટ તા. ૧૦મી અક્ટોબરે ઠરાવ્યો
છે, તેને દીલોજનથી દરેક ક્તેહ ઈચ્છુ છું, અને તમારાં કામ
અને મેહેનતને જસ મલે એવી દુઆ આહુ છુ. પણ “હિમલેટ”
નો નાટક “હિમલેટ” વગર લજવવા જેવો તમારો કૉનસર્ટ સમ-
જવા જેવું છે. એટલે મેહેન લીખાઈલુ વગર લીખાઈલુનો
કૉનસર્ટ અધુરોજ કહેવાશે, પણ તમારી હાલની શોકગુનરી
સ્થીતીમાં તમે મેહેન જાહેરમા વગાડો નહીં એ સમજી શકાય
એવું છે...!”

“પ્રુદાખસ. ના. મી.દીધસ.”

૧૯૨૬

“.....મારી દીકરી જુનીયરમા પાસ થઈ તે જાણી હુ ખુશી તેમજ
તમારી ઘણી ઉપકારી છુ. તમારી મહેનત અને કાળજીથી બે વરસ
થયા મારી દીકરી પાસ થાય છે, તેથી મને ઘણા સતોષ થયો
છેલ. મારી જર ધન પણ હુમ્મશ તમારી શીખવવાની રીત તેમજ
કાલજી વાસ્તે બહુજ વખાણ કરે છે કે મને લીખાઈલું
શીખવવાનું ઘણું ગમે છે”

“ધનમાય. બી. લડ્યા.”

તા. ૧૮-૧૨-૧૯૨૬.

“.....ખીજી તમે મારી દીકરી માટે આટલો વખત જે કાલજી ને
ખત રાખી આગલ શીખાવી પાર પાડી છે, તે માટે હુ તમારો
ખસ અતઃકરણથી આભાર માનુ છુ, માટે આ વરસે પણ તમે

એને માટે કાલજી કરીને પરીક્ષામાં પસાર કરવાને ઇનતુ કરજોજી.
 “.....મ્યુઝીકમા મને કાંઈ સમજ નથીજી, માટે તમોને મેં એને
 સોંપી દીધી છેજી, માટે આ વરસે જરૂર કાંઈની કરીને એને પરી-
 ક્ષામા પાસ કરાવી આપજોજી.”

“ધનમાય. બરજોરજી. ભર્યા.”

તા. ૧૦-૬-૧૯૩૦.

“.....બહેનજી, તમારી સીખવવાની રીત મને એટલી પસંદ
 છે કે મારું ચાલતું હોય તો હજીન પણ પાછું સહરૂ કરું, મને
 સીખવાની ઉલ્લસ પણ ઘણી છે. પાછા આટલા વરસો સુધી
 કેટલા રૂપ્યા મારા બાવાજીએ ખર્ચ્યા અને કેટલો મોઘો
 પીયાનો પણ અપાવ્યો, તે બધું પાણીમાં જસે. હું તો મારા
 રૂસ્તમને ઘરી ઘરી કેહું છું કે મને સીખાઈજીની સીખવવાની
 રીત ઘની ગમેછ, અને આટલા વખતમાં જે મુજ પાચે
 સીખવાનો હોય તેજ હું સીખીછ.”

“મારાં લખવા પર તમુંને લરોસો હોય તો માનજો બહેનજી,
 કે મને સીખવાનો ઘનીજ ઉલ્લસ છે અને તમારી સીખવવાની
 રીત મને ઘનીજ ગમે છે.”

અદેરી,

“મેહુરાં. રૂસ્તમ. દસ્તુર”

તા. ૧૮-૮-૧૯૩૦

“.....આ સાલ મારી દીકરી જર પીઆનાની પરીક્ષામા પસાર થઈ
 તે માટે હમો ઘણા ખુશી થયાં છે તેમાં બહેનજીએ આ સાલ જે
 તકલીફ ને ખત લઈ મારી દીકરી જરને પરીક્ષામા મોકલી પાસ
 થઈ તે માટે હું તમારો ઘણો આભાર માનુ છું. જેવી તમોએ
 એની ઉપર ખત તથા માયા રાખી છે, તેવીજ આહુ રાખજોજી.”

“ધનમાય. બી. ભર્યા.”

તા. ૫-૧૨-૧૯૩૦,

“પીઆનોના પાસામા પીસતાલીસ વરસ નામની તમારી માનીતી દીકરી આજે માને ભેટવા આવી છે જે તમારી કાયમની યાદદાસ્ત દાખલ તમારી આંખ આગલ રહેશે! તમારી મહેનતને જશ, આપશે અને જે તમારી ઉમેદ છે તે પુરેપુરી આ લક્ષ્મીબાઈ ખર લાવશે! આખરુ ઇજ્જતમાં વધારો કરનારી, ધંધામાં ભેશ આપનારી, દુશ્મનોને માહાત કરનારી, આડુ-અવલું બોલનારાં ને ઠભરાક લગાડનારી, અને જીલ્લાઓનું જીલ્લું દફે કરી સચ્ચાઈને બાહાર પાડનારી આ તમારી માનીતી લાડકી દીકરી છે, જેને વધાવી લઈ જવો જાગે ત્યાં સુધી મજાહમાં રહી, આનંદમા વસી પહેલાં તમારાં પોતાનાં કુટુંબને, ઘરને, મોહોલા-ફલીઆને તથા તમારી પોતાની કોમને, દેશને ને સેવટે દુન્યાને ઉપયોગી થઈ પડે! એવી મારી પ્રાર્થના છે! જીવજો અને કરી ખતલાવજો એજ, તમારો સુદ્રાલેખ તેજ કાયમનો કરી જ્ઞાંબા આયુષ્ય સોગવવા ઘણું ઘણું લીખાઈ જીવજો બહેન જીવજો!”

“મહેરજીભાઈ. શો, મહેતા.”

તા. ૨૬-૨-૧૯૩૧.

“તમે બહેને મારા ઉપર તમારી ચોપડી, જેમાં મ્યુઝીકનો પીસતાલીસ વર્ષોનો તમારો અનુભવ અને સાથે તમારા વડવાઓનું કીર્તિવંત ખ્યાન વાંચી ખરેખર મને ઘણી ખુશાળી ઉપજી તમારા માનમાં વધારો થયો છે. તમે બહેને જરાખી ઘોંગાંટ કરવા વગર તમારી પ્રમાણીક ધંધા-હુનરમાથી ખત્રીસ હજારની મોટી રકમ ‘ચેરીટી’માં આપી છે તે કાંઈ ચોડું ચોલાલયુ’ નથી, આપણી પારસી બહેનોમાં તમારાં જેવાં સાદાં, નમનતાઈવાલાં, પરમાર્થી, અને ઉધ્યોગી બાનુઓ ઘણાં પેદા થાય, અને તમારા જેવા સદગુણ મેળવી, ઇતરાત છોડી, આખરુ ઇજ્જતથી ખરી કેળવણી ‘ખામી પોતાનું’ શુજરાંન કરી કોમમાંથી ગરીબાઈ દુર કરે એવું ઇચ્છુચ. ખરેખર હાલની ઉછાછલી છોકરીઓને તમે એક ધડો લેવા ભેગ ખરાં બાનુ છેઓ. ખુદા તમોને લંદરોસ્તી બહે અને તમોને ધણી

જશ અને ક્રત્તેહ મલે, અને એક કોનસર્ત હોલ બનાવાની તમાર શુભ ઉમેદ ખુદા પાર પાડે, અને તમારૂં નામ કાયમ રહે। આમીન! આમીન ! ॥”

“હીરાબાઈ રૂ. શેઠનાં”

તા. ૧૧-૩-૧૯૩૧

“મારી લખોપટી બહેનો લી૦ અને પી૦ બેઉ સુખી રહે।

“.....બેઉ જણા સુખી અને તનદરોસ્તી ભરેલા રહેજો ધણુ’ જીવજો લાખા આવરદાના થજો, આખી દુનીયાને કામના અને ઉપયોગી છો (એક જણુસીવાય) બહેન પીલુ, મારી વડીલ બહેનની ઘણીજ સંભાળ રાખજો. નાનુકાઈથી પુલની માફક સાચવજો’

“દી. રતનાગર.”

તા. ૧૮-૩-૧૯૩૧.

“ઘણા વર્ષો ઉપર આન્ટરોડના તમારા મકાનમા મુલાકાત થએલી, અને “સી બોધ” તે વેળાએ શેઠ કેમુશરે કાપ્રાજી ચલાવતા હતા, તેમા વાજીત્ર-વિદ્યા વીશેના મહારા લેખો મળે છે તમે વાતો ચલાવી હતી તે મહને હજી યાદ રહી ગઈ છેજી તમારા પિયાના ઉપરના સચોટ કાબુથી તમે જે વિખ્યાતિ અને નામના મેળવી છે, તે વીશે તમારા કોન્સર્ટોના અહેવાલો વાચી હું તમને વારવાર યાદ કરતો હતો, ભૂલી નો તો ગયો, “અજલનો ફરેસ્તો આજે પણ મહને સભારી આવે છે. પરંતુ “Forty five Years in Music,” “25 Years’ Unique Record,” “Opinions” એ ત્રણ પેમફ્લેટ્સ મોકલ્યા તે વાચી આફીન કરૂ છું. તેમા પણ તમારી ઓટો બાયો-ગ્રાફી (જેનો લખાણ રિબ્યુ ગઈ કાલે જામેમા વાચ્યો પણ ખરે) લખી છે તે મહને વાચવા બહુ ગમી છે. તમે પણ હવે ઘરડા થયા અને હું પણ હવે ૬૬ ની લોયમા છું, પણ હજી એકમેકને ભૂલી ગયા નથી, એ ઘણા સંતોષની વાત છે. બેહેસ્તનશીન લાઈજી

સોરાળ એવાં જોડાણો કરાવી આપી ગયા છે કે, પરસ્પર લાગણી કાઈ કમી થઈ નથી. તમે બહુ વર્ષે એક લાઈને સંભાર્યો તે માટે ઉપકાર માનુ છુલ. સુખી રહો અને તદોરસ્તી લોગવો તમારી છેલ્લી ધારેલી મુસદ્દા પાર પડે એવું હું ઈચ્છુ છુ પારનો પાડનાર તે પરવરદેગાર મોટો છે.”

“શો મ. દેશાધ.”

તા. ૨૧-૩-૧૯૩૧

]

“ખેડેનલ તમોએ મને ચહાઈને ચાદ કરી માહુરાં ખેડેન શુલખાઈ મારફતે તમારાં સંગીત ઉપરનાં બોહલાં જ્ઞાન અને અનૂભવની પ્રગટ કરેલી સુદર અને ધડો લેવા જેવી ચોપડી મોકલી તે માટે હું તમો ખેડેનનો મોટો ઉપકાર માનું છું, અને તે હું અને માહુરાં છોકરાઓ મોટી ખુશી સાથે વાચીશુલ. ખરેખર ૪૫ વરસ લગી તમો ખેડેને તમારા દરેક કામમાં મહેનત લેવામાં કશું બાકી રાખ્યું નથી, બોદાતાલા તમને દરેક લલા કામમાં જશ આપે. તમોએ તો ધરમના કામો માટેની કેટલો આગેવાન લાગ લીધો છે. પરવરદેગાર તેનો નેક બદલો આપે, અને વધારે ને વધારે જશ મેળવો એવી માહુરી અને કુંદુંબની કુવા છે”

“દીનખાધ. સોરાખલ. લાલકાકા.”

તા. ૨૪-૩-૧૯૩૧.

“ગાયન અને ગાયનમાજ પોતાનો લગલગ આજો ભવ શુભરીને અનુપમ નામના મેળવનારને આજે કોઈપણ પાગસી બાનુ હોય તો હું માનુ છું કે તે આપ સુશીળ ખેડેનલ છો, સ્વર્ગવાસ પામેલા લલા લાઈ સોહરાળ પાલમકોટના ખેડેન દાખલ આપને ઓળખવાનું માન હું ઘણા વર્ષોથી ધરાવતો આવ્યો છું. મારીજ માફક તમો સાદાઈને પસંદ કરનારાં, વાળ વગડાવવાનું ના પસંદ કરનારાં, અને સુગે મોદે સુપચુપ નિયમિત કામ બજાવતા રહેવા-માંજ જિંદગીનું ખર્ચ કતવ્ય માનનારાં હોવાથીજ આપ કેટલાં

બધાં પંક્તિયાં છો-વગર માંગવે પ્રશંસાના મનપસદ ઉદ્ગારો મેળવવામાં ફોતે પામ્યાં છો—તો આપ બેઢેનજી તરફથી આપણા ખરા નવરોજને ટાંકણે મનમોહક પ્રસાદી તરીકે મળેલી ત્રણ ચોપડીઓની સુંદર ભેટનાં પાનાંઓ ફેરવતાં આખાદ જણાઈ આવે છે. જે પ્રશંસા માઝ્યા વિના આવી મળે તેજ ખરી પ્રશંસા કહેવાય. તેવી તમારાં ગાયન-જ્ઞાનની પ્રશંસાઓથી ભરપુર આ નાની ચોપડી-ઓ મારા જેવા ગાયન પસંદ કરનારા, તોપણ અનેક સળખોને લીધે ગાયન ગાવા કે વગાડવાથી બેનસીબ રહેલા, પુરૂષને ઘણી પસંદ પડતી થઈ પડવીજ જોઈએ. જેમ આપણ ઉંમરે વધતાં જઈએ છિયે તેમ આપણાં જિંદગીભરનાં એકનાં એક કામને લીધે આપણને કોઈ વાર કાંઈક અસતોષ જેવું લાગે ખરું, પણ આપણે હાથે બજવા પામેલાં કામનો જરા જેટલોજ ખ્યાલ કરતાં આપણ પાછાં સંતોષી બની જઈએ છિયે, અને ઉંમરનો બાધ ભૂલી જઈએ છિયે, અને આપણું નિર્માન થયલું કર્તવ્ય નવા ઉમરથી ચાલુ અને ચાલુજ રાખવા આકર્ષાઈએ છિયે. મને આશા છે કે તમે બેઢેનજી કોઈ પણ કિસમની વિરૂધતાની દરકાર વિના તમારૂં નિયમિત કામ ચાલુજ રાખશો અને વધારે ને વધારે યશને લાયક થશોજ. અસ્તુ.”

નવસારી,

“પાલનજી. બ. દેશાઈ.”

તા. ૨૪-૩-૧૯૩૧.

“તમારી ચોપડી મેં તથા સર્વેએ ઘણો રસ લઈને વાંચી છે. આ ચોપડી પ્રગટ કરી તમે બેઢેનજીએ તમારી biography ઘણી અરછી રીતે બાહેર પાડી તમારી યાદગારી કાયમ કરી છે. તમે બેઢેનજી તમારી દયા કરવા કહો છો, પણ ‘મ્યુઝીશીયનો’નાં નશીબ ઘણે ભાગે જિંદગીની વડવાં છે, જેની તમારા જેવીજ, બલકે વધુ દયા આણવાબોગ બદલતે હાલતે મહાન ‘મ્યુઝીશીયનો’ બહુ મૂશીબત વેઠી આ દુન્યામાંથી ઉઠાંગરી કરી જવા પછી તેઓની કદર પાછલી ઓલાદે કરી છે, તેમ તમે બેઢેનજી હૈયાતીમાં તમારાં high traditional કામની કીમત નહીં થાઈ તો તમારી પછી

તે જરૂર થાયે, પણ તે છતાં બહાર છાપાયે તમારાં કામની જે મોટી પ્રસન્તા અને વખાણ કરી છે, તે તમે બેહેનજીને લાયક માન મહેલુ સમજવું છ.”

“ખોદાબક્ષ નશરવાંનજી. મીફીથસ”

તા. ૨૬-૩-૧૯૩૧

“તમારી જીંદગીના હેવાલનું પુસ્તક તમારે મારી ઉપર લેટ મોકલ્યું તે માટે હું તમારો ઘણો ઉપકાર માનું છું. તમારો જીંદગીનાં ચાલીસ કીમતી વરસો ચઢતાં કલાસીકલ મ્યુઝીકની ખીલવણીને અર્પણ કરી તેનો ફેલાવો આપણી ઉધરતી જોલાદમાં કરવાની તમારે જે કાશેશ કીધી છે તે અચ્ચીત તમાને માન અને શોભાભરેલી છે. એવી ખંત અને ઉલટ ઘણાં થોડાંઓજ ખતાવી શકે અને તેને લગતી વીગતો તેમજ તમારી જીંદગીની ખીજ નોંધો વાંચવી અચ્ચીત રસીલી થઈ પડશે એવું હું ધારું છું.....”

“રતનબાઈ બાંગીરજી, દા. કરાકા”

તા. ૨૬-૩-૧૯૩૧.

“તમારે હુમેશ મુજબ કાજજી કરી હુમે માટે જે ત્રણ ચોપડીઓ મોકલી તે માટે હુમે ત્રણે જણાં ઘણાં ઉપકારી છઈયે. તમારી ખીજ જીંદગીનો હેવાલ તેમજ ખરી મેહેનતનો દાખલો નોંધ લેવા લાયક છે, ને હું ખરા મનથી ઇચ્છું કે આપણી સઘળી ઉધરતી દીકરીઓ એવીજ નિતી-રીતીની રાહે ઉધરે.

“ખીજી વાંચીને ઘણીજ ખુશી છું કે તમારી દીલની વરસોની હોંશ હવે જલદીથી પાર પાડવાની ઉમેદ ધરાવે છે, જેમા હું તમાને દરેક ફતેહ ઇચ્છું છું ખુદા તમારું ધારેલું કામ હુશી ખુશી સાથે પાર પાડે, ને તમારું નામ મ્યુઝીકના ચોખીનોમાં કાયમ રહે, આંમીન !”

“વીરબાઈજી. નવરોજી. રૂ. એદનવાલા”

તા. ૩૦-૩-૧૯૩૧.

“.....તમારી ચોપડી વાંચીને કંઈ નવું જાણવાનું મળ્યું નથી; કારણ મને તો તમારી જીવાનીથી આજ સુધીની ૬૫) વરસની જીંદગી કેવી વહિતરાંમાં પસાર કીધી છે, તેનો પુરતો અનુભવ છે. કેહેવત છે કે ‘સાચને કદી નહીં’ લાગે આંચ,’ તેજ પ્રમાણે તમારી બાકીની જીંદગી હવે એશ-આરામમાં ગુજરવાને જોમ અને જોશ સાથે શક્તિવાન થાવો. આમીન !.....”

“બેહેરોજીબાઇ. અરદેશર. નારીયેલવાલા.”

તા. ૬-૪-૧૯૩૧.

“.....તમે બહાલાં બહેનજીએ માહારે માટે તમારા કુશળ હાથની લખેલી ચોપડી મોકલી છે તે માટે તમારો ઉપકાર માનું-છુંજી. અને ઇચ્છું છું કે જેમ આજે વરોં થયાં ૬-તેહમંદીથી તમે તમારો હુન્નર શીખાડતાં રહ્યાં છો; તેમજ તમારી જીંદગી સુધી કામ કરી શકો એવી ખુશતાલા તમોને તંદરોસ્તી અને જોર બક્ષે ! આમીન !

“તમોને ઘણી ૬-તેહમંદી અને લામ્બા આયુષ્ય તથા જશ ધરિછું.”

તા. ૧૪-૪-૧૯૩૧

“જામજી. ૩. અમુ.”

“.....તમારી ચોપડીઓ મળી હતી. થેંક યુ. વાંચીને વરી અગાઉના દીવશો યાદ આવ્યા કે લીખાઈજી આગળ જતાં હતાં, ને આય બધી વાતો અવાર નવાર તુકડે-તુકડે સમજતાં હતાં. ખરેજ એ ચોપડી હાલના જમાનામા દરેક જણને ઘડો લેવા લાયક છે. એક બાઈ પણ કેટલું બધું કરી શકે છે ! મરજી હોય તો દરેક ચીજ થઈ શકે, મને તો એ બધું અગાઉથીજ ખબર હતું, અને હંમેશાં તમોને દરેક બાબદમાં યાદ કર્યા કરું. તમે જાણે કે હું ભુલી ગઈ હોવશ, પણ હું તમને જરાબી ભુલી નથી. તમારા વખાણનારાંમાંની હું બી એક છેવું, જેમ માનજોજી.”

તા. ૨૨-૪-૧૯૩૧.

“ધન ર. શરોફ.”

“ . ખસ હીંગની પારખ એક જવેરીજ કરી શકે તેમ ઊંચા મ્યુઝીકની કદર એક કુશળ musician કરે એ સીધાત તમે બેહનજીએ કાર્ધિક વખત ઘણી અચ્છી રીતે સાબેત કરી દેખાડ્યું છે ।

“મારી હમેશની મૂખ્ય મૂલકેલી દરેક સાંભળનારની નાડ સમજી જઈ તે સુજળ મ્યુઝીક સંભળાવવાની છે, પણ તમે બેહનજીની નાડ તપાસવાની તો મહુને જરાએ તસ્દી પડી નહી. આજ સહુવારે Mongani Bros. ને ત્યાં વગાડતા બે ઇંટાલીયને! જેમા એક પીયાનીસ્ટ અને બીજો વાયોલીનીસ્ટ હોતો તેઓ મી. મેહેલી મેહેતા સાથે આવ્યા હતા હા) વાગે આવેલા ૧૨) વાગે ગયા. અને તેઓએ પણ તમે બેહનજીનીજ માફક ઘણું enjoy કર્યું”

“ જોદાખંદ. નશરવાનજી. શ્રીફીથ્સ ”

તા. ૨૩-૪-૧૯૩૧

“ ખુદા તમે ભલાં બેહનજીનું લક્ષુ કરે એજ હમારી દુવાઓ છે તમેએ ઘણું ખમયુચ, ઘણું વેધયુચ તે વાચતા સોના દીલમા કેમ લાગણીઓ તમે ભલાં બેહન માટે થતી હશે, તે હમા હમારા અનુભવ ઉપરથી માનીએચ.

“ તમે બેહન એક ખસ દીલથીજ, ચાહવા લાયક બેહન છેવો, ખુદા તમે ભલાં બેહનને તન-મન-ધનથી સુખી સુખચારી લાખી જીંદગી આપે, તમારી ભક્તી મુરાદો પાર પાડે, તમે જેવાં લોક-ઉપયોગી બેહન ઘણું જીવો, તેમાંજ બધાને ફાયદો છે. એ હમારી ભક્તી દુવાઓ ખુદાખાખ તમે બેહનજીને આમીન કરે ”

“ સી ફ્રીમ ”, કોલાખા,

“ રતનખાખ. દારાશા. મેહતા. ”

તા. ૨૩-૪-૧૯૩૧.

“ તમારી ચોપડી ઘણીજ વાચવા લાયક વાતોથી ભરપુર છે, ને અસલ અસલનું બધું વાચવાનું ઘણું ખુશ લાગેછે, અને

તમારી નોંધ-લાયક ને ખરી ક્રીસ્તીવંત કારકીરદી એમાં ઘણીજ સરલ ને સુંદર રીતે લખાયલી મલે છેજી, ને તેથી એવું એક સરસ પુસ્તક બાહ્ય પાડવા માટેની હુમારી ઘણી મુનારકબાદી કબુલ રાખશેજી. પરવરદેગાર તમે હુમાંરાં વાહલાં શીક્ષકને સદા ઘણી ઝાઝોઝલાલી સાથે રાખે ને ચહુસ્તાં માન પામે.”
તા. ૨૪-૪-૧૯૩૧. “જલાંમાય. મી. સ્પેનસર.”

“.....તમેએ કાળજી કરીને મારી જરને ચરધો પરીક્ષાનો કોરસ દેખાડ્યો છે, તે માટે તમારી મહેરબાની થઈ છેજી.

“ઝેહનજી એટલી મારી જર પાસે આ વરસ કંઈખી કરીને સીનીયરની પરીક્ષા પાસ કરાવી આપવાની મહેરબાની કરશેજી, કારણ કે મને ઘણી હોંશ છે, મને તમારામાં પુરતો વીશ્વાસ છેજી. તમારીજ કાલજીથી એ એટલુખી શીખી અને પરીક્ષાઓખી આપી, બાકી કોઈખી બીજું એટલું જલદી એને શીખવતે નહિજી.”
તા. ૨૭-૪-૧૯૩૧. “ધનમાય. બ. ભરૂચા.”

“.....તમે ઝેહનજી તરફની કીમતી લેટ મહને ગઈ પરમ દીનેજ માહરાં ઝેહન જરબાઈ પારખ મારફતે મલી છેજી. અને તે તુરતજ ઘણાં હોંશથી વાંચી લીધી છેજી. ઝેહન, તમારી વીદવતા, સાહેસાઈ અને સખાવત માટે તથા તમારી જીંદગી-ભરનાં સઘલા પ્રયોગોની રસીલી હકીકત વાંચી વખાણી મોજ મેલવી છે, અને એ માટે ધન્યવાદનાં બે શબ્દો પણ મારા જેવી એક તરફનાં શું કીંમતમાં હોય? જ્યાં જગતનું માન અને ચાહ જીતી ચૂકેલા સંત માહાત્મા ગાંધી જેવા વીર પુરૂષ તરફથી તમે ઝેહનની પ્રસંશનાં લખાણ મેલવ્યા તમે લાગ્યથાલી થયાં છેવો, એટલે જે માન લાયક પારસી બાનુને મલ્યું તે હમે સઘલાં બાનુઓને હરખાવનારુંજ હું તો સમજું છું. તે ક્રીસ્તાર તમને ઘણી લાંખી તદોરસ્તી, મનની શાંતિ અને ઉધ્યોગ માટેની તમારી ચપલતા સદા કાયમ બક્ષે એવી મારી લલી દોઆ છે.

તમારી સુદર કવિતા તમાગ મરહુમ માવતરની યાદમાં જે તરે રચી છે, તે ચોપડીની તમો બેહુન મને એક કૉપી મોકલાવી શકો તો મારી દીકરી વાચવા ઘણી આતુર છે, અને મને પણ એ સુદર રચતી મારી પાસ સાચવી રાખવા ઘણુ ગમશે.....”

“ફપી હીરજી બાટલીવાલા.”

તા. ૬-૫-૧૯૩૧

“ ...બેહુન તમો હમેશા સારી પેઠે રહેવો એજ હમારા દુવાઓ તમો માતે છે ને જે ખરી મેહનત ને ધીરજતુ તમોએ મેલવયુ છે, તે તમો લાખી જીદગી સાથે સુખથી વાપરો એજ હમારુ આહુવુ તમુને ખુદાબાપ આમીન કરો! તમારી ચોપડી વાચ્યા પછી હમારુ જીગર તમો રહજીવણી બેહુન તરફ વધુને વધુ ખેંચાતુ રહેય ને મનમાં મગરુર થઈએય કે હમારા ફેનદ બેહુન કોણ છે, ને કેવા છે! હમારા ભલા દુવાઓ તમો વાચી બેહુન પીરાજખાઈને કેહ્યોજી પાછા જલદી મલીએ એમ ઇચ્છુય ’

“રતનબાઈ દારાશા મેહતા.”

તા. ૧૬-૫-૧૯૩૧

“ ...તમારો ઉપકાર માનવાનીજ તક ખુદા આપે તો મેહરબાની તમે કઈ થોકુ કીધુ નથી. હેશાન સાથે સદા તમોને યાદ કરીશુ તમારી લાયકી, તમારી માયા-મેહરબાની તમારી ભલાઈ તથા તમારો ઉપકાર સદા યાદ રહેશેજ તમો હવે ઠીક છેવો, તે જાણી ખુશી છુ

“તમો તો સદા પરોપકારી છેવો, એટલે તમારા ઘેરમાં પરો છાઓ તો હોયજ. એજ સાથે લઈ જશો . . .”

“ખરશેદજી એ ફારખસ ”

તા ૨૭-૫-૧૯૩૧

“.....તમોએ ચાહીને હમારે માટે જે વાંચવા લાયક ચોપડી મોકલી તે વીશે હમો જાનને તમારાં આભારી થયાંછ.

“ખુદાએ તમારી મેહેનતનો ખદલો ગેળી આપ્યોછ, અને હવે પછીથી પણ આપે એવી હમારી ખરાં છગરની દુવા છે તે આમીન હોનો.

“તમારી માહુરા તરફની માયા અને લલી લાગણી તો માહુરાં છગરમાં સદા કેતરાયલી રહેશે તે ખડું માનજેછ.

“તમોને હમારા હરપલનાં આશીસ આમીન હોજેછ.”

કરાંચી,

“શીરીન. ન. જા. કેહારી.”

તા. ૨૮-૫-૧૯૩૧.

“.....વરસો પછી ખી તમારી આટલી રોકાણ છતાં હું તમુને યાદ છું, તે જોઈ મને ઘણી ખુશાલી લાગીછેછ.

“તમારી ચોપડીઓ માટે ઘણોજ આભાર માનું છુંછ. તમારો યાદગારી તરીકે સાચવીને રાખજાછ.

“તમો જાણીને ખુશી થશે કે મારી મોટી દીકરીમાંખી મ્યુઝીક સાડું ઉતર્યું છે, અને ખીછ તો ફક્ત છ મહિનાની છેછ. એ જોઉ જણાં મોટાં થશે ત્યારે તમારી ચોપડીઓ દેખાડી કહેવશ કે હું પણ તમારી પાસે શીખી હતી.....”

“જરખાનુ. કું. જસાવાલા.”

તા. ૨૮-૬-૧૯૩૧.

“જેવી દેખરેખ તમો મારી દીકરી પર આટલાં વરસો થયાં રાખી છે, તેવી સદા રાખજેછ. એ બેદરકાર નહીં રહે તે મને જણાવશેછ.”

“ધનમાય. ખ. ભડ્યા.”

તા. ૬-૬-૧૯૩૧.

તમારી મુંઢર કવિતા તમાગ મરહૂમ માવતરની યાદમા જે તમે રચી છે, તે ચોપડીની તમો બેહુન મને એક કૉપી મોકલાવી શકો તો મારી દીકરી વાચવા ઘણી આતુર છે, અને મને પણ એ મુંઢર શયલી મારી પાસ સાચવી રાખવા ઘણું ગમશે.....”

“કૉપી. હીરજી બાટલીવાલા.”

તા. ૬-૫-૧૯૩૧.

“.....બેહુન તમો હમેશાં સારી પેઠે રહેવો એજ હમારુ દુવાઓ તમો માતે છે ને જે ખરી બેહુનત ને ધીરજનુ તમોએ મેલવયુ છે, તે તમો લાંબી જીંદગી સાથે સુખથી વાપરો એજ હમારુ આહુવું તમુને ખુદાબાપ આમીન કરો! તમારી ચોપડી વાચવા પછી હમારુ જીગર તમો શહગુણી બેહુન તરફ વધુને વધુ ખેંચાતુ રહેય ને મનમાં મગરૂર થઈએય કે હમારાં ફેનદ બેહુન કોણ છે, ને કેવાં છે! હમારુ ભલા દુવાઓ તમો વાચી બેહુન પીરોજબાઈને કેહજોજી. પાછા જલદી મલીએ એમ ઈચ્છુંય”

“સ્તનબાઈ દારાશા મેહતા.”

તા. ૧૬-૫-૧૯૩૧.

“.....તમારો ઉપકાર માનવાનીજ તક ખુદા આપે તો મેહરુણાની તમે કંઈ થોડું કીધું નથી. હેશાન માથે સદા તમોને યાદ કરીશું. તમારી લાયકી, તમારી માયા-મેહરુણાની, તમારી ભલાઈ તથા તમારો ઉપકાર સદા યાદ રહેશેજ. તમો હવે ઠીક છેવો, તે બાણી ખુશી છું.”

“તમો તો મદદ પરાપકારી છેવો, એટલે તમારા ઘેરમા પરા-ણાઓ તો હોયજ. એજ માથે લઈ જયો... ..”

“ખરોદજી. એ ફારખસ”

તા. ૨૭-૫-૧૯૩૧.

“... તમેએ ચાહીને હમારે માટે જે વાંચવા લાયક ચોપડી મોકલી તે વીશે હમો જન્ને તમારા આભારી થયાછ.

“પ્રુદાએ તમારી મેહેનતનો જદલો ગેળી આપ્યોછ, અને હવે પછીથી પણ આપે એવી હમારી જગ જીગરની દુવા છે તે આમીન હોજો.

“તમારી માહુરા તરફની માયા અને લવી લાગણી તો માહુરા જીગરમા સદા કેતરાયલી રહેશે તે ખરૂ માનજેછ.

“તમેને હમારા હરપલના આશીસ આમીન હોજેછ.”

કરાચી,

“શીરીન ન જ. કોઠારી.”

તા. ૨૮-૫-૧૯૩૧.

“...વરસો પછી ખી તમારી આટલી રોકાણ છતા હું તમુને યાદ છુ, તે જોઈ મને ઘણી ખુશાલી લાગીછેછ.

“તમારી ચોપડીઓ માટે ઘણોજ આભાર માનુ છુછ. તમારો યાદગારી તરીકે સાચવીને રાખશછ

“તમે જાણીને ખુશી થશો કે મારી મોટી દીકરીમાખી મ્યુઝીક સાફ ઉતરયુ છે, અને ખીછ તો ફક્ત છ મહિનાની છેછ એ ખેઉ જણા મોટા થશે ત્યારે તમારી ચોપડીઓ દેખાડી કહેવશ કે હુ પણ તમારી પામે શીખી હતી.....”

‘જરખાતુ કું. જસાવાલા’

તા. ૨૮-૬-૧૯૩૧.

“જેવી દેખરેખ તમે મારી દીકરી પર આટલા વરસો થયા રાખી છે, તેવી સદા ગખજેછ. એ જોદરકાર નહી રહે તે મને જણાવશોછ

“ધનમાય જ ભર્યા’

તા ૬-૬-૧૯૩૧.

“.....તમે કેળવાયલાં બેઠેનહી નેક માત-પીતાના ફરજદ હોવાથી આટલી હદની લાયકી બતાવો છો.

“તમારાં બલાં કામનો જસ મેળવો, અને જે મમહુર નામ તમોએ જરથોસ્તી કોમમાં આશકારા કર્યું છે, તેથી જ્યાદા કીર્તી મેળવો ! આમીના”

“સુનાખાઇ. ખોદાખક્ષ,”

તા. ૧૩-૬-૧૯૩૧. તથા “ખોદાખક્ષ. નશરવાનહી. શ્રીફીથસ”

“.....પુર્ણહી તરીકે ભત્રીહી ઉપર તમે લાગણી બતાવીને એના “પ્રોગ્રેસ” માટે જે કાલહી બતાવો છો તેની અમે પુરતી હદર ફીચે છીએ, અને ઉમેદ રાખ્યે છીએ કે તમારીજ કાળહી ને શિક્ષણનો લાભ લઈ ને એ દીકરી છેવટની પરીક્ષાઓ પણ માન સાથે પસાર કરવાને ભાગ્યશાળી બને, અને ભવિષ્યની છાંદગીમાં પોતાના કુર્ણહીને સદા હેશાન સાથે ચાહ કરતી રહે

“તમારી અંતીલી કાળહી સાથે એ દીકરી થોડી ઘણી ધંટલી મેહેનત લઈ પોતાનો “કૉર્સ” પુરો કરશે તો ઉપર કહ્યું તેમ પુર્ણહીની ચાહ સદા હેશાન સાથે કરતી રહેશે.....”

“એસ્થશાહ. રૂસ્તમહી હીરહીખહેદીન.”

તા. ૨૩-૧૧-૧૯૩૧.

“.....તમારી એક વધુ માનભરી ફ તેહ માટે હું ખરાં છગરથી મુબારકબાદી આપું છું. હીહી આપણી વહાલી કોમમાં તમારી જગ્યા લેય એવું કોઈ નીકડ્યું હોય એમ મારાં સમજવામા આવ્યું નથી, માટે તમારે તો એક “સેનચરી” (અગ્રેહી શખ્દ લખાઈ ગયો, મદી શખ્દ મારે લખવો હતો) પૂરી કરી એ કાગ ચાકુજ રાખવું પડશે. અલખત લેન્ગનું દહી ધાય તેવું કામ છે, પણ એ તો ખુદરત તરફની “સાદી” ટેપ માટે ડરતા નાહી, પણ કામ ચાકુજ રાખશેહી.”

“અરદેશર. એમ. પી. કરામ.”

તા. ૨૬-૧૧-૧૯૩૧

“ગાંધી પગ્મ દીનના જામે જમશેદમાં તમારી ચેલીઓએ મ્યુ-
ઝીકની ટ્રીનીટી કોલેજની પગિયામાં ચહુડતી માર્કસ મેળવી જે
ફતેહ મેળવી છે. તે તમે બેહેનજાનાં બેહેનતલાર્યા કામની ઘણી
કદર કરનાર અને ધનમાફ આપનાર જ લેખાશે આ ખુશી થવા
બેગ ફતેહ માટે હમો તરફની મુબારકબાદી સ્વિકારશો. તમે
બેહેનની નબળી તબીયત અને તમારા profession માં
તિક્ષણ હરીફાઈ છતાં તમે બેહેનજા હજી હરોળમાં ખીરાજો છો
તે તમારા વખાણનારો અને હિતેચ્છુઓને ખરેખર હરખાવનાર
છે. આવી વધુ ફતેહ તમે બેહેન તમારી જીંદગીની આખેરી સુધી
મેળવો અને સારી તંદરોસ્તી લોગવી સદા આબાદ અને ખુશ-
ખુશાલ રહો એવી હમારી દુઆ તે કિરતાર આમીન કરો.”

“ખોદાબક્ષ. નશરવાનજી. ખીશીથસ”

તા. ૨૬-૧૧-૧૯૩૧

“... .. બાઈજી મોહરાબ મને ચાહતા હતા, અને છેવટ
સુધી અમારી વચ્ચે એ ચાહ રહ્યો હતો..... તમારી પોતાની
સંગીત વિદ્યાની વિદ્વતા અને તેમાં તમે મેળવેલી ફતેહ એ
પારસી કોમને શણગારૂં છે. ‘માસિક મબહૂ’માં મિનોઈ વિષયો
પર તમારા લેખ આવતા તે હું તે વેળાએ વાંચતો હતો, ને તે
મને હજી યાદ છે. એ સાહિત્ય સેવા ત્યાં પછી તમે છોડી
દીધી લાગે છે. ચાહુ હોય તો તેની મને ખબર નથી. ...”

કવિ અરુદેશર ફરામજી ખબરદાર.

તા. ૨૨-૧૨-૧૯૩૧.

“હું ‘થીયરી’નું રીઝલ્ટ વાચી ખુશી થઈ છું હું જાનને પરી-
ક્ષામાં પાસ થઈ તે વખતે હું તમારો ખરા જીગરથી ઉપકાર
માનુ છું. તમે બે મહેનત કરતો નહિ તો હું કદી પાસ થતો
નહિ.”

તા. ૨-૧-૧૯૩૨

“જર બ. ભડવા”

“.....તમોએ હું પાસ થઈ તે તસ્દી લઈને જણાવ્યું તે માટે તમારા ઘણાજ ઉપકાર માનું છું. હું આજે ન્યુસમાં વાંચીને ઘણીજ ખુશ થઈ કે હમો લોકો બધાજ ઑનર્મ સાથે પાસ થયાં છેએ. તમોએ માહરી પાછલ ઘણી મહેનત લીધી છે, તે હું તથા મંમા-પપા દરેક જણ સારી રીતે સમજ્યે છીએ ને ઉપકારી છેએ. હું દુવા માણું છે કે આય વરસની માફક દરેક વરસ તમારા મ્યુઝીસો પાસ થાયે ને તમારી મહેનતને જસ મલે.”
તા. ૪-૧-૧૯૩૨. “હીલ્લા. સો કાપડીઆ.”

“..... હું ગયે વરસે વેલાત ગઈ હતી અને નવેમ્બરમા પાછી આવી. લંડનમાં ઘણું સારૂ મ્યુઝીક અને Paderewski વીગેરે સારા સારા વગાડનારાઓને સાલળવાને હું ભાયગશાલી થઈ હતી. ત્યારે ખરૂં માનજો કે મેં તમને ઘણી વેલા યાદ કીધાં હતાં. તેમાં મુખ્ય Beethoven મ્યુઝીક સાલળતાં તમે મને ઘણું યાદ આવતાં હતાં કે મુંબઈમા તો તમેજ એ મ્યુઝીક વગાડતાં હતાં ને તેખી કેવું મજાનું! હવે એક દહાડો હું આવીશ ને તમારે હાથે Beethoven સાંભલીશ.”

તા. ૨૧-૧-૧૯૩૨.

“પીરિન્ગ. ૩. કેપ્ટન.”

“ઘણો લાંબો વખત થયો મને તમારી કાંઈજ ખબર પડી નથી, પણ મારા જીવને એક સતોચ છે, અને મારી ખાત્રી છે કે તમે હજી જીવતા તો છેવો, એમજ ઘણું જીવીને ૧૦૧ નાં થજો. સંગીત વર્ગને માટે સહને ઘણાંજ ઉપયોગી છેવો.

“ઘણો વખત થયો હું તમને મલવાને ઇતિભર છું. પણ તમે તો તમારાં ચલયાંઓને લઈને રોકાયલાં એટલે હું તમારી પુર-સદ અને સગવડનાં કયા દીવસો છે, તે યાદ રાખી શકતો નથી અને જો રાતનાં ૮ વાગતાં પછી આવું છું તો તમે તો બેઠે જણાં ખારણાંને અંદરથી અદગરા લઈને મલવાનેખી નાં પાડો છે.

એટલે મારો જે સગવડનો વખત તે વખતે હું વીઝીટ આપી શકતો નથી.

“તમે કોઈની દીવસે રસ્તે સેરીએ તો મલોજ નહી કે? આ વખતનો તમારો કૉનસર્ટ ક્યાં છે? લોકો તેને માટે તગર કરી રહ્યાં છે ને? આ કાગલ એવા હેતુથી લખ્યું કે તેનાં જવાબમાં મને તમારા મોતીનાં દાણા (અક્ષર) પાછા મલે.”

તા. ૧૦-૨-૧૯૩૨.

“ફીરોઝ રતનાગર.”

“આપણાં “જામે જમશેદ” ની સેન્ટીનરીની બધી ધામધુમો અને ધધુખર ખુદાનાં હુકમથી ધણીજ સંપુરણ રીતે પાર ઉતરી છે આ પ્રસંગની રોકાણોમાંથી પરવારતાં હવે સૌથી પહેલું કામ અમને મળેલા સેંકડો મુબારકબાદી અને લલી દુવાઓનાં સંદેશા-ઓનો જવાબ વાળવાનું હું હાથ ધરું છું. એ શુભ હીંગામપર તમેએ મોકળેલી લલી લલાઈની થોડીક લીટીઓ મારાં હેશાનમંદ છગરમાં લાંબા કાળ સુધી રોકાઈ રહેશે. પુરાણું “જામે” ૧૦૦ વરસ જેવાં પામયું તેની જેટલી ખુશાલી મને લાગતી નથી, તેટલી તમે જેવાં એક દીલસોજ ખેરખાહ દોસ્તને ધરાવવા આ પત્ર આજે નશીબવંત છે એ વીચારથી મને લાગે છે. “જામે”ની હુમણાની ચઢતી તેનાં નેક કદરવંતા અને મેહેરબાન મીત્ર મંડળનેજ આભારી છે.

“પરવરદેગારના તમે ઉપર આશીશ હોજો ! જેવી માયા અમે પર શખો છો, તેવી સદા ચાહુ રાખજો. વધારે શું લખું?”

ખાલાડ' હાઉસ,

તા. ૨૪-૩-૧૯૩૨

‘ ખીજામ ’

“.....તમે બહેનજી અમારા મરહુમ લાઇ હોરમસજીનાં જુનામાં જુના વક્ષદાર બહેનજી હતાં, અને તેનું પવિત્ર નામ અને યાદ હજી પણ તમારા દિલમાં હશેજ.

‘તમારૂં નામ કેવા વહાલથી યાદ કરતા હતા તે હું કહી શકતો નથી. તમે બહેનજી તરફ ભારે લાગણી અને માન હતું અને તમે બહેનજી માટે મારા મહુર્મ લાઈએને ઘણુંજ ઉંચું મતા હતા’

‘ફરામરોજ. અરદેશર. દુબાઈ’

તા. ૨૭-૬-૧૯૩૨.

“.....તમેજી તો એને ખાતર પુષ્કળ મહેનત લીધી છે ને આટલી બધી પરીક્ષા ઘણી ટુક મુઠતમા અપાવી મને બહુજ આભારી કીધી છે”

“ધનભાઈ બી. ભરૂચા.”

તા. ૨૭-૬-૩૨.

“.....જરૂર જરૂરી ઉપર કાળજી રાખી આટલી એને પાર ઉતારશે તો જનમ સુધી હું તેમજ માસી દીકરી જરૂર તમને યાદ કરશે ને આભારી રહેશે.”

“ધનભાઈ બી. ભરૂચા.”

તા. ૧-૭-૩૨.

“.....વાહલા બેહેન, વેલાતની દીનીટી.કોલેજની એકેડેમીનાં તમે એક પનોતા લાઈફ મેમ્બર નેમાયા છે એમ જાણીને હું ને માહરા બચ્ચાઓની કેટલા રાજી થયાજ ખરેખર બેહેન એ માન ઘણું બુલદ ગણાય અને તમારી આટલા વરસોની અધાગ મેહેનતનો પરવરદેગારેજ આવો ઉત્તમ બદલો આપ્યો છે માટે તમારી તથા વાહલા બેહેન પીરોજબાઈની ખુશાલીમા હમે સરવેની પણ ખરા દીલની ખુશાલી સમજાવેજી, હમે સરવે તમે માયાત્રુ બેહેનને મુબારકબાદી આપીએજ અને ઘણી

પ્રુશ તંદરોસ્તી ને લાંબી છુંદગી સહીત આપે તેમજ એથીબી વધુ અનુપમ માન ભોગાવતાં રહેવો, એજ હુમારી દુવા આમીન હોજો.”

“ગુલબાઈ. દીનશાહ. વકીલ.”

તા. ૧૪-૮-૧૯૩૨.

“..... તમારી હુમેશની ફ-તેહમંદ કલગીરમાં એક નવું-તેથી સૌથી સરસ-પીછુ ઉમેરાયું છે. તમને હું ખરાં અંતઃકરણ-પુર્વક મુબારકબાદી આપું છું. એ અનુપમ માન ભોગવવા તમે ઘણાં વરસો છવી તેનો લાભ સર્વે જાનુઓને આપશે.”

“એકવાર ફરીથી તમને ધન્યવાદ આપી તમારાં મનની લક્ષી મુરાદો ખર આવે એવી દુઆ ઇછું છું.”

“અરદેશર. એમ. પી. કરાઈ”

તા. ૨૧-૮-૧૯૩૨.

“.....ગઈ કાલના “કચસરે હીન્દ”માં તમારે માટે વાંચીને એટલી પ્રુશાળી લાગીછે કે બસ નહી. અમારાં માયાળુ, માતાશુ જેવાં, શીક્ષકને આવું પેહલું માન મલ્યુંય, તે ખરેજ મગરૂર છઈએ. દરેક જણા મગરૂર થાય, એવુંજ તમારૂ કીર્તીવાન નામ, અને કામ કાયમ રહેવો, અને ઘણુ છવી તમારી ઉમેદ પુરી કરે, એવી માહરી દુવા આમીન ! આમીન !”

“ધન. રતનશ. શરોફ.”

તા. ૨૨-૮-૧૯૩૨.

“.....આજ રોજે તમે ઉપર કાગલ લખતાં અમેને પુષ્કળ પ્રુશાલી ઉપજે છે, કારણકે મ્યુઝીકની લંડનની ટ્રીનીટી કોલેજની એકેડમીનાં લાઇફ એકેડેમી મેમ્બર થવાનું માન તમારે ફાળે આવ્યું છે, અને તે પણ ૫૦ મુરોખ્થનોમાંથી

“કાંઈ નહીં તો થોડાક મહીનાની આશાયશ માટે પણ રહો તો ઘણું મજાનું અને તખીયતને બહુ ફાયદો થાય.”

કેમ્પ, પુના.

તા. ૨૫-૮-૧૯૩૨.

“જરખામ. સોરાખ. પારખ.”

“જત, તમે બેઠનને મ્યુઝીકની એકેડેમીના લાઈફ મેમ્બર થવાનું અસાધારણ માન મેળવવા માટે મારી ખરાં જીગરની મુખારકબાદી કરીશોજી. ખરેખર એ માન તમેને વપો આગમચ મલવું હતું. ખરા કીમતી હીરાની કીમત ત્યાનાંજ ખરા ઝવેરીઓજ આંકે. અહીં જો એ માન કેટલું ચઢીયાતું છે, તે સમજવાની જરાએ અકકલ હતે તો અત્યાર સુધીમાં તો કંઈક માળાપો પોતાની ઢીકરીઓને તમારા હાથમાં સોંપી જતે. મોટી ફી આપી સફેદ ચામરામાંથી કોઈ એકબી એવું માંન મેળવનાર તો નીકળ્યું નથી. ચાલો એવાં અનઘડો એવાં માનવંતાં બાનુનાં હાથમાં નહીં આપે એબી ઢીકજ છે. તમારા હાથથી શીખનારાંઓનેમી કેટલું માન છે. હા ! તમારા જેવાં ભલાં, સાદાં અને અસાધારણ હુશીયારી ધરાવવા છતાં કેવાં નમાના અને જરાબી મગરૂનાઈ નહીં દેખાડી ગુપચુપ પોતાનું કામ બજાવનારાં આપરી કોમમાંથી ઘણાંજ જુજ બાઈઓ મળી આવે. ખુદ તમેને તંદરોસ્તી સાથે સુખી લાંબી જીવગી બક્ષે અને ભવીષ્યમાં એથી ચઢ્યાતાં માંન મેળવવા ભાગ્યશાળી બને. એવાં નમુનેદાર બાનુ આપની કોમનેબી કેવી શોભા આપે છે. આજે તો ધુળ જેવું કાંઈ શીખ્યાં તો ધરપર ડોકુ રાખી શકતાં નથી, તેવાંઓને ઢડો લેવા જોગ એક કીમતી નમુને તમે તો છેઓ. મ્યુઝીક શીખવાનારાંની સંખ્યા તો કોણ જાણે કેટલી મોટી હશે, પણ તમે જે માન મેળવ્યું તે તો ફક્ત પચાસ અને તેમાંનાં તમે એક એ કેટલું ખુશાલીભર્યું છે ! એવાં માનવંતાં બાનુનાં કેન્ડ થવા માટે મને પોતાનેબી કેવું માન છે ! તંદરોસ્તી સાથે સુખી લાંબી જીવગી લોગવી તમારાં કામમાં તમેને સદા જશ મલે, અને ધારેલી જેબી શુભ ઉમેદો હોય તે ખુદ પાર પાડો આમીન !”

તા. ૨૫-૮-૧૯૩૨.

“હીરાંબાઈ. રૂ. સેઠના”.

“..... આવું ઉમદા માન મેળવનારનું તો ચિત્ર છપાવું જોઈતું હતું ! તેટલાં બપોર પછી મળેલા આજના “ટાઈમ્સ”નાં પાના ફેરવતાં તમોજ નિકળી આવ્યાં, જે જોતાં હું અતિશય હરખાઈ ગઈ હતી, અને તમોને મારી પ્યારભરી મુખારકબાદી જણાવવા તુર્ત લખવા બેઠી છું. તમારી છબી ઘણીજ સફાઈદાર છપાયેલી છે આળાદ તમારો જવાનીનો સુંદર ચહેરો, ચળકતી આંખોવાળો ખતાવે છે. તમારી ધિરજ અને ખંતનો આ વચે જેવો તેવો બદલો નથી ! એથી વધુ શું મેળવવાનું બાકી રહ્યું છે ?

તા. ૨૬-૮-૧૯૩૨.

“ગુલબાનું. હો. તવર્યા.”

“.....ગયા રવિવારે ‘કચસર’ માં વાંચી, હું ઘણીજ ખુશી થઈ છું. અને તમને એ અનુપમ માન મળ્યું, તે માટે મારાં ખરા હગરથી મુખારકબાદી આપું છું, તમને એ માન મળ્યું તેથી મને ઘણી મગફરી ઉપજી છે; કારણ તમારાં જેવાં એક માનવત બાનુંના મિત્ર હોવાનું શુભ નસીબ હું ધરાઉ છું, પાક પરવર કરે, અને તમો ઘણી લાખી, તંદરૂસ્ત અને સુખી હાંદગી ભોગવો, અને એવાં બોળાં અનેક માન મેળવવાને લાભ-શાળી બનો એવી મારી દુઆ તમને આમીન થાય”

“ગુલબાઈ સો. જ. હજીલાઈ”

તા ૨૬-૮-૧૯૩૨.

“.....‘ન્યુમપેપર’માં વાંચ્યાથી જાણીને હું તથા માહુરાં મમાજી, પપાજી ઘણાંજ ખુશી થયાં કે તમો ત્રીનીટી કાલેજના લાઈફ એકેડેમીક મેમ્બર થયાં છો. હમો સઘળાં તમોને મુખારકબાદી આપ્યે છીએ, ને ચાહીએ છીએ કે એથી વધુ માન તમોને ભવીષ્યમાં મલે !

“લંડનની ત્રીનીટી કાલેજનાં લાઈફ મેમ્બરો ઘણાજ દુરચાર ને મ્યુઝીકમાં પોતાની આખી હાંદગી ધમીને ખરેખરો ‘ઇન્ટરસ્ટ’ દેખાડે તેને બતાવે છે, અને તેવું મોટું માન તમોને

તેની-એક પારસી લેડી-ને એ લોકોએ આપ્યું છે, તેજ તમારી ખરેખરી ઉંચા શીક્ષણની કદર કરી છે.

“વધુ નહીં લાંબાવતાં હું તથા માહરાં મમાલ, પપાલ એટલુજ ચાહીએ છીએ કે તમોને તમારાં દરેક કામમાં વધુ ને વધુ જેશ મલે અને તમારા ઉમદા શીક્ષણનો જ્યાદા લાભ આપવાને તનહરોસ્તી સાથે લાંબા આયુષ્ય ભોગવો.”

“હીદલા. સોરાખલ. કાપડીઆ.”

તા. ૨૭-૮-૧૯૩૨.

“... . ખાકી હવે ખીજાં લીખાઈલ થતાં વર્યો નીકળી જશે, તોપણ ખુદા કરે ને કોઈ નીકળે, અને આપરી કોમની મગરૂરી અને નામ રાખે. તમારી આતલી મોડી પીછાણ થઈ, તે હજુર તો ઘણી અગાઉથી થવી હતી. ચાલો, ખુદા તમને તનહરોસ્તી આપે અને હજુર વધુ લલા કામો કરી તમારાં અંતઃકરણની ઈચ્છાઓ પુરી કરજો.”

“ધન. ૨ .શરોફ.”

તા. ૨૮-૮-૩૨.

“.....ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝીકનાં લાઇફ એકેડેમીક મેમ્બરનુ માન મેલવનારાં પહેલા એક પુરાં પારસી જાનું હમારાં વાહલાં લીખાઈલને હમે માન ને હેતથી વધાવી લઈએ છીએ, અને હમારાં માનવંત શીક્ષક માટે હમે ખરેખર ઘણાં મગરૂર છઈએ.

“લાયકને મલેલાં લાયક માન માટે જાણી સૌ આજે ઘણાં રાજ થયાં છઈએ. ને તે માટે માહરા જાહંગીરજી તથા હું ને માહરાં ખચ્યાઓ તમોને ખરાં દીલથી મુબારકબાદી આપી સરવે લલી દુવાઓ ચાહીએ છીએ જે કીસ્તાર તમોને આમીન કરે!

“તમારી સુંદર મળી જોઈ મને ખરેજ ઘણો હરખ ઉપજ્યો છે. સદા ઘણાં માનપાન ને ચહરતાં સુખ પામે એજ માહુરી પરવદેગાર પાસેની હુવા છે. હું પોતે મલવા આવીને તમોને કોટી કરીને સુખારકબાદી આપીશ, ત્યારે માહુરો જીવળી ધગશે બે ચાર દીવમમાં જરૂર આવીશ.”

તા. ૨૮-૮-૧૯૩૨ “નાંજભાય. જાહંગીરજી. ખંખાતા”

“.....હું તાઈમસમાં વાંચીને ઘણાંજ ખુશી થયાંચ કે તમારી છેલ્લાં ૪૨ વરસની મ્યુઝીકની સેવાની કદર જુજી તમને Life Academic Member of Trinity College of Music, London, બનાવ્યા છે, અને તેને માટે હું તમોને ખરાં જીગરથી સુખારકબાદી આપીએચ અને ઈછીએચ કે તમે ૧૦૦ વગ્મના થાવો અને તંદોસ્તી માથે હમેશાં તમે એ મેમબરસીપ ધણા વરસ વેર ભોગવો અને ખુશી રહો!”

“માસી ગુલબાઈ તેમજ બેહન પરસીસ”

કરંચી.

તા. ૨૬-૮-૧૯૩૨.

“... હું મારી ખસં જીગરની અને સારચી લાગણીની સુખારકબાદી મોકલુ છું. જે માનને તમે લાયક હતાં તે સોનાનો ચાદ તમારી છાતીએ આવ્યો છે! તમારો જીવાનીનો મળકતો ચહેરો મેં ‘જામે’મા જોયો, ત્યારે મારાં આવાંબાઈ મમાની પનોતો પુત્રીને મેં જોઈ!

“.....‘ગોરદાફરીદે’ તમારે માટે જે લખાણ કર્યું છે, તેની દરેક લીટીએ તમારી આજીવી જીદગીને મ યુગલુ ઇનમાફ આપ્યો છે. મારી પ્રીય બહેન, એવાજ બીબ્ત અનુપમ માન મેળવવાને તમે જશવંતા અને લાખ્યાણી થાવો!.....”

“ફીરોઝ ર રતનાગર”

તા. ૩૧-૮-૧૯૩૨.

“.....વાહલા લીખાઈજી, હું આઠ-દમ દહાડા ઉપરના ‘ન્યુસ’ વાચી ને ઘણીજ ખુશી છું જે આપને મ્યુઝીકની અંદર આટલી મોટી અને માનવનતો પદવી મલી. આપના કરતાં કોઈ પણ બીજાને તેને માટે લાયક નથી અને સમજણ નહીં પડતી જે કેવી રીતે લખીને હું આપને જણાવું જે હું કેટલી ખુશી થઈ છું હું ઘણીજ મગરૂર છું જે હું એક આપનું જીવું ‘ન્યુપીલ’ ગણાવું છું. મને એટલીજ દીલગીરી લાગે છે જે હું આપની પાસે વધારે વખત શીખી શકી નહીં”

મદરાસ,

તા-૪-૬-૧૯૩૨.

“હોમાય જલ ખાટલીવાલા”

“...તમે Academy of Music ના Life Member થયા છો તે જાણી ઘણીજ ખુશી થઈ છું ને તમને તે માટે મુબારકબાદી આપુચ્છ. ન્યુસમાથી તમારી સખી મે ફાડીને વહાલા શીક્ષકની તસવીર તરીકે મારી પામે રાખી છેજી. તમે માનસો નહીં પણ મારો જીવ તમને મલવામા ઘણોજ ભરાઈ રહ્યો છેજી”

તા ૬-૬-૧૯૩૨.

“ખોરસેદ ફ નાશીકબાલા”

“.....આ મુબારકબાદીનું કાગલ લખતા મને અત્યંત ખુશાલી લાગે છે. ખુદાએ તમોને તમારા ઘડપણની સાજે જે અનુપમ માન મેળવવાને ભાગ્યશાળી કીધા છે તે માટે હું ને મારા નવરોજી અતિ ઘણા ખુશી થયા છઈએ. એ માન મેળવવાને માટે તમે તદ્દન લાયક છેવો. ને એવા બીજા માનો મેળવવાને ભાગ્યશાળી થજો ખરેખર અત્રેના રહીશો તો તમારા કિંમતી હુન્નગી પ્રસંશા કરવાને યેનસીબ રહ્યા છે, પણ તમારા હુન્નગી વાજખી ઠેકાણે કદરસનાશી થઈ તે માટે આપણે મગરૂર છઈએ ખુદા તમોને લાખી જીદગી

બક્ષે ને આપ-બળથી હુ મેશ આગળ ને આગળ વધતા રહેવો
ને તમારી છાંદગીના દીવમો શાંતિ અને સુખમા પસાર કરે.

‘મારા માસુજી તેમજ બહેન તહેમીના પણ મારી માથે
સુનારકબાદી ઇચ્છવામા સામેલ છે, તેઓ તરફથી પણ કબુલ
કરજોજી.’

તા. ૭-૬-૧૯૩૨.

‘વીરબાઈજી. “નં ૩. એકનગલા’

“...આજનાં મેલના ‘કચસરે હિન્દ’ પેપરમા તમે માહરાં
વાહલાને “ટીનીટી કોલેજના એકેડેમીકના લાઈફ મેમ્બર”
તરીકેનું જે અનુપમ અસાધારણ માન મળ્યાની, ખુસ બળર વાચી
માહરા નરીમાન તેમજ હું ઘણાજ ખુશી થયાછ અને હમે બન્ને
તમોને એ વીશે ખરા જીગરથી સુનારકબાદી આપ્યેછ.

“ખુદા એથી પણ ચહુડયાતા માન મેલવવાને, તમોને તદ
રોસ્તી સાધની લાખી મુખી છાંદગી બખશે, એવુ ચાહાયેછ, તે
આમીન થાય

“હાલમા હમે લડનમા છેવેજી. નવેમ્બરમાં ઈડીયા આવશું
ને તે વખતે હમારી સ્ટીમર મુંબઈ થઈને કરાચી જશે તો તમોને
મલો ખુશી થઈશુંજી”

લડન,

“શીરીન નરીમાન. જહાગીર કોઠારી”

તા. ૧૫-૬-૧૯૩૨.

“.....બહેનજી તમોએ આટલી બધી મહેરબાની કીધી છે
ને આય વખતખી તમોએ બસતી કલાક આખી શીખવીને એને
પરીક્ષામા મોકલો છો તે વાસ્તે હુ કાઈ તમારી થોડી ઉપદ્રારી
નથી હું તો તમુને હમેશા વખાણુ છું ને ખુશી થાવ છુ કે તમારે
ત્યાજ મે એને શીખવા મોકલી છે કે જેથી એ તમારીધીજ પાર
પડી છે. ખુદા પાસ દુવા માશુ છુ કે આ કામ તમારે હાથ પાગ પડે”
તા. ૨-૧૧-૧૯૩૨

“ધનમાય બ બચ્ચા”

“.....પ૦ મેમબરની ઍડેડમીમા લાઇફ મેમબર થવાનું અનુપમ માન લોગવવા ખીજા પચાસ વરસોનો વધારો થય ને જીવો જાગો ત્યાં સુધી કોમમા એવુંજ ઉત્તમ માન જાળવી રાખો! તમારા લાઇફ મેમબર થવાની ખુશ વધાર્ધ જાણી હતી ને તે પછી તમામ પત્રોએ પણ એ ખુશ વધાર્ધનીજ ખગગ આપી તે પણ મારા વાચવામા આવી ને બધાનો સામતો સરવાલો કરી ને સેવતના મારી તરફથી મુબારકબાદી ઇચ્છું છું જેમ કરનામા હું બુદ્ધતો નહી હોઉં તો પેહલો છું ...”

“મેહરજીભાગ શો મેહતા.”

તા. ૨-૧૧-૧૯૩૨

“.....ભીખઈજી માય, માગી દીકરી તમારી સગતમા તમારા જેવી ભક્તી, ગરીબ, ને દાનાવ થાય. સારી સોબતમા રહે તો સારા નીવડે”

“જરબાઇ શો પટેલ”

તા. ૨૦-૧૧-૧૯૩૨

“.....દીકરી રતીની પરીક્ષાના આવેલા શુભ પરીણામ માટે તમે વહાલા બહેનજીને ખરા જીગરનો ધન્યવાદ આપતા અમારી ખુશાલી જાહેર કર્યે છીએ એ ફત્તેહ માટે ખરી મુબારકબાદી તમને ઘટે છે, કારણ કે તમારા શિષ્યોને પરીક્ષા પસાગ દરાવવાનીજ નેમથી તમે શીક્ષણ આપતા નથી, પણ તેઓ ઍનર્સ સાથે પસાર થઈ તમારા શીક્ષણને જેળ આપે એ જોવાને તમે હરદમ આતુર અને જીજ્ઞાસુ રહો છો એટલુંજ નહિ, પણ તેઓ મ્યુઝિક શીક્ષણ મેલવવા સાથે તેઓના ચારીત્રની પણ ખીલવણી કરવાની તમારી ખત અને ધ્યાનજી એક માતાને ભૂલાવે તેવી હરદમ માલમ પડી છે દીકરી રતી માટે તમે બહેનજીએ જે અયાગ કાળજી બતાવી છે તે માટે સતોશ અને મગફરીની નોધ લેતા અમને ખચ્ચીતજ ખુશાલી ઉપજે છે

“ખુદ તમે વહાલા બહેનને એ જમ્યાંઓને હજુર ઊંચી તાલીમ-નરખીયત આપવા લાખી છ’દગી બહે એવી દુવા શુભ મેંએ છીએ !.....”

“આલામાય. એરચશાહ હીરજબહેદીન”

“એરચશાહ. રસ્તમજ. હીરજબહેદીન.”

તા. ૨૯-૧૧-૧૯૩૨.

“.....તમારા ગુનારક હાથોની સુભ વધાર્ધની ચીક્રી મને આજે પોસ્ટમા મલી છેજ ને વાચી હમે શરવેને ઘણીજ ખુશાલી પેદા થઈ છેજ. બહાલી બેટી મની ઑનર્સ સાથે “૯૪” માર્કસથી ‘થીયરી’ની પરીક્ષામા પસાર થઈ તેનું સર્વ માન તમે! બહાલા બેહુનજીને ઘટેછ. કે પેહુલાજ વખતમા તમારી ઉત્તમ તાલીમથી એ પસાર થવા પામી છેજ હમે તે માટે ખરા અંત કરણથી તમારો ઉપકાર માની તે દાદાર પાસે દુવા માગીએચ કે તમેને ઘણા લાખા આયુધ્ય સાથે શુખી અને આખાદીથી ભરપુર છ’દગી બહે. આમીન !

“.....તમારા કરતા શીખવવામા ખીજી કેઈ ચહડતું હમે સમજતાં નથીજ”

તા. ૨૮-૧૨-૧૯૩૨

“કુંવરબાઈ” તથા ભાઈ

“ફીરોઝગાહ. સી. મીસ્ત્રી”

“.....તમારું કાગજ મને મ’યુ છેજ બેટી જર પાસ થઈ તે બાણી હમે ઘણા ખુશી થયા છઈએ, તેમજ તમાગ ઉપકારી છઈએ; કાગજ કે તમારી મહેનતથીજ આવુ શુભ પરીણામ આયુ છેજ, તે વાસ્તે હું તમારી ખરા હજરથીજ બહુજ આભારી છું. આવતે વરસેખો એમજ પાસ થાય, એવી મારી દુવા છેજ.”

“ધનમાય ખી. ભર્યા.”

તા. ૩૧-૧૨-૧૯૩૨.

.....વાહલાં લીખાઈજી, હજીની તમે મને એટલાં બધાં હેતથી ચાદ કરો છો તેથી હું ખરેખર મને ઘણીજ મગરૂર છું ને માહરાં વાહલાં લીખાઈજીની જીંદગીભરની હેશાનમંદ છું, કારણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ મ્યુઝિક શિક્ષકનાં શિક્ષણથી માંહરી જીંદગીમાં ઘણીજ કાયદો થયો છે, જે માટે માહરાં હંમેશનાં કાળજીવંત ને માયાળુ શિક્ષકનો જેટલો આભાર માનું તેટલો ઓછો છે.

“તમેએ જે બધી મહેનતે મ્યુઝિકની કીરતી મેળવી છે તેને માટે હમે તમારા Ex-pupils ને pupilsને મગરૂર થવા ભેગ છે કારણ આટલાં કીરતીવંતાં શિક્ષક પાસે મ્યુઝિકનું શિક્ષણ મધ્યું છે એ બધી કીરતી માટે તમે વાહલાં લીખાઈજીને ખરેખર ઘણીજ શાખાશી ઘટે છે, ભવિષ્યમાં વધતી જતી કારકીરદી તમે મેળવશો એવી મને પુર ખાતરી છેજી, ને તે માટે તમારે ખરેખર ઘણું મગરૂર થવાનું છે. ને હું તો માહરાં લીખાઈજી માટે હમેશની ઘણીજ મગરૂર ને હેશાનમંદ છુંજી.”

“આલાં. સો ખંખાતા”

તા. ૧૦-૨-૧૯૩૩.

“.....તમે કહેશો કે સામી પરીક્ષા આવી અને લેશન માટે નહીં આવ્યાં, પન શું કરું? બહેનજી હું જરાકખી નશુણી થવા માંગતી નથી અને તમારી આખા વરસની મહેનત ખરણાદ કરવા માંગતી નથી એ જરૂર સોમવારે આવસેજી.

“બહેનજી હું તમારો તો જીવસ ત્યાં વેર આભાર માનીસજી, કે આટલીખી તમેએ એને પાર ઉતારી. પણ શું કરું? કાલ કેવી છે કરીનેજ મેં એને જલદી અદરાવી દીધી.

“આ છેલ્લી પરીક્ષા છે તે જરૂર એની પાસે મેહનત કરાવી અપાવી દેશોજી.”

“ધનમાય. બી. ભરૂચા”

તા. ૨૧-૧૦-૧૯૩૩.

“ .. તમારી ‘અજલના ફેરેતા’ની ચોપડીના સંબંધમાં મહે’ કોઈ પણ વાર અભીપ્રાય આપ્યો હતો એ વાતની તો મહાત્મા યાદદાસ્ત તાણ કરવાથીજ મૂને ફેર મ થઈ છે એ અભીપ્રાયના કોઈ પણ ભાગનો ઘટતો ઉપયોગ તમે કરો તેમાં મૂને વાધો નથી તમે કોઈ પણ જોડું કરો એવા તો ઊંચ નહિ આપણા કોઈ પણ લખવાથી અને ખીન્નજો તેનો ઉપયોગ કરે તેથી વીઢ્યાની પ્રગટી થતી હોય તો તેમાં ચોર લાભજ છે.”

“મહેગ્વાનજી. મ. ખનાજી.”

તા. ૧૮-૩-૧૯૩૪

“.....આજ દિને તમારા ‘મ્યુઝિક સ્ટુડ્યો’ના સંબંધમાં મારા તરફથી કોઈક વિચાર લખી મોકલું છું

‘મિટ્ટા અને રસીલા શું ઇંગ્રેજી, ગુજરાતી કે હિંદુસ્થાની ગાયનોમાં જેવી મળાહ છે, અને તેથી જે અમાધારણુ આનંદ આપણને ઉપજવા પામે છે તેની કદર એક બેકદર ઇનસાન કદીબી કગી શકે? જેઓ રસીક અને અમરકારક ગાયનની લેહ-જતની કિંમત ડરી શકતા નથી, તેના ઢોળ હૈયાના માનવો માટે આપણે શું કહી શક્યે? શું સુખમાં કે દુખમાં ખરી રૂઢી પર રચાયેલા ગાયનો આપણા મુજવાયલા અતગ્ને કેવો સુખરૂપ આનંદ અપે છે, અને ઘડીભર આપણે કેવી શાંતિ અને રાહત પામ્યે છિયે તે સમજાવવું કોઈ મુશ્કેલી કાર્ય તો નથીજ!.

‘કેવી અકસોસની વાત છે કે આપણા સુધરેલા અને અપ દુ-ડેટ સોસાયટીઓમાં લેહર મારતા પારસીઓનો એક ચોટકસ ભાગ પોતાની કોમના ઉમદા પ્રકારનું ઇંગ્રેજી મ્યુઝિક શીખવનારા પાઠશાળા બેઠાનોની ઉદાર કદર નહિ કરતા, પરજાતની ફીરગી કે ખ્રિસ્તી કોમની બાઈઓને ઉત્તેજન આપવામાં અને તેમની હૃદ બાહર વખાણ કરવામાં પૂર મોજ માની લે છે! શું આપણી પારસી બેઠાનો જૂઠા જૂઠા વાજા જેવા કે ખ્યાનો, વાયોલીન,

મૅનડોલીન વિગેરે પર વળડતાં અને ગાતાં શીખવવામાં પાછી પાણી કરે એવાં છે? નમો બેહુન આજે વર્ષો થયાં પારસી બેહુ-
નોને ખ્યાના ઉપર સુંદર સંગીત વળડવાનું શીખવેા છે, અને
અત્યાર સુધીમાં સેંકડો પારસી બાળાઓ સંપુર્ણ રીતે શીખીને
ઘણાં ચપળ અને ઉમંગી બનવા પામ્યાં છે તે ઘણાઓને આજે
રેશન છે. ખુશીની વાત છે કે તમો ૬૮ વર્ષની આવી મોટી
ઉમરે પણ તમારા આજ્ઞા હુન્નરનો લાલ મારી પારસી બેહુનોને
આપતાં રહ્યાં છે, તે તમારા ૪૫) વર્ષની અહેમત ખરેખર સ્તુતી-
પાત્ર છે, એમ મારે હિંમતથી કહેવું જોઈયે.

“અલગતાં તમારાં કેટલાંક વાર્તા વિગેરેનાં પુસ્તકો મારા વાંચ-
વામાં આવ્યાં છે, અને તે તમોએ ઘણીજ સંભાળથી અને મધુર
ઢપે લખેલાં હોવાથી, તેને છાપાએ અને વાંચક-પ્રજાએ પણ
વખાણેલાં હું જાણું છું. વળી તમોએ તમારા અતિ વાહલા બાઈ
મરહુમ સોરાળ. પાલમકોટનાં માસિક ચોપાન્યાનાં અધિપતિ
તરીકે કેટલોક વખત સુધી ફરજ બજાવી-તમારી એક પ્રવિણ
લેખક તરીકેની શક્તિ બતાવી આપી હતી તે ઘણાંઓ સારી
રીતે જાણે છે. એક ઉત્સાહી ખ્યાનીરૂટ તરીકે તમોએ જે અનુ-
પમ કી-ત’ મેળવી છે તે સદા નીલી રહે એવી મારી ઉમેદ છે.
એક મધ્યમ શક્તિના બાઈ હોઈને-તમોએ કેટલાંક ઉપયોગી
ધર્મ-ખાતાંઓને-તમારાં દયાળુ શિષ્યોની સહાયતા સાથે-અનેક
જાહેર કોનસર્ટો કરીને રૂ. ૩૮,૦૦૦/- નો ધરખમ ફાલો આપ્યો
છે, તે માટે તમોને બારે ધન્યવાદ ઘટે છે સદી નેમ ધરાવતાં
કાર્યો માટે જે પારસી બેહુનો પોતાની ઉત્સાહી સહાયતા આપ-
વાને નિત્ય પછાત પડતાં નથી, તે તેમની ઉદાર લાગણીનો આ
સારનો પુરાવો છે, એમ કહેવાને કોણ ના પાડી શકશે ?

“એક કારણ માટે હું ઘણા દિલગીર છું કે તમોએ મુળદર્માં
એક “કોનસર્ટ હોલ” ની સ્થાપના કરવાનો જે ઉમદા વિચાર
ધરાવ્યો છે તે તમારી શ્રેષ્ઠ ઉમેદ હજી સફળ થવા પામી નથી
એ માટે તમોએ અનેક કોનસર્ટો કરીને જે નાણાં ભેગાં કર્યાં

છે, તે ખચીતજ પુરતાં નથી. જરેજ તમોએ તે માટે પુષ્કળ પ્રયત્ન કરીને જખરી વેડ કરી છે, છતાં જો તમારાં શિષ્યો અને અધ્યાતાં મ્યુઝિકનાં શોખીન પારસી બેહનો અને ભાઈઓ જો મન પર લઈને પોતાનાં બોહળા લાગવગનો ઉપયોગ કરીને, એ માટેનાં ફંડને ચાલુ ઉપસાવ્યા કરે તો, એક “કોનસર્ટ હાલ” ઉભો કરવાની-તમારી ઉમેદ હજીની-તમારી જીંદગી દરમ્યાન ખર આવે તો આપણે સહેજની અજબ થઈશું નહીં, અલબત્તાં આપણાં મશહુર છાપાઓનાં ભલા અધિપતિ સાહેબો સાહે તો ઘણું કરી શકે; અને ઉપલાં ફંડને માટે કલમ ચલાવે તો-અત્યાર-સુધીમાં ભરાયલી રકમમાં ઘણોક વધારો થઈ શકે.

“હું તમોને ખરાં જીગરથી પૂર તંદરોસ્તી સાથે આરામ ઇચ્છું છું; અને હોવા શુભરૂં છું કે એ તમારી વર્ષોની ઉત્તમ આશા હવે પછી સંપૂર્ણ થયલી જોવાને, તે મહાન સર્વેશ્વર તમોને સામર્થવાન કરે ! આમીન !”

આલ્ટામોન્ટ રોડ,
તા. ૨૧-૪-૧૯૩૪.

“બેજનજી. અરદેશર. દુબાસ.”

“.....બહેનજી સત માનજો જે તમારી સાથથી છુટાં પડતાં હમો ઘણાંજ દલગીર છેઈએ, પણ ફરજિયાત અમોને ખાલી કરવું પડ્યું છે હમોને ચાલુ વમાસન થાય છે જે હમુને તમારાં જેવાં ભાડુત મળવાનાં નથી. પોતે અગવડ ખમી ખીજાંને સગવડ કરી આપે એવો નમુનેદાર ખવાસ ઘણાંજ ચોડામાં હશે. એ તમારા શુણને માટે હમો તમારાં સદાનાં આભારી રહીશું.

“એવાં ભાડુત ફરીથી નહીં મળશે. જરેજ એ જાખતમાં હમોને ઘણીજ ખોટ ગઈ છે.

“ખુદા તમોને સંભાલી મદદગાર થશે !.....”

દેહલું.

“શીરીનખાસ. ખરશેહજી. ફોર્સ.”

તા. ૩૦-૪-૧૯૩૪.

“ખરશેહજી. એ. ફોર્સ.”

“... ..આવતે સાલથા ફારેગ થવા આગળ એક કોનસ્ટ્રક્ટરનાં છે, એ ખજરથી દધાઈ બાંધે છે’.....હજી આ ભિમરે પણ એજ હોંશ! તમે ટાઉન હાલમાં પાછાં જવા માંગો છો !ચાલો એ કામખી સફળ કરો અને આ દુનીયાનો ફેરો પણ સફળ કરી વીદાય થજો. મને તમારી અચો યાદ લખવાની ટક કદી આપતા નાં. નવધાર આંશુએ લખું તે કરતાં એ વિચારજ માંડી વાલજો.”

“ફીરોજ. ર. રતનાગર.”

તા. ૨૭-૫-૧૯૩૪.

“.....હવે હમુને એકનો એકજ વીચાર આવે છે. જે બીખાઈજી-પીરોજબાઈ જેવાં ભાડુત કેઠે મલવાના નથી નવા ઘરમાં તો એકજ ભાડુત ઉપર છે, તે અંગરેજ છે. ઓ ખુદા! આવાં ભાડુતોથી તેં હમુને કાંય છુટાં કીધા? જેવી તારી મરજી! બેહેનજી ખુદા તમુને શલાલે અને તેજ તમુને જરથી નવાજે.

“.....તમે એટલાં લગ્નાં અને લાયકીવાલાં છેવે જે કોઈખી તમારી સાથે વાંકો ચાલશેજ નહીં. બેહેનજી હુંખરી મનથની અને લાગણીથી લખુ છું જે તમારાં જેવાં દીલસોજ અને આળ-ફદાર ભાડુતથી હું છુટો પડું છું. ખરેજ લણાંજ થોડાં માણસો તમારાં જેવાં હશે. જ્યાંખી તમે જાવો અને રહેવો ત્યાં સુખી અને આખાદ રહેજો. મેહરમાન બેહેન એકવાર ફરીથી તમે હમારી તરફ દેખાડેલી અને કરેલી અનેક મહેરબાનીઓ અને ઉપકારો માટે બે હાથ બેડી માફી માંગી દલગીરી સાથે છુટો પડું છું. ખુદા તમારો શહુબાર અને મદદગાર થાવ.....”

“ખરચોદજી એ ફાખસં.”

તા. ૩-૬-૧૯૩૪.

“... ..તમારી મુળાચકળાદીની ચીક્રી દીકરી તેહમોને પુગી છે, અને તે માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. તમોએ તેહમીનાને જે મુળાચકળાદી આપી તે કરતા વધારે મુળાચકળાદી હું તમને ઈચ્છુ છું. તમોએ એની ઉપર કાળજી રાખી અને મહેનત લીધી, તમાગ પોતાનાં બચ્ચા માફક ગણી એને જે મંગીતની ઉમદા હુન્નરની તાલીમ આપી તે માટે હું તમારી ઘણી ઉપકારી છેઉં, અને તમારે પગળે એ આલી શિષ્યોને પણ એજ માફક તાલીમ આપશે

“સંગીત (Music) શીખવતી વખતે કેટલા શિષ્યોને શિક્ષણ આપ્યું અને કેટલા પાસ થયા, તેને લગતી જે મુશ્કેલી તમોએ કીધી છે, તે ખરેખર નોધી રાખવા લાગ્યેક છે.”

“દારીબાહ જાં બેઠર.”

તા. ૮-૭-૧૯૩૪.

“... ..ત્યારે મેં પહેલું જાણ્યું કે તમો બહેનજી પાઠો એક કોનસટ્રક્ટ કરનાર છો, ત્યારે ખુદના બંદા હોય તો માનને કે મને મસમોટો ધતીક પનો આવકો લાગ્યો.....અને તે પણ ફક્ત ઈનમીન ને માડેતીનને બદલે આગ છોકરીઓ સાથે—ત્યારે તો મારી અજાણ્યોનો કશો પારજ રહ્યો નથી !.....

‘એક કોનસટ્રક્ટ એટલે મોટી જગલ, કીમતી વખતની મોટી ફાકાણુ અને છોકરીઓના લેલ ઉપર મોટો ભાગ અને તે સાથે મોટા બહેનજીની નળણી આવતી તખીઅત ઉપર અણબટો બોલે, અને આકેબત શું—સાચક શું—પ્રધોજન શું ?—આલોજી-જવાબ આપો.....”

“ઐરચશાહ ર. હીગ્જમેદીન ”

તા. ૨૫-૫-૧૯૩૪.

એક સાચો ખુલાસો.

“.....દીકરી લીખાઈજીની ૧૯૩૧ ની ‘ફ્રીટી’-ફાઈવ યસ’ ધન મ્યુઝિક’માં, “મારો અનુભવ,” એ પ્રકરણ હેઠળ દસમે પાને દીકરી લીખાઈજીને ઇંગ્રેજી શિખવવા જે એસારો કર્યો છે, તે સાચો છે; પણ તે પછી ઘણે લાંબે વખતે એક ચોપાનિયામાં દીકરી લીખાઈજીને ખોટી પાડવા જે લખાણ આપ્યું છે, તે મને વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યું, કે લીમજીભાઈ અસલી વિચારનાં હતા ને છોકરીઓને ઇંગ્રેજી કેળવણી આપવાની વિરૂધ્ધ હતા । આ ખોટું છે, તેથી હું સમ્યાઈ જાહેર કરું છું:—

જ્યારે મારાં માય, ભાઈ, અને ગહેન મરહુમ લીમજીભાઈ પાલમકોટનાં કોટનાં ઘરમાં રહેતાં હતાં, ત્યારે હું અલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાંથી મારાં માયને મળવા આવતી હતી, ત્યારે ખીજે માળે મરહુમ લીમજીભાઈ, ને તેવણનાં ધણીઆણી આવાંખાઈને મળવા જતી હતી. ખાઈ આવાંખાઈને હું ‘ટર્ટીંગ’ની લેસ શિખવતી હતી, ત્યારે એક દીવસે લીમજીભાઈએ મને કહ્યું કે “મીઠીખાઈ, મારી લીખાઈજીને તમે ઇંગ્રેજી શિખવજો. હમણાં તો એ ગુજરાતી શીખેછ, સાત ચોપડી પુરી કીધા પછી ઇંગ્રેજી શિખવશું.” આ તેવણનાં પોતાનાં શબ્દો છે. મારું મહીરે નામ મીઠીખાઈ હતું. આ વાતચીત અમોને ૧૮૭૨ કે ૧૮૭૩ માં થઈ હતી. આ સાચું છે, અને દીકરી લીખાઈજીનાં આગ્રહથી સમ્યાઈ જાહેર કરું છું. તે જમાનામાં મરહુમ લીમજીભાઈ અને મરહુમ આવાંખાઈનાં વિચારો ઘણા સુધરેલા હતા.

લીમજીભાઈ ગુજરી ગયા પછી ત્રણ વર્ષે દીકરી લીખાઈજીને મારે મેર ઇંગ્રેજી શિખવવા મોકલ્યાં. તે પછી ચાર-પાંચ વર્ષ રહીને અલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાં લીખાઈજી ગયાં. લીખાઈજીને હું ૫૮ વર્ષો થયાં ચાલુ અંગત ઓલખું છું. એવણનો સ્વભાવ શીત છે. એવણને રાંઠ, ગરીબ એ આળી છાંટગી સૂધી જોયાં છે. એવ-

જુની ચાલ-ચલણ, નીતી-રીતી, જિયો ખવાસ, ખાનદાની ખાસી-યત, તાબેદારી, ગચ્ચાઈ, આળસ-ઈઝત અને સ્વમાન ઘણાં ચઢીયાતાં મેં હંમેશાં જોયાં છે. ૫૮ વર્ષો થયાં એવણનાં સમા-ગમમાં હું ચાલુ આવી છું, ને દીકરી તરીકેજ ગણું છું.

પારસીઓમાં એવી તાબેદાર, ગુણવંતી, ડાહી, સમજી, સખુરીવાલી અને સહનશિલ દીકરીઓ ઘણી પેદા પડે એવું હું ઈચ્છું છું !”

“જરબાઈ. ફરીરજી.”
(પટલ.)

‘સી બુ તેરસ.’

કેલાખા,

તા. ૧૫-૬-૧૯૩૪.

“.....આજે લગલગ પાંચ દાયકા થયા તમોને આળખવાનું માન સેવક ધરાવે છે, અને તે ધરાવનારનો જશ તમારા મરહુમ ભાઈ શોરાબને ફાલે જાય છે. એ ભાઈએ જોડેલી સાંકળ એવી તો મજબુત છે કે આજ દીન સૂધી એક કડી પણ તુટી નથી.

તમો સરખી એક નમુનેદાર બહેન મેળવવા માટે હું પોતાને ભાગ્યશાલી સમજી છું.

આ લાંબી મુદત દરમિયાન સેવકને તમારે માટે પૂરતો અભિ-યાસ કરવાનો અવકાશ મળ્યો છે. તમારી સાહિત્યની સેવા માટે આ, અને અગાઉનાં પોચાઓમાં પ્રગટ થયેલા મતોથી વધુ સરસ મત હું શું ઉચ્ચારું ? એ તમારાં કાર્યો માટે મારો અનુ-ભવ મને શિખવે છે કે એ કામને માટે તમોને કુદરતે જન્મ-થીજ બક્ષેસ કરી છે, અને તે બેશક કેળી આપે ઉતરતી આવેલી હેવાથી તમારી કીર્તિમાં વિશેષ ઉમેરો થયેલો હું ભાષું છું; તે છતાં બહેન લીખાઈજી, શું કહું ?

તમારે માટે કેટલીક અદેખી ચોરતો એવી અફવા ચાલુ
ઉડારે છે, તેમજ કેટલાક લોકો અનણ્યા લાયકાઓનું લેખું
ફેરવે છે કે તમે ફક્ત તરજુમાજ કરી શકો છો, ને 'ઓરીજનલ'
લખી શકતાં નથી, તેઓને આ ચાદગાર પુસ્તકમાં આવેલાં
'ઓરીજનલ' લખાણોનો મોટો જથ્થો, અને તે લખાણો વિષે
સાક્ષરો, વિદ્વાનો, પંડીતો, છાપો અને સ્કૉલરોનાં ઊંચા અભિ-
પ્રાય અર્પણ કરૂં છું. વાંચો ! એવણની સાહિત્યની વિદ્વતા અને
ખાહોશી, એક લેખક તરિકે, એક અંચકાર તરિકે, જાહેરમાં
હિમ્મતથી લખનાર તરિકે, ભલા મરદ લેખકનું પણ લક્ષ ખેંચે
છે. ગાજર પારખુંઓ ઝવેરી થઈ બેસવાનો દાવો કરે છે !
તમારા ભાઈનાં ચોપાનિયામાં ૨૦ વર્ષો સૂધી કોણે મદદ કરી ?
તમેજ ! દરેક ચોપાનિયામાં અને દરેક વર્તમાન-પત્રમાં ૧૮૯૦
થી ૧૯૩૪ સૂધી જાતી હિમ્મતથી. કોઈનો પણ સરોપરો રાખ્યા
વગર સમ્યાઈ કોણે જાહેર કીધી ? તમેજ ! તે કંઈ વાર્તાનાં તર-
જુમાં નહિં હતાં ! તે સઘળાં સેંકડો 'ઓરીજનલ' લખાણો
હતાં, ને લોકો તમારાં લખાણો-ખાટાં-તીખાં, ખારાં-મીઠાં વાંચ-
વાની કેટલી હોંસ ને ટગર કરતાં હતાં, તેનો તમેને અને તમારાં
દુશ્મનોને ખ્યાલ વટીક ન હતો, પણ હું તે ખરાખર સાંભળતો
અને વર્ષોથી સમજતો આવ્યો છું. તમારી વિરૂધ્ધ બોલનારાંઓ
આજે તેઓજ પડે તરજુમાં કરાવે છે, ને કરે છે; ને તરજુમાને
સો સો વખત પગે લાગે છે, પૈસાં ખર્ચીને ! તમારી સાહિત્ય
સેવા બાબે આજે જે જાતની પ્રસંસા જાહેરમાં થાય છે ને થઈ
છે, તે આ પુસ્તકમાં વાંચવા હું તેઓને ભલામણ કરૂં છું, કે
કંઈ શિખે ને ધડો લે; બાકી તરજુમો-થું ને 'ઓરીજનલ' થું તે
જો તેઓ નહિં સમજે તો તેનાં જેવાં અપટ મત બાંધનારાં
(ભોગ તેઓનાં) ખીન્ન કોઈજ નહિં ! તરજુમાં તો તમે ફક્ત
ચાર ચોપડીનો વાર્તારૂપે કર્યો છે, પણ ૪૫) વર્ષો સૂધી તમે જે
લખાણો વર્તમાન-પત્રોમાં, ચોપાનિયાઓમાં, પુસ્તકોમાં કીધાં છે,
ને હજી પણ હિમ્મતથી કરો છો, તે ઉપરથી કહી શકું છું કે
તમારી કુદરતી વળણ, તમારી કલમમાં જોર-જોમ-જોસ-ખરી રીતે

તો 'ઓરીછનલ' લખાણ ઉપરજ છે. તમારા લાઈનાં ચોખાનિ-
યામાં વર્ષો સૂધી 'નેપચ્યુન'નાં તળલુસ હેઠળ હું ૪૫) વર્ષો
ઉપર લખતો હતો, ત્યારથી તમારી તેજ કલમનો હું ઘણો
વખાણનાર છું; ને ત્યારથી હું તમારાં લખાણો વાંચી આજે
મનનો ઉલસો કાઢું કે તમોને ખુદાએ જેમ જન્મથીજ સંગી-
તની નવાજેશ કીધી છે, તેમ સાહિત્યની ગણેસ પણ જન્મથીજ
કીધી છે એવે ઉત્તરું. એ તો તમારી તેજસ્વી કલમ અને
તમારા પાકટ અનુલક્ષના પ્રતાપ છે; તમો પ્રામાણિકપણે અને
સરચાઈની નેમથી તેમજ લોલાઈથી લખી તમારી ધડો લેવા
જેગ લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરો છો.

ખીજું, આજે જે ભાયડાઓ અને 'બાઈકા લોક' વાતાંઓ,
તરજીમાં, ને લખાણો કરે છે, તેના તેઓને પૈસા જોઈએ છે ને
મળે છે, જ્યારે તમે આખી જીંદગીમાં સાહિત્ય સેવા એક પૈ પણ
લીધા વગર શોખની ગળવી છે, એ તમો જાહેનને ઘણું માન-
જરેલું છે, ને તે હું વર્ષો થયાં જાણું છું. સાહિત્યમાં તમારી
હુશિયારી જોઈને કેટલાંક સ્ત્રી અને પૂરૂષ લેખકોને તમે
દોરવી શકો. (વગર શકે, અને હિન્મતથી કહેવાની રજા લઉં છું)
તમારી આવી કુદરતી વળણ માટે, અને લોકોનાં આવા ઉત્તમ
અભિપ્રાય માટે સાહિત્યમાંજ નહિ, પણ સંગીતનાં શિક્ષકો,
શિષ્યો, તેમનાં માતા-પિતાઓ તથા, ગૂજરાતી અને ધંજેજી છાપો
અને ત્રિનિટી કોલેજ ઓફ મ્યુઝિક, લન્ડન, તરફની તમો માટે
જે પ્રસંસા જાહેર થઈ છે, તે સઘળાંની 'ઓરીછનલ' નકલો
મારા ધંધાની રૂએ મારા હાથમાંથી પસાર થઈ છે, ને હજી પણ
તમારાં 'મ્યુઝિક સ્ટુડયો'માં સચવાયલી છે, એમ હું જાણું છું.

મારી તમોને સલાહ ને સૂચના છે કે તમારી કાબેલ કલમને
પડતી મેળી કાટ ખાવા દેતાં ના. બેશક ચણાની બે કાડ ને દીઠેલું,
વેઠેલું, ખમેલું, અનુલવેલું હોય તે પ્રદર્શિત કરવા જરા પણ
હિન્મત હારતાં નાં; પણ જોધરક લાગણી દર્શાવી બાહિન્મતથી
જાહેર પડજો. અત્યાર સૂધી લખતાં આવ્યાં છો, તેમજ લખજો.

સમજી, ડાહ્યા અને અકકલવાન આદમીઓ તો તમારાં લખાણની તારીફ કરે છે, એ હું વર્ષોથી જોતો અને સાંભળતો આવ્યો છું, ફકત ખારીલાં, વેરીલાં, કપટી, કીનાજોર ને અદેખાં આસામીઓજ ટોપી પેહરી લઈ તમારી વિરૂધ્ધ બોલે છે; તમે તો સચ્ચાઈને વળગી રહી, તેઓનાં નજીસ વિચારોને પગ તળે કચડાવલાજ રાખી નિર્ભયપણે તમારી નિષ્કલંક સાહિત્ય (શોખની) સેવા ચાલુજ રાખજો. કોઈની લાગણી દુઃખાય તેની તમે દરકાર રાખશો નહિંજ ! તમારી લાગણી ૫૦ વર્ષો સુધી દયાહિણુ ઇનસાનોએ દુઃખવી છે ! અને તે તમે મૂંગે મોંહડે અધીર સદી સુધી તેઓનું સોસ્યું છે, જો કે ખુદાએ તેઓનો ઇનસાફ કીધો છે, ને ખીલાં-ઓનો હજી કરવાનો છે, તેઓની વારી આવશે, ત્યારે આ જેહાનથી પેલી જેહાન સુધી થશે, તે સત માનજો.

તમે જે ૫૦ વર્ષો સુધી મૂંગી આફતો, મૂંગા સંકટો અને દારૂણ દુશ્મનોનાં દુઃખ મૂંગે મોંહડે સળુસીથી ખમ્યાં છે, તે હું જાણું છું, તે દુન્યાને જાહેર કરો, દેખાડો, જે આજની ઉધરતી ઉછાછલી છોકરીઓને ધડો લેવા જોગ છે. આજે તો બધીઓ કુવામાંજ પડવા માંગે છે !

તમારી સંગીત સેવા એવી જગ-જાહેર, કીર્તવાન, ફતેહમંદ અને અનુપમ ૫૦ વર્ષો થયાં છે, કે મારે કંઈ બોલવું એ લીલીનું પુલ રંગવા બરાબર છે ! મારા હાથ હેઠળથી પસાર થયેલાં અસલ લખાણો અને કાગળો વાંચી આફ્રીન કરું છું !

વળી તમે આખી કુવારી જીંદગી નીતિ-રીતિએ, માન-પાનથી ને લોકોની વાખવાળી સાથે પસાર કરી છે, તેવીજ રીતે આપણી જરૂરોસ્તી કોમની દિકરીઓ ચાલે અને વર્તે એવી જીંદગી કરું છું !.....”

મહેરજીભાઈ. શા. મેહતા.

તા. ૨૪-૯-૧૯૩૪.

“.....તમે જહાલાં જડેનની નેક મનશની પ્રમાણે તમારી કીર્તિમાં વધારો થાવો, તેમજ જગ આશકાગ થાવો, ઈઝત-આબરુનું અને માન-મગ્તબાતું સુખ હાંસલ થાય, અને તે ફિરતાર અને તેનાં ચઝદોનાં લલા આશિર્વાદ તમારી ઉપર મદા વરસતા રહે !.....”

જેમ ખોગ્શેદનાં તુઝી કિગ્જોથી દુન્યા રોશન થાય છે, તેમ તમારૂં મુબારક નામ લલાં કાર્યો અને વિધ્વતાલરી ખાહોશી, સુગંધી પુલોનાં પમરાત માફક મદા પમરતાં રહે !.....”

“હીલ્લા અરદેશર અંમ. કરાઈ.”

૧૯૩૪.

“.....તમેને ખીછાણુનારાંઓ અને તમારા સમાગમમાં આવેલાં સદે કોઈ એક અવાજે બોલે છે કે કુંવારાં રહેવા છતાં, તમારી આખી છંદગી આજની અબજા આલમ માટે નફલ કરવા જોગજ નહીં, પણ નમુનેદાર પુરવાર થઈ છે તમારાં અંગત દુશ્મનો ગમે તે લલે બોલે, પણ સમજી આત્માગીઓ તે લોકની નીદા સાંમે ધીકકાર અને ફીટકાર નાંખતાં રહ્યાં છે.....”

એરચશાહ. રૂ. હીરજબેહુદીન.

તા. ૩૧-૭-૧૯૩૪.

“.....આખી છંદગી તમે ખમી-લડીને વખત પુરો ફીધો! તમે કેવા કેવા લોગ આખ્યા છે, તે હું જાણું છું, તે છતાં તમેને વધારે દુ.ખી ને વધારે હેરાન કરી સતાવવામા દયાહિણુ દુશ્મનોના હાથમા શું આવ્યું ? પર) વરસો ચયા હું જાણું છું, ત્યાં સુધી, તમે કોઈનું નુકશાન ફીધું નથી, કોઈનું બુરૂ ફીધું નથી, કોઈનો હુક લૂટ્યો નથી, કોઈનો પૈસો લીધો નથી, કોઈને દુ ખ ફીધું નથી, તે છતાં, સગાઈનું નાતુ ધરવી, અકલહીણુ ને દયાહીણુ ઇનસાનોએ ૫૦ વર્ષો સુધી તમારી ઉપર જે દુ.ખ

પાડયાં છે, તે મોતના મારા (તેથી તમારાં માય ને લાઇની લલાઈનાં કુંગરો છતાં) કરતાં પણ ઘણાં અસહ્ય છે, તે હું જાણી શકી છું! કર્પિણ કાવતરાંગાએએ કાવાદાવા કરી દીલસોઝ દોસ્તોને દુશ્મનો બનાવ્યાં છે! તમારો આ જીવતો, જાગતો દાખલો જગતને કાંય નહિં જણાવતાં? તમે જે અસહ્ય સંકટો જાણે હોઠને 'સીલ' મારીને, ખમ્યાં છે, તે તમે કાંય નહીં દુન-યાને દેખાડો? તમે અને ખીજાં, ખીજાંઓની લાગણીનો ખ્યાલ કરો છો, પણ તમારી ઉપર ૫૦ વર્ષો સુધી ચાલુ દુઃખ પાડયાં, ત્યારે તે દયાહીણ દુશ્મનોએ તમારી લાગણીનો ખ્યાલ કીધો હતો કે? તેથી તમારાં જેવાં તમામ નિર્દોષ ને નિષ્કલંક ગાઇ ઉપર! લખો! લખો! આવાં અસહ્ય સંકટો, ને મૂંગી આફતો છતાં તમે કેવાં આખરૂ-ઈજતે, સ્વતંત્ર રહી સ્વમાનથી રહ્યાં છો! એવીજ રીતે નીતિ-રીતિથી આજની ઉધરતી, પણ કમઅકકલી છોકરીઓ, તમારી માફક ડહાપણ વાપરી દુઃખ ખમીનેખી રહી શકે એ મારી દુઆ છે!

તમારાં ડહાપણ ઉપર, તમારાં સદાચરણ ને સ્વમાન, તેમજ સખુરી અને સહનશક્તી ઉપર, તથા ૫૦ વર્ષો સૂધી મોહકું બંધ રાખી ખમેલી મૂંગી આફતો ઉપર આફીનનાં ઉદગારો શિવાય ખીજું કશું લખી શકતી નથી! ૫૦ વર્ષો થયાં તમારા અંગત સમાગમમાં છેવું. તેથી લલામણ કહે છે કે ૫૦ વર્ષો સૂધી તમે શું ખમ્યું છે, તે જાહેરમાં લખો, જણાવો!.....

.....આજે ચાલુ ૫૨) વર્ષો થયાં હું તમોને એક અંગત મિત્ર તરીકે પીછાણતી આવી છું. આપણે સ્કુલમાં જ્યારે સાથે શિખતાં હતાં, ત્યારે આપણી 'સ્કુલ-લાઇફ' કેવી સુખી અને દુઃખ-જંજાળથી નિરાળી હતી! આપણે કેવાં નફકરાંપણે સુખ અને આનંદથી ફરતાં હતાં! તે સુખી દિવસો આપણી ખંન્નેની જીંદગીમાં પાછા નહિં આવ્યા! અફસોસ!

આપણી દોસ્તી જે તકી રહી તે તમારી ધીરજ અને ખંત-નુંજ પરીણામ છે; કારણ હું મારી દુન્યવી અનેક જંજાળોમાં ને

મારાં હું જામા ચુટાયલી રહું, ને જો કે દીવથી તો હરદમ યાદ કરું, પણ કોઈ વખત તો મહીનાઓ સૂધી કંઈ ખજાન-અતર લેવું નહિ, પણ તમોજ મને લખી, યાદ આપી પરપુષ્ટ કરતા રહ્યા મારી તરફની ક્ષીદાગીરી માટે હું તમારી ઘણી હેશાનમદ છું.

૫૦ વર્ષોની તમારી હિંમત, સખુરી અને મહનશક્તિ ઉપર આદરીત કરું છું ! આજના જમાનાની કેટલી છોકરીઓ એવીજ રીતે નીતિ-રીતિથી ચાલી હું જ ખમીનેખી રહી શકે ?

હું-ચામા તમારા જેવા મિત્રો ઘણા થોડા હશે, પણ મિત્ર-તાની પીછાણ કરનારા કોણ અને કેટલા હતા માણુનો છે ? બધા પોતાનોજ સ્વાર્થ શોધે છે !.....”

૧૯૩૪

“દીનબાઈ રસતમણ. પાલખીવાળા”

વડોદરામાં છપાયતાં એક પુસ્તકમાંથી ઉતારી લીધેલું મારું જીવનવૃત્ત.

"૧—મિસ લીખાઈજી. લીમજીભાઈ. પાલમકોટ.

"૨—જ્ઞાતી—જરથોસ્તી—પારસી.

"૩—જન્મભૂમિ—મુંબઈ.

"જન્મ સમયે કુટુંબ સ્થિતિ બહુ સારી.

"મિસ લીખાઈજીના બાપના બપાવા પાલનજી જીવનજી, પાલમકોટામાં એકલા અને મોટા પારસી શાહ સોદાગર હતા. તેમણે ૧૮૦૧ માં પાલમકોટામાં વેપાર શરૂ કર્યો હતો, અને તે પછી ૧૮૨૬ માં સ્વર્ગવાસ થતાં એમના એકપૂરા દિકરા ડોસાભાઈએ ખચ્ચીસ વર્ષો સૂધી ચલાવ્યો હતો. તેમનો વેપાર લાખોનાં લેખાંથી લખાતો હતો. અને તે પછી ૧૮૫૧ થી ૧૮૬૩ લીમજીભાઈ સંઘળો વહીવટ ચલાવી મુંબઈ આવી વસ્યા અને ત્યાંના વેપારીઓની આડત ચલાવતા હતા, અને મિસ લીખાઈજી પાલમકોટનાં જન્મ વેળા ઘણી સુખી અને આખાદ સ્થિતિમાં હતા. પાલમકોટામાં ૬૧ વર્ષો સૂધી એમના વડવાઓ વસ્યાથી એમની અટક પાલમકોટ પડી હતી.

બાઈ આવાંબાઈ, મિસ લીખાઈજીનાં માતૃશ્રી, મરહુમ ઘણાં ઠહાપણવાળાં, દૂરઅદેશ, સહનશિળ, ઉદ્યોગી અને બાહોશ બાતુ હતાં. વિધવા થયાં પછી પતિનું ઘર અને નામ જાળવી રાખી ખચ્ચાંઓને ભિંચી કેળવણી આપી હતી. એમના વિચાર ઘણા સુધરેલા અને ભિંચી કેળવણી તરફ ઢળેલા હતા. એમના મરણ પછી એમનાં લખાણો અને કવિતાનો એક મોટો સંગ્રહ મળ્યો હતો.

'મિસ લીખાઈજીના મમાવા પણ ઘણા બાહોશ, ચંચળ અને કેળવાયલા હતા, અને છાપા સાથે સંબંધ ધરાવતા હતા. એ

રીતે ગાહિત્યનો યોગ મીઠા ભીખાઈજીમાં, અને એમના મરદુમ ભાઈ યોરાજમાં મગાવા અને માનુષી તરફથી, અને સંગીતનો યોગ ખાપ-ખપાવા તરફથી હૃતયો હોતો.

“ખાઈ ભીખાઈજીએ મૂંડરાતી કેળવણી ખાઈ ભીખાઈજી. શાપુ-રજી ખંગાળીવાળી નિશાળમાં સાતમાં ધોરણ સૂધી લીધી હતી. અને ઇંગ્રેજી કેળવણી જાતીતી અલેક્ઝાન્ડર ઈનસ્ટીટ્યુતમાં પહેલેથી છેલ્લે સૂધી લઈ અને ૧૮૯૨ માં મેટ્રીકની પરિક્ષામાં ફોર્સેટ મેળવી હતી, ન્યાંચી એમણે સ્કૉલરશિપ તેમજ ગ્રંથ્યાખંધ ઈનામો, ઇંગ્રેજી, ભરત-ગ્રંથણ કામ, ગાયન, અને પીઆનો વગાડવામાં દર સાત મેળવ્યાં હતાં, ઇંગ્રેજી નિશાળની એમની કારકીર્દિ ઘણી ઈર્નિર્વાન નિવડી હતી. તે પછી પ્રખ્યાત ઇટેલિયન ઉસ્તાદ પ્રોફેસર જી. સ્કીન્ઝી પાસે દમ વધે સૂધી પીઆનો વગાડવાનું શિક્ષણ શાસ્ત્રાનુસાર શિખ્યાં હતાં; અને લન્ડનની ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝિકની જુદી ‘થીઅરી’ અને પીઆનો વગાડવાની પરિક્ષામાં નવ સર્ટીફિકેટો મેળવી હતી. એજ ઉસ્તાદના શિક્ષણ હેઠળ ‘સીન્યર’ ની પરિક્ષા પસાર કરનાર એવળુ પેહલ્લાં પારની બાનું હતાં.

“જાણીતાં બાનું મિસિસ જરખાઈ ફરીરજી પટેલે એમને જી‘થુ’ અને તરેહ પ્રકારનું ભરતકામ શિખવ્યું હતું, અને જી‘થી જાતની હુન્નરમંદ ‘વીનીશ્યન લેસ’નું શિક્ષણ મિસિસ સ્કીન્ઝીએ આપ્યું હતું, કે જે જાતની જૂદી જૂદી લેમો શુંથીને પ્રદર્શનોમાં દેખાડવા માટે ભીખાઈજીને ચાર સોનાનાં ચાંદ કલકત્તા, જાવનગર, નાગપોર અને અલાહબાદના એકઝીબીશનોમાંથી મળ્યા હતા, અને હટવાના નામદાર મહારાણી તરફથી સોનાનો ચાંદ મેળવનાર એવળુ પેહલ્લાં પારસી બાનું હતાં.

“મિસ ભીખાઈજીએ આગળ મરદુમ મી. કાબરાજીનાં તેમજ ખીજા ઘણા મંડળો જેવાં કે મ્યુઝિકલ યુન્યન, સોરોસીસ કલબ, રીપન કલબના જલસાઓમાં ભાગ લીધો હતો, અને આપણા

નામદાર શેહનશાહના કૉરોનેશન પ્રસંગે એમણે લેખક મંડળનાં સભાસદો માટે પોતાનાં શિષ્યો સાથે એક ઈંગ્રેજી સંગીતનો કૉનસર્ટ કર્યો હતો.

“મિસ લીખાઈજી પારસીઓમાં પેહલાં અને એકલાંજ સંગીતના શિક્ષક છે, કે જેમનાં શિષ્યો આજે વર્ષો થયાં વેલાતની સંગીતની પરિક્ષામાં ફતેહમંદીથી પસાર થાય છે; અને મહમ અંગ્રેજ ઉસ્તાદોનાં શિષ્યો જેવી રીતે માન સાથે પસાર થાય છે, તેવીજ રીતે મિસ લીખાઈજીનાં શિષ્યો પણ ફતેહમંદ ઉતરે છે, અને મુંબાઈમાં સંગીતનો મ્યુઝિક ક્લાસ ફતેહમંદીથી ચલાવનાર પણ એવણુ પેહલાંજ પારસી બાનુ-શિક્ષક છે, કે જ્યાં પીઆનો ઉપરાંત ‘થીઅરી’ નાં શિક્ષણ પણ એવણુ આપે છે.

“મિસ લીખાઈજીની સાહિત્ય સેવા પણ કોઈ પણ પારસી બાનુ-લેખક કરતાં વધુ ચત્રીયાતી છે. એમણા લખાણો એક હિંદુ લેખક અને અધિપતિના એમણે વિષેના બોલોમાં બોલ્યે તો—
“બાઈ પારસી જ્ઞાતિના હોવા છતાં તેમનો ગૂજરાતી ભાષા ઉપરનો કાષ્ઠ આશ્રય ઉપજાવે તેવો છે. તેમના ગ્રંથોની મુદ્રાટી ખૂબી તો અમારી નજરમાં એ આવી છે કે તેમાંનાં લેખો ઉંડી લાગણી, ઉંચા પ્રકારનાં જ્ઞાન અને પ્રાચીન હિંદુ ફીલોસોફીનો રંગ જમાવનારા આધ્યાત્મિક વિચારોથી ઓત-પ્રોત ભરેલા છે.”

“સાહિત્ય તરફનો એમનો શોખ બાળ્યાવસ્થામાં વાંચણથી શરૂ થયો હતો, જે શોખ ઉમર થતાં પૂર જોશમાં ઉભરી નિકળ્યો હતો.

“મિસ લીખાઈજીએ નીચલાં પાંચ પુસ્તકો પ્રકટ કર્યાં છે:—

- ૧—નિર્દય નણુંદ-૨૯૩) પાનાનું-સને ૧૮૯૪ માં,
- ૨—ઇનસાફની આરસી-૧૬૦) પાનાનું-સને ૧૮૯૬ માં,
- ૩—સહનશીળ સુંદરી-૬૮૬) પાનાનું-સને ૧૮૯૭ માં,
- ૪—વિધારિ વનિતા-૫૬૪) પાનાનું સને-૧૮૯૬ માં,
- ૫—અજલનો ફરેસ્તો-૨૬૨) પાનાનું-સને ૧૯૧૦ માં.

“ઉપલા પાચે પુસ્તકો અનુક્રમે બાઈ લીખાઈછએ પોતાના પિતાશ્રીને, ખીજી પોતાના માતૃશ્રીને, ત્રીજી પોતાના પિત્રાઈ ભાઈ અને આપણા વડોદરા પ્રાંતના સુબા રૂસ્તમજી ૨ કોઠાવાલાને, ૪થુ અવેકઅનડા સ્કુલના સ્થાપક મરહુમ મી. માણેકજી ખરશેદજીની યુલ્લેદ ક્વપિને, અને ૫ મુ પોતાના મરહુમ પ્રેમાજી ભાઈ શેરાજી લી. પાલમકોટની અથો યાદમા અર્પણુ કયું” છે

“ઉપલા પાચ અથો ઉપરાત બાઈ લીખાઈછએ “ઉછાછલી ઍલીસ” અને “થેંદમા” નામની મોટી ચાલુ વાર્તાઓ એમના મરહુમ ભાઈના “માસિક ગજલ” અને “હિંદી શાસ્ત્રિક” નામના ચોપાન્યાઓમા લખી હતી એવણુ એક બહેર લેખક છે, અને સંખ્યાબધ વર્તમાન-પત્રો અને ચોપાનિયામા હિન્મતથી ખરા નામ સાથે લખાયલા એમણા લેખો અને ઊંચા પ્રકારના વિધેયો અને વિચારો ચાલુ વાચવામા આવે છે “જ્ઞાન વર્ધક” અને “શુલશને ઈલમ” નામના ચોપાન્યાઓમા એમણે બે નહાની ‘ઓરી-છનલ’ પારસી સંસારી વાર્તાઓ લખી છે એમણા લખાણો વિષે હિંદુ સાક્ષરોના ઘણા ઊંચા મત છે, તેમજ ધી “તાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડયા” અને ‘ધી મોખે ગેઝેટે’ નીચલા શબ્દો એમને માટે ઉચ્ચાર્યા છે —

The Times of India. 3rd February 1895 —

“Miss Palmkote is a past master in Gujarati literature which she has lately enriched with general works of fiction and numerous essays on social matters which have appeared from time to time in various Gujarati periodicals. Judging from the Gujarati literature of the day Miss Palmkote may now fairly be accorded one of the first places among the male-writers of the Parsee community, for she has acquired such a mastery over the language as would make many accomplished male-writers envious.....’

“મરહુમ મી. સોરાળ. પાલમકોટના પ્રવાસ દરમ્યાન તેમનું માનિતું ચોપાનિયું ‘માસિક મબ્બહ’ બાઈ લીખાઈજી એક પ્રિય બેન તરિકે શોખથી ચલાવતાં હતાં, અને મરહુમ મી. પાલમકોટ ત્યારે યુરોપ અને અમેરિકાની યુસાફરીએ હતા, ત્યારે બાઈ લીખાઈજીએ છ મહિના સૂધી ઘણી ફત્તેહમંદ રીતે ઉપલું ચોપાનિયું એકલે હાથે ચલાવ્યું હતું, અને તેમાં એક અંક ફક્ત બાનુઓનાં હાથે લખાયેલા બાહોર પડ્યો હતો, જેમાં ૧૨ થી ૧૫ બાનુ લેખકોએ ભાગ લીધો હતો અને તે અંક પ્રસંસાપાત્ર થઈ પડ્યો હતો.

“સને ૧૯૦૦ નાં સાલનાં હિંદી દુકાલ વેળા લાચારીમાં પડેલાં. એને મદદ કરવાઈ મરહુમ બાનુ આહોબ માણેજી આંકાનાં એક-આનાવાળા દુકાળ ફંડમાં રૂપિયા એકસો પોતાનાં સગાં-રેનેહી-એને અરજ કરીને ભરાવ્યા હતા.

“સને ૧૯૦૧ માં તારાપોરમાં મી. લીખાજી. આદરજી. ગોવે-કરનું કુટુંબ મુશ્કેલીમાં આવી પડતાં બાઈ લીખાઈજીએ ‘અખબારે સોદાગર’ પત્રમાં એ કુટુંબની મદદ માટે એક જાહેર અરજ કરી હતી, જેનો સારો જવાબ મળવા ઉપરાંત ઉપલા પત્રની મદદ સાથે રૂ. ૧,૧૬૪) ની રકમ મેળવી તે ગરીબ કુટુંબને આપી હતી.

“સને ૧૯૦૧ માં ડૉક્ટર રાઈડરે બાનુઓ માટે સ્થાપેલી સરોસીસ કલબનાં એવણુ મેમ્બર હતાં અને તે કલબના કૉનસર્ટોમાં હંમેશાં ભાગ લેતાં હતાં. થોડાં વર્ષ પર મી. સી. એમ. ખરશેદજીએ સ્થાપેલી મ્યુઝિકલ યુન્યનનાં એવણુ મેમ્બર હતાં, અને તેમાં ઉત્સાહથી સંગીતમાં ભાગ લેતાં હતાં.

“પારસી લેખક મંડળમાં એવણુ મેમ્બર હતાં અને ગયે સાલ લેખક મંડળની મેનેજિંગ કમીટીમાં પણ એવણુ સભાસદ થયાં છે. એમનું જીવનવૃત્ત છબી સાથે નીચલા પત્રો અને ચોપાનિયાંઓ અને ચોપડીમાં છેલ્લાં પાંચ વર્ષ દરમ્યાન લખાયું હતું.

“લતમે જમશેદ” છખી માથે, “માસિક હિન્દી ગ્રાફિક” છખી સાથે, “ભારત છવન” ચોપાનિયું છખી માથે, અને મરહુમ મણીશંકર ગોવિંદજીએ “ગૂજરાતી ગ્રંથકારો અને તેમનાં ગ્રંથો” નામે ચોપડી બાહર પાડી હતી તેમાં બાઈ લીખાઈછતું છવન--વૃત્ત લખાયું હતું.

માત-પિતા અને એક પુરા ભાઈનાં મરણથી બાઈ લીખાઈછતું જો કે આ અવનિમાં એકલા થઈ ગયાં છે; તોપણ કેળવણીના પ્રતાપે અને મંગીતનો સ્પંદર હુન્નર મેલવ્યાથી ઘણા માન અને આગરૂ-છજતે પોતાના નિર્વાહના માંધન મેળવી સ્વતંત્ર રહી શક્યાં છે એ તે કેળવણી અને એ તે કેળવણીના પ્રતાપ! ધન્ય છે એમના મરહુમ માતૃશ્રીને! એ રીતે સાહિત્ય ને મંગીતને, મીસ પાલમકોટે પોતાની છાંદગી અપાંલુ કરી છે.

બાઈ લીખાઈછ શા. બંગાલીની સ્કુલમા જો વખત મિસ લીખાઈછ. પાલમકોટ ગાયનનાં પરિક્ષક તરિકે નેમયાં હતા; અને બાઈ રતનબાઈ પાટેવાળી નિશાળમા પણ એમણે જો વખત ગાયનનાં પરિક્ષક તરિકે નેમયાં હતા, જે વેળા કેટલાક ગાયનના સુધારા વિષે એમણે સલાહ અને સૂચના આપી હતી.

બાઈ લીખાઈછએ કેટલીક કવિતાઓ પણ લખી છે, જેમાની ત્રણ:—

“મા! તુંજમાં ખોલું છ મેં એમુલ રતન!”

“ગભીર એક યાદા”

“ક્રીધો તારાં મોતે કુદુંબ પર કેહરા”

“ઉપલી ત્રણે કવિતા બાઈ લીખાઈછએ પોતાના મરહુમ માતૃશ્રી અને ભાઈનાં માહેતમભર્યા મોત દરમ્યાન લખી હતી, અને તે પવિત્ર પ્રેમ, અને જીવસાદાર લાગણીઓથી ભરપૂર હોવાથી બહુ વખણાઈ હતી.

“એ રીતે સાહિત્ય અને સંગીતને મિસ લીખાઈછ પાલમકોટે પોતાની છાંદગી અપાંલુ કરી છે.”

ધી અલેક્ઝાન્ડ્રા ગલ્સ' ઇંગલિશ 'ઇનસ્ટીટ્યુશન તરફથી
 . મીસ લીખાઈજી. લી. પાલમકોટને મળેલાં
 ઇનામો, "સ્કોલરશીપ," આદિ, વિગેરે.

"સ્પેશલ પ્રાઇઝીસ"

- ૮૮૬—મીસીસ મોતીબાઈ. કાપડયા, 'ઍસે પ્રાઇઝ'—રૂાં ૪૦ નું.
 ૮૮૬—મીસીસ લીમજી. બાટલીબોઈ 'મ્યુઝિક પ્રાઇઝ'—રૂાં ૨૦ નું.
 ૮૮૭— " " " " " —રૂાં ૨૦ નું.

"જૅનરલ પ્રાઇઝ."

- ૮૮૭—"ધી ઍન્યુઅલ એકઝામીનેશન પ્રાઇઝ'.

"સ્પેશલ પ્રાઇઝીસ."

- ૮૮૮—મીસીસ રતનજી. પારખ. 'લેટીંગ પ્રાઇઝ' —રૂાં ૧૫ નું.
 ૮૮૮—મીસીસ લીમજી. બાટલીબોઈ, 'મ્યુઝિક પ્રાઇઝ'—રૂાં ૨૦ નું.

"જૅનરલ પ્રાઇઝીસ."

- ૮૮૮—"એપ્લીકેશન પ્રાઇઝ'
 ૮૮૯—"ધી જૅન બારડીન સ્કૉલરશીપ.' —રૂાં ૪૦ ની.
 ૮૮૯—"એપ્લીકેશન પ્રાઇઝ'

"સ્પેશલ પ્રાઇઝીસ."

- ૮૯૦—મીસીસ વન્ડ્રાવનદાસ 'ફ્રેન્સી નીકલ-વર્ક' પ્રાઇઝ'.
 ૮૯૦—મીસીસ લીમજી. બાટલીબોઈ. 'મ્યુઝિક પ્રાઇઝ'—રૂાં ૨૦ નું.

“રૂપેશ્યજ પ્રાઈઝ.”

૮૯૧—મી એચ. જે. રૂસ્તમણ ‘સી’ગીઝ પ્રાઈઝ’—૩૧૦ ૩૦ રૂં.

ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક લન્ડનની ૯) “સર્ટીફિકેટસ”

૯૧૩—ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક, લન્ડનની “બોર્ડ તરફથી ઍક્રેડીટેડ મેમ્બર”

૯૩૨—લાઈફ ઍક્રેડીટેડ મેમ્બર ઑફ ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક લન્ડન

કલકત્તા, ભાવનગર, નાગપુર અને અલાહાબાદ પ્રદર્શનોમાંથી “વીનીશ્યન અને હુનીતોન” લેસ માટે મળેલા ચાર સોનાનાં ચાંદ.

મિસ લીબ ઇલ લી. પાલમકોટ અને શિષ્યો,
તથા સગાં-સ્નેહીઓ અને મિત્રો તરફથી
ગંરીઓ માટે, “વૉર ફંડ” તેમજ ઑસ્પી
ટલો, કૉનસર્ટ્સ, અને કૉનસર્ટ હૉલ ફંડ
માટે મળેલાં નાણાની વિગત.

[૧૯૦૦ થી ૧૯૩૪]

સને.	વિગત.	મળેલી રકમ. રૂ. આ. પૈ.
૧૯૦૦	માહિમવાળાં મીસીસ પાલનજી લ્યુનરને (તંગીમાં) મદદ	૧૦૦ - ૦ - ૦
૧૯૦૦	ખાનસાહેબ માણેકજી ચાંદાનાનાં એક- આનાવાળા ફુકાલ ફંડમાં	૧૦૦ - ૦ - ૦
૧૯૦૧	નારાયેરના મરહુમ મી. લીખાજી. આ- દરજી. ગોવેક્ષના કુટુંબને, (તંગીમાં આવી પડ્યાં, ત્યારે મદદ)	૧,૧૬૪ - ૦ - ૦
૧૯૧૨	“ધી પારસી રાઈટ્સ એસોશીએશન” (લેખક મંડળ)ના લાભાર્થે મિસ લીખાજી લી. પાલમકોટનાં ‘મ્યુ- ઝિક સ્ટુડીયો’માં કીધેલા ‘ક્રી કૉનસર્ટ’ નો ખર્ચ	૨૫-૧૨-૬
આગળે પાને લઈ ગયા..		૧,૩૮૬-૧૨-૬

સને.	તિગત.	મુલેથી રકમ. રૂ. આ. પૈ.
	પાછળે પાનેથી લાવ્યા...	૧,૩૮૬-૧૨-૬
૧૯૧૩	મિસ પાલમકોટના શિષ્યોના મા-આપ માટે તથા ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિકની સર્ટીફિકેટ્સ વેંહેચી આપવા માટે મિસ પાલમકોટના મ્યુઝિક સ્ટુડીયોમાં કીપેલા ફ્રી -કૉનસર્ટનો ખર્ચ	૨૭-૦-૦
૧૯૧૩	ધી અલેક્ઝાન્ડ્રા ગર્લ્સ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના લાભ માટે...	૫-૦-૦
૧૯૧૪	મિસ લીખાઇલ, લી. પાલમકોટ તરફથી ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિકની સર્ટીફિકેટ્સ તથા ઇનામો આપવા માટે ધી ફ્રામલ ડાવસલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ મધે કીપેલા ફ્રી કૉનસર્ટનો ખર્ચ	૪૦૨-૧૨-૦
૧૯૧૪	ધી પારસી જેનરલ ઑસપીટલના ફંડ માટે	૧૨-૦-૦
૧૯૧૪	"ધી બેલજીઅન રીલીફ ફંડ" માટે...	૫-૦-૦
	આગળે પાને લઈ ગયા ..	૧,૮૪૧-૮-૬

સને.	વિગત.	મળેલી રકમ. ર. આ. પૈ.
	પાછળે પાનેથી લાવ્યા...	૧,૮૪૧--૮-૬
૧૯૧૫	ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક લન્ડનની સર્ટીફિકેટ્સ એનાયત કરવા માટે, ધી ટાઉન હૉલમાં ક્રીધેલો ફ્રી ફ્રાનસર્ટનો ખરચ	૨૯૬-૧૨-૦
૧૯૧૫	મિસ ભીખાઈજી. લી. પાલમકોટ તરફથી ઇનામોને બદલે 'વિમેન્સ ઍન્ય ઑફ ધી ઑગ્ઝે પ્રેસિડનસી વૉર ઍન્ડ રીલીફ ફંડમાં ભરેલા	૮૦-૦-૦
૧૯૧૫	ગરીબ જરથોસ્તીઓને તથા ખીન્ન ફંડોને મદદ કરવા માટે એક શિબિર તરફથી મલેલી ફીના	૬૦-૦-૦
૧૯૧૫	લડાઈનાં મેદાનમાં "માઉથ ઑરગન ફંડ" માટે.	૬૬-૧૨-૦
૧૯૧૬	ત્રીનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક લન્ડનની સર્ટીફિકેટ્સ આપવા માટે ધી ટાઉન હૉલમાં ક્રીધેલો ફ્રી ફ્રાનસર્ટનો ખરચ	૨૯૬-૧૨-૦
૧૯૧૬	ધી જીરાડ ફ્રીમેન યામસ ઑસપીટલ માટે	૧૫૧-૮-૦
	આગળે પાને લઈ ગયા...	૨,૮૨૬--૪-૬

ક્રમે.	નિગત.	મળેલી રકમ. રૂ. આ. પૈ.
	પાછળે પાનેથી લાવ્યા ..	૨,૮૨૯—૪-૬
૧૯૧૭	ધી વીમં સ ધ્રાંચ આંક ધી બોમ્બે ગ્રેમીડન્સી વોર ઍન્ડ રીલીફ ફંડ માટે ટાઉન હોલ મધે કીધેલા કૉનસર્ટની આવક	૧,૫૩૦—૦-૦
૧૯૧૭	વડાઇના ફંડ માટે મોકલેલી ચીજે ..	૭૫—૦-૦
૧૯૧૭	૧૯૧૭ માં કીધેલા કૉનસર્ટનો તમામ ખર્ચ (મિસ બીજાઇજી. લી. પાલમકોટે તરફથી	૨૫૮-૧૨-૦
૧૯૧૭	ધી ઇટાલિયન રેડ ક્રોસ ફંડ માટે. એક રીબ્બ તરફથી મને મલેલી ફી મેં આપી હીધી	૪૮—૦-૦
૧૯૧૯	સેન્ટ ડનસ્ટન્સ હોમ ફૅર બહાઇનરેડ સોલજસે એન્ડ સેલર્સ ફંડ માટે ટાઉન હોલમાં કીધેલા કૉનસર્ટની આવક...	૨,૮૦૫—૦-૦
૧૯૨૧	ધી માસીના એસ્પીટલ ફંડ માટે ...	૫૦—૦-૦
૧૯૨૧	કૉનસર્ટ હોલ ફંડ માટે ૧૯૨૧ માં મિસ બીજાઇજી. લી. પાલમકોટે આપેલી નાણાની બહેસ ...	૧,૨૩૮—૦-૦
	આગળે પાને લઈ ગયા...	૮,૮૩૪--૦-૬

સને.	વિગત.	૧ જોડી રકમ, રૂ. આ. પૈ.
	પાછળે પાનેથી લાખ્યા ..	૮,૮૩૪-૦-૬
૧૯૨૧	ધી બલભાઈ ભરડા મેમોરીઅલ ફંડમાં.	૨૫-૦-૦
૧૯૨૧	લણુ શિબ્યો તરફથી મને મૂલેલી મારી ફી જે કૉનસર્ટ હોલ ફંડમાં આપી હીધી	૬૦-૦-૦
૧૯૨૨	ધી માસીના ઑસપીટલ ફંડ માટે ૧૯૨૨ ના કૉનસર્ટમાં મે ભરેલી નાણાની રકમ.	૧૦૧-૦-૦
૧૯૨૨	ધી માસીના ઑસપીટલ ફંડ માટે ટ.ઉન હોલમાં કીધેલા કૉનસર્ટની આવક	૫,૦૦૦-૦-૦
૧૯૨૪	ધી અલેક્ઝાન્ડ્રા ગલસ્ટ ઇંગલિશ ઇનસ્ટીટ્યુશનના લાલ માટે ...	૫૦-૦-૦
૧૯૨૪ થી	} કૉનસર્ટ હોલ માટે ૭ વરસ સુધીનું સપ્સક્રિપશન	૬૦-૦-૦
૧૯૨૬		
૧૯૨૬	ધી રેસ્ટાર મંડળ ફંડ માટે ...	૨૫-૦-૦
૧૯૨૬	મર લેસ્લી વીલસન ઑસપીટલ ફંડ માટે... ..	૫-૦-૦
	આગળે પાને લઈ ગયા...	૧૪,૧૬૦-૦-૬

સને.	વિગત.	મળેલી રકમ. રૂ. આ. પૈ.
	પાછળે પાનેથી લાવ્યા ..	૧૪,૧૬૦—૦-૬
૧૯૨૬	કૉનસર્ટ હોલ ફંડ માટે ૧૯૨૬ ના કૉનસર્ટમાં મે' ભરેલી રકમ ...	૨૫—૦-૦
૧૯૨૭	કૉનસર્ટના ખર્ચ માટે મે' આપ્યા ..	૧૧--૦-૦
૧૯૨૮	ધી માસીના આસપીટલ ફંડ માટે ...	૨૫—૦-૦
૧૯૨૮	ધી અલેક્ઝાન્ડ્રા ગલર્સ ઇંગલિશ ઇનસ્ટ્રી- ત્યુશનમાં અપેલાં જે ખાસ ઇનામો...	૨૦—૦-૦
૧૯૨૮	ચાર ટકાના પોર્ટ ટ્રસ્ટના બોન્ડના, હરેક રૂ. ૫૦૦ વાળાં જે બોન્ડ (ફ્રેસ- વેલ્યુના) જેનું બ્યાજ અલેક્ઝાન્ડ્રા ઇનસ્ટ્રીત્યુશનને જે ઇનામો-એક (મારાં મરહુમ માતૃશ્રી) બાઇ આવાબાઇ. લી. પાલમકોટની ચાલ- ગારી દાખલ ગાયનમાં. અને બીજું, મિસ લીખાઇલ. લી. પાલમકોટને નામનું પી આનો ફોર્ટ માં મારા તરફથી	૧,૦૦૦—૦-૦
	આગળે પ ને લઇ ગયા...	૧૫,૨૪૧--૦-૬

સને.	વિગત.	મળેલી રકમ. રૂ. આ. પૈ.
૧૯૨૧ થી ૧૯૨૮	<p>મિસ લીખાઇલ પાલમકોટ તરફથી— કૉનસર્ટસ તથા જુદા જુદા ફંડોમાં આપેલા જુમલે રૂ... ૧૫,૨૪૧—૦-૬</p> <p>ટાઉન હાલ મધે કરેલા સને ૧૯૨૧, ૧૯૨૩, ૧૯૨૪, ૧૯૨૫, ૧૯૨૬, ૧૯૨૭ અને ૧૯૨૮ ના સાલમાં કરેલા બધા મલીને સાત કૉનસર્ટસો કૉનસર્ટ હાલ ફંડ માટે ભરેલાં ના- ણાં, તથા સપ્સક્રિપ્શન અને બ્યાન્ક મલી રૂ. ૨૫,૦૦૦ ની રકમ ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝીકને કૉનસર્ટ હાલ ફંડ સંબંધી ભરવામાં આ- વેલી તા. ૨૯ ડિસેમ્બર ૧૯૩૪ માં સર્વાનુમતે પસાર થયેલા ઠરા- વની રૂએ મિસ લીખાઇલ તરફથી ભરવામાં આવેલી રકમ ... ૨૫,૦૦૦—૦-૦</p> <p>કૉનસર્ટસ માટે તથા બીજાં ફંડો માટે અને ત્રીનીટી કૉલેજ ઓફ મ્યુઝીક લંડનને એનાયત કરેલી મિસ લી- ખાઇલ તરફથી કુલે રકમ રૂ... ૪૦,૨૪૧—૦-૬</p>	

ત્રિનીટી કૉલેજ ઑફ મ્યુઝિક લન્ડનની પીઆનો-
ફોર્ટના 'પ્રેક્ટીકલ' અને 'થીયોરેટીકલ' પરિક્ષા-
ઓમાં (મિસ) લીખાઈઅ. લી. પાલમકોટનાં
શિષ્યોએ મેળવેલી ફત્તેહ.

મારો ખુદાઈ હુન્નર (મ્યુઝિક) ગે' જેન્યુઆરી ૧૮૮૫માં
શુરૂ કરીધો હતો.

૧૮૮૫-૧૯૩૫.

૫૦ વર્ષ.

શીખવવાનો અનુભવ — ૪૫ વર્ષનો.

૧૮૯૦-૧૯૩૫.

શિષ્યો પરિક્ષામાં દાખલ થયાં ૧૯૦૧ થી.

૧૯૦૧ થી ૧૯૩૪ સુધીમાં ૨૪૪ શિષ્યો ત્રીનીટી કૉલેજ
ઑફ મ્યુઝિક, લન્ડનની પરિક્ષામાં દાખલ થયા હતા; તેમાંથી
ફક્ત ૨૭ શિષ્યો નિષ્ફળ નિવડ્યાં, અને ૨૧૭ પાસ થયાં હતાં.

૩૩ વર્ષોમાં ૨૮ વખત પરિક્ષાનું પરીણામ ૧૦૦ ટકા
આબુ' હતું.

૨૧૭ શિષ્યો જેઓ પરિક્ષામાં ફત્તેહમંદ થયાં હતાં, તેઓ-
માંથી ૭૮ શિષ્યો ('આન્સ') માન સાથે પાસ થયાં હતાં.

૧૯૦૨માં એક વિદ્યાર્થી પરિક્ષામાં દાખલ થયાં, અને
નિષ્ફળ નિવડ્યા હતાં.

૧૯૦૮માં કોઈ પણ શિષ્ય પરિક્ષામાં દાખલ થયાં નહિં
હતાં.

૧૯૦૧ થી ૧૯૩૪નાં સાલ સૂધીમાં પસાર થયેલાં વિદ્યાર્થીઓ,
કેતોદયમાં શિષ્યોની સંખ્યા.

			સાલ.
૧	૧૯૦૧
૨	૧૯૦૩
૨	૧૯૦૪
૨	૧૯૦૪
૪	૧૯૦૫
૫	૧૯૦૬
૮	૧૯૦૭
૧૦	૧૯૦૮
૧૧	૧૯૧૦
૧૧	૧૯૧૧
૭	૧૯૧૨
૧૧	૧૯૧૩
૧૨	૧૯૧૪
૧૫	૧૯૧૫
૬	૧૯૧૬
૧૪	૧૯૧૭
૮	૧૯૧૮
૧૫	૧૯૧૯
૪	૧૯૨૦
૫	૧૯૨૧
૪	૧૯૨૨
૩	૧૯૨૩
૧૪	૧૯૨૪
૬	૧૯૨૫
૪	૧૯૨૬
૩	૧૯૨૭
૫	૧૯૨૮
૭	૧૯૨૯
૬	૧૯૩૦
૭	૧૯૩૧
૫	૧૯૩૨
૪	૧૯૩૩
૧	૧૯૩૪

૧૬ કૉનસર્સ.

૧૬ કૉનસર્સ ક્યો, તેમાં ૬ કૉનસર્સ તદ્દન-જ “ફ્રી” હતા; અને તેનો સર્વે ખર્ચ (મિસ) લીખાઇછએ પોતે ક્યો હતો. ષોઠીના ૧૦ કૉનસર્સ અને બીજાં કુટુંબ આપેલી રકમ સાથ (૧૬૧૭ થી ૧૬૨૮ સુધીમાં) ની આવક કુલે રૂ. ૪૦,૨૪૧-૦-૬ (મિસ) લીખાઇછએ સખાવતમાં આપી હતી.

* ૫ કૉનસર્સ સુબઇનાં નામદાર ગવરનરો અને તેઓના બજતાવર બાનુઓનાં સુરબીપણા હેઠળ ટાઉન હોલમાં કયાં હતા.

* ૧૬૧૭-લેડ અને લેડી વીલીંગટન.

૧૬૧૬-ધી ગવરનર અને ધી ઑનરેબલ લેડી લેઇડ.

૧૬૨૧- ” ” ” ”

૧૬૨૨- ” ” ” ”

૧૬૩૫- ” ” ” લેડી ડૉર્બોર્ન.

૧૬ કૉનસર્સ

			સાલ.
(મિસ) લીખાઇછ. લી. પાલમકોટનાં ‘મ્યુઝિક			
રુઠક્યોમાં	૧૬૧૨
(મિસ) લીખાઇછ. લી. પાલમકોટનાં ‘મ્યુઝિક			
રુઠક્યોમાં	૧૬૧૩
ધી ફરામજ કાવસજી ઇનસ્ટીટ્યુટમાં		...	૧૬૧૪
ટાઉન હોલમાં	૧૬૧૫
” ”	૧૬૧૬

ટાઉન	જોલમાં				સાલ.
		૧૯૧૭
"	"	૧૯૧૮
"	"	૧૯૨૧
"	"	૧૯૨૨
"	"	૧૯૨૩
"	"	૧૯૨૪
"	"	૧૯૨૫
"	"	૧૯૨૬
"	"	૧૯૨૭
"	"	૧૯૨૮
"	"	"ધી પ્રૅવેલ પીઆનોપ્રૅટ રીસાઇટલ"			૧૯૩૫

[ઉપલા સઘળા ૧૬ કૉનસર્સ (મિસ) લીખાઇછ. લી.
પાલમકોટે એકલે હાથે કર્યા હતા.]

વધારો.

ઉપર દર્શાવેલી રૂ. ૪૦,૨૪૧-૦-૬ની રકમ ઉપરાંત નીચલી રકમ :—

જુલાઈ ૧૯૩૪માં “ધી ઝોરાસીયન મ્યુઝિક એનસેમ્બલ” (બેન્ડ ફંડ) માં ભર્યા ...	રૂ. આ. પૈ. ૨૫-૦-૦
તાંબા ૬ ક્લી જેન્યુઆરી ૧૯૩૫માં ટાઉન હોલ મધે કરેલા “ફરવેલ ધ્યાનોફેર્ટ રીસાઈટલ” પાછળ થયેલા ખર્ચના ...	૨૮૫-૬-૬
ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૫માં મીસીસ શીરીનબાઈ. મનંચેરજી. કામાના પુરૂષો માટેનાં ફ્રાનવેલેસેન્ટ હોમ ફંડમાં ...	૨૫-૦-૦
જુમલે રૂ.	૩૩૫-૬-૬

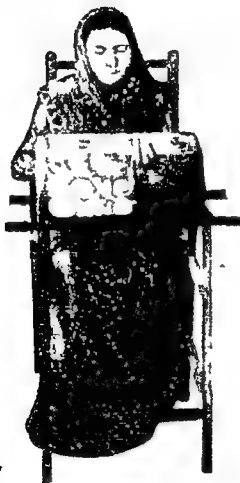
નો ખર્ચ એ પોતે કર્યો હતો, તે જુદો.

ભીખાઈજી, લી. પાલમકોટ.

મિમ ભીખાઈ લી. પાલમકોટ

જન્મ-તા ૧૧મી જાન્યુઆરી ૧૮૬૭

૧૯૫૧ના બાવનમર નામધાર અને અભાદાબાદના પ્રદર્શનામાથી "નીનીશન" અને
' ડોનીલોન લેસ (ઈટાલિયન આર્ટ) માટે ચાર રૂંદોના આદ્યકાર

Miss Bhikhari L. Palamkote

Born 11th January 1867

Recipient of four Gold Medals in Venetian and Honiton Lace Work
(an Italian Art) in Calcutta Bavnagar Nagpur and Allahabad

શ્રી દાદાર હોરમઝદની મદદ !

પીઆનોનાં પાસાંમાં પચાસ વર્ષ.

[૧૮૮૫ — ૧૯૩૫.]

સંગીતનાં શિક્ષણમાં ૪૫ વર્ષ.

[૧૮૬૦ — ૧૯૩૫.]

મારા ખુદાઈ હુન્નર-મ્યુઝિક-નો

કનકોત્સવ.

(મનહર છંદ.)

"કાજળની કેટડીમાં વારેવાર વિચરતી,
અરે ઓ કલમ તને વિનંતિ હું કરું છું,
શામ મૂખવાળી પણ શ્વેત તણી સંગતિમાં,
ભાળી તને આજ તારો ભરુંસો હું ભરું છું;
મન તણો મર્મ તારી આગળ બિંધાડો કરું,
ધરી હુંયે હેત તને હાથમાં હું ધરું છું;
નિર્લજ વચન કાંતો, કોઈની નિંદા લખીને,
હાથ લગાડે તું રખે, દીલમાં હું કરું છું."

કવિ દલપતરામ. યાદાયાયા.

સંસ્થાઈ!

ઉપલાં કાવ્યમાં મારો શો હેતુ છે, તે વાંચક-વર્ગને ખરો ખ્યાલ આપશે. એક અગોળશાસ્ત્રી મારે વિષે લખે છે; ને તે ખરી ખુબી-ખામી દર્શાવે છે-જે મારાંમાં છે, તેજ! વાંચો :—

“.....You personally are of a philosophic cast of mind, serious in demeanour, and given to reasoning out the problems of life. You cannot tolerate sycophants or time-servers. Hence when you are confronted with such people you are apt to magnify their offences, and denounce them with undue severity. You are entitled to defend your rights when they are unjustly attacked.....”

આ કેટલું ખરું ને સાચું છે! આ ખુબી-ખામી મારાંમાં છે, તે હું કબૂલ કરું છું!

આ મારા છેલ્લાં પુસ્તકમાં જે કાંઈ લખીશ, તે ખરું, સાચું, અને સાચાં શિવાય વાંચક-વર્ગ ને ખીલું કશું જણાશે નહિં. સંસ્થાઈથી ભરપૂર ખરા બનેલા બનાવોનું વર્ણન વાંચક-વર્ગને વિદિત કરશે.

મારા પિતાજી ઘણા સાચ્યા ને હિંમતવાન હતા. ઘરમાં પણ કોઈ હેરફેર બોલે, યા ઉડાવનારો જવાબ મળે તો ધાંધલ-ધર-પચ ને તોફાન કરી ઓટથી બોલતા :—“સાચ્યું કેલુવ, સાચ્યું બોલી દેવ,” એટલે બધાં ખીહ-ધૂળને સાચ્યુંજ બોલતાં ને એવણનાં બાપ-બપાવાખી ધધામાં અને દરેક જાણતમાં સાચ્યા ને પ્રમાણિક હતા. એ ખાસિયત જે મારામાં ઓધે ઉતરી આવી હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું હું કશું બેતી નથી; ને સંસ્થાઈ બહાર કરવાની જે હિંમત મારા પિતાજીની હતી, તેજ મારામાં છે, ને આ કલમમાં છે; જે કે ઘણી વેળા તે માટે મને ખમવું

પડ્યું છે, મિત્રતા ઉપર મટોડું વળ્યું છે, હેતુ-પ્રિત હવામાં
 ઉડી ગયું છે, દિલોબ્ધન દોસ્તો દગલબાજ દુશ્મનો બન્યા છે,
 વફાદાર બહાલાંઓ એવફા બન્યાં છે, ખાર-વેર, કપટથી કેહેર
 વરસાવી કિનાબોર આદમીઓએ મારી ઉપર આક્રમણ આસમાન
 તોડી પાડવામાં ધરતી ઉપર ધરફડી મારી છે; તોપણ આ
 સાર્વત્રી, સ્વતંત્ર, હિમ્મતવાન કલમ, જે કોઈની ઉછીની લીધેલી
 નથી, જે કલમ ભાડુતી નથી, જે કલમ ખુસામત કરનારી નથી,
 કોઈનોખી સરોપરો રાખ્યા વિના બ્યારેખી હાથમાં ધરી કે સડ-
 સડાટ પાણીના રેળા માફક ચાલે છે, તે કલમ સાહિત્યમાંજ નહિ,
 પણ સંગીતમાં પણ મારી સાથેજ જન્મેલી છે, ને મારી સાથેજ
 એનો અંત આવશે. મારાં સૌથી બહાલાંઓ, માત-પિતા, ને
 ભાઈ-પિત્રાઈને એ કલમે છોડ્યાં નથી ! તેઓની ભૂલને મેં જગ-
 ભહેર ફીધી છે, મારી ભૂલો પણ એજ કલમે મેં દુન્યાને દેખાડી
 છે, અને તે સધળામાં સરચાઈ, ખરા બનાવો, ખરા આંકડાઓ
 ને ખરી કહાણી જોશે. સરચાઈ ને સરચાઈ શિવાય ખીલું
 કંઈજ નથી. Fact and figures એ મારો મુદ્રા લેખ છે, ને તે
 હું અમલમાં મૂકું છું. મોટા મોટા મહાન પૂરૂંથો, વિકાનો,
 કેળવાયલી કન્યાઓ, ને સાધવી સ્ત્રીઓ, પતિવ્રતા પતનિઓ ને
 વફાદાર વરો, દિલોબ્ધન દોસ્તો અને સહનશિળ સખીઓ, અને
 સગાં-સ્નેહીઓએ આ ઠગારી, દગાબોર દુન્યામાં શું બોલ્યું ખચ્યું
 છે? અને તે શા માટે? ફક્ત સરચાઈ જાહેર કરવા માટે !! સરચાઈ
 દુન્યાને દેખાડવા કાજે અસાધારણ હિમ્મતની જરૂર છે, ને તે
 હિમ્મત જન્મથીજ, તેમજ આલ-ઓલાદે ઉતરી આવેલી હોવી
 જોઈએ. સને ૧૮૮૫ માં અલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાં અમારા ઇંગ્લિશ-
 વર્ગને સરચાઈ ઉપર ઇંગ્લિશમાં નિબંધ લખવા આપ્યો હતો.
 પરિક્ષકોએ એક વિદ્યાર્થીનો અને મારો નિબંધ એક સરખો
 ઇનામને લાયક ઠેડ્યો; પણ ઇનામ નિબંધ માટે એકજ હોવાથી
 પરિક્ષકે અમે બન્નેને Essay prize વેહેંચી આપ્યું, તે પચાસ
 વર્ષ ઉપર મને મળેલું ઇનામ આજેખી મારી પાસે મેં સાચવી

શબ્દો' છે. જો કોઈને જોવું હોય તો 'મારા મ્યુઝિક સ્ટુડ્યો'માં પધારી જોવા માટે ખુલ્લું છે :

સમ્યક્ જાહેર કરનારાં ઇનસાનો શું ખરે છે, તે આપણે આપણી અત્રાફ ખનતા દુઃખદાયક બનાવો જ્યારે જોઈએ છિયે, ત્યારે માલૂમ પડે છે કે જળરી જાતી નળળી જાતી ઉપર ફાવી જાય છે ! પેલા "મોટાં લેન્ડ" વાળા લાયકાઓ રૂસાઈને દગલ-ખાજ દુરમનોમાં ફેરવાઈ જાય છે, જ્યારે ફરેસ્તા જેવા શખ્સો ફરેખથી ફરી જાય છે, ત્યારેજ તેઓની મરદાનગીનું માપ લેવાની સોનેરી તક મળે છે ! હું તો હિંમતથી કહું છું કે કેટલાક પૂરૂપો કરતાં ઘણે મોટે ભાગે સ્ત્રીઓનાં લેન્ડ કદમાં, વખનમાં ને ખાસિયતમાં ચઢતાં ને મોટાં હોય છે. સમ્યક્ જગ-જાહેર થયત્રી જોતાંજ પોલાદી અંતઃકરણમાંથી દયાનો અંશ ગેળ થઈ જાય છે, હૈયું સૂન મારી જાય છે, લેખું પોતું પડી જાય છે, ગરૂરીમાં ગથાઈ જઈને વડાઈ-બડાઈનાં પુંકાસ'મારતા માટીડાઓ નાતરસ ને નાલાયક ચાલ ચલાવી પોતાને "મોટાં લેન્ડ" વાળા જાહેર કરે છે ! નળળાં ઉપર સરજોરી કરવા અને ફાવી જવા ફાંફાં મારે છે !

તે સર્વેશ્વરે આ સૃષ્ટિમાં સંગીતનાં મીઠા સરોદ સાંભળવા મને મોકલી છે, પણ જ્યારે કપટી, કિનારોર અને અદેખાં ઇનસાનોના ઝેસુર અવાજો મારા કાનને અથડે છે, જ્યારે જીગર ચીરી નાંખનારા જીલમગાર ઘાટકી દેખાવો અને ઘાટકી ડાઘેલ દિલના ઉલસાઓનો સણસણાટ સાંભળું છું—અને તે પણ ફકત મેં સમ્યાઈ જાહેર કરી તે માટે—ત્યારે મને લાગે છે કે મારા જેવી નિર્દોષ-નિરાધાર નાર માટે આ સોરંગી ક્ષણભંગુર દુન્યા નથી ! આ લખાણ સદ્ગ્રહસ્થો માટે નથી, જ્યારે મારી સ્વતંત્ર કલમ હિંમતથી સમ્યાઈ જાહેર કરે છે, ત્યારે કેટલાંકોનો જીવ ઝિગડી, આવે છે ! આ નાનું પુસ્તક તરકતીઓને એક તમાચો છે, કાવતરાં કરીને નિર્દોષોને કચડી નાંખનારાંઓ માટે કંગાળિયત છે, ઈર્ષાને આધીન ઇનસાનોનો અવતાર પૂરે કરી મૂકે

છે, ઠગારાઓને ઠપકો છે, દારૂણ દુશ્મનો ને દળાયલાં રાખે છે, ગરજનાં ગધેરાંઓ, અડિયલ ખચ્ચરો, જીદ, બોંહસના અવતારો સલુક-સકાર વગરનાં શખસો અને નાદાનોની નાદાનીને નષ્ટ કરવાં એક આરતી છે, જેમાં તેઓ પોતાની બેસિકલ સૂરત બેઠને જીવ લઈને ઉભી પૂછડીએ નાસવા માંડશે એમ ખાતરીથી માનું છું. હું ફરીથી લખું છું કે આ લખાણ અને આ કલમ સદ્ગ્રંથસ્થો માટે નથી; પણ જેઓ કબૂલ કરતાં હોય કે ટોપી બરાબર માથાં ઉપર બેસતી આવી છે, ત્યારે બાણને કે તેઓ પોતાના પ્રપંચોનો એકરાર કરે છે, કાવતરાં કબૂલ કરે છે ! આ તેઓ માટે ઘણું હિંમતપ્રતીભર્યું ગણાવું બેઠ્યો. જેઓ નુકસાન કરીને ફરી બચ છે, અને અન્યાય કરીને ન્યાય પોકારે છે, ત્યારે કવિ દલપતરામની બે લીટી હૈયે ચઢી આવે છે:-

“ન્યાય નિયમ સૌ રંકને, સમર્થને સૌ માફ,
વાધે માર્યું માનવી, તેનો શો ધનશાફ ?”

તેઓ પોતેજ પોતાને બોંહડે કબૂલ કરે છે ! ત્યારે ટોપી બેસતી તેઓને આવે છે, ત્યારે આપણે સવાલ પૂછીશું કે એવાં પાપી કુકર્મ, અને પૈસાને માટે એવાં કર્પિણ કાવતરાં તેઓએ કીધાં હતાં ? જો કીધાં હોય તો એવો અગ્રીમ શુનોહ મજદાં માફ કરશે, એવી તેઓ આશા રાખે છે ?

હું ઘણું વાંચુ છું—ખરા બનાવો—કહો કે કલ્પિત (original) વાર્તાઓ, કે જે દરેક વર્તમાન-પત્ર કે દરેક ચોપાનિયાંમા છપાય છે, જેમાં છાપેલા બનાવો એક નહિ પણ અનેક પારસી કુટુંબોને થોડાં કે ઘણાં લાગુ પડે છે, કેટલાક અને તેવા ઘણાખરા બનાવો તેઓનાં કુટુંબમાં ખરા બનેલા હોય છે, પણ તેઓ પોતાનાં વર્ષ વેચવા વકીલની ઓફિસમાં દોડી પહોંચતા નથી !

હું ઘણી વાર્તાઓ વાંચુ છું, પણ સીધી રીતે યા આડકતરી રીતે તે કેઈબી કુટુંબને લાગુ પડતી હોય છેજ, જેઓ ભલાં ને બચ ખાસિયત-ખીરનાં હોય છે, તેઓ એવું માનવાની

નીચી પકિતએ કદી ઉતરી પડતા નથી, પણ ડાઘેલ-દિલ, ખાર
 વેર કપટ-કેહેર, યા ઇર્ષો-ઝેર ધરાવનારા અદેખાઈના અવતાર
 વેરની વસુલાત કરવા કાળે એવું માની લઈ નિર્દોષો અને નિરા
 ધારોની શોખની સાહિત્ય-સેવા નિર્ઘયપણે નિર્મૂળ કરવાની
 નિરર્થક કોશેષ કરે છે, કે જે સાહિત્ય-સેવા શોખની અને નિય
 કલક હોય છે કાગળો લખવામા કહો કે જાહેર લખાણ કરવામા
 કહો, પણ મારી સ્વતંત્ર પ્રમાણિક કલમ ખરી ને સાચી વિગતો
 ને ખરા આકડાઓ ને ખરી જાણતો છૂપાવી શકિત નથી એ
 કદાચ મારી ખામી હોય યા ભૂલ હોય તે કબુલ કરૂ છું—એ
 ખામી કદાચ કુદરતી હોય, જે હું સુધારી શકિત નથી! સાચ્ય
 તે સાચ્ય જ હાથમા કલમ પકડી એટલે તે સચ્ચાઈ ઉપરજ
 ઉતરી પડવાની, તે ધરી ધરાયલી નહિ રહેવાની! ઘણી વેળા
 સચ્ચાઈ જાહેર કરવા મને ઘણા સંકટો સહન કરવા પડ્યા છે
 પ્રેમાળ જીવો વિપ્રુટા પડ્યા છે! ખીજાઓએ લમાવેલા લેખની
 હું વર્ષો સૂધી લોગ થઈ પડી છું, યા સદીની દોરતી તૂટી ગઈ
 છે! તોપણ એક સહનશિળ, ને સાચી માતાનું દૂધ પીધેલું
 હોવાથી સખુરીથી શાંતિ થી તે કિસ્સા ઉપર વિશ્વાસ રાખી મૂગે
 મોઢકે સહન કરૂ છું! મારા માતાજીની એક શિખામણ -

“સચ્ચાઈ સો વર્ષેની જાહેર થયે” તેથી ખીજાઓની ગમે
 તેવી ખફગી ખેચી લેવા છતા, હું સચ્ચાઈનેજ વળગી રહી છું.
 હું કેક વેળા મારા માતાજીને, યા ભાઈ શોરાળને તેઓની ભૂલ
 દંખાડી કહેતી હતી—માય! આએ તમે ભૂલ કરોછ, શોરાળ!
 એમા તમારી ભૂલ છે—ત્યારે સચ્ચાઈનેજ વળગી રહીને જાલતી
 હતી, ને ઘણી વેળા તેઓ એકમત થતા હતા, પણ ડેટલાક
 જોરાઓ અને માટીડાઓ ખરાળ લાગવાના ડરથી યા પોતાની
 મતલબ સાડ કબૂલ કરતા નથી કે જોડું કયું છે, યા નુકસાન
 કયું છે તેઓ પોતાના ડાઘેલ-દિલને એમજ સધારો આપે છે
 કે અમે જે ડીધુ છે તે ખરૂ ને વ્યાજખી છે, ને તે ડીધેલું અમે
 જોડું કે નુકસાનકારક ગણતા નથી ચોર ચોરી કરીને કબૂલ
 કરતો નથી, છુટાત-પીઠારાઓ ધૂતી-લૂટીને કહે છે કે “એ તો

અમારો ધ ધોન છે! ત્યારે અમે ખાઈએ શું?" પણ, દુન્યાની નજરમાં તે ગેરવ્યાજખી હોવા છતાં એવા સ્વાર્થિ ઈનસાનો દર-કાર રાખતા નથી તેઓ કોઈને હેરાન કરવામાં, દુઃખ દેવામાં, નુકસાન કરવામાં, ધન લૂટી લેવામાં, કે એકનો હુકમ દૂળાડી ખીજાને તેનો હુકમ અપાવવામાં, યા કોઈને નિરાધાર કે નિર્ધન કરવામાં કશું ખોટું સમજતા નથી; પણ ઈશ્વરના ઈનસાફ માટે મોઢે-વહેલે તેઓને તૈયાર થઈનેજ રહેવું પડશે.

એક ખુલાસો.

મારી આગળી ૧૯૩૧ ની "ફ્રી-ફાર્થ યર્સ ઇન મ્યુઝિક" નામની ચોપડીમાં મારા જન્મ વિષે એસારો કયો છે, તોપણ આ પુસ્તકમાં તારિખ, સાલ, વિગેરે સાચવી રાખવાની નેમથી, તેમજ મારા જન્મની ખાર કલાક આગમજ મારા મમાઈજી અને મારા પિતાજી (સાસુ-જમાઈ) વચ્ચે જે રસીલી ટપાટપી થઈ હતી, કે જે આગળી ચોપડીમાં લખી નથી, તે મારા બહાલા માતાજીના હાથે લખેલા પુસ્તકમાં સચવાઈ રહી છે તે એમનાજ શબ્દોમાં લખીશ. આ એક રસીલું લખાણ છે, ને હું ધારૂ છું કે વાચક-વર્ગને તેથી લગાર ગમત ને રમુજ પડશે.

મારો જન્મ માહિમમાં તીર મહિનો ને રામ રાજે ચઝદેઝરદી ૧૨૩૬માં, તા ૧૧મી જેન્યુઆરી ૧૮૬૭ ને દિને રાત્રે અઢી વાગે શેઠ હોરમસજી જેહાગીર દાદીશેઠની વિશાળ, ફળદ્રુપ, ખાગ-ખગિચાવાળી, વાડીના નવા બંગલામાં (મારા મમાવાજીના) થયો હતો.

મારા માતાજીએ મરહુમ યુચી (દિકરી) ધનખાઈ, અને દિકરા સોરાળનો જન્મ કેટલા મારા પિતાજીની માલેકીના ઘરમાં આપ્યો હતો પણ તે પછી મારા મમાઈજીએ પોતાને બગલે દિકરીને

બોલાવવાની ઇચ્છા દેખાડવાથી લીમણભાઈ (મારા પિતાજી) એ ખુશી જણાવી, કારણ માતાજીની તબિયત ઘણી નબળી થઈ ગઈ હતી.

પણ સાસુ-જમાઈની ટપાટપી મારા જન્મની દાઢ વધ આગમજની હતી, કારણ બન્ને આકળા સ્વભાવના હતા.

મારાં માતાજી લખે છે —

“શોરાબ સાથે ઉબગરો થતો એ વખતે મારી હાલત પણ નબળી હતી ને જે વખત જતો તેમા મારે એક બાલકને જન્મ આપવાની વકફી હતી. મારા માયે લીમણભાઈને કેટલું કે તમારે ત્યાં હાલ તો આવીમાયની માવજત કરનાર કોઈ નથી, વાસ્તે મારી મરજી છે કે તમે મારે ત્યાં માહીમ અમે રહીયેછ ત્યાં મોકલો તો ઘણુ સારુ.

લીમણભાઈએ જવાબમા મીઠું પીરસયું, કે હા લઈ જાવો, મારે પણ એજ વિચાર છે.

મારા શોરાબ અને આયાને લઈને હું માહીમ મારા મા-બાપને ત્યાં ગઈ એવી વકફી વખતે એક પારસણ બાઈને હું ચાલીસ દહાડા મારી આગળ રાખતી, તેજ બાઈને ત્રીજી વખત પણ રાખ્યા એ બાઈ ઘણીજ ભલી ને લાયક ને ગરીબ હતી લીમણભાઈ આડ-દસ દહાડે ખબર લેવા આવતા એમ કરતા એક માસ નીકળી ગયો.

એક દહાડે લીમણભાઈ નહિ વકફી તેવે દહાડે, આવી પહોચ્યા તેવણ વાડી જવાને બદલે અહીં ઉતરી પડ્યા ને બોલ્યા — ‘આવા, તારી સરજત મને અતરે મુતવગ લાગતી નથી મામ એક થઈ ગયો, પણ હું અજબ થાઉંછ, વાસ્તે તું ઘેર ચાલ.’

સાસુ જમાઈ વચ્ચે પાટપી

મમાણજી—નારે પાતમે શુ અમેને નરસ લગાવ્યા બોલો કે? એમ કઈ હોય કે? એ તો હોય ! (હીલ થાય.)

લીમણભાઈ—પણ તેની ઘેર છે કે રસ્તો? તેની માફ જ મકાન છેની? જાણું સરખુજ છે !

મમાઈજી—વાઈ જા, આજનો દહારો મળુર કરો એન જાપ આવે, પુછું, પછી કાલે આજે નહીં. આજે વાતચીતથી માગ માય કંઈ ગલગટ-અકરાટમાં પડી ગયા, ને જાયને સુલામા જોખો ભરીને સુખડ મેલે, ને ખુદા પામે દુઆ આપે કે આજે ગતે, એનો છુટકો ધાય તો એ ઘેર જવા નહી પામે! તેવણા ખાવું-પીવું, ઘેરનું કામ તણ રડમમ થઈ ગયાં, ચીંતાતુરને જેથેન જની ગયા, ને ખુદા મારી શરમ રાખજે એવા ખોલ હુદમ વાપરતાં, ને સુલામા સુખડ મેલતા

સાજે માગ જાવા આવ્યા. પછી મારા માથે પહેલાંજ પોતાને ગલગટ-અકરાટ જણાવી દીધો તેવણે ધીરજ આપી કે તું મુગી રહે. તાઈને માફ અહીં આજે તેવું નથી જોલશે! તો વસા ગુમાવમો, વાસ્તે જે કરે તે કળવા દેવો. મારા માય તેવણ સાથે છછણી પડયા. ફફડી-ચટકી આખમા પાણી લાવી પાછા સુલામા સુખડ મુકવા ગયા, આજે જોઈ મને હસ્તુ આવ્યું, તે જોઈ મારી પર ચીરડાઈ ગયા

તુ મુંગી મુંગી ચાલજેછ શાની? તાક મોહનુ નથી કે હવે મહીના દહારાની રહેલી ને જે-તન દહારા જાતર કાહ જાય? લોક શું તુને ને મને કેહશે? એ તો મને ઘણું હીનપમતી લગાવવાનું કરવા જોડોછ, ને સાથે તું કંઈજ જોલતી નહીં, તારે તો કેહશે જે એની પણ મરણ હોશે

મેં તેવણને દુકમાજ જવાજ દીધો કે તમો જેઉ સ્વભાવના ગયેલા, ત્યા માફ કંઈ આલે? તમોને મારેથી એક વખત નાનજ થવાય, પણ તેવણને કેમ થઈ શકાય?

આ સાલલી મારા માય મોટે સાદે જોડયા એવાયા! તું શું જવા નીકલીછ કે? મરે આજે શું ફળેતી કેહવાય? અતરે જાણું તૈયાર કીધુ તે તાહ લઈ જશે તો કેવું લાગશે?

ઉછલતા મોજની માંદક તેવણી છાતીમાં ઉભરા ભરાઈ આવતા, ને તેવણ જેટલા આકરા-વીકરાં સ્વભાવનાં હતાં, તેટલા લાલ થઈ જતા, ને પાછાં નાસીપાસ થઈ જતાં ને કેહતા કે 'મરે! વધારે દહારા થયા તારેજ માડું માથું તનખયું કે રખેને રંઈ નવું-જીવું થાય, તેજ થયું! મરે! એતો લેવા આયોછ, તે લઈ જશે. મરે! એની આગલ તો પાદશાહનો ઘોડોળી પાછો જાય, તેવું માણસ! જોદા મારી ધરમ રાખજે, ને આજ રાતે અહીંજ ઇચ્છાનો જનમ થાય તો કેવાં આટલાં મોહનાં થઈ જાય! ને હું શરૂખરી રેહવું. કંઈ નહી, ખુદા છે! ખુદા જશે ને અહીંજ સરજત થશે! ખુદા મારી અરજ સાલલશે'

આખો વખત તેવણની તાસ-વીસ હું ચુપ થઈ જોયા કરતી છે વાગાની એ વાત, તે રાતે દસ વાગ્યા. સહુવારે ઘેર ફેટલે વાગેની ગાડીમાં જવું તે છેલ્લો ઠરાવ હતો. મેં તો દુઃકમાંજ (લીમણભાઈને) કહ્યું કે તમારે ગમે ત્યારે. લીમણભાઈ ઘેરથી પકકો ઠરાવ કરીને આવેલા હતા, અને તેવણ પોતાના ઠરાવમા પાછલ હઠે તેવા માણસ નહીં હતા. એટલું ખ્યાં સારી કાની જાણતા હતા.

રાતે ઘરમાં શાત થયું, માટીડાઓ માળ ઉપર આરામ લેવા ગયા.

રાતે ૧૨) વાગે મારી આખ અંચીતી ખુલી ગઈ મારો ગભરાટ મને વધારે લાગ્યો. મેં ધીમેથી મારા માયનો બરડો ફોક્યો ને તેવણને સબગડ કરી મારે માટે ઘણીજ સલાહથી ને આસ્તેથી કોઈ જાગે નહીં ને માળ ઉપર જરાખી અવાજ ગડબડ નો જાય નહીં, તેમ તજવીજ કરવા કહ્યું તેવણ તો એટલાં ખુશીમા આવી ગીયાં કે તેવણની ખુશાલીનો પાર નહીં હતો. તેવણે આસ્તેથી બારણું ઉંઘાડી દારૂવાલાનાં નવાજખાઈને બોલાવી મંગાવ્યાં. પારખી બંબરચીને ઉઠાડ્યો નવાજખાઈ મોડી રાત્રે એક વાગે આવી લાગ્યા, ને આવી વખતે ઘણાં મદદગાર થઈ પડ્યાં.

જે વાગા પછી અઢી વાગાને અમલે મેં એક જેટીનો (ભીખાઈજી) જન્મ આપ્યો. મારાં માથે ચુલામાં સુખડ સુંકવાનું તરી રાખ્યું, ને તે પર તેવણનો જેટલો વીસવાસ હતો તેથી જમણો વધ્યો, ને તેવણની ફત્તેહ થઈ, તેથી તેવણ શાંત ને નીરાંત થયાં !

આ બનાવથી લીમણભાઈને જરા ઠીક નહીં લાગ્યું. તેવણનો સખુન રદ ગયો, ને તેવણ સહવારે નીચે આવી મારી ખખર પૂછી પોતાનો ઉલરો કાઢ્યો :—‘એક દાહારો નહીં’ થોભાયું ? ચાલો, જ્યાં સરજતાં’ તેવણ ગુપચુપ ચાહ-નારતો કરી શોરાબને રમાડી ચાલતા થયા.”

એક દિકરીની હોંસ હતી, તે દિકરી (ભીખાઈજી) મળી. દિકરી ભીખાઈજીને શિખવવાની અને ઈંગ્રેજ કેળવણી આપવાની તેવણ તરફેણમાં હતા અને તેવણના વિચારો તે અસલી જમાનામાં ઘણા સુધરેલા હતા. આ સાચી વિગત મારાં માતાજીની એવણના હાથે લખેલી ચોપડીમાં તેવણના અક્ષરે સચવાયલી છે.

મારાં માતૃશ્રી ઘણાં હુંશિયાર હતાં. સાતમું વયે ખેસ્તાંજ એક ધનામની ચોપડી સ્કુલમાંથી લાવ્યાં હતાં ; પણ પોતાના માત-પિતા સાથે એકઠા જવાથી, અને ત્યાં શિખવાનાં કાંઈ સાંધણુ નહિં હોવાથી પાછાં મુંબઈ આવ્યાં, ત્યારે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ઘરમાં એક ભાડુત રહેતા હતા. મી. જમનજી નાંમનાં શખ્સ મારાં માતાજીને ગૂજરાતી શિખવતા હતા. મારાં મમાઈજી મારાં માતાજીને શિખવવા અતિશય આતૂર હતાં ; કારણ તેવણને (મમાઈજીને) કોઈએ શિખવ્યાં નહિ, તેથી પોતાનાં ખાવિદ, જેવણ એકઠા રહેતા હતા, તેવણ ઉપર પોતાનાં દિલનો ઉલરો ખાત્રી કરવા અશક્ત થઈ પડ્યાં ને ઘણો બળાયો કરવા લાગ્યાં ! તેવણે જોયું કે તેવણની દિકરી દેશાવર પરણે, ને શિખેલી નહિં હોયે તો પોતાનાં મા-આપ કે ધણી ઉપર કેમ કાગળ લખી શકે ને મારી માફક મનમાં ગુંગલાયા કરશે, તેથી તેવણ ઘરમાં

રોતા મી ખમનજીને વારવા કાળજીથી પૂછે એક દિવસે તેવજે મારા માતાજી વિષે કહ્યું —

“પ્રીતજી માય ! હું આપન આવાળાઈને શિખવતા જગબી ઠરાવતો કે મારો વખત ખોડતો નથી એવજીતો પોતાની મેળેજ મેહજ દેખાવતા શીખ્યા છે મે એવુ ચચલ શીખનાર કોઈ દહારે જોયુજ નથી, ઠારણ એવજી નાત વપનું જધુ મદાળત ભુલીજ ગયા હતા, તે એક મહીનામા પાંધુ જધુ Cચડી લીધુ એવજીને જો વધારે શીખવવામા આવે તો ખચીત હું કેહુ છ કે એક છોકગ કરતા મરમ અચ્યાસ એવાજીને વધે, એટલા એવજી હુશીયા છે, ને ઘણજ ડહા છે.. ..”

માગ માતુશ્રીના ડહાપણુ વિષે એક વેળા ભાઈ દાદામાઈ તારાપોરવાળા મારા કાગળમા લખે છે —

આપણા ભલા, માયાજી અને કૃષ્ણેષ્ઠ જમલતના માતાજીના લખાણોનો એક મોટો જથ્થો તમારી પાને છે તે વાચી હું ખુશ છું એક ડહા અને દુરઅંદશ તથા જધી રીતે મુધરેલા અને સ્વતંત્ર ખવાસના એ એક નમુનેદાર માતશ્રી હતા, તે તેમની પાછળ તેમના વિચારોના અવેરોનો જીમખો મળવોજ નોઈએ હું તેથી અચરત થતો નથી, પણ અતિ આનંદ પામુ છું

મારા માતાજી મને હ મેશા પોતાના લખાણ માટે ડેહતા — “ તાકે શુધ્ધ ગુજરાતી છે તે મારા લખેલા લખાણમા તુ મુધારે કર હું હ મેશા તેવજીને હેયે હાથ દેવાડતી “હા માય, જ્યારે વખત મળશે ત્યારે તમાગ લખાણ હાથ ધરસ ”

હું ઇચ્છુ છું કે ખુદા તે દહાટો દેખાડે કે એવજીના લખાણો પુસ્તકના આકારમા છપાવુ ! મારી હેચાતીમાજ તે મારી ઉમેદ તે કિરતાર પાર પાડે !

માતાજીના ડહાપણુ અને દુરઅંદેશીના એટલા જધા દાખલા આ છે કે એકજ આપવો બસ છે એવજીના પિતાજી માહિમથી ટોટ સૂધી આવી એવજીની મલાહ લેતા હતા !

એક વધૂ ખુલાસો.

આગળી મારી “ફ્રાટી ફાઈવ યર્સ ઇન મ્યુઝિક”માં જે પ્રસંસા-પત્રો, છાપાનો મત તથા મારો અનુભવ છપાયો છે, તે આ પુસ્તકમાં લીધું નથી. મારી જીંદગીનો હેવાલ પણ તેજ પોથીમાં છે, અને જે તે પોથીમાં નથી છપાયું તે આ પુસ્તકમાં લીધું છે, શિવાય બખ્તાવર ગ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો કાગળ, ઇનામની ટીપ, વધૂ સખાવતની ટીપ, અને વિદ્યાર્થીઓની વધૂ સંખ્યા (ઇંગ્લેન્ડમાં તેમજ ગૂજરાતીમાં) સાચવી રાખવાની નેમથી પાછું લીધું છે; તેમજ મારાં બહાલાં મરહુમ માતૃશ્રીની યાદમાં મારી, તેમજ લાઈ શોરાબની કવિતા, અને મરહુમ લાઈ શોરાબ માટેની મારી કવિતા આ પુસ્તકમાં સચવાયલી રહે એવા હેતુથી દાખલ દીધી છે.

આટલો ખુલાસો વાંચક-વર્ગ સન્મુખ રજુ કરવાની દરગુજર ચાહું છું.

૧૯૩૧ની મારી ચોપડી બાહર પડી હતી, તેમાં ગફલતીથી સંગીતનાં શિક્ષણમાં સાડત્રિસ વર્ષ છપાઈ ગયાં છે, તે ભૂલ સુધારવાની આ સોનેરી તક હાથ ધરું છું. મારાં માતાજીની સલાહ પ્રમાણે હિસાબ રાખતી હતી, હિસાબ રાખવાની મારી એક ચોપડી શુભ થઈ ગઈ હતી, તે ચોપડી ૧૯૩૧ની ચોપડી છપાયા પછી મળી! અને મારો ખુદાઈ હુન્નર પણ ૧૮૮૫માં શુરૂં દીધેલો માલુમ પડ્યો! ખરી રીતે સંગીતનાં શિક્ષણમાં ૪૧ વર્ષો છપાવવાં હતાં; અને મારા ખુદાઈ હુન્નરમાં ૪૬ વર્ષો છપાવવાં હતાં.

ઉપડી ચોપડી છપાયા પછી એક ખરી નોંધ હાથમાં આવી છે, અને તે જોતાં માલુમ પડ્યું કે ૧૮૯૦ માં મેં શિખવવાનું શુરૂં કર્યું હતું; અને પેહેલાં બે શિષ્યો, મિત્ર મીડોબાઈ, અરદેશર.

ચીનાઈ, (એમના માતાજી તરફથી ઑલખ્લેસ જ્ઞાનદાનનાં) જેવણ હૈયાત છે, અને મરહુમ મીમીચ દીનબાઈ. પેસ્તનજી. ભંડારા હતાં; જેવણનો કરી લીધેલો દીકરો જેહાંબક્ષ હૈયાત છે.

૧૮૯૦ માં હું ઘણું જ થોડું મ્યુઝિક જાણતી હતી; પણ પ્રથમથીજ કોઈને પણ શિખવવાની મારામાં હોંશ, ઉલટ, ઉમંગ અને કળા હતી. આજે ૬૬ વર્ષની વયે પણ તેજ શોખ અને ઉત્સાહ શિખવવા માટે ચાલુ છે. મારાં છોકરાઓ જો રજા ઉપર હોય તો બે-ત્રણ કલાક વગાડીને પછી જુરી-જુંદીને બિછાને થઈ જાવું, મ્યુઝિક સ્ટુડયો પણ મૂંગો થઈ જાય, ને જીવતાંઓનો સંતાપ હૈયે ચઢી આવે! સ્વર્ગવાસીઓ માટે ગમગીની લાગે, તેનાં કરતાં પણ વધુ ગમગીની જીવતાંઓની બેઅદબ, બેમરવત, ધિક્કારવા યોગ્ય, નિર્દય, દગલિણ વર્તણૂંક છાતી ઉપર ડોહવાઈ-હહવાઈ આવે! જ્યારે મારાં છોકરાઓ પાછાં આવે, ત્યારેજ ઉલટ-ઉત્સાહથી પાછી સારી થઈને પોણું દુઃખ ભૂલી જાવું! ગમને ગળી જાવું!

“નોશીરવાન અદલનાં વહુર બુઝેગ” ચમ્હેરે ઉસ્તાદ હકીમ એરીસ્તોતાલીસને પૂછેલા સવાલોમાં તેણે નીચે પ્રમાણે જવાબ આપ્યા :—

સ૦—ઈનશાન નેકબખ્ત કેવી રીતે બની શકે?

જ૦—ત્રણ રીતે ઈનશાન નેકબખ્ત બને છે. જે એલમ લઈ એલમ શિખવે, જે અથરાત ચાને બક્ષેસ કરે, અને જે પોતાનું મોઢું સદા હસ્તું અને શાદ રાખી શકે.”

નેકબખ્ત બનવાની આ ત્રણ રીત મારાંમાં હતી, અને છે, એમ જો કહું તો વાચક-વર્ગ અને મગરૂર માનશે નહિ: ૫૦) વર્ષો સૂધી એલમને આલિંગન કર્યું છે, ૪૫) વર્ષો સૂધી શિખવીને તેમજ કૉનસર્તસ કરીને રૂ. ૩૮,૦૦૦/- સખાવતમા આપ્યા છે, ને મ્યુઝિકથી પચાસ વર્ષો થયાં

ગમને ગળી જઈ મોંહડું હસ્તુ રાખ્યું છે! મારું મન અને
અત કરણુ આખો દિવસ અબણુપણે આનંદમાં રહે છે!
એટલે મોહડા ઉપર નૂર તો હોવાનું જોઈએ. નહિં વારૂ?
આત્માને ખિલવવા મેં ચાલુ પ્રયત્ન કર્યો છે? કારણ
આત્માજ એલમ-હુત્તરથી પ્રપુલ્કિત થઈ વધારે સારી
દુન્યામાં દાખલ થશે, તે વિષે મેં વાચેલી થોડી લીટીઓ
અત્રે ટપકાવી લેવાની ઇચ્છાને અટકાવી શકિત નથી —

“If it is true that the soul is immortal, we have to take care of her, not merely on account of the time which we call life, but also on account of all time. We have found that the soul is immortal, so her only refuge and salvation from evil is to become as perfect and wise as possible. For she takes nothing with her to the other world but her education and her culture.”

કેળવાયલી સ્ત્રી વિષે.

“અને તુરતજ માર્કની નજરે અચ્ચાઈનો ઝળકાટ મઘળી
મુસ્કેલીના એકજ ઉપાય લેખે જણાયો; તે આ હુતો-સ્ત્રીને કેળવવી,
તેણીને પૂરૂપની પડખે તેના સરખાજ હક ભોગવતી સાથી દાખલ
ખરી જગ્યા આપવી, કારણ અધિકારમાંથી છૂટકારો પામેલી માત્ર
સ્ત્રીજ પૂરૂપનો છૂટકારો કરી શકશે.”

એલા.

આ કેટલું ખરૂં છે? એક સ્ત્રી જો કેળવાયલી હોય તો
સેકડો સકડો, અને અનેક આફતો મૂળે મોહડે સહન કરી શકે છે!

મારા ધધા-હુત્તરને લગતી બાબતોના કાગળો અને લખાણો
મેં કાય છાપ્યાં?

સંગીત વિષે મારો પચાસ વર્ષોનો અનુભવ લખુ તે આગમજ
મારી આગળી સંગીતની ત્રણ ચોપડીઓ.

'25 Years' Unique Record in the Parsi
 Community,"—1919,
 "Opinions —1924,
 "Forty-five Years in Music"—1931,

મા મારા ખુદાઈ હુન્નર અને ઉમદા ધધાને લગતા જે પ્રસસા
 પત્રો અને લખાણો, મારા સગાઓ, મિત્રો, ખરેખાહે ને લલ્લુ' ઇ'છા
 નારાઓ તરફથી વગર માગવે, નહિ ધારેલા મળ્યા હતા, તે સે કડો
 કાગળોમાથી માત્ર થોડાક, ગણતરીના છાપવાની મારી નેમ
 હુશમનોને જુકા પાડવાની હતી. મને અને મારા ધધાને કચડી
 નાખવાની નીચ ડોરોપ થઈ હતી તે નષ્ટ કરવા માટે ખુદ હુશમનો
 એજ મને ફરજ પાડી હતી, અને નહિ કે એક જાહેર-ખખર
 તરિકે, યા જેમ કેટલાક અવિચારી ઇનસાનો માને છે-ગણે છે,
 તેમ મારી તારીફ અને વડાઈ કેખાડવા માટે! હું જાણુ છું કે
 મારામા તારીફ જેવું કશું છેજ નહિ! કેક વેળા જે નારી
 વખાણુ થાય છે તે મને અતિશયોકિત જેવું લાગે છે! તે મૂગે
 મોહડે સાલણુ છું, ને તેથી કંઈ હું ખુલાઈ જતી નથી કે મગફર
 થતી નથી! ઈશ્વર તરફથી જે "મીશન" (Mission) લઈને આવી
 છું, તે ગુપચુપ જાહેર-ખખર છપાવ્યા વગર ૫૦) વર્ષો થયા કઈ
 છું. ઉપલી ચોપડીઓમા છપાયલા કાગળોથી કેટલાકો ઇ'છણી
 પડ્યા "અમારા કાગલ ને નામ કાઢ છાખ્યા?" મે તેઓને ચાર
 સવાલો પૂછ્યા —

શું હવે તમે મારી તારીફ કે જે ફક્ત મારા ધધા-હુન્નરને
 અને મારા અભાવ-ખવામનેજ લગતી હતી, તે લખીને તમે
 પસ્તાવો છો? તે કાગળો ઉપર ખાનગી ચળ લખ્યો હતો? તે
 કાગળો મેં કંઈ માન્યા હતા? ત્યારે શું તમે જુકું લખ્યું હતું
 કે હવે પસ્તાવો કરો છો? આ માગ ચાગ મવાવોએ તેઓને
 ચૂપ કરી નાખ્યા! એજ જાહેર ખખતના હન્નર-ઉદ્યોગને લગતા
 કાગળો તે ખાનગી કેમ કહેવાય? ને નેકડો સગા-સ્નહીઓને
 પૂછાવવું એ કેવળ કેવું અશમ્ય હોય!

ઢારણુ દુશ્મનો અને દગલખાજ દોસ્તોને જમીનદોસ્ત કરવા અને મારી દલ) વર્ષની વયે પણ જે અદેખી જુકી જલલીઓ જળી જાય છે, તેઓને ચૂપ કરવા, આ પુસ્તકમાં પણ સેંકડો કાગળોમાંથી થોડાં છાપ્યાં છે, તે એજ નેમથી છાપ્યાં છે. મારી વિરૂધ્ધતુ વર્ષો સૂધી ઘણું સાંભળ્યા પછી, એક પછી એક (આ પુસ્તક સાથે) ચાર ચોપડીઓમાં કાગળો છપાવીને

મે મારો બચાવ કીધો છે.

તરફત, તોહમત, પ્રપંચ, કવતરાં, કાવા-કાવા ને જુકું હું સાંખી કે સાંભળી શકિત નથી! અનેક રીતે અનેક આકારમાં તે હું જગતને આ મારી સાચી, સ્વતંત્ર કલમથી જુકું જાહેર કરું છું, અને તે જાહેર કરવા કલમ અને છાપો, આ બે બળવાન હથિયારો મારો બચાવ કરી શકે છે! જે મારી જગ્યાએ એક પૂરૂષ હોત તો આવાં જુકુંઓને ધનસાફની અદાલતમાં ઘસડી તેઓને સજા કરાવવા પાછળ પડત નહિં!

મારી સાહિત્ય અને સંગીત સેવા.

સાહિત્ય સેવા માટે જે જોલ લખવા ઇચ્છું છું. સંગીત અને સાહિત્ય જે બન્ને કુદરતીજ હોય તો એક આસામી સેહેલથી શિક્ષક થઈ શકે છે અને ઘણી આસાનીથી શિષ્યોને સમજાવી શકવાની શકિત ધરાવે છે — મુખ્ય કરીને પારસી શિષ્યોને — કારણુ જે ગૂજરાતી ભાષા ઉપરનો કાળૂ હોય, સાહિત્ય સેવા બજાવી હોય તો એક પારસી શિક્ષક પરજાતનાં શિક્ષકો કરતાં વધુ સારી રીતે ગૂજરાતી ભાષામાં સંગીતની “થીઅરી” સમજાવી શકે, એટલુંજ નહિં, પણ હિમ્મતથી ગૂજરાતીમાં એક શિષ્ય પોતાનાં શિક્ષકને નિર્ભયપણે સવાલો પૂછી ખુલાસો મેળવી શકે, જેવી હિમ્મત તેઓ પરજાત આગળ દેખાડી શકતાં નથી, એ મારા પચાસ વર્ષોનાં અનુભવ ઉપરથી કહી શકું છું; પણ જ્યાં શિક્ષકોનેજ ગૂજરાતીનું જ્ઞાન કે ભાન નહિં તો

શિષ્યોની સ્થિતિ વધુ દયા ઉપજવવા જોગ થઇ પડે છે ! સંગી-
તમાંજ નહિ, પણ હિસાબ જેવી જાણતમાં પણ શિષ્યોને
ગૂંજાતીમાં શિખવ્યાથી તેઓ પરિક્ષામાં ઘણાં સહેલથી પસાર
થઇ શકે છે.

સંગીત જોટલોજ મને સાહિત્યનો શોખ છે. મારા વહાલા ભાઈ
શોરાણનાં ચોપાનિયામાં (૧૮૬૦-૧૯૧૦) શોખની સેવા તરિકે મેં
લખાણ કર્યા હતાં, તેમજ મુંબઈનાં ઘણાં વર્તમાન-પત્રો ને
ચોપાનિયાઓમાં શોખની સેવા દાખલ સાહિત્ય સેવા ૪૫) વર્ષો
(૧૮૬૦-૧૯૩૫) થયાં, જ્યારે પણ મને વખત મળે છે, ત્યારે
કરું છું. અગાઉ વર્ષો ઉપર હું જ્યારે જાહેરમાં લખાણ કરતી
હતી, ત્યારે કેટલાંક બેઅદબ સગાંઓ ને મૂર્ખા માટીડાઓ બોલતા:
“એ તો પણુવાની જાહેર ખજાર છે!” તોપણ ૬૬) વર્ષની વય સૂધી
કુંવારી રહી મેં તેઓને જુઠાં પાડયાં! સાહિત્યનો શોખ મારાં
માતાજી અને મમાવાજી તરફથી મારાંમાં ઉતર્યો હતો. જાહેરમાં
લખાણ કરવા ઉપરાંત મેં આ પુસ્તક સાથે નવ નહાનાં-મોટા
ગ્રંથો લખ્યા હતા :—

૧) નિર્દય નણુંદ	સને ૧૮૬૪.
૨) ઇતિસાફની આરમ્મી.	„ ૧૮૬૬.
૩) સહુનશિખ સુદરી.	„ ૧૮૬૭.
૪) વિવારિ વનિતા.	„ ૧૮૬૯.
૫) અજલનો ફરેસ્તો.	„ ૧૯૧૦.
૬) 25 Years' Unique Record in the Parsi Community.	„ ૧૯૧૯.
૭) Opinions	„ ૧૯૨૪.
૮) Forty-five Years in Music.	„ ૧૯૩૧.
૯) Fifty Years in Music.	„ ૧૯૩૫.

જ્યારે સંગીતને લગતી મારી ચોપડી Forty-five Years
in Music જાહેર પડી, ત્યારે મારા દિલસોજ ભાઈ ખરશેદજી,

જ. બ. વાહુડયાએ એક ચિકી લખી સવાલ પૂછ્યો : “તમારી સાહિત્ય સેવા ક્યાં છે? તમારી ચોપડી મને તે હજી ઘણી અધુરી લાગે છે. સાહિત્ય સેવા વીશે વધુ લખાંણ વિવેચન જોઈએ.” એક વેળા મળ્યા, ત્યારે પણ ઉપલોચ સવાલ પૂછવા લાગ્યા. તેમજ ઘણાંઓએ અબ્બએળી દેખાડવાથી આ મારાં છેલ્લાં પુસ્તકમાં સંગીત સાથે સાહિત્યની શોખની સેવા બજાવતાં જે જે મારાં લખાણો ભાઈ શોરાબનાં સ્વર્ગવાસ થવા અગાઉ યા તે પછી લખાયાં હતાં, અને જે અહિં-તહિં વેર-વિખર હાલતમાં જૂઠાં જૂઠાં વર્તમાન-પત્રો ને ચોપાનિયામાં છપાયાં હતાં, તેમાનાં થોડાંક જાળવી રાખવાની નેમથી આ પુસ્તકમાં સાચવી રાખ્યાં છે. સંગીતથી થયેલી સખાવત પેહેલ્લાં સાહિત્યની મદદથી જે સખાવત થઈ હતી, તેના ફક્ત બે-ત્રણ દાખલા અત્રે ટપકાવી લઉં છું:—

માહિમમાં જ્યારે અમો રહેતાં હતાં, ત્યારે મી. પાલનજી ત્યુનર નામનાં એક પારસી ગ્રહસ્થ પોતાના ધણિઆણી અને એક-પુરી ફિકરી સાથે માહિમ રહેતા હતા. મારા મમાવાળાનાં કુટુંબ સાથે સારી પિછાણ તેઓને હતી. તે વેળા તેવણ પારસીઓમાં પેહેલ્લા પારસી “ત્યુનર” તરિકે બાણીતા હતા. મારા ભાઈ શોરાબનાં લગ્ન તાંકણે આ મી. પાલનજીએ કોઈ ઘણા સારાં ચોધાડયામાં, સવખતે, ને લાગ્યશાળી હાથે, તેમજ કઈક આશિષ સાથે પેહેલ્લો પીઆનો એવણે ૧૮૮૫માં મારા માતાજીને સમજાવી મારે માટે ભાઈ શોરાબનાં લગ્નની લેટ તરિકે ફક્ત રૂ. ૬૦)માં (સેકન્ડ-હૉન્ડ કૉટેજ પીઆનો) અપાવ્યો હતો. કેટલોક વખત સૂધી તેવણજી મારો પીઆનો ‘ત્યુન’ કરતા હતા. તેવણ અને તેવણની એક પૂરી ફિકરી સ્વર્ગવાસ થયાથી બિચારાં મિસિસ પાલનજી ઘણી તંગીમાં આવી પડયાં, ત્યારે મારી તરફથી તેમજ બીજાં સખીવજીદ બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોને સમજાવી એક સારી જેવી રકમ એ વિધવા બાઈને મેં સપુરદ કરી હતી.

સને ૧૯૦૦ નાં સાલનાં હિંદી દુકાળ વેળા લાચારીમાં આવી પડેલાંઓને મદદ કરવા મરહુમ બાનુ સાહેબ માણેકજી. ચાંદાનાનાં

એક આનાવાળા દુકાળ ફડમા રૂપિયા એકસો મારી તરફથી,
તેમજ સગા-રનેહીઓને અરજ કરીને મે લગભગ હતા

મને ૧૯૦૧ મા તારાપોરમા મરહુમ મી લીખાણ આદરણ.
ગોયેકરનું કુટુંબ મુશ્કેલીમા આવી પડતા “અખબારે સોદાગર”
પત્રમા એ કુટુંબની મદદ માટે એક બહોળ અર્જ મેં કરી હતી, જેનો
સારો જવાબ મળવા ઉપરાંત ઉપલા પત્રની મદદ સાથે રૂ. ૧,૧૬૪)
ની રકમ મેળવી તે ગરીબ કુટુંબને મરહુમ લાઈ દાદાલાઈ. એ
તારાપોરવાળા મારફતે મે મોકલી હતી.

માર્ગ સાહિત્ય સેવાની કદરસનામી તરિકે નિચલાં પુસ્તકો,
વર્તમાન-પત્રો અને ચોપાનિયાઓમા મારી મળી, (ઘણી વેળા
છદગીના હેવાલ સાથે) આવી હતી, તેની એક ટીપ કેટલાકોની
ખાસ લલામણથી રજુ કરવાની રજા લઉ છું : નીચલા પુસ્તકો,
ચોપાનિયાઓ અને વર્તમાન-પત્રોમા સળી અને લખાણ :—

- ૧) “જામે-જમશેદ” — ૧૯૦૬ આગમજ
- ૨) “કચસરે-હિન્દ”ની પારસી આલખમમા—૧૯૧૭.
- ૩) “કચમરે હિન્દ”ની વાંઝ મેમોરીયલ આલખમમા—૧૯૨૦.
- ૪) “ભારત જીવન” ચોપાનિયું
- ૫) ‘ધી દાર્જિમ ઓફ ઈન્ડિયા’ — લાઈફ ઍકેડેમીક મેમબર થઈ
તે વખતે— ૧૯૩૨.
- ૬) “ધી ષામ્મે ફાનીકલ” “ ” “ ” “ ”
- ૭) “મુગર માહેલી,” (અમરીતસરનું ચોપાનિયું), “ ” “ ” “ ”
- ૮) “નવગંગ,” (ચોપાનિયું) “ ” “ ” “ ”
- ૯) “સાજ-વર્તમાન” (વર્તમાન-પત્ર) “ ” “ ” “ ”
- ૧૦) “જામે-જમશેદ” (“ ” “ ” “ ”
- ૧૧) “કચમરે-હિન્દ” (અકવાડિક પત્ર) “ ” “ ” “ ”
- ૧૨) “સત્ય મિત્ર” (“ ” “ ” “ ”

૧૩) 'સચિત્ર શાક્ષર માળા (પુસ્તક) લાઈફ ઍકેડેમીક મેમ્બર થઈ તે વખતે—૧૯૩૨

૧૪) "મુ'બઈના મહાશયો" (") " " " " "

૧૫) 'નવા કાળ,' (ચોપાન્યુ) " " " " "

૧૯૧૭ ની ધી કચસરે-હિન્દની પારસી આલબમમાં સખી હેઠળ લખેલા લેખ (કેટલાકોની લલામણુથી).—

"Miss Bhikhaiji. L Palamkote.

"A well-known Musician . The First Parsi Lady Music Teacher, and the First Parsi as an Academic Member of Trinty College of Music, London. Also a Recipient of four Gold Medals in the Art of Italian Lace Miss Bhikhaiji. L Palamkote is a well-known authoress and a public writer besides "

"મીસ ભીખાઈજી. લીમજી. પાલમકોટ.

"જાણીતા મ્યુઝીસીયન અને મ્યુઝીકના પહેલ વહેલા પારસી બાનુ' શીક્ષક, જેવણે લંડનની ત્રીનીટી કોલેજ મ્યુઝીકના ઍકેડેમીક મેમ્બર તરીકે આખી કોમમા પહેલવહેલા પારસી તરીકે નેમાવાનુ માન ધરાવે છે. એ ઉપરાંત ઇટાલિયન લેસ બનાવવાના હુન્નરમા તેવણે ચાર સોનાના ચાદો મેળવ્યા છે મીસ ભીખાઈજી પાલમકોટ તે સાથે એક કુશળ અંથકર્તા તથા જાહેર લેખક તરીકે પણ ગુજરાતી વાંચક આલબમમા ઘણાં જાણીતાં થયા છે."

૧૯૨૦ની ધી કચસરે-હિન્દની પારસી વૉર મેમોરયલ આલબમમાં સખી હેઠળ લખેલા લેખ -

"Miss Bhikhaiji L Palamkote.

"મીમ ભીખાઈજી એલ. પાલમકોટ

"મુ'બઈના જાણીતા પારસી સંગીત શીક્ષક, લેખક, અને અંથકર્તા, જેવણે લડાઈના વરસો દરમ્યાન, લડાઈને લગતાં જુદાં

બુદ્ધાં કુંડા માટે વારંવાર પોતાના શીષ્યોની મદદ સાથે ડેન-સર્ટો તેમજ મેળાવડાઓ કરી હબ્બરો કુખ્યાની ઉપજેલી રકમો લેટ કરી હતી, જેની પીછાણુમા નામદારો લૉર્ડ અને લેડી વીલીંગડન, સર અને લેડી લોઈડ, લૉર્ડ જેલીકો, સર આર્થર પીઅરસન, ખેરોનેટ, વિગેરે તરફથી પ્રસશા-પત્રો મળ્યા હતા.”

એ ઉપરાંત ૧૯૦૫મા જ્યારે આપણા ગણતાવર શહેનશાહ-ખાનુ કવીન મેરીને ખાનુઓ તરફથી માન-પત્ર ને જ્યાંકત ટાઉન હૉલમા આપી હતી, તે વેળા કેઇ પણ મંદને દાખલ થવાની મનાઇ હોવાથી તે લપકાદાર અને ધપધપવા મેળાવડાનો રસીલો હેવાલ મરહુમ ભાઈ નાનાભાઈ ૨ ચીચગરે પોતાના “અખખારે મોદાગર” નામના વર્ત્તમાન-પત્રમા લખવાનુ મને માન આપ્યુ હતુ ઘણા ઈંગ્રેજ અને ગૂજરાતી વર્ત્તમાન-પત્રોના રીપોર્ટરો” તરિકે ખાનુઓએ તે યાદગાર મેળાવડાનો હેવાલ લખ્યો હતો, તેમા મરહુમ ભાઈ નાનાભાઈ ૨. ચીચગરના શબ્દો અત્રે ટપકાવી લઉં છુ

“તમે જેવો રસીલો લખાણ હેવાલ લખ્યો છે, તેવો કોઇ ચેપરમા નથી, ખુદ “ટાઈમ્સ” માળી નથી, ને તમારું લખાણ ઘણાઓને ઘણુ પસંદ પડ્યુ છે” મને પોતાને પણ ઘણુ જ ગમ્યુ !”

જે હું માગ લખાણો (“ઓરીજનલ”) નો સંગ્રહ કરું તે ખીલ્લ દસ પુસ્તકો ભરાય. મારી સાહીત્ય સેવાને ઉતારી પાઠવા એક વેળા એક એન્તે માની પીઠ પાછળ મારી નિરૂધ્ધ ટીકા કર્યા હતા ‘ તમે જો એને જોવો તો તમે ખરીને કોલસો થઇ જાવો !” આ જુઠ્ઠા અને અદેખાઈની આગર્મા ભરમ થયલા ટીકાનો જાણે જવાળ હોય, તેમ ઘણે વર્ષે મરહુમ ખાઈ જરખાઈ આપુજી લામ (મરહુમ ચી જહાગીર જે. મન્નખાનના દિકરીએ મૂજો તમાચો મારી, તા ૧૧મી ચે ૧૯૩૩ ના “જામે જમશેદ” મા લખ્યો હતો તે વાચેલો અત્રે ટપકાવી લઉં છુ.

“.....શુ કહેછ, મેહરૂ, હા, મેં તે શુક પુરી કીધી હવરા
તો કઈજ મોહવાતું નહી તે લીખાઈજ પાવમકોટની ‘પચાસ
વચ્ચ ખ્યાનાના પાસામા’ વાયુ છુ લીખાઈજ ખી કેવું
હસ્વાનુ લખેછ હા! હીઈઈઈ-હાઆઆઆ . ’

કલમથી ને છાપાથી આવીજ રીતે જુઠ્ઠાઓને જગતમા
ઉઘાડા પાડવા જોઈએ

હુ ‘મારી જીવાનીમા ઘણી સોસાયટી અને વિધ્વાનોના મડળ
મા સામેલ થઈ મલાસદ થતી હતી, જેમાના કેટલાક નામે
નોધી રાખવા માટે નીચે ટપકાવી લઉ છુ -

	સાલ
૧ બાંખે સોરોસીસ કલબ	૧૮૬૦
૨ બાંખે મ્યુઝિકલ યુન્યન	૧૮૬૮
૩. સ્ત્રી-બોધ, અને મોશ્વલ પ્રેમ્સ જ્યુબિલી સંલીએશન
કમીટીમા મલાસદ	૧૯૦૮
૪ લેખક મડળની કમીટીમા સલાસદ અને ‘લાઈફ
મેમ્બર’.	૧૯૧૧.
૫ ત્રીનીટી કોલેજ ઑફ મ્યુઝિક લનડનની ઍકેડેમીમા
સલાસદ	૧૯૧૩
૬ ઈરાનીઅન એસોસીએશન	
૭ તીચર્સ એસોસીએશન	
૮ કૉનમટ’ હાલ ફૂડની કમીટીમા ઑનરરી સેક્રટરી
અને ઑનરરી ખજાનચી	૧૯૨૧.
૯ ધી અલેકઝાન્ડ્રા સ્કુલની હાયમંદ જ્યુબિલીની જેનરલ
કમીટીમા એક સલાસદ	૧૯૨૩.
૧૦. ધી અલેકઝાન્ડ્રા ગલ’સ ઇંગ્લીશ ઈનસ્ટીટ્યુશનમા
‘લાઈફ મેમ્બર’	૧૯૨૬
૧૧ ‘લાઈફ ઍકેડેમીક મેમ્બર.’ ત્રીનીટી કોલેજ ઑફ
મ્યુઝિક લનડનની ઍકેડેમીમા જીવગી સૂધી મલાસદ	૧૯૩૨

મારી જીવણીમાં સોસાયટી અને વિદ્વાનોનાં મંડળોમાં તેમજ ગવર્નમેન્ટ હાઉસ સૂધી હું ફરતી હતી મારા ૪ કૉનસર્વ્સ મુંબઈના ગવર્નરો અને તેઓનાં બજતાવર બાનુઓનાં મુરખીપણા હેઠળ થયા હતા :—

૧૯૧૭ માં મુંબઈ ઇલાકાની બાનુઓની શાખાનાં લડાઈનાં ફંડ માટે

૧૯૧૯ માં લડાઈમાં અપંગ થઈ ગયલા સેપાહો અને ખલાસીઓ માટેનાં ‘સેન્ટ ઇનસ્ટન હોમ’ના ફંડ માટે.

૧૯૨૧ માં મ્યુઝિક હાલ ફંડ માટે.

૧૯૨૨ માં ધી માંસીના ઑસ્પીટલના ફંડ માટે.

ઉપલા ચાર કૉનસર્વ્સમાંથી પેહેલો કૉનસર્વ ૧૯૧૭ માં ગવર્નર લૉડ અને લેડી વીલીંગ્ટન, સી આઈ ના મુરખીપણા હેઠળ થયો હતો; અને ૧૯૧૯, ૧૯૨૧ અને ૧૯૨૨ માં થયલા કૉનસર્વ્સ ગવર્નર અને ધી આનરેબલ લેડી લૉઈડનાં મુરખીપણા હેઠળ થયા હતા

પીઆનોનાં પાસાંમાં પચાસ વર્ષ.

સંગીત સેવા.

“.....Cancel from your mind every idea of superiority over woman. You have none whatsoever. Woman is merely a softer man.....”

MAZZINI.

૧૮૮૫ થી ૧૯૩૫.

પચાસ વર્ષ!

યા ખુદા! પચાસ વર્ષ! મારા ખુદાઈ હુન્નરને શુરુ કર્યાને ૫૦ વર્ષો પૂરાં થયાં. એ પચાસ વર્ષો કયાં અને કેમ ગળાડી ગયાં એ હવે મને અજાણી લાગે છે! હું કેમ અને કેવી રીતે જરા પણ ખાંચા વગર આ ખુદાઈ હુન્નરને વફાદારીથી વળગી રહી એ મારે મનથી એક ઉખાણું છે, જે ઉકેળવું મને પોતાને મુશ્કેલ લાગે છે! પાણીના રેળા માફક એ પચાસ વર્ષો વહી ગયાં છે! મારી ખિલતી જુવાનીને કરમાઈ જતી અટકાવવામાં આ ખુદાઈ હુન્નરે ખુદાનો ખ્યાલ આપી મને બચાવી લીધી છે! જો એ ઉમદા હુન્નર ધીરજથી, ખંતથી અને કુદરતી બસારતથી મે હાંસલ નહિ કીધો હોત તો, આ ખુદા! મારી જે સ્વતંત્ર સ્થિતિ આજે છે; તેનો શો હાલ થયો હોત! એ ખ્યાલ કરતાંજ હું અવાચક થઈ જાઉં છું!

તે મહારાની મીનાતુમે મારાંમાં મૂંકેલી મ્યુઝીકની ચીંગારીએ એવો ભડકો લીધો કે સીત્તેરની ભરતીમાં આવ્યાં છતાં એ મારી માનિતી મોહિનીમાંથી હું મુક્ત થઈ શકિત નથી! પચાસ વર્ષો સૂધી એના પાસાંમાં ખ્યારથી દબાયલી-ચંપાયલી, અંતઃકરણમાં અજાણપણે આનંદમાં રહ્યાથી મારે મનથી તો હું હજી પણ જુવાન હોવું તેવીજ લાગું છું. ઘડપણ મને ખુશતુ નથી!

વગાડતી વખતે જાણે જીવાનીનું જોર-જોમ ને જોસ હોય તેમજ
આને પણ ૬૬મે વર્ષે મારા આંગળાં-હાથ ચાલે છે.

મારા એક પ્રેમાળ પિત્રાઈ-સાઈએ મારા હાથ-આંગળાં વિષે
એક વખત માયાળુ મિળાપ થતાં નીચે પ્રમાણે એસારો કર્યો
હતો :—“મેં ઘણાં બેસાંઓને રોકેહુંડ કીધીછ, પણ તારા જેવો
મળમલી હાથ મને કોઈનો લાગ્યો નથી! જાણે મળમલમાં હાથ
મૂંકયો હોય, તેવો તારો હાથ નરમ ને સફાઈદાર છે!”

કેંક વેળા તેવણુ પીઆનોની ‘પ્રેકતીસ’થી મારા હાથનાં
ખિલેલા સ્નાયુ તપાસતા, ત્યારે હું મરકેરી કરતી: “જેવી માહરાજ!
કંઈ લવિય કેહોની?” તેવણુ હસીને હાથ ઊડી દેતા.

એજ ઇશ્વરી હુન્નરે મને સ્વતંત્ર ને સખૂરીવાળી બનાવી છે.
એજ ઉમદા હુન્નરે મને મૂંગી આકૃતમાંથી બચાવી લીધી છે!
એજ મ્યુઝિકથી જીવતાંઓનો સંતાપ ને ગેરહનસાફ હું જૂલી
ગઈ છું! જ્યારે એકકી વખતે ચાર કલાકો સૂધી “પ્રેકતીસ”
કરતાં હું થાકતી નહિં હતી, ત્યારે અદેખાઈના અવતારો મને
“ઘેલી થઈ ગઈછ”ની ઉપમાં આપતાં! કોઈ કહેતાં: “અફીણ
ખાઈને વળરવા બેડીછ!” શિખતી હતી તે વેળા કોઈ બોલતાં:
“એ તો ઘણી “પ્રેકતીસ” ખંતથી કરેછ, તેથી આવેછ!” જાણે
મારામાં તો મ્યુઝિક જેવું કુદરતી કંઈ હોયજ નહિં, તેમ વગર
વિચારે બોલતાં! તેઓ સર્વેને પચાસ વર્ષો પછી મેં જીવું પાડ્યાં
છે! મ્યુઝિક તો મારામાં જન્મથીજ હતું, પણ મારો સાદો,
સાધારણ, ગરીબ દેખાવ હોવાથી ઘરનાંઓ, સગાંઓ, અને લોકો
પારખી શક્યાં નહિં! હું જ્યાંથી જાવું ત્યાં રંગ-રાગ! મારો
જન્મ થયો ને “જેમ્સ મેકેનનું” સંચલ ‘એક્સપ્રેન્સ’નું સુંદર
મ્યુઝિક જેવું અવાજ કાઢતું એક ઘડિયાળ ઘરમાં આવ્યું! જ્યાં
પગ મૂકું ત્યાં રંગ-રાગ! મારી પાછળ જાણે મ્યુઝિક પૂઠે પડે-
લુંજ છે; જ્યારે આપણે ખીજાંઓને જોઈએ છિયે તો માલુમ
પડે છે કે તેઓ જ્યાં પગ મૂકે ત્યાં આગ, રેળ, માંદગી, મોતાં
એવાં અવર પગલેનાં! આ ઘડિયાળને મારાં ‘હોમ સ્વીટ હોમ’માં

સુંદર સરોદ કાઢતું મેં સાચવી ગમ્યું છે, અને તે ૬૯) વર્ષો થયાં ગુપચુપ પોતાના સોનાનાં કાંટા ફેરવતું ચાલુ ભારી માફક ચાલ્યાજ કરે છે ! એ ઘડિયાળ મારાં માતાજીને ઘણું ગમ્યું; પણ પિતાજીએ રૂપ્યા આઠસો ચા એક હજાર (હવે મને યાદ નથી, પણ આ બેમાંથી એક રકમ ખરી છે,) રૂપિયા ખરચવાતુ મન નહિં કર્યું, ત્યારે મારાં માતાજીએ પોતાનાં મહીરનાં નાણાંમાંથી એ ઘડિયાળ વેચાતું લીધું. કહે છે કે એ જાતના ઘડિયાળો સોથી દોઢસો વર્ષ ચાલે છે. એ તેવણનો મ્યુઝીક તરફનો છૂપો શોખ જાહેર થયો ! મારાં માતાજી હંમેશાં બોલતાં: “મારી લીખાઈનાં જન્મની એ યાદગારી છે.”

મારાંમાં એક ખામી છે, ને તે કુદરતી ખામી છે, જે હું સુધારી શકિત નથી. મને થોડો વખત બધાં ઠગે છે, પણ જ્યારે તેઓની ઠગાઈ હું પારખી શકું છું, ત્યારે તેઓનાં વાંક, ગુણ-દોષ ને ભૂલ, સખાઈથી ઉંઘાડા પાડવામા હું પછાત પડી શકિત નથી, અને જે હોય તે ખુલ્લે ખુલ્લું ને ખરૂં, જાહેર કરતા તેઓને ખાફાં-ખાફું ને કડવું ઝેર જેવું લાગે છે !

કપડાંનાં લપકા કરતાં (Physical) શારિરીક ને (Moral) નીતિમાન લપકો, ને સંપૂર્ણતા દેખાડવાની મને વિશેષ હોંસ હોય છે ! એક સદ્ ગ્રંથસ્થે મને અચ્ચાનક બોતાજ કહ્યું : “A Picture of physical and moral splendour !” જ્યારે મારા હક ઉપર ગેરવાજબી ત્રાપ મારવામા આવે છે; ત્યારે મારૂં રક્ષણ કરવાની મને કુદરતીજ જીજ્ઞાસા થાય છે, પણ તે સાથે એક ખામી મારાંમાં એવી છે કે જે ચીજ નહિં મળે તે મેળવવાની આતુરતા રાખું છું. એક, બે અને ત્રણ વખતજ કોશેષ કરતાં હું નિષ્ફળ થાવું છું, તો તે પડતું મૂકું છું. અઆધાર્યુ ક્રત્તેહ મેળવવામાં હું ઘણી વખત ખીસ્જ અને અંતને લીધે ક્રત્તેહ પામી છું; કારણ મારો સ્વતંત્ર, નિર્ભય ખવાસ, છૂટાપણાની હિમાયત કરનારો હિંમતવાન છે. વાચક-વર્ગને જેમ બીજાંઓની ખામી દેખાડું છું, તેમ મારી પણ સઘળી ખામી બાપોકાર જાહેર

કરું છું. મારાં મિત્રોને ઘણી વેળા તેઓનાં વાંક છતાં માયાથી માફ કરું છું, અને આ દોરંગી દુન્યાની જુકી માયાને સદા પગ તળે કચડી નાખવાની કોશિષ કરું છું. જેઓમાં મ્યુઝિક હોય તેઓમાં પ્રેમ તો હોયજ. પ્રેમ વગર મ્યુઝિક નહિ, અને મ્યુઝિક વગર પ્રેમ નહિ.

પવિત્ર પ્રેમ.

પવિત્ર પ્રેમ પાક, ખુદાઈ અને અમર હોવો જોઈએ. કે જેથી જળારી જાતીનું માન અને લક્ષ જેવી શકાય, એટલુંજ નહિ, પણ તે પ્રેમ પરમેશ્વરને, અને તેની કુદરતી ખૂબીઓ અને આજ્ઞાઓને પિછાણવામાં અને વખાણવામાં કેળાડવો જોઈએ. આ જુકી જગતને માટે અમર પવિત્ર પ્રેમ છેજ નહિ! જેમ આત્મા અમર છે, તેમ પ્રેમ પણ અમર છે. અને અમર આત્મા માફક પેલી જેહાંન સૂધી આત્મા સાથેજ પ્રેમ પહોંચે છે. સંગીત સાથે જો પવિત્ર પ્રેમ નહિ હોય તો સંગીતની બલિહારી મીઠાં વગરની વાણી જેવી લાગે છે! આપણો પવિત્ર પ્રેમ પ્રથમ પરમેશ્વરને આહવા માટે રાખવો જોઈએ, તે પછી માત-પિતા, ભાઈ-પિત્રાઈ, ને સગાં-સ્નેહીઓ માટે. આવા પવિત્ર પ્રેમનો કેટલાંક અદેખા, જુકા અને મુવેલા ઉંદર જેવા વાસ ભારતા પરવારતા પારસીઓ, અને ગદરનાં જેવી ગંધાતી ગલીચ છલ-વાળી કેટલીક નજીસ પારસી ઓરતો અનર્થ કરે છે! એ તેઓનાં પોચાં લેજાનો એક સાખૂત પૂરાવો છે! અહિં મને લૉર્ડ બેકનની બે લીટી યાદ આવે છે:—

“Virtue is like precious odours, most fragrant where they are incensed or crushed.” — BACON.

આવો પવિત્ર પ્રેમ ધરાવવા માટે ઉદાર છગર ઉપર જળારોઝાળુ રાખવો જોઈએ. મક્કમ ઠરાવ, અને મહાન આત્મિક બળ ઈશ્વર આપણને પવિત્ર પ્રેમ માટે આપે છે!

" Virtues only shine regally when they stand in virtuous relationship."

પવિત્ર પ્રેમ માટે ઉપલું લખાણ કેટલું ખરું છે ?

હું મારી અત્રાફ જોઉં છું કે એવું જિંદગી ખમીર અને ઉદાર ખાસિયત ખીજાઓમાં હોતાં નથી. તેઓની મગરૂર, તુમાખી ખાસિયતને લીધે નથી તેઓ પોતાની ભૂલ કબૂલ કરતા, કે નથી કોઈને માફ કરતા. ખુદા તેઓને માફ કરે! જેઓ માફ કરી નહિ શકે તેવા પૂરપોમાં પવિત્ર પ્રેમ નથી હોતો.

પવિત્ર પ્રેમ એક અદૃશ્ય આત્મિક ગાંઠ છે, તે બેહુસ્તમાં પહોંચે છે. તે પવિત્ર પ્રેમ સગાઈ અને સ્નેહથી સંધાયલાં આત્માઓને બેહુસ્તમાં સાથે જોડે છે. જે પવિત્ર છે, તે અમર રહે છે, જે અપવિત્ર છે તે નાશ પામે છે. પવિત્ર પ્રેમ કદી નાશ પામતો નથી. તે આત્મામાં માફક અમર છે! તે જીવાની કે ઘડપણ જોતો નથી, તે એકસરખી રીતે આ જગતથી પેલી જેહાંન સૂધી અમર છે! આ ફિલસુફી ઘણાં થોડાં ધનસાનો સમજે છે! જેઓ સમજે છે, તેઓનાં જીવનમાં પવિત્ર પ્રેમ જીવગી સૂધીની જગ્યા લીધેલી હોય છે, અને જ્યારે અવિનાશી આત્મા વિનાશી શરિરને છોડી જાય છે, ત્યારે તેની સાથે પવિત્ર પ્રેમ પણ વધારે સારી દુન્યામાં દાખલ થઈ વિષ્ણુનાં પડેલાં બહુલા આત્માઓને મળે છે! ઇશ્વર તેઓને એકત્ર કરે છે. પવિત્ર પ્રેમથી જોડાયલાં આત્માઓને છૂટા પાડવાની નથી માણસમાં શક્તિ કે નથી મોતમાં! પવિત્ર પ્રેમ અરસપરસનો નહિ હોય, યા એકતરફી હોય તો-પણ તે નાશ પામતો નથી. આ જેહાંનથી પેલી જેહાંન (બેહુસ્ત) સૂધી તે અમર છે.

પરમેશ્વર જે સૌથી પવિત્ર અને સૌથી શ્રેષ્ઠ પ્યાર છે, તે કિસ્તારે પડે જે પવિત્ર પ્રેમ ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેનો નાશ કદી કરશે નહિ. તે શ્રેષ્ઠ પવિત્ર પરમાત્મા કે જેનાં પ્રતાપથી નીતિ અને પ્રેમમાં આપણે મોટાં થઈએ છિયે, તે કિસ્તાર નિતિ અને

પવિત્ર પ્રેમને ધૂળમાં કદી બ્રષ્ટ થવા દેશે નહિ; કારણ ધૂળમાંથી કે માટીમાંથી ખુદ નીતિ અને પવિત્ર પ્રેમને ઉત્પન્ન કરતો નથી!

આપણાં બહાલાંઓ માટેના ગરમ ગમખાર આંસુઓ પણ પવિત્ર પ્રેમનો પૂરાવો છે !

તે સર્વ શક્તિવાન સાહેબના હાથની સુથેલી સાકળમાં એક પણ કદીની ખુટ આપણે જોતાં નથી પ્રત્યેક ચીજમાં આપણને પરસ્પર સગાઈ જણાય છે, તો માણસમાં કાંય નહિ ?

પરમેશ્વરને તેના પૂર પ્રતાપમાં તે નિરન્તર નિરાકારને નિહાળવા આપણે કેશેષ કરવી જોઈએ,

પવિત્ર પ્રેમનો

અનર્થ કેટલાં બધાં અદેખાં આદર્શો કરે છે ! કારણ તેઓમાં પવિત્ર પ્રેમનો અંશ પણ હોતો નથી તેઓ પવિત્ર પ્રેમને જાનવરી જોરસો સમજે છે, અને અકસોસ કે આ અવનિની દુન્યવી માયા (જુદી માયા) ને પ્રેમનું રૂપ આપે છે ! ન્યારે અમર પ્રેમ કે જે અમર આત્માની સાથેજ બેહેસ્તનાં પાક મકાનમાં રહેઠાણ કરે છે, તેનું જ્ઞાન નજીસ નિંદાખોર ધનસાનોને હોતુંજ નથી ! તેઓ સઘળી ચીજો, સઘળી બાબતો તેમજ માનવીઓને અદેખાઈની આંખોએ જોય છે ! જેથી નિર્દોષ નિઃકલંક ધનસાનો તેઓને અટકાવી શકતાં નથી

તે અદેખાઈના અવતારોનાં બલાં ઉપર જે પાપ અને પશ્ચાતાપનો ભોજો હોય છે, તે ભોજથીજ તેઓ નીચાં ને વાંકા વળેલાં હોય છે નીચને તમે કદી જિજ્ઞાસી શકશો નહિ. આપણે તેઓને જિંચાં બનાવવા માગ્યે, પણ તેઓ કદી જિંચાં થઈ શકશેજ નહિ, પાછાં નીચાંજ પડવાનાં ! તેઓની ખવીસ ખાસિયત તેવીજ હોય છે !

જેઓ છંદગી દરમ્યાન ચારિત્રિક મોજ-મજલુને આધીન થયાં હોય, જેઓએ નિર્દોષોની નિંદા કરી હોય, જેઓએ

બીજાંઓને ઠગ્યાં હોય, જેઓએ મનનાં વિકારો અને જીવનનાં
જેસાઓને કાળમાં નહિં રાખ્યા હોય, જેઓએ જે પ્રેમાળ
જીવને વિષ્ણુનાં પાડ્યાં હોય, જેઓએ જે હેતાળુ અંતઃકરણનાં
જેડાણની આડે આવી તેઓનાં સુખનું અને ભવિષ્યનું જીવંત
સૂધી સત્યનાશ વાળ્યું હોય, અને તેઓનું સુખ સદાનું લૂંટી
લીધું હોય, તેવાં ખવીસ ખવાસનાં સ્ત્રીઓ અને પૂર્યોને
પવિત્ર પ્રેમની બલિહારી અને મહિમા મામિકે બેશક લાગે;
અને અર્થનો અનર્થ કરે તો પછી મોતની છેલ્લી ઘડી બેશક
એવાં બદબખ્ત ઈનસાનોને લયંકર લાગશે !

જો આ ક્ષણભંગુર સૃષ્ટીમાં મોજ-મજાડ જેવું કંઈ હોય
તો તે ક્ષણિક છે; પણ પવિત્ર પ્રેમ તો આ જીવનથી ચેલી
જીવન (ખેડેસ્ત) સૂધી અમર હોય છે, ને તેમાં સદાનું સુખ,
હૃદયની શાંતિ, આનંદી અહિંથી તે સ્વર્ગ સૂધી અવલુચ્ચ
હોય છે !

મરદ શિક્ષકો !

આકાશ ઉપરથી ઊતરી આવેલું સંગીત ઈનસાનનાં આત્માને
જાણે ચઢાવી ખેડેસ્તમાં લઈ જાય છે ; તોપણ હું ઘણી વેળા
કેટલાંક લાયકા—ભાવનાઓને બાલતાં સાંભળું છું કે તેઓને
મ્યુઝિક નથી ગમતું, ત્યારે મને લાગે છે કે તેઓને પોતાનો
જીવણી નહિ ગમતો હશે ! કેવું જીવન ? ખુદા એવાં અકલ-
હિણ ઈનસાનોથી મને દસ મૈલ દૂર રાખે !

મારી આગળી ત્રણ સંગીતને લગતી ચોપડીઓ (૧૯૧૬,
૧૯૨૪, અને ૧૯૩૧) માં મારાં મ્યુઝિકને લગતું વર્ણન વિસ્તારીને
કર્યું છે, એટલે તે હવે પાછું અત્રે રજુ નહિં કરતાં પચાસ
વર્ષોમાં શિક્ષકો અને શિષ્યોનો મને કેવો કેવો અનુભવ મળ્યો

છે, તે વાંચ્યાથી લાવિયનાં શિક્ષકો અને શિષ્યોને મનન કરવા
 ભેગ થઈ પડશે; મારો પોતાનો અગત અભિમાય લખું છું, તે
 કોઈને પણ અહુણ કરવા હું આગ્રહ કરતી નથી.

મારી છ વર્ષની ઉમરથી તે મોટી વય સૂધી મરદ શિક્ષકો
 પાસે શિષ્યાથી મરદો માટે એક જાતનો અલાવ મારા મનમાં
 ઉત્પન્ન થયો. કારણ? તેઓના કરડા ચહેરા, ને આંખો! પાછા
 સ્વભાવ, દયાહિણ હેખાવ ને ધાક-તાપ-ત્રાસથી મને ખિજવાટ
 ને કચવાટ લાગતો. ઘણી વેળા તેઓનાં ચહેરા તરફ જોવાની
 બચપણમાં હું હિમ્મત કરતી નહિ--જે કે મેં તે કોઈ દહાડે
 પણ માર્સ્ટરની એક સોટી ખાધી નથી; ને મારેથી તેઓ કદી
 નારાજ થયા નથી; તોપણ મારા વર્ગની બીજી નખળી છોકરીઓ
 તરફ તેઓની ઘાટકી વર્તણૂક જોઈ હું ધારતી ખાઈ જતી કે
 રખે મારી સાથે પણ તેઓ એવી રીતે વર્તે! બંગાલી સ્કુલમાં
 મારાં બચપણમાં એક બનાવ નિશાળનાં મારા વર્ગમાં જોયેલો
 મને યાદ છે--લગભગ ૬૧) વર્ષની આ વાત લખું છું; મી.
 માહુવા નામનાં એક પારસી શિક્ષકે એક વિદ્યાર્થીએ શિષ્યવામાં
 કંઈ ભૂલ કરી, તેથી તે નહાની છોકરીને પોતાની ટેબલ આગળ
 બોલાવી ટેબલનું ખાણું ઉઘાડી અંદરથી પેનસીલ કે રૂલર કંઈ
 કાઢવા કહ્યું! જેવી તે ખાપડીએ ખાણમાં હાથ નાંખ્યો કે
 ખાણું બંધ કરી તેના આંગળાં કચડી નાંખ્યાં! આ નિર્દય
 પણાનો નમુનો જોઈ મને તેજ વખતે ઘણો ક્રોધ ઉપજ્યો. તે
 ઉપરાંત લાગેલી સ્લેટની પતીએ બીજી છોકરીઓને ફટકા હાથ
 ઉપર મારવાની ઘાટકી રીત, ને કાગળની ટોપી ને ગળામાં
 લખાણવાળા કાર્ડ ને સ્લેટ પહેરાવીને એક વર્ગમાંથી બીજા વર્ગમાં
 તે ખાપડીને ફેરવવાની જીલમગાર તાળેદારી અને ગુલામગીરીથી
 મરદ શિક્ષકો માટે મને સારો વિચાર મારા મનમાં થતો નહિ.
 તેઓનાં કરડા ચહેરા મને જોવા ગમતા નહિ? તોપણ હું સાચું
 લખું છું કે મારેથી મારા અઘળા શિક્ષકો ખુશ હતા; કારણ
 હું તેઓને ઘણી મહેનત આપતી હતી નહિ. લગભગ ઘણા
 લાગ અભ્યાસમાં હું પોતેજ સમજી લેતી, યા ઘરમાં ખાનગી

શિક્ષકોને પૂછી-તૈયાર થઈને નિશાળે જતી. ફક્ત હિસાબ અને ઈંગ્રેજીમાંથી ગૂજરાતીમાં, તેમજ ગૂજરાતીમાંથી ઈંગ્રેજીમાં તરજુમે શિખવવા મારાં માતાજીનાં પુછનાં દિકરા

ભાઈ દારણશાહ. જમશેદજી. શા. ખરાસ

૧૮૮૪માં મારે ઘેર દરરોજ સાંજે આવતા હતા. આ પચાસ વર્ષની વાત લખતાં મરહુમ ભાઈ દારણશાહનો શાંત સ્વભાવ, સભ્યતાભરી રીતભાત, અને શિક્ષણ આપવાની અખૂટ ધીરજથી મારા મન ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ હતી. એમને સ્વર્ગવાસી થયાને પચાસ વર્ષો પૂરાં થયાં છે, તેપણુ એમનો રાંક, નમાનો ચહેરો, અને એમની શોખની સેવા મારા જીવનમાં આભારની લાગણી સાથે કેતરાયલી રહી છે! એમની ભલાઈ હું ભૂલી શકિત નથી. એવણુ ‘ઓરીયનટલ લાઈફ ઈનસ્ટિટ્યુશન્સ કંપની’ વાળા

ભાઈ. મીનાચહેર, જ. શા. ખરાસ

ના ભાઈ હતા.

તે કિરતાર મરહુમ ભાઈ દારણશાહનાં આત્માને અમર શાંતિઃ બક્ષે!

ખીજે બે મરદ શિક્ષકો

મરહુમ ભાઈ બેજનજી. ફ. માદન
અને

ભાઈ પેસ્તનજી. દાદાભાઈ. વાહડયા

પણુ ભાઈ દારણશાહ જેવા સભ્યતાવાળા, નરમાસવાળા હતા. શાંત મને, ધાંધલ-ધરપચ કે અભિમાન વિના સમજાવવાની એ ત્રણે ભાઈઓની કુશળતાથી મારા મન ઉપર ઘણી આનંદી અસર ઉત્પન્ન થતી; જેનો છાપ ૫૦) અને ૪૫) વર્ષો વહેવા છતાં છેકાઈ ગયો નથી! બાકી ખીજે જેટલા મરદ શિક્ષકો પાસે શિખી તેઓ મિલ્લજના ગયલા, પાછા સ્વભાવનાં, દેખાવમાં કુરડા અને આકળા હોવાથી મારા મનમાં માટીડાઓ માટે સારો

છાપ તો જીવાનીમાથીજ પડયો નથી ! આ માન્યુ લખુ છું.
 પૂરૂપોથી દસ ડગલા દૂર રેહવાનુંજ મન હુ મેશા થાય ! મારી
 જીવાનીમા જ્યારે હુ મંડળીઓ-મેળાવડાઓમા ફરતી, ત્યારે
 કેટલાક અહુસ્થો મને વગર વિચારે ને વગર સમજે મગરૂર કહેતા
 હતા, પણ તેઓને ખબર નહિ હતી કે જે જે પૂરૂપોને મે
 સદગુણી, સાચ્યા ને પ્રમાણિક ધાર્યા ને માન્યા હતા, તેઓને
 પણ વર્ષો પછી આકળા સ્વભાવના, મગરૂર, કરડા, કપટી, ખારીલા-
 વેરીલા, કહેર-ઝેરના ભરેલા જોયા, તેથીજ, અને તેથીજ મને
 માટીડાઓ તરફ અભાવ ઉત્પન્ન થયો ! એ સાચી વાત આજે
 લખતા મને જરા પણ ઓસક લાગતી નથી !

ભવિષ્યની ઓલાદ માટે મારી લલામણુ છે કે છોકરીઓને
 ધન્યપણથીજ સ્ત્રી-શિક્ષકો આગળ કેળવવી કે જેથી તેઓના મન
 અને જીગર ઉપર માટીડાઓ માટે નહિ ઈચ્છવાજેગ અસર
 ઉત્પન્ન થાય નહિ !

ફક્ત અમે ઈરાઓ હોવાથીજ, માટીડાઓ પોતાનો દોર-
 દમામ, તોર-તરમર અને હુશિયારી દેખાડવાની મતલબથીજ ઈરા-
 ઓને જરા જરામા તોડી પાડી, તેઓને ઉતરતા અને ઉતરતાજ
 રાખવાની નેમ રાખે છે, કે રખેને તેઓ પૂરૂપોને હરાવી-હંકારી
 દાવી જાય ! ચંચળ જાત !

શુરોખ્યનો ધન્યપણથીજ પોતાના બચ્ચાઓને સ્ત્રી-શિક્ષકો
 આગળ શુરૂઆતથીજ શિખવે છે, જેથી છોકરાઓ અને છોકરી-
 ઓના મન અને અત કરણુ ઉપર ઘણી સારી અસર થાય છે !
 છોકરાઓ પણ બાનુ ઓને માનથી જોતા શિખે છે !

લવિખ્યમાં થનારાં પારસી બાનુ-શિક્ષકો

(મ્યુઝિરયનો) ને સૂચનાં.

હું જે સૂચના પારસી બાનુ-શિક્ષકોને કરૂં છું, તે ફક્ત “મ્યુઝિક”માંજ. પરબતનાં મ્યુઝિરયનોને નથી કરતી. તેઓની (પારસી) જે મરજી હોય તો ગ્રહણ કરે. તેમાં તેઓને કાયદો અને લાલ થશે. મેં જેમ કેટલાંક પારસી માય-બાપો, અને શિષ્યોનું ૪૫) વર્ષો સૂધી સોસયું છે, તેમ તેઓ નહિં ખમે, સાવધ-સાવચેત રહે, એ નેમથી લખું છું. હું તેઓનાં તોપનાં મોંઢાં સામે ટટાર બિભી રહી છું. કેટલાંક પારસી માયોના તારા ને ધમકી-લપકીથી હું ધારતી ખાઈ ગઈ નથી, કે ધૂણી નથી, તે સત્ય માનશો. જે પારસી બાનુઓ મ્યુઝિક શિક્ષકો તરિકે હમણા એ ઉમદા ધંધામાં પડેલાં છે, તેઓને હું કંઈ પણ સૂચના કરીશ નહિં; કારણ ખાંડણિયાંમાં માથું મૂક્યા પછી ધબકારાથી ખીહવું શું? પણ હવે પછી થનારાં પારસી બાનુ-શિક્ષકો ખાંડણિયાંમાં માથું મૂકવા આગમજ એક હુઝાર વખત વિચાર કરશે, તો તેઓનાં લાલનુંજ છે !

મ્યુઝિક શિખવવા આગમજ દરેક શિક્ષકનો ગૂજરાતી તેમજ ઈંગ્લીશ ભાષા ઉપર ઘણો સારો કાબૂ હોવો જોઈએ; મુખ્ય કરીને ‘મૅટ્રીક્યુલેશન’ની પરિક્ષામાં ફત્તેહ મેળવેલી હોવી જોઈએ. ત્યારે પારસીનાં બેરાંઓ પારસી શિક્ષકોને ગૂજરાતીમાં તતરાવી નાંખવાની લાહેરી મારે, ત્યારે તેઓની શુદ્ધી ઠેકાણે લાવવા માટે ફરજયાત જવાબ આપવા ગૂજરાતી ભાષા ઉપર મજબૂત કાબૂ એક શિક્ષકનો હોવો જોઈએ, અને શુદ્ધ ગૂજરાતીનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, કે જેથી તેઓની એક લીટીનો જવાબ પચ્ચીસ લીટીથી ને દલીલથી આપવાને, અને તેઓને મહાત કરવાને સામર્થ્યવાન થઈ શકે; ત્યારેજ તેઓ ચું કે આં કયાં વગર મૂગાં બેસે ? આ

મારો અનુભવ છે! જેઓ મારી સૂચના ઉપર અમલ કરવા ચાહતાં હોય, તેઓએજ શ્રદ્ધા કરવું.

સ્વમાન પ્રથમ સાચવવું.

મા-બાપ કે શિષ્યો દમ-અમ કરીને તમોનેજ દોરવવાની શેખી કરે તો, તેઓને ઘેર જતાં હોવો તો, દરવાજામાંથી ચાલતી પકડજો, ને જો તમારા ઘરમાં શિખવતાં હોવો તો સાંભો દરવાજો દેખાડવાની હિંમત પકડજો.

આવક ઘટી જશે, એ ખ્યાલથી તેઓનાં કાંટાને શરણ થશે નહિં.

હી નહિં આપશે, એ ખ્યાલથી તેઓની મતલબમાં તેઓને ફાવવા દેશે નહિં. ભલે, 'નોટીસ'ની બી હી જવા દેજો મે લગભગ રૂ. ૫૦૦) જોઈયા છે.

પૈસા માટેજ મેહેનત કરે છે, એવો વિચાર કદીખી કરશા નહિં. તમારી નેક મનશની હશે તો ખુદા ધન નહિં ને અન્ન તો આપ્યોજ - જશે 'આર્ટ' નેજ માટે આતૂર છે, અને શિષ્યોને આગળ ને આગળ વધારવાની અને તેઓને જ્ઞાન આપવાનીજ નેમથી શિખવો છે, એવોજ ખ્યાલ અને છાપ શિષ્યો અને મા-બાપનાં મન ઉપર મારજો.

કોઈ કહે કે "પાંચ રૂપિયે ને દસ રૂપિયે મડમ (પારસીઓ ફગણોને બી મડમજ કહે છે!) શિખવે છે," તો તેઓને સીધા ત્યાજ ધડેલી દેજો.

પૈસા ખચાવવા કે વર્ષ ખચાવવા ધીરજ જોડી દર્ધન જાણે લૂટમાં પડયા હોય તેમ કૂંકા ને ભુસ્કા શિષ્યો કે મા-બાપ મારવા માજો, અને તમારી પાસે એક મજૂરની માફક મજૂરી કરાવી વગર હુકે તમારો આટો ઝાઢી નાજો તો તેવાં મતલબી અને ગરજના ગધેરાઓને છોડી દેજો. તેઓની મતલબમાં તેઓને

ફાવવા દેતાં નાં, અને પૈસાની જરા પણ દરકાર કરતાં નાં. ખુદા
જેથી રીતે તમોને ખીજી રીતે નવાજશેજ.

તેઓની ઠગખાજી એવી હોય કે પ્રથમ તમારી પાસે શિખવી
પછી જુઠાં બાહણાં હેઠળ, છીટું શોધીને, ખીલ્ત-ત્રીલ્ત શિક્ષકો
આગળ જવું, તો તેવાં નાલાયક ચાલના મા-બાપને, શિષ્યોને
(જેવું જણાય) કે તુરતજ પડતાં મૂકજો. મને એ કડવો અનુભવ
મળ્યો છે, તેઓને લવિધ્યમાં કોહું આપવાના અખાડા કરી દસ
ડગલાં દૂર રહેજો, તેમાંજ તમારું સ્વમાન સચવાયજી રહેશે.
આ બાબદમાં તમારું જ્ઞાન, તમારો સંતોષ, અને તમારી
હિંમતની વિશેષ અગત્યતા જોઈએ.

મ્યુઝિક શિખવતી વખતે મા-બાપ કોઈ દહાડે કબૂલ નહિંજ
કરશે કે તેઓની દિકરીઓ ઠાઠ છે ! ઠાઠ હશે, તોપણ હુશિયારજ
કહેશે ! તમે તે સાબેત કરજો. મને એવો અનુભવ મળ્યો છે !

મા-બાપ પોતાનાં પૈસા બંચાવવા કે મોજ-મનહુ કરવા જતી
વખતે તમારી ફી ચા શિખવવાનું બંધ કરે તો તેઓને પાછાં લેતી
વખતે દસ-બાર વખત વિચાર કરજો કે જેથી એવો કડવો અનુભવ
પાછો નહિં મળે, ને તમારી મેહેનત-જેહેમત પાછી પાણીમાં
નહિં બાય.

જે શિષ્યો ભૂમ પડાવીને યે-ચાર મહિને ફી આપે, ને
એકનાં એક ગોખી રાખેલા જુઠા શબ્દો બોલે કે “અમે ભૂલી
ગયાં” તો તેવાં બોંહસીલાં છોકરાંઓને એકજ શિક્ષા કરજો—
તેઓને વગાડી નહિ દેખાડવું—ત્યારેજ તેઓ ઠેકણે આવશે, ને
જુઠું બોલતાં શરમાશે. ઘણી વેળા મા-બાપ પણ પૈસાની
બાબતમાં ગેંકાઈ કરી પોતાની સગવડેજ ફી આપે; એટલે દરેક
બાબતમાં તેઓજ સુખ-સગવડ લોગવે, ને શિક્ષકો દુઃખ-અગવડ
ખમે !

જેઓ તમારા હુકની “નોટીસ”ની ફી નાણી-જોઈને ખોટાં
બાહણા કાઢી અગવડ-અડચણ દેખાડી અખાડા કરે, તો તેઓને

‘કાંટ’મા ઘસડતા નાં; પણ ખુદાના ઇનસાફ ઉપર છોડજો દાદારજીની દરબારમા તેઓને ખરાખર ઇનમાફ થશે! તમે એક-બે મામની ફી ખોહશો, પણ તેઓના ઘરની આવકમાં ઘણા મોટા ખાડો પડશે, તે જાણજો અને માનજો. ખુદાની લાકડીનો અવાજ નથી! મને એ અનુભવ મળેલો છે!

ઉપલી સૂચના ઉપર અમલ કરવા તમારું ‘મ્યુઝિકનું’ જ્ઞાન વિશેષ વધુ હોવું જોઈએ, કે જેથી કોઈ એમ સરખામણી નહિ કરે, કે તમે ‘મહેતાજી’ ને બીજાં શિક્ષકો ‘માસ્તર’? તમે પોતે “ડીપ્લોમા” મેળવ્યો હોય કે તમે એક પછી એક છોકરાઓને જપાટા-સપાટામા પાસ કરાવી દેવો, તેમા કાંઈ તમારી કીર્તિ નથી, પણ તેઓને પરિક્ષા ઉપરાંત આસપાસનું પૂંજી જ્ઞાન આપવું જોઈએ. પ્રથમ તો શિક્ષકોએ પોતે દસથી બાર વર્ષો સુધી શિખવું જોઈએ, હજારો રૂપિયા ખર્ચવા જોઈએ, અને સંગીતમા સંગીન જ્ઞાન મેળવવા સખૂરી રાખવી જોઈએ, તોજ તેઓ વર્ષો સુધી શિખવી શકે.

શિખવવા માટે તમારી જાહેર ખર્ચ નાં છપાવતા એ ઘણું નબળાનું લાગે છે! તમારા શિષ્યોને અથવા સગા-રેનેહીઓને લોકને ઘેર મોકલીને શિષ્યો મેળવતા ના. ટેકમા રહેજો

શિખનારને ગરજ હોય છે, શિખવનારને નહિ! સૌથી સરસ રસ્તા: છોકરાઓને શિખવીને જાહેરમા કૉનસર્ટ કરીને તેઓ પાસે વગડાવજો, તેઓને કૉનસર્ટમા ‘સર્ટીફિકેટ્સ’ આપજો, ઇનામો આપજો, અને પરિક્ષાઓમા દાખલ કરાવજો કે જાહેર ખર્ચની જરૂર નહિ રહેશે—બેશક એ સઘળું કરતા તન-મન-ધન રોકવુંજ પડશે, ફરવું-હરવું, મોજ-મજાહ બાજી મુકવુંજ પડશે, ત્યારેજ તમે જાહેર આવશો અને લીખાઈજીની કદર જીજશે!

છોકરાઓ છોડી દીધા પછી તરકત કરે તો સચ્ચાઈ સાબિત કરવા મુકતા ના, તેમજ તમારો હક લૂટાય તો સામા થઈને

સીધું-સરખું બોલી-લખીને મૂગા બેસજો. ખુદા તેઓનો ધનસાફ કરશેજ. નગુંણાં અને નાતરસ છોકરાંઓને છોડી દેશો, ત્યારેજ તમારી કદર કરશે, ને તમો દસ વર્ષ વધુ મેહેનત કરવા જીવી શકશો.

સ્વમાનના પર્વત ઉપરથી અપમાનની ખીણમાં ગળડી પડતાં નાં

તમે એક “આર્ટ” શિખવો છો, ને તમારો ધંધો ઉત્તમ છે. તમે ‘પ્રોફેશનલ’ કહેવાવો, તમારાં છોકરાંઓ કૉલેજની પરિક્ષા આપે, નહિં કે સ્કુલની ! સ્કુલનાં શિખવનારાંઓ શિક્ષકો કહેવાય; જ્યારે જેઓ કૉલેજની પરિક્ષાઓ પસાર કરાવવામાં મદદ કરે, ત્યારે તેઓ “પ્રોફેસર” કહેવાય. ‘પ્રોફેસર’ની ફી બોલાય, નહિં કે પગાર ! જ્યારે છોકરાંઓ અને તેઓનાં મા-બાપો તમારા લવાજમને પગાર બોલે તો તેઓને એક-બે વેળા સમજાવી ભૂલ દેખાડી ફી બોલતાં શિખવજો, જેમકે ડૉક્ટરોની, ઍરિસ્ટરોની, સોલીસીટરોની ફી બોલાય, પ્રોફેસરોની ફી બોલાય. એમ ધીરજથી સમજાવજો. જો પગાર બોલે તો પૂછજો કે “કોણનો ? તમારા બાવાનાં નોકરનો ? જો નોકરની પંક્તિએ તમે મને મૂકતાં છોવો તો ‘ગ્રુડ મૉનીંગ’” બોલી સીધો દરવાજો દેખાડજો, ને તમારું સ્વમાન સાચવી રાખી છોકરાંઓનાં મોહુડાંમાંથી પગાર બોલ છોડાવજો; તમે કંઈ લાધા નથી શિખવતાં, ‘આર્ટ’ શિખવો છો. મારી એક સૂચના છે : સ્વમાનના પર્વત ઉપરથી અપમાનની ખીણમાં કદી પણ ગળડી પડતાં નાં. દોર-દમામ ને તોર-તમ્મર-વાળાંઓ, મગફરીમાં અંધારું રહેલાં ને ગફરીમાં ગંધારું ગયલાંઓ જો તમારી પ્રતિષ્ઠાને ધોંકો પહોંચાડવાની પતરાજી કરે તો તેવાંઓને તજ દેવામાં તમારી ચોલા સમજજો ; તે વેળા પૈસાનો ખ્યાલ પણ તજે કચડેલોજ રાખજો. ખુદા એક નહિં તો ખીજી રીતે તેમને આપશેજ.

ધંધાને લગતી રીતભાત ને સલુકાર્ધ, જેને સંગીતમાં “પ્રોફેશનલ એટીકેટ” કહે છે, તેને પૈસાને ખાતર પણ તજે કચડી

નાંખશે નહિંજ ! નહિં તો તમે ખીજા મ્યુઝિશ્યનોની ખફગી
ખેંચી લેશો.

જાહેરમાં સંગીત-સેવા પૈસા લીધા વગર કરશે તો ઘણું
માન મેળવશે.

તમારૂં જ્ઞાન સંગીતમાં ઘણું હોય ને તમે એકલાં હિમ્મતથી
“મેલો” વગાડી શકો તો કેઈનું પણ “એકમ્પનીમેન્ટ” વગાડવાની
ઉત્તરતી પ કિતએ ઉતરી પડશે નહિં; કારણ એક “એકમ્પનીસ્ટ”
તરિકે તમારી કંઈ ગણના નથી, તમારૂં કંઈ વજન કે ટેક રહે
નહિં. તમારી પ્રતિષ્ઠા પણ ઓછી ! તમે હિમ્મતથી કહેજો “I
would never willingly serve in an inferior capacity !”

તમારી ટેબલ આગળ હુ મેશાં એક નેટરની ટોપલી રાખજો ;
કારણ તમારાં નણણાં શિષ્યો, યા તેવાંજ તેઓના નણણા મા-બાપ
તરફથી રદખાતલ જેવાં કાગળો આવે કે ઝટ નાંખવા કામ લાગે;
અથવા તો તેજ કાગળ એક સાદા પરગિડાંમાં મૂકી સરનામું
કરીને શુપચુપ પાછું મોકલી દેજો. જવાબ આપતાંજ ના. તેમાજ,
શોભા છો જેઓમા કુદરતી મ્યુઝિક નહિંજ હોય, તેઓને છ
મહિના, વર્ષ કે ઘણું તો બે વર્ષ તપાસીને પછી છાડી દેજો.
એવાં ધોભાઓ પાછળ છાંદગી ઘસીપીસી નાંખવામાં કંઈ સાર
નહિં. જલદી છાડી દેશો તો તમે દસ વર્ષ વધુ જીવશો.

શિખવતી વખતે ઘર-સંસારી ખટપટને મગજમાંથી ખ ખેરી
નાખજો, કુખને ડાટી દેજો, દુશ્મનોનાં નામ ઉપર મટોડું
વાળજો, વાલુ-વીચ્છણો, ને કપટી કેકટોનો ખ્યાલ નાં કરતાં,
પૈસાના ખ્યાલને જીગરમાંથી હાંકી કાઢજો શિખવવાનીજ કાળજી,
ઉલટ રાખજો. તેઓને આગળ વધારવાજ ઉમંગ પકડજો, તેજ
તમે ફત્તેહ પામશો. આવક ઘટી જશે એ ખ્યાલથી શિષ્યો કે
તેઓનાં મા-બાપના ક્ષાતાને શરણ થતાં ના.

શિખવવામાં બોદાણું વાંચન, જ્ઞાન, ધીરજ, સતોષ ને
હિમ્મતની જરૂર છે.

મા-આપ મોજ-મજાહે કરવા બાંધ, ત્યારે તમારી ફી બંધ કરે તો તેઓનાં છોકરાંઓને પાછાં લઈ, પાછું માથાં દુઃખણ કરવા વીસ વાર વિચાર કરજો. તેઓનાં ઘરમાં નહિં ધારેલા અચાનક ખરચનાં ખાડા ખણાશે ! જેઓનું ગુજરાનજ એ ફી ઉપર હોય, તેઓનો ઉધાર જો ફી બંધ કરે તો કેમ થાય ! આ સવાલ પૂછજો કે “તમે બધા હવા ખાવો, મોજ-મજાહે કરો, પૈસા છવે ખરચો, ઉડાવો તેટલાં એક શિક્ષક શું ખાય, કે જેનું ગુજરાનજ ફી ઉપર હોય ?”

એક શિષ્ય નહિં શિષ્યે તો એકાંતમાં સભ્યતાથી, ધીરજથી, ને નરમાસથી શિખામણ આપી તાળેદારી ને વફાદારીને વળગી રહેવા કહેજો.

બીજાં શિક્ષકના શિષ્યેને તપાસવા કેહ તો સાફ નાં કહેજો—અહિંજ “પ્રોફેશનલ ઍટીકેટ” તમે સાચવી શકશો, ને લાસદાયક ખટખટમાંથી બચી જશો—શિવાય કે પેલાં શિષ્યોના શિક્ષક તમોને આગ્રહથી ભલામણ કરે. જો તપાસો તો ફી ના લેતાં; ફી લેશો તો ઘણું ગોળું લાગશે; પણ કેક વાજળી લાગે તેવી સદગ્રહ-સૂચના શિક્ષકને તેમજ શિષ્યેને ખોટું નહિં લાગે તેમ આપજો. મુખ્ય કરીને શિક્ષકને ખાનગી સૂચના કરજો.

મારાં કેટલાંક શિષ્યો શિક્ષકો થયાં છે તેઓ મારી રૂઢીએ શિખવે છે, એટલુંજ નહિં પણ તેઓએ પોતાના શિષ્યોને પરિક્ષામાં ફત્તેહમંદીથી (અનર્સ) માન સાથે પાસ કરાવ્યાં છે. તેઓ પોતાનાં શિષ્યોને પરિક્ષામા મોકલવા આગમજ તપાસવા મને ભલામણ કરતાં હું તેઓને ફી લીધા વગર તપાસતી હતી; ને તેઓ પાસ થતાં. મારે મનથી આ

એક માટી કૃત્તેહ અને કીર્તિ છે

એક વેળા લીજી પેઢીનાં એક શિષ્યએ પરિક્ષા પામ કરી, ત્યારે પણ મને એવીજ ખુશાલી લાગી હતી. મને લાગે છે કે મેં કેક સંગીતમાં જન્મ્યું છે.

શિક્ષક તરિકે તમારા ધંધાને આગળ વધારવા તમારે પ્રથમ ખરચ કરવો જોઈએ, તોજ તમે ને શિષ્યો જાહેરમાં જશ-કીર્તિ-માન મેળવશો.

૧૯૧૨ થી ૧૯૧૬ સૂધીમાં પેટેલા પાંચ કૉનસર્ટ્સ 'ક્રી' મેં કર્યા હતા. તેમાં શિષ્યોને ઇનામ આપવા સાથે મને રૂ. ૧,૧૩૫) ખરચ થયો હતો.

૧૯૧૨ થી ૧૯૨૮ સૂધીમાં જોટલા કૉનસર્ટ્સ કર્યા, તેમાં માદી ભરેલી રકમનો સરવાળો રૂ. ૨,૮૧૭-૧૨-૦ થાય છે.

મારા ધંધાને લગતી લણ ચોપડીઓ મેં જાહેર પાડી તેમાં ૧૯૧૬ ની 'યુનીક રેકર્ડ' માટે રૂ. ૨૫૦-૧૨-૦, ખીજી ૧૯૨૪ ની 'લોક-મત' માટે રૂ. ૨૬૫-૦-૦, લીજી ૧૯૩૧ ની 'મ્યુઝિકમાં ૪૫ વર્ષો' માટે રૂ. ૪૦૦-૦-૦ ખરચ થયો. જુમલે રૂ. ૬૪૫-૧૨-૦ ખરચ થયો હતો. વળી આ પુસ્તક પાછળ લગભગ રૂ. ૭૦૦-૦-૦ ખરચ થવાનો અડસટો છે.

એક શિક્ષક તરિકે આવો મોગ ખરચ કરવાની તમારી હિમ્મત અને તમારું ઉદાર દિલ હોવું જોઈએ.

મેં જે મેળવ્યું તેમાનો પોણો ભાગ મેં પાછો મારા ધંધા-હુત્તરમાંજ ખર્ચ્યો છે. તમારે પણ પૈસા તો ખર્ચવાજ જોઈએ.

તમે શિખવતી વખતે યુગ્તિકારક ગોરાક લેશો, મુખ્ય કરીને દૂધ, પેસ્ટી, કુટ, તો શિખવતી વખતે ઊભાં રહી શકશો. પીઆનો આગળ બેસીને શિખવશો નહિ; મ્યુઝિક કાને સાંભળીને ફરતાં-ફરતાં યા લખવાની ટેબલ આગળ બેસીને શિખવજો ને સાંભળજો.

શિખવતી વખતે ફક્ત તમારા 'આર્ટનો' વિચાર કરી પ્રમાણિકપણાંને વળગી રહેજો.

મેં ૪૫ વર્ષો સૂધી પ્રમાણિકપણે મેહેનત કીધી છે. એક રૂપિયો લઈ બે રૂપિયાની જેહેમત ઉઠાવી છે. અઠવાડિયાની એક 'તર્ન' કહીને પછી બે-તણ 'તર્ન્સ' આપી છે. અઠવાડિયાના એક કલાક ને બદલે બેથી તણ કલાક પરિક્ષા અને કૉનસર્ટ્સ વખતે આપ્યા છે; તેમજ મને જ્યારેથી વખત મળે, ત્યારે છોકરાંઓને ખાસ બોલાવીને શિખવું છે. ચોથી પેઢીથી એ પ્રમાણિકપણું મારાંમાં વંશપરંપરાથી ઓઘે ઉતરી આવેલું છે !

છોકરાંઓ 'તર્ન' જોડે, યા તમારેથી લેસન નહિ' અપાય તો તેઓને 'તર્ન' ભરી આપશો તો મા-બાપ રાજી-રાજી થઈ જશે ! તમારી પરથી ઓવરાઈ-પોવરાઈ જશે ! !

રજા આપતી વખતે પણ રજાનાં દિવસોમાં તેઓ આગમુ નહિં રહે, તેમ વધૂ મ્યુઝિક કરવા આપવું. શિખતાં છોકરાંઓને ઉલટ અને ભિત્તેજન આપવાનું એક મોટું સાંધણ કૉનસર્ટ્સ છે. જાહેરમાં વગાડવાથી તેઓ હિમ્મતવાળાં થાય છે, વધૂ જાહેર આવવા ઉમંગ પકડે છે, અને ઉત્તસાહથી મ્યુઝિકમાં અભ્યાસ કરે છે. પરિક્ષા તો તેઓ એકજ આસામી આગળ આપે છે,

જ્યારે ખરી કસોટી, ને ખરી પરિક્ષા તો કૉનસર્ટ્સ છે, જે સેંકડો ને હજારો આસામી આગળ એક બિંકટ પરિક્ષા છે, તે ઉપરાંત છોકરાંઓને બહેરમાં 'સર્ટીફિકેટ્સ' ને ઈનામ લેવાની હોંશ ને આશા રહે છે। કૉનસર્ટ્સ કરવા આગમજ તમારા ઘરમાં ઘણી વખત નહાનો લેવો મેળાવડા કરી શિષ્યોનાં વાળીઓને બોલાવી છોકરાંઓનો અભ્યાસ જોવાની તક આપજો, અને જ્યારે પરિક્ષામાં છોકરાંઓ પસાર થાય, ત્યારે બહેરમાં કૉનસર્ટ્સ કરીને મોટા મેળાવડા સનમુખ 'સર્ટીફિકેટ્સ' આપવી.

બનતાં સૂધી કોઇનાં ઘરમાં શિખવવા જવા કરતાં, તમારા પોતાનાં ઘરમાં શિષ્યોને બોલાવશો તો આપઁદે તેમાં લાભ, અને ઘડપણ સૂધી ફત્તેહ છે. તમે વધુ સ્વતંત્ર રહી શકશો. જો કોઇ દબરાવવા આવે તો તમે સીધો દરવાજો દેખાડવા સામર્થ્યવાન થશો।

શિખવતી વખતે સાદાં, આળાં, સ્વચ્છ કપડાં પહેરીને શિખવજો. ઘરમાં કપડાં પહેરતાં હોય તે ના પહેરતાં—તમારું સ્વમાન તેમાં જળવાશે, અને શિષ્યો પણ તમે તરફ માનની નજરે જોશે. શારિરીક સ્વચ્છતા મન ઉપર ખુશ અસર કરે છે.

શિખવવા આગમજ આતશ ઉપર સુખડ મૂંડી શિષ્યોને ફત્તેહ મળે એની દરરોજ ખંદગી કરી, દાહર હોરમજદની મદદ માંગીને શિખવવાનું શુરૂ કરજો, તેમજ રાત્રે પણ આતશ ઉપર સુખડ મૂંડી મઝદાની મદદ માગી આરામ લેજો. બનતાં સૂધી જે કલાકે છોકરાઓને બોલાવ્યાં હોય, તેજ કલાકે તમે હાજર રહી તેઓને ઘડો આપજો. છોકરાંઓ હુમેશાં શિક્ષકોનાં દાખલાની નકલ કરે છે.

છોકરાંઓ તમારા ઘરમાં આવે તો એક માવતરનાં જેવી કાલજીવી તેઓને સાચવી-જાળવીને તમારા ‘સ્તુડ્યો’માં જ નોકર કે ગાડી આવે ત્યાં સૂધી રહેવા દેજો, ને એકલાં ધકેલી દેશો નહિં. તમારી જોખમદારીનો (છોકરીઓનાં જાળમાં) ખ્યાલ હંમેશાં નજર આગળ રાખજો. જો કોઈનો જીવ બિગડી આવે તો તુરત સારવાર કરજો, આરામ આપજો, જ્યારે જરૂર પડે, ત્યારે છોકરાંઓની આગતા-સ્વાગતા કરવામાં પછાત પડશો નહિં. ખનતાં સૂધી તેઓને ઘર જેવું લાગે ને તમે શિક્ષક નહિં, પણ માથ કે મિત્ર હોવો એવી લાગણી-દિલસોઝી દેખાડશો તો જ તમારે માટે કહેવાશે કે “તમારી જગ્યા ખાલી છે!”

આખું વર્ષ છોકરાંઓ સાથે શિક્ષક કે શિષ્ય હોય તેમ નહિં વર્તવું; એક માથ પોતાનાં બચ્ચાંને આડે તેમ હેત-પ્રિત રાખી શિખવવું. પરિક્ષા કે કૌનસર્સ વખતે નહિં જ પકકું કરે, ત્યારે ધમકાવવાં, ખખરાવવાં, ને ચિઠ્ઠી લખી મા-ખાપવું લક્ષ ખેંચવું, કારણ ઘણાં મા-ખાપ પોતાનાં છોકરાંઓ નબળાં છે, આળસુ છે, ઠોઠ છે, જીદ-મેહસવાળાં છે, એ જાહેર કરતાં નથી, શિક્ષકોથી છુપાવે છે, જો કે તેઓ મનમાં તો સમજે છે જ!

કવિ તેનીસનની નિચલી લીટીઓ છોકરીઓને વંચાવી સમજાવજો કે તેઓનાં અભ્યાસમાં ઉમંગ પકડે:—

“Girls,

Knowledge is now no more a fountain seal'd;
 Drink deep, until the habits of the slave
 The sins of emptiness, gossip and spite
 And slander die. Better be not at all
 Than not be noble.”—

Tennyson.

શિક્ષકોને સૂચના ધીધા પછી હું પોતે પણ ઇચ્છું છું કે મારી હૈયાતીમાં મારાં શિષ્યો પોતેજ મેહેનત-જેહેનત ઉઠાવી ઉઠાર દિલે એક કૉનસર્ટ ટાઉન હાલમાં કરે! એનાં જેવી કીર્તિ, ને ફત્તેહ ખીલ કેઇ હું સમજતી નથી!

મા-બાપ, શિષ્યો ને શિક્ષકો, એ સઘળાંઓને કીર્તિની રાંધે પહોંચવાનો આ બાદશાહી માર્ગ છે.

જે કેઇ શિષ્ય શિખવાની આગસાઇ કરે તેા પ્રેફેસર હકસલીની નીચલી લીટીઓ મેંહડે કરાવજો:—

“The main purpose of education to be to enable us to do the things we ought to do, when we want to do them, whether we like them or not.”—
Huxley.

જે એક ‘આર્ટ’ લીધો તેા તેને કેઇબી ભાગે અંદગી સૂધી વળગી રહેજો. જેઓમાં ‘આર્ટ’ ની કુદરતી બક્ષેશ નહિ હોય, તેઓ હજાર બાહાને છોડી હઇને પછી બાંગ મારે કે “મારામાં આર્ટ છે,” તેા બળુજે કે તે ઢાંગ-સાંગ, ફેલ-ફિતૂર ને પાખંડ છે! “આર્ટ” એક ખુદાઇ બક્ષેશ છે, ને જેઓ ખરેખરી ખુદાઇ બક્ષેશ ધરાવે છે, તેઓ આખી અંદગી સૂધી બહાલથી તેને વળગી રહે છે. સાંભળો:—

“Art means effort to the end, to the last gasp.

“It spells sacrifice of pleasure, leisure, and often it may be of friends. But its rewards, to the spirit of man* are infinite, and therein may we find its true purpose in human life.”

* And why not to the spirit of woman?

Bhikhaji. L. Palamkote.

એક શિક્ષકની કેળવણી સંબંધી લાયકાત શોધવી હોય-
પછી તે કેળવણી સંગીતની હોય કે માહિત્ય તરફની હોય-
તો નીચલી લીટીઓ મા-માપે ગોખી રાખવા યોગ્ય છે —

“It might be wise to concentrate educational policy a little closer upon the task of discovering the *born* school-master, and then leaving him alone.”

“ઓ ! ઓ ! પીઆનો બોલ્યો !” આવા ફેલ-ફિતૂર ને
દોગ-સોગ જ્યારે હું સાંભળું છું, ત્યારે જેમ ‘ગપ-સપ’
ચોપાનિયાતું આપણે વાંચીને હસ્યે છીએ, તેમ હમુ છું.

જેઓએ પીઆનો ઉપર આગળા નહિ* મૂકેલાં, જેઓને
પીઆનોનું જ્ઞાન કે જ્ઞાન નહિ, તેઓ જ્યારે આવી વાહીયાત
વાત કરે, ત્યારે તેઓને નીચલી લીટીઓ વચાવળે, ફરીથી
કુરતાજી ને પતરાજી કરી ખોટું ડાળ નહિ દેખાડશે —

“The enjoyment and appreciation of music are imperfect, that are not founded on attention, knowledge and effort”

શિષ્યોની ફત્તેહ ઉપર શિક્ષકોની કીર્તિ* ।

શિષ્યોને સમજાવળે કે તેઓએજ પ્રથમ અવલોકન શક્તિની
ટેવ પાડવી નેહએ, અને તે બાદ તર્ક શક્તિ ખિવવવી નેહએ
જ્યા સૂધી શિષ્યો પોતેજ જૂની જૂની પ્રકૃતિના અવાજે વચ્ચેનો
તફાવત પારખી શકે નહિ, જ્યા સૂધી “નોટેશન”નો પાથો

* આ ‘ઇમપરફેક્ટ’ (અપૂર્ણ) અને “નોનેન્” (જ્ઞાન) શબ્દો નીચે જે
લીટી દોરી છે

લીખાઈછ. લી ખાલમકોટ

પકડે હોય નહિં અને નિહાળીને જોવાની ખાસિયત જિલ્લે નહિં, ત્યા સૂધી તેઓ મ્યુઝિશ્યનો થઈ શકે નહિ જતી જૂદી ઇંદ્રીઓ મારફતે જ્ઞાન મળે છે મ્યુઝિક વગાડતી વખતે નિચલી શક્તિઓ એકઠી વખતે પોતાનું કાર્ય બજાવે છે: જોવું, સાંભળવું, હાથ આવે, પગનો ઉપયોગ થાય, લેખું કામ કરે, 'તાઈમ' જોત્તવા માટે જીમનો ઉપયોગ થાય, અને જે હાથ જૂદી જૂદી રીતે જૂદી જૂદી બાજુ જવાથી મગજ શક્તિ વધુ ખિલે.

શિષ્યોને હંમેશાં કહેવું: “પૂછો! શું નહિં સમજ પડતું?” આ મવાલ તમે ક્યારે હિમ્મતથી પૂછી શકો કે જ્યારે તમારું સંગીતનું જ્ઞાન જોહોળું હોય તમે જે શિષ્યોના સવાલનો જવાબ આપી નહિં શકો તો સૌથી મરસ સલામતીભર્યો રસ્તો તમારે માટે એજ છે કે આ ઉમદા ધ ધો છોડી દેવો, તેમાં શોભા છે! જે તેઓ એક રીતે નહિં સમજે તો ફેરવી ફેરવીને અનેક રીતે સમજાવી શિષ્યોના મનનું સમાધાન કરજો. મુશ્કેલીનો તેઠ તેઓ પોતેજ શોધી કાઢે, એવી સલાહ આપી તેઓનાં મગજની મંદ શક્તિ અને મુસતીને પખોડી નાખજો. જેટલું એક શિષ્ય પોતેજ કાફા મારીને શોધી કાઢી ચબરાક ચાળાક બનશે, તેટલું એક શિક્ષકની વારંવારની એકની એક સમજાવતથી સમજશે નહિં. શિષ્ય પોતાનાં મનમાથી શોધી કાઢે, વિચાર કરે, કાંફા મારે, તેટલો વખત તમે ધીરજ રાખી નિરાને મૂંગાં બેસજો ને વિચાર કરવા દેજો

એક શુદ્ધ પોતાનાં શિષ્યોને શિખામણ દે છે —

“Those who shall be a lamp unto themselves, relying upon them selves only, and not relying upon any external help, but holding fast to the Truth

as their lamp, and seeking their salvation in the Truth alone shall not look for assistance to any beside themselves, it is they among my Disciples who shall reach the very topmost height! But they must be willing to learn "

ઉપલુ' લખાણુ શિષ્યોને વ'ચાવજો. છોકરાંઓ નિશાળોમાં કાલેજોમાં શિખવા છતાં, ઘરમાં ખાનગી શિક્ષકો કે બીજાંઓની ઉપર ફક્ત આધાર રાખીનેજ શિખે, તેઓની જાતી ચાળાકી, જાતી હુશિયારી અને વિચાર કરવાની શક્તિ ખિલતી નહિ' હોવાથી ઘણી વેળા હુશિયાર નિકળતાં નથી.

જેઓ ફક્ત 'ડાન્સ મ્યુઝિક' શિખવા માંગતાં હોય તેઓને 'ડાન્સ મ્યુઝિક' શિખવનારાં શિક્ષકો આગળ ધકેલી દેજો !

મોટા મ્યુઝિશ્યનોનાં ઉસ્તાદી (Classical) મ્યુઝિક શિખવવાની તમારી કાળજી વિશેષ હોવી જોઈએ. કારણ ઉસ્તાદી સંગીતથી આપણા અમર આત્માની ખિલવણી થાય છે; જ્યારે 'ડાન્સ મ્યુઝિક' હલકા ચોખની પંકિત ઉપર નીચે ઉતરી પડે છે!

શિષ્યોનાં ખોરાક-પોષાક ને તેઓનાં ચારિત્ર ખિલવવાની સંભાળ રાખજો. ખાલથી કાન ઢાંક્યા હોય તો ખુલ્લા કરાવજો કે મ્યુઝીક સાંભળે. જો કોઈ શિષ્ય નિશાળેથી તમારે ત્યાં આવે તો પ્રથમ "રીફ્રેશમેન્ટ્સ" (Refreshment-) મીઠું પીણું વિગેરે પૂરું પાડવાની બખીલાઈ કરજો નહિ, તોજ તેણીનું લેનું કામ કરશે, ને ઉલટ-ડમંગથી વગાડશે.

મારું માનો તો છોકરાઓ, યા મોટા માટીડાઓને મ્યુઝિક શિખવવાનો વિચાર મુદ્દત માંડી વાળજે—તેમાં ઘણો લાભ,

ઘણા કાયદા, અને ઘણી રીતે જાચી જવાનું છે ! છોકરાઓ અને પૂરૂપોને મરદ શિક્ષકો આગળ જવાની લલામણ કરાવે.

તો તમારી પાસે કલાકો ખાલી હોય તો હુશિયાર શિષ્યોને એક ને બદલે બે-ત્રણ “તર્નસ” આપજો. એક કલાકને બદલે બે-ત્રણ કલાક શિખવશો,—મુખ્ય કરીને પરિક્ષા યા કૌનમર્સ વખતે—તો તમારી મહેનતને જશ મળશે, કીર્તિ વધશે. એટલું યાદ રાખજો કે શિષ્યોની કત્તેહ ઉપર તમારી કીર્તિનો મજબૂત કિલ્લો બેસે રહેશે, ને તે શુભ કાર્ય ખુશીથી કરાવે. આ અવનિમાં નહિ નોંધાશે, પણ દાદારની દરખાસ્ત નોંધાવાનું જ. ‘હાથે તે સાથે’ એજ તમારી નેકી તમારી સાથે આવશે.

બનતાં સૂધી શિષ્યો કે તેઓનાં મા-બાપ પાસેથી ઉછીનાં પૈસા માંગવાની નીચી પંક્તિએ ઉતરી પડતાં નાં સ્વમાનતાં પર્વત ઉપરથી અપમાનની ખીલુમાં ગળડી પડવા જેવો આ માર્ગ છે !

શિષ્યો યા મા-બાપ તરફથી લેટ સ્વિકરવાનાં અજાડા કરાવે, તેમાં શેલા છે. હું જાણું છું. પારસીઓ પારસી શિક્ષકોને શું લેટ આપે છે !—લેવ-રવો, મીકાઇ-મેવો, પેસ્લી-કેક, ફુટ-કુલ,—(જે આપણે રોજ પેટ-ભરીને જમ્યે છીએ !) અને નહિ કે સોનું-રૂપું, હીરા-મોતી, માણિક-લીલમ, લોન-ખાંડ, શાકડ રકમ ! પાછળું મેં મારા શિક્ષકોને આપ્યું છે !

શિષ્યો સાથે એવી રીતે વર્તજો કે તેઓ બંદગી કરતી વખતે તમારું નામ તંદરોસ્તીમાં લાણે, અને મહાભારત માંદગીમાંથી ફારેશ ધયા પછી ફરેસ્તા કરાવે ! આ અનુભવ મને મળેલો છે.

શિખવતી વળતે તમારા ચહેરા ઉપર ચિંતાના ચિન્હો પ્રગટી નહિં નિકળે તેની ચોંપ રાખજો. લાચારી કે ગરીબાઈનો ખ્યાલ આપવાથી દૂર રહી સ્વમાન સાચવી રાખજો. તેઓને મ્યુઝિક ઉપરાંત, આસપાસનું, દુન્યાદારીનું સામાન્ય જ્ઞાન આપવામાં ઉત્સાહ અને રસ પડે એવી રીતે હસી-ખેલી, વાત કરીને સારા દાખલાઓ આપીને, તેઓને ખળદાર અને હુશિયાર બનાવજો. આ ઠગારી દુન્યાનાં બદમાસ પુરુષોનાં ઢોંગ-સોંગ; ધતુર-ફિતુર, દગલબાજ દોસ્તી, કાવાદાવા અને કાવત્રાંથી ચોકેલાં-ચેતેલાં રહેવાની અને બનતાં સૂધી માટીડાઓથી દસ ડગલાં દૂર રહેવાની સલાહ-સૂચના-શિખામણ આપજો તમારી આસપાસ બનતા બનાવોનાં દાખલાઓ ટાંકીને દેખાડજો. એક દિકરી કે શિષ્યનો સૌથી સરસ મિત્ર તેણીની માય ને શિક્ષક છે। જો કમનસીબે માય દિકરીને આ જગતમાં એકલી નાખીને આલી ગઇ હોય તો સૌથી સરસ દોસ્ત ને રાહબર લોખંડે તમે થઈ પડજો; તેણીને બચાવજો, સંભાળજો, એક માવતરની માફક તેણી તરફ દિલસોઝી દેખાડી સાથે રસ્તે સાચવી-જાત્રવી દોરવજો, સલાહ-શિખામણ આપજો, દેખરેખ રાખજો, તેણીની વળણ કઈ તરફ કેવી છે, તે તમારી તિણણ મન-શક્તિથી પારખી લેજો. ઘણાં મા-બાપ અહિં 'ગોથું' ખાય છે! ઘણી વેળા મારાં શિષ્યોની વળણ હું 'પારખું' છું.

બચ્ચાઓને ધાક-ધમકી, તાપ-ત્રાસ પસંદ નથી, પણ નિરાશ થયેલાં જીગરની ઉપર એક શિક્ષકનું માયાળુ વર્તણૂ માતાના હેતવંતા હાથ કરતાં પણ વધુ અસર કરે છે. તમે તમારાં શિષ્યોનું મન-જીગર છતી લેવો તો તમારું ઉમદા નેમવાળું શુભ કાર્ય સરંજામ પાર ઉતરશે. યાદ રાખજો કે વિદ્યાદાન મહા પૂણ્ય; અન્નદાન અપૂર્ણ પૂણ્ય! કારણ અન્ન

દાનથી થોડાજ વખત સંતોષ મળે છે, જ્યારે વિદ્યા-દાનથી
જી દગી સુધી સંતોષ મળે છે ।

દગલખાજ દોસ્તોથી ખાર નહિ પણ ખારસો મૈલ દૂર
રેહવાની તમે શિષ્યોને બાલામણુ કરજો ! એવા ભાયડાઓનો
વિશ્વાસ કરવો, એ નાગ-સાંપનો વિશ્વાસ કરવા ખરાખર છે
એમ શિખ આપજો.

કેઇ મતલબી મિત્ર સીપલાટ કરી, કુરતાજ ચલાવી,
તમારી આગળ આવી તમારું લેખું ભમાવે તો એવા ભેદ-
ભરમવાળા ભાયડાઓથી દસ ડગલાં દૂર રેહજો. મારી તો સલાહ
છે કે એવા માટીડાઓ ઉપર મુદ્દલ વિશ્વાસ રાખવો નહિ. હું
ફરીથી લખું છું, કે આ સદ્ગ્રહસ્થો માટે નથી.

“ પવનની પીઠ ને પૂરૂપના વિચાર,
ફરતાં ને ઢગતાં એક પળનીજ વાર ! ”

તમે જાણ્યો નહિ કે કઇ પળે તેણે “ મોટું લેખું ”
પોતું થઇ જશે, ને તેણે હૈયું સૂન મારી જશે ।

સદ્ગ્રહસ્થો આ દુન્યામાં કેટલા થોડા, અને ઓછા છે !
ભાગ્યશાળી સ્ત્રીઓ હોય જે સદ્ગ્રહસ્થોનાં સમાગમમાં આવે !
પણ આપણે કેમ જાણ્યે કે તેઓ સદ્ગ્રહસ્થો છે ? તેઓનાં
સમાગમમાં આવ્યે, ત્યારેજ પારખી શક્યે । નહિં વાર ?

આપણા ધંધા-હુન્નરમાં કે ઉદ્યોગમાં આપણને ઘણી વેળા
પૂરૂપોની મદદ તો જોઈએજ જોઈએ; તે વગર તો આગળ
નહિંજ વધાય. મારી સલાહ છે કે પૂરૂપોની જરૂર જોગી મદદ
લઇ તમારી જાતી-જોડેમત ને કરમાજીથી આગળ વધી સ્વતંત્ર

રહેજો, કે જેથી નિંદાખોરોને “જોરાંક” નહિં મળે ! તેઓને ભૂખે મારવાં ! કારણ, પેટે જળે-ચાર-ચાર બેટીઓ છતાં, ખીન્ત’ઓની નિંદોષ, નિષ્કલંક દિકરીઓ વાસ્તે જીકું જોલતાં એવાં નિંદાખોરોને જરા પણ એળ લાગતી નથી ! એવી ગટર જેવી ગંધાતી ગલીય ઓરતો ઉપર ફિટકાર ને દયાનતનો વરસાદ વરસાવજો ! નાંકે રૂમાલ ધરજો !

જો દોષ “કારાંમાય ટાહેલા” જેવા પરવારતા માટીડાઓ વાતો કરીને તમારો કિંમતી વખત ખરણાદ કરવા માંગે તો મળવાના અખાલ કરજો. તમે જો એકલાં રહેતાં હોવો તો ધનતાં સૂધી દિવસેજ મુલાકાત લેજો, તોજ તમે આખરૂ-ઇજતે, સ્વમાનથી જીવી-રહી શકશો.

નિંદાખોરોની નજીસ જીભલીથી અજ્ઞાન રહેલી નિંદોષ સ્ત્રીઓને મારી લક્ષામણ છે કે પૂરૂપોથી અળગ રહેજો—તેઓ સાથે કાંગળ-પત્રનો વેહવાર સળવા આગમજ રો વખત વિચાર કરજો—તમે તેઓની મતલબ કે ભેદ-ભરમ કદી પણ પારખી શકશો નહિં, અને પારણામ કંડણારમ કથામાં આવશે, જે કદાપિ તમે સહન કરી શકશો નહિં. મોટે ભાગે ઝેરાંઓમાં સહનશક્તિ નથી હોતી !

પારકા પૂરૂપો તરફ હંમેશાં અવિશ્વાસની નજરે જોશો. ને તેઓથી દૂર રહેશો. તેમાંજ તમારી શોભા, તમારૂં સ્વમાન અને તમારી પ્રતિષ્ઠા જળવાયલી રહેશે—મનનું સુખ સચવાયકું રહેશે ! મનને શાંતિ રહેશે.

મ્યુઝિક શિળો ને તેમાં વખત પસાર કરો કે બધી બાજા દૂર થશે ! કેમજી જાનનું વાજીત્ર વગાડવામાં કે ગાયન

ગાવામાં વખત પસાર કર્યાથી થોડે વખતથી તમારો છવ
આનંદમાં રહેશે, ખુદાઈ ખ્યાલો આવશે અને પોણું દુખ
ભૂલી જશે।

મારી મુશ્કેલી અને મુસિબત.

મંગીતનાં શિક્ષણમાં ૪૫) વર્ષો સૂધી મને જે અનુભવ
મળ્યો છે, તેજ લખીશ.

મને ઘણી મુશ્કેલીઓ અને મુસિબતોમાથી પસાર થવું
પડ્યું છે—મુખ્ય કીને મ્યુઝિકની જાણતમાં શિષ્યોના કમ-
સમજ મા-બાપો તરફથી! જેઓને મ્યુઝિકનું જ્ઞાન નહિ કે
જ્ઞાન નહિ, તેઓ મને દોરવવા દેડી આવ્યાં! પણ મેં
માનાં જ્ઞાનથી તેઓને આજરે હંકાવ્યા અને હરાવ્યાં છે! જે
મારામાં ટટાર જિભું રહેવાની હિંમત નહિં હોત, ને મારું
જ્ઞાન આજુ કે ઓણું હોત કે મને “આર્ટ” કરતાં પૈસા વધુ
બહાલા હોત તો જરૂર તેઓ મને મહાત કરી શકત! પારગી-
ઓમાં ઉસ્તાદી (Classical Music) મ્યુઝિકને શોખ ખિલવા
અને ફેલાવવામાં મેં મોટો ફાલો તન-મન તાલીને જર-જેહે-
મતના જોરે આપ્યો છે તેમ કરતા મેં ઘણા અવિચારી અને
અદેખા લોકોની ખફગી ખેંચી લીધી છે—મને કહ્યા વિના
ચાલતું નથી કે એ તેઓની ખફગીને મેં પગ તળે કચડીને
જાણે જાણતી નહિં હોવું તેમ ૪૫ વર્ષો સૂધી મારા હુન્નરને
વફાદાર રહીને મેં સુખચુખ માત્ર શુભ કાર્ય ચાલુ રાખ્યું.
તેથી ઘણાં શિષ્યોને લાલ ને ફાયદો થયો, તે એટલા સૂધી કે
કેટલાક શિષ્યો પોતેજ ઉસ્તાદી મ્યુઝિકને ગ્રાહવાં-વખણવાં

લાગ્યા! પૈસા ખરચો તો અભ્યાસનો જે લાગ હોય તે શિષીને પૈસા વસુલ કરવા જોઈએ, એ સિદ્ધાન્ત દલીલથી પનાવીને તેઓને સમજાવતી હતી

પરિક્ષા અને કૉનસર્ટ વખતે ડુબરો!

આ જે જાનાવો વખતે દર વર્ષે મારા જીવ ઉપર એક જાતનો ધુતરો શિષ્યો અને તેઓનાં મા-બાપ લાવે! આખું વર્ષ મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવી પરિક્ષા વસ્તે તૈયાર કરું ને છે-કે તેઓના ઘરમા એવી ભયભીત બિમારી આવે કે જાણે જીવવાની આશા હોયજ નહિ! તેઓ માટે આનંદ ઉપર સુખડ મૂકી દુઆ માશુ' કે સારા થાય!

એક શિષ્ય પરિક્ષામ જવાની આઠ દહાડા આગમજ તાવથી ગિછ ને પડ્યા! મને ઘેર જોવાવી મ ગાવી! હું ઘસડાતી જપોરે એક વાગે ચાર દાર ચઢીને ગઈ! મે તેવણુને સમજાવ્યું કે આવતે વર્ષ જીજી ચઢતી પરિક્ષામા મોકલીશ, પણ નહિ! માન્યુ ને સાથે એક ડૉક્ટરને લઈને પરિક્ષા આપવા આવ્યા ને સુમાર્યે પસાર થયા! ફાવેલા હાલ!

એક કૉનસર્ટ વેળા ૧૫-૨૦ દિવસ આગમજથી એક શિષ્યના કુઈ ઘરમાજ એગ આશા વગરના બિમાર થઈ ગયા, કે જે કઈ મઠો જનાવ જન્યો હોત તો તેવણુ કૉનસર્ટમા લાગ લઈ શકે એમ નહિ હતું, અને 'ડયુએટ' વગાડવાના હોવાથી જીજી શિષ્ય પણ રહી ગયા હોત! દહાડામા જે વખત આતંશ ઉપર સુખડ મૂકી દાદારજીને અરજ કરૂ કે જરણાનુ ના કુઈને જાયાવે! મારી અરજ ખુદાએ વાની, તેવણુ સારા થયા, ને તે શિષ્ય કૉનસર્ટમા વગાડી શક્યા! આવો ધુતરો દર વર્ષે વર્ષો સૂધી આવી મુશ્કેલી ને મુસિબતમાથી હું પસાર થઈ છું!

એક શિષ્ય જોતી ઉડ્યાં.—“How I bless you and Mammi!” એક ખીજાં શિષ્યનાં માથ કહેવા લાગ્યાં :—
 “ભીખાઈજી તમારી જગ્યા ખાલી છે” એક આગળાં શિષ્ય પોતાના કાગળમા લખે છે. “હવે ખીજાં ભીખાઈજી થતાં ઘણું વર્ષો જોઈએ.”

એક શિષ્ય મારી “કૅનસર”નાં ‘ઓપરેશન’ વખતની માંદગી વિષે એટલા ચિંતાતૂર થઈ ગયાં કે તેવણે “ફરેસ્તા” માન્યા, ને કીધા !

આ મારી માંદગી વિષે થોડો ખુલાસો કરવા માગું છું, કારણ લગભગ પોણી પારસી વસ્તી વચ્ચે જાત-જાનનાં ખૂમાટા ઉડ્યા ! સને ૧૯૨૧મા કેટલાક સ્કૂલ જતાં છોકરાંઓ સહવારે ૬ થી ૧૦ આવળાં હતાં, જે કે હું હંમેશાં નવ આગમજ ‘ન્ટુડયો’ગા ફાળલ થતી, પણ એક વિસ દપ મીનીટ મને મોહું થવાગી, નામ્નો જમ્યા વિના, ઝડપથી આવીને પીઆનોતું મોહું ઠાકણ ઉઘાડના તેની અણી મારી છાતીમા લોકાઈ જતાં મારેથી “ઓ !” કઠીને જૂમ પડાઈ ગઈ ! તે શિષ્યએ કાળજીથી ને દિલ્લોઝીથી પૂછ્યું “શુ થયું, ભીખાઈજી ?” મેં કહ્યું “કંઈ નથી, તમે તમારા લેખન પર ધ્યાન આપો.” જે પછી ગાર વાગે ખીજાં જોરકામા જના એ વાત મારા પીરોજગાઈને કહેતાં હું ભૂલી ગઈ ! ત્રણ માસ પછી છાતીમા ગાઠ થઈ આવી ને ઝરડામાં દર્દ થવા લાગ્યું. તેથી ફરજયાત ડૉ. માગીનાની મલાહ લેવી પડી. ડૉ. મગીનાએ “કૅનસર” (Cancer) જાહેર કીધું, ને બોલ્યા, “જો ત્રણ-ચાર દહાડામાં તમે “ઓપરેશન” નહિં કરવો તો આખાં દીલમાં ફેલાઈ જશે ને તે પછી મારી પાસે કંઈ ઇલાજ નથી ! તમે આત્મચારે નહિં તો સોમવારેજ આવો.” હું

છેસ્પતવારે ડૉ. માસીનાની સલાહ લેવા ગઇ હતી, અને તેવ-
 ણી સલાહ મુજબ સોમવારે ઑસ્પીટલમાં ગઇ. ત્રણ દિવસ
 પછી તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૧ ને દિને 'ઑપરેશન' કર્યું.
 'ઑપરેશન' કર્યા આગમજ ડૉ. માસીનાએ મને કહ્યું: "જેવો,
 જેવો તમારો 'મ્યુઝિક સ્ટુડ્યો' છે, તેવી અમારી આ 'ઑપ-
 રેશન' કરવાની જગ્યા છે." જોકે તે ઓરડો ઘણો સ્વચ્છ
 હતો, મેં ડૉક્ટર માસીનાને સમજાવ્યું: "હું કંઈ બિહતી
 નથી. આંખ ઉઘાડી કે આ દુન્યામાં નહિં તો 'ઑટર લેન્ડ'માં
 (વધારે સારી દુન્યામાં). ઓરડામાં અમો ત્રણ જણાં હતાં. ડૉ.
 માસીના, ડૉ. કાલાપેસી અને હું. બીજા ચાર ડૉક્ટરો 'ને
 એક નર્સ'ને બીજા ઓરડામાં તેવણે સાંતી દીધા. હું તો
 સમજી કે આ બે ડૉક્ટરોજ કરશે, પણ મારો શરમાળ સ્વ
 ભાવ પામી જઈને તેવણે આ પગલું ભર્યું તેનું તો મને ભાન
 પણ નહિં! "આલો હવે આ સોફા ઉપર અલેટાઈ જાવો,"
 ડૉ. માસીનાએ કહ્યું, "ડૉ. કાલાપેસી તમોને 'કલોરફોર્મ'
 આપશે," હું તુરત તાબે થઈ. થોડાવાર સૂધી હું તો બેસુદ્ધ
 નહિં થઈ, તે મને જરા અજબ લાગ્યું, ને મેં ડૉક્ટર સાહે-
 બને પૂછ્યું: "હું હજી બેસુદ્ધ કેમ નથી થતી?" ડૉક્ટર
 સાહેબે નરમાશથી કહ્યું, "તમે મૂંગા રહેવો, હું થોડું થોડું
 આપું છું." હું બિહતી નહિં! તેનો આ પૂરાવો છે. મારું મન
 મજબૂત હતું તેની આ સાબિતી હતી! ટેબલ ઉપરજ ડૉક્ટર
 માસીના બોલ્યા: "ડાઉટફુલ કેન્સર!" એ વાત એક બીજા
 ડૉક્ટરે મને પાછળથી કહી. ઑસ્પીટલમાં મેત્રન, નર્સ બધાં
 મારી ઉપર ખુશ હતાં; તેમાં પંજાબથી એક યુરોપિયન મેત્રન
 આઠ્યાં હતાં, તેવણે મારાં આંગળાંઓનાં બિલેલા રનાયુ જોઈ
 ખુશ થતાં તેવણે બોલ્યાં: "She is a very good patient."

ગત્રે ખાર વાગે એક નર્મ તપાસવા આવે તે પણ મને કંઈ
સલખાવી જાય "Even in agony she is full of jokes"
ડૉક્ટર લાલકાકા મારી આગળ બેઠીને મને 'કંનસર' મિથે
સમજાવે "લીખાઈછ, 'કંનસર' ૧૩) જાતના આવે છે
તમારું ખરાબ જાતનું નહિ હું કોઈ વેળા માર પડે કે
કંઈ લોકાઈ જાય, તેથી પણ થાય છે" મેં કહ્યું "ડૉક્ટર!
આજ સૂધી કોઈ મારવા તો આવ્યું નથી!"

પણ મેં ડૉક્ટર મામીનાને કહ્યું કે 'ખીઆનોતુ મોટું
હાકણ ઉંઘાડતા તેની અણી મારી છાતીમા લોકાઈ ગઈ, પછી
ગાંઠ થઈ આવી" તેવણે માન્ય રાખ્યું કે 'જાનવા જોગ છે"
મને પછી લાગ્યું કે અહતો ચોર ડૉક્ટર સાડેમે પકડયો, તેમા
જાતી ગઈ! કેવળાકોએ બુમ ઉડાડી કે 'એ તો ઇસ્પીટાલમા
ધરમ ખાતે ગઈ!' કાંય? માત્ર વડાઓ શાહ સોદાગર, હું
પોતે સ્વતંત્ર, તો પછી ધરમ ખાતે કાંય જાવું? જે ૨૦) હકાકા
હું આસ્પીટલમા રહી, ત્યાં મારે ખરચે મેં મારે માટે જુદો
ઓરડો લીધો હતો, દિવસની નર્સ જાલી, ને રાત્રે એક મુશાબ્બત
નર્સ મારે ખરચે રાખી હતી એ ૨૦) હકાકામા હું રૂપિયા
૮૨૦) તું ખીવ આપીને આવી હતી ધર્મની પેગમા ૩ ૫૦)
નાખ્યા હતા, કૉનસરે વેળા ૩ ૧૦૦) આપ્યા હતા તે પછી
ધરમા ત્રણ ડૉક્ટરો જોયા આપ્યા તેઓની ફી આપી હતી
પેલા અફેખા નિદાખોરોને જુદા પાડવા આ લખ્યું છે!

આ માદગીમાથી કારેગ થતા મને એક હજાર રૂપિયાનો
ખર્ચ થયો, અને તે પણ એક શિષ્યને શિષ્યવતાજ ખમવું
પડ્યું! મારો હાથ છોડે થવાથી હું પાકું મારું શુજરાન
કરવાને શક્તિવાન થઈ થી આરી વડા પત્રી પણ દુરખનો

અને અદેખાઈના અવતારોએ જુકી વાતો ફેલાવી:— “એવણ તો અશકત થઈ ગીયાં—એવણ કંઈ હવે શીખવતાં નથી, એવણ કંઈ વખરતાં નથી; હવે તો બંધ દીધું, ઇત્યાદી, ઇત્યાદી.” બેશક હું છ ગાસ વગાડી નહિં શકી. ફેટલાંક જુના શિષ્યો નગુણ થઈ મને છેડી ગયાં! ઘણાં નવાં શિષ્યો આ માંભળી આવતાં અટકી પડ્યાં! જ્યારે મારે કાને ઘણી વેળા સારથી વાત આવી, ત્યારે ‘આપરેશન’ પછી ૧૩) મહિનામાં છોકરાંઓને શિખવીને ડૉ. માસ્ટીનાનીજ ઑસ્પીટલ વસ્તે એક કૉનસર્ટ કરી મેં પોતે ટાઉન હોસ્પિટલમાં વગાડ્યું. તે દિવસે મારા ફિલ્મમાં ૧૦૩૦ તાવ હતી! વગાડ્યું ત્યારેજ લોકોએ જાણ્યું કે હું શીખવું છું, ને વગાડી શકું છું—જે કે એવી નબળી તબિયતે દિગ્મતથી એકલે હાથે પાર ઉતારતાં, ને દુશ્મનોને હંફાવીને માહન કરતાં મને ઘણી મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવવી પડી, તોપણ કૉનસર્ટથી રૂ. ૫,૦૦૦) થયા, એટલે મારી જાનજનો બદલે મળેલો સમજી ખુશ થઈ. તે પછી ૨૦) દિવસે સુધી તાવને લીધે બિછાણે પડી! મેં ડૉ. માસ્ટીનાને વચન આપ્યું હતું કે જો તમે મારો હાથ છૂટો કરશો, હું વગાડી શકીશ, ને માફ ગુજરાન કરી શકીશ તો પેહેલો કૉનસર્ટ તમારી ઑસ્પીટલ માટે કરીશ. મેં મારો બોલ પાલ્યો. મેં એક બહુ શુભ કાર્ય કર્યું.

મારી છાંદગીમાં મેં ત્રણ જોડાં સાંપ્રયા છે, અને એ ત્રણે શિષ્યોનાં ઘરનાં શિખવતાં શિખવતાં આ શુભ કાર્ય મેં કર્યું છે.

આ ત્રણ જોડાં હૈયાત અને સુખી-સંતોષી છે. મારે મનથી આ પૂરવવું અને શુભ કાર્ય છે. જે જોડાં ઘણાં ગુણવંતાં પૂરવાર થયાં, જ્યારે એકજ જોડાંને માથે નગુણપણાનો ગાંઠો

વળજેલો છે। જો કે તેઓ મને જોતાં કે ઓળખતાં હવે નથી; માય થયાં, મમઈ થયાં, બાવા થયા, મમારા થયા, તોપણ તેઓ સંપીલા ને સુખી છે, તે જોઈ હું ખુશ છું. ભલે મારી માથે નહિં જોલે।

તે કિરતાર એ ત્રણે જોડાને સુખ, સંતોષ, સંપદ સાથે આપાદ અને લંબા આયુષ્યનાં ગણે। આમીન!

આ બહાઈ માટે મેં કંઈ પણ લીધું નથી। એક પૃથ્વવંતું ધર્મિક કાર્ય સમજીને કીધું છે.

ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળવા, ને ભવાઈનો બદલો ખુરાઈથી વાળવાની જેઓની મજાત હોય, તેઓ માટે મારે જરા પણ ફિલગીર થવાનું નથી।

અહિં કવિ દા એ તારાપોરવાલાની બે લીટી પ્રસંગોપાત લાશુ પડતી છે—

“ ભલાની ભલાઈ, ખુરાની ખુરાઈ,
શુવાળ આપશે ખુરાઓ, કાટાથી ઘેરાઈ ”
(દીવખન.)

મારો દવસાવ, અને મારી ખામિયત પંદર વર્ષો સૂધી બાપુના—પારખ્યા—પિછાણ્યા પછી એક વેગા મીઝીસ તીરીજા રહીન્ડીએ મને નિચલા શબ્દો સંભાળાવ્યા હતા—

“ A pearl thrown into the Community ! ”

અર્થ:—“જામમાં એક મોલી ફેંકી દેવાનો અન્યુ છો”
મેં તે વેળાએ હમી કાઢ્યું—મેં માન્યું નહિં। મેં ધાર્યું કે

આ અતિશયોક્તિ છે ! પણ હવે મને લાગે છે કે આ ફિતુરી ખતક ધતુર-ફિતુર, ઢાંગ-સોંગ ને ફિસાહ-પાખડથી ભરપૂર છે !

મારા જેવી એક નિર્દોષ, નિરાધાર નારને આ અવનિર્મા ઉતારવા ઈશ્વરે આ સૃષ્ટિનાં સંકટો સોંપવાને મારામાં કેટલી સકુનશક્તિ છે, તેની પરિક્ષા કરવા આ ધરતી ઉપર મને ધકેલી દીધી છે ! હા ! પરમેશ્વરની એ મિકટ પરિક્ષામાંથી માન (Honours) સાથે હું પસાર થઈ છું ! જો હું એક મરદ હોત તો આ પરિક્ષા આપવાની, યા આ તરકની જગતની જુદી જુલફીની મેં દરકાર કરી નહિં હોત ! એક માટીકા પાછળ લોકો ગમે તેવાં તરકત કરે, તોહમર મૂકે, જુદું જાણે, પણ તે ક્યાં સહેજ પણ દરકાર કરે છે ? તે તો તેઓને ફૂરાનો અવતાર આપે છે, ને ખીક ફેરવીને ચાલી જાય છે ! પણ—પણ મારો જથ્થાવ કરનાર મારી બાબુએ કેમ નહિં હોવાથી, અને હું એક સ્ત્રી હોવાથી

મેં યોગેજ મારો જથ્થાવ કર્યો છે.

એ મારી જીંદગીની સાંજે મારે મનથી એક મોટો સંતોષ છે—
પછી તમે માનો કે નાં માનો.

મારો ગંભીર અને ટેકવાળો દેખાવ, ને ચેહરો જોઈ ઘણાં પૂરપો મને ધરખમ સમજતા હતા, અને કોઈએ પણ (મારી આંખો જોઈ) મારી નજીક આવવાની હિંમત આજ સૂધી દીધી નથી !

એક વેળા મારાં ચિંથોની પરિક્ષા ટાઉન હોલમાં હતી. હું તેઓ સાથે હસી-જોલીને વાત કરતી હતી, તેટલાં ત્રીનીટી ફોલોજના એક પરિક્ષક આવી લાગ્યા, તેમને જોઈને છોકરાંઓ

ખીન્ન ચોરડામાં ચાલી ગયા હું તે ચોરડામાં ઘોળી અને પરિક્ષક સાથે વાતચીત કરતા તેવણે એકાએક પૂછ્યું — “તમે શિક્ષક છો ?” એ પૂછ્યું કે ‘તમે કેમ જાણ્યું ?’

“તમે શિક્ષક જેવા જ દેખાવો છો !” તેવણે જવાબ આપ્યો ને હસી પડ્યા

આજની છોકરીઓના દેખાવ, હાથ છળ, અકબ-અકા તમે જોવો છો ? કેવા બધા છવકાઈ-મવકાઈ, વેશાઈ-વિખરાઈને કંકડા-બુકવા થઈ જાય છે !

હું મારા પિત્રાઈ-ભાઈ સાથે ઘણી વેળા બાહિરગામ એકવી જતી, ફરતી વાઢવિવાઢ અમે ઘણી વેળા એકવા કરતા તેવણનો પણ મારા સદગુણ માટે શ્રેષ્ઠ મત હતો, ને મને વડા લથી વખાણતા હતા જો કે અમે ચાર-પાંચ વર્ષે મળતા, તો પણ તેવણ મને એકમરખીજ સદગુણી અને નીતિવાન વર્ષો સુધી જોઈ કેઈ વેળા અવતરણી દેખાડતા ! અને તકસર દર જ્ઞાન કેહતા, ‘એ બધું તુને કેણે શીખવ્યું !’

“મારા માથે !” હું હિંમતથી જવાબ આપતી મારા પિત્રાઈ ભાઈ ઘણી વેળા વાતચીત કે કાગળ-પત્રોમાં હેતુ-મિતથી “હું-તા”-થી વાત કરતા, અને લખતા હતા, કારણ અમે વચ્ચે વર્ષો સુધી ભાઈ-બહેન જેનો નારો એળાસ હતો

માન સંગીતના ઓફેસર પણ ઘણી વેળા જનમાનની તકસર નિકળતા બોલતા

"Oh! You are a mountain!" અર્થ: "ઓ! તમે તો સ્વમાનનો મોટો પર્વત છેવ!" તેવજો મને ૨૨ વર્ષોમાં કોઇની દિવસ મારાં ઉપરની સારીની સોડ વગર જોઈ નથી! માન આપવાની અને સ્વમાન સાચવવાની મારી ઉમદા કળા તેવજી સમજી ગયા હતા!

એક વેળા એક પારસી શ્રદુર્ય મારે ત્યાં એક પારસી ('જાકસર') મુક્કાબાજને લઈ આવી કોઇને 'જાકસીંગ' શિખવવાની બલામણ કરવા લાગ્યા. હું તુરતજ જોડી ઉઠી: "મને શિખવો! મારાં પીરોજબાઈ અને હું એકઠાં છિયે, તેથી મારે 'જાકસીંગ' શિખવુંછ." તે શ્રદુર્ય તુરતજ જીભ યઇને હરથી મારી આંખયો તરફ પોતાનાં બે આગળાં દેખાડી પોકારી ઉઠ્યા: "લીખાઈછ! આજે તમારી બે આંખયો એવી છે કે કોઇ તમારી નજીક આવેજ નહીં!" જે હસીને કહ્યું: "હા લાઈ, હા, કંઈ કહેવાય નહિં! દુન્યામાં બધા જનાવો જનેછ, જો કે અમો જન્ને ઘણી સંભાળથી રહ્યે છિયે!"

વાંધો! બાઈ પ્રીતિજ રતનાગરનો કાગળ, જે આ પુસ્તકમાં જીજી જાતુ છપાયો છે, તે!

હું ઘણાં જાન-પરજાનનાં પૂરૂષોનાં સમાગમમાં મારા ધંધા-હુત્તરને લીધે આવી છું, ઘણા સગાઓ-સ્નેહીઓને મળી છું, પણ તે સગાઓએ મારી તરફ માન અને ધારની (awe)થી જોયું છે.

આજ સુધી કોઇની પુરૂષે કંઈપણ મારે માટે જોડો ખયાલ કરવાની હિમ્મત કીધી નથી! મારી આંખયો ને ગંભીર ચેહરોજ જોઇને તેઓ ડરી જતા!

મારો સાડલીસ ને જોતાલીસ વર્ષની વય સુધી માફ
અમીરી-ખમીર, ખાનદાની ખાસિયત-ખરાસ, મારો શાંત
સ્વભાવ, અને સમચરણ જોનાર, બાબુનાર, પિછાણનાર-પારખનાર,
અને બહાસથી વખાણનાર મારાં માનાણ, મારા ભાઈ શોરામ,
અને મારા પિતાઈ-ભાઈ હતા તેઓ મારી અણકુલ સહનશીળતા,
તેમજ સંતોષ, સખૂરી જોઈ મનમાં ધ્રુશ થતા.

વારમા-ફાલા-આઈતી દોલત પોતાની પાછળ ક'ગાળ
ક'કાશ-નાશ, અને માફગી-મોત લાવે છે! ઘણાં થોડાંઓ
સુખથી આઈતો વારસો-ફાલો ખાઈ શકે છે! તેનાં કરતાં તો
વિધાનો વારસો અખૂટ ખળનો છે, કે જે કોઈ ચોરી-લૂંટ લે
નહિં!

આ પ્રકરણમાં મેં જે મારે માટે લખવાની હિંમત કરી
છે, તે કંઈ મારી વાખવાળી કે વડાઈ કે તારીફ માટે નથી,
પણ દુશ્મનેને જીત્યાં પાડવા, ખરાબ ખરાસના ખવીચોને ખોટાં
પાડવા, અને નહમ નિંદાખોરાને માહત કરવા લખ્યું છે!

સાચી વાતો માનનાં શરમ શેણી હોય ?
જેવું કીધું-થયું હોય, તેવું જગત જોય !

૬૯ વર્ષોની કુંવારી સ્થિતિમાં હું એવી સરસ રીતે
આખર-ઈજતે માન-સ્વમાનથી રહી છું, કે બીજાં સદગુણી
ખાનુઓ અને દાક્તા-સમણ પૂર્યો પોતાનાં કુટુંબની દિકરીઓને
મારે પગલે ચાલવાનો હાખલો દેખાડે છે! એક સી-શિક્ષકજ
નહિ, પણ દોઈળી ખાનુ'એ એક ખાનુ' (Lady) ના દરજ્જાને
જોળ આપે તેની રીતે રહેવું-વસવું-વર્તવું જોઈએ આપણા
દુખને દાખી દેવું જોઈએ, સંતાપને સાંતી દેવો જોઈએ.

૫૦) વર્ષો સૂધી સળરી રાખી મૂંઝે મોંહડે જે સંકટો અને મૂંઝી આફતો ગમને ગળી જઈ મેં સહન કરી છે, તે જોનાર ને જાણનાર જગદીશ્વર શિવાય બીજું કોઈ નથી ! ઘણી વેળા મારાં માતાજી અને ભાઈ સોહરાબ પણ જાણતા નહિ હતા; કારણ જીવનમાં ૫૦) વર્ષો સૂધી ઘર કરી બેઠેલો ગમ હું મારા અંતઃકરણમાં જ ડાટી-સાંતી રાખી ગળી જતી, કચકાંઓને દળાવી દેતી, ને આંસુઓને જળરીથી અટકાવી રાખતી ! કોઈ મને 'ધીરજનો અવતાર' કહે તો હું ધાડું છું કે એના કરતાં વધુ સારો એકકાળ મારે માટે બીજો કોઈ નથી. મારા ધંધા-ઉધોગ-હુદ્દરમાં શિખતી વેળા કે શિખવતી વખતે, મુલાકાત આપતી કે લેતી વખતે, જાહેર મેળાવડાઓ કે લગ્ન-નવજોતમાં, વાતચીત કે હસ્તી-ખોત્તી વખતે મારું દુઃખ ભૂંડી જતી, જે કે જીવનમાં હોતી સળગેલી જ હોય; પણ મોંહડાં ઉપર દીવાળી દીવાવળી દેખાતી ! તેથી જ બીજાંઓ મને ઘણી મુખી સમજતાં. તેથી જ મારાં શિક્ષકોને તેમજ મારાં શિષ્યોને પણ મારાં સંકટોનો સેહજ પણ ખ્યાલ ન હતો. છાતીમાં છૂપાયેલા આવા સંતાપ સાથે સંગીતનાં ખુદાઈ હુન્નરે મને ટેકાવી રાખી હતી ! મ્યુઝિકથી નહિ જણાય તેમ જીવ તેટલો વખત આનંદમાં રહેતો, ને સ્વ-જાંઓને મારી વધ કરતાં દસ-બાર વર્ષ હું જીવાન દેખાતી ! મારી જીવનનાં પેહેલ્યાં ૧૬) વર્ષો ઘણાંજ મુખદાયક પસાર થયાં હતાં; દુઃખ, જંભળ, આફત, સંકટથી નિરાળાં હતાં. કેવાં મુખી વર્ષો !

હેલ્યાં ૫૦) વર્ષોમાં મારી ઉપર ત્રણ આફતો વરસી: પ્રથમ બહાલાં માતૃશ્રીનો (મોતથી) વિયોગ ! બીજી વેળા બહાલાં ભાઈ શોરાબનાં મોતનો કહેર ! ત્રીજી અસહ્ય મૂંઝી આફત મારા પિત્રાઈ-ભાઈનો અચાનક સ્વર્ગવાસ !

આ અસલ સંકટો મેં સળૂરીથી મન ઉપર કાળૂ રાખી
સહન કીધાં; તોપણ વૃષ વયે-૬૮ મેં વયે-આ છેલ્લી આફત
હું ખમી શકી નહિં! મારી હીમાલયન કોરીશ છતાં હું
હિમ્મત હારી ગઈ! તે કિસ્તાર આ મારાં ત્રણ વહાલાંઓ સાથે
મને જલદીજ સ્વર્ગમાં મિળાપ કરાવે!

મારી હિમ્મત અને ધીરજ.

મ્યુઝિક શિખવામાં, શિખવવામાં, મારા ધંધા-હુન્નરમાં, પરિ-
ક્ષાઓ અપાવવામાં ને કૌનસત્તે કરવામાં, તેમજ સગાં-સ્નેહીઓનાં
ગેરઈનસાફ અને દુશ્મનોનાં તરકત-તોહમન મૂંગે મોહડે સળ-
રીથી સહન કરવામાં, ૫૦) વર્ષો સુધી જખમી જીવરને શાંત
કરી ગુપચુપ ગમ ગળી જવામાં મેં એક પેઢતવાનનાં જેવી
હિમ્મતથી અને સહનશીલતાથી (એક મરદ કરતાં પણ વધુ)
ખમવામાં હહાપણ દેખાડયું છે!

આ સઘળા સંતાપ, દુઃખ અને તરકતી તોપનાં મોહડાં
સામે હિમ્મત અને હિમ્મતથી મને જિલ્લી રાખનાર મારું
મ્યુઝિક હતું, એટલુંજ નહિં, પણ મારી બાબુએ મારો ખુદા
સદા જિલો રેહતો હતો!

કેટલીક બાબતોમાં ૫૦) વર્ષોમાં મેં એવી હિમ્મત અને
સળૂરી દેખાડી છે કે કોઈ ભલો માટીડો પણ હારી ખાય!

મને તો લાગે છે કે કંઈ તે કિરતાર તરફની ગેળી ઘસારતે કે ગેળી અવાજે અંતરાત્મામાં પ્રવેશ કર્યો હોય ! ઘણી વેળા ઘણી મુશ્મિતમાંથી તે મીનોતુમે મને બચાવી લીધી હતી, તે મેં ઘણે વખે પાછળથી જાણ્યું ! મજાદાનાં માર્મિક હાથે મને ઘણી વેળા રક્ષણ આપ્યું છે !

મારી મુશ્મિતનાં ઘણાં નહિં, બે-ચાર જાણવાજોગ જાહેર દાખલાઓ ટપકાવું છું.

એક વખતે ટાઉન હોલમાં જે દિને કૉનસર્ટ નક્કી કરીધે હતો, તેજ દિને માહત્તમા ગાંધી કંઈ લાવણુ આપવાના હતા કંઈ હુલ્લક થવાની વકરી હતી ! પોલીસ કમીશનરે ચોકકસ રસ્તાઓ બંધ કર્યા હતા. ઘણા જાણીતા હિંમતવાન ગ્રહસ્થોએ કૉનસર્ટ મુલતવી રાખવા આગ્રહ કર્યો, ને મને ગભરાવી-દળાવી ! તોપણ મેં હિંમત રાખી ટાઉન હોલમા જવાનો ઠરાવ કર્યો ! કારણ મેં પૂર્વજ મેહેનત કરીધી હતી. ઘણાંઓએ ધાર્યું કે લોકો આવશેજ નહિં, પણ અર્ધા કલાકમાં ટાઉન હોલ ભરાઈ ગયો ! તેજ દિને સકુવારે જે ગ્રહસ્થ પ્રમુખ થવાના હતા, તેવણે પણ કાગળ લખ્યો કે "મારી ગાડી હુલ્લક-ખેરે રસ્તા ઉપરથી પસાર થવા નહિં દેશે તો હું નહિં આવીશ " તેવણી ટાઉન હોલમા આવી પહોંચ્યા, અને કંઈ પણ ધારતી યા મુશ્કેલી વિના કૉનસર્ટ આસાનીથી પાર ઉતર્યો ! મારી જાગ્રુએ મારો ખુદા હતો, ને અદુરમઝદે મને હિંમત આપી હતી ! પોલીસ અમલદારો માટે તે એક મોટો ચિંતાતૂર દિવસ હતો. મીસીસ ગુલબાઈ. દી. વકીવ બોલ્યા — "લીખાઈશ આવાં હાલકા, ઠરેલ ને સમજી થઈને એમ કેમ હિંમત કરીધી ?"

બીજો દાખલોઃ આ ઘરમાં હું પચ્ચીમ વર્ષો થયાં છું,
 પણ ૧૯૧૪ માં મને એક વખત ઘર ખાલી કરવાની 'નોટીસ'
 મળી ! મેં આ ઘરથી થોડે દૂર મારાં એક ગિધ્યાનાં પિતાણની
 માલેદીનું ઘર ભાડે લીધું. તે ઘરના ભાડુતો ગબરાયા કે આખો
 દહાડો પીઆનો વગાડી બીખાઈછ અમારું માથું-લેચું ખાઈ
 જશે—૨૫) વર્ષો થયાં આ મારા 'રુટુડયો' માટે કોઈગી ભાડુતે
 એ વાંધો ઉઠાવ્યો નથીજ ! ખરી રીતે કોઈએ પેલાંઓને જખરાં
 ભમાવ્યાં હતાં. રાત્રે આંઠ વાગેખી તેલીફોન આવે "તમે તે
 ઘરમાં નાં જતાં 'હુનતેક હાઉસ' છે ! ત્યાં ભૂત છે, રાતે દસ
 વાગે ખારણાની 'રુટોપર' પડી જાયછ, ને પલંગનાં પેલા ઉચ-
 કાયછ" ! પાછળથી માલૂમ પડ્યું કે આ તમામ જુકું હતું !
 ઘરવાળાને ખોલાવી મંગાવ્યા, પણ તેવણ ગંભીરાઈથી બોલી
 મને સમજવવા લાગ્યા "બીખાઈછ ! તમે ભણેલાં થઈને ભૂત-
 ઠાકણનું કેમ માનોછ ! આ આખી લાઈનમાં જાહેર થઈ ગીધું
 કે બીખાઈછ પાક્કમકોટ મારા ઘેરમાં રહેવા આવનાર છે, ને
 તમે જો નહીં આવશે તો મારું ઘેર અભીયાલું થશે. જવો,
 ભાડું નાં આપતા, પણ તમે આવીને રહેવો-જોવો તો ખરાં !
 તમે ઘેરાંઓનું નાં માનો —" હું હિમ્મત કરીને ગઈ તો
 ખરી, ને છોકરાંઓ પણ તેજ દિને શિખવા ત્યાં આવ્યા. છોક-
 રાંઓ સુંદર સારીઓ પહેરીને આવે ને વગાડે, એટલે પાસેની
 રુકુલનાં છોકરાઓ સીડી ચઢીને બલી પકડીને ભેવા ઊભા રહે
 કે આજે અહિં કંઈ લગ્ન-નવજોત છે ! કોઈએ બીજેજ દિને
 ખૂમ ઉઠારી કે સામે મેદાનમાં લશ્કરી છાવણી આવીને પડ-
 વાની છે ! એટલે મને છોકરીઓની સંભાળ રાખવાની ચિંતા
 મનમાં ઊભી થઈ ! પછી રાત્રે પેલી ખારણાની 'રુટોપર' જરાબર
 દસ વાગે પડી ગઈ ! પેલા ભૂતની વાત જાણે ખરી

પડી ! પણ પાછળથી જણાયું કે બાવણાની ‘રોપર’ એટલી ઢીલી થઈ ગયલી કે માળ ઉપર કોઈ ચાલે તો તૂટી પડે !

ત્રીજે દહાડે પંદર છોકરાંઓ આવ્યાં, તે બધાં શિખવા આવવા નાં કહે—“ભીખાઈજી ચાલો, પાછાં આપરાં ઘેરમાં; હજી પહેલી તારીખ થઈ નથી, ને નવા ઘેરવાળાએ તો તમોને કહેલુંજ છે કે રહેજો. હજી તો તમારુંજ તારૂં ઘેરને મારેલું છે—” એ ત્રણ દિવસો અમે ત્યાં રાત્રે નિરાંતે ઉઘાયાં નહિં, ઘરમાં કંઈ મરણ થયું હોય ને દિવગીરી લાગે તેવી ચોકાતૂર ત્રણ રાત્રી પસાર ફીધી ! ગિચારા ઘેરવાળાને પાછા પકડાવી મંગાવ્યા : “છોકરાંઓ આવવા નાં કહેછ, તે હું છું કઈ ? તમે મને રક્ત આપો કે મારે ગમે ત્યારે હું મારા જુના ઘરમાં પાછી જવું.” તેવણ લગાર ઉરકેરાઈને બોલ્યા : “પણ તમે એક મહીનો તો રહેવો ! આ કેવું મને ખરાબ લાગશે ? પછી હું તમોને પહેલે માલે સગવડ કરી આપશ. જો તમે જશો તો બે માસનું લાડું લેવશ ?” હું કળૂલ થઈ, તેવણ સીડી ઉપરથી ઉતર્યાં કે તુરતજ મેસર્સ રોઝ કું. ના ઘાટીઓને બોલાવી ચાર દિવસમાંજ મેં તે ઘર પાછું ખાલી ફીધું ! એ ચાર દિવસમાં મને એકસો રૂપિયા (એક માસનાં લાડાં સાથે) નાં ખરચમાં ઉતરવું પડ્યું ! હું ખરૂં કહું છું કે મારી જગ્યાએ કોઈ મરદ હોત તો તેણે પણ ચાર દિવસમાં ઘર ખાલી કરવાની હિંમત કરી નહિં હોત ! આ મને મારાં ધંધાને લીધે કરવું પડ્યું. તે વેળાખી મારી બાજુએ કોઈ નહિં હતું; ફક્ત મારો ખુદ ! અને તેની બક્ષેસ : હિંમત ને ધીરજ ! જે દિને જુના ઘરમાં પાછી આવી તેજ દિને સાંજે પંદર છોકરાંઓને મારા પ્રોફેસરે પરિક્ષા લેવા પંદર દહાડા આગમજથી પોતાને બંગલે બોલાવ્યાં હતાં; (કરણ તેવણનો પગ લાંગી ગયો હતો, તેથી

મારા 'રુઢુડયો'માં આવવા અશક્ત હતા.) તે બધાં (પંદર છોક-
 ાંઓ)ને લઈને તેજ સાંજે ગઈ, ને જ્યારે તેવણે બાપુ' કે
 'માર દહાડામાં પાછું' ઘર ખાલી કીધું, તે સાંજળી તેવણે
 દેગમૂઢ થઈ ગયા! આવી હેજગારી ને આવી હિંમત એક
 રહ, કે એક મરદ-શિક્ષક પણ નહિ કરી શકે! મને તે
 ને મનની અશાંતિ ઉપરાંત તનની યાક એટલી બધી લાગી
 તી કે રાત્રે આરામ લેતી વખતે યુદ્ધને મેં સવાલ પૂછ્યો :
 મને હવાડવામાં તારી શું મતલબ છે? કેમ બણે મારા કાનમાં
 'મિથી બોલતું' હોય તેમ એક ગેબી અવાજ સંભળાયો : ધીર
 મર! ખમ! આટલાં વર્ષો કેમ ખમ્યું? ખીલતં ચોડાં વર્ષ વધૂ
 ખમ! તું'ને ઇનમાફ મળશે!

મારી મનશની પ્રમાણે હું તો મારા જીવનાં ઘરમાં પાછી
 આવી; પણ જેઓએ નગુણાં થઈ મને હેરાન કરવા "નોટીસ"
 આપી હતી, તેઓને પોતાનું ઘર છોડીને જવાની જગદીશ્વરે
 રજા પાડી!

૧૯૧૦નાં માર્ચ માસમાં આ ઘરમાં આવીને રહી કે એપ્રિલ
 માસમાં (એકજ મહિનામાં) પોકારે પડ્યો : "ઘેર વેચવાનું છે!"
 ને પછી ત્રણ ઘરવાળા બદલાયા! અસલ પ્રથમ લાડું જે રૂ.
 ૧૦) હતું, તે વધીને રૂ. ૬૦) થયું. બીજા ઘરવાળાએ રૂ. ૬૫)
 કીધું, ત્રીજા ઘરવાળાએ રૂ. ૮૫) કીધું, પણ પછી પાછું રૂ.
 ૬૫) કીધું! ૨૫) વર્ષો સૂધી આ ઘડક-ધુતરા ચાલુ રહ્યા, ને
 ધરધર પારણા ચોકીને વખત કવખત ધૂળને કે "ઘેર દેખાડો,
 વેવું છે," દલાલો પોતાની દલાલી ખાવા વર્ષો સૂધી બધાને મોક-
 ાવાજ જાય! આ લખું છું ત્યારે પણ એવીજ બેલરી હજી
 પણ ચાલુજ છે! નહિ શિખવવાનો કરાર, નહિ બપોરે આરામ

લેવાનો વખત, કોઈની મુલાકાત લેતાં હોઈએ, જમતાં હોઈએ, લખતાં-વાંચતાં વગાડતાં કે શિખવતાં હોઈએ, ત્યારે વખત-કવખતે પારસીઓ, હિંદુઓ, મુસલમાનો, હોરાશીઓ, પરજીતના ગધા ઘરમાં ઘુસી જઈ ઘરનાં ચારે છેડા જોઈ જાય! ઉપરનો માળ ને નીચેનું લોયતળિયું જ્યારે ખાલી પડે, ત્યારે એજ અવતાર! કુંચી આપો, ઘેર જોવું છે. આપણે શું જાણ્યે કે તેઓ કેવી ચાલચલણ કે આગ-ધજતનાં છે? તે દિવસે રાત્રે ઉંઘ નહિ આવે, ને વિચાર આવે કે કાંય નહિ? એઓમાંનાં કોઈ ગદમાસ માણસો હોય? તોપણ ખુદા ઉપર એકીન અને પરમેશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યાથી મેં ભાઈ શોરાળના સ્વર્ગવાસ પછી જોયું કે જેઓએ મને વગર કારણે, વગર વાંકે, ભલાઈનો ગદલો ખુરાઈથી વાળીને હેરાન કીધી, તેઓને સર્વેશ્વરે એવી સજા કીધી છે કે હું પોતે પણ ઘણી વેળા ઘણી દિલગીર થઈ છું!.

કોઈ વેળા મારાં છોકરાંઓ કહે: “ભીખાઈશ! અમે તમારી માફક કુંવારાં રહી શુજરાન કરશું” ને મજેહના સ્વતંત્ર રહીશું. કોઈનો કેવો ખાલ સ્વભાવ, કે ખરાબ ખવાસ, કોઈ જરા જરામાં ફસાઈ જાય તો તે કાંઈ આપણા કાહ્યે? છ’દગી ‘ક’ગાલ થઈ જાય! એવી તાબેદારી-શુલામગીરી નહીં જોઈએ.” તોપણ મેં તેઓને એ જાણતમાં ઉત્તેજન નથી આપ્યું. હું હંમેશાં શિખામણ આપું કે પરણી જાવો. મારી ઉપર શું મૂંગી આકૃત છે તે તમે શું જાણો? એક જૈરાને પોતાનું શુજરાન કરવું એ એક મોટી, મૂંગી આકૃત છે! ધંધો હોય કે હુન્નર હોય, પણ હાડકાં નહિં ચાલે ને નસીબ આગળ નહિં ચાલે તો તમે શું કરી શકો? ‘ભૂંડો લૈયો વેઠે તો ભાલ-પાલો દેજે!’ ‘નાંખ્યા ધર્મે ને ખાય કર્મે!’ એ કેહવતો યાદ રાખો. તમારા નસીબમાં જો દુઃખ હોય તો કુંવારી સ્થિતિમાં

પણ તમે હુઃખ જોવો. સુજતનું સૌ.” આવી સારી શિખામણ આપું. કોઈના ધ્યાનમાં ઉતરે ને કોઈનાં ધ્યાનમાં નહિંજ ઉતરે ! યધાં મારીજ માફક રહેવા માંગે, પણ મારા મનની વાત, ને મારાં હુઃખ ને સંતાપથી બિચારાં તમામે તમામ અબળણ્યાં ! તેઓ સાથે સારી રીતે હસી-જોડી ને વાત કરું તેથી સમજે કે ભીખાઈજી ઘણું સુખી છે !

એક યીજી મુસિબતઃ શાંતિથી જરા જાપીને એકી હોયું કે કોઈ અધિપતિ હાંફતા-હુંફતા મારી ૪૦) મીડી ચઢી દોડી આવેઃ “ભીખાઈજી, આ પેલા ચાનજીભાઈ અકમે દરિયાદી માંડવાની લપકી દેખાડેછ. કહેછ કે એ તો અમારા કુટુંબ વાસ્તે, ને અમારેજ વાસ્તે લખ્યુંછ શુ ક્યેં હવે ?” અધિપતિની આપદા જોઈ મેં કહ્યું—“એ પાપીઓને પૂછોની કે તમે એવાં કાળા-કર્તુક ને કુકર્મી કાવતરાં દીધેલાં છે કે ? તમે કોઈનો હક રૂખાડી ખીજાને હક અપાવ્યોછ ? તમેએ કોઈને ધીમું એર આપી પૂરા કર્યાછ ? તમેએ યુનીઓની ઉપમાં મેળવી છે ? જો તેમ હોય, ને ટોપી બેસી આવતી હોય તો તમે પોતેજ તમારો યુનાહ કબૂલ કરોછ ! તમારે વાસ્તે એ ઘણું શરમ ને હિજુપસ્તી લર્થું નથી ? તમે પોતેજ જગતમાં ઉઘાડાં પડ્યો ! લોકો તમારીજ ઉપર ધ્યાનત નાંખશે !”

અધિપતિ જરા અકળાવા લાગ્યા. મેં તેવણુ આગળ એક ઇંગ્રેજ ચોપડી ઉઘાડીને વાર્તા દેખાડી, ત્યારે તેવણુ બિચારાની ચિંતા દૂર થઈ તે વાર્તા તો એક ઇંગ્રેજ વાર્તા ઉપરથી મેં લખી હતી; પણ તે કેટલી ડાઘેલ દિલમાં દાખવ થઈ ગઈ ! વખ્યું કંઈ નહિં ! પેલા દરીયાદી માંડનારાઓ ધતૂર-ફિતુર કરીને ઠંડાગાર થઈને પાછળે પગે નાકા ! મને-મારા ધંધા ને

હુન્નર સાથે સાહિત્ય-સેવા બજાવવાનો વખત મળતોજ નહિ હોતો; તોપણ અધિપતિઓનાં આગ્રહને ચરણ થઈ રાત્રે આઠ વાગે લખવા બેસી શોખની સાહિત્ય-સેવા બજાવતી હતી. કવિ બખ્શદાર તેમજ બીજા ઘણા સાક્ષરો પણ કાગળો લખી સાહિત્ય-સેવા કેમ છોડી દીધી, કેમ બંધ થઈ તે પૂછે. કવિ બખ્શદાર ને ભાઈ એરચશાહ હીરજીએહદીનનાં કાગળો વાંચક-વર્ગને વિદિત કરશે. તે પછી ઘણાં વર્ષો સૂધી સાહિત્ય ઉપર વખત રોકવા કરતાં મારા ધંધા, ને મારા ખુદાઈ હુન્નરનેજ વળગી રહીને ખુદાઈ ખયાલો તરફ માફ મન રોક્યું. મારાં લખાણ વાસ્તે અધિપતિઓ, લેખકો, સાક્ષરો ને વાંચક-વર્ગને કેટલી આતુરતા હતી, તે ભાઈ એરચશાહ હીરજીએહદીનનાં કાગળો વાંચ્યાથી વાંચક-વર્ગ વાકેફ થશે.

દરેક વર્તમાન-પત્ર અને દરેક ચોપાનિયાંમાં જે ચાલુ વાર્તાઓ આવે છે, તે ઘણાં પારસી કુટુંબોને લાગુ તો પડતી હોય છેજ, પણ તેઓ ધમકી-ભપકી આપી ‘કોર્ટ’માં જવામાં (ગજ-વામાં ગ્રહ દમરી લઈને) પોતાની દમરીની અક્ષત્તને ખુરદો કરી વર્ષ વેચતા નથી !

ત્યારે-ત્યારેજ મારી નજર સાંભે એક ઉજ્જડ વેરાન, કંટો ધરફનો પર્વત દેખાયો કે જેની ઉપર નિરાશાનો એક મૂંગો નીસાસો નાંખી હું ચઢી, અને શોખની સાહિત્ય-સેવા પેલા ધરફસ્થાનમાં થોડો વખત મેં કમરવાસ કીધી !

સઘળાં અજબ થયાં ને પૂછવા લાગ્યાં ! “લીખાઈજીની સાહિત્ય-સેવા ક્યાં શુભ થઈ ગઈ? કેણે જેણ કીધી? એવણ લખતાં કાંય નહિ?” થોડો વખત પછી એક જેણી હાથે મને એસારો કરી બોલાવી: મારાં કાનમાં કંઈ ધીમેથી સંભળાયું:

“ચાલો, આવો!” આ જે શબ્દોએ મારા અંતઃકરણમાં રોશનીનાં કિરણો ફેંક્યાં: “ચાલો, આવો પાછાં! સળરી રાખો! ખમો! આટલાં વર્ષો કેમ ખમ્યું? ભર દરીયો તરી કિનારે આવીને ઠળી નાં બાવ! પેલા ઠંડા ખરફના પર્વત ઉપર કળરવાસ થેયલી તમારી સાહિત્ય-સેવાને ખણી કાઢો! લખો! કંઈ લખો! દુન્યાને દેખાડો કે વર્ષો સૂધી મૂંગે મોંહડે તમે કેમ ખમ્યું છે? ધન છે તમારી માયનાં દૂધને!—” તે અવાજ ધીમે ધીમે શુભ થવા આગમજ એક ગેળી બસારત થઈ! મેં મારી સાચી, સ્વતંત્ર કલમ પાછી હાથમાં પકડી અને આ સાથે ચાર પુસ્તકો લખવાની મેં હિંમત કીધી!

હા, મને વિશ્વાસ છે કે ઇશ્વર મને ઇનસાફ આપશે, તે મારો લોખ્યો થશે, તે દુરમનોને જમીન-દોસ્ત કરશે, તે મને આશરો-આધાર આપશે, તે મને મદદ કરી બચાવશે!

અથ જમીઆદ અથવા આફરીનાં મેં ।

શિષ્યોને સૂચના.

મારે પ્રથમ શિષ્યોને એકજ સૂચના કરવી છે, જે સૂચના મને પણ મારા પ્રેક્ષક તરફથી મળી હતી, અને તે “આંધળી તાબેદારી” છે. જે તમે જ્ઞાનનો ભંડાર મેળવવા ઈચ્છતા હોવો, જો તમે ખરેખર એક ખુદાઈ હૃદય હાંમલ કરવાની હોશ રાખતાં હોવો, અને તે જ્ઞાન મેળવી તેનો ફેલાવો કરવાની ધારણા

રાખતાં હોવો, અને તમારો જીવ-જાન આ હુન્નરને અપાવું કરવાની ઇચ્છા રાખતાં હોવો તો શિક્ષકને કંઈ પણ નિર્વર્થક રાવાલો પૂછવાનું માંડી વાળજો. એક ગુલામની માફક ગુલામગીરી કરજો, એક તાબેદાર નોકર માફક તેની "આંધળી તાબેદારી" કરજો, માન આપજો ને તમારાં શિક્ષકોને આહતાં શિખજો. તોજ તમે સુખી ! આ સઘળું મેં કર્યું છે. તેમજ શિક્ષકો વિષે પણ બે જોલ જોલીશ. એક શિક્ષકનો ટેકવાળો દેખાવ દળદળાશર્યો ને દમામદાર હોય તો તેના ચહેરા ઉપરનાં ચિન્હો શિષ્યોનાં મન ઉપર માનનો છાપ બેસાડે. શિક્ષકે કંઈ પણ લોગે પોતાનું સ્વમાન સાચવી રાખવું. જોલવું, ચાલવું, તે પણ ગંભીરાઈથી. એક વેળા મિસ શ્રીરીનમાય. માલુકજી. ખરચેદજીએ મને ધમકાવી: " You walk like a dutcheess, and you bow like a queen ! " અર્થ: તમે એક ડચેસની માફક ચાલો છો, ને એક રાણીની માફક નમન કરો છો " મેં જવાબ આપ્યો: " પણ મિસ માલુકજી મારી કુદરતીજ એ દળ છે, તે હું શું કરું ? તમે નકામા ગુસ્સે થાવો છો. ! "

તમારા ચહેરા ઉપર એક સંગીતકારનો છાપ હોવો જોઈએ ! ને તે કુદરતીજ હોવો જોઈએ. મેં મારી આખી જીંદગી શિક્ષકો અને શિષ્યો વચ્ચે પસાર કરી છે. જાત-જાતનાં શિક્ષકોનો મને અનુભવ મળ્યો છે, અને મારી આસપાસ પણ કેવાં શિક્ષકાઓ અને શિક્ષકો છે, તેઓને હું ખરાબર પિછાણું છું:

શિષ્યોને શિખામણ આપવાની મારી નેમ ફક્ત લવિષ્યની ઓલાદની છોકરીઓ માટે છે. જો તેઓ ફક્ત પરણવાની નેમથીજ ઉપર-ટપકેનું શિખીને મ્યુઝિકનો આ ઉમદા " આર્ટ " છોડી દેવા માંગતાં હોય તો તેઓને અને તેઓનાં મા-બાપોને મારી

સલાહ છે, કે વખત, ચૈસા, અને મહેનત ધૂળમાં નાંખવાને બદલે, અને શિક્ષકોની જીવાન છ'દગી ઘસી-પીસી-ઢચડી-તોડી નાંખવાને બદલે બીજો કોઈ હુન્નર હાંસલ કરવો. તમે જે શી શિક્ષકોને આપો છો, તે કરતાં દસ ગણી વધુ પ્રમાણિક શિક્ષકોની જીવાન છ'દગી નળણી થઈને કરમાઈ જાય છે ! મ્યુઝિક શિક્ષકોની ખંતીલી જેહેમત પાણીમાં જાય છે ! શીક્ષકો તરફ દયા દેખાડો !

જો મ્યુઝિક એક “ આર્ટ ” તરિકે ચા શોખથી શિખવું હોય, તો તમારી તે તરફ કુદરતી વળણ હોવી જોઈએ. તમારાં જીવનમાં સંગીતની ચીંગારી હોય કે જે પાછળથી બડકો લે, તોજ એ મુશ્કેલ હુન્નર હાથ ધરજો. જો હાથ ધર્યો તો તે પાર પડવા દરેક મુશ્કેલીને મારી હાડી તમારા તેમજ બીજાંઓનાં જીવને આનંદ આપજો. તેથી તમે ઘડપણમાં પણ દસ વર્ષો ઓછાં (જીવાન) દેખાડો. એ એક એવો હુન્નર છે કે જેમાં જેટલો વખત મન રોકાયકું રહે તેટલો વખત તમે તમારું પોણું દુઃખ ભૂલી જશો, સંતાપ સાંતી દેશો, ગમ ગળી જશો, લોકોની નિંદાને નષ્ટ કરી શકશો, દગલખાજ દોસ્તોને ભૂલી જશો, નિમકહુરામ સગાંઓને યાદ નહિં કરશો, દુરમનોને માહત કરશો, અદેખાઈના અવતારોનાં અંતઃકરણમાં હોળી સળગાવશો, દિલોજાન દોસ્તોના ચહેરા ઉપર દીવાળી જેવી રાશની ફેંકશો.

મ્યુઝિક શિક્ષકની ચુંટણી અક્ષરવાન, સમજદાર અને ઓટાં માણસોની સલાહ-સૂચનાથી કરજો. નિશ્ચયે શિખતી અક્ષરલિપ્ત છોકરીઓ જો તમોને ભમાવીને તમારું બેચું ફેરવે તો હાથાં મ-બ પની પસંદગીને શરણ થજો. મ્યુઝિક શિક્ષકની

“ડીઝી” કરતાં શીખવવાની રીત, શાંત, સ્વભાવ, લાંબો અનુભવ, સહનશીલતા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપજો. જો તમે વાયોલીન શિખવા માંગો તો એક “વાયોલીનીસ્ટ” નાજ હાથ હેઠળ તાલીમ લેજો, કે જે વાયોલીન વગાડી શકે. જો પીઆનો શિખવા ઇચ્છો તો એક પીઆનીસ્ટનેજ સોધી કાઢજો કે જે તમોને દરેક ચોપડી વગાડી દેખાડે, જો ગાયન શિખવા મન થાય ને તમારો જો કુદરતી હલક હોય તો એક “સીંગર” પાસે જાજો, કે જે પોતે ગાઈ જતાવે. તમોને જો માલૂમ પડે કે એક મ્યુઝિક શિક્ષક આર-માંચ વાજીલ વગાડી શકે છે, તો તમે જાણજો કે “જેક ઓફ ઓલ અન્ડ માસ્ટર ઓફ નન” ત્યાંથી દૂર રહેજો; કારણ એ “આર્ટ” એવો છે કે આપણી ટૂંકી જીવનમાં એકજ વાજીલ પકડું થયું હોય તોજ એક શિક્ષક આસાનીથી, ખતથી ને ધીરજથી શિખવી શકે.

એક વાયોલીનીસ્ટ જો પીઆનો શિખવવાની શેખી કરે તો માનજો કે તેનું પીઆનોને લગતું જ્ઞાન ધમ-પોલ ને માંડે પોલ છે !

એક પીઆનીસ્ટ જો વાયોલીન શિખવવાની પતરાજી કરે તો માનજો કે જાને વાજીલમાં તેનું જ્ઞાન ઓછું ને આછું છે.

એક શિક્ષક જો પોતે ગાઈ નહિ શકે ને ગાયન શિખવવાનું રાજ દેખાડે તો સમજજો કે તેમાં મોટો દુર્ગો છે !

તમારે જો ખુદાઈ હુન્નરનાં ઉપકાણમાં દિતરવું હોય તો તમારાં મ્યુઝિક શિક્ષકની તાબેદારી કરવાની, માન આપવાની, વિશ્વાસ રાખવાની, ધીરજ રાખવાની કાળજી કરજો. જો તમે શિક્ષકની સામે થાવો કે કુરતાજી ને લાહેરી કરો તો જાણજો

કે એ હુન્નરમાં તમે કદી પણ આગળ વધશો નહિં. મ્યુઝિક શિક્ષકનાં કાર્ય-ક્રમ પ્રમાણે ચાલવાને તમે ફરજથી બંધાયલાં છો, એ જ્યાં હંમેશા તમારી નજર આગળ ધરજો, તોજ તમે મુખી, નહિં તો દુઃખી ને મેહેનત, પૈસા, બધું બરબાદ! જો એક શિક્ષક ઉપર તમોને વિશ્વાસ નહિં હોય તો શિખવાનું બંધ કરજો.

શિક્ષકો મા-બાપ આગળ રાવ કરવા ફરજથી બંધાયલાં છે, તે વખતે રડવા નાં બેસતાં, પણ હિમ્મતથી કહેજો કે ‘હવે હું બનતી કેશોપે સાફ કરીશ.’

મેહેનત કરીને શિક્ષકનું હેતુ છતી લેજો. તોજ તે ઉલટથી, ઉમંગથી તમોને આગળ વધારશે. શિક્ષકને માનથી ચાહતાં બિજાજો, શુભામળીરી જેવી તાબેદારી કરશો તો ખાર પડશે. નાકુશમાન થયાં તો તમે જોહુ, એમ મનમા સમજજો.

શિક્ષકને નોકર તરિકે તમે ગણુશો નહિં. જો સ્ત્રી હોય તો એક માવતર તરિકે ને પૂરૂપ હોય તો તમારા બાપ-ભાઈ તરિકે ગણુજો ને માન આપજો. તેની સાથે અદબ-અદાથી માંથે સારીની મોટ રાખીને મત્તાહુનથી મયાંદ રાખીને વર્તજો. ફી આપતી વખતે “તમારો પગાર” એવા હલકા શબ્દો વાપરી એક મ્યુઝિશ્યનની પંક્તિને નોકરની પંક્તિ ઉપર ઉતારી પાડશો નહિંજ; કાજુ શિક્ષકનો દરજ્જો ને જ્ઞાન તમારા ઘરનાં અમલુ બેઅદબ નોકરો કરતાં હજાર દરજ્જે વધૂ ચઢતો હોય છે!

શિખતી વખતે તમારો હવ-જાન તમારા અબ્યાસમાંજ ગ્રાફી બારિકીથી ધ્યાન આપજો, અને બને જોટલું અધું તમો પાતેજ કાંકાં મારી, લેનું ચલાવી, “શિક્ષનરીઓ” અને “થીયરી”

ની ચોપરીઓનો આશરો લઈ તમારી મેલેજ શોધી કાઢ્યો તો તમારી અર્ધી જન્મળ ચોછી થઈ જશે, ને તે તમે છંદગી સૂધી યાદ રાખી શકશો. બધુંજ તમે શિક્ષક તરફથી આશા રાખ્યો તો હુસિયાર નહિ થયો, સદા પરત્ર રહેશો. ને છંદગી સૂધી માસ્તર ભેળશે ! સ્વતંત્ર રહેવાની ઈચ્છા રાખજો કે કોઈ વખતે તમેને શિખવવું પડે તો તમે તમારા પગ ઉપર હિમ્મતથી વાઘ-વરૂંઓ સાંમે ઉભાં રહી શકશો !

તમારી મરજીનું જમજો, પોષાક પેદારજો પણ તમારી મરજીએ શિખવાની શેખીને પાણીયું આપજો. એક પ્રમાણિક શિક્ષક તમારી એ પતરાળ ને કુરતાળને પગ-તળે કચડી નાંખશે.

એક શિક્ષક તમારા ક્ષાયદાને માટે એ બોલ બોલે કે ધમકાવે તો સાંભે જવાબ નાં આપતાં ને ઘેર જઈ રકતાં નાં, તેમાં ગેરક્ષાયદો ને ગેરલાભ તમેને પોતાનેજ થશે. બધું ગળી જજો, ને “હાહ ! હા !” કહેજો. તેમાંજ શોભા, લાભ, ને ક્ષાયદો. કોઈ પાછ સ્વભાવનો શિક્ષક હોય તો બનતાં સૂધી તેને રાજી રાખવાજ તમે ઘણી મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવી તમારું લેસન પકકું કરીને જજો. સઘળા શિક્ષકોમાં કંઈ ધીરજ, ખંત, કાળજી, કે શિષ્યોને આગળ વધારવાની ઉલટ-ઉમંગ હોય નહિ ! ઘણું મોટે ભાગે “આટ” કરતાં પૈસાનો સવાલ પહેલ્લે હોય છે, તે ઘણી વેળા ભેલો પડે છે !

શિક્ષકોને ભેટ-સોગાદ આપી તેઓને લાલચુ બનાવશો નહિ. તમારા પાસે શિક્ષકો ને ઉછીનાં પૈસા માંગે તો પ્રથમથીજ નાં કહી, ત્યાંથી ખસી જજો, શિખવાનું બંધ કરજો; કારણ પૈસાજ કંકાસ કરાવે છે ! તમે સમજજો ને માનજો એક શિક્ષકે શિષ્યો

તેમાં મ્યુઝિક કેમ થાય? એ બધું બોલવાનું છે! આપરી પારસી 'લાઈફ' માં નહિં જને!"

મેં ઘણુંઓને એ બાબતમાં સમજાવીને કહ્યું કે મારાંમાં મ્યુઝિકની ખુદાઈ બહોસ હોવાથી હું મ્યુઝિક વધુ આગળ વધારી શકત, કદાચ હું 'કમ્પોઝર' થઈ શકી હોત! આ મારે આખો દહાડો છોકરાઓને શિખવવામાં જાય છે, તેનાં કરતાં હું પરણી હોત તો બાર કલાકમાંથી બે કલાકથી મેળની લઈ પીઆનોનાં પાસાંમાં વારંવાર લરાઈ ગઈ હોત, ને જાહેરમાં પણ વારંવાર વગાડવાની તક હાથ ધરી હોત! મેં છાંદગી સૂધી મ્યુઝિક તો આહુ રાખ્યુંજ હોત!

ત્રિનિટી કૉલેજનાં. એક મોટા મ્યુઝિશ્યન ને પરિક્ષક શિક્ષકોને શું સૂચના કરે છે, તે તમો મોહડે કરી તે પ્રમાણે શિખજો—

"In sooth, the highest object of the true teacher is to train the student to teach himself, and in this sense all real training by the teacher is that which induces self-training in the student."

John Warriner.

એક અનુભવી શિક્ષક તરિકે મારી સારથી સલાહ ને સૂચના છે, તમારે ગમે તો માનજો ને ગમે તો ના માનતા— માટીકાઓ (જાત હોય કે પરજાત હોય) થી દૂર રહેજો! સંભાળજો! સમજ્યા કે? તેમાં તમે જયી જશો! લોકો, ને દુશ્મનોને મોહડે તાણું નથી! તમારા દુશ્મનો તમારાં દિલો-બાન દોસ્તોને બુઠું સમજાવી તેનું લેજી દેશવી નાખશે, ને

તેને વેહમી બનાવશે ! તમારી વર્ષોની દોસ્તી તૂટી જશે !
 નિંદાખોરો તમોને તમારાં સગાં-સ્નેહીઓથી વિખુટાં પાડશે !
 દુશ્મનોનું માની, ભાઈ-પિત્રાઈ, તેહકીક કર્યા વિના, વર્ષો સૂધી
 રૂસાઈ જશે ! તેઓ પૂછે તો તમારું નિર્દોષપણું પૂરવાર કરો,
 નહિ પૂછે તો વિયોગનો તીર તમારાં નિષ્કલંક અંતઃકરણને
 વિંધી નાંખી છાંદગી સૂધી જૂદાં પાડશે ! એવી કાળી ને
 લીલી કવચો તમોને વળગશે ! માટે સંભાળજો ! માટીડાઓથી
 ખાર ગાઉ દૂર રહેજો. તેમાં સલામતી છે.

કેમી કદર !

૪૫) વર્ષો સૂધી મેં હિંમતથી શિખવવામાં ધીરજ રાખી
 છે, તેમ બીજાં પારસી બાનુઓને હિંમત, ધીરજ રાખતાં
 બીજા અર્ધાં કે પા સદી જોઈએ ! મારી જગ્યાએ કોઈ બીજાં
 પારસી બાનુ હોત તો શિખવવાનું છોડી દીધું હોત ! પારસી
 શિષ્યો અને તેઓનાં મા-બાપોનાં કાંટા અને કુંદારાને શરણ
 નહિ થવામાં મેં પૈસાનો લોગ આપ્યો છે, પણ સ્વમાનનો
 લોગ આપ્યો નથી ! પારસીઓએ જેટલો ટેકો પોતાની કેમને
 આપવો જોઈએ તેટલો આપ્યો નથી, આપવાનાં પણ નથી, ને
 બવિધ્યમાં આપશે પણ નહિ, એવી તેઓની મનોદશા ૪૫)
 વર્ષોમાં મેં પારખી લીધી છે ! જેવો જોઈએ તેવો ટેકો નહિ
 મળ્યો, તેથી કંઈ હું ભૂખી નથી રહી ! પ્રથમથી તે છેવટ
 સૂધી મારી રચિતિ ઘણી સારી રહી છે. બીજાં મહાન મ્યુઝિશ્યનો

જેઓ વહીવટ કરીને ગરીબાઈમાં મરી ગયા, તેઓનાં કરનાં મારી હાલત ખુદાએ સારી રાખી છે, ને આવતે વર્ષ ૭૦) વર્ષની ઉમરે આ ઉમદા ધંધામાંથી ફારેગ થવા પછી પણ મારી સ્થિતિ મારી છાંદગીનાં છેડા સૂધી સારી, સ્વતંત્ર અને સન્તોષીજ રહેશે. હું કેઈની ઓસિયાળી રહીશ નહિ. ઇંગ્લેન્ડમાં બાર હજાર મ્યુઝિશ્યનો 'ફારેનર્સ' ને લીધે બેકાર થઇ ગયા ને તેઓએ આપણા નામદાર રોહનશાહને અરજ કીધી ! તેઓ વસ્તે ફંડ થયાં, ફાનસતસં થયા, એ થોડા વખત ઉપર મેં વાચ્યું હતું. પારસી મ્યુઝિશ્યનોનીની બિવિધમાં આવી સ્થિતિ થવાની ! એવી આગાહી કઈ છું !

પારસી શિષ્યો, ને પારસી માન્યાપોને તમુમાં તલ ઓછા પડતાં આપણી વર્ષોની મેહેનત પાણીમાં નાંખી બીજાં શિક્ષકો આગળ શિખવા મોકલે. કંઈ છીટું-બાહ્યું મળવું નોંધ્યે ! ને છીટું શોધતાંજ ફરે ! વળી સસ્તું શોધતાંજ રહે ! જીવે મોજ-મજલ અને એશ-આરામ કરવા, ભપકો (ખાસી) દેખાડવા બખીલાઈ નહિ; પણ કેળવણી ને હુન્નર હાંસલ કરવામાં, - આપવામાં પૈસો ટુંથે ચઢી આવે ! યુરોપ્યનો કદી પણ કેળવણી પાછળ પૈસા ખરચવા રહે નહિ ! અજબ છે કે યુરોપ્યનોની ચ્ચા નકલ કરવામાં પારસીઓ ઘણે મોટે ભાગે હજી પછાત કેમ છે ? પોશાક, માથાના બાકની 'ફેશન' કરવામાં કેવાં તૈયાર ! તેઓનાં સદગુણની નકલ કરો !

લડાઈનાં મેદાનમાં જેમ એક સીપાહ બચ્યો હિંમતથી જીત્યો રહે, તેમ મારા ધંધામાં મારાં શિષ્યો, તેઓનાં માન્યાપો, તેઓનાં સગાઓ અને સગીઓ, લોકો, પરબતો અને પરદેશીઓનાં તોપનાં મોંઢાં સાંભે આજે ૪૫) વર્ષો થયાં

નિર્ભયપણે, ધીરજથી, હિંમતથી જિતી રહી મેં છ'દ્ગીની મહાન લડાઈ જીતી છે ! જ્યારે ૧૯૧૫ માં ટાઉન હાલમાં મેં કૉનસર્ટ કર્યું, ત્યારે ટાઉન હાલના " કસ્ટોડીયન ", અને જાણીતા સરકારી ઇલેક્ટ્રીશ્યન ખાનખાહદુર રૂસ્તમજી ડા. મીસ્ત્રી, જેવણ ત્યાંજ (ટાઉન હાલમાં) રહેતા હતા, તેવણને કૉનસર્ટ પૂરો થયા પછી મળવા ને ઉપકાર માનવા તેવણનાં રહેઠાણમાં ગઈ. મને જોતાંજ બોલી ઉઠ્યા :— " See ! The conquering hero comes ! બીખાઈજી, તમે તો ઢેહોછ કે તમે દુન્યામાં એકલાં દેવ, તો આ ટાઉન હાલ કેમ ચીકાર ભરાઈ ગયો ? તમારી આસપાસ હજારો લોક છે ! " આ ક્ષાંભળી મને વધુ હિંમત ને ધીરજ આવી ને તેમનો મને મદદ કરવા માટે ઉપકાર માની ટાઉન હાલમાંથી સંતોષથી ઘર આવી !

શિષ્યોને કત્તેહ મેળવી અપાવવા માટે મેં પૈસાનો ખ્યાલ કદી પણ કર્યો નથી; તે નીચલા આંકડાઓ ઉપરથી વાંચક-વર્ગ વિચારી લેશે. મારી નોંધ-પોથીમાં આ

Facts and Figures.

નોંધાયેલાં છે. કોઈને જોવું હોય તો મારાં મ્યુઝિક સ્ટુડયોમાં પધારવું ! મારાં જે દુશ્મનો નમતાં આવ્યાં છે, તેઓ માટે પણ બારણાં મેં ઉઘાડ્યાં છે; મેં કોઈની કુદૃ'બ કે સગાંઓ સામે બારણું બંધ નથી કીધું, ને જેઓ જોવું તરકટ કરે છે, તેઓ ખીજાંઓને જુહું સમજાવે છે. એ શરમની વાત છે.

સાંભળો ! ફક્ત છેલ્લાં આંક વર્ષોમાં—૧૯૨૭-૧૯૩૪ સૂધીમાં શિષ્યોને આખાં વર્ષમાં, તેમજ કૉનસર્ટ્સ ને પરિક્ષા

વખતે ફી લીધા વગર “એકસા-તર્સ” કેટલી આપી તેનો ચોખ્ખો હિમાળ નીચે મુજબ છે:—

૧૯૨૭, ૧૯૨૮, ૧૯૨૯, ૧૯૩૦, ૧૯૩૧, ૧૯૩૨, ૧૯૩૩, ૧૯૩૪.

રૂાં રૂાં રૂાં રૂાં રૂાં રૂાં રૂાં રૂાં
૧૮૦. ૫૧૦. ૪૦૦. ૩૭૦. ૪૧૫. ૧૬૦. ૨૫. ૩૬.

જુમલે રૂા. ૨,૧૨૭) . નોટીસની પ્રીનાં રૂા. ૫૦૦) મેં આટલાં વર્ષોમાં જોડ્યા છે તે તો જૂદા! હું તે મેળવવા કોર્ટમાં નહિં ગઈ!

જે આ “એકસા તર્સ” શિષ્યોને નહિં આપી હોત તો તેઓ કૉનસર્સ તેમજ પરિક્ષામાં ફત્તેહમંદ દેખાવ કરી શકત નહિં. કેટલાંક શિષ્યોનાં માત-પિતા જોડે—“એવણુની ફરજ છે, પરિક્ષા વખતે ને કૉનસર્ટ વખતે ‘એકસા તર્સ’ આપવાની! એવણુને આરૂં લાગેછ કેની?” હાજ તો! જે હજાર રૂપિયા જોડવાનીળી મારી ફરજ છે! ખરૂં કે? કયા શિક્ષકે આવી મોટી રકમ જોડે છે, તે મને દેખાડ્યો? કદાચ ટોપ માનેળી નહિં કે આવી રીતે મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવી છોકરાંઓને મેં ફત્તેહ અપાવી છે. મેં પેસાની દરકાર દીધી નથી. મારી ઉમદા નેમ શિષ્યોને આગળ વધારવાનીજ હતી. આવી ઉમદા નેમથીજ મેં પ્રમાણિકપણે મારો ઉમદા ધંધો ચલાવ્યો છે. મારી સાથે એજ નેડી આવશે! હાથે તે સાથે!

કોણ ઠોઠ ? મા-બાપ કે છોકરાંઓ ?

મા-બાપ પોતાની ખામી સાંતી દઇને (શિક્ષકોને
કાંચ બદનામ કરે ?

ઠઈ આલ-ઓસાદ મ્યુઝિક ખરું કે ?

મારાં ૭૦) વર્ષોમાંથી ૫૦) વર્ષો મેં મારા ખુદાઈ હુન્નરમાં
પસાર કર્યાં છે. મારી જુવાન છ'દગીનાં સૌથી સરસ વર્ષો મેં
મ્યુઝિકને અપર્ણ કર્યાં છે.

ખરી રીતે સંગીતનો પાથો મરહુમ મી. માલ્કોલ્મ જકો
સ્થાપેલી મારી માનીતી અલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાં કોઈ સારે શોધકે
નખાયલો હોવો જોઈએ કે જેથી છ'દગી સૂધી એ હુન્નરમાં
હું ફત્તેહ પામી. હું ફક્ત ચાર વર્ષો અલેક્ઝાન્ડ્રા સ્કુલમાં
સંગીત શીખી હતી. અને ત્યાંથી ચાર વખત મ્યુઝિકમાં ઇનામ
લાવી હતી. સ્કુલમાં અને સ્કુલ છોડ્યા પછી પણ મોંહડેનાં
ગાયનમાં મેં ખાસ “લેસન્સ” લીધાં હતાં. બેશક પીઆનો તરફ
વળણુ વિશેષ અને કુદરતી હતી. કેટલાંકો એવું ધારે છે કે
ફત્તેહ ઇનસાનને કુલાવી દે છે ! હું તે માનતી નથી. વળી
રોકસપીઅર પણ એક ઠેકાણે લખે છે :—

When advanced on ambition's ladder, the climber
“scorns the base degrees by which he did ascend”

મે' તેમ કયું નથી. મૂજસતી કહો કે ઇમેજ કહો, સંગીત કહો કે સાહિત્ય કહો, જ્યાંથી મે' શુરૂ થીયું છે, ને જોઓ મને પ્રથમ મૂજસતી, ઇમેજ, સાહિત્ય, સંગીતની જાણપડી ને મૂળાક્ષરો ગિખંપા છે, તેઓને આજે પણ યાદ કરી આશિય આયું છું. ખરી કદરસનાળી ને સાચી શાળાશી ને ઘટતી હોય તો તે કોઈની ભાષા યા કોઈની એવમ-હુન્નર

શુરૂઆતનાં શિખવનારાંઓનેજ ઘટે છે.

ખરી મેહેનત-જેહેમત જે પડે છે, તે શુરૂ કરાવનારાંઓનેજ પડે છે, પછી તો જ્યાં પોતાનાં બુધ્ધી-ખજાની આગળ વધે છે, તેથીજ કોઈ પણ ભાષા કે કોઈ પણ એવમ-હુન્નર શુરૂ કરાવનારાં શિક્ષકો કે શિક્ષીકાઓ અનુભવવાળાં ને અસાધારણ હુશિયાર હોવાં જોઈએ કે જેથી ગિખનારાનો પાયો મજબૂત થાય ને પાયોજ કોઈમી ખાળતમાં દીલો, કમજોર ને હુલો હોય, તો ઇમારત નૂટી પડે! તેથીજ-અને તેથીજ-ખચ્યાઓને શુરૂઆતનું શિખવવામાજ એક શિક્ષકનેજ ધીરજ કે સખૂરી રાખવાની નથી, પણ શિષ્યોએ અને તેઓના મા-બાપે પણ સખૂરી ને ધીરજ રાખવી જોઈએ શાળાશી, તારીફ, વખાણ ધનયવાદ જે ઘટે છે, તે

સંગીતમાં શુરૂઆતનું શિખવનારાંઓનેજ ઘટે છે !

પણ કેવું અફસોસકારક આપણે આપણી અત્રાફ અનુભવે છીએ કે બીજાંઓ (શિક્ષકો ને શિક્ષીકાઓ) જે લેખાં દુ ખણ કરી હુદગી ઘની-પીસી નાખી વહીતરાં કરી રાધે છે, તે બીજાંઓ વગર મેહેનત કરવે ગપાગપ ખાઈ જાય છે ! એટલુંજ નહિ, પણ મીઠ્યા માન ને કવડી કીર્તિ મેળવે છે ! જેઓ જાણે છે, તેઓ તો માને છેજ કે સધ્યું ગોણે, અને ખાઈ કોણ ગયું-

બલકે કહો કે લૂટી કોણ ગયું! આવો મામલો સંગીતમાં
 નથી; પણ સ્કુલો ને કોલેજોમાં, ગૂજરાતી અને ઇંગ્લેશ શિખવ-
 વામાં પણ નાસિપાસિ સાથે આપણને જોવો પડે છે! આ ગેર-
 ઇનસાફનો અંત હવે કાયદાથી લાવવો જોઈએ. જો મા-બાપોને
 સ્કુલો, કોલેજો, શિક્ષકો, પ્રોફેસરો ઉપર વિશ્વાસ જ નહિ હોય
 તો પ્રથમથી જ ત્યાં મોકલવામાં અને શિક્ષકોને તાલીમ નાંખવામાં
 શું અડકલ છે? શિખનારાં જ હુશિયાર નહિ હોય તો પછી
 સ્કુલો, કોલેજો, માસ્તરો, પ્રોફેસરો શું કરે? પોતાનું લેખું
 કાઢીને શિખનારાંનાં લેખાંમાં મૂકે? પ્રથમ તો માં, યા બાપ
 હુશિયાર હોવાં જોઈએ કે છોકરાંઓ હુશિયાર નિકળે! તેઓ
 પોતે જ હુશિયાર, આળાક, અજરાક નહિ તો પછી શિક્ષકો
 સાથે ચીથડાં ફાડવામાં સાર શું? મા-બાપ પોતાની તે ખાંમી
 સાંતી કે છે, તે કળૂક કરવાના અખાડા કરે છે; પણ શિક્ષકોને
 બદનામ કરવા શરમાતાં નથી! આવો મા-બાપો તરફનો ગેર-
 ઇનસાફ ને ગેરરીતી જમાનાઓ થયાં ચાલતી આવી છે, ને હજી
 પણ ચાલેછે જ! એમાં સુધારો થવો જોઈએ ને તે સુધારવાનો
 એક જ ઉપાય છે કે મા યા બાપે પંડે પ્રથમ કાબેલ થવું.
 તમારી દીકરીઓને જ શિખવવાની જરૂર નથી, પણ તમારી
 પહેનો, વહુઓ, લોંઝાઈઓ, ને કુટુંબની દરેક દીકરી જો
 ઉપર-ટપકેનું એણું-આણું બાણતાં હોય તો તેઓને પકકું
 જ્ઞાન આપવાની તમે હોંસ-ઉલટ-ઉમંગ પકડો. છોકરીઓ
 ફક્ત પરણવાની નેમથી થોડું જ્ઞાન મેળવી પરણ્યા પછી તે
 ઉપર પાણી ફેરવે છે, તેથી જ, ઘણાં પારસી કુટુંબોમાં અને
 સગવળમાં પરણ્યાથી આલ-એલાલ અસલુ અવતરે છે! કેમ
 અને એવાલ કાબેલ ક્યારે નિકળે કે જ્યારે માતાઓ કાબેલ,
 હુશિયાર, શિખેલાં-લખેલાં હોય ત્યારે જ. દરેક મા-બાપની

કરના પોતાની વહુ-ઢિકરીઓને, બહેનોને, ભોત્તીઓને ચારસપર
શિખવવાને બદલે 'બુદ્ધિ' જ્ઞાન આપવાની હોવી જોઈએ, કે
જેથી અભ્યુદયની આશ્વત્થા આવી પડતાં તેઓ હિંમતથી
ઊભા રહી મન લખણે પોતાનું ગુજરાન કરી શકે

આજે આપણને આપણી અભાગ શું જોવા પડે છે ?
અધુરું ગિજેલી એક છોકરી પરત્વી કે તે એમજ સમજે છે
કે પરણવાની નેમ આવું-પીવું, ફરવું, હામખાનાના જુ,
મનહુ કરવી, હા ખાવા જવું, સુવાકાતે જવું, પાના-પ્રીત
ને એવી રમત-ગમત રમવી ને લપકાદાર પોષકો પેદુરવા !
કિમતી કવાકો કેવા બરબાદ ! કાર નહિં પરણેલી છાંદગીમા
જે અભાગ અધુરો દાય તે પૂરો કરે-પકડો કરે ? મનહુ
કરવા ને મુલાકાતે જવા યા ફરવા જવા અને પાના-પ્રીત
રમવાના કલાકો કયાથી મળે છે ? તે કવાકો વાતને તો બળ-
હતા નથી ! ભવિષ્યનો ખ્યાલ નથી કરતા કે ધણી આજે છે
ને કાલે નથી ! પૈસો આજે છે ને કાલે જોમ ! મા-બાપની
નાતરસ ધણને આ દુન્યામા ઢિકરીઓને નિરાધાર નાખી પર
લોક થાય છે ! ભાઈઓની કમતમીજ બહેનોને મૂકીને સ્વર્ગવાસ
ધઈ જતા રહે છે ! પછી લોભપ્રયો તેઓને નિરાધાર રસ્તામાં
મૂંકીને મહીરે ચાલતી પકડે છે ! આનો અકસોસકારક ગભીર
મામયો આપણે આપણા ઘરમાં, કુટુંબમાં, સગપણમાં ને છે એ
કોમમાં અર્ધી સદી થઈ જોના આવ્યે છિયે ! નિરોધ, નિરાધાર
રોને દુખ દેવા તેઓ કેવા તત્પર રહે છે ! તેઓને સગા-
રોનીઓથી અજાગ કરવા કેવા કાવાલાવા, અપચ ને કાવતરા
કરે છે ! પણ અતે, તે કાવતરામાંને કેવા કગાજ ફેરે ઇશ્વરના
ઇતસાહથી ખેંચાયે છે, તેના છવતા-મગતા દાખલાઓ જોવાજ

જાણે જગદીશ્વર નિર્દોષોને જીવાડે છે, જોમ લાગે છે ! અહિં
મારા મરહુમ ભલા ભાઈ કવિ દાદીની કવિતા પ્રસંગોપાત છે !

“ દુઃખ તેને, જે હૃદયદારોનાં હૃદયો જાણે પચાવી,
દુઃખ તેને, જે શુભ કુકર્મો કરે સફાઈ જતાવી !
દુઃખ તેને, જે નિર્દોષો પર જાણે ક્ષાવી,
દુઃખ તેને, જે સુખ માને છે જીવંતી અમલ ચલાવી !”

દા. જી. વાસપારવાળા.

પહેલે જાણે મોજ-મજામાં ચકચૂર થઈ આજસુ ક્યાં
કરે, પછી અચાનક આફત આવી પડતાં સૂના-સાવજ થઈ
જાય ! ધર્મ-ખાતાંઓનાં આશરો લેવા ધકેલા ખાય, ધર્મનાં
ફંડ ઉપર જાંડ ઉઠાવે, કોઈ અનાજ આપે, વસ્ત્ર આપે, દવા-
દાડ આપે ! એવા જોસિયાળા અવતારે જીંદગી સૂધી અવત્યાં
મારે; પણ મેહેનત કરી તન-મન તાવી શિખે-ભણે નહિ, કે
સ્થિતિ સુધરે, સ્વતાંલ રહી શકે ! ખવાસ ને ખાસિયત
પરતાંલ રહેવાનીજ. ખીજાંજો તન-મન રગડી મેહેનત કરી
તેઓને પૈસા ને અન્ન-વસ્ત્ર આપે, ને પેલાં હરામખોરો ખેસીને
જમે ! અધીં સદી સૂધી આવો મામલો જે કોમમાં ચાલતો
હોય, તે કોમ કાળેલ ક્યાંથી નિકળે, કેળવાયલી કેમ કહેવાય ?

પારસીઓની (૧,૧૨,૦૦૦) ની વસ્તીમાંથી શોધી કાઢો-ગણી
કાઢો, કે ખરેખરાં કાળેલ, ચળરક, ચાળાક, કુદરતીજ હુશિયાર
કેટલાં પારસીનાં જૈરાંજો છે ? કોઈ ગણિતશાસ્ત્રી હિસાબ મને
લખી મોકલશે તો મહેરબાની !

મા-ખાવો શિક્ષકોની અને પોતાની ઢિંકરીઓની ફરિયાદ
કરે છે, પણ પોતાની ફરિયાદ કરતાં તેઓ ભૂલી જાય છે !

કોમ ક્યારે કાબેલ નિકળે કે ત્યારે દરેક છોકરી, દરેક સ્ત્રી, કુવારી તેમજ પરણેલી કે વિધવા મેહેનત-જેહેનત કરી વર્ષો સૂધી રગડાઇને કોઇથી એલમ-હુઝર પડે. શિખે ત્યારે, ને ત્યારેજ આલ-જોલાકથી કોમમાં છોકરીઓ કાબેલ નિકળશે ! ખરી રીતે તો સ્ત્રીઓએજ ઘણું વધું શિખવું જોઇએ કે દિકરીઓ હુશિયાર જન્મે ! કારણ કે એક દિકરી માતાનાંજ લોહી-માસ-રૂપ ઉપર ઉછરી ઉછરી નિકળે છે. સ્ત્રીઓને કેળવે તોજ કોમ કેળવાયલી કેહવાશે ! તે કેળવણી પકડી જોઇએ.

હમણાં તો બધાં મોજ-મજહૂમાં મશગુલ થઇ ગયાં છે ! કેહજે પારસીઓમાં ગરીબાઇ આવી છે ! ત્યારે સઘળા મીનેમાં, નાટકશાળાઓ, મેળાવરાઓ, ‘એકસકરજત વેનો, સ્ટીમરો,’ હિલ-સ્ટેશનો, જીમખાનાંઓ, પાર્ટીઓ મોટે ભાગે પારસીઓથી કેમ ઉભાઇ જાય છે ?

મારી માફક મોજ-મજહૂનો લોગ આપી કેટલાં પારસીનાં ઘૈરાંઓ સહવારથી સાંજ, વર્ષો સૂધી રગડાઇને, તન-મન તાવીને મેહેનત કરે છે, તેની ગણતરી એક લાખ બાર હજારની પારસી વસ્તીમાંથી કરીને કોઇ જાહેર કરી શકશે તો ધર્મ-ખાતાં, ને ધર્મ-ફંડાનો કેટલાં ઘૈરાંઓ આઇતો લાભ લે છે, તે માલૂમ પડશે.

એક ઠેકાણે મેં વાંચ્યું હતું કે “ Clever women never marry, ” એટલે, “ હુશિયાર સ્ત્રીઓ કદી પરણતી નથી. ” કારણ, તેઓની મરજી મુજબનાં અને તેઓને લાયકના સદગુણો ને પૂરેવો મળતા નથી, એ જાણત ઉપર જેન શીરીનખાઈ હો. નરીમાન સાથે વાલિવાલ કરતા, તેવણે મારા વિચાર છેક

૬૬)મે વર્ષે ફેરવ્યા ! તેવણનાં એક દિકરી બી. એ. થયલાં ને વહુ ઝોમ. એ. થયલાં; બીજાં બે દિકરીઓ પણ મેલીક થયલાં. બી. એ. થયલાં દિકરી લણસોથી સાડી-લણસો રૂપિયા મેળવતાં હતાં, તેવણ જ્યારે અદરાયાં, ત્યારે મેં બેન શીરીનબાઇને પૂછ્યું:—“ કોણનો માલ ને કોણ ઉચકી ગયા ? આવી ઊંચી કેળવણી ને મોટો ઝોઘો મળ્યા પછી પરણવાની શું જરૂર છે ? સ્વતંત્ર રહેવું નેધએ ! તમે જર-જેહેમત કરી દિકરીને કેળવીને ઘડપણની લાકડી (ટેકો આપવા) બનાવી તે ખારકા માટીડાને વાસ્તે ? પેલાને તો ગધુંજ પૈસા ખરચ્યા વગર આઈતું મળી ગયું ? ”

માફ સાંભળી લઈ બેન શીરીનબાઇએ હસીને જવાબ આપ્યો:—“ જોવ, બીખઈલ, વહુ-દિકરીઓ હુશિયાર હોય તો ‘જનરેશન’ (આલ-ઓલાદ) હુશિયાર નીકલે ! આપરે આપરીજ મતલબ નેધએ ને દીકરીનું સુખ નહીં નેધએ ! દીકરી ભણેલી હોય તો પોતાનાં ઘર-સંસારમાળી ઉપયોગી ને મદદગાર થઈ પડે, ઘેર-બાર સારી રીતે સમજદારીથી ચલાવી ભવીશમાં ધણીનેબી મદદ કરે ! ”

આ એવણનાં શબ્દો લખું છું, ને તે મારા ધ્યાનમાં છેક છાસટમાં વર્ષે ઉતર્યા !

મેં ઘણે ઠેકાણે જોયું છે કે ગૂજરાતી કે ઇંગ્રેજ ચાર-પાંચ ચોપડી શિખેલી, પરણેલી સ્ત્રીઓ કરતાં, શિખેલી, ભણેલી, હુશિયાર વહુ-દિકરીઓએ ખાવિંદની હૈયાતીમાં તેમજ તેની હૈયાતી પછી ઘણી સારી રીતે સમજદારીથી નિરાધાર થયલાંઓને પાંખ-પાસાંમાં લઈને ઘેર-બાર ચલાવી સગાંઓની અને લોકોની શાખાથી ને વાખવાળી મેળવી છે.

નથી, વળી તેઓમાં કુદરતી ખુદા તરફની જક્ષેમ ચ્યુલિકમાં
હાય, તોજ તેઓ ક્ષાપી નિકળે !

મેં જે મારી યથા શક્તિ પ્રમાણે કયું છે, તેમા પ્રથમ
મારા ખુદાએ, પછી મારાં મરહુમ વ્હાલાં માતૃશ્રીએ મારી ગાત્રુએ
ઊભાં રહી મને મદદ કરી છે. આવા એક માતૃશ્રી મેળવવા માટે
હું મને લાગ્યશાળી ગણતી હતી, પણ તેવણને ખોદ્યા પછીજ
હું કમનસીબ જની છું ! ખુદા અમારો જલદી મિલાપ કરાવે !

પહુ-દિકરીઓ ભણેલી રાય તો તેઓનો વંશ-વેળો પણ
હુશિયાર નિકળે; ત્યારેજ કોમ કાળેલ ને કેળવાયલી કેહવાય !

દમન અર્ધા-દમન છોકરાં પેદા કીધાં, તેમાં કંઈ હુશિયારી
નથી ! કૂતરાં-ખિલાડાંની દમન-અર્ધા દમન બચ્યાં પેદા કરે
છે ! મ-બાપ શું કરે છે ? બચ્યાં જણીને ખત્રી લાય છે ! ને
શિખવવા પૈસા ખરચી નિરાંતે બેસે છે ! તેઓને શિખવવા-
કેળવવા, જગ-જાહેર કરવા ને દુન્યામાં નામના મેળવી આપવા
તો શિક્ષકો પોતાની ભુવાન છાંદગી ઘસીપીસીને તાવી નાંખે
છે ! તે છતાં શિક્ષકોને જસ કેટલાં મા-બાપ આપે છે ?
શિક્ષકોની કદર કેટલાં યોડાં પિછાળે છે ? કોમી કદરમનાસી
ક્યાં છે ? પણ મને જોટલો તો સતોય છે કે દાદારની દરબાર-
માં બહુ નોંધાય છે !

કોમ કદર નહિં કરે કે છોકરાંઓ અને તેઓનાં મા-
બાપો કદર નહિં કરે, તોપણ ૪૫) વર્ષો સૂધી મેં તો માફ
શુભ કાર્ય વાલુજ રાખ્યું. જે 'મીશન' લઈને હું આ અવ-
નિમાં આવી તે નિર્માણ થયલાં કાર્યને વળગી રહી--બદકે
કહો કે મારી સજતને શરણ થઈ !

હવે હું આ ઉમદા ધંધામાંથી ક્ષારેગ થઈ આસાએસ
લેવા છું છું.

મારા ધંધામાં જે મારાં શિષ્યો ને તેઓના માત-પિતાએ
મારી કદરમનાસી કરી મને મદદ કરી છે, તેમજ ઉત્તેજન
આપ્યું છે, તે સેંકડો શિષ્યો ને તેઓનાં માત-પિતાનો જાહે-
રમાં ઉપકાર માનું છું. નગણા શિષ્યો તો કુલ ૧૫-૨૫
પૂરવાર થયાં છે, જ્યારે સેંકડો શિષ્યો ને તેઓનાં માત-પિતા

શુભવંતા અને કદરદાન જેવા-જાણના મને સંતોષ છે।
 તેઓનો આ પ્રસંગે જેટલો આવાર માનું તેટલો થેડો છે.
 તેઓ સર્વને તન-મન-ધનનું સુખ, સંતોષ, શાંતિ:-આળાદી,
 અને લાંબા આયુષ્ય તે કિરતાર બક્ષે! આ મારી અરજ
 અદુરમઝઠ સાંભળે ને આમીન કરે! આમીન! હું તંદરોસ્તીમાં
 મારાં શિષ્યોને આશિષ આપું છું!

મેં મારી ફરજ પ્રમાણિકપણે, અને ખરાં હૃગરથી,
 ઉલટથી, ઉમંગથી, ઉત્સાહથી (જેમજે તે કરતાં વધારે), મોજ-
 મગહ, અને એશ-આરામનો લોગ આપી અદા કરી છે. મેં
 એક રૂપિયો લઇને જે રૂપિયાની મેહેનત કરી છે, એક કલાક
 કહીને બે-ત્રણ કલાકો આપ્યા છે. છેલ્લાં આઠ વર્ષમાં મેં
 શિષ્યોને રૂ. ૨,૧૨૭) ની “ એકસા તન્સ ” પરિક્ષા અને
 દૌનસર્સ વેળા ફી લીધા વિના આપી છે. શિષ્યોની ફત્તેહમાંજ
 મેં મારી કીર્તિ માની લીધી છે! મારા જાવા, બપાવા ને
 જાવાના-બપાવા જેવા પ્રમાણિકપણાં માટે જગ-જાહેર થયા,
 તેવાજ પ્રમાણિકપણાંથી મેં મારે ઉમદા ધંધે પૈસાની લાલચ
 વગર ચલાવ્યો છે. મને મારાં શુભરાત પૂરતું મળતાં હું
 સંતોષ પામતી હતી, અને લગલગ શોખની સેવા બળતી
 સીતેરની બરતીમાં આવતાં હું હવે આરામ લેવા ઇચ્છું છું.
 હું ઇચ્છું છું કે મારી માફક ધીરજ રાખી બીજાં પારસી
 જાનુઓ (૪૫) વર્ષો સૂધી શિખવે ને ૫૦) વર્ષો સૂધી ખીઆ-
 નોનાં પાસાંમાં દળાઈ-ચંપાઈને લરાયલાં રહે! એ બધું કરવા
 પ્રથમ તેઓએ હજારો રૂપિયા ખરચી જ્ઞાન સંપાદન કરવું
 જોઈએ, તોજ તેઓ વાઘ-વરૂઓ સામે જિતાં રહી શકશે. એ
 હુનરમાં નબળાં-પોચાં, નિર્ધન, અને નાનકુલ જાનુઓતું કામ

ભેસ. પીરોજખાઈ. જમશેદજી. શરોફ.

જન્મ તા ૨૪મી જુલાઈ ૧૮૭૯

[મરહુમ લીમજીખાઈ ડે. પાવમકોટની ચોથી પેઢી
મરહુમ લીમજીખાઈના મરહુમ દિકરા ખરોદજીના
મરહુમ બેટી કુંવરખાઈના દિકરી]
એક નિમકહલાલ માતાની નિમકહલાલ દિકરી'

Miss Pirojbat Jamshedji Shroff

A worthy Daughter of a worthy Mother !

Born 24th July 1879.

મારાં પીરોજખાઈ !

સને ૧૯૦૯ નાં નવેમ્બર મહિનામાં મારા બહાલા લાઈ શોરાળ સ્વર્ગવાસ થયા ! ફક્ત ૪ મહિનામાંજ અકકલહિણ અને દયાહિણ ઈનસાનોની ખૂરી સલાહ માનીને મારા વડવાઓનું પોણી સદીનું માંડેલું ઘર તારાજ કરી, મને એકલી મૂંઝીને, હઝારો રૂપિયાનો અવેજ લઈને મારાં લોન્નઈએ મહિરે ચાલતી પકડી. પોતાની માયને ત્યાં ગયાં, ત્યાં મારી હિમ્મત માટે મારી આવી મૂળી આફતનાં વખતમાં મારી ણાતુએ ફક્ત આ એકજ સગી (સો સગાંઓમાંથી) આવીને ઊભી રહી !

જો કે એ મારા સાવકા લાઈની મરહુમ ઠિકરી કુંવરખાઈની જેટી છે; પણ સગાંઓને શરમાવે એવી એક નિમકહલાલ માયની એ નિમકહલાલ ઠિકરી પૂરવાર થઈ છે ! આવી ગુણવંતી, નમુનેદાર, કેળવેલાં અને ખિલવેલાં અંતઃકરણની ઠિકરીઓ દુન્યામાં કેટલી હશે ? કોઈ ગણતરી કરશે ?

ખધાં શિષ્યાં-સદ્ગુણાં-કેળવણી, કાળેલ ને પ્રવિશ્વ થયાં; પણ અંતઃકરણ કેટલાંઓએ કેળવ્યાં ને ખિલવ્યાં ? ખરી કેળવણી અંતઃકરણ કેળવવામાંજ છે ! અહિંજ અક્ષતનો સદ્ઉપયોગ થાય છે ! અહિંજ હકાપણ સમાયલું છે ! અહિંજ ખાનદાની ખાસિ-

યત ને ખવામ-ખમીરની પરિશા થાય છે ! ખારમી કોમમાં એવી દિકરીઓ કેળવવા કેટલી માયોએ દુરઅંદેશી વાપરી મેહેનત-જેહેમત ઉઠાવી કેળવણી આપી છે ? હઝારે એક ! જ્યારે મારાં, અને મારાં લોભાંગનાં સગાંઓ આફતની વેળા ફકત ૪ મહિના-માંજ સઘળાંઓ અળગ થઈ ગયાં; જ્યારે જેઓનાં છવ બચા-વેલા, ને જેઓ હઝારો ઉપકાર-આભારમાં ડટાયલાં હતાં, તેઓ ખસી ગયાં; જ્યારે દુન્યા દિક્રગીર થાય એવું નશુ ચાપલું ફકત ૪ મહિનામાંજ તેઓએ દેખાડયું. ત્યારે-અરે ! ત્યારેજ આ

મારાં પીરોજમાધને

મારાં મરહુમ માતૃશ્રીએ પેલી જેહાંથી દિકરીને એકલી પડેલી જોઈ, ત્યાંથી ગેળી ખસારત કરી મારી પાસે એકલી આપ્યાં !

માતાજી અને ભાઈ શોરામ પણ ત્યાં ઘણું ગમગીન બની ગયાં !

‘ મારાં માતાજી જાણતાં હતાં કે હું એક રાત્રીની એકલી રહી શકીશ નહિ, તેથી તેવણે મારાં પીરોજમાધને મારી પાસે એકલી આપ્યાં ! આજ સુધી, આ ધરથીસ વર્ષોમાં, એક રાત્રી પણ હું એકલી આ ઘરમાં રહી નથી !

આજે ૨૫ વર્ષો થયાં આ મારાં પીરોજમાધ, મારી તરફ એક માવતરનાં જેવીજ કાળજી, લાગણી, દિક્રસોઝી અને હેત-મિતથી મારી પડખે બિસેલાંજ છે !

ખુદા એને સુખી અને આબાદ રાખે ! આમીન !

જો મારો સ્વભાવ અને ખવાસ, તેમજ ખાનદાની ખાસિયત—
ખમીર જ્યાં નહિ હોત તો આ મારી સગી પરચીઝ દહાડા
પણ મારી પાસે જાણી રહી નહિ હોત !

અહુરમઝદને મારી એટલીજ અરજ છે કે મારાં પીરોજ-
ખાઈને મારી હૈયાતી સૂધી તંદરોસ્ત ને સલામત રાખે !

ખચિયત એક નિમકહલાલ માય (કુંવરખાઈ)ની નિમકહલાલ
દિકરી પૂરવાર થઈ છે !

ખુદા તારો નેગેહખાન થાય ને તુંને બચાવે !

અથ જમીઆદ પ્રઅથા આફરીનાંમે !

લીખાઈ,

મારા વડવાઓનું વર્ણન.

હું કેવા પ્રમાણિક બાપની ઢિકરી છું, અને મારા વડવાઓ કેવા સાચા, પ્રમાણિક ને કોણ હતા, તે આ મારાં છેલ્લાં પુસ્તકમા વાંચક-વર્ગને વાઠેફ કરવા તેમજ સાચવી રાખવા માટે લખું છું.

મચ્ચાઈ, પ્રમાણિકપણું, હિમ્મત અને ઠળાકૌશલ્ય, એ સઘળું મારામા ઓછી પેઢીથી ઉતરી આવેલું છે, અને તેથી કંઈ હું વડાઈ કે બડાઈ લેતી નથી. જે કુદરતી હોય તે કોઈ અકુદરતી કરી શકશે નહિ !

મારાં માનાઈ લખે છે —

★ “પાલનછુ છવનછુ ૧૭૦૦ ના સાલમા અસત્ર ચીન સાથે રસમી કાપડનો વેપાર કરતા હતા વરચમા એક ગેપ ચીન જતા અત્રેનો માલ લઈ જઈ વેચતા, અને ત્યાનો માવ અત્રે લાવતા તેવણુ ઘણા બાહકુર, ચાલાક, ને હીંમતવાન હતા તે વેળા વાહણુમા બેસીને જવાતુ, ને સાલવયા પ્રમાણે ચાર માસે વાહણુ ચીન પહોચતુ

એક વેળા ચીન જવા વાહણુમા બેસી માવ પેતા સાથે લઈ ગયા, પણ તે વાહણુ સીવોન કે કોલમ્બો તરફ તોફાનના સપાટામા સપડાયુ, ને વાહણુ બાગીને દરીયાને તલ્લયે ગયું. પાલનછુને હાથ એક પાતીઆનો કતકો લાગવાથી તેને વળગીને

● આ લખાણના સર્વ હકક મે સ્વામિન રાખ્યા છે

જીંખાઈછુ લી પાલમદાંદ.

તરીને તુટીકોરીને ણંદરે જઈ લાગ્યા. ત્યાંના ખારવાઓ એવણને
 બચાવી કીનારે લઈ ગયા. પછી તુટીકોરીથી પાલમકોટા જવાને
 પગ રસ્તે થઈ મદળાર કોરટાને રસ્તે મુંબઈ આવવા તેવણ
 પાલમકોટા ગયા. ત્યાં એક ઘણો મોટો લક્ષ્મણ તામીલ જાતનો
 રહીશ હતો, તેની ધર્મશાળામાં પાલનશુએ ઉતારે લીધો.
 પારસીઓ મુંબઈમાં વસે છે, એમ તામીલ જાણનારાં લોકોએ
 સાંભલેલું હતું, પણ પાલનશુને નજરે જોવાથી તેઓ ઘણા ખુશ
 થઈ ગયા, ને પોતાના માલેક આગત્ર લઈ ગયા. તેવણને મોંહડે
 સર્વે કાંઠાંણી સાંભળી તે માતળરતું મન ઘણું રાજ થયું, ને
 તેને ખુશ મીઠજો પાલનશુને કહ્યું જે તમે જ્યારે વેપારી છેવો,
 ને ધંધાની તમોને માહીતગારી છે, ત્યારે તમો અમારા પાલમ-
 કોટામાં એક દુકાન જોઈતા માલની ઉઘાડો તો હું ઘણો ખુશ
 થવશ, ને તમોને સુખ-સગવડ કરી આપશ. તે સાંભળી પાલન-
 શુએ ખુલાસો કીધો કે હાલ તો માફ સર્વસ્વ દરીયાને તક્તીયે
 ગયું છે. જે સાંભળી તેણે હસીને કહ્યું કે તેની ફીકર નહીં, હું
 તમોને પૈસા જોઈશે તો આપશ. તે માતળર જમીનદાર અને
 જગીરદારે પોતાનાં મુનીમને હોકમ કીધો કે રૂ. ૩૦,૦૦૦)
 એવણને ગણી આપો. તે નાણા લઈને પાલનશુ મુંબઈ આવ્યા
 ને મુંબઈ આવી પોતાનાં એકજ જેન લીજીયાઈ (તે હાલનાં
 શેરાળ. એટલ. પાલમકોટનાં ખાવાનાં બપાઈ) ને સર્વે હેવાત્ર
 અવલથી આખેર તકનો કહ્યો. પાલનશુ ધણી સાચ્યા, સાચા
 સ્વભાવનાં, તેકવાળા અને

પ્રમાણીક હતા.

તેવણ અતરેથી સર્વે માલ જે તેજોએ મંગાવ્યો હતો તે લઈને
 પાલમકોટા ગયા.

જોવો કે તે જાગીરદારે રૂપિયા ત્રીસ હજાર ફક્ત વીસવાસ પર આપ્યા, તેને કે તેનાં મુનીમને કશી એવી ખાતરી નહીં હતી. તેઓએ પારસીના પ્રમાણીક નામ પર આપ્યા.

પાલનજીને સાચા જોઈને

ઘણા ખુશ થઈ ગયા ને એક મોટા કમપાઉન્ડવાળી જગ્યા આપી ને ત્યાં દુકાનને માટે મજબૂત બાંધકામવાળી જગ્યાએ સામન ઉતારાવ્યો. જો હું ભૂલતી નહીં હોવું તો જે દુકાન અમે ૧૮૬૩ નાં ડીસેમ્બર માસની આખેરીએ છોડી આવી, તેજ દુકાન અવલથી તે આખેર તક હતી, કારણ ત્યાંનાં લોકો કહેતાં હતાં કે આ મુબારક નામની દુકાન ૬૧ વર્ષે આ ત્રીજે વારેસ છોડી જાય છે. ત્યાંનાં લોકોને ઘણું લાગ્યું કે આવા જાહોજલાલીથી ધીકતા ધંધાના પ્રમાણીક માલિકો હવે કદી મલનાર નથી.

પાલનજીને પુર પરવાનગી મળી તેમજ તે જાગીરદારની ભારી મદદ મળી.

ત્યાં પાલમકોટામાં ગોરૂં લશ્કર હતું, કૃષ્ણ પાલમકોટામાં અને શેહેર તીનાત્રીમાં હતું. એ જો લાગને કુદરતે એક સારી નદીથી છુટા કીધા છે, તે નદી ઉપર પુલ ઘણો મોટો ગંજવર બાંધી આપનાર હું ધારૂં છું કે ઉપસાજ જાગીરદાર હોવા જોઈએ. પાલમકોટામાં તેની પુર સત્તા ચાલતી હતી.

પાલનજીએ પેતાનો વેપાર-ધંધો ઘણો આગળ વધારી દીધો ને લાખો રૂપિયાની ઉચલપાથલ ચલાવીને ભારી માન આબરૂ-ઈજત, જાહોજલાલી લોગવી. તેવણ ઘણા નેકબખત

હતા, તેવણને એક દીકરો ડાસાલાઈ નામે હતો. આજે ડાસાલાઈ તેવણ પછી તેવણનો વારસ હતો.

૧૮૦૧ માં પાલનજી શૉપને નામે આ દુકાન ઉઘડી ને તેજ નામ આજેથી ત્યાના લોકોમાં બણીનું માનીતું છે.

પાલમકોટામાં લશ્કર ઉપરાંત ઘણા ઇંચેજે રહેતા હતા.

પાલમકોટામાં કંઈ બેંક જેવાં સાંધન નહીં હોવાથી

સરકારી મેદુસુલ, નગદ નગદી

પાલનજી શૉપમાં મુકાતી ।

એવો હોકમ પ્રથમથી હતો, તે છેવટ સૂધી તેજ ધોરણે આદ્યું. જમીનની મહેસુલ વસુલ કરીને લાવતા, તેની ચેલીઓ દુકાનમાં મુકી જતા. તેની કશી રીસીટ આપવાનો ધારો નહીં હતો, ને ગણી લેવાનો, યા ગણી આપવાનો પણ કાયદો નહી. તેઓ મુકીને બધ ને પાછા લઇને બધ; ફક્ત એટલુંજ કે તે રાત્રે દુકાનનાં ઓટલા ઉપર ચોડી-પોડરો (સેનત્રી સાથે) વધારે, ને તાળાં ડબલ મારવાનો ચાલ હતો. જતી વેળા તેઓ સર્ટીફિકેટ આપી જતા કે અમારાં નાણાં અમો સક્ષામત લઈ ગયા. આંટ ઘણી સારી હતી.

પાલનજી ઘણાં સાદા માણસ હતા, અને ઘણી સાદાઈથી રહેતા હોવા બેઇએ. તેવણને ત્યાંનાં લોકો ઘણું માન આપતા, ને તેવણથી બીહુને ચાલતા. પ્રથમથી આ એકજ પારસી કુટુંબ ત્યાં વસ્યું, ને અમો ૧૮૬૩ની આખેરીએ છોડી આવ્યાં, ત્યારે ત્યાં કોઈ પારસી હતા નહીં. જેવી એ કુટુંબના વારસોએ માન સાથે બહોજલાલી લોગવી છે, તેવી ચોડાંઓએ લોગવી હશે.

એ બંન્ના પ્રતાપ પ્રમાણીકપત્રનાં અગ્રવા.

પાલનજીની માલેકીના છ બંગલા હતા, તે કમ્પના ઑફીસરોનાં વપરાસમાં હતા, ને ત્રણ લાકડું ઉપજતું.

પાલમકોટામાં એક ઢહેરું હતું. તેના ખસ્ય વારને તેનાં માલેકો હજારો રૂપિયાની બગીચ સરકારને સ્વાધીન કરી ગયા છે, ને તેનો વહીવટ સરકારનાં નેમેના ત્રસ્ટીઓને સ્વાધીન રહે છે. તે રેવીનું ધરણું, તેની તીજેરી સાથે તેઓ રાખે છે, ને હીસાબ પણ રાખવો જોઈએ. એવો વહીવટ અમારે ત્યાં પણ રાખતા-વારી પ્રમાણે થોડાં થોડા વરસ વહીવટ ચલાવતા. એ કામ આખરૂંદાર ને પ્રમાણીક માણસોને સોંપવામાં આવતું.

હવે પાલનજીનો વહીવટ સડસડાન ચાલુ હતો, ને તેવણ પુરતી બહોજલાલી વચ્ચે આ દુન્યા છોડી ગયા. તેવણે પુરા પચ્ચીસ વરસ પાલમકોટામાં વેપાર ચલાવી, ત્રણ નાણું ભેગું કરી ને તમામ ભરેલી દુકાન પોતાના એકપુરા વારેસ ડોસા-ભાઈને આપી ગયા. તેવણ જુજરવા આગમજ પોતાના વારેસ, ને પારસી જાળરચીને ફરમાવી ગયા હતા કે સુબંધથી મોબેદની જોડ બોક્ષાનીને ઘટતી કીયા કરવી, ત્યાં સૂધી એક માસની મુદતે તેવણને જમીનમાં કાઢી રાખ્યા હતા સુબંધથી મોબેદ બોલાવી એક જગ્યા ખરીદી ત્યાં તેવણની ઘટતી કીયા કરીને જમીનમાં કાઢેલા છે, એ વેગાએ કહે છે કે ભારે ખસ્ય કરવામાં આવ્યો હતો તે જગ્યા આજેથી ત્યાં છે, અને તેવણ પત્રીના એજ કુટુંબના ઘણા રવાનો તેજ જગ્યા ને તેજ વાડીમાં જુદા જુદાં કાઢેલાં છે.

એ માનવેત મુરંબીને હાથની કંઈ એક ચીજે મારે -ત્યાં છે, તેમાં એઓનું ગુજરાતી ' સીલ ' (Seal) ચાંદીમાં જડેલું ને અકીક ઉપર કોતરેલું (પાલનજી જીવનજી નામનું) છે.

રોસાભાઈને કંઈ ફરજન્દ નહીં તેથી તેવણે લીમજીભાઈને દીકરા કરી લીધા. લીમજીભાઈના બાવા શોરાજી સાથે પાલનજી મામા-માણેજ થાય, જેથી બાપના ભાણેજનાં દીકરાને રોસા-ભાઈએ દીકરા કરી લીધા.

પાલનજીનાં ગુજરવા પછી ૧૪ માર્ચે લીમજીભાઈનો જન્મ થયેલો ગણુલી પરથી માલમ પડે છે. લીમજીભાઈનો જન્મ, રોજ ૨૧ મે રામ, ને માહ ૫ મે અમરદાસ, યજ્ઞદેવરદી ૧૧૬૭.

પાલનજી કેવા નેકજખત, સાચ્યા, જલા, હીમ્મતવાન, જહોજલાલ પારસી થઈ ગયા, એજ એક સંતોષ ને ધડો લેવા ભોગ છે ! રોસાભાઈએ ભારી મોજ-શોખમાં અને હીડું-સ્તાની સંગીત-મ્યુઝીક-માં પૂકલ પૈસો ખરચ્યો ! હાથનાં ઘણા છુટા હતા. રોસાભાઈએ ઘણા પૈસો ઉડાવ્યો. લીમજીભાઈએ રોસાભાઈનાં ગુજરવા પછી સને ૧૮૫૧ માં કેટલાંક વરસ વહીવટ જે ઘોરણે ચાલતો હતો તેમજ ચલાવ્યો, પાછળથી ધંધો ઘણો ધીકતો નહીં હતો.

લીમજીભાઈએ પણ ઘણી સારી જહોજલાલી લોગવી, તેમજ માન આખરૂં ઘણું હતાં. તેવણુ કશી રીતે લખણુટ ખરચ નહીં રાખતા રીનસર પૈસો ખરચતા.

લીમજીભાઈનાં પેહેલ્લાં જવાન ધણીઆણી ૧૮૫૮ માં ૨૬ વર્ષની ઉમરે પાલમકોટામાં ગુજરી ગયાં. તેવણુનું નામ હીરાંબાઈ

* આ ' સીલ ' મારા સ્વાધિનમાં છે. મારા માતાજીએ પોતાની દેવ તીમાંજ આપેલું સાચવી રાખ્યું છે.

લીખાઈજી. લી. પાલમકોટ.

[૧૦૫]

એ બંને પ્રતાપ પ્રમાણીકપ્રજાનાં મહુવા.

પાલનછની માલિકીના છ બંગલા હતા, તે કમ્પનાં ઓફીસરોનાં વપરાસમાં હતા, ને માફે ભાડું ઉપજતું.

પાલનછોટામાં એક દહેજ હતું. તેના ખર્ચ વાસ્તે તેનાં માલિકો હજારો રૂપિયાની જાગીર મરકારને સ્વાધીન કરી ગયા છે, ને તેનો વહીવટ સરકારનાં નેમિત્તા ત્રસ્ટીઓને સ્વાધીન રહે છે. તે દેવીનું ઘરેલું, તેની તીજોરી માથે તેઓ રાખે છે, ને હીસાબ પણ રાખવો જોઈએ. એવો વહીવટ અમારે ત્યાં પણ રાખતા-વારી પ્રમાણે થોડાં થોડાં વરચ વહીવટ ચલાવતા. એ કામ આખરૂદાર ને પ્રમાણીક માણસોને સોંપવામાં આવતું.

હવે પાલનછનો વહીવટ સંકસકાન ચાલુ હતો, ને તેવણ પુરતી જહોજલાલી વચ્ચે આ દુન્યાં ઊડી ગયા. તેવણે પુરાં પચ્ચીસ વરચ પાલનછોટામાં વેપાર ચલાવી, સાફ નાણું લેગું કરી ને તમામ ભરેલી દુકાન પોતાનાં એકપુરા વારેસ એસા-ભાઈને આપી ગયા. તેવણ બુઝરવા આગમજ પોતાના વારેસ, ને પારસી જામરચીને ફરમાવી ગયા હતા કે મુંબઈથી મેંબેદની જોડ બોલાવીને ઘટતી કીયા કરવી, ત્યાં સૂધી એક માસની સુદતે તેવણને જમીનમાં કાટી રાખ્યા હતા. મુંબઈથી મેંબેદ બોલાવી એક જગ્યા ખરીદી ત્યાં તેવણની ઘટતી કીયા કરીને જમીનમાં કાટેલા છે, એ વેગાએ કહે છે કે ભારે ખર્ચ કરવામાં આવ્યો હતો. તે જગ્યા આજેળી ત્યાં છે, અને તેવણ પત્રીનાં એજ કુટુંબનાં ઘણા રવાનો તેજ જગ્યા ને તેજ વાડીમાં જુદાં જુદાં કાટેલાં છે.

એ માનવે ત મુરંબીને હાથની કંઈ એક ચીજો મારે ત્યાં છે, તેમાં એએનું ગુજરાતી 'સીલ' (Seal) ચાંદીમાં જડેલું ને અડીક ઉપર કેતરેલું (પાલનજી જીવનજી નામનું) છે.

રાસાભાઈને કંઈ ફરજ નહીં તેથી તેવણે લીમજીભાઈને દીકરા કરી લીધા. લીમજીભાઈના બાવા શેરાજી સાથે પાલનજી મામા-ભાણેજ થાય, જેથી બાપના ભાણેજનાં દીકરાને રાસાભાઈએ દીકરા કરી લીધા.

પાલનજીનાં ગુજરાવા પછી ૧૪ માસે લીમજીભાઈનો જન્મ થયેલો ગણુલી પરથી માલમ પડે છે. લીમજીભાઈનો જન્મ, રાજ ૨૧ મો રામ, ને માહ ૫ મો અમરદાદ, યજ્ઞદેવરદી ૧૧૬૭.

પાલનજી કેવા નેકમખત, સાચ્યા, લક્ષા, હીમખતવાન, જાહોજલાલ પારસી થઈ ગયા, એજ એક સંતોષ ને ઘટો લેવા ભોગ છે ! રાસાભાઈએ ભારી મોજ-શોખમાં અને હીલું-સ્તાની સંગીત-મ્યુઝીક-માં પૂકલ પૈસો ખર્ચ્યો ! હાથનાં ઘણા છુટા હતા. રાસાભાઈએ ઘણો પૈસો ઉડાવ્યો. લીમજીભાઈએ રાસાભાઈનાં ગુજરાવા પછી સને ૧૮૫૧ માં કેટલાંક વરસ વહીવટ જે ધોરણે ચાલતો હતો તેમજ ચલાવ્યો, પાછળથી ધંધો ઘણો ધીકતો નહીં હતો.

લીમજીભાઈએ પણ ઘણી સારી જાહોજલાલી ભોગવી, તેમજ માન આપડું ઘણું હતું. તેવણુ કરી રીતે લખલુટ ખર્ચ નહીં રાખતા રીનસર પૈસો ખર્ચતા.

લીમજીભાઈનાં પેહેલાં જવાન ધણીઆણી ૧૮૫૮ માં ૨૬ વર્ષની ઉંમરે પાલમકોટમાં ગુજરી ગયાં. તેવણુનું નામ હીરાંગભાઈ

* આ 'સીલ' મારા સ્વાધિનમાં છે. મારા માતાજીએ પોતાની દૈવ તીર્થાંજ અપેલું સાચવી રાખ્યું છે.

લીખાઈજી લી. પાલમકોટ.

[૧૦૫]

હતું. તેવણ હાલનાં બાણીતા મી. કાવસણ મેન્વાનણ. શરાફનાં એક પુરાં કુઠ થતાં હતાં.

લીમણભાઈએ ૧૮૬૩ નાં ફેબ્રુઆરી મહિનામાં ગીલ વાર લગ્ન કરીયાં—ફત્તમણ શોરાળણ ગવરનરના વડાં દીકરી સાથે *

તે પછી લીમણભાઈએ ૧૮૬૩ નાં ડીસેમ્બર માસમાં પાલમ-કોટાની દુકાનનો પોતાનો ભાગ છુટો કરીધો, ને ભાગીઆને સ્વાધીન દુકાન કરીને પોને તેના આડતયા થઈને ઠર વરશે રૂ. ૨૦,૦૦૦)નો માલ મોકલવા કબુલાત લીધી, ને દુકાન સદાની ઇંડી આંબ્યા. પાંચ વરસ આડત રહી, પછી તેને હાથે માલ ખપવો શરૂકેલ થઈ પડવાથી બંધ થઈ.

હાલના શોરાળ પાલમકોટ મરદુમ પાલનણ લવનણના ચોથા વારસ ગણાય. †

ઉપરું લખાણુ મારાં બંહાલાં માતાણના પોતાનાં અક્ષરે લખેલું ઉતારી લીધું છે. એવણુ લખે છે કે “લીમણભાઈને મોંઢડ સાંભળેલી આ સાચી હકીકત છે.”

મારા પિતાણ લીમણભાઈ ઘણા સાચા, સુધ્ધા, હુશિયાર, હિમ્મતવાન અને પ્રમાણિક હતા. અને એ સઘળા શુણુ, ને પ્રમાણિકપણુ ચોથી પેઢીએ વંશપરંમપરા મારાંમાં ઉતરી આંબ્યું છે, જે મેં મારા ધધામા, મારી વર્તણુંકમા, બહેર કંઠનાં (રૂ. ૪૦,૦૦૦) હિસાબ-કિનાબ રાખવામાં, દેખાડી પૂરવાર કરી આપ્યું છે

* મારા માતાણ આવાળાઈ લીમણભાઈ પાલમકોટ

† આ લખાણુના સર્વ હકક મેં સ્વાગિન રાખ્યા છે.

લીખાઈણ લી પાલમકોટ

મારાં માતાજીએ તણ સગાંઓની જીંદગી બચાવી છે. તેનાં
'બદલામાં મેં શું જોયું' ? સાંભળો !

અપજ્જશ !

જો અપજ્જશનો વારસો તણ પેઢીથી ઉતરી આવેલો છે ! કોણ
કોણને એ કડવો અનુભવ મળ્યો ? પ્રથમ ડોસાભાઈ, પાલનજી,
પાલમકોટને, પછી લીમજીભાઈ (મારા પિતાજી)ને, તે પછી
આવાંબાઈ (મારાં માતાજી)ને, તેમજ મારા ભાઈ શોરાબને,
અને છેલ્લે મને !

આ તણ જણાંની જીંદગી બચાવવા માટે તેઓનાં કુટુંબ
તરફથી મેં શું જોયું ?

નમુનાપણાનાં નમુનાઓ !

કે જેવા નમુના પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણાં કરતાં પણ ન જડે !

મારા મરહુમ પરોપકારી ભાઈ શોરાબે એક દિવસમાં, ધણી,
ધણિઆણી અને તેઓની એક પુરી દિકરીને પૈસા સંબંધી
બાબતમાં તુરત મદદ કરી પોતાનાં મિલને જેલમાં જતો
બચાવ્યો; કારણ જો માંગનાર જેલમાં મોકલે તો તેણે આપઘાત
કરવાની ધમકી આપી, ત્યારે ખેરી અને દિકરીથી તેજ માર્ગ
અબત્યાર કરવા તયાર થયાં ! પાછળથી તે દોસ્ત દુશ્મન બન્યો !

આ માય દહકરાએ ૬ જીંદગી બચાવી છે !

આ પૂણ્યવંતાં, ઉત્તમ, ઉમદા કાર્યો દાદારની દરબારમાં નોંધાયલાં
છે ! આ અવનિમાં તેની નોંધ નથી !

અંતઃકરણ કેમ ખિલવવાં ને કેળવવાં, તેની જો કોઈ એક
પાઠશાળા ઉઘાડે તો ઘણું મહત્વનું, મહાન અને પૂણ્યવંતું કાર્ય
થઈ શકે ! કોઈ પારસી આ પેહલ નહિ કરે ? કે જેથી આવા

દુ ખદાયકે દાખલાઓ દુન્યાને દેખાડવાની દુ ખી ઇનસાનેને
ફરજ નહિ પડે ।

માગ વડવાઓ કેવા ખાનદાની, સાચ્યા, પ્રમાણિક, હિમ્મતવાન
અને લક્ષાપતિ શાહ સોદાગર હતા, તે દેખાડવા આ લખ્યું છે

આ ધડો લેવા ભેગ બોધદાયક અસંવનનં પાગસીઓ વિધેતું
લખાણ આજના ઘણા, ઘણા પારસીઓને મનન કરવા યોગ્ય છે ।

આજે કયા પારસીના ઘરમા સરકાગની મહેબુલની નગદ
નગદી વિશ્વાને ખોલ્ય લીધા કે આખ્યા વગર મૂકાય છે ?

આજે કયા પારસીના ઘરમા ગરીબો પોતાનો કિમતી અવેજ
રાત્રે વિશ્વાસથી મૂકી, સહવારે ખોલ્ય લીધા કે આખ્યા વિના
ઉચકી જાય છે ?

આજે કયા પારસીને હિ દુઓના પનિલ દેહરાના વસ્ત્રી, અને
હજારે રૂપિયાને વહવટ કરવા સરકાર ભેખમદાર નેમે છે ?

જ્યારે હું ગિખવવા શિબ્યેને ઘેર જતી હતી, ત્યારે ડેટલાક
શિબ્યેના તુમાખી, મગરૂર ને કુશરા મારતા માત-પિતા, મને,
અને માગ વડવાઓને જરા પણ મિછાણતા નહિ હોવાથી, મારે
માટે કંઈ ખીભેજ વિચાર ધરાવતા હતા । તેઓને ખબર નહિ
હતી કે હું લક્ષાપતી શાહ સોદાગર અને ખાનદાની બાપની
ફિકરી હતી । આવી તેઓની તુમાખીથી મે જે ઘેર ગિખવવા
જવાનું મારીજ મરજીથી છોડી દીધું ।

મહાત્મા ગાંધીના શબ્દોમા આ લેખ ખતમ કરીશ —
‘ તમારા વડવાઓનું જે વર્ણન તમે આપ્યું છે, એ ખુબીદાર
છે, અને તેને, તમને, અને હિદને શોભાવનાડ છે ’

મારાં માતાજી !

આ છેલ્લા ૫૦ વર્ષોમાં, જલકે મારી આખી જીંદગીમાં,
મેં જે કંઈ કયું છે, તે સઘળું

મારાં માતાજીનેજ આભારી છે ।

માન-પાન, દીપ્તિ, કલ્પેલ, જે કહો તે, મને નથી ઘટતું, પણ
મારાં દુરઅહેસ, ઠહાપણવાળાં માતાજીનેજ ઘટે છે ! એમને
પોતાની હૈયાતીમાંજ મને હિમ્મત, ઉત્તેજન, ઉલટ આખી
શિખવાંમા તેમજ શિખવવામાં આગળ વધારી. મારી પાસે ઘરનું
કંઈ પણ કામકાજ કરાવ્યું નથી, સઘળું પોતેજ અંગેજી લે,
—એક કુદયુખી ઉચકવા નથી હીધું—એક સારીને કેાર મૂકવી
હોય, કે એક સદૃશ ફોટેલો હોય તો તે સીવીને આપે. જલન
પણ દરજી પાસે પોતેજ સીવાડી આપે, ને જેવું માતાજી આપે
તેવું ખલકો આરવે તેમ પેહરી લેઉં ! આરસીમાં મોંહડુંખી
નહિં લેવું, ને 'ફેશન' પ્રમાણે પોપાકળી નહિં પેહરૂં. આજની
છોકરીઓની 'ફેશન' ને માથાનાં વાળ તમે જોવો !

મારાં માતાજી સ્વર્ગવાસ થયાં ત્યારે મારી વય ૩૬ વર્ષ
ને ૭ મહિનાની હતી.

મરહુમ બાઈ આવાબાઈ. લીમજીભાઈ. પાલમકોટ.
જન્મ-તા ૨૦-૧૧-૧૮૪૭] ————— [મરણ-તા ૫-૬-૧૯૦૩

Bai Avanbai Limjibhoy. Palamkote

Born-20-11-1847]

[Died 5 6 1903

મારો માતાજી.

સૃષ્ટિના સાગરની શાહી હું બનાવે,
જગતના પુણ્યની કવચ ઘડાવે
આસમાનની પીઠ પર મુજ ઉભરાજણાડ,
પણ મુજ લામણીમા હારી ॥ બડે!

માયાના વાજનીળી મણત્રી કે યાયા!
તોપણ તજ દેશન ન ગણતા મણાય!
જે ખોલે છે શોધુક, પણ જડશે કયા-દાય!
જડશે તે જેહેરતામાજી ॥ દ્વાલી મુજ માય!
બીખાઇજી

છે; ૨૦) વર્ષો સૂધી કે'કોની ખુશીથી પરોણાગત કોધી છે. દેશાવરનાં, અને મુખ્ય કરીને વહુનાં મહિરી તરફનાં સગાંઓની સગવડ વીસ વર્ષો સૂધી ઉતારા-આશરા આપીને સાચવી છે ! વીસ વર્ષો સૂધી પોતાનાં ઘરને સદાવૃત્તમાં, 'હોસ્ટેલ'માં, 'મૈને-ટૅર્મ'માં, ઑસ્ટ્રીટલમાં, લગ્નસરાનાં ધામમાં, (બને, નહિં બને, તોપણ જીવ ઉપર ખેડી તન-મન-ધનથી) ફેરવી નાખ્યું છે ! તેના બદલામાં કોઈ પણ તરફથી કોઈ પણ દફાડે કશી આશા રાખી નથી.

આ માફ પુસ્તક માતાજીનેજ આભારી છે !

આવાં ફેરેસ્તાઈ ખસલતનાં માતૃશ્રીની લલાઈનાં લણતર લણવામાં, જુદાઈથી ચીરાઈ જતાં મારા જખમી જીગરને ઘણી શાંતિ; ઘણો ગેળી દિલાસો મળે છે ! આવાં એક સહનશિળ હાપણવાળાં, સખુરીવાળાં, શાંત સ્વભાવ અને શાંત મનનાં, માયાળુ માતૃશ્રીનો

બીનસ્વાર્થ, પવિત્ર પ્રેમ

પૃથ્વિની પ્રદક્ષિણા કરતાં પણ ન જડે !

માતાજી ! આ જુઠ્ઠી જગત, અને દગલખાજ દુન્યામાં તમારી જગ્યા ઉરે વર્ષો થયાં ખાલી જોવું છું ! કોઈએ પૂરી નથી, કોઈ હવે પૂરશે નહિં ! હવે મને જીવવા ગમતું નથી !

આટલી બધી લલાઈનાં ડુંગરો જિભા કરવા છતાં, તમારી હૈયાતી તેમજ હૈયાતી બાદ સગાં-સ્નેહીઓએ કેવી કદર ખુઝી ? તમારી હૈયાતી પછી નગુણપણાંનાં કંગાળ નમુનાઓનું એક જંગી પ્રદર્શન મેં જોયું ! જે જોતાં જીવ ઝંમાઈ ગયો ! આવા

મારાં માતાજીએ ૩૬) વર્ષ સુધી એક નહાતાં ઝમ્વાની જતન લે તેમ મારી જતન કાળજી કરીને સુખ-સગવડ આપ્યું છે. પિતાજીની જગ્યા પણ પોતેજ પૂરી; તેમની યાદ પણ પડવા નથી દીધી! પિતાજીની જોટ બચપણ (સાત વર્ષ ને પાંચ મહિના) હાવાથી ઝાઝી નહિ લાગી! માતૃશ્રીની નહિ પૂરાય તેવી જોટ અતિરથ અસહ્ય લાગી! આજે પણ તે જોટ, તે પ્રેમાળ લાગણી-દિલસોઝી, તે અખુટ હેત અને અખંડ મિતિ પૂરવા આ ખલક ખાલી છે!

તે સુંદર, સહનશીલ, શાંત, સંયુરીવાળે દરેક તરફ દિલસોઝીથી જોનારો દયાળુ-માયાળુ ચેહરો, ૩૨ વર્ષો થયાં કંઈ

સખીમાં જોવાથી સધારો ને સતોષ

મળે છે!

મહિરાંમાં ને સાસરિયાંમાં સઘળાં ઉપર અગણીત આભાર-ઉપકાર કરીને કુલ મિસાલ પમરતુ' નામ મૂકીને સ્વર્ગવાસ મૂકામ કયો!

જો માતાજીએ મ્યુઝિકમાં મને આગળ વધારવા ઉત્તેજન આપી શિખવ્યું નહિ હોત, તો મેં મારી આખી જીંદગી જુરી-જુકીને કાઢી હોત!

મનેજ નહિ, પણ કે કેને મારાં માતાજીએ મદદ દીધી છે, એવી આશામા કે 'મારી પછી મારી દિકરીને કોઈબી જોશે;' પણ તેમની દેયાતી પછી મને તો અસ્કંતહિણ ને દયાહિણ ઈનસાનોના નગુણપણોનો અભ્યાસ કરવો પડ્યો!!

માતાજીએ કે કેના જીવ બચાવ્યા છે, કેળવણીનાં કાર્યો-કમ પૂરા કરવા કે કેને ચોતાના ઘરમાં આશરા-આધાર આપ્યા

છે; ૨૦) વર્ષો સૂધી કે'કેની ખુશીથી પરિણામ ત્રીધી છે. દેશાવરનાં, અને મુખ્ય કરીને વહુનાં મહિરી તરફનાં સગાંઓની સગવડ વીસ વર્ષો સૂધી ઉતારા-આશરા આપીને સાચવી છે ! વીસ વર્ષો સૂધી પોતાનાં ઘરને સદાવૃતમાં, 'હોસ્ટેલ'માં, 'એને-ટૈયર્મ'માં, ઑસ્પીટલમાં, લગ્નસરાનાં ધામમાં, (બને, નહિં) બને, તોપણ જીવ ઉપર ખેડી તન-મન-ધનથી) દેરવી નાખ્યું છે ! તેના બદલામાં કોઈ પણ તરફથી કોઈ પણ દહાડે કશી આશા રાખી નથી.

આ માફ' પુસ્તક માતાજીનેજ આભારી છે !

આવાં દેરેસ્તાઈ ખસલતનાં માતૃશ્રીની ભલાઈનાં ભણતર ભણવામાં, જુદાઈથી ચીરાઈ જતાં મારા જખમી જીવને ઘણી શાંતિ; ઘણું ગેળી દિલાસો મળે છે ! આવાં એક સહનશિળ હઠાપણવાળાં, સખુરીવાળાં, શાંત સ્વભાવ અને શાંત મનનાં, માયાજી માતૃશ્રીને

બીનસ્વાર્થ, પવિત્ર પ્રેમ

પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરતાં પણ ન જડે !

માતાજી ! આ જુદી જગત, અને દગલખાજ દુન્યામાં તમારી જગ્યા ઉર) વર્ષો થયાં ખાલી જોવું છું ! કોઈએ પૂરી નથી, કોઈ હવે પૂરશે નહિં ! હવે મને જીવવા ગમતું નથી !

આટલી બધી ભલાઈનાં દુઃખરો જિભા કરવા છતાં, તમારી હૈયાતી તેમજ હૈયાતી બાદ સગાં-સનેહીઓએ કેવી કદર ખુઝી ? તમારી હૈયાતી પછી નગણપણનાં કંગાળ નમુનાઓનું એક જગી પ્રદર્શન મેં જોયું ! જે ભેતાં જીવ ઝંભાઈ ગયો ! આવા

અકલનો નમુનાઓ નિહાળીને જોતાં જોતાં તુર વર્ષો પૂરાં થયાં)
માય! હવે કંઈ 'અમવાનું' બાકી નથી! સગપણ કબરવાસ થયું!
સઘળું સમાપ્ત! હવે આ જગત મને જોવા ગમતી નથી!

માય! ૧૯૦૩માં તમારાં ચોત પછી ૩૧) વર્ષોમાં જે જે
આફતો વરસવાની હતી તે વરસી રહી છે! જે જે સંકતો
મારી સ્વપ્નમાં નિર્માણ થયલાં હતાં, તે સપ્નનાં છાતીમાં સાંતી
દઈ મૂંગે મોંહડે સડન કર્યાં છે!

જેઓની જીવગી અચાવી, તેઓએ આખરે ઉપકારનો
બહો અપકાર અને અપજ્ઞમાં વાળી આપ્યો; પણ દાદારની
દરબારમાં તમારી નેકી નોંધાયલી છે!

તે ફિરતાર બેહેસ્તમાં તમારા આત્માને શાંતિ: આપે, એજ
મારી દરદોજની ચાલુ બાંધગી છે! શાંતિ! શાંતિ:!!

અહુરમઝદ આપણા આત્માનો મિલાપ હવે ઉતાવળે કરાવે!

ગમખાર દિકરી,

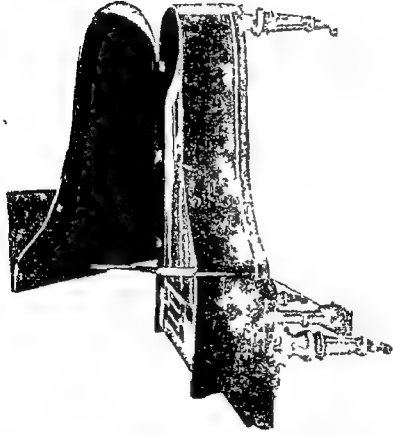
લીખાઇછ.

મારો વહા

Love!

भारो वडा

મારો બહાલો !

આ મ્યુઝિકના એલમ-હુંતરથી એ ૧૬ કૉનસર્ત્સ' ક્યાં, જેમાંનાં ૧૩ ટાઉન હૉલમાં ક્યાં છે. આ ટાઉન હૉલમાં કોઈ સારે દિવસે ને સારે ઓષડ્યે મારાં માન-પિતા, હું જ્યારે છ યા સાત વર્ષની હતી ત્યારે, એક રાત્રે ચીનાઓની હાથ-ચાખાકી જોવા મને પોતાની સાથે લઈ ગયાં હતાં. એ બચપણની વાત આજે પણ મને બરાબર યાદ છે.

સને ૧૮૭૨ યા ૧૮૭૩માં ઉપલો ખેલ જોવા હું ગઈ હતી, ને તે વેળા એક બેઠકની રૂ. ૫) ની તીકેત હતી. તે ખેલમાંની એક બાબત હજી પણ મારા મનમાં તાજ છે; એક ચીનો સ્ટેજ ઉપર આવી ઘડી થઈ ગયો ને એક કઠાટમાં બસાઈ ગયો! તે છાપ જોવા જોરથી મારાં મગજ ઉપર પડ્યો કે હજી હું ભૂતતી નથી ! મારાં માતાજીને એ અત્યંતજી હું' કોઈ કોઈ વેળા પૂછતી હતી !

આજેથી ટાઉન હૉલ મને જોવા બહાલો લાગે છે કે જાણે હું' મારા ઘરમાં ફરતી હોવું, તેમ ત્યાં નિર્ભયપણે ફરું છું. ખીજી ઘણી થીએટર્સ, હૉલ, ને જગ્યાઓ છે, કે જ્યાં હું' સહેલથી કૉનસર્ત્સ' કરી શકું, પણ તે તરફ મારું જીગર ખેંચાતું જ નથી ! કૉનસર્ટ માટે મને ટાઉન હૉલ ગમે છે ! જોવા જોના હમામદાર દેખાવ, બપકો અને હજારો છે !

હવે, મારા મરહુમ પ્રેમાગ લાઈ કવિ દાદી. ઐ. તારા-
પોરવાળાની કવિતાથી આ છેલ્લું પ્રકરણ શુરૂ કરું છું:

“સુખ તેને, જે પરને કાજે પ્રયત્ન કરે છે,
સુખ તેને, જે પરહિત નિજનાં કિતથી વધૂ ધરે છે;
સુખ તેને, જે અધર્મ કાજે દિવથી સદા કરે છે,
સુખ તેને, જે સંતોષી થઈ સરજત તણે વરે છે.”

દા. ઐ. તારાપોરવાળા.

મારી વફાદારી.

આ પ્રકરણ લખી રહ્યા પછી એક સદ્ગ્રહસ્થ અચાનક મારી
મુલાકાતે આવ્યા હતા. “કેમ લીખાઈ છો ! વરી કંઈ ચીલી
મારો છ કે ?” મારા હાથમાં કલમ નોમીને જોડ્યા: કેટલીક વાત-
ચીત પછી મેં આ મારા બહાલાનું લખાણ વાંચી સંભળાવ્યું,
ત્યારે તેણે જાણી ઉઠ્યા:—

“લીખાઈ છો ! એક છવ વગરની ચીજ ઉપર તમે ૫૦)
વરસો સૂધી આવી નમુનેદાર વફાદારી દેખાડી, તો તમે જે
પરણે તે તમારા વર તરફ તમે કેટલી વફાદારી દેખાડો છો !”

“પૂછજા ! તમે કદાચ અજાણ થને ! પણ હું તો મારાં
મનમાં ૫૦) વરો થયાં પરણેલીજ છું ! તમે જાણતા નહિ કે
શુરોપમાં લેડી-મ્યુઝિશ્યનો પોતાનાં ‘મેડન’ નામથીજ ઓળ-
ખાય છે, કારણ તેજ નામથી તેઓ જાણીતાં હોય છે, તો પછી
પરણ્યા પછી ફેરવે કાંઈ ? પેલા પારકા માટીડાને કાંઈ જગ-
જાહેર કરે ? જે મા-બાપે પાળી-પોષી, પૈસા ખરચી કેળવ્યાં
હોય, તેઓને જગ-જાહેર કરે ! ખરૂં કેની ?”

“હા, બા, હા ! હું સમજ્યો ! તમે બેઠ-ભરમમાં બધું જોલોછ, તે સમજ્યો ! તમારું લખાણથી અલંકારીક ને તમેથી અલંકારીક ! હોરો, બા ! તમે જીવતાં રહેવ, તમારાં જેવાં મ્યુઝિકમાં બીજાં કોઈ લીખાઈજી થાય, ને ૪૫) વર્ષો સૂધી ગિખવે એ મને તો ચક છે ! કેમ ધીરજ રહી ? ‘ માઈ ગોડ ’ ! ૫૦ વર્ષ પીઆનોને વણગી રલાં ! ‘ હન્યસ ’ ! ચાલો, હવે મને રજા આપો. હું જાઉંછ; તમારો ઘણો કીમતી વખત શક્યો ! સાહેબજી ! ”

સંતાપજનક દારૂજી દુશ્મનો, સગાઓ, સગીઓ-સાવડીઓ, લોકો, જાત-પરજાત અને પરદેશીઓનાં ગેરવાજખી, કઠણ અદે-ખાઈથી ભરેલા અવિચારી શબ્દો કરતાં આ મધૂર વાણંત્રે મારાં જીગરને ખુશ રાખી મારી જીવાની જાળવી રાખી છે. મારાં મનમાં હજી હું જીવાન લાગું છું !

કાનને કચવાટથી અથડતા જીવતાં ધનસાનોનાં કઠોર અવાજ કરતાં આ જીવ યગરનાં વાણંત્રનાં મીઠા અવાજથી મારાં મનને ઘણો આનંદ થયો છે, ને મારા વિચારો ખુલાઈ ખ્યાલ તરફ ખેંચાયતાં રહ્યા છે.

એક પતિવૃતા પત્નિ જેમ પોતાનાં બહાલા વરને વફાદારીથી વળગી રહે, તેમ ૫૦) વર્ષો સૂધી મારા બહાલા પીઆનોને હું વફાદારીથી વળગી રહી છું. જ્યારે મારા દસ દોસ્તદારો (આંગ-જાંઓ)ને લઈને એની આગળ હું જાવું છું, ત્યારે પેલા જીવતા વેહમાયલા ભરથારોની માફક એ મારો બહાલો અદેખાઈ કરતો નથી; પણ મને અને તેઓને આવકાર આપી અમેને શુજરાનનું સાધન યોધી આપે છે, અમેને આશરો-આધાર આપે છે, અમેને સુખી, સ્વતંત્ર, સંતોષી બનાવી શાંતિમાં રાખે છે !

જો એ વાલુંલ ચોરા વખત બંધ રહે તો એક નિરાશ થયતા
 આશકની માફક ઝુરી-ઝુફી જઈ એક વિધી નાખેલાં હરણની
 આંખે માફક મારી તરફ નાસિપાસીથી જોયા કરે ! ત્યારે હું
 એની દયા ખાઈ મારા દસ દોસ્તદારો (આંગળાંઓ)ને લઈને
 એના પાસાંમાં ભરાવું, ત્યારે એને કરાર થાય ! એવો એ મારો
 બહાલો દિલસોજ દોસ્ત છે ! એક માય પોતાનાં બાળકને રાખે
 તેમ હું એને ઠંડી-સરદીથી સંભાળી, સાચવીને રાખું છું.
 જેમ એ મને ધન અને અન્ન આપે છે, તેમ હું પણ એને
 વફાદાર રહી જોઈતો ખોરાક-વસ્ત્ર વિગેરે આપવામાં બાળીલાઈ
 નથી કરતી ! જેમ એને મને હઝારો રૂપિયા મેળવી આપ્યા
 છે, તેમ મેં પણ નિમકહલાલીથી પ્રમાણિકપણે હઝારો રૂપિયા
 એની પાછળ ખર્ચ્યા છે. અમો બંને એકમેક તરફ ૫૦)
 વર્ષો થયાં જીવન-જનથી વફાદાર, નિમકહલાલ રહ્યાં છીએ !
 ઇતિહાસ પણ અર્ધી સદી એવી રીતે નહિં રહે ! જીવ વગરની
 એક ચીજે મારી જીવતી જીવંતીમાં મારી જીવાની બાળવી રાખી
 મને આનંદ આપ્યો છે, ત્યારે કેટલું અફસોસકારક છે કે કેટ-
 લાંક જીવવાળાં ઇતિહાસો દુઃખ દેવામાં, મને દિલગીર ને ગમગીન
 કરવામાં ઉલટથી લાગ લે છે ! કાંઈ નહિં તેઓ મીઠા મધૂર
 ખોલો ખોલી જીવ ખુશ કરે ? કાંઈ નહિં તેઓ નરમાસથી,
 સહયતાથી, લાગણી-દિલસોજીથી, હાપણથી શાંતિ આપે ? કાંઈ
 નહિં તેઓ આ મધૂર વાલુંજ ઉપરથી ધડે લઈ કંઈ હાપણ
 શિખે ? આ જીવ વગરના વાલુંજે મને હંમેશાં દસ-બાર વર્ષ
 જીવાન દેખાડી છે. આજે પણ મને કોઈ ૬૯) વર્ષ કેહતાં નથી;
 બધાં ૫૫-૬૦ ની વચ્ચે આંકે છે ! એજ મિસાલ બધાં ઇતિહાસો
 જો આવે તો ખીજાંઓ દસ વર્ષ ઘરડાં દેખાય છે, તેને બદલે
 દસ વર્ષ જીવાન દેખાય !

છાંદગીની મહાન લડાઇ છતી ૭૦ની બરતીમાં આવી, હવે આ વર્ષગી મારા ધંધામાંથી હું કારેગ થાવું છું. કુટુંબમાં જીવનીમાં બધાં યોગરામાં ચાલી ગયાં, ને મને છગરો, ને સાતરોળી કેમ થવા આવ્યો તે જોઈ હું હંમેશાં અજ્ઞાન થાવું છું ! મને આટલી મોટી ઉમર સૂધી છવાડવામાં ખુદની શું નેમ હશે, તે હું હજી કલ્પિ શકિત નથી ! મારી ઉપર કંઈ થોડી વિપત્તિ ને થોડી આફતો નથી વરતી !

હું ખમી શકું તે કરતાં વધુ ! પણ સખૂરીથી મૂંગે મોંહટ સહન કરવાની તે કિસ્તાદે સાથે સાથે સહન-શકિત પણ આપી, ને સાથે સાથે સંગીત અને સાહિત્ય પણ આપ્યું, એટલે છાંદગી પસાર થઈ !

૬૦ વર્ષો સૂધી મેં આખી છાંદગીમાં આસાએસ લીધા વિના એટલી જેહેમત-મેહેનત કરી વહીતરું કીધું છે, કે હવે બાકીની છાંદગી એકાંતમાં, શાંતિથી, આરામ લેવાની, અને મીનોતૂમનું મનન કરવાની જરૂર છે !

એકેક ઈંચની બિચારી નખળી આંખોએ ૬૦ વર્ષો સૂધી મારી સેવા બજાવી છે. મેં એ બે આંખોને ઘસીપીત્તી નાખી. એ બિચારી આંખો હવે થાકીને એવી નસોસ પડી ગઈ છે કે આરામ આપવાની જરૂર છે.

ખીઆનોનાં પાસાંમાં ૫૦ વર્ષો કાઢ્યાં, તે દરમિયાન ફક્ત ૧૫ મહિના મેં આસાએસ લીધી છે. જ્યારે આ વહીતરાંની વાત એક શિખતાં શિષ્ય આગળ મેં કીધી, ત્યારે તેવણ ગરૂરીથી બોલ્યાં; “ કોઈના નસીબમાં વહીતરાં ને કોઈના નસીબમાં વહીતરાં ! ” મારી છાંદગીમાં આ કેહેવત પેહલેલીજ વખત મેં સાંભળી ! હું બી કંઈ શીખી ! = અહ ! એમ કે ? મને ખબર

જો એ વાણંત થોડો વખત બંધ રહે તો એક નિરાશ થયતા
 આશકની માફક ઝુરી-ઝુરી જઈ એક વિંધી નાખેલાં હરણની
 આંખો માફક મારી તરફ નાસિપાસીથી જોયા કરે ! ત્યારે હું
 એની દયા ખાઈ મારા દસ દોસ્તદારો (આંગળાંઓ)ને લઈને
 એના પાસાંમાં ભરાવું, ત્યારે એને કરાર થાય ! એવો એ મારો
 બહાલો દિલસોઝ દોસ્ત છે ! એક ગાય પોતાનાં બાળકને રાખે
 તેમ હું એને ઠંડી-સરદીથી સંભાળી, સાચવીને રાખું છું.
 જેમ એ મને ધન અને અન્ન આપે છે, તેમ હું પણ એને
 વફાદાર રહી જોઈતો ખોરાક-વસ્ત્ર વિગેરે આપવામાં બાળીલાઈ
 નથી કરતી ! જેમ એને મને હઝારો રૂપિયા મેળવી આપ્યા
 છે, તેમ મેં પણ નિમકહલાલીથી પ્રમાણિકપણે હઝારો રૂપિયા
 એની પાછળ ખર્ચ્યા છે. અમો બંને એકમેક તરફ ૫૦)
 વર્ષો થયાં જીવન-જનથી વફાદાર, નિમકહલાલ રહ્યાં છિયે !
 ઇતિહાસ પણ અર્ધી સદી એવી રીતે નહિં રહે ! જીવ વગરની
 એક ચીજે મારી જીવતી જીવંતીમાં મારી જીવાની જાળવી રાખી
 મને આતંક આપ્યો છે, ત્યારે કેટલું અફસોસકારક છે કે કેટ-
 લાંક જીવવાળાં ઇતિહાસો દુઃખ દેવામાં, મને દિલ્લીગીર ને ગમગીન
 કરવામાં ઉલટથી ભાગ લે છે ! કાંય નહિં તેઓ મીઠા મધૂર
 બોલો બોલી જીવ ખુશ કરે ? કાંય નહિં તેઓ નરમાસથી,
 સ્વચ્છતાથી, લાગણી-દિલસોઝીથી, હકાપણથી શાંતિ આપે ? કાંય
 નહિં તેઓ આ મધૂર વાણંત ઉપરથી ધડા લઈ કંઈ હકાપણ
 શિખે ? આ જીવ વગરના વાણંતે મને હંમેશાં દસ-બાર વર્ષ
 જીવાન દેખાડી છે. આજે પણ મને કોઈ ૬૯) વર્ષ કેહતાં નથી;
 બધાં ૫૫-૬૦ ની વચ્ચે આંકે છે ! એજ મિસાલ બધાં ઇતિહાસો
 જો ચાલે તો બીજાંઓ દસ વર્ષ ઘરડાં દેખાય છે, તેને બદલે
 દસ વર્ષ જીવાન દેખાય !

છાંદગીની મહાન લડાઈ છતી ૭૦)ની જરતીમાં આપી, હવે આ વર્ષથી મારા ધંધામાંથી હું ફરેગ થાવું છું. કુટુંબમાં બુવાનીમાં બધાં યોગરામાં ચાલી ગયાં, ને મને છગરો, ને સાતરોળી કેમ થવા આવ્યો તે જોઈ હું હંમેશાં અઝળ થાવું છું ! મને આટલી મોટી ઉમર સૂધી છવાડવામાં ખુદાની શું નેમ હશે, તે હું હજી કલ્પિ શકિત નથી ! મારી ઉપર કંઈ થોડી વિપત્તિ ને થોડી આફતો નથી વરસી !

હું ખમી શકું તે કરતાં વધુ ! પણ સખૂરીથી મૂંઝે મોંહડે સહન કરવાની તે કિસ્તારે સાથે સાથે સહન-શક્તિ પણ આપી, ને સાથે સાથે સંગીત અને સાહિત્ય પણ આપ્યું, એટલે છાંદગી પસાર થઈ !

૬૦ વર્ષો સૂધી મેં આખી છાંદગીમાં આસાએસ લીધા વિના એટલી જેહેમત-મેહેનત કરી વહીતરું કીધું છે, કે હવે ખાકીની છાંદગી એકાંતમાં, શાંતિથી, આરામ લેવાની, અને મીનાતૂમનું મનન કરવાની જરૂર છે !

એકેક ઈંચની બિચારી નખળી આંખોએ ૬૦ વર્ષો સૂધી મારી સેવા બજાવી છે. મેં એ જો આંખોને ઘસીપીત્તી નાળી. એ બિચારી આંખો હવે ધાકીને એવી નસોસ પડી ગઈ છે કે આરામ આપવાની જરૂર છે.

પીઆનોનાં પાસાંમાં ૫૦ વર્ષો કાઢ્યાં, તે દરમિયાન ફક્ત ૧૫ મહિના મેં આસાએસ લીધી છે. જ્યારે આ વહીતરાંની વાત એક શિખતાં શિષ્ય આગળ મેં કીધી, ત્યારે તેવળું ખરૂંથી જોલ્યાં; “કેઈના નસીબમાં વહીતરાં ને કેઈના નસીબમાં વહીતરાં !” મારી છાંદગીમાં આ કેહેવત પેહલેલીજ વળત મેં સાંમળી ! હુંલી કંઈ શીખી ! “અહં ! એમ કે ? મને ખબર

નહિ' । " મેં મરકેરીમાંજ જ્યાં આપ્યો " સાલજો ! અમે શિક્ષકો વહીવટમાં વર્ષો સૂધી તમારી અને લોકોનાં છોકરાં પાછા કર્યે તો તમે ચળકી-ઝળકી નિકળો, ને તમારો ઉઠાવ થાય ! નહિ' તો તમેને કોણ પરણે ? આજે તો બધાંજ ઇંગ્લેન્ડ ને મ્યુઝિક શિખેલી છોકરીઓ શોધે છે--પછી જાણતા ગમે તે હોય ! મ્યુઝિકથી તો મારા કેટલા બધા શિષ્યોનો ઉઠાવ થયો છે, ને તેઓ પરણ્યાં છે ! મા-બાપ પોતાનાં છોકરાંઓ પાછળ વહીવટ કરે છે, તે તો ઘડપણની લાકડીઓ છે ! પણ શિક્ષકોને તો જિવ્યોની ને તેઓના મા-બાપની ગરજ પૂરી થઈ તો આખીને જોતા-પૂછતા કે યાદ કરતાળી નથી ! પરણીને કેવી તાબેદારી ને શુભામગીરી જેવા ખારકા મારીશની તમે કરશો તે દેખાડીશ ! " આ સાલળી તેવણુ ચૂપ થઈ ગયા આ શિષ્ય થોડા વખતમાજ પરણીને પરવારી ગયા !

જ્યારે આ જીવ વગરના વાજીલની સરખામણી જીવતાં-જાગતાં-જોતાં જીવવાળા ઇનસાનો સાથે કરે છે, જ્યારે એની છાતી (પીઆનોની ચોપડી મફવાની ' હૈક ') ઉપર માફ થાકેલું માથું મૂકીને ઇનસાનની બેવફાઈ, બેઅદબી, બેવકુફાઈ, બૂરાઈ અને નિમકહુશમીનો ખ્યાલ કરે છે, ત્યારે આવા ઇનસાનોની મનોદયા ઉપર અફમોસનો નિસાસો નાખુ' છું ! આ દોર ગી હુન્વાના સોર ગી મીઓ અને શખસોને ત્યારેજ નિરાશીથી નિહાજવાની મારી કમનમીળી છે !

આ મારો જ્ઞાતો (પીઆનો) જેવો ભાગ્યશાળી પગલાનો, આનંદ અને આશિર્વાદ આપનારો છે કે મારા ' હોમ સ્વીટ હોમ ' (ઘર) માં વર્ષો સૂધી અન્ન-ધન આ-થુ' આ-થુ' છે, એટલુંજ નહિ, પણ દુખ, સતાપ, એ સઘળું મ ગીન અને માફી

ત્યમાં ગુતાયત્રી રહી તેટલો વળત તમામ ભૂત્રી ગઈ છું ! એ
જ્ઞાતાએ ૫૦ વર્ષો સુધી મને ટેકવી રાખી છે !

મારે માટે એક યુરોપિયન ખગોળશાસ્ત્રીએ લખેલું લખાણ
બોલેબોલ મારી આખી છાંદગીમાં ખડું પડ્યું છે, તે રજુ કરું
છું:—

".....Skill and patience in your undertakings.
A keen penetrating mind.

".....You possess many attractions for the oppo-
site sex.. ...

"Secret enemies will not prevail long against you,
as you will always be able to overcome their influ-
ence.....Yours is a courageous nature, free, fearless
and independent.....

"You may achieve popularity or renown. You
may be placed at the head of some undertaking
and may be in some way prominent in your sphere
of life. This position favours independent and origi-
nal ventures

".. ...You might even cause astonishment by the
greatness of your conceptions. Educational work of
a high order would also probably appeal to you...
...This will assist you in developing your best traits
and admirable qualities.....

"You may realize the many blessings that Heaven
intended to be yours"

૨૫ વર્ષો ઉપર લખાયેલું આ સપથું લખાણ મારી આખી છાંદગીમાં ખરું પડ્યું છે. આ લખાણ મેં અમલ જેમ ઇંગ્લેન્ડમાં લખાયું છે, તેમ જ રહેવા લીધું છે. તરબુમો કરવાની કંઈ જરૂર નથી; કારણ હવે તો ગદ્યાં ઇંગ્લેન્ડ લખી-વાંચી-સમજી શકે છે.

એ ઉપરાંત એક 'ક્રેનેલોઅસ્ટ' મસ્તક-વિદ્યાશાસ્ત્રીએ મારી મસ્તક રેખા તપાસી જે અવલોકન લગભગ બીસ વર્ષો ઉપર કર્યું હતું, અને મારામાં જે ખૂણી-ખામી આ જાંને શાસ્ત્રીઓએ પોતાના વિદ્યા-અભ્યાસ, ને જ્ઞાનને આધારે કરી હતી, તે જાંનેની ખરી પડી છે ! એટલું જ નહિ, પણ સાચું પૂરવાર થયું છે ! વાંચક-વર્ગ જો તે માને થા નહિ' માને, પણ મેં આખી છાંદગીમાં જોયું છે કે મારા જાણમાં તેઓનું જ્ઞાન અને જ્ઞાન ખરું પડ્યું છે ! આ બે નિધાન શાસ્ત્રીઓ કંઈ લઈ નાહેલા 'ગ્રાહમન-જોષી' નહિ હતા. જાણ શોરાળ જ્યારે પણ દેશાવર જાય કે મુખ્યમા હોય, ત્યારે શાસ્ત્રીઓ, પંડીતો ને વિદ્યાનોના સમાગમમા ઘણા આવતા. એક વેળા મારા બહાલા જાણ શોરાળ પોતાની હિયાતીમાં એક (ક્રેનેલોઅસ્ટ) મસ્તક-વિદ્યા જાણતાને ઘરમાં લાવ્યા હતા. જાણના આશ્રહથી તેવણે મારી મસ્તક રેખા તપાસી, ને તેવણે જો કે અમે જાંને જાણ-ખેડેનથી અજાણ્યા હતા અને દૂર દેશાવરથી આવ્યા હતા, તોપણ તેવણે જે જે કહ્યું, તે તે જાણું ખરું ને સાચું નિકળ્યું ! તેવણે જે કંઈ જાણ્યા, તે મેં તુરતજ તે વેળા નોખી લીધું, જેનો સાર નીચે પ્રમાણે લખું છું —

“સ્વતંત્રતાથી રહેવાની યિતી જાહે. ઘણા માણસોમાં એસે તો માનવંત જગ્યા મળે જગ્યા ઉપર હકુમત રહે, 'હાજી-હા'”

કેરવાનો ખવાસ નહિ. વડા માણસોથી નંમ્રતા રાખીને ચાલે
 છે. પ્રમાણિકપણું સાફ, હુન્નર અને કળા મેળવવાની શક્તિ
 તેમજ કુદરતી યુગસુરતીની પિછાણ કરવાની શક્તિ સારી હોવાથી
 સાફ-નરસું હોય તે જટ સમજી જાવો. એ જાદી શક્તિ સારી
 હોવાને લીધે મ્યુઝિકની શક્તિને બહુ ઉત્તેજન મળેલું છે, અને
 મ્યુઝિકમાં સ્વર નાદ સમજવાની-ઓવજવાની શક્તિ સારી-બાણ
 આપી શકે, અંથો લખી શકે, બાષા સમજવાની અને સમજા-
 વવાની, તેમજ મુદ્દાઓ સમજી શકવાની શક્તિ બહુ સારી.
 સ્વભાવમાં મીઠાસ છે. ટંટામાં જે બાણુ ધનસાક્ષી હોય, તે
 બાણુની પક્ષ પકડે છે, ને ખોટું હોય તેનેથી ડરે છે. ધમાન
 અને પ્રમાણિકપણું હોવાથી ગુસ્સાનું વધારે જોર નહિ ચાલે.
 ખાવા-પીવા પર જાજો શોખ નહિ, પણ વિદ્યા તરફ શોખ
 વધારે. તંદરેસ્તી જાગવવાની ઈચ્છા બહુ રહે છે.”

ઉપલું બધું સાચું ખરું પડ્યું છે !

પર વર્ષો સૂધી એ મારા બહાલા (પીઆનો)નાં પાસાંમાં
 દબાઈ-ચંપાઈને હુંકાળી લરાઈ રહી ! મારા મ્યુઝિકનાં શિક્ષક
 મિસ એમીલી હાવેલે મારે માટે લખેલું ખરું પડ્યું :—

‘I suppose you will all your life be wedded to
 music ..

“.....My teaching was from inspiration of the
 Divine Art, and you also had that natural talent
 born in you”

“Emily Howell.”

વે પીઆનોનાં પાસાંમાંથી પરમેશ્વરનાં પાસાંમાં જઇને નિરાંતે
 ાંતિ:થી બેસવાની, તેમજ મારાં માત-પિતા, અને વાદ્ય-પિલાઇને
 હિસ્તમાં ઉતાવળે મળવાની આશા રાખું છું । હવે એકજ,
 ૫ મારી છેલ્લી આશા છે, તે સર્વેશ્વર સાંભળે અને કૃપીભૂત
 રે !

"Oh, may we soon again renew that song,
 And keep in tune with heaven, till God ere long,
 To His celestial concert us unite,
 To live with Him, and sing in endless morn
 of light !"

Milton.

